

T. C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

146395

ANADOLU MASALLARINDA ŞAMANİZM İZLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

146395

DANIŞMAN
Yard. Doç. Dr. Enver ARAS

HAZIRLAYAN
Nilüfer YILDIRIM

ELAZIĞ - 2004

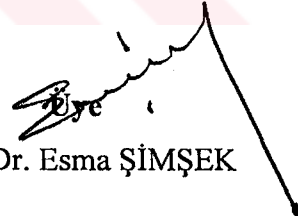
T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ANADOLU MASALLARINDA ŞAMANİZM İZLERİ

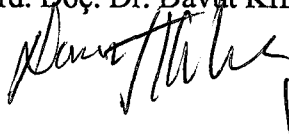
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez 11.10.2004 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/~~oy çokluğu ile~~ kabul edilmiştir.

Danışman

Yard. Doç. Dr. Enver ARAS

Üye

Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK

Üye
Yard. Doç. Dr. Davut KILIÇ

Yukarıdaki jüri üyelerinin imzaları tasdik olunur.

Doç. Dr. Ahmet AKSİN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
Anadolu Masallarında Şamanizm İzleri

Nilüfer YILDIRIM

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
2004; Sayfa: XIV + 440

Türk halk edebiyatının en önemli türlerinden biri olan masallar, ait olduğu milletin değerlerini bünyesinde barındırıp onları en iyi şekilde yansıtan kültür hazineleridir. Bu zengin hazine, insanların inançlarını, âdet, gelenek ve göreneklerini, hayat tarzlarını birer ayna gibi yansıtır.

İnsan topluluğunu millet haline getiren en önemli değerlerden biri olan din ve inanç unsurları masalların derinliklerine bir nakış gibi işlenmiştir. Onları fark edip gün ışığına çıkarmak masalların önemini bir kat daha artırır.

Türklerin tarihin belli dönemlerinde etkisi altında kaldıklarına inanılan Şamanizm inancı da masalların dokusuna gizlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şamanizm, kültür, masal, inanç

SUMMARY

Masters Thesis

The Reflection Of Shamanism On Anatolian Stories

Nilüfer YILDIRIM

University of Fırat

The Institute of Social Science

And Postgraduate Study in Turkish Public Literature

2004, Page: XIV + 440

The stories, the most important sort of Turkish public literature, are the cultural treasure of the nation and show national properties. This wealthy treasure reflects people's belief, customs, traditions and life styles as a mirror.

Also religion and belief element, the most important value of being a nation, have deeply embroidered to the stories. Realizing these have enhanced the importance of stories mostly.

The Shamanism belief, which affects Turkish nation in some periods of history, is hidden in stories.

Key Words: Shamanism, culture, folk-tale, belief

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	XI
KISALTMALAR	XIV

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ŞAMANLAR HAKKINDA GENEL BİLGİ.....	1
1.1. Şaman Adının Menşei	1
1.2. Şaman Adının Tarihçesi	3
1.3. Şaman Tanımları	6
1.4. Şaman Olma	14
1.4.1. İlk Şamanın Ortaya Çıkışı.....	14
1.4.2. Ak ve Kara Şamanlar.....	15
1.4.2.1. Ak Şamanlar	16
1.4.2.2. Kara Şamanlar	17
1.4.3. Şaman Nasıl Olunur?.....	18
1.5. Şamanın Görevleri	29
1.5.1. Kehanet ve Fal	35
1.5.1.1. Kürek Kemiği Falı.....	36
1.5.1.2. Aşık Kemiği ve Falı.....	36
1.5.1.3. Kumalak Falı	36
1.5.1.4. Eldiven Falı	36
1.6. Şamanın Yönettiği Ayin Ve Törenler	37
1.6.1. Gökyüzüne Çıkararak Kurban Sunma Ayini.....	38
1.6.1.1. Kanlı Kurbanlar	38
1.6.1.2. Kansız Kurbanlar	38
1.6.2. Yer Altına İniş Ayini.....	44
1.6.3. Hasta Tedavisi Ayini.....	45
1.6.4. Diğer Ayinler	47
1.7. Şamanın Kullandığı Araç ve Gereçler.....	47
1.7.1. Şamanın Tören Kıyafeti.....	48
1.7.2. Külâh/Börk/Pörük	53

1.7.3. Davul	54
1.7.4. Maske	59
1.7.5. Ayna	60
1.7.6. Şamanın Kullandığı Diğer Nesnelere	62
1.8. Şaman Dualarından Örnekler	62
1.8.1. Abakan Şamanlarının Dualarından Örnekler	64
1.8.2. Altay Şamanlarının Dualarından Örnekler	64
1.8.3. Kırgız-Kazak Baksılarının Dualarından Örnekler	65

İKİNCİ BÖLÜM

2. ŞAMANİZİM HAKKINDA GENEL BİLGİ.....	66
2.1. Şamanizm'in Tarihçesi	66
2.2. Şamanizm'in Tanımı.....	68
2.3. Şamanizm'in Yayıldığı Coğrafi Bölgeler	73
2.4. Din ve İnanç Tartışmaları	75
2.4.1. Din İnanç Kavramları	75
2.4.2. Şamanizm Bir Din midir?.....	78
2.4.2.1 Şamanizm'in Din Olduğu Konusunda Ortaya Atılan İddialar.....	78
2.4.2.2 Şamanizm'in Din Olmadığı Konusunda Ortaya Atılan İddialar.....	81
2.5. Şamanizm'in Genel Özellikleri.....	86
2.5.1 Şamanizm İnancında Yer Alan Evren Düşüncesi	92
2.5.1.1 Gökyüzü (Yukarı Dünya).....	93
2.5.1.1.1. Gök Cisimleri.....	95
2.5.1.1.1.1 Güneş.....	95
2.5.1.1.1.2. Ay.....	98
2.5.1.1.1.3. Yıldızlar	100
2.5.1.1.1.4. Yıldırım , Şimşek ve Gök Gürültüsü.....	102
2.5.1.1.1.5. Gökkuşağı (Ebem Kuşağı).....	105
2.5.1.2. Yeryüzü (Orta Dünya)	107
2.5.1.3. Yer Altı (Aşağı Dünya).....	109
2.5.2. Şamanizm İnancında Tanrıların Dünyası	111
2.5.2.1. Gökyüzü Tanrısı ve İyi Ruhlar	112

2.5.2.1.1. Ülgen/Kayra Kan/Kuday	112
2.5.2.1.2. Yayık	117
2.5.2.1.3. Suyla	119
2.5.2.1.4. Karlık	119
2.5.2.1.5. Utkuçı	120
2.5.2.1.6. Ak Ana (Ak Ene).....	120
2.5.2.1.7. Ana Maygıl	121
2.5.2.1.8. Umay	122
2.5.2.1.9. Ayısıtlar	127
2.5.2.2. Yeryüzünde Bulunan Ruhlar (Yer-Sular)	128
2.5.2.2.1. Dağ Ruhları	131
2.5.2.2.2. Taş-Kaya Ruhları	138
2.5.2.2.3. Su Ruhları	143
2.5.2.2.4. Ağaç-Orman Ruhları1	47
2.5.2.2.5. Ateş-Ocak Ruhları	156
2.5.2.2.6. Demir	163
2.5.2.3. Yer Altı Tanrısı ve Kötü Ruhlar	165
2.5.2.3.1. Erlik	165
2.5.2.3.2. Kara Nemeler (Kötü Ruhlar)	170
2.6. Şamanizm’de Önemli Kabul Edilen Bazı Hayvanlar	171
2.6.1. Kanatlı Hayvanlar	172
2.6.1.1. Kartal.....	172
2.6.1.2. Kaz.....	175
2.6.2. Kanatsız Hayvanlar	176
2.6.2.1. At	177
2.6.2.2. Ayı	179
2.6.2.3. Geyik.....	180
2.6.2.4. Köpek.....	183
2.6.2.5. Kurt.....	184
2.6.2.6. Yılan.....	186
2.7. Şamanizm’de Renkler.....	187
2.7.1. Beyaz (Ak)	188
2.7.2. Siyah (Kara)	191

2.7.3. Kırmızı (Al).....	194
2.8. Şamanizm’de Sayılar	195
2.8.1. Üç (3) Sayısı	196
2.8.2. Yedi (7) Sayısı	197
2.8.3. Dokuz (9) Sayısı.....	199
2.8.4. Kırk (40) Sayısı	201

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.GÜNLÜK HAYATIMIZDAKİ ŞAMANİZM İZLERİ.....	204
3.1. Ağaç ile İlgili İnanışlar.....	207
3.2. Taş ile İlgili İnanışlar	208
3.3. Ateş ile İlgili İnanışlar.....	210
3.4. Su ile İlgili İnanışlar.....	211
3.5. Eşik ile İlgili İnanışlar.....	212
3.6. Demir ile İlgili İnanışlar	213
3.7. Gökyüzü ve Gök Cisimleriyle İlgili İnanışlar	214
3.8. Doğum ve Evlilik ile İlgili İnanışlar	215
3.9. Ölüm ve Ölüler ile İlgili İnanışlar	216
3.10. Diğer İnanışlar	218

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.HALK EDEBİYATI TÜRLERİNDEN MASAL HAKKINDA GENEL BİLGİ..	220
4.1. Masal	220
4.1.1. Masal Nedir?.....	220
4.2. Masalın Önemi.....	223
4.3. Yaralanılan Masal Kitapları ve Yayımlanmamış Doktora Tezleri	225

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ŞAMANİZMİN ANADOLU MASALLARINA YANSIMASI.....	229
5.1. Anadolu Masallarında Yer Alan Şamanizm Unsurları.....	229

5.1.1. Şamanların Masallara Yansıyan Görevleri.....	229
5.1.1.1. Remil Atma	229
5.1.1.2. Büyü (Sihir) Yapma/Büyücü.....	233
5.1.1.3. Geleceği Bilme/Gaipten Haber Verme	237
5.1.1.4. Kahramana İsim Verme	241
5.1.1.5. Halk Hekimliği ve Hasta Tedavi Etme	243
5.1.1.6. Fal Bakma	245
5.1.2. Gökyüzü, Yeryüzü ve Yer Altı Âlemleri	246
5.1.2.1. Gökyüzü(Yukarı Dünya).....	246
5.1.2.1.1. Gökten Üç Elma Düştü... ..	247
5.1.2.1.2. Gökyüzünden İnen Varlıklar	248
5.1.2.1.3. Güneş Kültü.....	251
5.1.2.1.4. Ay Kültü	253
5.1.2.1.5. Diğerleri	254
5.1.2.2. Yer-Su İyeleri (Kültler)	255
5.1.2.2.1. Dağ Kültü (Dağ İyeleri)	256
5.1.2.2.1.1. Kahramanların Dağa Terk Edilmesi	256
5.1.2.2.1.2. Mağaralar ve Mağaraların Sahipleri	261
5.1.2.2.1.3. Dağda Yaşayan İyeler	264
5.1.2.2.1.4. Diğerleri.....	267
5.1.2.2.2. Taş Kültü (Taş İyeleri).....	268
5.1.2.2.2.1. Taşın İçinde Bulunan Yardımcı Ögeler	268
5.1.2.2.2.2. Sabır Taşı.....	272
5.1.2.2.2.3. Diğerleri.....	274
5.1.2.2.3. Su Kültü (Su İyeleri).....	275
5.1.2.2.3.1. Suyun Koruyuculuk ve Kurtarıcılık Özelliği	276
5.1.2.2.3.1.1. Kahramanın Sandığa Koyularak Suya Atılması	276
5.1.2.2.3.1.2. Kahramanın Sal, Sepet ve Ekmek Teknesine Koyularak Suya	
Atılması.....	279
5.1.2.2.3.2. Suyun Değiştiricilik Özelliği	280
5.1.2.2.3.2.1. Güzelleştirme	280

5.1.2.2.3.2.2. Çirkinleştirme.....	282
5.1.2.2.3.2.3. Şifa Verme ve Gençleştirme	282
5.1.2.2.3.2.4. Hayvana Dönüştürme	284
5.1.2.2.3.2.5. Diğerleri	284
5.1.2.2.3.3. Suyun Kahramanla Konuşması.....	285
5.1.2.2.3.4. Su İyesinin Yardımları	286
5.1.2.2.3.5. Şekil Olarak Ortaya Çıkan Su İyeleri.....	289
5.1.2.2.4. Ağaç Kültü (Ağaç İyeleri)	298
5.1.2.2.4.1. Kahramanın Ormana Bırakılması	298
5.1.2.2.4.2. Ağacın Kurtarıcı Özelliği	301
5.1.2.2.4.3. Kahramanın Ağaca Sığınması.....	304
5.1.2.2.4.4. Ağacın Şekil Değiştiricilik Özelliği	307
5.1.2.2.4.4.1. Eşeğe Dönüştürme.....	307
5.1.2.2.4.4.2. Köpeğe Dönüştürme	308
5.1.2.2.4.4.3. Katıra Dönüştürme	309
5.1.2.2.4.4.4. Kargaya Dönüştürme.....	309
5.1.2.2.4.4.5. Diğerleri	310
5.1.2.2.4.5. Ağacın Şifa Verici Özelliği.....	311
5.1.2.2.4.6. Ağaçtan Çıkan İyeler.....	313
5.1.2.2.4.7. Konuşan Ağaçlar	316
5.1.2.2.4.8. Diğerleri.....	317
5.1.2.2.5. Ateş Kültü (Ateş İyeleri)	319
5.1.2.2.6. Demir Kültü (Demir İyeleri).....	322
5.1.2.2.6.1. Demirin Engelleyici Özelliği	322
5.1.2.2.6.2. Demirin Yol Gösterici Özelliği.....	324
5.1.2.2.6.3. Diğerleri.....	328
5.1.2.3. Yer Altı (Aşağı Dünya).....	330
5.1.2.3.1. Yerin Yedi Kat Altı	331
5.1.2.3.2. Yerin Altında Bulunan Kuyular	336
5.1.3. İyilik ve Kötülük Sembolleri	339
5.1.3.1. İyilik Sembolleri (İyi Ruhlar).....	340
5.1.3.2. Kötülük Sembolleri (Kötü Ruhlar)	343
5.1.3.2. Devler.....	343

5.1.3.2.2. Cadılar	347
5.1.3.2.3. Diğerleri.....	349
5.1.4. Canın Bedenin Dışında Saklı Olması.....	350
5.1.4.1. Canın Nesnelerde Saklı Olması.....	351
5.1.4.2. Canın Hayvanlarda Saklı Olması.....	353
5.1.5. Ölüp Dirilme	356
5.1.6. Ölüm Âdetleri.....	358
5.1.7. Rüya	360
5.1.8. Masalarda Hayvanlar Âlemi.....	362
5.1.8.1. At	363
5.1.8.2. Ayı.....	368
5.1.8.3. Balık.....	369
5.1.8.4. Geyik.....	371
5.1.8.5. Karınca	372
5.1.8.6. Köpek.....	374
5.1.8.7. Kuş	376
5.1.8.7.1. Yardımcı Kuşlar.....	376
5.1.8.7.1.1. Devlet Kuşu (Talih Kuşu, Hüma Kuşu).....	381
5.1.8.7.1.2. Zümrüdüanka Kuşu.....	384
5.1.8.8. Yılan.....	386
5.1.8.9. Diğer Yardımcı Hayvanlar	387
5.1.9. Hayvanların Dilinden Anlama	389
5.1.10. İnsan ile Hayvanın Evliliği	393
5.1.11. Masalarda Renklerin Dili.....	394
5.1.11.1. Beyaz (Ak).....	395
5.1.11.2. Siyah (Kara).....	397
5.1.11.2.1. Yas Alâmeti Siyah.....	398
5.1.11.2.2. Siyah Renkli Hayvanlar.....	401
5.1.11.2.3. Siyah At, Siyah Kamçı, Siyah Elbise	402
5.1.11.2.4. Siyah Sular	403
5.1.11.2.5. Siyah Bayrak Asma	403
5.1.11.2.6. Diğerleri.....	404

5.1.11.3. Beyaz ve Siyah.....	406
5.1.11.4. Kırmızı (Al).....	411
5. 1. 12. Masal Dünyasının Formülistik Sayıları.....	413
5.1.12.1 Üç (3) Sayısı.....	413
5.1.12.2. Yedi (7) Sayısı.....	414
5.1.12.3. Dokuz (9) Sayısı.....	420
5.1.12.4. Kırk (40) Sayısı.....	420
5. 1. 13. Diğer Unsurlar.....	424
SONUÇ.....	428
KAYNAKLAR.....	430
ÖZGEÇMİŞ.....	440

ÖN SÖZ

Edebiyat, insanların duygu dünyasına hitap eden sanat dallarından biridir. Hisler, düşünceler, temenniler edebî eserlerde en güzel yansımalarını bulurlar. İnsanları sürükleyip götüren, onları başka dünyalara kaydıran masallar, bu düşünceye en güzel şekilde örnek teşkil eden edebî ürünlerdir.

Ait oldukları milletin değerlerini, hayat tarzını, inanışlarını, âdetlerini kısaca kültürlerini en iyi yansıtan türlerden biri olan masallar bu bakımdan milletlerin aynası sayılırlar.

İnsan topluluklarını millet yapan kültür öğelerinden biri de din ve inançlardır. Şamanizm, Türklerin belli bir dönem etkisinde kaldıkları inanç sisteminin adıdır. Bu inanç sisteminde yer alan düşünceler masallara da aksetmiştir.

Anadolu Masallarında Şamanizm İzleri adlı tezimize başlamadan önce tezde uygulayacağımız metodu belirleyerek, plânlı bir çalışma içine girdik. Hem Şamanizm hem de masal gibi iki geniş ve önemli konuyu ele alıp, inceleyecek olmamız bizi detaylı bir kaynak taramasına sürükledi. Kaynak taraması esnasında Malatya, Rize, Trabzon, Elazığ illerinde bulunan il kütüphanelerinden ve Ankara'daki Millî Kütüphane'den yararlanmaya çalıştık. Böylece, konuyla ilgili kaynak kitaplara ulaşarak, araştırmamızın ilk aşamasını tamamladık.

Anadolu masallarında yer alan Şamanizm unsurlarını tespit edebilmenin Şamanizm adı verilen inanç sistemini iyice bilmekle mümkün olacağını düşündük. Bu düşünceden hareketle Şamanizm ile ilgili bilgileri sağlam bir temele oturtma çabası içine girdik. Şamanizm'i yeterince öğrendiğimize kanaat getirince masal metinlerini okumaya başladık. Masal metinlerini okurken, Anadolu masallarını ihtiva eden yayımlanmış masal kitaplarını ve bu konu üzerine yapılmış doktora tezlerini esas aldık. Bu bağlamda 6 adet yayımlanmış doktora tezinde ve 5 adet yayımlanmamış doktora tezinde bulunan toplam 732 adet masalı okuduk. Masalları tararken Şamanizm ile ilgili olduğunu düşündüğümüz bölümleri fişleme yöntemiyle belirledik. Elde ettiğimiz fişleri, kendi içerisinde başlıklara ayırdık. Şamanizm ile ilgili bilgilerimizi masal metinlerinden tespit ettiğimiz kısımlarla yorumlayarak Şamanizm'in masallara ne şekilde yansıdığı konusunu aydınlatmaya çalıştık.

Tezimizin Birinci Bölümü'nde şamanlar ile ilgili genel bilgilere (Şaman adının menşei, tarihçesi, tanımı, şaman olma, şamanın görevleri, şamanın yönettiği ayin ve törenler, şamanın kullandığı araç ve gereçler, şaman dualarından örnekler) yer verdik.

İkinci Bölüm'de, Şamanizm inancını çeşitli yönleriyle (Şamanizm'in tarihçesi, tanımı, yayıldığı coğrafi bölgeler, din ve inanç tartışmaları, Şamanizm'in genel özellikleri, Şamanizm inancında önemli kabul edilen hayvanlar, renkler, sayılar) tanıtmaya çalıştık.

Üçüncü Bölüm'ü günlük hayatımızdaki Şamanizm kalıntılarına (Ağaç, taş, ateş, su, eşik, demir, gökyüzü ve gökcisimleri, doğum ve evlilik, ölüm ile ilgili inanışlar) ayırdık. Bu bölümde Şamanizm'in günlük hayatımızdaki kalıntılarını fikir vermesi açısından, genel bir incelemeye tâbi tuttuk.

Dördüncü Bölüm'de, halk edebiyatı türlerinden masalı (Masal nedir? Masalın önemi) ana hatlarıyla tanıtmaya uğraştık. Aynı zamanda Dördüncü Bölüm'de tezi yaparken yararlandığımız masal kitaplarının ve masal konusu üzerine yapılmış olan doktora tezlerinin tanıtımını yaptık.

Beşinci Bölüm'de masallara yansıyan Şamanizm unsurlarını (Şamanların masallara yansıyan görevleri, gökyüzü, yeryüzü ve yer altı âlemleri, iyilik ve kötülük sembolleri, canın beden dışında saklı olması, ölüp dirilme, rüya, hayvanlar âlemi, hayvanların dilinden anlama, insan ile hayvanın evliliği, renkler, formülistik sayılar) vermeye çalıştık. Masallardan aldığımız bölümleri, Şamanizm ile ilgili olarak edindiğimiz bilgilerle sentezledik.

Sonuç kısmında tez konumuzun genel bir değerlendirmesini yaptık. Tezin sonuna da kaynaklar ve öz geçmiş ekledik.

Tezi yazarken bazı noktalara dikkat ettik. Masalların büyük bir çoğunluğu ağız özelliklerine bağlı kalınarak yazılmıştı. Biz de masallardan aldığımız parçaları orijinaline sadık kalarak verdik.

Yararlandığımız kaynaklarda özellikle yabancı bazı bilim adamlarının isimlerinin baş harflerinin verildiğini sadece soyadlarının zikredildiğini gördük. Bu sebeple biz de isimleri kaynaklarda geçtiği şekliyle aldık.

Bir milletin kültür varlığının en önemli taşıyıcısı olduğuna inandığımız masalları, Türklerin en eski inanç sistemlerinden biri olarak kabul edilen Şamanizm inancı çerçevesinde incelemenin heyecanını ve sevincini yaşıyoruz.

Tezin hazırlanması sürecinde bilgisinden faydalandığım, çalışmanın başından itibaren yardımlarını esirgemeyen, değerli zamanını ayıran ve yol göstericiliğiyle bana destek olan saygıdeğer hocam Yard. Doç. Dr. Enver ARAS Beyefendi'ye minnettarlığımı ifade etmek isterim.

Elektronik posta yoluyla gönderdiği makaleler ve kitaplar ile çalışmanın güzelleşmesinde büyük katkıları olan Kafkasya Araştırmaları Masası Başkanı Sayın Yaşar KALAFAT Beyefendi'ye ve Erzincan masalları ile ilgili olarak yaptığı doktora tezini göndererek ondan yararlanmamızı sağlayan Yard. Doç. Dr. Ruhi KARA Beyefendi'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Gerek konuyla ilgili kaynaklara ulaşmamda, gerek tezin yapılma aşamasında, her zaman yanımda bulunan can dostum Gülda ÇETİNDAG'a ve öğrenim hayatım boyunca sevgisini ve desteğini daima yüreğimde hissettiğim aileme sonsuz teşekkürlerimle.

Nilüfer YILDIRIM

Elazığ-2004

KISALTMALAR

AKM	: Afyonkarahisar Masalları
C.	: Cilt
EM	: Elazığ Masalları
ERM	: Erzurum Masalları
ERZM	: Erzincan Masalları
GBM	: Gümüşhane ve Bayburt Masalları
GM	: Gazi Antep Masalları
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İ.Ö	: İsa'dan Önce
KDAM	: Kuzeydoğu Anadolu Masalları
MKM	: Meram-Konya Masalları
M.Ö	: Milâttan Önce
TDEA	: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
TM	: Taşeli Masalları
vd.	: ve diğerleri
VM	: Van Masalları
YÇM	: Yukarı Çukurova Masalları
YTA	: Yeni Türk Ansiklopedisi

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ŞAMANLAR HAKKINDA GENEL BİLGİ

Şamanizm denince aklımıza ilk olarak şaman terimi gelir. Çünkü Şamanizm adı verilen inanç sistemi, şaman denilen esrarengiz kişinin şahsında ve çevresinde oluşmuştur. Yani bu inanış, şamanın varlığı neticesinde meydana gelmiştir. Dolayısıyla şamanın kavram alanına giren konuları çok iyi inceleyecek, menşei, tarihçesini, tanımını açıklayacak, araç-gereçlerinden kıyafetine, görevlerinden ettiği dualara, yaptığı ayinlere kadar her ayrıntıyı belirteceğiz.

Şamanı tanımak, Şamanizm'i daha iyi anlamak, bu konudaki soru işaretlerini en aza indirmek, inanç kapsamında yer alan kilitleri rahatça açabilmek anlamına gelir. Bu düşünceden hareketle önce şaman adının menşei ve tarihçesini verecek, ardından tanımlara geçeceğiz. Şamanı tamamlayan kıyafet, ayin, vazifeler gibi konular, tezimizin ilgili bölümlerinde ayrı başlıklar altında ele alınıp incelenecektir.

1. 1. Şaman Adının Menşei

Şaman adının menşei ile ilgili çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Bu fikirlerin temelinde, kelimenin menşei Tunguzca, Moğolca, Mançuca ve Sanskritçe'den geldiği düşüncesi yatar.

Abdulkadir İnan, şaman kelimesinin Avrupa ilim dünyasında XVIII. yüzyılın sonlarına doğru kabul edildiğini zikreder (İnan, 2000: 74).

Sadettin Buluç, şaman teriminin menşeiine değindiği makalesinde şaman adıyla alâkalı olarak şu bilgileri verir: "Aslen bir Buryat olan Banzarov, şaman kelimesini, Mançuca saman kelimesiyle birleştirir. Ona göre bu Mançuca kelimenin kökü 'sam' olup gerek bu dilde ve gerekse Moğolca birkaç kelimedede hâlâ yaşamaktadır. Meselâ Mançuca 'sam oromay' aynı mânâya gelir. Mançuca 'samdambi' oynamak, dans etmek demektir" (Buluç, 1942: 43).

Mircea Eliade, şaman teriminin Rusça'dan geçerek Tunguzca şaman sözcüğünden geldiğini söyler. Bu terimin, Çince şa-men aracılığıyla Pâlince samana-yani Sanskritçe çramana- ya bağlanarak açıklanmasını XIX. yüzyılda doğu bilimcilerin çoğu tarafından kabul edildiğini söylemekle birlikte J. Nemeth, B. Laufer'in bu görüşü kabul etmediğini belirtir (Eliade, 1999: 22, 539).

"Herkesin üzerinde uzlaştığı nokta, şaman sözcüğünün, Çin'e kadar tüm Doğu Sibirya'ya yayılmış Moğol dil bilim grubuna dahil Tunguz diline ait çamandan

geldiğidir. Sözcüğün etimolojisine ilişkin çok tartışmalı bir yaklaşım getirilmiştir: Ça'dan-bilmek- türeyen çaman, 'bilen insan' anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün kökenine yönelik bir başka yaklaşım ise, şamanın 'sıçramak, dans etmek, coşmak' anlamına gelen bir fiil kökünden türediğini varsaymaktadır" Perrin, kitabında bu konuyla ilgili olarak Le Littré'nin görüşlerine de yer verir: " Kuzey Asya'da yaşayan kabilelerdeki çileci Budist rahipleri tanımlamak için kullanılan Sanskritçe Sramanas'dan gelir" (Perrin, 2001: 16).

Ünver Günay ve Harun Güngör, şaman adının üzerinde güneyli etkilerin güçlü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Araştırmacıların 'Pâli Samana" ve Sanskritçedeki 'çramana' ile şaman kelimesi arasındaki benzerliğe yöneldiklerini, 'çaman' terimini Hint menşeli kabul ettiklerini söyleyen yazarlar, Schott, Banzarov, Nemeth ve Laufer'in bu etimolojiye itiraz ettiklerini söyler. Onların Türkçe'deki kam tabirinin Tunguzca'da şamana dönüştüğünü öne sürdüklerini kaydederler. "Bir görüşe göre kelime, Tunguz dilinde kökten mevcuttur ve 'şa': bilmek anlamından hareketle şaman, 'bilen' veya 'bilge kişi' yi ifade etmektedir. Bunun tam karşısında olan görüş ise, kelimenin Tunguzca'ya yabancı olduğunu öne sürmektedir" (Günay, Güngör 1998: 120).

Çalışmamız esnasında Türksoy Vakfı Hakasya Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Türkiye temsilcisi olan Timur Bulat Davletov ile tanışma ve değerli bilgilerinden yararlanma imkânı bulduk. Şamanizm ile ilgili dikkate değer çalışmalar yapan Davletov, yaklaşık on yıldır Ankara'da yaşamaktadır. Yaptığımız söyleşide Şamanizm inancına bağlı olduğunu, Hakas kültürüne ait değerleri yaşamaya çalıştığını samimiyetle anlatan Davletov, Dinlerin Karşılıklı İlişkileri Işığında Sibiry Türklerinden Hakasların İnanç Yaşamının Dünü ve Bugünü adlı makalesinde şaman adının menşei incelerken, önemli bilgiler verir ve Şehname'den bilgiler aktarır: "Firdevsî'nin Şehnamesi'nde geçen şemen (Buda rahibi) sözcüğü dolayısıyla şaman sözcüğünün Hindistan kökenli olduğu söylenir" (Davletov, 2004: 1).

Rus asıllı bilimadamı olan Potapov da şaman kelimesinin menşei ile ilgili görüş bildirmiştir. Aygerim Dıykanbayeva'nın Rus araştırmacısından aktardığı bilgiler şunlardır: "Potapov, 'çramana' ile 'şaman' arasında bir benzerlik olmadığı sonucuna varmıştır. Çünkü ona göre şaman, Tunguzlarda dinî görevli anlamına gelmekteydi ve bu kişinin ilk görevi kurban kesmektir. Buna karşılık çramananın vatanında, yani eski Hindistan'da Budizm nedeniyle kurban kesmek yasaktı. Laufer'e göre, şaman kelimesi

Sanskritçe ‘cramana’ ve Pâlice ‘samana’, Çince ‘sa-men’den tamamıyla farklı ve kendine özgü bir mevcudiyete sahiptir” (Dıykanbayeva, 1999: 10).

Şaman kelimesinin menşei ile ilgili verdiğimiz bilgileri toparlayacak olursak şunları söyleyebiliriz: Abdulkadir İnan, şaman kelimesinin XVIII. yüzyılın sonlarına doğru kabul edildiğini söylerken, Saadettin Buluç, Banzarov’un düşüncesinden hareketle kelimenin Mançuca olduğunu belirtir. Mircea Eliade, bu kelimenin Rusça’dan Tunguz diline geçtiğini ifade eder. Şaman teriminin Sanskritçe’den geldiğini ileri süren Michel Perrin, bu terimin ‘sramanas’ adından türediğini vurgular. Ünver Günay ve Harun Güngör şaman adının Sanskritçe ve Tunguzca’dan geldiği ile ilgili görüşlere sıcak bakarlar. Timur Davletov kelimenin Hint kökenli olduğu fikrindedir. Aygerim Dıykanbayeva ise Potapov ve Laufer adlı araştırmacıların düşüncelerini vererek, kelimenin menşei Sanskritçe’ye bağlar.

Şaman adının menşei ile ilgili verdiğimiz bilgiler bizi, çoğunluğun da kabul ettiği şaman adının Tunguz diline ait bir kelime olduğu görüşüne götürmektedir. Ancak kelimenin menşeinin hangi dilden ve hangi kelimenin kökünden geldiğinin kesinleşmediğini söylemek mümkündür. Kelimenin menşei ile ilgili olarak ortaya atılan yukarıda sıraladığımız varsayımlar ve ortaya atılan iddialar, şaman kelimesinin güney kökenli olduğu yönündedir.

1. 2. Şaman Adının Tarihçesi

Şaman kelimesine hangi kaynaklarda, ne zaman ve ne şekilde rastlanmıştır? Şamanlar ne zaman ortaya çıkmışlardır? Şamanizm’e inananların tamamı din adamlarına şaman adını mı vermişlerdir?

Yukarıda art arda sıraladığımız sorulara, çeşitli kaynaklardan yararlanarak vereceğimiz cevaplarla şamanın tarihçesi konusunun daha rahat anlaşılacağını umuyoruz.

Şaman inancına bağlı olan Türk boylarının tamamı şaman kelimesini kullanmaz. Bu kelimenin dışında, en yaygın olarak kullanılan kelime Türkçe bir sözcük olan ‘kam’dır.

“Türk kavimleri şamanlarına umumiyetle kam derler. Moğollar, Buryatlar ve Kalmuklar erkek şamanlara ‘bö, böge’, Yakutlar ‘oyun’, Çuvaşlar ‘yum’, Kırgız-Kazaklar ‘bakşı, baksı veya bahşı’ derler. Yakutlar ile Altaylılar kadın şaman için ‘udagan’ tabirini kullanırlar” (Buluç, C.11, 1979: 311).

Şaman veya kam kelimesinin geçtiği ve şaman adındaki şahsın varlığından bahseden en eski kaynaklar Çin ve Bizans kaynaklarıdır.

Şaman kelimesi ilk defa XVII. asrın sonlarına doğru Rus elçisi olarak Çin'e giden E. İbrand ile yol arkadaşı A. Brand'ın intibalarını anlatan seyahatnamede geçer. Buluç konuyla ilgili şu bilgileri de aktarır: "Şamanların çok eski bir mazisi olduğundan bahseden Banzarov'a göre, Orta Asya kavimleri arasında onların mevcudiyetine dair ilk doğru malûmat VI. asır Çin kaynaklarında geçer. Eberhard'a göre, eski bir Çin kaynağında, Kırgızlar'da şamana 'gan' denildiğini görüyoruz ki, bu herhâlde kam olacaktır" (Buluç, 1979 C.11: 310-311).

"XI. yüzyıl tarihçilerinden Gardizî, Kırgızlar'da şamanların bulunduğunu söylemektedir. Ona göre, bunların arasında bir adam vardır ki, her yıl muayyen bir günde gelir. Çalgıcıları, türlü musiki aletleri hazırlarlar. O adama kam-oyun denir" İnan ayrıca Türklerin ve Moğolların şaman kelimesini bilmediklerini söyler (İnan, 2000: 73-74).

Yaşar Çoruhlu, araştırmacı Gumilev'in verdiği bilgileri şöyle aktarır: "Gerek kam terimi ve gerekse kamlık sözü ilk defa VII. yüzyılda tespit edildiğinden, Cungarya ve Altay Türkleri arasında da kamlık sisteminin VII.-XII. yüzyıllar arasında ortaya çıkmış olması ihtimali fazladır" Yaşar Çoruhlu ise, Sibirya'daki kaya resimlerinde çok daha eski tarihli olan, şaman olduğu düşünülen ya da böyle yorumlanabilecek insan tasvirlerine rastlanmasından dolayı bu konu üzerinde daha çok araştırma yapılması gerektiğini düşünür (Çoruhlu, 2000: 15).

Fikret Türkmen'in danışmanlığında Aygerim Dıykanbayeva tarafından hazırlanan **Kococaş Destanı'ndaki Şamanistik Unsurlar** adlı yüksek lisans tezinde, Türkmenlerde şamanlara 'porhan' denildiği belirtilir. Eski Çin ve Bizans kaynaklarında da şaman kelimesine ve şamanların varlığına rastlanmaktadır. Bunlardan ilki Sui Sülâlesi Yıllığı adındaki Çin vakayinamesidir. Bu vakayinameye göre M.Ö. I. yüzyılın sonunda 'şı' terimiyle adlandırılan kişiler birer şamandır. Eski Türklerde şamanların varlığına ilişkin bilgi veren bir diğer Çin kaynağı, VII. yüzyılda çıkartmış olduğu isyanla Tang İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmaya çalışan An Lu-Shan'ın annesinin Şamanlık yaparak hayatını kazandığı ile ilgili bilgiler içerir.

Bizans büyük elçilerinin raporları, şamanlar hakkında bilgi veren önemli kaynaklardır. Bu raporlardan birinde 568 yılında Roma büyük elçisinin Türk

kağanlarından birini ziyaret ederken şamanlarla görüştüğüne dair kayıtlar mevcuttur (Diykanbayeva, 1999: 12, 14-15, 127).

Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkler şaman kelimesi yerine kam terimini kullanmışlardır. Kam kelimesi Türk edebiyatının en önemli eserlerinde de geçmektedir. Bu eserlerden en önemlileri **Divanü Lügati't Türk, Kutadgu Bilig, Codex Cumanicus** ve **Kitâb-al idrâk li lisân al-atrâk** isimli eserlerdir.

Türkçe'nin ilk ansiklopedik sözlüğü olan ve dilimizin XI. yüzyıldaki zenginliğini gözler önüne seren Kaşgarlı Mahmud'un ölümsüz eseri **Divanü Lügati't Türk**'te kam kelimesinin tanımına rastlarız. Kaşgarlı, kam kelimesini kâhin olarak tarif eder (Atalay, C.VI, 1992: 257).

Yine XI. yüzyılda yazılan, devlet yönetimi, halk inanışları, gelenek ve görenekler, halk hekimliği, ölüm, iyi insan olma, halk sanat ve zanaatları gibi pek çok folklorik unsuru ve halk edebiyatına ait motifleri içeren, Yusuf Has Hacib'in kaleme aldığı **Kutadgu Bilig**, Türk kültürünün güzelliğini yansıtmaktadır. 2002 yılında yapmış olduğumuz yüksek lisans seminerimizde eserin folklor açısından taşıdığı önemi gözler önüne sermiş, tezimizin son bölümünde de Şamanizm ile ilgili beyitleri aktarmıştık.

Kutadgu Bilig'te Şamanizm ile ilgili dört beyte rastlanmaktadır. İki beyitte Şamanizm'de var olan yedi kat gök ve yedi kat yer inancından, diğer iki beyitte de şamanlardan bahsedilmektedir.

Kutadgu Bilig'de kam teriminin geçtiği beyitler şunlardır:

Kerek tut otaçı kerek erse kam

Ölüglike hergiz asıg kılmaz em

(Arat, C. I, 1991: 124).

Beytin günümüz Türkçesi'ndeki karşılığı şöyledir:

İster tabip getir ister kam; ölmekte olana hiçbir ilâç fayda etmez
(Arat, 1998: 87).

Kamug igke ol emi belgülüg

Ol ig emlegüçi kamı belgülüg

(Arat, C. I, 1991: 390).

Beyit günümüz Türkçesi'ne şu şekilde aktarılmıştır:

Her hastalığın bir ilâcı ve çaresi vardır; bu hastalığı tedavi eden kam da bulunur
(Arat, 1998: 281).

Kutadgu Bilig'ten konu ile ilgili olarak aldığımız beyitlerde şaman kelimesi yerine kam tabirinin kullanıldığını görüyoruz.

Kam sözüne, Türk dilinin eskilik bakımından ikinci dereceyi alan ve 1303 yılında bir İtalyan tarafından yazılmış olan Koman dili sözlüğünde de rastlanmaktadır (Radloff 1986: 302-303).

Radloff'un zikrettiği eserin, **Codex Cumanicus** olduğu açıktır. Nitekim Abdulkadir İnan da **Tarihte ve Bugün Şamanizm** adlı eserinde bu konuya değinerek, Codex Cumanicus adlı eserde şaman kelimesinin olduğunu kaydeder.

Kam kelimesine ayrıca Abû Hayyân'ın Kitâb-al idrâk li lisân al-atrâk gibi eski Türk dili yadigârında da rastlanmaktadır (Buluç, C. 11, 1979: 311).

Şaman adının menşei ve tarihçesi ile ilgili bilgileri değerlendirmemiz gerekirse şunları söyleyebiliriz: Saadettin Buluç, **İslâm Ansiklopedisi**'nin Şamanizm maddesinde Türk kavimlerinin şaman adı yerine kullandıkları diğer isimleri verir. Şamanların tarihin çok eski dönemlerinden beri var olduklarını söyleyerek, Çin ve Bizans kaynaklarından örnekler verir. Abdulkadir İnan, Gardizî'nin verdiği bilgilerden hareketle Kırgızlarda kam-oyun adını alan kişilerin varlığından bahseder ve Türklerin ve Moğolların şaman kelimesine yabancı olduklarını belirtir. Yaşar Çoruhlu, şamanın tarihçesi konusunda daha fazla araştırma yapılması gerektiği fikrindedir. Yabancı araştırmacıların görüşlerine yer veren Aygerim Dıykanbayeva, Çin ve Bizans kaynaklarına dayanarak, eski Türklerde, Avarlarda ve Uygurlarda şamanların varlığının kesin olduğunu ifade eder.

Türk edebiyatının köşe taşları olarak kabul edilen eserlerde de kam tabirinin geçtiği müşahede edilmiştir. Kaşgarlı Mahmud'un **Divanü Lügati't Türk** adlı eserinde kam kelimesinin tarifine yer verilmiştir. Yusuf Has Hacib'in ölümsüz eseri **Kutadgu Bilig**'de Şamanizm ile ilgili beyitler dikkati çeker. **Divanü Lügati't Türk**'ten sonra Türk dilinin ikinci önemli sözlüğü olarak kabul edilen **Codex Cumanicus** adlı sözlükte de kam kelimesi kayıtlıdır.

1. 3. Şaman Tanımları

Şaman tanımlarını vermeye Türk edebiyatının ölümsüz eseri **Divanü Lügati't Türk**'ten başlıyoruz. Kaşgarlı'nın uzun uğraşlar sonucu meydana getirdiği bu sözlükte kam terimi şöyle tarif edilir: "Kam, şaman, kâhin". Bu tarifte kam kelimesinin eş anlamlısı verilmiş, görevlerinin benzerliği dolayısıyla da 'kâhin' kelimesi tanıma eklenmiştir (Atalay, C. IV, 1992: 257).

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti'ndeki şaman tanımı şudur: “Ruhlara, magiyaya inanan halglarda (esasen şimal halglarında) sehrbaz, ovsuncu, caduger” Sözlükte bu tanımdan sonra şamanın okuyup üfleyerek, def çalarak coştığı, bu sırada ruhlarla irtibat kurduğu, hastaları iyileştirdiği, avcılara uğurlu avlar temin ettiği gibi tamamlayıcı bilgiler de yer almaktadır (Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, C. 4, 1987: 498).

Şaman tanımının geçtiği bir diğer sözlük **En Yeni Büyük Türkçe Sözlük**'tür. Sözlükte verilen tanıma göre, şaman, Sibiryada ve Moğolistan'da oturan Türk boylarında tef çalarak, dans ederek ve şarkı söyleyerek ayin yapan ve böylece ruhlarla ilişki kurarak, hastaları iyileştirdiğine, istenilen birtakım sonuçları sağladığına inanılan kimsedir (Devellioğlu vd., 1975: 110).

Türkçe Sözlük'ün konuyla ilgili tanımı şöyledir: “Şamanlıkta gelecekte haber verme, büyü yapma gibi görevleri olan, ruhlarla ilişki kurarak hastalıkları iyileştirdiğine inanılan din adamı, kam” (Eren vd., C. 2, 1988: 1369).

Türk Dili Sözlüğü'ne göre şaman, gelecekte haber verme, büyü yapma, ruhlarla ilişki kurarak hastalıkları sağaltma gibi yetenekleri olduğuna inanılan Şamanlık dininin rahibidir (Hançerlioğlu, 1992: 290).

İnanç Sözlüğü'nde şaman, Şamanizm'in din adamı şeklinde tarif edilmiştir (Hançerlioğlu, 1993: 594).

Örnekleriyle Türkçe Sözlük'te şaman şu şekilde tarif edilmektedir: “Şamanlık dininde din adamlarına verilen isim, kam”(Kardaş vd., C. 4, 2000: 2657).

Büyük Türkçe Sözlük şamanı Şamanizm'in din adamı olarak tanımlanmaktadır (Doğan, 2001: 1224).

Şaman, Şamanizm'e bağlı kavimlerde ruhlarla insanlar arasında mutavassıt [aracı] rolünü oynayan bir nevi din adamıdır (Buluç, C. 11, 1979: 310).

Yeni Türk Ansiklopedisi'nin şaman tanımı şudur: “Kuzeydoğu Asya ve Orta Asya halklarının sihribaz, büyücü rahiplerine verilen isimdir” (Acar, C. 10: 1985).

Şaman, kandaş toplumlarda özellikle öbür dünyayla ilişki kurma ve şifa verme yeteneği taşıdığına inanılan, ayin ve törenleri düzenleyen kişidir (TDEA, C.8, 1998: 229).

Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi** adlı kitabında Türklerin eski dini ile ilgili konulara ayrıntılı olarak yer vermiştir. Eski Türklerin dine de din kitabına da 'nom' adını verdiklerini belirten Gökalp, Türk dininin ruhanî reislerine toyon, kâhin:

sihirbaza da kam dendiğini söyleyerek, şaman kelimesinin de kam kelimesinden doğduğu fikrini ileri sürmüştür (Gökalp, 1976: 40).

Abdulkadir İnan, konu ile ilgili iki eserinde de kam tanımına yer vermiştir. O, **Eski Türk Dîni Tarihi** adlı eserinde eski Türk din adamlarına kam dendiğini söyler ve şöyle devam eder: “Kam, yalnız din adamı değil, aynı zamanda tabip, üfürükçü vazifesini de görüyor. Kam (şaman), Şamanistlerin inançlarına göre tanrılarla insanlar arasında aracılık yapma kudretine malik olan ve tanrıların seçtiği kişidir” (İnan, 1976: 54-55).

İnan, diğer eseri olan **Tarihte ve Bugün Şamanizm**'de ise yukarıdaki tanıma benzer bir başka tanım daha yapar: “Şaman dininin ayin ve törenlerini yapan, ruhlarla fâni insanlar arasında ara buluculuk eden adama umumiyetle Türk kavimlerinde kam denir” (İnan, 2000: 72).

Şaman, coşmuş, durup dinlenmeden oynayan, şuraya buraya sıçrayan adam demektir. Ruhlarla münasebette bulunan şaman, alelâde bir fâni olmayıp, yüksek yaratılışta bir varlıktır (Buluç, 1942: 43, 44).

Wilhelm Radloff, şamanı, Şamanlık dininin rahibi olarak görür. İnsanlar ve ruhlar arasında vasıtacı olan şamana Türk halkları arasında kam denildiğini anlatır. Radloff, verdiği bilgilerle, şamanın tanrısal kuvvetlerden anlayan bir varlık olduğunu söyler (Radloff, 1986: 231, 233).

Mircea Eliade, şaman kelimesinde bir anlam karışıklığı olduğunu, şaman, büyücü, sihirbaz, otacı terimlerinin, aralarındaki farklar gözetilmeden, bazı sıra dışı bireyleri adlandırmak için kullanmanın alışkanlık haline getirildiğini söyler. Eliade, şaman kelimesinde anlam genişlemesi meydana geldiğine dikkati çeker. Her türlü sihirbaz, büyücü, otacı ya da vecde gelmiş kişinin şaman terimiyle karşılanması durumunda belirsiz bir kavram elde edileceğini dile getirir. Sihir yapanlar için sihirbaz, ilkel gizemcilik adı da verilen büyü ile uğraşanlar için de büyücü gibi terimler bulunduğunu, şamanı bunlara katmanın bir yararı olmayacağını ifade eder. Dinler tarihi araştırmacısı, düşüncelerini şöyle devam ettirir: “ Elbette şaman da aslında bir sihirbaz ve bir otacıdır [çeşitli bitkileri kullanarak hasta tedavi eden kişi]; bütün hekimler gibi onun da hastalıkları sağalttığına ; ilkel ve çağdaş bütün sihirbazlar gibi fakirsel mucizeler gösterdiğine inanılır. Ama o bunlardan başka ruh güderdir de; ayrıca rahip, mistik ve ozan da olabilir. Şaman büyük bir insan ruhu uzmanıdır, ruhu yalnız o görür, zira ruhun formunu ve yazgısını o bilir” (Eliade, 1999: 21-22, 27).

Şamanizm'i tiyatral bir sanat olarak gören ve her şamanın kendine özgü üslûbu ile tanındığını vurgulayan Michel Perrin'e göre şaman bir sanatçıdır. Bu şahıs, insanların başına gelen felâketlerin sebebini açıklamakla, baş gösteren sıkıntıları önlemekle ve acıları yatıştırmakla yükümlüdür (Perrin, 2001: 11, 70).

Bahşı ile kamın aynı anlama geldiği ve bu terimlerin aynı kişi için kullanıldığı fikrinde olan Meherrem Gasımlı, bu düşüncesini Barthold'un bahşı tanımıyla destekler. Barthold'un bahşı tanımı şu şekildedir: "Kâtip, cerrah, devlet memuru, din adamı, cadugâr, sihirbaz-tabip, halk nağmekârı-musikicisi, tayfa ağsaqqalı, her şeyden haberdar olan malûmatı savadlı adam" (Gasımlı, 1995: 31).

Fizuli Gözelov ve Celâl Memmedov, şamanları farklı bir açıdan ele almış, şamanların görevlerini, farklı kişiliklerini efsane ve hikâyelerle anlatmışlardır. Eserlerinde şaman olma, şaman mucizeleri, şaman çekişmeleri, hasta iyileştirme merasimleri ve şamanların gömülme törenleri ile ilgili olarak 126 adet efsane metni bulunmaktadır. Eseri meydana getiren yazarlar, şamanlar ile ilgili şöyle bir tanım yaparlar: "Şamanlar ruhlara qovuşabilen qeyri-âdi adamlardır. Onlar ruhların dediklerini dinleyib, xesteleri sağaldırlar, quraqlıq vahtları yağmır yağdırırlar, gelecekden xeber verirler" (Gözelov, Memmedov, 1993: 2).

Yaşar Kalafat, kam ve şaman ile ilgili olarak aktarılan uygulamaların yüceltici ve koruyucu uygulamalar olarak ikiye ayrılması gerektiğini düşünen Kalafat, yağmur duası yapan kişinin kam olduğunu ifade eder. Aksi durumda ise kam-şaman isim karıştmasının meydana gelmiş olduğunu söyler. Yazarın kam tanımı şudur: "Türk hayatında olağanüstü güç sahibi varlıklarla , insan hayatı arasında ara buluculuk yapan din adamına kam adı verilmektedir. Türk din hayatında pek çok fonksiyonu üstlenen kam, dinî otoriteyi temsil eder" (Kalafat, 1999: 7).

Kam ile şaman tabirlerinin farklı kişiler için kullanıldıklarını söyleyen Kalafat'a göre şaman farklı kişidir, kam farklı kişidir. Araştırmacı şamanın, insanoğlu ile ruhlar âlemi arasında görev üstlenmiş kişi olduğunu; kamın ise daha ziyade tengri buyruğu ile insanoğlu arasında işlev üstlendiğini ileri sürer (Kalafat, 2004: 9).

Yaşar Çoruhlu, Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine Gök ve Yer Sembolizmi Açısından Bir Bakış adını taşıyan makalesinde ayrıntılı bir şaman tanımı yapar: "Gök ve yer/su sembolik düzeneğinin ana unsurları gök ve gökte bulunan tanrılar, yeryüzü ve yeryüzünde yaşayan insanlar ve ruhlar ile bunlara bağlı olarak, yer altında bulunan kötülük verici ilâhlar veya iyi vasıflı olmayan varlıklardan ibarettir.

Bütün bunlar arasında irtibatı sağlayan veya düzenleyen eleman ise kam veya şaman dediğimiz din adamıdır” (Çoruhlu, 1993: 17).

Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Anahatları** adlı kitabında da şamanı, tanrılar ve ruhlar ile insanlar arasında aracılık yapan kişiler olarak tanımlar (Çoruhlu, 2002: 61).

Murat Uraz’a göre Şamanlığı kabul edenlere genel olarak Şamanist denir. Şamanlığın inançlarını yayan ve Şamanizm’i temsil eden kimselere ise şaman adı verilir (Uraz, 1994: 206).

İlhan Cem Arseven de kamın ya da şamanın tanrı ve tanrılaştırılmış varlıklar ile insanlar arasında aracılık yapan, aracı gücüne sahip olan şahıs olduğunu dile getirir (Arseven, 1996: 15).

Yakup Deliömeroğlu, kamlığın bir anlamda şaman kalfalığı olduğunu söyler (Deliömeroğlu, 1997: 43). Deliömeroğlu bu tanım ile kamlığın ve Şamanlığın aynı olmadığını gözler önüne serer. Kalfa, çırak ile usta arasında bulunan kişi için kullanılan bir terimdir. O halde verilen tanımdan Şamanlığın ustalık olduğu, kamın da şamanın bir nev’i yardımcısı konumunda bulunduğu sonucu çıkar.

Şimdi de Güllü Yoloğlu adlı araştırmacının konu ile ilgili düşüncelerine yer vereceğiz: “Şaman, öz tayfesi, eli, obasıyla ruhların büyüyü olan Ulu Tanrı arasında vasitecedir. Tayfa üzvleri tanrıya öz arzu ve isteklerini şaman ile, şaman ise yardımcı ruhlar vasitesile çatdırır” (Yoloğlu, 1997: 21).

Cemal Şener, Şamanizm’de kâinatın üç kademedden meydana geldiğini, gökyüzünde ve yer altında tanrıların ve bu tanrıların mahiyetinde bulunan ruhların olduğunu ifade eder. İnsanların gökyüzü ve yer altı arasında bir denge kurmak zorunda olduğunu, bu dengeyi kuran kişiye de şaman denildiğini söyler (Şener, 2000: 18).

Mehmet Ateş’e göre Orta Asya’da şamanlar, yaratılış, doğum, ölüm ve yeniden doğum gibi bütün bilgilere sahip oldukları kabul edilen aşiret rahipleri ve aynı zamanda tıp doktorlarıydı (Ateş, 2001: 126).

Tuncer Baykara, şamanın tebliğciliğe uygun gelen özellikler taşıdığını, çünkü ilâhî güçler ile kişi oğlu arasında bir vasıta olduğunu söyler. Bu sebeple şamanları tek tanrılı dinlerin peygamberlerine benzetir. Göklerde var olduğuna inanılan yüce güç ile temas kurabilen insanların şaman olduğunu aktarır (Baykara, 2001: 193).

“Şaman, iletişimi rastlantıya bırakmayan, öteki dünyayı görme ve tanıma gücüne sahip, öteki dünya tarafından atanmış ve seçilmiş bir iletişim uzmanıdır”

(Kutlu, 2001: 24). Tanımda geçen iletişim ruhlar ve tanrılarla, yeryüzündeki insanlar arasında gerçekleşir.

Erman Artun, şamanların görevlerini içine alan şaman tanımını Boyle'den aktaran Ahmet Yaşar Ocak'ın eserinden almıştır: "Şamanlar, sihirbazlık yapan, hastaları iyileştiren, gaipten ve gelecekte haber veren, at üstünde göğe yükselip tanrıyla konuşan, doğa güçlerini istediği gibi yönlendiren, ateşin yakıcılığından etkilenmeyen, ölmüş hayvanları kemiklerinden tekrar diriltiren, kadın-erkek ortak ayinler yapan ve tahta kılıçla savaşan insanlardır"(Artun, 2002: 9).

Nadya Yuguşeva kamın akli ve sezgisi kuvvetli bir insan olduğunu belirtir. Yuguşeva, insanların sıkıntı ve tehlikeye düştüğü, yardım beklediği durumlarda kamlara başvurduğunu anlatır (Yuguşeva, 2002: 150-151).

Şamanlar, ruhları kontrol etmede uzmanlaşmış olan, ruhların dünyasına girebilen, toplumun ilâhî ve fiziksel yaşamını dengeleyip düzenleyen kişilerdir (Türkan, 2003: 238-239).

Çağımızın en önemli teknolojik buluşlarından biri şüphesiz internettir. İnternet, ulaşmak istediğimiz her türlü bilgiyi anında kullanımımıza sunar. Tez konumuzu araştırırken sıkça başvurduğumuz bu iletişim ve haber ağından, konumuzun aydınlatılmasında, çeşitli kanallar aracılığıyla sanal ortama yansıtılan şaman tanımlarından yeteri kadar yararlanmaya çalıştık.

Lügat, sözlük, ansiklopedi tanımları ve araştırmacıların görüşlerinden sonra internetten aldığımız şaman tanımlarını şöyle sıralayabiliriz:

Şaman, Gök Tanrı tarafından bu göreve getirildiğine (güçlerle donatıldığına), tanrı ile insanlar arasında aracı olduğuna, bazı tanrısal nitelikler, gizli bilgiler taşıdığına inanılan kimsedir. Şaman her şeyden önce, kendi özel yöntemiyle ulaştığı kendinden geçme durumunda, ruhunun göklere yükselmek, yer altına inmek ve oralarda dolaşmak için bedeninden ayrıldığını hisseden bir esrime ustasıdır (<http://www.nihalatsiz.org/dinler.htm>).

Şaman dininin ayin ve törenlerini yapan, ruhlarla insanlar arasında ara buluculuk eden kişiye şaman denir (<http://www.gizem.gen.tc/samanizmdata.html>).

Şaman, insan ruhunun mütehasısı olarak halk kitlesinin maneviyatına nezaret eder (<http://www.ozturkler.com>).

Kam, ateş üzerinde hâkimiyet kuran, hastalanan ruhlara şifa veren, ölülerin arzularını yerine getiren, dertlilerin şikâyetlerini dinleyen, yer altındaki tanrıların yanına

giderek aracılık yapabilen bir kişidir (<http://www.members.tripod.com/kutlulturk/saman2.htm>).

Şamanizm inancını yayan ve uygulayan kişiye şaman denilmektedir (<http://www.burunoeren.com>).

Yukarıda sıraladığımız şaman tanımlarını genel bir değerlendirmeye tâbi tutalım:

Divanü Lügati't Türk'te kam ve kâhin kelimeleriyle tanımlanan şaman adının karşılığı **Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti**'nde sihirbaz ve caduger olarak geçer. **En Yeni Büyük Türkçe Sözlük**'te, Türk Dil Kurumu yayınları arasından çıkan **Türkçe Sözlük**'te ve **Türk Dili Sözlüğü**'nde yer alan şaman tanımları, şamanların görevlerinden yola çıkılarak yapılmıştır. Şamanın, **Örnekleriyle Türkçe Sözlük** ile **İnanç Sözlüğü**'nde Şamanizm inancının din adamı olarak tarif edildiğini görüyoruz.

İslâm Ansiklopedisi'nde ruhlar ile insanlar arasında iletişim kurduğu belirtilen şaman, **Yeni Türk Ansiklopedisi**'nde sihirbazlık ve büyücülük yapabilen rahipler olarak tanımlanmıştır. **Türk Dili Edebiyatı Ansiklopedisi**'nde ise şamanların, Şamanizm'e ait törenleri idare ettiğine dair bilgiler mevcuttur.

Konu ile ilgili bilgi veren araştırmacıların görüşlerini de şöyle toparlayabiliriz:

Ziya Gökalp, şamanı, kâhin ve sihirbaz kelimeleriyle tanımlarken, Abdulkadir İnan, şamanın görevlerini sıralayarak, onun insanlar ile tanrılar arasında aracılık yaptığına işaret eder. Buluç'a göre şaman, sürekli hareket halinde bulunan kişidir ve sıradan bir insan değildir. Wilhelm Radloff'un Şamanizm'in rahibi olarak gördüğü şamanı, Mircea Eliade bir ruh uzmanı olarak görür. Michel Perrin'e göre şaman, kendine has özellikleri olan bir sanatçıdır. Meherrem Gasımlı, Barthold'dan aktardığı bilgiye dayanarak, şamanın her şeyden haberi olduğunu belirtir. Fizuli Gözelov ve Celâl Memmedov, şamanları, hastalıkları iyileştirebilen, hava olaylarını düzenleyebilen insanlar olarak görürler ve tanımlarını bu görevlere uygun şekilde yaparlar. Yaşar Kalafat şaman ve 'kam'ın aynı kişiler olmadığı görüşünü savunur ve bununla ilgili düşüncelerini açıklar. Yaşar Çoruhlu ise yaptığı şaman tanımını onun aracılık yapması ile bağdaştırır. Murat Uraz daha farklı bir tanım yaparak, şamanın Şamanizm inancını yayan kişi olduğunu ifade eder. İlhan Cem Arseven, Yaşar Çoruhlu'nun şamanın tanrılar ve insanlar arasında aracı olduğu düşüncesine katılır. Yakup Deliömeroğlu'nun tanımı şamanın ustalık, kamın çıraklık olduğu sonucunu ortaya çıkarır. Araştırmacı kam ve şamanın aynı şahıslar olmadığı konusunda, düşüncelerini daha önce açıkladığımız

Yaşar Kalafat ile aynı görüştedir. Güllü Yoloğlu'na göre şaman, toplumda yaşayan insanların isteklerini tanrıya ulaştıran kişidir. Cemal Şener, şamanı gökyüzü ve yer altı âlemleri arasındaki dengeyi kuran kişi olarak görür. Şamanın tıbbî bilgilere sahip olduğunu söyleyen Mehmet Ateş, aynı zaman da onun bir rahip olduğunu da sözlerine ekler. Tuncer Baykara şamanları peygamberlere benzetirken, Muhtar Kutlu şamanların gökyüzündeki tanrı tarafından seçilmiş olduğunu vurgular. Nadya Yuguşeva ise şamanların, hisleri kuvvetli kişiler olduklarını belirtir. Kadriye Türkan, şamanı ruh uzmanı görme fikrindedir ve bu hususta Mırcea Eliade ile aynı fikirdedir.

İnternette aldığımız şaman tanımlarının büyük çoğunluğunda şamanların görevlerine yer verilmiş ve çeşitli özellikleriyle diğer insanlardan ayrılan bu kişilerin ruhlar ile insanlar arasındaki dengeyi sağladığını inancı esas alınmıştır.

Şaman, Şamanizm inancının vazgeçilmez unsurudur. Çünkü Şamanizm, şaman tabiriyle ifade edilen din adamı kimliğindeki şahsın çeşitli sebeplerden dolayı gerçekleştirdiği iş ve hareketlerden oluşan bir sistemdir. Şamanlığın hayat felsefesinin, dünya görüşünün sistemleşmesinde etkili olan, varlığına inanılan ruhanî âlemler ve insanların yaşadığı dünya arasındaki düzeni sağlayan şamandır. Kam, şaman, baksı gibi değişik adlarla anılan bu şahsın olmaması inançta yer alan dengelerin bozulmasına belki de inancın ortadan kalkmasına sebep olacaktır.

Verilen tanımlarda, şamanın aracılık görevi yaptığı, tanrılar, ruhlar ve insanlar arasında iletişim kurduğu fikri geniş yer tutmaktadır. Doğum, evlilik, ölüm gibi hayatın dönüm noktalarında yapılan merasimleri yönetmek, kıtlık, savaş, av gibi olaylarda kurban sunmak, tanrıdan istekte bulunmak suretiyle, insanlara yardım etmek şaman veya kam tanımını şekillendiren diğer unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çoğu araştırmacı şamanı, Şamanizm inancının din adamı olarak görmüş ve tanımını da bu durumu göz önünde bulundurarak yapmıştır.

Yukarıda verdiğimiz şaman tanımları ışığında biz de şöyle bir şaman tanımı yapabiliriz: Şaman, içinde bulunduğu toplumun rehberi konumunda olan, kendinden geçerek gerçekleştirdiği faaliyetler sebebiyle korkuyla karışık saygı uyandıran. gelecekte olacakları güçlü hisleri ve ata ruhlarının yardımıyla bildiren, hasta tedavi eden, doğum, evlilik, avlanma, ölüm gibi olaylarda ayinler tertipleyen, Şamanizm inancının odak noktasında bulunan, ateşle konuşan, davulunun sesiyle coşan bir şahsiyettir.

1. 4. Şaman Olma

1. 4. 1. İlk Şamanın Ortaya Çıkışı

İlk şaman nasıl ortaya çıkmıştır? Şamanlığın ortaya çıkışına dair verilen bilgiler nelerdir? İlk şaman kadın mıdır, erkek midir? İlk şamanın ustası kimdir?

İlk şamanın ortaya çıkışı ilgili olarak yukarıda sıraladığımız soruların cevabını taradığımız kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler ışığında vermeye çalışacağız.

Fizuli Gözelov ve Celâl Memmedov'un kaleme aldığı **Şaman Efsaneleri ve Söylemeleri** adlı kitapta ilk şaman ile ilgili hatıraların çok eski dönemlerden beri anlatıldığı, ilk şamanın adının 'An Argıl Oyun' olduğu yazmaktadır. An Argıl Oyun adlı şaman, ölüleri diriltir, korların gözlerine ışık verdiği, mucizeler gösteren çok kudretli bir şamandır (Gözelov, Memmedov, 1993: 136).

Yakutlara göre ilk şaman yumak halinde yılanlardan oluşan bir vücuda sahipti. Bu şaman çok güçlü olduğu için gururlanır ve tanrının üstün olduğu düşüncesini kabul etmez. Bunun üzerine tanrı şamana ateş göndermek suretiyle onu yakmak ve cezalandırmak ister. Ancak alevlerden çıkan kara bir kurbağa, kötü niyetli cinlerin türemesine sebebiyet verir. Bu kötü cinler ise Yakut Türklerinin en güçlü kadın ve erkek şamanlarını doğururlar.

Tunguzlar ilk şamanın şeytanın yardımıyla ortaya çıktığını ileri sürerler. Kendi başına şaman olabilen bu kişi Şamanlık kabiliyetini kazandıktan sonra içinde bulunduğu 'yurt' adı verilen çadırın tepesindeki delikten uçar ve bir müddet sonra da kuğularla birlikte geri gelir.

Buryat Şamanistlerinin ilk şamanın ortaya çıkışı ile ilgili rivayetlerinde kartalın ön plânda olduğu görülür. Onların düşüncesine göre başlangıçta yalnız tanrılar ve kötü ruhlar vardır. Tanrılar batıda, kötü ruhlar ise doğuda yaşar. Tanrılar tarafından yaratılan insanlar, kötü ruhlar yeryüzüne kötülük ve hastalık salana kadar saadet içinde yaşarlar. Tanrılar hastalık ve ölümlerle mücadele etmesi için insanların içine bir şaman göndermeye karar verirler ve bu iş için kartalı görevlendirirler. Kartalın dilini anlamayan insanlar onu önemsemezler. Bunun üzerine kartal geldiği yere geri dönerek tanrılardan konuşabilme yeteneği ya da Buryatlara bir şaman gönderilmesini ister. Tanrılar, kartala yeryüzünde ilk rastlayacağı kişiye Şamanlık vermesini emrederler. Tekrar yeryüzüne inen kartal, ağacın altında uyuyan bir kadın görüp onunla çiftleşir. Bir müddet sonra bu kadının bir oğlu olur. İşte bu çocuk ilk şamandır. Bir başka rivayet, kartalla çiftleşen kadının cinleri görmesi ve böylece şaman olması şeklindedir.

Yenisey Ostyakları, Teleütler, Oroçiler gibi Şamanist halklarla birlikte bazı Sibiryalı halkları da ilk şamanın bir kartaldan türediğine ya da meslekî bilgileri ondan öğrendiğine inanırlar (Eliade, 1999: 94-95, 97).

Ünver Günay ve Harun Güngör, Şamanlığın ortaya çıkışıyla ilgili efsanelerin, insanların kötü ruhlar ve hastalıklar ile mücadele etmesi için gönderilmesini temel aldığı söylerler (Günay, Güngör, 1998: 105).

Fizuli Gözelov ve Celâl Memmedov, ilk şamanın 'An Argıl Oyun' adını taşıdığını ve olağanüstü özellikler sahip olduğunu belirtirler. Mircea Eliade, ilk şamanın ortaya çıkışı ile ilgili beş tane rivayete yer verir. O, ilk şamanın vücudunun yılanlardan meydana geldiğini, yine ilk şamanın ortaya çıkışında kartalın önemli yer tuttuğunu söyler. Ünver Günay ve Harun Güngör ilk şamanın ortaya çıkışıyla ilgili rivayetlerin temelini kötü ruhlarla insanlar arasında mücadele edilmesi olduğunu ifade ederler.

Netice itibariyle şunları söylemek mümkündür: İlk şamanın nasıl ortaya çıktığına dair anlatılan efsanelerde kartal motifinin ağır bastığı görülmektedir. Pek çok Şamanist halk ilk şamanın kartaldan türemiş olduğuna ya da Şamanlık yolundaki ilk eğitimin kartaldan alındığına inanır. Olaya bu açıdan bakılırsa şamanların ilk atası ve ustasının kartal olduğu söylenebilir. Bu düşünce kartalı Şamanizm'in en önemli unsurlarından biri haline getirmiştir. İlk şamanın menşesine dair farklı birkaç efsane daha anlatılıyorsa da genel itibariyle kabul gören kartalla ilgili olarak anlatılanlardır.

1. 4. 2. Ak ve Kara Şamanlar

İlk şamanın ortaya çıkışı ile ilgili bilgileri verdikten sonra ak ve kara şamanları çeşitli özellikleriyle tanımaya çalışalım. Bu şamanları incelemeye önce ortaya çıkış sebeplerini açıklamanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Ak ve kara şaman ne demektir? Ak şamanlarla kara şamanları birbirinden ayıran özellikler nelerdir? Ak ve kara şamanların ortaya çıkış sebebi nedir?

Ak ve kara şamanların ortaya çıkışı ile ilgili olarak Aygerim Dıykanbayeva'nın **Kococaş Destanında Şamanistik Unsurlar** adlı yüksek lisans tezinde geniş bilgi bulunmaktadır. Eski Türk devletinin yıkılmasıyla ve doğu merkezi Asya ve Güney Sibiryalı'nın büyük kısmındaki eski Türklerin kabileleri, uruklara ve bölge gruplarına bölünür ve bu bölünme sonucu kara şamanlar ortaya çıkar. Eski Türk kağanlıklarının çöküşüyle birlikte yer-suya ve gökyüzüne edilen dualar son bulur. Kağanlıkların yıkılmasıyla büyük şamanlar, ortadan kaybolurlar. Ortadan kaybolan büyük şamanların yerine daha Şamanlık gücü daha zayıf olan uruk şamanları çıkar. Uruk şamanları büyük

ayinlere ve törenlere katılmazlardı. Uruk şamanları göçebe halkın ihtiyaçlarını basit seviyede karşılamaya çalıştıkları için kabile-uruk tanrılarının rolü ve mânâsı büyümekteydi. Böylece insanların gökyüzü ve yer-suya, gerekse yer altındaki dünyaya yönelen tanrılar arasındaki temas alanını genişletmekteydi. Bu dönemde göçebe halk da maddî ve sosyal şartlardan dolayı iyi ruhlara değil, kötü ruhlara yöneldiler. Kağanlıkların yıkıldığı, insanların sosyal yaşamının bozulduğu bu geçiş devresinde kara şaman ve ak şaman grupları ortaya çıkmıştır (Dıykanbayeva, 1999: 93).

Şamanizm'e inanan halkların büyük çoğunluğu iki tip şamanın varlığından bahseder. Bunlar ak ve kara şamanlardır. Şamanların ak ve kara olmak üzere ikiye ayrılmasında etkili olan en önemli faktör yaptıkları işler ve irtibatta buldukları tanrılar ile ruhlardır. Ortaya çıkışları eski Türk devletlerinin ve kağanlıkların yıkılışıyla birlikte, halkların gruplara ayrılmasına, yer-su ruhlarına ve tanrılara edilen duaların azalmasına ve kudretli büyük şamanların yok olmasına dayanan ak ve kara şamanlar, kıyafet ve görüntü itibarıyla de birbirlerinden farklıdır.

Şamanları gruplara ayırırken renk faktörünün ön plâna çıktığı gözlerden kaçmamaktadır. Ak ve kara renk... Ak renk saflığın, temizliğin, masumiyetin, sadeliğin ve gök ilâhı Ülgen'in rengidir. Siyah ise tam tersine karamsarlığın, korkunun, ölümün, felâketin rengidir ki Erlik'i temsil eder. Bu düşünce ışığında ak şamanların iyi ruhlar ve Ülgen'e; kara şamanların ise kötü ruhlar ve Erlik'e ayin yaptığı ve onlara tâbi olduğu sonucuna varabiliriz.

Ak ve kara şamanların ortaya çıkışı ile ilgili düşünceleri aktardıktan sonra, şimdi bu şamanların özelliklerini inceleyelim.

1. 4. 2. 1. Ak Şamanlar

Abdulkadir İnan, Şamanizm'e inanan halkların, şamanları ak şaman ve kara şaman olmak üzere ikiye ayırdıklarını söyler. Altaylıların ak kamına Yakutlar 'Ayı Oyun' derler. Ak şamanlar, şaman kıyafeti giymeyen, külâh takmayan, davul kullanmayan şamanlardır. Bunların kötü ruhlarla, yer altı tanrısıyla hiç ilgileri yoktur. Kanlı kurban da vermezler. Sadece kansız kurban törenlerini icra eden ak şamanlar, bu törenleri de gündüz yaparlar. Etnografların düşüncelerine göre ak şamanlar ilkel Şamanizm'in 'gerçek din' olma eğilimi göstermeye başladığı dönemde ortaya çıktığı görüşünü ileri sürerek onları Buda rahiplerine benzetirler. Çok fazla iş görmemelerine rağmen halk tarafından sevilen ve saygı duyulan ak şamanlar iyi ruhlar ile alâkalıdır (İnan, 2000: 83).

Orhan Hançerlioğlu **Dinler-Mezhepler-Tarikatlar-Efsaneler** adlı kitabında ak şamanları iyi ruhlarla uğraşan şamanlar olarak uğraşan şamanlar olarak tanımlar (Hançerlioğlu, 1993: 35).

Ak şamanlar kara şamanlara göre daha gösterişsiz giyinirler, hatta onlar şaman cübbesi giymek zorunda da değildirler. Bununla birlikte beyaz kuzu postundan bir şapka takarlar. Üstlerinde değişik birtakım arma ve işaretler bulundururlar. Ak ve kara şamanlarla ilgili olarak anlatılan rivayetlere göre ilk şaman ak şamandır. Kara şaman daha sonraki bir dönemde ortaya çıkmıştır Buryatlar, tanrılarla ilişkili olan şamanları ak şaman, ruhlarla ilişki içinde olanları da kara şaman olarak kabul ederler. Ak şamanlar beyaz, renkli elbise giyerler (Eliade, 1999: 217-218, 222).

Ak, Ülgen'in simgesi olan renktir. Bu sebeple ak şamanlar, kara şamanlardan daha değerli sayılır. Ancak yer altı tanrısı ve ruhlarıyla ilişki kuran kara şamandan daha çok korkulur (Çoruhlu, 2000: 62-63).

Ülgen'e şamanlık edenler ak şamanlardır. Sayı olarak ak şamanlar kara şamanlardan daha fazladır (Şener, 2000: 25).

Abdulkadir İnan, ak şamanların özel şaman kıyafet giymediklerini, yer altı ruhlarıyla hiçbir ilgileri olmadığını söyler. Orhan Hançerlioğlu, ak şamanların iyi ruhlarla iletişim kurduklarını söyler. Mircea Eliade, Ak şamanların, kara şamanlardan daha önce ortaya çıktıklarını belirterek, ak şamanların özellikleri hakkında bilgi verir. Yaşar Çoruhlu, ak şamanların, Ülgen'i simgeleyen renkle adlandırıldıklarını, dolayısıyla kara şamanlardan daha değerli olduklarını belirtir. Cemal Şener ise ak şamanların sayısının kara şamanlara oranla daha fazla olduğunu kaydeder.

Ak şamanlar genellikle Şamanlığa has kıyafet giymez ve davul taşımazlar. Çünkü onlar tehlikeli ruhlarla irtibat kurmazlar. Erlik ile hiç münasebetleri yoktur. Ağır törenleri gerçekleştirmekten uzak dururlar. Kimilerine göre sadece Ülgen'e ve iyi ruhlara hitap eden ak şamanlar, bazen beyaz renkli kuzu postundan kıyafet giyerek kendilerini belli ederler. Bu gruba giren şamanlar, tanrılara ve ruhlara kurban sunmazlar. Sadece basit törenler yapma ve iyi ruhlar ile göklerin ilâhı Ülgen'e dua etme görevlerini yerine getiren ak şamanlar, toplumda saygı duyulan kimseler olarak kabul edilirler.

1. 4. 2. 2. Kara Şamanlar

Kara şamanlar görev ve özellik olarak ak şamanların tam tersidir Altaylıların kara kamına Yakutlar 'Abası Oyun' (şeytanî kam) derler. Karanlıklarla ve kötü ruhlarla

içli dışlı olan bu şamanlar ayinlerin gerektirdiği kıyafeti giyerler, davul çalarlar, kurban törenleri yaparlar. Kara şamanlar tören yapmak için gece karanlığını beklerler (İnan, 2000: 83-84).

Orhan Hançerlioğlu'na göre kara şamanlar kötü ruhlarla uğraşan şamanlardır (Hançerlioğlu, 1993: 35).

Buryatlar, ruhlarla ilişki içinde olan şamanları kara şaman olarak kabul ederler. Kara şamanlar mavi elbise giyerler. Anlatılan rivayetlere göre kara şamanlar, ak şamanlardan sonra ortaya çıkmışlardır. Kara şamanlar Kara Han'a hizmet ederler. Gök yolculuğuna çıkmadıkları için kadın şamanlar daima kara şaman grubu içinde yer alırlar (Eliade, 1999: 217-218, 222).

Erlik'e Şamanlık edenler kara şamanlar grubu içinde yer alırlar (Şener, 2000: 25).

Abdulkadir İnan, kara şamanların özelliklerinin ak şamanların özelliklerinin tam tersi olduğunu, Orhan Hançerlioğlu, kara şamanların yer altı diyarına yönelik işlerle meşgul olduklarını, Mircea Eliade, kadın şamanların ekseriyetle kara şamanlar arasında kabul edildiğini söyler. Cemal Şener ise Abdulkadir İnan'ın fikrine katılarak, kara şamanların Erlik'e hizmet ettikleri ile ilgili bilgi verir.

Kara şamanları, Şamanlığın gerektirdiği hemen hemen her türlü işi gerçekleştiren şamanlar olarak değerlendirebiliriz. Çünkü o, şaman cübbesi giyer, kuş tüyleriyle süslenmiş şapka takar, davulunu hep yanında taşır, yer altına iniş ayinleri düzenler, kötü ruhlarla mücadele eder, Erlik ile karşı karşıya gelir ve ona kurbanlar sunar. Yani kara şamanlar, ak şamanlara göre daha ağır görevleri yerine getirirler. Ak şamanlara saygı duyan halk, kara şamanlara saygıyla karışık korku duyar. Halkta kara şamanlara karşı bir çekinme söz konusudur. Çünkü halk, kötü ruhlardan, yer altının sahibi olan ve insanlara çeşitli hastalıklar gönderen Erlik'ten çok korkar. İnsanlar ile korkulan bu varlıklar arasındaki iletişimi sağlayan ve kurban keserek kötülükleri engellemeye ya da en azından azaltmaya çalışan kara şamandır. İnsanlar kendilerini kötülük sahiplerinden koruyan kara şamanlardan korkmakla birlikte, ona karşı saygıda kusur etmemeye çalışırlar.

1. 4. 3. Şaman Nasıl Olunur?

Şaman ya da kam olarak görev yapacak kişi küçük yaşlardan itibaren kendini yavaş yavaş belli etmeye başlar. Zamanının çoğunu dalıp düşünmekle geçiren, yalnız kalmaktan hoşlanan, can sıkıntısı çeken şaman adayı, hazırlıksız olarak şiir ve ilâhi

söylemeye küçük yaşlarda başlar. Şamanist halklar, büyük bir saygıyla bağlı oldukları şamanın, Şamanlık yeteneğinin ilâhî olduğuna, ona bu gücün gökyüzündeki tanrı tarafından verildiğine inanırlar. Şamanlar zeki ve hayal gücü yüksek kişiler olarak bilinirler (İnan, 1976: 55).

Abdulkadir İnan **Tarihte ve Bugün Şamanizm** adlı kitabında Şamanlığı bir sanat olarak değerlendirmiş, Şamanlık sanatının öğrenme yolu ile elde edilemeyeceğini, Şamanlık yeteneklerini kazanabilmek için öncelikli şartın bir şamanın soyundan gelmek olduğunu dile getirir. Geçmişte yaşamış ve Şamanlık yapmış ruh, kendi neslinden veya ailesinden şaman olacak kişiye musallat olur. Bu duruma Altaylılar 'töz basıp yat' derler ki 'ruh basıyor' anlamındadır. Şaman olacak kişi, önceleri ata ruhuna ve onun baskısına direnir, şaman olmayı kabul etmez. Kişinin ailesi de çocuklarının şaman olmasını istemez. Çünkü Şamanlık ekonomik açıdan doyurucu bir meslek değildir ve pek çok güçlüğü beraberinde getirir. Yani hem şaman adayı hem de ailesi şaman olma durumu karşısında isteksiz davranışlar sergilerler. Ancak bundan kurtuluş yoktur. Şaman adayı, ata ruhunun isteğine boyun eğmeyip şaman olmayı reddederse müthiş bir hastalığın pençesine düşer ve delirir. Onun hastalık ve delilik illetinden kurtulabilmesi Şamanlığı kabul etmesine bağlıdır. Kişi şaman olmaya karar verirse yaşlı ve tecrübeli bir şamanın gözetimi ve eğitimi altına girer. Şamanlık için gerekli olan bilgileri öğrenmeye başlar. Tanrıları, ruhları, icra etmesi gereken törenleri ve bu törenlerin icra şekillerini, duaları, ilâhileri usta şamanın öğrettiği şekilde öğrenmeye çalışır. Bu eğitim süreci sona erince de şamanın bütün yakınlarının toplandığı ve şamanın adaylığının kalktığı 'kam bakışı toy' adı verilen tören yapılır. Bu törende genç kam, ustasının gözetiminde ilk ayinini gerçekleştirir ve gerçek kam olmaya hak kazanır.

Moğolların Buret adında bir boyu vardır. Bu boy Baykal Gölü ile Selenge Irmağı civarında yaşar. Bu boyda şaman olma durumu biraz daha farklıdır. Şamanlığa meyilli olan kişiye önce ata ruhları tarafından şaman olması teklif edilir. Teklifi kabul eden şaman adayı, komşularından biriyle, yakınlarında bulunan bütün ev ve obaları dolaşarak sadaka (lokma) toplar. Birlikte dolaştığı komşusunun elinde demir ve bez parçalarının bağlı olduğu bir değnek bulunur. Oymağın gezilmesi bitince bir ormanda toplanılır. Kayın ağacından kesilen dallarla şaman adayına iki tane asa yapılır. Buret şamanları davul yerine asa kullanırlar, çünkü davulun maliyeti fazladır. Asanın alındığı ağacın kuruması kötüye işarettir. Ağacın yanına bir kulübe yapılır ve kulübenin ortasına ateş yakılır. Oymak halkı burada toplanır. Oymağın yaşlı ve güçlü şamanları da kulübedeki

yerlerini alırlar. Bu şamanlardan biri şaman adayına usta olarak seçilir. Usta şaman ile çırak şaman ilk merasimi birlikte yaparlar. Dokuz gün süren törende koçlar, koyunlar kesilir, içkiler içilir. Gençler eğlenceler düzenlerler, tecrübeli şamanlar maharetlerini sergilerler. Dokuzuncu günün sonunda aday şaman bir keçeye oturtularak havaya kaldırılır, böylece oymak bir şaman daha kazanmış olur.

Urenha halkı Şamanlık kabiliyetinin gök menşeli olduğunu düşünür ve bu kabiliyetin bir bulut şeklinde şaman olacak kişinin üstünde dolaşarak gök kuşağı şeklinde vücuduna girdiğine inanır (İnan, 2000: 76, 78-79).

Wilhelm Radloff da Şamanlık yeteneklerinin ölmüş ata şamanların ruhundan alındığı konusunda Abdulkadir İnan ile hemfikirdir. Yani bu kabiliyet kalıtsaldır, babadan oğla miras kalır. Ancak şu nokta unutulmamalıdır: Şaman olacak kişi önceden atasından ders almaz, mesleğe hazır duruma getirilmez.

Şamanlık, geldiğini şiddetli bir hastalık aracılığıyla adaya hissettirir. Bu hastalığa yakalanan aday artık şaman olma süreci içine girmiş bulunmaktadır. Hastalığın seyri esnasında bütün vücudunda bir ağırlık ve gevşeme hissedenden kişi daha sonra şiddetli titreme nöbetlerine tutulur. Titreme beraberinde esnemeyi getirir. Uyuşuk gibi görünen aday aniden sıçrayarak bilinçsizce hareket edip koşmaya başlar. Bir müddet sonra yere yığılıp acılar içinde kıvrılır. Hastalığın seyri sonunda aday kendine gelir, davul çalmaya başlayarak şaman olur (Radloff, 1986: 233-234).

Mirce Eliade **Şamanizm** isimli eserinde çeşitli Şamanist boylarda Şamanlık yeteneklerinin nasıl kazanıldığını anlatarak, bu yeteneklerin seçilmiş kişilere ne şekilde verildiği hakkında bilgiler verir. Eliade, Sibiryaya ve Kuzeydoğu Asya'da şamanların iki şekilde seçildiğini söyler. Bunlardan ilki Şamanlık mesleğinin miras yoluyla aktarımı, ikincisi kendiliğinden gelen bir 'iç çağrı' ya da seçilmedir. Ayrıca bu iki yöntem dışında Altaylılar ve Tunguzlarda olduğu gibi içinde bulunulan toplumun veya obanın isteği üzerine şaman olan kişilere de rastlanır. Ancak şu nokta unutulmamalıdır ki, istek üzerine şaman olanlar, mesleği kalıtımsal olarak elde etmiş ve tanrılar veya ruhlar tarafından seçilerek usta şamanlarca eğitilmiş şamanların yanında oldukça zayıf kalırlar.

Şaman olacak kişi belli bir eğitim aldıktan sonra mesleğe kabul edilir. Eliade bu Şamanlık eğitimini iki gruba ayırır. Birincisi esrime düzeyinde eğitim; ikincisi gelenekler düzeyinde eğitimdir. Esrime düzeyindeki eğitim şaman adayının rüyalar görmesi, kendinden geçmesi gibi olayları kapsar. Gelenekler düzeyinde eğitimde ise

Şamanlığın teknikleri, ruhların isimleri ve fonksiyonları, şamanın gizli dili, yaşadığı obanın mitolojisi öğretilir. Bu iki eğitim süreci adayın sırra ermesini hızlandırır.

Vogul Şamanistlerinde Şamanlık miras yoluyla aktarılır ve diğer boylardan farklı olarak anneden çocuğa da aktarılabilir. Sınırlı bir yapıya sahip olan aday arada sırada sara nöbetleri geçirir. Adayın sara nöbetleri geçirmesi halk tarafından onun tanrılarla karşılaşmış iletişime geçtiğinin işareti olarak kabul edilir. Doğu Ostyak halkının düşüncesine göre Şamanlık öğrenilmez, doğuştan gelir. Doğuştan gelen bu yetenek kişiye tanrı tarafından bahşedilmiştir. Ostyakların düşüncesine Vasyugan adlı Şamanist boy da katılır. Yani ister irsî, ister kendiliğinden olsun, Şamanlık kabiliyeti her zaman tanrıların veya ruhların kazandırdığı bir şeydir, irsîliğin ise sadece görünüşte olduğunu söylemek mümkündür.

Sibirya Samoyedlerinde de irsî olan Şamanlık babadan oğla geçer. Bu geçiş çok değişik bir şekilde gerçekleştirilir. Şaman adayı babası ölünce, onun elinin ağaçtan bir suretini yaptırır ve bu ağaç eli kullanarak Şamanlık güçlerini babasından devraldığına inanır. Ancak bu kişinin ruhlar tarafından da kabul edilmesi gerekir. Aksi takdirde Şamanlık yeteneğini kazanabilmek için sadece şaman oğlu olmak yetmez. Yurak Samoyedlerinde ise şaman olacak kişi doğum sırasında belli olur. Onlara göre gömleleriyle doğan çocuklar şaman olmak için yaratılmışlardır. Bu çocuklar ergenlik çağına yakın dönemlerde halüsinasyon görürler, yalnız vakit geçirmekten zevk alırlar. Baykal Gölü'nün arkasında yaşayan Tunguzlarda Şamanlığa adım atacak kişi, ölen şamanın ruhunun kendi rüyasına girdiğini ve kendi yerini almasını emrettiğini söyler. Yine Tunguzların inanışına göre 'Şeytan Khargi' şaman olacak kişinin rüyasına girerek, şaman törenlerini icra eder. Şaman da mesleğin önemli yanlarını ve gizlerini bu şekilde öğrenmiş olur.

Yine Eliade'nin verdiği bilgiye göre şaman adayı bir rüya görür. Rüyasında bir denizin ortasına götürülür ve orada çiçek hastalığının sesini işitir. Bu ses ona, suyun efendilerinden Şamanlık yapma yetkisi alacağını, Şamanlık adının da dalgıç anlamına gelen 'Huottarie' olacağını söyler.

Genel olarak söylemek gerekirse Şamanlık güçlerinin kazanılmasında iki biçim bir arada bulunur. Şamanlık irsîdir fakat aynı zamanda tanrı tarafından da kişiye doğrudan doğruya bağışlanabilir. Bu yolla tanrı, rüyalar aracılığıyla şaman adayını yetiştirir. Yine Şamanlık aile içinde nesilden nesle aktarılır, bununla birlikte ruhlar bu gücü istedikleri kişiye verebilirler.

Şamanist kavimlerden biri olan Buryat-Alarlarda Şamanlık çocuğa hem anneden hem de babadan geçebilir, bununla birlikte kendiliğinden de gelebilir. Belirtilen yollardan hangisiyle olursa olsun, Şamanlığa davet rüya ve çırpınmalarla gerçekleşir. Rüya ve çırpınmaların kaynağı ata ruhlarıdır. Güney Sibirya'da yaşayan Buryatlar, Şamanlığın irsî olduğunu kabul etmekle birlikte, Şamanlık seçiminde ilâhî bir seçimin veya ilginç bir kazanın da etkili olduğuna inanırlar. Meselâ tanrılar kişinin başına yıldırım veya taş düşürmek suretiyle onu şaman olarak seçtiklerinin sinyallerini verirler. Yıldırım, Şamanlık yeteneğinin gök menşeli olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekici bir ayrıntı olarak göze çarpar.

Mircea Eliade, aktardığımız bütün bilgilerden hareketle Orta Asya ve Sibirya'da şaman olma ve Şamanlık yeteneklerinin aktarılmasıyla ilgili iki sonuca varır:

1. İrsiyete bağlı Şamanlığın doğrudan doğruya tanrılar veya ruhlar tarafından bağışlanan bir Şamanlık ile birlikte bulunduğu.
2. Gerek Şamanlığın kendiliğinden ortaya çıkışına, gerek kalıtsal olarak aktarılışına sık sık 'marazî' olayların eşlik ettiği (Eliade, 1999: 31-38, 40, 62).

Şaman adayının sırlara ve gizli olana karşı merakı bir kriz doğurur. Yani şaman adayı, tabiatın bilinmez yönlerini merak eder ve bu merak onda hastalık derecesine varır. Bu hastalık beraberinde krizi getirir. Bu kriz Şamanlığa girişte hazırlık rolü oynar. Bu duruma 'kamlığa giriş ve hazırlık hastalığına yakalanma' denir. Aslında adı geçen hastalık farazî bir ölümü ve tekrar dirilişi beraberinde getirir. Bu hastalıkla insan sıradan olmaktan çıkar ve farklı güçlerle donatılmış bir kişi haline gelir (Günay, Güngör, 1998: 105).

Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri adlı eserde yer alan Yuriy Vasilyev'in yazdığı Sakalarda Şamanizm makalesinde şaman olabilmek için ruhî konsantrasyonun şart olduğu anlatılır. Aynı makalede şaman olacak kişinin rüya gördüğü, bu rüyada parçalara ayrıldığı ve üç gün boyunca hiç uyanmadan hareketsizce yattığı anlatılır. Rüyasında ruhlar tarafından kesilen şaman adayından çıkan kan, davulun tokmağıyla alınarak ölüme sebebiyet veren hastalıkların yollarına serpilir. Adayın tuhaf ve alışılmadık sesler çıkarması, onun içine giren ruhların sesidir.

Şaman olacak kişinin ruhu yeryüzünde bulunan ve 'Cukuo' adlı dağın yanındaki bir ağaçta bulunur. Bu ağaç, büyük bir akçam ağacıdır. Ağacın en alt dalından en üst dalına kadar bütün dallarda yuvalar vardır. Ruhları yukarı dallarda terbiye edilen

şamanlar, alt dallarda eğitim gören şamanlara oranla çok daha büyük ve kuvvetli olurlar (Vasilyev, Kirişcioğlu, Killi, 1996: 145).

Şamanlık yeteneklerinin miras yoluyla kişiden kişiye aktarılması Kırgız Türklerinde de görülür. Cinler, sahiplerinin ölümünden sonra üç yıllık bir bekleme dönemine girerler ve ardından bir başka mirasçıya yönelirler. Uygurlarda şaman olan kişi, Şamanlık yeteneğini çocuklarına eğitim yoluyla bırakır. L. Ya. Sternberg Şamanlığın miras yoluyla bırakılmasının Sibiry Şamanlığının karakteristik özelliği olduğunu söyler (Dıykanbayeva, 1999: 31-32).

Hakas ve Şor Türkleri, geleceğin şamanının Ülgen tarafından seçildiğine inanırlar. Onlara göre Ülgen seçtiği kişilere at verir ve onları bu atlarla yukarı dünyaya gzmeye gönderir. Yakutlar, şamana musallat olan kalıtsal hastalığın ruhlardan kaynaklandığını düşünürler. Şaman olacak kişinin ruhunun terbiye edilmek ve eğitilmek üzere önceki ruhlar tarafından çalınması şamanın hastalığa yakalanmasına sebep olur (Güngör, 1996: 23-24).

Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri** adlı kitabının kam/şaman/oyun/ozan başlığını taşıyan bölümünde kamlık gücünün soydan gelen gizemli bir karakter taşıdığını, kamlığın öğrenme yoluyla elde edilemeyeceğini yazmıştır (Kalafat, 1999: 75).

Cemal Şener, konuyla ilgili olarak Anohin'den aldığı bilgileri aktarır. Buna göre 6-50 yaşları arası şaman olabilme yaşlarıdır. Bununla birlikte olağanüstü durumlarda altmış iki yaşında da şaman olduğu görülür. Bunun tam tersi olarak 4-15 yaşları arasında Şamanlık kabiliyetini kazanan çocuk şamanlara da rastlanır. Ancak genel olarak Şamanlık cinsel olgunlaşma döneminde ve yirmili yaşlarda kendini gösterir. Şamanın, usta şaman yanında gördüğü eğitimin süresi 3-5 yıl arasındadır (Şener, 2000: 24).

Yaşar Çoruhlu, şamanların seçilmiş kişiler olduğunu ve bunların genellikle kam-şaman neslinden olan bir sülâleden geldiklerini ifade eder. Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Anahatları** adlı kitabında ruhların çağrısı sonucu şaman olanların 'büyük şaman', Şamanlık mesleğini miras yoluyla babasından devralanların ise 'küçük şaman' olduklarını söyler. Şamanlığın kuşaktan kuşağa istem dışı olarak aktarılan, ruhlar vasıtasıyla ya da genetik yollarla devam edip giden bir gelenek olduğunu söyleyen araştırmacı, şaman adayının Şamanlığa adım atışının birtakım törenler sonrasında gerçekleştiğini vurgular.

Rüyasında bedeninin kemikleri birbirinden ayrılan yani 'mistik parçalanma' geçiren aday, daha iyi görebilme, duyabilme, hissedebilme gibi özellikler kazanır ve ruhu bütün kötülüklerden arındırılır. Bu özellikler şamanı aydınlanmış bir insan haline getirir. Aydınlanmış bir şamanın başının etrafında bir hâle bulunur ki, bu hâleyi sıradan insanlar değil, sadece bir başka şaman görebilir (Çoruhlu, 2000: 63-64, 67).

Michel Perrin, etnologlara göre şaman olabilmenin üç yolu olduğunu kaydeder. Bazen aynı anda kendini gösteren bu üç yöntemi şöyle sıralayabiliriz: İlâhî kaynaklı seçim, kişinin Şamanlığı kendi isteğiyle seçmesi, aile içi irsiyet.

Kişinin kendi isteğiyle şaman olmak istemesi onun şahsî tercihidir. Şaman olmaya niyetlenen aday diğer dünyadan Şamanlığın belirtisi sayılabilecek işaretlerin gelmesini bekler. Bu bekleyiş esnasında da boş durmayarak usta bir şamandan bilgi alır, deneyim kazanmaya çalışır. Kendini Şamanlığa hazırlayan aday aç ve susuz dolaşır, vücuduna çizikler atarak kendisini kırbaçlar. Dağ başlarında, mağaraların karanlıklarında tek başına vakit geçirir. Böylece bedenen ve zihnen kendini mesleğe alıştırmaya çalışır. Şamanlığın bu isteğe bağlı olan yolu genellikle savaşçı topluluklarda görülür.

Şamanlık arayışının bir başka şekli de aynı yaş grubuna dahil gençlerin usta şamanın liderliğinde 'hac yolculuğu' na çıkmalarıdır. Bu yolculukta şamanlar adaylara Şamanlık geleneğini öğretirler, onların ruhlarını güçlendirirler.

Bir insanın kendi isteğiyle şaman olmayı seçmesi toplumsal çıkarların ön plânda olmadığı kavimlerde görülür. Yani, kişinin kendi isteğiyle şaman olmak istemesi menfaatini düşünmemesi anlamına da gelebilir. O kişinin bulunduğu toplumun da menfaate düşkün olmadığı söylenebilir. Şamanlık, maddî yönden kişiyi tatmin edecek bir meslek değildir. Bu sebeple çoğu aile çocuğunun şaman olmasını istemez. Ancak yardımcı ruhlar veya öteki dünyanın varlıklarının etkili olduğu unutulmamalıdır.

Miras yoluyla Şamanlığa geçişte etkili olanlar tabii ki ölmüş ataların ruhlarıdır. Dededen toruna, babadan oğla geçen Şamanlık kabiliyetinin elde edilmesinde bir kuşak atlandığı görülür. Böylece oba içindeki Şamanlık görevinin aktarımı, diğer dünya tarafından seçilme ilkesiyle bağdaşmış olur.

Şaman olacak kişinin diğer dünya tarafından seçilişi birdenbire olmaz, bu süreç içinde öbür dünyadan işaretler gelir. Bu işaretler rüyalar, çeşitli görümler, hastalıklar, kimi yiyecekleri sindirememesi, tuhaf davranışlar sergileme olarak sıralanabilir. Rüyalar, öteki dünyadan gelen kehanetler olarak kabul edilir ve iyi rüya görenin Şamanlık

yeteneği taşıdığına inanılır. İyi rüyadan kasıt, anlam yüklü rüya görmektir ki bu rüyalar da ölmüş ataların ruhlarından kaynaklanır. Rüya dışındaki bir başka belirti de hastalık nöbetleridir. Bayılma, sinir ve astım krizleri, gaz sancıları, burun kanamaları şaman adayının yakalandığı hastalıklardır. Bu hastalıklar kişinin şaman olduktan sonra iyileştirebileceği hastalıklar olarak karşımıza çıkar.

Hayvanlardan elde edilen gıda maddelerinin tüketilmesindeki zorlanma Şamanlığa yatkın olmanın belirtisidir. Çünkü yaygın olan inanışa göre her hayvan cinsinin öteki dünyada kendi cinsinden olan hayvanların efendisine ait olduğuna inanılır. Meselâ Guajiro şamanlarının deniz kaplumbağasının etini sindirememeleri, deniz hayvanlarının efendisinin gönderdiği bir işaret olarak algılanır. Yine geyik eti yerken rahatsızlanmak geyiklerin efendisinden gelen bir işarettir. Sibirya'da ormanlara kaçmak ya da hayvanı anımsatır biçimde yemek yemek, orman ruhunun o kişiyi şaman olarak tayin edeceğinin göstergesidir. Arizona Pimaları'nda bir kişiyi yılan sokarsa ve yılanın soktuğu kişi yılanın ölümcül zehrinden ölmeyip kurtulursa o kişinin Şamanlık yapabileceğine hükmedilir (Perrin, 2001: 31-41).

Altaylarda yaşıyan kamlardan biri Nadya Yuguşeva'dır. Yuguşeva, sıradan bir kişinin kam olabilmek için gideceği okulun da, eğitim görebileceği öğretmenin de olmadığını söyler. "Sen kam olacak mısın?" diye bir sorunun da kimseye yöneltilmediğini düşüncelerine ekler. Altaylı kam, kam olacak kişinin hiçbir zaman kam olma kaderinden kaçamayacağını, kaderi bozamayacağını söyler. Kamın yakalandığı hastalığın bedeni işlevsiz kılan bir hastalık olduğunu niteler (Yuguşeva, 2001: 144).

Muharrem Kaya, Şamanlığın ocaklı olmak ve el almak şeklinde kuşaktan kuşağa devam ettiğini söyler. Yani şaman olacak kişi kendisinden önce Şamanlık yapmış olan kişilerin yeteneklerini alır. Usta şamanlar mesleğin geleneklerini aday şamanlara öğretir, bir bakıma onlara 'el verirler' (Kaya, 2001: 42).

Konuyla ilgili olarak verdiğimiz bilgileri kısaca toparlayıp değerlendirecek olursak şunları söyleyebiliriz: Abdulkadir İnan, Şamanlığın öğrenme yoluyla kazanılamayacağını ve şaman olabilmek için şaman soyundan gelmesi gerektiğini belirtir. Wilhelm Radloff, Şamanlığın korkunç bir hastalıkla geldiğini söyler ve bu hastalığın seyrini anlatır. Mircea Eliade çeşitli Şamanist boyların şaman olma ile ilgili düşüncelerine yer verir ve Şamanlığın kalıtsallık, kendiliğinden seçilme yöntemleriyle kendini gösterdiğini açıklayarak, Şamanlık eğitiminin gelenekler düzeyinde ve esrime düzeyinde olmak üzere iki gruba ayrıldığını vurgular.

Ünver Günay ve Harun Güngör, kamlık hastalığının ölümü ve tekrar dirilmeyi sağladığını ileri sürerler. Yuriy Vasilyev, şaman adayının rüya gördüğünü ve bu rüyada ruhlar tarafından parçalanarak gizli güçlerle donatıldığını ileri sürerken; Yaşar Kalafat ortaya atılan görüşleri benimseyerek Şamanlık güçlerinin irsiyet sonucu elde edildiğini kaydeder. Harun Güngör, Nikolay Alekseeviç Alekseev'in yazdığı kitabın tanıtımını yaptığı makalede şamanların yakalandığı hastalığın sebebini, şaman olacak kişinin ruhunun eğitilmek üzere ruhlar tarafından çalınmasına bağlar. Aygerim Dıykanbayeva, temel kaynaklardan aldığı bilgileri aktarır ve Şamanlığın miras yoluyla geçmesinin Sibiryâ Şamanlığının belirleyici özelliği olduğunu nakleder. Cemal Şener, Şamanlığın cinsel olgunlaşma dönemine denk geldiğini ve 6-50 yaşları arasında Şamanlık yeteneğinin kazanılabileceğini söyler. Michel Perrin, şaman olmanın irsî, kişinin kendi isteğiyle şaman olması ve ilâhi yollarla seçim olmak üzere üç yolu olduğunu söyler. Nadya Yuguşeva, Şamanlığın öğretildiği herhangi bir okul olmadığını ve kişinin şaman olma kaderinden kaçamayacağını belirtirken; Muharrem Kaya, Şamanlığın aktarımının ocaklı olmak ve el almak ile alâkalı olduğunu belirtir.

Bir insan durup dururken şaman olabilir mi? Herkes Şamanlık yetenekleriyle mi donatılmıştır? Her isteyen Şamanlığa adım atabilir mi? Kişiyi şaman olacağının işaretleri nasıl verilir? Kişi şaman olma yolunda ne gibi aşamalardan geçer?

Sıraladığımız soruların cevaplarını araştırmacıların verdikleri bilgiler doğrultusunda sunmaya çalıştık. Biz de aktardığımız bu bilgilerden hareketle kendimize göre yorumlar yapıp şaman olma ile ilgili düşünceleri netleştirmeye çalışacağız.

Şaman olacak kişiyi mercek altına alacak olursak onun hem fizyolojik hem de psikolojik yönlerini incelememiz icap eder. Fizyolojik gelişimle şaman olma arasındaki bağlantıyı şu şekilde açıklamak mümkündür: Bir kişi altı ilâ elli yaşları arasında şaman olabilir. Ancak Şamanlık yetenekleri genel olarak kişiye yirmili yaşlarda verilir. Bu yaşlar kişinin olgunluk çağına denk gelir. Kişiyi Şamanlık yetenekleri verilinceye kadar şaman olacak kişinin bedeni fizyolojik olarak belirli aşamaları tamamlar ve hazır hale gelir.

Şaman adayı psikolojik olarak değişik bir ruh hâli içine girer. O, gereğinden fazla sinirlidir, saldırgandır. Bazen bunun tam tersi olarak aşırı derecede sakinleşir ve yalnız başına Sibiryâ'nın uçsuz bucaksız ormanlarında, dağlarında uzun yolculuklara çıkar. Melânkolikleşir, zaman zaman bayılma nöbetleri geçirir. Nöbetler sıklaştıkça değişik ve anlam dolu rüyalar görmeye başlar. Bunların hepsi ona ruhlar tarafından

gönderilen işaretlerdir. İşaretlerin sıklaşması kişiyi şaman olmaya adım adım yaklaştırır. Rüyalar ve halüsinasyonlar gören aday normal hayatından kopmuş gibi olur. Onun rüyasına girenler ya ölmüş atalarının ruhlardır ya da tanrının kişiye Şamanlık vermesi için gönderdiği ruhlardır. Çeşitli işaretler ve rüyalar aracılığıyla kendisine iletilen Şamanlık teklifini başta kabul etmek istemeyen kişi daha sonra bu durumla baş edemeyeceğini anlar, direnmekten vazgeçer ve hayatının geri kalan kısmını şaman olarak geçirmeyi kabul eder.

Kişiye Şamanlık yapma yetkisi rüyalar ve ruhlar yardımıyla verilir. Bunun dışında kaynakların büyük bir çoğunluğu Şamanlığın irsî olduğu fikrinde birleşirler. Yani Şamanlık dededen toruna, babadan oğla veya anneden oğla geçen bir meslek olarak kabul edilir. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, en güçlü ve iyi şamanlar kadınlar arasından çıkar. Ölen şamanın ruhu, kendisinden bir nesil sonra ailesinden birine musallat olur, onun rüyalarına girer ve şaman olmasını sağlar.

İrsiyet ve ilâhî varlıklar tarafından gönderilen işaretler şaman olmayı sağlayan en önemli faktörlerdir. Adaya gönderilen en önemli işaret rüyalardır. Bu rüyalarda şaman adayının ruhu farklı dünyalara yolculuk yapar, değişik şekilleri olan ve konuşan hayvanlar görür. Bu rüyalar ona geleceği ile ilgili ipuçları verir. Mircea Eliade'nin kitabında yer verdiği ve bizim de çeşitli yönlerden taşıdığı önem bakımından tezimize aldığımız rüya örneğinde şamana Şamanlık yetkisinin suların efendisi tarafından verildiği ve rüyayı gören kişinin Şamanlık adını da rüyada kendisine bildirilmesi hayli ilginç bir tespit olarak karşımıza çıkıyor. Burada en çok dikkatimizi çeken şey bu durumun âşık adaylarının rüyalarında pir elinden bade içip mahlas almalarına çok benzemesidir. Âşıklık sanatına vâkıf olacak aday da tıpkı şaman adayı gibi ıssız bir yerde belli bir süre uykuya dalar. Rüyasında Hızır, pir veya din büyüklerinin elinden bade içer. Bazı âşıklara mahlasları da rüya esnasında verilir. Âşık Pervanî, Âşık Mahir rüyasında mahlas alan âşıklardan sadece ikisidir. Şamanlığa adım atacak kişi, kendisini bekleyen çeşitli imtihanlardan önce davranış ve yaşayışında tuhafliklar hissetmeye başlar. Rüyasında ve gerçek hayatında gördüğü birtakım işaretlerle, kendisini uzun ve yorucu yolculuğa davet eden ruh ve cinlerle karşılaşır. Âşık da âşıklık deneyimini kazanmadan önce psikolojik buhran geçirir, değişime hazır hale gelir, tıpkı şaman gibi...

Sibirya Samoyedlerinde ve Ostyaklarda çocuğun , ölen babasının elinin tahtadan bir suretini yaparak kullandığını ve babasındaki Şamanlık yeteneklerinin ve güçlerinin kendisine geçtiğini düşündüğünü Eliade'nin fikirleri arasında vermiştik. Bu durum da

dervişin mürşidine ‘el vermesi’ olayını hatırlatmaktadır. Halk arasında çeşitli güçlerle, olağanüstü davranışlarla ve birtakım dînî özelliklerle kuşatıldığına inanılan kişiler mevcuttur. Bu kişiler, halk tarafından ulvî karakterler olarak kabul edilirler. Bu insanların söylediklerine inanılır, nasihatleri yerine getirilmeye, istekleri gerçekleştirilmeye çalışılır. İslâmiyet’in kabulüyle görülmeye başlayan veli tipindeki kişilerin keramet gösterme gibi birtakım özelliği de vardır ki, onları toplumdaki diğer insanlardan ayıran ve yücelten de budur. İşte ermiş kişi mürşidine el vererek kendisindeki bazı özelliklerin ona geçmesini, böylece dervişin ölümüyle birlikte onun el verdiği kişi, şeyhinin yerine geçerek mensup olduğu düşünce sistemini devam ettirir. ‘El verme’ olayı sayesinde dervişin özellikleri ve fikirleri silsile halinde devam etme imkânı bulur. Dervişin mürşidine el vermesi manevî bir olaydır. Ostyak şamanının tahtadan bir el aracılığıyla babasından Şamanlık kabiliyetinden devralması yukarıda açıklamaya çalıştığımız olaya benzer. Her ikisinin de ortak yanı ve amacı, ne şekilde olursa olsun yeteneklerin bir başka kişiye aktarılmasıdır. Yine yukarıda çizdiğimiz veli tipi ile şaman arasında büyük benzerlikler olduğu da gözlerden kaçmamaktadır.

Tekrar rüya meselesine dönelim. Aday rüyasında araştırmacıların tabiriyle ‘mistik parçalanma’ yaşar. Yani adayın bütün vücudu parçalanır, etler kemiklerden ayrılır. Kulaklar kesilir, gözler çıkartılır. Adayın vücudu çekiç ve örslerle yeniden şekillendirilir. Bu parçalanma sonucunda şaman üstün özelliklere sahip yeni bir bedene sahip olur ve yepyeni bir kişi olup çıkar. Yerlerinden çıkarılan gözler, daha uzak mesafeleri görebilecek hâle getirilerek tekrar yerine koyulur. Kulaklar gaipten gelen sesleri işitebilecek derecede hassaslaştırılır. Adayın şaman olduğu zaman yapacağı ayinler, bu ayinlerde yapması gerekenler, tanrılar, ruhlar ve onların görevleri hep rüya ile şamana öğretilir. Rüya müddetince günlerce baygın ve hareketsiz bir şekilde yatan aday en sonunda bu yorucu uykudan uyanır. Şaman olduğunun farkına varır, eline davulunu alarak mesleğini icra etmeye başlar.

Bir kişinin şaman olabilmesi için yukarıda belirttiğimiz özelliklere sahip olması gerekir. Sonuç olarak, Şamanlığın ata ruhları tarafından kişiye verildiğini, bunda da rüyaların hayafî önem taşıdığını, her isteyenin şaman olamayacağını söylemek yanlış olmayacaktır. İrsiyet ve şaman soyundan gelme, şaman olmayı kolaylaştıran ayrıntılar olarak kabul edilir.

1. 5. Şamanın Görevleri

Şamanizm olarak adlandırılan inanç sistemine adını veren, türlü uygulamalar ve ayinleri yöneten şamanların bu inanç sistemi içinde üstlendikleri pek çok görev vardır. Bu görevler şamanın inanç sistemi içindeki yerini sağlamlaştırır ve daha belirgin hale getirir.

Konumuz ile ilgili kaynaklar şamanın görevleri hususuna az veya çok değinmişlerdir. Kaynaklarda şamanın görevleriyle ilgili olarak verilen bilgilerin çoğu aynıdır, sadece şamanın yaptığı işler değişik ifadelerle anlatılmıştır. Tekrara düşmemek amacıyla bütün kaynaklarda geçen bilgileri almak yerine, konu hakkında yazılmış en önemli kaynak kitaplardan bilgi aktarmanın yerinde olacağı düşüncesindeyiz. Bilgileri aktarırken eksiklik olmaksızın konu bütünlüğünü sağlamaya çalışacağız. Böylece aynı görevleri tekrar tekrar yazmayıp şamanın vazifelerini genel hatlarıyla vermiş olacağız. Konunun sonunda da verdiğimiz bilgilerden hareketle kendi yorumumuzu sunmaya çalışacağız.

Fuad Köprülü **Edebiyat Araştırmaları** adlı kitabında şamanların görevlerini açık bir şekilde gözler önüne sermiştir. Ona göre şamanların yaptıkları uygulamaların şekli, kullandıkları araç ve gereçler zamana ve mekâna göre değişebilmekteydi. Bununla birlikte yaptıkları işler hemen hemen aynıydı, yani değişmez nitelikteydi. Kurban kesmek ve kesilen kurbanın ruhunu tanrılara götürmek, kötü ruhlardan ve cinlerden gelebilecek tehlikeleri önlemek, hastaları tedavi etmek şamanların yerine getirdikleri görevlerdir (Köprülü, 1999: 58).

Şamanların en önemli görevi, tanrılara kurban sunmak ve törenler ile ayinleri yönetmektir. Tören ve ayinlerde kendinden geçen şaman dualar okur, ilâhiler söyler, yardımcı ruhları vasıtasıyla gelecekte haber verir. Kürek kemiği, kaşık, eldiven gibi nesnelere fal bakan şaman, yada taşıyla yağmur veya kar yağdırma niteliklerine de sahiptir (İnan, 2000: 98-99, 115-117, 170).

Sibirya'da genellikle hasta tedavisi için başvuru şamanın tedavi ettiği hastalıklar çiçek hastalığı, sıtma ve ruhsal bozukluklardır (Buluç, C.11, 1979: 319).

Wilhelm Radloff, şamanların hava tahmininde bulduklarını, rica ve şükür duası ettiklerini kaydeder. Bu özelliklerinden dolayı da şamanların halk içinde saygın bir yerleri olduğunu söyler (Radloff, 1986: 233).

Altaylı şamanların doğum, evlenme ve cenaze törenleriyle direkt olarak ilgileri yoktur. Ancak olağanüstü bir durumla karşılaşırsa şamana başvurulur. Örneğin doğum

yapamayan, zorluk çeken hamile bir kadının yardımına şaman yetişir. Ölen kişinin ruhunun geri dönerek akrabalarını rahatsız etmesine engel olan, ruhu diğer âleme gönderen yine şamandır. Evlenen çiftlerin kötü ruhlardan korunması görevi dolayısıyla şaman, merasimde hazır bulunur. Kendinden geçerek bedenini terk eden şamanın ruhu, yer altı dünyasına gider, gökyüzüne yükselir. Bu yolculukları esnasında tanrılara kurbanların ruhunu ulaştırır. Falcılık, gelecekte olacakları önceden bilme şamanın diğer görevleri arasındadır. Bu özelliklerinden dolayı hayvanını veya herhangi bir eşyasını kaybedenler, bulması için şamandan yardım talep ederler (Eliade, 1999: 213-216).

Şaman, insanların maruz kaldığı uğursuzlukların, bahtsızlıkların sebeplerini açıklamak ve bunları ortadan kaldırıp insanları mutlu kılmakla görevlidir. Normal insanların göremediği pek çok şeyi gören, üstün bir telepati yeteneğiyle donatılmış olan, ölümü önceden hissedebilen, rüyaları gerçekleştiren şaman av, hastalık, savaş gibi durumlarda topluluğun en büyük yardımcısı konumundadır. Hastalık söz konusu ise, hastalığa sebep olan ruhu uzaklaştırır, hastanın kaybolan ruhunu bulma uğraşı içine girer. Ava gidilecekse, kendine has yöntemlerle hayvanların efendisinin ruhuyla iletişim kurarak birkaç hayvanı av olarak vermesi için ona yalvarır. Savaşta ise düşmanın gücünü azaltmakla görevlidir. Şaman kendisi için değil, içinde yaşadığı halk için çalışır. Şamanın yerine getirdiği görevler sayesinde çevre, iklim, biyoloji ve toplumla ilgili dengelerin kurulması, sağlıklı şekilde devam etmesi amaçlanır (Perrin, 2001: 11, 15-16, 118).

Meherrem Gasımlı, Bahşı ve Ozan-Âşık Münasebetlerinin Tarihî Özelliği adlı makalesinde bakşıların daha çok ozanlık yönlerinden bahsetmiştir. Ona göre bakşılar toy, düğün ve şölenlerde önemli roller üstlenirler. Bakşı olmadan düğünün tadının olmayacağını Türkistan'da söylenen şu dizelerle anlatır:

Her işin öz vahtı yahşıdır

Toyun gelişki bezeyi bahşıdır

Bakşıların toplantılara, halk arasında yapılan eğlencelere katıldığı Türkmen atasözlerinden birine de yansımıştır:

Haysı yere dövlet gelse

Bahşı bilen ozan geler

(Gasımlı, 1995: 32, 34).

Osman Turan, İranlı tarihçi Cüveynî ve araştırmacı Rubruck'tan şamanların görevleri hakkında bilgiler aktarır. Bu bilgiler şamanların astronomi ilmiyle yakından

alâkadar oldukları, ay ve güneş tutulması esnasında şamanın dualar okuyarak kötü ruhları korkutmaya çalıştıkları, geleceğin iyi veya kötü olaylarını halka bildirdikleri ve şamanların onayı alınmadan ordunun toplanıp savaşa gidilmeyeceği yönündedir. Yeni doğan çocukların talihlerini belirleyen kişi yine şamandır (Turan, 200: 54-56).

Yakut Türkleri ev yapacakları vakit kutlu bir yer arayışına girerler. Yakutların ev yapmak için kutlu yer aramaları esnasındaki merasime şaman katılır. Böylece şaman, merasimde edeceği dualarla yeni kurulacak evde huzur, mutluluk ve sağlığın daimî olmasını sağlamaya çalışır (Gözelov, Memmedov, 1993: 139-140).

Şamanların görevleri genel anlamda düşünülecek olursa, onların aydınlığı, hayatı, kötülüğe, karanlıklar âlemine karşı savundukları söylenebilir. Kötü ruhlara karşı mücadele eden şaman, insanlar ile tanrı arasındaki iletişimi sağlamaya çalışır, bu yönüyle de insanların manevî dünyasında sarsılmaz bir yer edinmiştir. Şamanlar, gökyüzüne ve yer altına yaptıkları yolculuklar neticesinde ölümden sonraki hayatla alâkalı düşüncelerin şekillenmesinde, öteki dünya ile ilgili inanışların gelişmesinde önemli rol oynamışlar, hiç bilinmeyen görünmez âlemlerle yeryüzündeki insanları birbirine yaklaştırmışlardır (Günay, Güngör, 1998: 109).

Şamanların göz ardı edilemeyecek özelliklerinden biri de onun bir saz ustası olmasıdır. Çok zengin bir kelime hazinesine sahip olan şamanlar, sözlü geleneğin gelecek nesillere aktarılmasında etkili olurlar. Kam-ozan da denilen şamanlar saz çalarak kendilerinden geçerler. merasimlere renk katarak insanları eğlendirirler (Melikoff, 1998: 39).

Yaşar Kalafat, şamanların, pek çok fonksiyonu bünyesinde barındıran kişiler olduğuna dikkat çeker. Doktor, büyücü, şair, müzisyen gibi görev başlıkları olan şamanlar, tanrının insanlara gönderdiği ilâhi mesajların da taşıyıcısıdır (Kalafat, 1999: 75).

Şamanların bir diğer özelliği insanların ömürlerini kısaltabilecek güce sahip olmalarıdır. Örneğin şaman kendi arzusu veya başkalarının isteği ile bir kişiye hastalık göndermek suretiyle onun ömrünü kısaltabilir (Kalafat, 2002: 221).

Altaylılarda şamanın farklı bir görev üstlendiği görülmektedir. Dünyaya gelen her Altaylı erkek yeryüzünde ikâmet edeceği yere arçın [Dağda yetişen, tütsü yapılan bir bitki] getirir. Arçının getirilme ve taşınma işine refakat eden şamandır (Kalafat, 2004: 62).

Olağanüstü güç ve özelliklerle halledilebilecek her şey şamanın yetki alanına girer. En sıkıntılı ve zor dönemlerinde halka yardım eden şamanlarla ilgili birçok olay söylene gelmiştir. Yakutların anlattıklarına göre aç ve susuz halk şamana başvurmuş, şaman orman ve su iyeleriyle temasa geçerek ren geyiği ve balık avlanmasını sağlamış, böylece insanları açlıktan kurtarmıştır (Dıykanbayeva, 1999: 18-19).

Mehmet Ateş, **Mitolojiler ve Semboller** isimli eserinde bir şamanın evinden bahseder. Kil ve kalker karışımı bir duvarla çevrilmiş olan bu evde arı kovanının şeklini andıran bir fırın bulunduğunu söyler. Şamanların bu fırınlarda kutsal tanrıça heykelcikleri yaptıklarını kaydeden Ateş, bu düşünceye kanıt olarak da fırının yanında yapımı tamamlanmamış ayı, tilki ve köpek başı ile tanrıça heykelciklerinin bulunduğunu söyler (Ateş, 2001: 40).

Şamanlar, yeni doğan çocuklara isim verirler, ateşe hükmederler, ürünlerin yetişmesinde ve bol olmasında etkili olurlar, felâketleri önler ya da düşman üzerine yollarlar, ruhlarını bedenlerinden ayırırlar, bazen de içinde buldukları millete lider olurlar (Kaya, 2001: 211-212).

Halk hekimliği metotlarını kullanarak ilâç yapan ve hastaları iyileştiren şamanın en önemli görevi eski dönemlerde ve günümüzde Şamanizm'in hüküm sürdüğü yerlerde insanlara, davranış kurallarını benimseterek onlara örnek teşkil etmektir. Kahramanlık şiirleri okumak, şarkılar söylemek Orta Asya ülkelerinin bazılarında şamanın görevleri arasında kabul edilir (Hopdal, 2002: 49).

Fuad Köprülü, şamanın kurban kestiğini hastaları tedavi ettiğini, Abdulkadir İnan, doğum, ölüm, kurban gibi merasimleri idare ettiğini, dua okuduğunu, fal baktığının, havayı değiştirebilme gücüne sahip olduğunu, Saadettin Buluç, şamanın tedavi ettiği hastalıkların adını, Wilhelm Radloff, hava tahmininde bulunan şamanın toplumda bir saygınlığının olduğunu söyler. Mircea Eliade, doğum, evlenme, ölüm gibi hayatın geçiş törenlerinde zor duruma düşüldüğü takdirde şamana müracaat edildiğini, şamanın kayıp eşyaları bulabildiğini anlatır. Michel Perrin, merasimlerde şamanın oynadığı rolü, Meherrem Gasımlı, düğünlere katılan şamanların şölenlerin süsü olarak kabul edildiğini, Osman Turan, Ay ve Güneş tutulmasında kötü ruhları korkutarak kaçırdığını, Fizuli Gözelov ve Celâl Memmedov ev yapmak için seçilecek yerle ilgili merasimi şamanın yönettiğini vurgularlar. Ünver Günay ve Harun Güngör şamanın, uyguladığı pratiklerle tanrılar ile insanları yaklaştırdıklarını izah ederler. İrene Melikoff, şamanın bir saz ustası olduğunu kaydederken, Yaşar Kalafat onların hastalık yollamak

suretiyle insanın ömrünü kısaltabildiklerini anlatır. Aygerim Dıykanbayeva, şamanın yerine getirdiği görevlerin tamamının olağanüstülük taşıdığını, Mehmet Ateş, şamanların tanrıça heykelcikleri ürettiklerini, Muharrem Kaya, ekinlerin bollaşmasını sağlayan şamanların halka önder olduklarını anlatır. Mihayl Hopdal ise insanlara davranış kurallarını benimsetmenin ve onlara örnek olmanın şamanların en önemli görevi olduğunu söyler.

Şamanlar, tanrılar ve ruhlar tarafından olağanüstü nitelikler ve güçlerle donatıldığına inanılan kimselerdir. Her meslek grubunun olduğu gibi şamanların da yerine getirdikleri görevler vardır. Şamanların üstlendiği görevler Şamanizm'in özünü oluşturu ve kavratıcı özelliktedir. Görevini ve kendisinden beklenenleri lâyıkıyla ve kuralına uygun şekilde yerine getiren şamanlar, diğer insanlardan farklı bir konumda bulunurlar. Peki şamanın yaptığı işler nelerdir? Şaman, hangi görevleri yerine getirerek insanlara yardımcı olmaya çalışır?

Yukarıdaki soruları açıklayıcı ve verilen bilgileri toparlayıcı mahiyetteki açıklamalarımızı maddeleştirerek vermenin uygun olacağı düşüncesindeyiz.

1. Şamanın öncelikli görevi insanlar ile tanrılar arasında iletişimi sağlamaktır. Şaman, hem Ülgen hem Erlik hem de yer-su ruhları ile yeryüzünün sakinleri arasında vasıtacı konumundadır. Tanrılara ve ruhlara ettiği dualarla yardım ister, dilekte bulunur. Şamanın tanrılara ulaşması, kendinden geçerek gökyüzüne ve yer altına yapacağı manevî yolculukla mümkündür.
2. Tanrılar ve ruhlar adına kurban kesen şaman, kesilen kurbanın ruhunu tanrılara ulaştırarak kabul ettirmeye çalışır. Bunu yaparken de çeşitli uygulamalar gerçekleştirir.
3. Şamanların en önemli özelliklerinden biri büyü yapabilmeleri, fal bakabilmeleri ve kehanette bulunabilmeleridir. Çeşitli şekillerde fala bakan şaman, fal aracılığıyla ve yardımcı ruhları sayesinde gelecekte olacak olayları halka bildirirler. İnsanlar, şamanın söylediklerinden hareketle gerekli tedbirleri alırlar.
4. Doğum sırasında ve sonrasında şamana yine iş düşer. Doğum olayının rahat gerçekleşmesi için dualar eden şaman böylece hastayı rahatlatır. Doğumdan sonra da al ruhu denilen kötü ruhun loğusaya yaklaşmasını ve onu rahatsız etmesini önler. Doğan çocuğa isim koyar ve çocuğun doğduğu saatte yıldızların konumuna bakarak onun talihini söyler.

5. Evlilik merasimlerinde, düğün ve şölenlerde kopuz çalarak hem gelinle damadı hem de davetlileri coşturur. Dualar ederek, evlenen kişilerin mutlu olmalarını diler. Evlilik merasiminde yapılan uygulamalar şamanın gözetimi altında gerçekleştirilir.
6. Cenaze törenlerinde şamana her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulur. Şamanın bu törenlerde yerine getirmesi gereken en önemli görev, ölen kişinin ruhunu gökyüzüne ya da yer altına kabul ettirebilmektir. Bunu başarabilmek için ruhlarla temasa geçen şaman, ölünün ruhunun hayatta kalan akrabalarına kötülük getirmesini de engellemeye çalışır. Ölen kişi, kendisiyle beraber sevdiklerini de götürmek isteyebilir ya da kötü niyetliyse onlara zarar verebilir. İşte şaman, ölenini ruhunu geri dönmek üzere diğer âlemlere yollama işiyle uğraşır. Cenaze merasimini yönetir, gerekli şeyleri yapar.
7. Şaman, gök cisimlerinin hareket ve konumlarından yola çıkarak havanın nasıl olacağı ile ilgili tahminlerde bulunur. Güneş ve Ay tutulmalarını engellemeye, tutulmaya sebep olduğuna inanılan kötü ruhları saf dışı bırakmaya çalışır. Felâketleri önceden bilir, insanlara bildirir, böylece can ve mal kaybının en az olmasını, halkın felâketlerden etkilenmemesini sağlamak için uğraş verir.
8. Eğer başka ülkelerde savaş yapma durumu söz konusuysa öncelikle şamanın fikri sorulur. Şaman, yapılacak savaşın nelere yol açacağını bilmeye, ona göre karar vermeye çalışır. Şamanın onayı alındığı takdirde ordu hazır hale getirilir ve savaşmak üzere sefere çıkılır. Şaman olumsuz şeyler söyleirse savaşmaktan vazgeçilir.
9. Havanın durumunu tahmin edebilen şamanlar aynı zamanda yağmur, kar, dolu yağdırma, fırtına estirme gibi hava olaylarını da yapma kabiliyetine sahiplerdir. Şamanlar bu doğa olaylarını yada taşı aracılığıyla gerçekleştirebilirler.
10. Şamanlar edebî yönü kuvvetli olan insanlardır. Sözlü gelenek içerisinde anlatılan pek çok anlatı türünü hafızada tutup, yeri geldiği zaman söyleyebilirler. Dua ve ilâhileri ezbere okuyan şamanlar vardır. Ayrıca bazı şamanların duaları doğaçlama söylemesi onların ozanlık yönünün ağır bastığını göstermektedir. Şamanların kelime hazineleri de oldukça zengindir.

11. Av sırasında şamanlar hayvanlara hükmeden ruhlarla iletişim kurarak avın bereketli olmasını sağlar. Çaldığı davul veya kopuzla avı neşeli hale getirir., dualar eder. Bundan dolayı avcılar ava çıkarken şamanı da yanlarında götürmeyi ihmal etmezler.
12. Bir görevi de hasta tedavi etmek olan şaman, tedavi işlemlerini gerçekleştirirken birtakım bitkilerden elde ettiği ilaçları kullanır ve ruhlarından yardım alır. Şamanistler birinin hasta olmasının sebebini kişinin ruhunun kötü ruhlar tarafından çalınmış olmasına bağlarlar. Ruh çalınan veya kaybolan kişi hastalanarak yatağa düşer. Kaybolan ruhun bulunması için şaman çağırılır. Çağrılan şaman, ruhlarının yardımıyla kayıp ruhu bulur, bulduğu ruhu hastanın bedenine sokarak hastayı iyileştirmeye çalışır.

Görüldüğü gibi şaman, toplum içinde yaşayan insanların hemen hemen her alandaki ihtiyaçlarını karşılayan görevleri yerine getirmektedir. Doğum, evlenme, hastalık, ölüm, av, savaş , geleceğin belirlenmesi gibi hayatın en önemli evrelerinde şamanın yapacağı vazifeler vardır. Yani şaman, insan hayatının her aşamasında etkili olabilen bir kişi olarak karşımıza çıkar. İnsanlar, hayatlarını kolaylaştıran, düzene sokan şamana bu sebeple saygı duyar. Şamanın görevleri dikkatle incelendiğinde ruhların yardımı olduğu görülür. Şaman üzerine düşen görevleri yerine getirirken mutlaka yardımcı ruhlarına başvurur. Özetle diyebiliriz ki, şamanlar ruhlar ile birlikte hareket etmek suretiyle insanların hayatındaki olumsuzlukları yok etmek, onların hayatına mutluluk, bereket ve sevinç getirmekle görevlilerdir.

1. 5. 1. Kehanet ve Fal

Şamanların kehanette bulduklarını, gelecekte olacak olayları söylediklerini şamanların görevleri başlığı altında açıklamaya çalışmıştık. Bu başlık altında da şamanların baktıkları fallar ve bu fallara bakış şekilleri üzerinde duracağız.

Şamanlar, kehanetlerin birçoğunu fallar aracılığıyla yaparlar. Baktıkları fallardan yola çıkarak gelecek ile ilgili tahminlerde bulunan şaman, fala sık sık başvurur.

Şamanlara göre kehanette bulunmak zor bir iş değildir. Şaman kehanette bulunacağı zaman, ruhlarını ‘Sabır Biçik’ adı verilen kitaba bakmaları için zorlar. Kitaba bakan ruhlar, olacakları şamana söylerler. Böylece şaman kehanette bulunur (Dıykanbayeva, 1999: 125-126).

Şamanların baktıkları falları kısaca şöyle açıklayabiliriz:

1. 5. 1. 1. Kürek kemiği Falı

Kürek kemiği falı genellikle Şamanist Moğollar arasında yaygın olan bir fal türüdür. Altay ve Yakut Şamanistleri arasında da yaygın olan kürek kemiği falında genellikle koçların ve geyiklerin kürek kemiği kullanılır. Geyik ya da koçtan alınan kürek kemiği ateşte kızdırılır. Bu kızdırma neticesinde kemiğin üzerinde farklı şekil ve uzunluklarda çizgiler belirir. Şaman bu çizgilere bakarak meydana gelecek olayları tahmin eder (İnan, 2000: 152, 155).

1. 5. 1. 2. Aşık Kemiği Falı

Aşık kemiği falında, aşık kemiklerinden başka bir de davul kullanılır. Aşık kemikleri davulun üstüne atılır. Kemiklerin davulun üstünde aldığı şekillerden yola çıkan şaman kehanette bulunur (İnan, 2000: 156).

1. 5. 1. 3. Kumalak Falı

Kazakların, Kırgızların ve Özbeklerin baktıkları fallardan biri de 'kumalak' adı verilen faldır. Kumalak falına bakmak için önce kırk bir adet taş yahut kırk adet nohut ya da fasulye veya kırk bir adet koyun tezeği kullanılır. Bu falın bakımı oldukça zor ve karmaşıktır. Kullanılan malzeme belli sayılarda gruplara ayrılır. Oluşan şekillere göre fala bakılır (İnan, 2000: 157-158).

1. 5. 1. 4. Eldiven Falı

Şaman yaptığı herhangi bir ayin sırasında 'uruy' nidasıyla eldivenini havaya fırlatır. Eldivenin avuç kısmının gökyüzüne gelmesi iyiye, yere gelmesi kötüye işaretir.

Bu falların dışında alevin rengine, ateşteki odunların ve közlerin duruşuna göre fal bakılır (İnan, 2000: 117, 158).

Fal, günümüzde pek çok insanın esiri olduğu bir tekniktir. İnsanların kendileriyle, çevreleriyle, yakınlarıyla ilgili gelecekte olacaklara karşı duyduğu merak, falın insan hayatında önemli bir yer edinmesine sebebiyet vermiştir. Yarınını, geleceğini, neler yaşayacağını ya da başına neler geleceğini merak edenler fala başvurarak ondan medet umarlar. Halbuki insanlar fala baktırdıkları halde kendilerine falda söylenenlere pek inanmazlar. "Fala inanma, falsız kalma" ifadesi de bu inanın sonucudur. Yani fal aslında günümüzde bir eğlence aracı haline dönüşmüştür diyebiliriz.

Şamanizm'deki en önemli hususlardan biri de fal ve falcılıktır. Fala şamanlar bakabildiği gibi sıradan insanlar da bakabilir. Şamanizm'deki falların esasını, fal için kullanılan nesnenin şekline bakarak tahmin yürütme oluşturmaktadır. Kürek kemiğinin

çizgilerinin şekli, aşık kemiklerinin davul üzerinde oluşturduğu kombinasyon, havaya atıldıktan sonra yere düşen eldivenin pozisyonu fal bakmanın temelini oluşturur. Şamanlar bu fallara bakarak halkı bilinçlendirip bilgilendirmeye çalışır.

Günümüzde en yaygın fal çeşidi kahve ve çay falıdır. Kahve veya çay falına bakılırken de şekillerin ön plâna çıktığı görülür. Kahve telvesinin fincanda oluşturduğu şekiller, demlenmiş çay otunun bardakta çizdiği hatlar fala bakan kişinin en büyük yardımcılarıdır. Çünkü falcı o şekillere bakarak tahminlerde bulunur. Bu noktada günümüzde bakılan fallarla Şamanistlerin baktıkları fallar arasında benzerlik göze çarpar.

1. 6. Şamanın Yönettiği Ayin ve Törenler

Şamanizm denilen inanç sisteminin önemli bir kısmını şamanın idare ettiği ayinler ve törenler oluşturmaktadır. Bu ayin ve törenlerde yapılan uygulamaların tamamı Şamanizm'in özelliklerini yansıtmaktadır. Tören ve ayinlerde yapılan her hareketin, edilen her duanın belli bir yapılaş amacı vardır.

Araştırmacıların fikirlerini aktarmadan önce ayin ve tören kelimelerinin tanımlarını verelim. Ayin, dinî tören, ibadet anlamına gelmektedir. Törenin tanımı ise şöyledir: "Bir toplulukta, üyelerin belli bir olayı, kişiyi veya değeri ayırt edip sembolleştirmesi, bunların anlam ve önemini güçlendirilmesi amaçlarıyla düzenlenen hareket dizisi, merasim" (Eren vd. C.1-2 1988: 114, 1489).

Abdulkadir İnan, Şamanistlerin yaptığı ayin ve törenleri, belirli zamanlarda yapılması gereken ayin ve törenler ile tesadüfî olaylar münasebetiyle yapılan özel ayin ve törenler olmak üzere iki gruba ayırarak inceler (İnan, 2000: 97).

Şamanlar töreni sadece idare etmezler. Onlar törende yaptıkları uygulamaların yanında aynı zamanda öğretici konumda bulunurlar. Çünkü şamanlar törenlere katılan insanlara kutsal bir ortamda nasıl davranılacağını öğretirler (Hopdal, 2002: 52).

Bu konuda en kapsamlı araştırmayı yaptığını düşündüğümüz Mircea Eliade, Şamanizm'e inanan halkların Şamanlık seanslarını ayrı ayrı başlıklar altında ele alıp incelemiştir. Kurban merasiminin anlatımında da en iyi gözlem ve incelemenin Wilhelm Radloff tarafından yapıldığı kanaatindeyiz.

Ayinler ve törenler konusunu açıklarken üç önemli ayinin yapılaş şeklini anlatacak, daha sonra diğer ayin ve törenleri ana hatlarıyla vermeye çalışacağız.

Şamanizm’de en çok yer alan üç önemli ayin şöyle sıralanabilir: Şamanın gökyüzüne çıkararak kurban sunma ayini, şamanın yer altına iniş ayini ve hasta tedavisi sırasında yapılan ayin.

1. 6. 1. Gökyüzüne Çıkararak Kurban Sunma Ayini

Şamanizm’de kurban ayinini anlatmaya geçmeden önce kurban çeşitlerini açıklamanın yerinde olacağını düşünüyoruz. Şamanizm’de kurbanlar, kanlı kurbanlar ve kansız kurbanlar olmak üzere ikiye ayrılırlar.

1. 6. 1. 1. Kanlı Kurbanlar

Kanlı kurban, tanrılar ve ruhlar adına kesilen at, koyun ve nadiren sığır gibi hayvanlardır. Bununla birlikte kanlı kurbanların en önemlisi attır. Genellikle erkek hayvanlardan seçilen kanlı kurbanların beyaz renkte olanları tercih edilir. Bu hayvanlar çeşitli usullere göre kurban edilirler (İnan, 2000: 100).

Kanlı kurban at, koyun, sığır cinsinden hayvanların çeşitli usullerle kesilmesidir. Kesilen hayvanın ruhu şaman tarafından Ülgen’e ya da Erlik’e ulaştırılır. Şamanistlerin düşüncesine göre kurban edilen hayvanlar, tanrıların ve ruhların çok hoşuna gider. İnsanlar da böylece tanrıdan istekte bulunmak için uygun ortamı hazırlamış olurlar. Kurban, Şamanist halkların dilek kapılarını açar, dualarının kabulünü kolaylaştırır. Bu sebeple Şamanizm’de hiçbir tören kurbansız yapılmaz.

1. 6. 1. 2. Kansız Kurbanlar

Kansız kurbanlar grubuna saç, ‘yalma’ adı verilen ağaçlara ve şaman davuluna bağlanan bez parçaları, ‘tös’ veya ‘ongon’ denilen küçük putların ağızlarına yağ sürme, ateşe yağ atma, içki serpmeye ve ‘ıduk’ olarak adlandırılan başıboş bırakılan hayvanlardır.

Kansız kurbanların en önemlisi ‘ıdik’ ya da ‘ıduk’ denilen kurbandır. ‘ıduk’, salınmış, gönderilmiş, tanrıya verilmiş hayvan anlamını taşır. Bu hayvana yük vurulmaz, sütü sağılmayan bu hayvanın yünü de kırılmaz. Salınmış olan bu hayvana Yakutlar ‘ıtık’, Sagay Türkleri ‘ızık’, Altaylılar ‘ıyık’, Çuvaşlar ise ‘irih’ derler. İduk olacak hayvan seçilir, üzerindeki takımları ve yuları alınarak kendi haline bırakılır. Böylece tanrıya adanmış bir kurban olur.

Kansız kurbanlardan bir diğeri saç (libation)’dır. ‘Saç’ şeklinde de telâffuz edilen bu kansız kurban çeşidi, her kavmin kendi çabasıyla kazandığı en kıymetli ve mübarek kabul ettiği nimetlerden biri olur. Saçının türü, kavmin geçim kaynağıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Örneğin göçebe kavimler saç olarak süt, kırmızı, yağ gibi hayvan ürünlerini kullanırken; çiftçilikle uğraşan kavimler darı, buğday, şarap; tüccar kavimler

para kullanırlar. Bu sayılan nesnelere ateşe, süte, eve, çevreye ve daha pek çok yere serpilme suretiyle saçılır (İnan, 2000: 100).

Süt, kıymız, içki ve diğer yiyecek ve içeceklerin kutsal kabul edilen yerlere serpilmesine 'saçı' denir (Eröz, 1980: 212).

Abdulkadir İnan, kansız kurbanlar ile ilgili toplu bilgi vererek kansız kurban çeşitlerini açıklar. Mehmet Eröz ise saçının tanımını yapar.

Kansız kurban, herhangi bir hayvan kesilmeden sadece çeşitli nesnelere yapılan uygulamadır. Bu nesnelere bazen ağaçlara, şamanın elbisesine, davuluna bağlanan bezden yapılmış renkli şeritler, bazen küçük putların ağızına sürülen yağlar, bazen de mübarek yerlere saçılan buğday, darı, kıymız cinsinden nimetlerdir. Kansız kurban türleri içinde farklı olan kurban, 'ıduk' denilen, tanrılara hediye olarak bozkıra salınan hayvanlardır. Burada kurban hayvandır, fakat diğer kansız kurbanlar çeşitli nimetlerdir.

Kansız kurbanlar, tıpkı kanlı kurbanlar gibi tanrıların ve ruhların rızasını kazanmak, onlardan gelebilecek tehlikeleri önlemek, istekleri kabul ettirmek amacıyla yapılır. Şaman ve kabilenin insanları tanrılardan istekte bulunmadan önce onları yumuşatmanın yollarını ararlar. Bu yollardan en önemlisi de kurban sunmadır.

Kurban çeşitleriyle ilgili bilgi verdikten sonra şimdi de şamanların gökyüzüne çıkışları ve kurbanı tanrıya takdim edişleri ile ilgili bilgileri aktaralım.

Şamanizm'de en büyük kurban, Ülgen'e sunulan kurbandır. Ülgen için yapılan kurban töreni üç bölüme ayrılır, her biri ayrı gecelerde yapılır. Yani bu tören üç gecede gerçekleştirilir.

İlk akşam güneş batmaz kurban sunma töreni için hazırlıklara başlanır, kesilecek olan kurban ve törenin gerçekleştirileceği uygun bir yer seçilir. Bu yer genellikle kayın ormanının تنها bir köşesidir. Kurbanlık hayvan seçilmeden evvel, bir dizi uygulama gerçekleştirilir. Şaman, ağaçtan yapılmış bir kabı hayvanın üzerine atar. Kabın ağız kısmının yere gelmesi seçilen hayvanın kurban olarak uygun olmadığını işaretidir. Kabın ağzının yukarı doğru gelmesi hayvanın kurban edilmesinde bir sakınca olmadığını göstergesidir. Kurban seçme işi gerçekleştirilirken şaman şu duayı okur:

Kurban muvafık ise,
Sağ gözü ile
Sunulana baksın,
Ben kabı takdim ettim.
Fakat takdis sizdendir;

Bize iyi bir işaret vererek
Aşağıya baksın.

Kurban olarak seçilen hayvanın at kılından yapılmış olan yularını tutan kişiye 'baş-tutkan kiji' yani 'baş tutan kişi' denir.

Seçilen kurbanlık hayvanların kemikleri kırılarak kanı akmayacak şekilde öldürülür. Ormanda seçilen yere üzeri keçe ve örtülerle kapatılmış bir çadır kurulur. Çadırın üst kısmı yakılacak ateşin dumanının çıkması için açık bırakılır ve çadırın ortasına ucu duman deliğinden çıkacak şekilde taze kayın ağacı yerleştirilir. Ağacın, çadırın iç kısmında kalan dalları kesilerek, çıplak kalan gövdeye basamak biçiminde dokuz oyuk açılır. Bu dokuz basamağa 'taptı' adı verilir. Kurban töreni yapmak amacıyla kurulan çadırın kapısı daima doğuya bakar. Çadırın önünde ise kayın ağacının kabuklarından ve değneklerden oluşturulmuş bir çit bulunur.

Artık törene başlamak için her şey hazırdır. Şaman davulunu ateşe attığı ardıç dallarının çıkardığı dumanın üstüne tutar. Kurban sunma işinde kendisine yardımcı olacak ruhları çağırmaya başlar:

Buraya gel ey genç bulut,
Kürek kemiğime basarak,
Halk ve adamlar, kürek
Kemiğimi ezerek siz de geliniz.
Semanın oğlu Tang-sarı,
Ey Ülgön'ün oğlu Kergiday!
Sen benim görmek için gözüm,
Tutmak için elim,
Kaçmak için ayağım,
Sendelersem tuyağımsın,
Sağ elim orbu ile vurur,
Gel sen benim sağıma!

Şaman bu şekilde pek çok dua okuyarak yardımcı ruhları davulunun içine toplar. Ruhların geldiğini, sesini değiştirerek, onların ağzından konuşuyor gibi yaparak halka duyurur. Ruhları toplama işi tamamlandıktan sonra şaman çadırdan çıkar ve dışarıda bulunan, içine ot doldurulmuş bezle sarılı bir nesnenin üzerine biner. Otlarla doldurulmuş bu nesne 'kaz' ı sembolize eder. Onun üzerine oturan şaman kollarını kanat çırpar gibi hareket ettirir ve dua eder. Kaz sesini taklit etmeye, onunla konuşmaya başlar.

Kurbanlık hayvanın ‘pura’ adı verilen ve kaçmaya çalışan ruhunu kaz ile yakalamaya çalışır. ‘Ay hay! Ay hay!’ nidaları arasında purayı kovalar, en sonunda da kurbanın boynundaki ipi tutar, temsilî bir şekilde onu yakalamış gibi yapar. Yaptığı işlere uygun sesler çıkaran şaman yakalanmış bir atın hareketlerini canlandırır. Ardından davulunu sol omzunun üzerinden havaya fırlatır. Atılan davulu orada bulunanlardan biri yakalar. Davul yakalanamayıp yere düşerse, kurbanın ruhu kaçmış demektir. Şaman, yakaladığı ruhu yanında bulunan yardımcılara teslim eder ve şunları söyler:

Onu altın eyerle kapatınız,
Altın kuyruk kayışını takınız,
Altın kolanını iyice çekiniz.

Tütsüleme işlerinden ve duadan sonra sıra ruhu yakalanan kurbanlık hayvanın kesilmesine gelir. Dersi yüzülür, dili koparılır (Radloff, 1986: 238-246).

Kurbanın kanının akıtılmadan öldürülmesi ‘kan tabusu’ndan ileri geliyor olabilir. Çünkü dünyanın pek çok yerinde yaşayan kabileler canın veya ruhun kanda bulunduğu yahut bizzat kanın kendisinin ruh olduğuna inanırlar. Bu sebeple kanın akarak toprağa dökülmesine engel olurlar (Eröz, 1980: 214).

Kanı dökülmeden kurban edilen atın derisi çapraz çakılmış tahtalardan oluşan ve ‘baydara’ adı verilen sırığa doğruya bakacak şekilde asılır. Hayvanın iç organları parçalara ayrılır. Çiğ olan bu et parçaları çevredekilere dağıtılır. Kemikleri, sağrısı, kaburgalarının parçaları büyük bir kazanın içinde suda pişirilir. Pişen etten alan şaman, onun üzerine çorba dökerek doğruya doğru döner ve bunu evin atalarına ve koruyucu ruhlara sunar:

Ayın temiz ışığında,
Güneşin parlak ışığında,
Eski yılı geçince,
Yeni yıla gelince,
Onun yılı değişince,
Sonbaharda her şey ala olunca
Kamışın başı geçince,
Tabak dolusu için,
Yemek kokusu için,
Kayra Kan sana bunu sunarım.

Kalan et, evin sahibi ve ev sahibinin akrabaları arasında paylaşılır. Kemikler kayın çubukları üzerine konur.

Ayının ikinci akşamı şaman, içinde ateş yakılmış çadıra girer. Bir önceki gün pişirilen etten davulun sahiplerine ikram eder. Sonra da ateşin sahibine duada bulunur:

Kabul et, ey Kayra Kan!
 Otuz başlı ot anası,
 Kırk başlı kız anası,
 “Çok” dersem eğil!
 “Ma” dersem al!

Davulunu alarak kıyafetini giyen şaman ateşin başına oturarak yavaş yavaş davulunu çalmaya, ruhlarını çağırmaya başlar. Çağrılan her ruh şamana ‘a kam ay’ diye geldiğini haber verir. Bu sesleri şaman çıkarır. Kendisine yardım etmeleri için tanrıları ve ruhları çağırın şaman onlara şöyle hitap eder:

Herkesin babası Ülgön!
 Yüksek anamız Tasıgan!
 Buluttan yeleli Pura Kan!
 Sağındaki dokuz kız!
 Solundaki yedi kız!
 Cazibeli Kulay Kan,
 Azametli Kostu Kan,
 Dolunay gibi Tütsü Kan,
 Siz, Ülgön’ün güzel kızları!

Ruhların çağrılma işlemi ‘Marküt’ adı verilen kuşa seslenilmesiyle son bulur. Davulun içi ruhlarla doldukça, şamanın davula vuruşu şiddetlenir. Şaman kayın ağacının çevresinde dönmeye başlar. Ev sahiplerini kucaklayarak, onları kötü ruhların etkisinden korumaya çalışır. İyice kendinden geçen şaman, sıçramaya, dönmeye başlar. Taptının ilk basamağına çıkar, semaya doğru yükselmekte olduğunu gösterir. Çılgınca davuluna vurmaya devam eder. Daha sonra kurbanın ruhunu temsil eden iskemlenin yanına gider ve üzerine oturarak şunları söyler:

Bir basamak çıktım,
 Ayhay! Ayhay!
 Bir kata ulaştım,
 Ayhay! Ayhay!

Taptı'nın başına tırmandım,
 Ayhay! Ayhay!
 Dolunaya kadar yükseldim,
 Şagarbata!

Gittikçe kendinden geçen şaman, ikinci göğe doğru koşmaya başlar. Sonra üçüncü basamağa çıkar. Kurbanlık hayvan yorulduğu için şaman kazın üstüne binerek, gök yolculuğuna devam eder. Göğün üçüncü katındayken izleyicilere yakında meydana gelecek hava değişikliklerini, salgın hastalıkları, felâketleri anlatır. Dördüncü basamağa çıkan şaman ateşin etrafında koşar. Bu katta şaman kartalın guguk kuşunu kovalamasını temsil eder. Beşinci gök katına doğru yol alan şaman bu katta oturan Yayıçi'ye hitap eder:

Beşinci gökteki Yayıçi!
 Pislikten temizleyen süt gölü!
 Kindikleri kesen Tapkay!
 Sana içten taparım, Yayıçi Kan!

Sonra şaman Yayıçi'nin kendisine söylediklerini onun sesini ve söyleyişini taklit ederek anlatmaya başlar. Ettiği dualar neticesinde Yayıçi tarafından kabul edilerek, onun evine girmeyi başarır. Şaman, Yayıçi'den aldığı bilgileri, ayini izleyenlere aktarır. Altıncı kata çıkan şaman, altı defa ateşin çevresinde döner. Altıncı katta Ay oturmaktadır. Şaman Ay'a seslenir:

Ricamı dinle! Ricamı dinle!
 Altıncı gökteki ay ata!
 Ricamı dinle! Ricamı dinle!

Şaman şimşek ve gök gürlemeleri arasında yedinci kata çıkar. Davulunu hızla çalmaya devam eder. Aynı temsil ve hareketlerle şaman sekizinci ve dokuzuncu katlara da çıkar. Ülgen'e ulaşır, ona dua eder, kurbanı sunar. Ülgen'in kurbanı kabul edip etmediğinde emin olur. Ülgen'den gelecek ile ilgili şeyleri öğrenir, onun kurban isteyip istemediğini, arzu ve taleplerini sorar. Ülgen ile yapılan konuşmanın ardından tamamen kendini kaybeden şaman, bayılarak yere yuvarlanır. Kendine gelince etrafındakilere selâm vererek sakince yerine oturur.

Kurban ayininin üçüncü gecesinde ise içki sunma ve yemek verme söz konusudur (Radloff, 1986: 246-279).

Görüldüğü gibi şamanın göğe yükselmesi ve kurbanı Ülgen'e takdim etmesi esnasında pek çok uygulama gerçekleştirilir. Bu ayinde ateş, kayın ağacı, ayinin yapılacağı bir çadır vazgeçilmez unsurlar olarak göze çarpar. Davulunun yardımıyla kendinden geçen şaman, göğe yükselişinde ve kurbanı Ülgen'e sunuşunda kendisine yardım edecek olan ruhları çağırır. Ruhları çağırma işlemi okuduğu dualarla yapar. Gök katlarına yükselir. Yaşadıklarını, gördüklerini, ruhlar ve tanrılar ile olan konuşmalarını taklit yoluyla çevresindekilere hissettirir. Ülgen ile yaptığı büyük buluşmanın ardından çadırın ortasında yığılır kalır. Yavaş yavaş kendini toparlayarak eski haline dönen şaman ayini bitirir.

1. 6. 2. Yer Altına İniş Ayini

Şamanın yer altına iniş ayinini Mircea Eliade'nin **Şamanizm** adlı kitabından vereceğiz. Eliade'nin kitabında verdiği bilgiler de Anohin'den aktarılmıştır.

Yer altına iniş ayini gökyüzüne çıkış ayinine oranla daha zor ve karmaşıktır. Bu ayini hem ak hem de kara şaman gerçekleştirebilmekle birlikte genellikle kara şamanın yer altı âlemine indiği görülür. Yani yer altına iniş kara şamanın uzmanlık alanına girer.

Şaman yer altı yolculuğuna başlamadan önce bira, haşlanmış sığır eti ve kokarca derisi hazırlanır. Yolculuğa kendi çadırından başlayan şaman, güneye doğru ilerleyerek komşu bölgeleri geçer. Kutsal kabul edilen Altay Dağı'na tırmanır. Bozkıra çıkarak yoluna devam eder. Bu arada dua ve ilâhiler okuyan şaman, yer altına inen yolu ve engelleri tek tek inmeye başlar. Yollarda karşılaştığı zorlukları yaptığı hareketlerle seansa katılanlara anlatmaya çalışır. 'Yerin deliği' denen yerden inen şamanın önüne üzerinde saç teli kalınlığında köprü bulunan bir deniz çıkar. Burayı geçerken çok fazla zorlanan şaman, köprüyü geçtikten sonra Erlik'in kara balçıkla sıvanmış konağına doğru yol alır. Erlik'in konağını bekleyen köpekler ve bekçileri atlatarak karanlıkların hâkimi Erlik'in huzuruna çıkar. Onun önünde eğilen şaman, 'Mergu! Mergu' nidalarıyla Erlik'in dikkatini çekmeye çalışır. Erlik, öfkeli ve hiddetlidir, bağırmağa başlar. Şaman, Erlik'in sesini taklit ederek, onun bulunduğu durumu izleyicilere anlatır. Şaman, davuluna şarap doldurur gibi yaparak Erlik'e ikram eder. Erlik şarabı içer. Şaman, Erlik'in şarap içişini hıçkırıklarına kadar taklit eder. Sarhoş olan Erlik yatışır, yumuşar, iyiliksever olur. Şamanın istediklerini yapar, hayvanları çoğaltacağını, felâket göndermeyeceğini söyler. Şaman işini tamamlayarak kazın üstüne biner ve geri döner. Yer altına inişler genellikle hastanın canını ya da ruhunu arayıp bulmak amacıyla yapılır (Eliade, 1999: 233-235).

Yer altına iniş ayini, gökyüzüne çıkış ayini gibi şamanın sembolik hareketlerine dayanır. Ayin esnasında şaman, karşılaştığı her olayı, çıkardığı seslerle, yaptığı hareketlerle, ortamda bulunan insanlara gösterir. Bu özelliğinden dolayı şamanı, çok yetenekli bir tiyatro oyuncusu olarak düşünmek yanlış olmayacaktır. Ayini seyredenler yapılan hareketler ve çıkarılan seslerle şamanın ayinin hangi aşamasında olduğunu anlarlar. Davulun sesi de yer altına yapılan yolculuğun seyrini anlamaya yardımcı olur. Ettiği dualarla, sunduğu şarap ve hediyelerle Erlik'i ikna eden şaman, isteklerini sıralar. İstekleri kabul edilip Erlik tarafından kutsanan şaman ayini tamamlayarak normal ruh halini alır.

1. 6. 3. Hasta Tedavisi Ayini

Ayinler içinde vereceğimiz üçüncü tören şamanın hasta tedavi ederken yaptığı uygulamalardır.

Şamanistlerin, bir kişinin hastalanmasını canın kötü ruhlar tarafından çalınmasına ya da kaybolmasına bağlarlar. İyileştirme işlemi yapmak üzere şamana başvururlar. Şaman, yaptığı ayinle ve ettiği dualarla kaybolan veya çalınan ruhu arayıp bularak, hastanın bedenine geri döndürmeye çalışır.

Şamanist halklardan Kırgızlar, Tatarlar, Buryatlar'da şaman tarafından yapılan tedavi işlemi şu şekilde gerçekleştirilir.

Teleüt şamanı hasta ruha şöyle seslenir: "Vatanına geri dön!... Yurduna, parlak ateşin başına!... Geri dön, babanın, ananın yanına!..." Şaman, hastanın ruhunu aramak için 'Ölüler diyarı' olarak adlandırılan yer altı dünyasına iner.

Hasta, bir çadırın ortasına sırt üstü yatırılır ve etrafı ok, ip gibi bir takım nesnelere çevrilir. Bu okun ucundan, dışarıda bulunan kayın ağacı arasına kırmızı bir ip gerilir. Bu ipin gerilmesinin sebebi, hastanın kayıp ruhunun ipi takip ederek bedeni bulabileceğine olan inançtır. Bundan dolayı çadırın her zaman açık tutulur ki, gelen ruh içeriye girebilsin. Şaman, hastanın yanı başında bulunan mindere oturur ve kayıp ruhu çağırarak tedavi işlemine başlar. Çadırın üstündeki masanın üstünde tutsüler, içkiler, çörekler, tütünler bulunur. Eğer hasta çocuksa tedavi esnasında çadırın içinde çocuklar, yaşlıysa yaşlılar, yetişkinse yetişkinler bulunur. Yani hastanın yaşıyla seansı izleyecek olanların yaş grupları hemen hemen aynı olur. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra şaman hastanın ruhunu aramaya çıkar. Ruhun bulunmaması, onun Erlik'in karanlık dünyasına hapsedildiğinin göstergesidir. Ruhu oradan kurtarabilmek, Erlik'e kurban sunmak ya da tutsak edilen ruhun yerine başka bir ruh bulmak ile mümkündür. Şaman, hastanın da

rızasını alarak, onun yerine Erlik'e verilecek canı arar ve kimin canını alacağına karar verir. Kartala dönüşen şaman, kurban olacak kişinin canının uyuduğu sırada alır. Aldığı canı Erlik'e teslim eder ve hastanın hapsedilmiş olan ruhunu kurtarır. Ruhu alınan kurban kısa bir süre sonra ölürken hasta sağlığına kavuşur. Ancak şu nokta unutulmamalıdır: Hastanın tamamen iyileşmesi söz konusu değildir. Bu işlemler sadece ölüm olayını geciktirir. Nihayetinde üç, beş, yedi veya dokuz yıl sonra hasta ölecektir (Eliade, 1999: 249-251).

Hastaların tedavi edilmesinde farklı yöntemlerin kullanıldığı da görülmektedir. Şamanların bazıları hastanın ağrıyan yerini tutarak ovalamaya başlarlar. Hastanın başından ve kan damarından tutarak onu tedavi etmeye uğraşırlar. Kırık ve çıkığı da iyileştirebilen şamanlar, tedaviler esnasında bitkilerden yapılmış ilaçlarla; köstebek, kurt, ayı gibi hayvanların yağlarını ve öd sularını kullanırlar (Monguş, 1999: 290-291).

Şamanların hastaları tedavi ettikleri yöntemlerden biri de hastanın, çiçek tozu ve kumla yapılmış bir resmin içine yerleştirilmesidir. Yine şamanlar hastalığın sebebi olarak gördükleri nesneyi, rahatsız olan organdan emerek ya da elleriyle yaptıkları bir uygulamayla çıkarmaya çalışırlar. Hastalığa sebep olduğu düşünülen nesnelere genellikle diken, cam parçası veya tüydür. Bazı şamanlar da psikanalistlerin yaptığını yaparak hastayı iyileştirmeye çalışırlar. Bu durumda şamanlar, rahatsızlığın meydana geldiği ilk ana dönüp, o anı hastaya tekrar yaşatarak psikolojik temizlenmeyi gerçekleştirmek için uğraşırlar (Kaya, 2001: 213).

Mircea Eliade, çeşitli Şamanist halkların tedavi seanslarını anlatır, hastanın kaybolan ruhunu Erlik'in elinden nasıl alındığını yazar. Kenin Lopsan Monguş, bazı şamanların kırık ve çıkıkları iyileştirerek, ağrıyan bölgeyi elle muayene ettiklerini, Muharrem Kaya ise şamanların psikolojik arınmayı gerçekleştirerek hastaları tedavi ettiklerini belirtir.

Şamanın hastayı tedavi etmesi 'Ölümler Diyarı'na inerek kayıp ruhu araması ve bu arada yaptığı uygulamaları kapsar. Bunun dışında elle, ovarak, bitkilerden elde edilmiş ilaçlarla hasta tedavi edilir. Hastanın tedavisinin yapıldığı yer çadırıdır. Bu çadırın içi ilaçlarla, şamanın tedavi sırasında kullanacağı malzemelerle doldurulur. Çadırın içinde tedaviyi izleyecek olan kişiler oturur. Şaman kendine has yöntemlerle hastayı tedavi etmeye çalışır. Hastanın iyileşmesi neticesinde hasta sahipleri şamana çeşitli hediyeler vererek ona olan minnettarlıklarını dile getirirler.

1. 6. 4. Diğer Ayinler

Yakutlar ilkbahar ve sonbahar mevsimlerinde çeşitli ayinler yaparlardı. Bu ayinlerde kullanılan kurban çeşidi saçı idi. Kıımız ve kurban hazırlanan bu ayin dokuz gün sürerdi. İlkbahar ayinine iştirak ederlerdi. Sonbaharda yapılan ayinin amacı halk kötü ruhlardan koruyabilmektir. Yağlı paçavrayı ateşte yakarak kişinin başının çevresinde dolaştırarak kötü ruhların kovulması Şamanizm'de yapılan bir başka ayindir (İnan, 2000: 102, 107).

Şamanizm'de yer alan törenlerden biri şaman adayının Şamanlığa geçiş törenidir. Bir dağ başında dokuz kız, dokuz erkek ve bir şamanla gerçekleştirilen bu ayin, şamanın yönetiminde yapılır.

Şamanın gökyüzüne çıkışı, yer altına inişi tanrı ve ruhlara kurban takdim etmesi, hastayı iyileştirmesi gibi önemli ve büyük ayinlerin dışında yapılan ayinler vardır. Bu ayinler ve törenler günlük hayatta sık sık karşılaşılan meseleleri çözmek için yapılan ayinlerdir. Ayinler esnasında yapılan uygulamalar, Şamanizm inancı hakkında daha fazla bilgi sahibi olmamıza yardımcı olur. Ayin ve törenleri idare eden kişi şamandır. Şaman ayin yaptığı zaman elbisesini giyer, külâhını başına takar ve davulunu omzuna alır. Yardımcı ruhlarını çağırarak, onların kendisine destek olmalarını, yol göstermelerini ister. Kıyafeti, hareketleri ve yardımcı ruhlarıyla bir bütün oluşturan şaman, ayinler yaparak toplumda huzuru sağlamaya çalışır.

1. 7. Şamanın Kullandığı Araç ve Gereçler

Şaman, ayinleri yönetirken, yer altına iniş ve çıkış seansları sırasında, tanrılarla ruhlara kurbanlar keserken, hastalıkları iyileştirmeden fal bakmaya kadar bütün görevleri yerine getirirken normal kıyafetler giymek yerine farklı kıyafetler giyer ve işlerini kolaylaştırarak kendisine manevî güç veren birtakım araç ve gereçler kullanır.

Bazı Şamanist boyların şamanları farklı elbiseler ve külâhlar kullanırlar. Bazıları maske takarken bazıları takmazlar. Yani bütün şamanların giydiği muayyen bir kıyafet yoktur. Elbiselerin şekli küçük farklılıklarla da olsa birbirinden ayrılır. Ancak bu saydığımız ufak ayrıntılar şamanların kıyafetlerini ve kullandıkları malzemelerin genellemesini bozmaz. Yani Şamanizm'de şamanın elbise, davul, külâh, maske, ayna şeklinde sıralanan eşyalar bütünü vardır. İşte biz şamanın kullandığı bu eşyaları alt başlıklar halinde sıralayacak, hemen hemen her boyda taşıdığı ortak anlamı ve önemi kısaca özetlemeye çalışacağız. Şamanın kullandığı eşyaları tanımaya tören elbisesini anlatmakla başlayalım.

1. 7. 1. Şamanın Tören Kıyafeti

Abdulkadir İnan **Eski Türk Dîni Tarihi** adlı kitabında şaman elbisesiyle ilgili bilgileri vermeden önce bütün din adamlarının dini törenler esnasında özel bir kıyafet giymelerinin eski zamanlardan kalma bir gelenek olduğunu belirtir. Bu bağlamda şaman da tören sırasında farklı bir kıyafet kullanır. Bu kıyafet veya cübbe Altaylılarda 'manyak', Yakutlarda 'kumu', 'ereni' veya 'oyun tangasa' yani 'şamanın giyimi' gibi adlar alır.

Şaman özel kıyafetini kendi isteği ve zevkine göre değil, tâbi bulunduğu koruyucu ruhların emri doğrultusunda yapmak zorundadır. Elbisenin şekli, üzerinde bulunması gereken aksesuar ve simgeler ruhların isteğine göre düzenlenir. Onların isteği dışında herhangi bir şey yapılırsa şaman o cübbeyi ayinde kullanamaz.

Şamanın kıyafetinin otuz parçadan oluştuğu söylene de en ufak parçalarla birlikte bu sayının altmışı bulunduğu görülür. Kıyafetin aslını, maral derisinden veya beyaz koyun derisinden yapılmış bir ceket oluşturmaktadır. Ay'ı, Güneş'i, ruhları ve daha pek çok şeyi sembolize eden parçalar da bu ceketin üzerine dikilmektedir.

Dört dörtlük bir şaman kıyafetine sahip olmanın maliyeti oldukça fazladır. Bu sebeple şamanların bir kısmı ruhlardan izin almak şartıyla belli bir süre özel tören kıyafeti giymeden ayin yapabilir. Şu nokta da gözden kaçmamalıdır: Henüz Şamanlığa kabul edilmemiş adaylar, eğitim gördükleri süre içinde şaman kıyafeti giymezler (İnan, 1976: 57).

Şamanın elbisesinin üzerine kese, ağaçkakan derisi, kartal tırnağı ve ayı pençesi gibi aksesuar takılır ki, ruhlar hoşlansınlar. Aksi halde şamana hastalık bile gönderebilirler. Yine özel tören kıyafeti diktirmeyen şamanlar, ruhlardan zarar görürler. Kuytuk adlı kadın şaman, elbise diktirmede için ruhlar tarafından elleri ve ayakları ısırılmak suretiyle rahatsız edilmiş.

Maddî değeri seksen ruble ile yüz ruble arasında olan kıyafet kadınlar tarafından hazırlanır. Şamanın ailesinde bulunan kadınlar ve komşu kadınlar bir araya gelerek kıyafeti dikerler. Altaylılarca Manyak adı verilen cübbenin her kısmı ayrı ayrı oluşturulur ve daha sonra bu kısımlar dikilerek birleştirilir. Dikiş işini genellikle ihtiyar ve tecrübeli bir kadın üstlenir. Bu kadın aynı zamanda elbiseyi dikme işlemini gerçekleştiren diğer kadınlara rehberlik eder. Elbise hazırlanırken adaba aykırı hareketlerde bulunmak kesinlikle yasaktır.

Elbisenin yapımı tamamlandıktan sonra şaman bir ayin düzenleyerek elbisenin ruhlar tarafından kabul edilip edilmeyeceğini anlamaya çalışır. Elbisenin ruhlara gösterilmesini esas alan bu törene ‘yelibüü çıkarıp yat’ ya da ‘manyak aruulap yat’ denir. ‘Yelibüü çıkarıp yat’ ‘manyak aruulap yat’ şeklindeki tören isimleri ‘manyak takdis etme, manyak temizleme’ anlamını taşır. Kurban kesilmeyen bu merasimde ruhlar, elbiseyi en ince ayrıntısına kadar inceleyerek görüşlerini şamana ilham ve telkin yoluyla iletirler. Eksik ve hatalı bulunan yerler tekrar düzeltildikten sonra elbise Şamanlıkta kullanılmaya hazır hale gelir.

Şamanın elbisesi evde bir bohça veya sandık içerisinde muhafaza edilir. Elbiseye kadın elinin değmesi yasaktır. Kadının elbisesinin şamanın elbisesine temas etmesi, elbisenin kadın tarafından giyilmesi, bir yerden bir başka yere kadın eliyle taşınması da yasaktır. Çünkü kadınlar kirli sayılırlar.

Manyak, bir yerden başka bir yere örneğin bir obadan başka bir obaya götürülecekse atın eğerinin arkasına bağlanır ve taşıma işlemini erkekler yapar. Genellikle gömlek üzerine giyilen şaman elbisesi, çok sıcak havalarda çıplak beden üzerine de giyilebilir. Erlik ve yer-su ruhlarıyla yer altında bulunan kötü ruhlara yapılan ayinlerde şamanın özel elbise giymesi mecburîdir. Bu mecburiyet Ülgen, Ülgen’in oğulları, iyi ruhlar adına yapılan törenler için söz konusu değildir. Şaman, Ülgen ve oğulları adına yaptığı ve ‘üstüğü’ adı verilen ayini gerçekleştirirken özel şaman kıyafeti kullanmak yerine, cepkenin üzerine eteklere kadar uzanan üç beyaz şerit asmak suretiyle oluşturduğu sade bir kıyafet giymeyi tercih eder. Üç beyaz şeritten oluşan bu cepkene ‘üç yalamaluu ton’ adı verilir (İnan, C. I, 1998: 437-439).

Şamanın cübbesi üzerinde irili ufaklı pek çok parça bulunur. Bu parçaların hepsinin ayrı ayrı anlamları vardır. Örneğin cübbenin yanında sıralanan dokuz küçük halka, Ülgen’in dokuz kızını sembolize eder. Küçük cübbeler dokuz kızın elbiseleri, demir ve madenî parçalar küpeleridir. Elbiseye asılan yay ve çingiraklar kötü ruhlarla mücadele halinde iken kullanılacak silâhlar olarak ifade edilir. Bunların dışında demirden yapılmış Ay, Güneş ve yıldız şekilleri iyi ruhları çağırmaya, kötü ruhları korkutup kaçırmaya yarayan çingiraklar, yer altında bulunan korkunç canavar ve yılanları simgeleyen şekiller, örgüler, renkli kumaş parçaları elbiseyi süsleyen diğer unsurlardır. Elbisede bir de kulak asılıdır ki, bu da şamanın kötü ruhların fısıltılarını dinlemesine yarar (İnan, 2000: 92).

Wilhelm Radloff, Altay'ın kuzeyinde yaşayan Karaorman Tatarlarının, Şorların ve Teleüt şamanlarının ayin sırasında şaman elbisesi giymediklerini kaydeder. Bununla birlikte Sibiry'a'da yaşayan halkların birçoğunun Altayların, Yakutların, Tunguzların şaman kıyafeti kullandıklarını ve bu kıyafetlerin hayvan şekilleri ve demirlerle süslü olduğunu söyler (Radloff, 1986: 234).

Mircae Eliade'ye göre şamanın özel kıyafeti kutsallığın görünürleşmesini gözler önüne serer. Bu elbise sadece kutsallığı değil, aynı zamanda Şamanizm'de önemli sayılan şeyleri de simgeler aracılığıyla açığa vurur. Yani elbise, şekli ve parçalarıyla Şamanizm'in sistemini çok net bir şekilde görünür kılar.

Tunguz şamanları, özel kıyafetlerini sıcak soğuk demeden her mevsim çıplak bedenlerinin üzerine giyerler. Eskimolarda kabilelerin büyük bir kısmında özel şaman kıyafeti kullanılmaz.

Eliade, Şamanlık faaliyetlerinin sıradan kıyafetlerle yapılamayacağı fikrindedir. Özel olarak hazırlanmış şaman kostümü olmasa bile bu kostümün işini görebilecek ya da yerini tutabilecek bir eşyanın bulunması gerektiğini söyler. Meselâ şamanın kutsal eşya dolabında bulunan kemer, külâh veya davul ayin yaparken elbisenin yerini tutabilir.

Özel bir dinî mânâ taşıdığı kabul edilen ve ruhlar başta olmak üzere pek çok manevî güçle donanan elbise, şamanın manevî dünyayla iletişim kurmasını sağlar. Yani elbiseyi giyen şaman somut dünyadan soyut dünyaya rahatlıkla uzanabilir.

Şaman olacak kişi, Şamanlık yapacağı süre içinde giyeceği elbiseyi önce rüyasında görmek mecburiyetindedir. Elbiseyi almaya şamanın kendisi gider. Bir at karşılığında ölmüş şamanın tanıdıklarından satın alınan elbise, klandan dışarıya çıkarılmaz. Çünkü o özel bir elbisedir ve bütün klanın katkılarıyla hazırlanarak ortak bir eşya haline gelmiştir, ruhların gücünü emmiştir. Bu sebeple ruhlara hâkim olamayacak biri tarafından giyilmemesi gerekir. Aksi takdirde ruhlar o klanda yaşayan insanların başına dert açabilirler. Şamanın giysisi eskidiği zaman ormanda bir ağacın dalına asılmalıdır ki, üzerinde bulunan ruhlar onu terk edip yeni elbiseye yapışsınlar. Yerleşik hayat tarzını benimsemiş olan Tunguzlar, ölen şamanın elbisesini evde muhafaza ederken göçebe Tunguzlar elbiseyi şamanın mezarının yanına bırakırlar. Elbise sadece şaman öldüğü zaman boşa çıkmaz. Eğer hasta tedavisi sırasında hasta iyileşemeyip ölürse şamanın elbisesi kirlenmiş kabul edilir ve işe yaramaz hâle gelir.

Dinler tarihi araştırıcısı Eliade, Sibiryaya Şamanlarının, Buryat Şamanlarının, Altay Şamanlarının giysilerini ince ayrıntılarıyla tasvir eder. Biz bunları ana hatlarıyla verip geemenin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Sibiryaya Şamanlarının giysisi üzerinde hayvan figürlerinin ve demir halkalarının bulunduğu bir kaftan, bir maske, demir ve bakırdan yapılmış bir göğüslük ile külâh ve kaftanın sırtında bulunan hilâl, güç ve dayanıklılığı simgeleyen demir bir zincirden ibarettir. Yakut Şamanlarının giysisi 13-17 kilo arası madenî takı içerir. Onlara göre bu takıların canı vardır, dolayısıyla paslanmazlar. Buryat Şamanlarının giysisi kürk, başlık ve ağaçtan yapılmış, ucunda demirden at başı bulunan değnekten ibarettir. Altay Şamanlarının elbiseleri diğer boyların Şaman elbiselerinden daha ayrıntılı ve özeldir. Baykuş tüyleri, bebek kuklaları, martı ve kuğu kuşunu simgeleyen figürler elbisenin üzerinde bulunan eşyalardır.

Eliade, Şamanın kıyafetinin Şamana ana hayvan Şeklinde yeni ve büyölü bir beden verme fonksiyonunda olduğunu söyler. İşte bu sihirli bedeni oluşturan nesnelere de kıyafetin üzerindeki çeşitli figür ve simgelerdir. Şaman kıyafetinin giyilmesi ile ulaşılmak istenen amaç, Şamanın Şamanlık güçlerine kavuştuğu dönemdeki gizemli ve büyüleyici ruh halini yeniden kazanmasını sağlamaktır. Şamanın kıyafetindeki iskelet resmi, ölüp dirilme olayını resmeder (Eliade, 1999: 175-188).

Şamanın elbisesinde buluna boğa yılanı Şeklindeki simge ve bakır ayna Lâmaist izler sergiler (Günay, Güngör, 1998: 121).

Şamanın özel tören kıyafetini süsleyen resimlerin menşei hakkında farklı düşünceler ileri sürölmüştür. Bazı araştırmacılar Şaman elbisesi üzerinde bulunan resimleri totemizme bağlarken, bazıları insanları ürkötmek ve korkutmak için kullanılan maskelerin zamanla giysiye dönüştüğünü söyler. Kıyafetin üzerine kutsal kabul edilen hayvanlarla mitolojik değer taşıyan hayvanların resim ve figürleri asılır. Kuş, Ren geyiği, ayı gibi. Şaman elbisesi cübbe veya hırkaya benzeyen bir üstlük, serpuş, göğüslük, eldiven ve yüksek ökçeli ayakkabıdan ibarettir (Şener, 2000: 27-30).

Elbise, Şamanın göğe veya yer altına yaptığı yolculuk sırasında Şekil değiştirme yeteneğine sahip olduğunun bir göstergesidir. Düğmesiz ve önü açık olarak dikilen elbisenin arkasına konulan ve güneşi sembolize eden delikli halka, aynı zamanda Şamanın yer altına indiği esnada kullandığı delik yerine geçer. Elbisenin saçakları Şamanın hizmetindeki ruhları sembolize eder (Çoruhlu, 2000: 71, 73-74).

Abdulkadir İnan, din adamlarının farklı kıyafet giymelerinin önceki dönemlerden kalma bir gelenek olduğunu söyleyerek daha çok Altay şamanlarının giydiği manyak adı verilen elbiseyi tanıtır. Elbisenin hazırlanışı, ruhlara kabul ettirilişi, üzerindeki nesnelere hakkında bilgi verir. Radloff, hangi boyların şamanlarının elbise giydiği, hangilerinin giymediği konusuna açıklık getirir. Mircea Eliade, şamanın kostümünün kutsallığın bir görüntüsü olduğunu söyler ve elbisenin içerdiği anlamları açıklar. Ünver Günay ve Harun Güngör elbisede bulunan bazı öğelerin Lâmaist izler taşıdığı konusunda hemfikirdirler. Cemal Şener, elbise hakkında bilgi vermenin yanı sıra elbisenin üzerinde bulunan simge ve şekillerin kökeni konusuna da değinir. Son olarak Yaşar Çoruhlu, elbiseye takılan simgelerin anlamlarını açıklar.

Şamanı şaman yapan araç-gereçlerden en önemlilerinden biri elbisedir. Şaman, günlük hayatın akışı içerisinde gerek kıyafet gerekse hayat tarzı açısından diğer insanlardan farksızdır. Yemek yer, uyur, günlük işlerle uğraşır, düzenli bir aile hayatı yaşar. Onun farklılaşarak diğer insanlardan ayrıldığı zamanlar, Şamanlık yaptığı zamanlardır. İşte bu farklılaşmayı sağlayan sebeplerden biri de şamanın özel tören kıyafetidir.

Şamanın giyeceği elbise ruhların zevkine göre hazırlanır. Deriden meydana gelen bu elbisenin yapımı kadınlara aittir. Çeşitli parçaların birbirine eklenerek dikilmesiyle oluşturulan elbise, ruhların onayıyla merasimlerde şaman tarafından kullanılmaya başlar. Elbisenin üzerine kuş tüyleri, Ülgen'in kızlarını sembolize eden küçük bebek kuklaları, yer altı canavarını ve yılanı temsil eden şeritlerle şekiller, renkli bez parçaları, geyik boynuzları, kartal ve ayı pençesi asılır. Bakırdan yapılan ve Ay ile Güneş'i simgeleyen levhalar şamanın elbisesini tamamlayan diğer parçalardır.

Elbisenin yapımı zor olduğu gibi elde edilmesi de bir o kadar zordur. Çünkü ona sahip olabilmek iyi bir maddî kazancın olmasını gerektirir. Ancak şamanlar ekonomik açıdan zengin kimseler değildir. Bu sebepten ötürü şamanların bir kısmı belli bir süre elbisesiz ayin yapmak zorunda kalırlar. Böyle bir durumda şaman, ruhlarından izin almak mecburiyetindedir.

Elbise giyme, elbisenin şekli ve önemi boylara göre farklılık gösterir. Elbiseyi şart koşan, onu en fazla süsleyen Altaylı Şamanistlerdir. Elbise, evin bir köşesinde özel olarak korunur. Ayin için bir yerden başka bir yere ise at sırtında götürülür. Kadın elinin elbiseye değmesi yasaktır. Aksi takdirde elbisenin büyüsünü ve özelliğini kaybettiğine inanılır. Ancak burada dikkatimizi çeken bir nokta bulunmaktadır. Şamanın özel tören

kıyafeti kadınlar tarafından dikilir. Bununla birlikte şaman kıyafetine kadın elinin değmesi, kıyafetin kirlenmesine, büyüünü kaybetmesine sebep olur. Burada çok açık bir çelişki söz konusudur. Şamanın kıyafetini diken ve dikiş esnasında kıyafete el süren kadındır. Daha sonraki dönemlerde elbisenin kirlenmesine sebep olacak kişi yine kadındır. Bunun sebebine taradığımız hiçbir kaynakta rastlamadık. Acaba bu çelişki nasıl açıklanabilir?

Tören sırasında şamanı kötü ruhlardan elbise korur. Yani elbise bir nevi kalkan konumundadır. Elbiseyi giyen şaman normal kimliğinden sıyrılarak başka bir ruh hali içine girer.

1. 7. 2. Külâh /Börk/ Pörük

Şamanın elbisesini tamamlayan öğelerden biri de börk de denilen külâhtır. Üç karış uzunluğunda olan ve kırmızı kumaştan yapılan külâha üç tane düğme dikilir. Astarının kumaşı kabadır (İnan, 1976: 58).

Şamanın külâhının bir diğer adı da 'pörük' tür. Altay şamanları ayinde iki tür külâh kullanırlar. Biri manyak adı verilen şaman kıyafetiyle kullanılan külâh, diğeri ise basit cübbeyle kullanılan külâhtır. Manyak ile birlikte kullanılan külâh 'kuş pörük' ya da 'yılan maştuu kuş pörük' olarak adlandırılır ve asla tek olarak kullanılmaz. Manyak ile birlikte muhafaza edilen bu külâh, vaşak derisi, türlü boncuklar, inciler, yılan başları, dokuz yerden düğümlemiş olan ve gök kuşağı şeklindeki kaytan, kuş resimleri ve de baykuş tüyleriyle süslenir.

Adi cübbe külâhı, Altaylıların günlük hayatta kullandıkları külâhlara benzer. Bu külâhta baykuş tüyleri ve üç şerit bulunur. Dolayısıyla adı 'üç yalamaluu kuş pörük' tür. Ülgen'e, Ülgen'in oğullarına ve yer-su ruhlarına ibadet ederken şamanlar bu külâhı giyerler (İnan, C. II, 1998: 441-442).

Bazı şamanlar güçlerinin büyük bir kısmının, kullanmış oldukları başlıklarda saklı olduğunu, bu sebeple başlık kullanmadan yaptıkları törenlerde gerçek anlamda hiçbir güce sahip olmadıklarını belirtirler. Batı Sibirya şamanlarının kullandıkları başlık geniş bir sarıktan ibarettir. Bunların bazıları Ren geyiği boynuzlarıyla bezenmiş taçları anımsatır. Genellikle şamanların başlıkları kuşların tüyleriyle süslenir (Eliade, 1999: 185-186).

Darkhat adlı Şamanist kavmin şamanları kahverengi, yeşil ya da mavi kumaştan yapılmış külâhlar kullanırken; Karagas şamanları başlığa kurt ağzının ve burnunun şeklini işletirler. Başlığın çevresindeki yıldızlar ve Ay, geyiğin boyun tüyüyle

yapılmıştır. Yine sincap kuyrukları Karagas şamanının başlığını tamamlayan unsurlardan biri olarak göze çarpar (Çoruhlu, 2000: 75).

Altay şamanlarının iki tür başlık kullandıklarını belirten Abdulkadir İnan, bu başlıkların niteliklerini izah eder. Eliade, şamanların başlıklar hakkındaki görüşlerine yer verir ve onun şaman ayinleri için gerekli olduğunu kaydeder. Yaşar Çoruhlu ise, bazı Şamanist boyların külâhlarına hayvan şekilleri işlettiklerinin altını çizer.

Şamanın elbisesini tamamlayan parçalardan biri de külâhtır. Çeşitli Şamanist boylarda çeşitli adlarla anılan külâh, genellikle deriden yapılır ve etrafı kuş tüyleriyle kaplanır. Şamanın külâhı, şamana bir kuş edası kazandırır. Bu tüylü başlıklar şamanın tören elbisesi kadar süslü değildir. Kuş tüyleri dışında üzerine üç düğme dikilen külâha bazen renkli şeritler de asıldığı olur.

Şamanların bir kısmı külâha büyük bir önem atfederler. Bundan dolayı da külâhsız olarak yaptıkları ayinde gerçek güçlerine ulaşamadıklarını söylerler. O halde külâhı , şamanın güç toplamasını sağlayan bir güç deposu olarak nitelendirmenin yanlış olmayacağını düşünüyoruz. Bu güç deposu, tıpkı elbisede olduğu gibi Şamanist boylarda şekil ve görüntü yönünden çeşitlilik gösterebilir.

1. 7. 3. Davul

Abdulkadir İnan, tören yapabilmek için elbise dışında en önemli olan nesnenin davul olduğunu söyler. O, eski Türklerin dinî törenlerde mutlaka bir müzik aleti kullandıklarını kaydeder (İnan, 1976: 58).

Altaylılar ve Yakutlar davula ‘tüngür’ veya ‘çaluu’ derler. Her iki kelimenin de farklı anlamları bulunmaktadır. Davulun kendisi tüngür adını alırken, ağaçtan yapılmış sapı da çaluu adını alır ki, çaluu aynı zamanda ölmüş bir şamanın suretini temsil eder.

Tıpkı şaman elbisesinin yapımında olduğu gibi davulun yapımında da ruhların emri ve izni gerekir. Şaman asla kendi kafasına göre davul yapamaz. Davulu, ruhların istediği şekilde yapmak mecburiyetindedir. Bazı şamanlar ruhlar dışında dağ atalarının ve yer-su ruhlarının kendilerine davul yapma izni verdiklerini söyler ve bununla övünürler. Bu sebeplerden dolayı davul kutlu ve mübarek sayılır.

Davulun yapımında ağaç, demir, deri, bakır, kıl sicim kullanılır. Özellikle ağaç davulun yapımında kullanılan en önemli maddedir ve bu ağaç çok dikkatli seçilmelidir. Davulu yapmak için kullanılan ağaç, kayın ve sedir ağacıdır. Bu ağaçların temiz, sağlam ve obadaki evlerden uzakta olmasına dikkat edilir. Yine davul yapımında hayvanların değmediği, insan elinin dokunmadığı ağaçlar tercih edilir. 15-20 ruble arasında bir

maliyeti olan davul, işin ustası tarafından yapılır. Tamamlanan davul, ardıç ağacıyla tütülenerek, üzerine rakı serpilir. Ruhların da kabul ettiği davul artık kullanılır hale gelmiştir.

Halka veya yumurta şeklinde bulunan davulların gövdesindeki kasnak sedir ağacındandır. İç kısmındaki sap ikiye ayrılır. Kayın ağacından yapılan bu sapın üzerine insan tasviri konur. Bu insan tasviri, adına davul yapılan şamanın sembolüdür ve sahip anlamında 'eezi' olarak adlandırılır. Davulun kirişine demir parçaları, çingiraklar, kötü ruhları kovmaya yarayan oklar asılır. Davula asılan ok sayısı şamanın koruyucu ruhlarının sayısı ile aynıdır. Davulun çemberi geyik veya çok nadir de olsa genç bir atın derisi ile kaplanır. Bu deri, çemberin kenarlarına kendirden örülmüş ipliklerle dikilerek tutturulur. Çemberin üstüne kayın ağacından kesilmiş parçalar konur ki sayıları beş veya dokuzdur. Davulun üzerinde de çeşitli resimler bulunmaktadır. Resimler beyaz veya kırmızı boya ile çizilir. Yumuşak taşların ufalanması suretiyle toz şekline dönüştürülen boyalar ıslatılarak işaret parmağıyla davulun üzerine sürülür. Resimleri davulun üzerine 'yürüçü' denen erkek ressam yapar.

Davulun üstünde olduğu gibi içinde de türlü resimler bulunur. Davulun içinde, davulun sahibinin, gök kuşağının, kayın ağacının, geyik ve kirpinin resimleri bulunurken, davulun çemberinde yıldızların resmi vardır. Davulun derisine de pek çok şey resmedilir. Bu resimlerin en önemlisi insan resmidir. İnsan resmini, Güneş, Ay, Çoban Yıldızı, gök kuşağı, sedir ve kayın ağaçları, üç boynuzlu koç resimleri takip eder.

Davulun tamamlayıcısı olan bir de tokmak vardır. Tokmağa 'orbu' denir. On yedi santim uzunluğu yaklaşık sekiz santim kalınlığı bulunan tokmağın kayışı vardır. Şaman bu kayışı merasim esnasında tokmağı düşürmemek için eline takar. Tokmak hayvanın paça derisiyle kaplanır. Şaman davula tokmakla vurduğu için tokmağa 'kamçı' dendiği de olur.

Davulun aslını oluşturan ağaç ve demir hiçbir zaman değiştirilmez. Sadece eskiyen deri değiştirilip yenilenebilir. Birinin öldüğü evde bulunan davul kirlenmiş sayılır ve davulla birlikte şamanın araç-gereçlerinin tamamı değiştirilir. Davuldan çıkarılan deri, ormanda bir ağaca asılır. Şamanın ne kadar yaşayacağını ve davulu kaç yıl kullanacağını Mustağ (Buzdağ) belirler. Şaman ölürse davulu da kırılarak, gömüldüğü yerin yanındaki ağacın üstüne bırakılır.

Kadın şamanlarla erkek şamanların davulları aynıdır. Davulun büyüklüğü de şamanın yaşına göre değişir. Küçük şaman küçük davul, büyük şaman büyük davul kullanır (İnan, C. I, 1998: 442-451).

Yakut şamanları davul olmadığı takdirde onun yerine at kuyruğu kullanırlar. Yani Yakutlar davula Altaylılar kadar önem vermezler. Onların davullarında Altaylı şamanların davullarında olduğu gibi resimler bulunmaz.

Altaylıların 'orbu' dediği tokmağa Yakutlar 'bulaayah' derler. Tokmak, kayın ağacından veya geyik boynuzundan yapılır. Şamanın ruhu yer altı, gökyüzü ve yeryüzünden ibaret olan kâinatı gezerken davul taşıt vazifesi görür. Karada gezerken davul at, tokmak kamçı, sudan geçerken davul kayık, tokmak kürek, gökyüzüne çıkarken davul kuş görevi görür (İnan, 2000: 95).

Davulun sapına demir levhalar ve ata ruhları tarafından kutsanmış kırmızı ve mavi şeritler geçirilir. Davulu sol eliyle ortasından tutan şaman, sağ eliyle de davulun tokmağını tutar. Tokmağın uç kısmı keçe ve tavşan, samur veya kakım derisiyle kaplanır ki davula vurulduğunda tok ve ürkütücü bir ses çıksın (Radloff, 1986: 235-236).

Şamanı dünyanın merkezine taşımak, onun havada uçmasını sağlamak, ruhları çağırarak içine hapsetmek, şamanın manevi dünya ile iletişim kurmasına yardımcı olmak davulun kullanım sebepleridir. Bütün bunlar davulu, şamanın ve Şamanî ayinlerin vazgeçilmez ögesi hâline getirir. Davulun kasnağının evren ağacı olarak düşünülen ağaçtan yapılması davulu çalan şamanın bu ağacın yanına, dolayısıyla gökyüzüne fırlatılmasına sebep olur. Yani davul şamanın gökyüzüne çıkabilmek için kullandığı basamaklı şaman ağacına benzetilebilir. Davul üç bölgesiyle gökyüzü, yeryüzü ve yer altı dünyalarını birleştirir ve şamanın bu üç âlem arasında iletişim kurmasının yollarını ve çarelerini gösterir. Bu sebeple davul, bir bölgeden bir başka bölgeye geçişi sağlayan köprü olarak da düşünülür. Şaman davulu çalarak ruhları çağırır ve daha sonra hepsini davulun içinde toplar.

Davulun fonksiyonunu müzikal büyü belirler. Müzikal büyü, şamanın dansını, âlemler arası yolculuğa çıkmasını ve başarılı olmasını sağlayan yöntemdir. Bu müzikal büyü de davul ile oluşturulur (Eliade, 1999: 199-200, 204).

Şaman davulun sesiyle tanrılara ulaşır, kötü ruhları korkutarak kaçıtır, kendisini ayine kaptırarak heyecanla dolar. Bunu içindir ki, davul şamanın kullandığı en önemli araçların başında gelir (Uraz, 1994: 209).

Sibirya'da yaşayan Hakas şamanlarının davullarında Şamanizm'in evren anlayışını anlatan üç parçalı gökyüzünü, yeryüzünü ve yar altını birbirine bağlayan dünya ağacının resmini ilk tespit eden kişi Nikolay Födoroviç Katanov adlı Hakas araştırmacıdır (Davletov, 1999: 52).

Davulun sesi ve ritmi ayinin gidişatını, şamanın kendinden geçme durumunu anlamaya yardımcı olur. Şamanın davulla birlikte yer altına inmesi veya göklere çıkması, davulun at olarak kabul edilmesine sebebiyet vermiştir (Çoruhlu, 2000: 76).

Davul, olağanüstü güçlerin, ruhların ve cinlerin bulunduğu canlı bir nesne olarak telâkki edilir. Davulun üzerinde bulunan ağaç resmi dünya ağacını, merdiven resmi, göğe tırmanmada kolaylık sağlamayı, at resmi binek hayvanı göğe ulaşım aracını temsil eder.

Şamanların Şamanlık hayatları boyunca kullandıkları davul sayısı üç ile dokuz arasında değişir. Ayrıca davulun tokmağıyla fal da bakılır (Şener, 2000: 31-32).

Michel Perrin, davula kimi zaman şamanı taşıyan bir araç kimi zaman da seçici dişi ruhun cisimleşmesini sağlayan cinsel bir simge olarak algılandığını kaydeder (Perrin, 2001: 60).

Jean-Paul Roux, şaman davullarını süsleyen yıldız resimlerinin, şamanın yolunun görülmesini sağlayan aydınlatıcılar olduğunu ileri sürer (Roux, 2002: 133).

Abdulkadir İnan ve Mircea Eliade, Şamanist boyların kullandıkları davulları, bu davulların üzerindeki resimleri ve resimlerin anlamlarını açıklamışlardır. Wilhelm Radloff, davulun ayinlerdeki yerini ve şeklini tarif etmiş, Timur Davletov, Hakas şamanlarının davullarında yer alan ağaç ve üçlü dünya düşüncesinin resimlerini ilk olarak Katanov'un tespit ettiği bilgisini vermiş, Murat Uraz, davulun şamanın taşıtı olduğunu örneklerle izah etmeye çalışmıştır. Yaşar Çoruhlu, davulun sesinin ifade ettiği anlamları, Cemal Şener davulun ruhları ve cinleri toplayıcı yönünün bulunduğunu anlatır. Davul konusuyla ilgili en ilginç tespiti Michel Perrin'in yaptığı düşüncesindeyiz. O, Şamanizm adlı kitabında davula bazen cinsel simge olarak bakıldığını yazar. Jean-Paul Roux davul üzerindeki yıldızların simgesel anlamlarını açıklar.

Şaman denildiği zaman çoğu insanın aklına tuhaf kıyafetler giyen ve elinde davul olan bir kişi gelir. Elbise ile birlikte davul, şamanla özdeşleşen nesnelere. Yani davulsuz bir şaman düşünmek zordur. Çünkü şamanın araç ve gereçleri içinde genel

olarak pek çok boy tarafından kullanılanı davuldur. Elbise için aynı genellemeyi yapmak doğru olmaz. Elbise giymeyen şamanların bile çoğunun elinde davulu vardır.

Davul, şaman ayinlerinin müzik ve ritminin oluşmasına yardım eder. Ayini icra etmeye çalışan şaman, çaldığı davulla, kendisini yapacağı uygulamalara adapte etmeye uğraşır. Davuldan çıkan tok ses, şamanın iç dünyasını etkiler. Ayine başlayan şaman, davuluna önce hafif hafif vurmaya başlar. Davulun sesi şamanın ruhsal dünyasını etkilemeye ve onun ruhlarla iletişim kurmasına yardımcı olur. Şaman, davulun sesiyle ruhları ve cinleri yavaş yavaş davulun içine toplamaya başlar. Davula vurma şiddetini artıran şaman, kendinden geçer ve coşar. Şamanın vecd hali ve ruhlarla olan teması davulun sesi ile doğru orantılıdır. Yani şaman kendinden geçmede doruk noktaya ulaşmışsa, ruhlarla bağlantı kurabilmişse davula da o derecede şiddetli vurur ve davulun sesi bütün obada yankılanır. Davulun sesini ve oluşturduğu ritmi dinleyen halk şamanın gök veya yer altına yaptığı yolculukta hangi aşamada olduğunu rahatlıkla anlayabilir. Bu sebeple davulu, şaman ayinin gidişatını gösteren bir nesne olarak kabul edebiliriz.

Şaman kalabalık bir seyirci kitlesi içinde, yakılmış olan birlik ateşinin etrafında davuluyla adeta dans eder. Davulun içine topladığı ruhlarıyla haberleşir. Peki bu davul nasıl yapılır? Davulun nasıl ve ne şekilde yapılacağına, şaman tarafından kaç yıl kullanılacağına ruhlar karar verir. Şaman, davulu ruhların verdiği talimatlar doğrultusunda ve onların istedikleri şekilde oluşturmak zorundadır. Davulun derisi, kasnağı, sapı, tokmağı özenle hazırlanır. Davulun yapımı bitince şaman onu ruhlara beğendirme çabası içine girer. Davulu kabul ettirince onu eline alarak raksa başlar, Şamanlığın hünerlerini sergiler.

Yapımında at veya geyik derisi kullanılan davulun ağaç kısımları kutsal sayılan kayın ağacından yapılır. Tokmağın ucu da hayvan derisiyle kaplanarak kullanılır hale getirilir. Şamanın davulunun üstünde pek çok resim bulunur. Bu resimlerden her biri Şamanizm'de önemli ve kutsal kabul edilen şeyleri simgeler. Gök kuşağı, Ay, Güneş, yıldız, kayın ağacı resimleri, yer altı, yeryüzü ve gökyüzüne giden yolları gösteren çizimler şamanın davulu üzerinde bulunması gereken resimlerdir. Resimler dışında çingiraklar, demir parçaları, kartal tırnakları ve ayı pençeleri de davulun çeşitli bölgelerine asılır. Resimlerin simgesel anlamları olduğu gibi demir parçalarının ve çingirakların da belli bir kullanım amacı vardır. Bunların kullanım amacı, çıkardıkları seslerle kötü ruhları korkutup kaçırmaktır. Davul için Şamanizm düşüncesini sembollerle özetleyen nesne yorumunu yapabiliriz.

1. 7. 4. Maske

Maske konusunda en ayrıntılı ve geniş bilgiyi Mircea Eliade'nin **Şamanizm** adlı kitabında bulabiliyoruz. Buryatlarda, Sibiry'a'da, Kuzey Asya'da maskeye pek sık rastlanmaz. Yine Kamçadal, Çukçi, Koryak, Yukagir ve Yakut gibi Şamanizm'e inanan boylarda, Şamanizm'deki törenleri icrasında maskenin hiçbir öneminin ve rolünün olmadığı görülür. Maskeler genellikle çocukları korkutmak, cenaze törenlerine katılan insanlar tarafından ölenlerin ruhu tarafından tanınmamak için takılır.

Alaska Eskimolarında, Kara Tatarlarda, Kuzey Asya ve Afrika'da yaşayan şamanların maske kullandıkları görülmektedir. Bazı maskeler kayın kabuğundan yapılıdır. Maske sadece ruhlardan saklanma ve korunma aracı olarak kullanılmaz. O aynı zamanda ruhların dünyasına girebilmek aşamasında şamana yardımcı olan bir araçtır. Maskeler ataların temsilcisidirler. Bu sebeple maskeyi takan şaman, atalarının etine ve kemiğine büründüğünü hisseder. Yüzü siyaha boyamak da bir çeşit maske takmak anlamına gelir ki, bu ölü ruhları bedene almanın en kolay yollarından biri olarak kabul edilir. Harva, şaman giysisinin de aslında bir maske olduğunu ifade eder. Maske şaman giysisiyle aynı görevi yapar. Bu yüzden her iki nesne birbirinin yerini tutabilir. Maske, şamanın mitolojik kişiliğinin ete kemiğe bürünmesini yansıttığı gibi elbise de şamanı insanüstü bir varlığa dönüştürerek onun bir özden bir başka öze aktarımında yardımcı olur. Maske takan şamanlar, maskenin simgelediği mitolojik mahiyetteki ataya dönüşürler (Eliade, 1999: 211).

Mehmet Ateş ise şamanların genellikle doğum törenleri sırasında boynuzlu maskeler kullandıklarını belirtir. Çünkü geyik hemen hemen her yerde kadınla ilişkilendirilmiştir (Ateş, 2001: 125).

Maske konusuyla ilgili iki araştırmacının görüşlerine yer verdik. Bunlardan ilki olan Mircea Eliade, maske sayesinde şamanın ata ruhlarının yerine geçtiğini belirtirken, Mehmet Ateş doğum merasimlerinde şamanın taktığı boynuzlu maskelerden bahseder.

Maske, Şamanistler arasında elbise ve davul kadar kullanılan bir nesne değildir. Ancak bu durum maskenin şamanlar tarafından kullanılmadığı anlamına gelmemelidir. Maske kullanan şamanlar ondan farklı bir güç aldıklarını söylerler.

Şamana ürkütücü bir görünüm kazandıran maske türlü renk ve şekillerle ayinlerde kullanılır. Maskeyi yüzüne takan şaman, maskenin temsil ettiği ruhun suretine girdiğini hisseder. Maskelenen şaman bir bakıma artık beden değiştirmiş, maskenin temsil ettiği kişi veya şey olup çıkıvermiştir. Bu durum yer altına inen veya gökyüzüne

yükselen şamanın tanrı ve ruhlarla daha rahat iletişim kurabilmesini kolaylaştırır. Özellikle yer altına inişlerde maske tam bir koruyucu vazifesi görür. Kötü ruhlar tarafından tanınmak istemeyen şaman, maskeyle kendini kamufle eder.

Şamanların maskeleri genellikle ağaç kabuklarından yapılır. Maske yapımında en çok davul yapımında olduğu gibi kayın ağacından yararlanılır. Külâhta olduğu gibi maskede de boylara göre çeşitlilik ve farklılık söz konusudur.

1. 7. 5. Ayna

Maske konusunda olduğu gibi ayna konusunda da en ayrıntılı bilgiyi Mircea Eliade verdiğini düşünüyoruz. Aynanın şamana yardımcı olduğu üç temel nokta bulunmaktadır:

1. Ayna şamanın dünyayı görmesini yani dikkatini işine yoğunlaştırmasını sağlar.
2. Şamanın, tören esnasında ruhların yerlerini belirlemesine yardım eder.
3. Şamanın insanların ihtiyaçları üzerinde düşünmesine yarar.

Aynanın, Mançu-Tunguz dilindeki karşılığı 'ponaptu' dur. 'Pona' ruh veya hayalet, gölge ruh anlamına gelir. 'Ptu' ise yuva demektir. Bu durum ayna ile ruhlar arasında bir bağlantı olabileceğini düşündürmektedir. Şöyle de denebilir: Ayna, ruhları ve hayaletleri toplayan, içinde barındıran bir kap veya yuva konumundadır. Böylece aynaya bakan şaman, orada ölmüş kişilerin ruhlarını görürler (Eliade, 1999: 184-185).

Yaşar Kalafat aynanın cinleri toplayıcı özelliği olduğuna dikkat çeker ve pek çok halk inancında aynanın önemli yeri olduğuna işaret eder. Ona göre ayna, gelecek, aydınlık ve baht açıklığı kavramlarını ifade eder. Gökyüzüne bağlı olan inanç sistemlerinde aynanın Güneş'i ve Ay'ı sembolize etme gibi bir rolü de vardır (Kalafat, 1999: 113, 131).

Yaşar Kalafat **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları** adlı kitabında da ayna ile ilgili bilgiler verir. Aynanın manevî sırlar içerdiğini söyleyen araştırmacı, aynanın eski Türk inanışlarında suyu kutsamak için kullanıldığını söyler. Şaman da ayna kullanarak insanların geleceklerini ve günahlarını görebilme kudretine malik olur (Kalafat, 2002: 11, 211).

Güney ve Kuzey Kırgız şamanları aynaya bakarak kehanette bulunurlar. Kıyas ve Kokulay adlı şamanlar fal bakarken ayna kullanırlar (Dıykanbayeva, 1999: 27).

Şamanın kullandığı araç-gereçlerden biri de kâinatı yansıtan, gökte yazılı olanı okumaya yarayan tunç bir aynadır. Ayna şamanlar için o kadar önemlidir ki, bugün ayna olduğu takdirde elbise ve davul olmadan da Şamanlık yapılabilir. Ayna, şamanın gaipten haber almasını sağlayan bir yardımcı aynı zamanda tanrı ve ruhlarla konuşmasına yarayan bir araçtır (Roux, 2002: 65, 71, 147).

Abdulkadir İnan'ın ayna ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmaması, bilgi vermemesi dikkat çekicidir. Ayna ile ilgili en anlaşılır ve güzel bilgileri Mircea Eliade'nin verdiği görüşünderiz. O, aynanın şamanlar tarafından hangi işler için kullanıldığını anlatır. Yaşar Kalafat, cinleri toplayan aynanın halk inançlarında büyük önem taşıdığını belirtirken; Aygerim Dıykanbayeva, Kırgızistan'da yaşayan şamanların aynayı fal bakma aracı olarak kullandıklarını söyler. Jean-Paul Roux ise elbise ve davul olmadan sadece ayna ile Şamanlık yapılabileceğinin altını çizer ve böylece aynanın Şamanizm için taşıdığı önemi dile getirmiş olur.

Ayna sadece basit bir cam parçası olarak düşünülmemelidir. Şamanizm ve şamanlar için ayna oldukça önemlidir. Şamanın kullandığı eşyalar ayna ile farklı bir boyut alır. Çünkü ayna, sırlar yumağıdır, şaman bu yumağı elinden geldiği kadar çözmeye çalışır.

Aynanın en önemli özelliği yansıtıcılığıdır. Biz aynaya baktığımızda yansımamızı görürüz. Yani ayna, bizi bize gösterir. Ayna şaman için daha farklı anlamlar ifade eder. Aynanın sözünü ettiğimiz yansıtıcılık özelliği şamana gizli dünyaların kapısını açar. Şaman aynada atalarının ruhlarını görür, yardımcı ruhlarını görür, geleceği görür. Velhasıl şaman ayin sırasında aynanın gizemi içinde kaybolur gider. O, aynaya bakarak önce geçmişe yolculuk yapar. Atalarının ruhlarına kavuşur ve onlara danışır. Yardımcı ruhlarıyla buluşur ve onlarla konuşur. Geçmişe yaptığı yolculuğu noktlayan şaman, yine ayna yardımıyla bu kez de geleceğe, bilinmeze doğru yol almaya başlar. İleride meydana gelecek olayları görür ve elde ettiği bilgileri oymağındaki insanlara aktarır. Ayna aynı zamanda şamanın fal bakarken kullandığı bir araçtır.

Şaman ayna ile gücüne güç katar, kendini daha emin ve güvende hisseder. Çünkü ona yardımcı olacak ata ruhları ve yardımcı ruhlar ayna denilen sırlı camın arkasındadır.

Bilinmezin habercisidir ayna... Sırları aralayan kapıdır aynı zamanda. Bazı boylarda şamanların ayinlerini sadece ayna ile yapmaları göz ardı edilemeyecek önemli

bir husustur. Aynanın şaman için ifade ettiği değeri şu cümleyle özetleyebiliriz: Ayna, şamanın üçüncü gözüdür.

1. 7. 6. Şamanın Kullandığı Diğer Nesnelere

Şaman, elbise, külâh, davul, maske ve ayna dışında birtakım eşyalar da kullanır. Hayvan başlı asalar, şamanın ilâç yaptığı ve bitki yapraklarının konulduğu çanaklar, taşlar, sopalar şamanın yararlandığı diğer eşyalardır. Bunlar içinde en çok dikkati çeken asalardır. Özellikle Darkhat adlı Şamanist kavmin şamanlarının aksesuarı arasında asa bulunmaktadır. Darkhat şamanları asaya ‘tayag’ ya da ‘at başlı tayag’ derler. Tayag adı verilen bu asanın ucunda iki ya da üç çatal vardır. Bu çatalın uç kısmı şamanın içinde bulunduğu klanın sembolüdür. Asanın ucu çanlar ve rengârenk şeritlerle süslüdür (Çoruhlu, 2000: 85-86).

Tef de bazı şamanlar tarafından ayin esnasında kullanılan bir çalgı olarak göze çarpar. Kazak, Kırgız ve Uygur şamanları seans sırasında tef kullanmışlardır (Dıykanbayeva, 1999: 34).

Şamanın kullandığı bir diğer nesne de tahtadan yapılmış kılıçtır. Bu kılıç şamanın kötü ruhlarla mücadele halinde iken kullandığı silâhtir. Yani şaman ruhlarla savaşında tahta kılıç ile kendini savunur (Güzel, 2001: 64).

Şamanın kullandığı eşyaları önem sırasına koyup, onları çeşitli özellikleriyle tanıtmaya çalıştık. Her birinin ayrı bir anlam ve fonksiyonu bulunan bu eşyaların bütün şamanlar tarafından kullanıldığı söylenemez. Ancak bu durum genel bir şaman tablosu kıyafeti çizmeye de engel değildir. Elbise, külâh, davul, ayna, maske şamanın araç ve gereçleri içinde yer alan en önemli unsurlardır. Bunlar içerisinde elbise külâh ve davulun daha farklı bir yeri vardır. Baştan ayağa şamanı tamamlayan bu parçalar, aynı zamanda Şamanizm’in de parçalarını oluştururlar. Çünkü şaman bu nesnelere kullanarak Şamanlık yapar. Şamanın kıyafetinin her parçası şamanın yükünü hafifletir.

Üzerinde elbisesi, başında külâhı, omzuna asılı davulu, elinde davulunu çalmaya yarayan tokmağı, geleceği gösteren, ruhlarla iletişimi sağlayan aynası, ata ruhlarının bedenine girmesini kolaylaştıran maskesi... İşte ateşin efendisi...

1. 8. Şaman Dualarından Örnekler

Şamanlar ve şaman adayları okudukları dualar neticesinde görünmez âlemlerle ilişki kurabilirler. Yani dualar şamanı kudretli, bilgili ve güçlü bir hale getirir (Buluç, C.11, 1979: 312).

Şaman dualarının içinde pek anlaşılmayan, anlamı bilinmeyen kelimeler ve cümleler bulunur. Anlamı bilinmeyen bu kelime ve cümleler Şamanistlere göre en tesirli sözlerdir. Anlamı belirsiz olan kelimelerin, eski dönemlerde şamanların yardımcı ruhlarının adları olması ihtimali yüksektir. Şamanlar, insanlar tarafından anlaşılmayan karmaşık sözlerinin hepsini bir anlamı olduğunu ve sıradan insanların bu sözleri anlamasının mümkün olmadığını söylerler (Canpolat, 1974: 25-26).

Ayinlerde okunan dualar çoğunlukla şamanın hayal gücüne ve ilhamına bağlıdır (Demirel, 1995: 108).

Her şamanın okuduğu duanın konusu farklıdır. Yeryüzüne, gökyüzüne, ata, suya, ağaca dua eden şamanların yanında yeni yılın iyi geçmesi, malların ve ürünün bereketli olması için dua eden şamanlar da vardır. Hemen hemen her konuda dua edebilen şamanlar, dualarını farklı bir üslupla okurlar. Şamanların dualarının şiir şeklinde oluşu da bir diğer ayrıntıdır (Monguş, 1999: 292).

Nadya Yuguşeva, bir kamın duasının başka bir kamın duasına benzemediğini, kamın, dua ederken kendinden geçtiğini, çevresini, ailesini dahi unuttuğunu söyler. Kamın ettiği duanın bazen günlerce devam edeceğini de sözlerine ekler (Yuguşeva, 2001: 143, 151).

Şamanlar, duaların bir kısmını ezbere bilirler, bir kısmını da ayin ya da tören esnasında irticalen söylerler. Duaları irticalen söyleyebilmek, şamanın Şamanlık kudretine ve gücüne bağlıdır. Şamanların duaları irticalen söylemeleri melodi ve ritmlere alışık olmalarına rağmen yine de ruhlarla temasa geçebilmek için kendilerini hazırlamak zorunda olduklarının bir göstergesidir (Hopdal, 2002: 52).

Yaşar Kalafat, şaman dua ettiği sırada, duayı dinleyenlerin ellerini göğüsleri üzerinde bağlamadıklarını, parmaklarını birleştirmediklerini, aksi takdirde dualarının kabul olmayacağını, şamanın ettiği duadan faydalanamayacaklarını bildirir (Kalafat, 2004: 49).

Saadettin Buluç, duaların şamanı görünmez âleme hazırladığını, Mustafa Canpolat, şaman dualarında yer alan anlaşılmaz kelimelerin şamanın yardımcı ruhlarının adı olabileceğini belirtir. Hamide Demirel, duaların şamanın ilhamına bağlı olduğunu, Kenin Lopsan Monguş, şaman dualarının konularının çeşitlilik arz ettiğini, Nadya Yuguşeva kendinden geçen bir şamanın duasının günlerce sürebileceğini, Mihayl Hopdal ise şamanların duaları ezbere okumalarının yanı sıra doğaçlama olarak da

söyleyebildiklerini ifade eder. Yaşar Kalafat ise Şamanistlerin şaman dualarını dinlerken nasıl durduklarını anlatır.

Şamanizm dua yönünden oldukça zengin bir inanç sistemidir. Her insan gibi Şamanist inanca sahip olan insanlar da dua ederler. Biz burada sadece şamanın ettiği dualardan örnekler sunacağız. Duaların tamamını yazmak hem hacim olarak sıkıntı doğuracağı hem de konunun dışına çıkmış olunacağı için belirgin birkaç dua örneği vermenin daha uygun olacağını düşünüyoruz.

Altay, Kırgız ve Abakan kamlarının ettikleri duaların bazı bölümlerini Abdulkadir İnan'ın Tarihte ve Bugün Şamanizm adlı eserinden aktaracağız. Şaman dualarını yazarken anlamayı kolaylaştırmak için duaların orijinalini değil tercümelerini vereceğiz.

1. 8. 1. Abakan Kamlarının Dualarından Örnekler

Karagan (çalısından yapılmış) kamçılı, erkek samur derisinden (yapılmış) döşekli (ruh)! Altın yapraklı mübarek kayın ağacı! Attığı (ok) hata etmeyen Solagay (solak)! Yaş (serin) gölgede yaş bulut döşekli (ruh)! Göktanrıda gök bulut, ak tanrıda ak bulut.

Ak tanrı, merhametli han, çoban yıldızı tanrı, merhametli han! Eğri buluttan etekli, çatal bulut ayaklı, çoban yıldızı tanrı, çoban yıldızı! Sarı, doru çaputlu, sarı kısırağım tüylü [tüyleri, sarı kısırağımın tüyleri gibi olan], sarı gölden su içen, genç tanrıda (gökte) uzanan. Dokuz dağın başında (tepesinde) dokuz defa oynatan, av yakalatan dokuz parmaklı Kögil Bay!

1. 8. 2. Altay Kamlarının Dualarından Örnekler

Güneş dolaşamaz çelik dağ, ay dolaşamaz altın dağ “Aba ormanları”nın örtüsü (olan) mukaddes büyük dağım. Büyüklerimiz ve atalarımız (sana) ibadet etmişlerdir. Bir defacık (olsun) takdis eder mi (teveccüh gösterecek mi?). Ellerle tutulan hak ve ardı kesilmeyen hisse (kısmet) veren, beşik canını (yavruları) yaradan (tanrı), güttüğümüz sürülere bereket ver! Yurda, ahaliye refah versin.

Yıprananları sağlamaştırıcısın, ak başlılara bir merhametin (bereketin) erişir mi? Mukaddes büyük Altaydan ses (ilham) alıp ses veren (Altayın dağlarıyla konuşan sen)! Göbeklileri yaratan, kirpiklilere suret veren, güttüğümüz sürülere bereket veren (sensin). Güneş dolaşamaz (kadar geniş) çelik dağım, ay dolaşamaz altın dağım, yere dayanıp (secde edip) sarayıma girebilir miyim?

Kirpiklerimize yaş düşürmesen ne olur? Altın yargı gönderirsen ne olur? Kesilmeyecek kısmet biçip versen ne olur? Esenliğe, sağlığa bereket veren ne olur? İmdi gelecek yıla bereket versen ne olur? Gümüş olmuş yargısını çıkarsa ne olur? Büyük Altayım (sana) baş olsun (secde ediyorum)! Altın yargısını vere dursun! Her zaman ibadet ediyoruz, tanrımızı bırakmayız.

Bu aylı ve güneşli Ayaz hanımız (parlak gök), ormanlı, taşlı Altayımız! Yalvarmaya, ağlamaya bizi mecbur etme! Günahlarımız çoktur. Altay tanrımızdır, diyerek yalvarıyoruz. Nüfusumuz çoğalacak mı? Ölümsüz hayat diliyoruz, sönmeyecek ateş (ocak) diliyoruz. Çok yalvarıyoruz, çok yakarıyoruz.

1. 8. 3. Kırgız-Kazak Baksılarının Dualarından Örnekler

Evvelâ tanrı sen (işimi) rast getir, (işimi) rast getirirsen ben buradayım; dilediğim dileği yine ver, büsbütün kısırlaşmış kısrağa yavru ver; iyi Tanrı, geniş Tanrı, cömert Tanrı, bey Tanrı! Evvelâ Tanrı gök yaratmış, ondan sonra yer yaratmış.

Ey var Tanrım yanıldığımda yalvarsam kuvvet ve gayret ver! Ey kopuzum, kopuzum! İyi tayin et, iyi haber ver, domuzum! Üyenki ağacının dibinden (gövdesinden) oyarak alınmış kopuzum! Kızıl çalı (tobulgu) dan perdeni yaptığım kopuzum.

Tanrım, yüz suyumu dökme! Gözlerimin yaşını gör! Senden medet diliyorum, Sayram şehrindeki sayısız bab! Sizden medet diliyorum (...) Kurban olayım (size) devlerim, kurban olayım size beylerim! (İnan, 2000: 125, 130-131, 133, 139, 141, 145).

Dua, insanların Allah'a yaklaştıkları, onunla aralarında olan mesafeyi kapattıkları ilâhi bir takım sözlerdir. Yalnızlık çeken ve çaresiz kalan insanlar, kendilerini çevrelerinden soyutlayıp sadece yaratıcıyla baş başa kalır ve şikâyetlerini, isteklerini, dertlerini onunla paylaşırlar. Dua, sadece istek içermez. Kişi, içinde bulunduğu durumu, çektiği sıkıntıları, kalbinin derinliklerinde yatan hüznüleri, kederleri, sevinçleri en samimi şekilde yaratıcısıyla paylaşır, rahatlar, ondan yardım bekler, medet umar.

Dualar, insanın kalbinden tanrıya uzanan yol, dudaklardan dökülen, sevgi, talep, rica, korku ifade eden kelimelerdir. İnsanlar dualar sayesinde huzur bulurlar, zorlandıkları zaman kendilerine yardım edebilecek, seslerini duyurabilecek tanrıya dua ile ulaşırlar. Dua, her kilitli kapıyı açabilen anahtardır. Bütün bunlardan dolayı dua, her dinde ve inanç sisteminde vazgeçilmez bir öge olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ŞAMANİZM HAKKINDA GENEL BİLGİ

2. 1. Şamanizm'in Tarihçesi

Altay kamlarından biri olan ve hâlâ yaşayan, 1998 yılında üniversitemizin düzenlemiş olduğu Nevruz konulu sempozyuma iştirak eden Nadya Yuguşeva, Şamanizm'in kaç yaşında olduğu sorusuna kimsenin cevap veremeyeceğini, Şamanizm'in gökyüzüyle, ayla, güneşle, yıldızlarla yaşıt olduğunu söyler. Yuguşeva, bu ifadesiyle kamlığın, dünyanın yaratıldığı günden itibaren var olduğunu ileri sürer (Yuguşeva, 2001 : 143).

Son zamanlarda Şamanizm'in doğuşuyla ilgili bilimsel tartışmalar, fosillerin oluşturduğu jeolojik zamanın ya da taş devrinin son dönemlerinin başlangıç sayılması konusunda odaklaşmıştır. Örneğin Avrupa'da fosillerin bulunduğu döneme ait olduğu düşünülen hayvan kemiği buluntularının, tanrılara sunulan kurbanlar olduğu, daha o dönemde hayvan kemiklerinin yeniden doğuşu sağladığına inanıldığı, bunun da Asya ve Kuzey Amerika'daki hayvan törenlerinin kökeni olduğu öne sürülmektedir. Öte yandan Fransa'daki Lascauxs Mağarası'nda İ.Ö. 15-13 bin yıldan kaldığı tahmin edilen resimlerde Şamanizm'in en eski motiflerine rastlanmıştır (TDEA 1998 C. 8 : 229).

Abdulkadir İnan, Şamanizm ile ilgili en eski bilgilerin Çin ve Bizans kaynaklarında yer aldığını söyler. Çin kaynaklarının, eski Orta Asya Şamanizmi'nin esaslarını ihtiva ettiğini belirtir. M.Ö. 121. yılda cereyan eden bir savaş sırasında Çinlilerin bir Hun prensesini yenerek karargâhını ellerine geçirdiklerini, alınan ganimetler arasında altın bir putun olduğunu, Hun prensinin bu put karşısında Gök Tanrı'ya kurban sunduğunu aktarır. İnan, bu putun Altaylılar'da ve başka çağdaş Şamanistlerde görülen ongon yahut töz adı verilen bez parçalarından yapılmış putlara benzediğini düşünür. **Tarihte ve Bugün Şamanizm** adlı eserinde verdiği bilgilerle İnan, Şamanizm'i milâttan önceki yıllara götürür.

İnan, ayrıca, Moğol istilâsından sonra yazılan kaynaklarda Şamanizm ile ilgili bilgilerin çok geniş yer tuttuğunu anlatır. **Tarih-î Cihan Gûşa**'nın yazarı Alâeddin Cüveynî, Ermeni tarihçisi Kiragos, Reşidüddin, Plano Karpini, Rubruck, Marko Polo ve başka müelliflerin, Moğolların ve onlarla beraber gelen Türk boylarının gelenek ve göreneklerinden bahsederken Şamanizm hakkında malûmat verdiklerini söyler (İnan, 2000: 2, 11).

Ahmet Yaşar Ocak, Şamanizm'in erken devir Türkleri ve onların komşuları arasında çok daha eski çağlardan itibaren totemist inançlar, ata kültürleri, hayvan kültürleri, doğa kültürleriyle birlikte görüldüğünü söyler ve Şamanizm'in Türklere sonradan geldiğini, IV.-IV. asırdan önce Orta Asya'da böyle bir inancın varlığının mevcut olmadığını söyler (Ocak, 1983 : 34-35).

Dinler tarihi konusunda araştırma yapan Ünver Günay ve Harun Güngör, Şamanizm'in Türkler arasında sistemleşmesinin X. ve XI. yüzyıllardan itibaren gerçekleştiğini; Moğol hakimiyeti döneminin Şamanizm'in en canlı olduğu devreye işaret ettiği görüşünü ileri sürerler (Günay, Güngör 1998 : 121).

Gumilev'in kamlık sisteminin VII.-XII. yüzyıllar arasında ortaya çıkmış olduğu düşüncesini aktaran Yaşar Çoruhlu, konuyla ilgili Ebu Reyhan el-Bîrûnî'nin, el-Âsârül-Bâkiye an el-Kurûnü'l-Hâliye adlı eserindeki görüşlerine yer veriyor: "Şeriatlar meydana gelmeden ve Buda (Budâsif) ortaya çıkmadan önce yeryüzünün doğusunda yaşayan insanlar Şamaniyyûn idiler. Bunlar putperesttiler" (Çoruhlu 2000 : 15-16).

Nadya Yuguşeva, Şamanizm'in insanlığın yaratılışından beri var olduğunu, Abdulkadir İnan, Şamanizm'in milâttan önceki asırlarda varlığını sürdürdüğünü söyler ve bu düşüncesini Çin ve Bizans kaynaklarıyla destekler. Ahmet Yaşar Ocak, Orta Asya'da Şamanizm'e IV. ve V. yüzyıllardan önce rastlandığını ileri sürer. Ünver Günay ve Harun Güngör Türklerin Şamanizm'i X. ve XI. Yüzyıllar arasında sistemleştirdiklerini belirtirler. Yaşar Çoruhlu, Gumilev'den aktardığı bilgiler doğrultusunda Şamanizm inancının VII.-XII. yüzyıllar arasında ortaya çıkmış olduğunu kaydeder.

Gerçekten de Şamanizm'in ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bir tarih vermek zor olabilir. Ancak Çin ve Bizans kaynakları, eski dönemlerde yazılmış seyahatnameler, seyyahların verdiği bilgilerle yaklaşık bir zaman dilimi söylemek imkân dahilindedir.

Verilen bilgilerden anlaşılan bir şey vardır ki, o da Şamanizm adı verilen inanç sisteminin, tarihin eski devirlerinden itibaren varlığını sürdürmüş olmasıdır. O dönemlerde yaşamış olan insanlar, bu inancı benimsemiş ve çeşitli uygulamalarla yaşatmışlardır. Bu inanç, günümüzde de Sibiryâ, Amerika, Afrika, Kutuplar başta olmak üzere bazı bölgelerde varlığını sürdürmektedir.

Araştırmacıların Şamanizm'in milâttan önce var olduğu düşüncesine biz de katılıyoruz. Yapılan incelemelerden yola çıkarak bu inancın M.Ö. IV.-V. yüzyıllarda ortaya çıkmış olduğunu tahmin ediyoruz.

2.2.Şamanizm'in Tanımı

Şamanizm sınırları oldukça geniş olan bir konudur. Özellikle son dönemlerde, çoğu araştırmacının merak konusu olmuş, çeşitli yönleriyle incelenmeye çalışılmıştır. Tez konumuzu daha iyi anlatabilmek için Şamanizm'i tanıtmak ve bu doğrultudaki fikirleri sağlam bir temele oturtmak zorundayız. Bu sebeple işe Şamanizm tanımlarını vermekle başlıyoruz.

Michel Perrin'in, Von Gennep'ten aktardığı şu ifadeler Şamanizm sözcüğünün belirsizliğini açıklaması bakımından önemlidir: "Sözcükler, gezginler tarafından yaratılmış, sonra etnopsikoloji heveslileri tarafından düşüncesizce benimsenmiş ve gelişigüzel kullanılmıştır. Bu belirsiz sözcükler arasında en tehlikelilerinden biri Şamanizm sözcüğüdür" (Perrin, 2001: 16).

Şamanizm ne demektir? Şamanizm denince akla hangi kavramlar gelmektedir? Bu sorulara açıklık getirirken sırasıyla lügat, sözlük ve ansiklopedi maddelerine yer verecek, daha sonra da bu konu üzerine araştırma yapmış olan bilim adamlarının tanımlarına değineceğiz. Son olarak da yapılan bütün tanımlardan hareketle kendi tanımımızı yapacağız.

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti'nde Şamanizm şöyle tarif edilmektedir: "1. Be'zi şimal,Orta Asiya, İndoneziya, Amerika, Afrika halglarında ruhlara, masivaya sitayiş etmekden ibaret olan din doğması. 2. Şamanın işi, peşesi, seherbazlık, cadugerlik" (**Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti**, C. 4, 1987: 498).

Büyük Türk Sözlüğü'nde Şamanizm Orta ve Kuzey Afrika'daki bazı kavimlerin ve Türklerin eski dini olarak tanımlanmıştır (Öztuna vd., 1930: 1096).

Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü, Şamanizm'in tanımını oldukça geniş bir şekilde ele almıştır. Sözlükte kısaca Şamanlık olarak geçen Şamanizm, Türklerin ilkel dinleri olarak kabul edilmiş dinle tarikat arası bir yol olarak nitelendirilmiştir (Karaalioğlu vd., 1969: 670).

Şamanizm kelimesinin karşılığı **En Yeni Büyük Türkçe Sözlük**'te de şöyle verilmiştir: "1. Temeli ruhçuluğa dayanan eski bir Türk dininin adı. Bunlar dünyanın ruhlarla dolu olduğuna ve insanların yaşayış ve hareketlerinde bunların etkisi olduğuna inanırlardı.2. Şamanların dinî inanışlarına verilen ad" (Devellioğlu vd., 1975: 1110).

Örnekleriyle Türkçe Sözlük'te Şamanizm, Kuzey ve Orta Asya'da görülen, ruhların bütün âlemi tesir altında tuttuğu esasına dayanan bir din olarak tarif edilir (Kardaş vd., C.4, 2000: 2657).

Türkçe Sözlük'te Şamanizm'in tanımı Şamanlık olarak kısa bir ifadeyle yer alır (Eren vd. C.2. 1988: 1369).

İnanç Sözlüğü'nde, Şamanizm'in Türk-Moğol-Sibirya halkları arasında kabul gören bir din olduğundan söz edilirken, bu dinin sihir ve büyüye dayandığı belirtilir (Hançerlioğlu, 1993: 594).

Büyük Türkçe Sözlük, Şamanizm'i iyi ve kötü ruhların bütün âlemi tesiri altında tuttuğu esasına dayanan bir Orta Asya dini olarak tanımlar (Doğan, 2001: 1224).

Dinler Tarihi Ansiklopedisi'nde Şamanizm'in ata ruhlarına, doğa varlıklarına tapma esasına dayanan eski Asya dinlerinden biri olduğu kayıtlıdır (Eyüboğlu, C. 21, 1977: 495).

İslâm Ansiklopedisi'nde yer alana bilgiye göre, Şamanizm, umumiyetle Sibirya kavimlerinin dinî inanışlarını ifade eden bir tabir olup, Şimalî Asya halkları arasında büyücü, sihirbaz mânâsına gelen şaman kelimesinden müştaktır (Buluç, C.11, 1979: 310).

Şamanizm'in **Yeni Türk Ansiklopedisi**'nde geçen tanımı şöyledir: “Şaman denilen büyücü, sihirbaz, kâhin, falcı, şair, bilgin, filozof karışımı irsî görevlilerin rehberliğinde yapılan, sihir ve büyüyle karışık coşkun, metafizik özlü törenler kültürünün veya rahibine şaman denilen din veya din benzeri inanış sisteminin ismi” (Acar, C. 10, 1985: 3812).

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde Şamanizm şöyle tarif edilmektedir: “Şamanizm başta Sibirya ve Ural-Altay halkları olmak üzere dünyanın hemen her yerindeki ilkel toplulukların çoğunun ve bu gelişme aşamasının özelliklerini sürdüren toplumların, öbür dünyayla ilişki kurma ve hastaları iyileştirme gücü taşıdığına inanılan, şaman çevresinde odaklaşan inanç sistemi” (TDEA C.8, 1998: 229).

Sadeddin Buluç'un tanımı, bazı noktalarda ansiklopedi tanımlarıyla örtüşmektedir: “Umumiyetle ruhlara inanan Sibirya kavimlerinin, kâinat hakkındaki iptidaî görüş ve inanışlara Şamanizm adı verilmiştir” (Buluç, 1942: 42).

Şamanizm eski Türklerde kehanetin ve ruhanî tababetin ismi idi (Gökalp, 1976: 40).

“Büyücülük bir nev'i Şamanîlik'tir ki, bir taraftan totemizm ile diğer cihetten maderî semiyeye ile alâkalıdır” diyen Fuad Köprülü, bu tanımıyla Şamanizm'in diğer inanışlarla ve büyü ile olan ilgisine dikkat çekmiştir (Köprülü, 1999: 58).

Yaşar Kalafat ise Şamanlığı koruyucu cincilik olarak tanımlar (Kalafat, 1999: 7). Kalafat, Şamanizm ile ilgili düşüncelerini açıklarken; Gök Tengri inancı ile Şamanizm'in çağdaş olduklarını söyler. Şamanizm'in büyücülük olduğunu, zamanla bu iki inanç sisteminin yayıldıkları coğrafyaların içi içe geçtiğini, böylece alan kayması meydana geldiğini, terimlerin karıştığını ileri sürer (Kalafat, 2004: 10).

Nevill Drury konu ile ilgili eserinde: “Şamanlık, doğal dünyanın tanrı ve ruhlarıyla bağ kurmaya yarayan değiştirilmiş bilinç konumlarının eski bir kullanım pratiğidir” der (Makas, 2000: 327).

Trans durumuna geçebilme kabiliyetin olan kişilerin, doğaüstü varlıklar ile ilişki içine girerek, onlardan aldıkları güçleri toplumda yaşayan insanların menfaati için kullanmaları amacıyla yönelik olarak gerçekleştirilen dinî törenlere Şamanizm adı verilir. Esas olarak sihir ve büyüye dayanan Şamanizm'de yaşam gök, yer ve yer altı olarak üç kademeli düşünülmüştür. Gökyüzünde iyilikler, iyi ruhlar; yer altında kötülükler, kötü ruhlar bulunur. Bu sisteme sosyal bilimciler Şamanizm adını vermişlerdir (Şener, 2000: 18, 22).

Şamanizm, olaylara anlam katmak ve olaylar üzerinde egemen olabilmek amacıyla insan zihni tarafından, dünyanın çeşitli bölgelerinde bağımsız biçimde tasarlanan büyük sistemlerden biridir. Michel Perrin'e göre Şamanizm, kişisel niteliklerin temel olduğu sözlü ve tiyatral bir sanattır. Bu tanım Şamanizm'in tiyatroyla ilgili bir yanının olduğuna dair ipucu vermektedir. Aslında bu tiyatral yan kama aittir. (Perrin, 2001: 11 ,70).

Perrin'in tanımının, insan ve dünyanın özel bir tasarımını, insanlar ve tanrılar arasında özel bir bağ olduğunu varsayan bir dinsel sisteme işaret ettiğini söyleyen Muhtar Kutlu, Şamanizm'in, bir dizi uygulama ve bu uygulamalar altında yatan fikir ve özellikleri içerdiğini kaydeder (Kutlu, 2001: 23).

Şaman adının 'kam' tabirinden meydana geldiğini belirten Abdurrahman Güzel, Şamanizm ile ilgili olarak yaptığı tanımını da bu düşüncesinden yola çıkarak yapar: “O halde Şamanizm, kamların yaptıkları fiil ve hareketlerin mütemmimidir” (Güzel, 2000: 57).

Şamanizm, trans durumuna geçebilme yeteneğindeki kimselerin, doğaüstü varlıklarla ilişki kurarak onların güçlerine sahip olmalarından, bu güçleri toplum adına kullanmalarından ve bu amaçla yapılan dinî-sihri pratik ve törenlerden ibarettir (Artun, 2002: 9).

Türklerin ve Moğolların eski dinini belgelere dayanarak, bilimsel nitelikteki görüşleriyle açıklayan Jean-Paul Roux, Şamanizm'in, şamanın belli sonuçlar elde etmek için belirli bir bağlamda gerçekleştirdiği özgün eylemlerin bütününden oluştuğunu söyler. Bu inancın, evrenin gök ve yeryüzü olarak iki ya da gök, yeryüzü ve yer altı olarak üç bölüm halinde tasarlanan bir görünüm arz ettiğini, bu bölümlerin, kozmik bir eksenle birbirine bağlandığını tanımına ekler. Ayrıca: "Şamanizm, trans haline geçmede tek uzman olan şamanın erişmeyi hedeflediği esrimenin [kamın dualar yardımıyla kendinden geçerek ruhlarla bağlantı kurması] arkaik bir tekniğine dayanmaktadır" der (Roux, 2002: 63-64).

"Şamanizm, milâttan önceki yıllardan bu yana Türklerin ve çevrelerindeki toplulukların, Asya'da, yaşadıkları bölgelerde uyguladıkları ve şaman ya da kam adı verilen din adamları aracılığıyla gerçekleştirilen bir inanç ve uygulamalar bütünüdür" diyen Yaşar Çoruhlu, Şamanizm'in tanrılar, ruhlar ve insanlar arasında ilişki sağlayan bir sistem ve teknik olduğu sonucuna varır (Çoruhlu, 2002: 15).

Şaman ilminin ideolojisi, yani zararlı ve zararsız ruhların tümüne inanmak, yaşam ve ölüm ilişkileri, yaratılışla ilişkisi, tabiat ve vefat eden atalarının ruhlarına hürmet göstermek esasına dayanır (Turgazıoğlu, 2003: 15).

Yukarıdaki tanım, Amirgazin Serik Turgazıoğlu'nun **Yüce Ereğ Dergisi**'nde yayımlanan Tanrı Dini ve Şamanizm'deki Sorumlulukların Özellikleri adlı makaleden alınmıştır. Burada Şamanizm, 'şaman ilmi' tabiriyle ifade edilmiş, atalar kültürünün bu inanç sisteminde önemli bir payı olduğu önemle vurgulanmıştır.

Verdiğimiz lügat, sözlük ve ansiklopedi tanımları ile araştırmacıların konu ile ilgili olarak verdikleri bilgileri kısaca değerlendirecek olursak şunları söyleyebiliriz:

Azerbaycan Dilinin İzahlı Luğeti'nde ruhlara tapma esasına dayalı bir din doğması olarak tanımlanan Şamanizm, **Büyük Türk Sözlüğü**'nde Orta Ve Kuzey Afrika'da yaşayan Türklerin eski dini olarak geçmektedir. **En Yeni Büyük Türkçe Sözlük**, Şamanizm'in temelini ruhçuluğa dayandığını belirtirken **Örnekleriyle Türkçe Sözlük ve Büyük Türkçe Sözlük**'te Şamanizm inancının, iyi ve kötü ruhların dünyayı tesiri altına aldığı esasına dayalı olduğu vurgulanmıştır. **Türkçe Sözlük**, Şamanizm'in tanımını tek kelimeyle açıklar ve Şamanizm'i Şamanlık olarak tarif eder. **İnanç Sözlüğü** sihir ve büyü'nün Şamanizm'in temeli olduğunu kaydeder.

İsmet Zeki Eyüboğlu, Şamanizm'in eski bir Asya dini olduğunu, Saadettin Buluç, Sibirya'da yaşayan kavimlerin Şamanizm'e inandığını, Özcan Acar, ruhlarla bağlantı kurulan törenlerin tamamının Şamanizm'i meydana getirdiğini vurgular.

Ziya Gökalp'in, kehanetle ilişkilendirdiği Şamanizm'i, Fuad Köprülü totemizm ile alâkalandırır. Yaşar Kalafat, Şamanizm'in koruyucu cincilik olduğunu, Nevil Drury bu inancın tabiat kaynaklı olduğunu savunur. Cemal Şener'e göre Şamanizm, şaman adı verilen din adamının yaptığı törenlerin bütünüdür. Michel Perrin, Şamanizm'i bir sistem olarak görür ve bu sistemin insan zihni tarafından ortaya atıldığını ileri sürer. Muhtar Kutlu ve Abdurrahman Güzel, Şamanizm düşüncesinin altında şamanın yaptığı birtakım hareket ve uygulamaların bulunduğunu belirtirler. Erman Artun, şamanların yaptıkları uygulamaları, insanların yararına kullanmalarının bir sonucu olarak Şamanizm'in ortaya çıktığını söyler. J. P. Roux Şamanizm'in, şamanın esrime tekniğine dayandığını düşünür. Şamanizm'in, şamanın, tanrılar ve ruhlardan iletişimi sağladığı bir sistem olarak tanımlayan Yaşar Çoruhlu'ya karşılık, Amirgazin Serik Turgazioğlu, Şamanizm inancında atalar kültünün önemli yeri olduğunu söyler.

Kamın, tanımlar içinde çok önemli rol oynadığı, verilen tanımların büyük bir kısmında bu karakterin belirgin bir şekilde öne çıkarıldığı rahatlıkla söylenebilir. Gerçekten, kendisine pek çok önemli görev ve sorumluluklar yüklenen kam, bu inanç sisteminde vazgeçilmez konumdadır, hatta sistemi oluşturan en önemli unsurdur. Bu konu, ilerideki bölümlerde derinlemesine ele alınıp incelenecektir.

Şamanizm ile ilgili olarak verilen tanımlardan hareketle, bu tanımlarda esas alınan ve öne çıkan unsurları önem derecelerine göre şöyle sıralayabiliriz:

1. Bu inanç sisteminin merkezinde olağanüstü yeteneklerle donatıldığına ve sahip olduğu özelliklerle diğer insanlardan ayrılan, din adamı olarak kabul edilen bir kam vardır. Şamanizm'in uygulamaları bu kişi tarafından son derece hassasiyet gösterilerek yapılır.

2. Evren gökyüzü, yeryüzü ve yer altı âlemlerinden meydana gelir. Her âlemin tanrısı ve ruhları vardır. Bu tanrı ve ruhların bir kısmı insana zarar vermeye uğraşırken, bir kısmı da onun iyiliğini düşünür.

3. Tanrılar ve iyi veya kötü ruhlardan iletişim kurma söz konusudur. Bu iletişim şaman ya da kam adı verilen din adamları aracılığıyla gerçekleştirilir. Kam, insanlar ile tanrılar ve ruhlardan bulunan bir aracı konumundadır.

4. Kam, dua ve ayinler vasıtasıyla kendinden geçer, diğer âlemlerle bağlantıya hazır hale gelir. Metafizik âlemlerle bağlantıya geçen kam, gelecekte haber verir, insanların isteklerini tanrıya ulaştırır.

5. Şamanizm’de sihir ve büyü önemli yer tutar. Şaman tarafından yapılan sihir ve büyü, insanların yararına kullanılan teknikler olarak kabul edilmiştir.

6. Yayıldığı coğrafi alanlar Asya ve Sibiryaya dolaylıdır. Buradaki kavimlerin büyük bir kısmı Şamanizm inancının tesiri altında bulunur.

7. Şamanizm inancının düşünce ve uygulamalarında totemizm ve atalar kültürünün yadsınamayacak derecede payı vardır. Totemizm ve atalar kültürü inancının birtakım özelliklerini alarak kendi dokusuna işleyen Şamanizm bundan dolayı tabiata önem verir.

Sıralanan bu maddeler, tezimizin ilgili bölümlerinde örnekler yardımıyla ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılacaktır. Bütün bu bilgiler ışığında bizim yapacağımız Şamanizm tanımı ise şöyledir:

Şamanizm, günümüzden binlerce yıl önce, tabiat kaynaklı inançlardan bazı özellikler alarak gelişen, temeli, kamın çeşitli pratikleri neticesinde kendinden geçerek ruhlar ve tanrılar ile ilişki kurmasına ve bunun sonucunda, insanlarla ruhanî âlemler arasında bir düzen ve anlaşma sistemi oluşturmasına dayanan, kamın dua ve ayinleriyle şekillenen, genellikle Asya ve Sibiryaya bölgelerinde yaşayan kavimler arasında varlık gösteren bir inanç sistemidir.

2. 3. Şamanizm’in Yayıldığı Coğrafi Bölgeler

Şamanizm, dünya üzerindeki çeşitli coğrafi bölgelerde etkili olmuş, bu bölgelerde yaşayan pek çok halkın hayatına damgasını vurmuştur. Şamanizm denince akla ilk olarak Türk toplulukları gelir. Çünkü Şamanizm çoğu kaynakta Türklerin eski inancı olarak geçmektedir. Bu sebeple Türklerin yoğun olarak buldukları yerler, Şamanizm’in yayıldığı bölgelerin başında gelir. Ancak Şamanizm sadece Türklerin yaşadıkları bölgelerle sınırlı değildir. Çin’e, Hindistan’a, Kuzey Amerika’ya ve daha pek çok yere ulaşmıştır.

Konuyla ilgili olarak yapılan folklor araştırmaları ve dinler tarihi ile ilgili kaynaklarda Şamanizm adı altında toplanan tespitler, birbiri ile irtibatları açıkça bilinen veya mâkul ölçülerle tasarlanabilecek Altay dağlarındaki vadilerde yaşayan Türk boy ve oymaklarında canlı olarak yaşamaktadır. Altay dağlarındaki vadilerde yaşayan Şamanist Türk boyları, Altaykişiler, Teleütler, Lebedler, Yışkişiler, Şorlar ve

Moğollardır. Buryatlar, Kutup Bölgesi'nde yaşayan kavimlerden olan Laplar ve Skoltlar da Şamaniz'e inanırlar.

Şamanizm Yurak-Samoyedler, Yeniseyliler, Tunguzlar, Yakutlar, Dolganlar, Yukagirler, Çuvanlar, Çuçklar, Lamutlar, Koryaklar, Eskimolar, Ostyak-Samoyedler arasında yaygın olarak varlığını sürdürmektedir. Kuzeyde yaşayan Kazaklar ve Amur halklarında bu inanç ve inanca bağlı törenler günümüzde devam etmektedir.

Yine Kuzey Amerika yerlileri, Grönland Eskimoları, Türkmenler, Özbekler, Doğu Türkistan Türkleri, Kırgızlar, Mançular, Moğollar, Kuzey Çinliler, Koreliler ve Aynular'da da Şamanizm hâkim inanç sistemi olarak varlığını sürdürmektedir (TDEA 1998 C . 8 : 230).

Şamanizm, Asya'da yaşayan Türk boyları başta olmak üzere geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Tunguzlar, Moğollar, Laponlar, Eskimolar Şamanistlerdir. Vogul, Ontiyak, Samoyed gibi Sibiry'a'da yaşayan boylar da Şamanizm inancını tesiri altında bulunurlar. Kafkaslar, Hindistan, Çin, Japonya, Endonezya, Malezya, Polinezya, Avustralya gibi ülkelerde Şamanizm'i benimseyen insan sayısı göz ardı edilemeyecek kadar fazladır. Şamanizm, Büyük Okyanus'un öbür adalarında, Alaska'da, Grönland ve İzlanda'da, Kuzey Amerika'da, Guyena'da, Amazon Bölgesi'nde ve Afrika'nın birçok yerinde temel ilkeleri değişmemek şartıyla az ya da çok kendine taraftar bulmuştur.([http:// www. nihalatsiz.org./htm](http://www.nihalatsiz.org./htm) : 3).

Michel Perrin, Şamanizm'in, etnologların ya da din bilim uzmanlarının var olduğunu ileri sürdükleri yerlerde varlığının kabul edilmesinin hata olacağını söyler. Böyle bir durumda Şamanizm'in ortaya çıktığı tarihî dönemlerin dikkate alınmamış ve uzmanların ortak bir tanım üzerinde anlaşamadıkları olgusunun hesaba katılmamış olacağını belirtir.

Perrin'e göre, Şamanizm insanın ve dünyanın özel bir tasarımını içerir. Araştırmacı, bu inanç sisteminde toplumdaki aksaklıkları önleme ve her türlü talihsizliğe karşı koyma fonksiyonu şamana yüklenmiştir. Bu sebeple Şamanizm, şamanın yaptığı uygulamaların temelindeki düşüncelerin tamamı olarak kabul edilir.

Perrin'in sözünü ettiği Şamanizm, Asya'nın ve Sibiry'a'nın iç bölgelerinde, Laponya'da ve Eskimolar arasında, Nepal'de, Tibet'te ve Kızılderili Amerikasını'nda gözlemlenmektedir. Ayrıca Çin'de, Kore'de, Japonya'da, Pakistan'da, Hindistan'da, Avustralya'da hatta Afrika'da da büyük dinlerin egemenliğine giren, cinlenme ve büyücülük olarak adlandırılan Şamanizm'e inanılmaktadır (Perrin, 2001 : 15, 28).

Muhtar Kutlu, Şamanizm'in coğrafyasını çok genel çizgilerle çizer. Kutlu'nun çizdiği Şamanizm coğrafyasında Orta Doğu, Yakın Doğu, Kuzey ve Güney Amerika, Afrika ve Okyanusya bulunur (Kutlu, 2001 : 27).

Şamanizm'in etkili olduğu coğrafyalar, bu inancın insanların dinî hayatlarında inkâr edilemeyecek derecede olduğunu göstermektedir. Bu bölgelerde Şamanizm, kılık kıyafet, tören ve ayinlerin yapılış şekli, tanrılara kesilen kurbanların özellikleri gibi hususlarda ufak tefek farklılıklar göstermekle beraber hâlen canlı olarak yaşamaktadır. Sınırlarını çizdiğimiz coğrafyalarda yaşayan ve Şamanizm'e inanan insanlar, bu inanç sisteminin gerektirdiği şekilde davranmaya çalışır, yapılması yanlış olan hareketlerde bulunmaktan sakınırlar. Böylece, kendilerine göre Şamanizm'i yaşama gayreti içine girerler.

2. 4. Din-İnanç Tartışmaları

2. 4. 1. Din ve İnanç Kavramları

İnsanoğlu yaratıldığı ilk andan itibaren inanma ihtiyacı hissetmiş, çevresinde gördüğü varlıklar, bu varlıkların sebep olduğu çeşitli olaylar ona ilginç gelmiştir. Tabiatın kurulu düzeni, insanı, bu düzeni sağlayan, hayatı şekillendiren bazı bilinmezlikleri aramaya, onlara sığınmaya itmiştir. Kendince tabiata, tabiatı oluşturan unsurlara anlam vermeye başlamış, böylece kafasında beliren soru işaretlerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Özellikle tabiat ve tabiatta meydana gelen olaylar insanlarda merak duygusu uyandırmış, gök gürültüsü, şimşek, fırtına ve bu doğa olaylarının oluşmasına sebep olan güneş, rüzgâr, su saygıyla karışık korku duyulan varlıklar haline gelmiştir. Bazıları korkuyu, onlara taparak içinden atmaya çalışmış; bazıları da onlara karşı duydukları saygının bir ifadesi olarak kurbanlar sunup, onlardan geleceğine inandıkları belâları kendilerinden uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Yapılan bu işlemler zamanla gelenek haline gelmiş, tabiat kaynaklı inançların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İnsanlar merak ettiklerine anlamlar yüklemeye başlayıp inanma ihtiyacını karşılayınca kendilerini daha mutlu ve güvende hissetmişlerdir. İşte tarihin ilk dönemlerinde ortaya çıkan dinler ve inanç sistemleri bu düşüncenin ve inanma ihtiyacının ürünüdür.

Türkler, çok geniş bir kültüre ve zengin bir tarihî geçmişe sahip sayılı milletlerden biridir. Hayatın her safhasında, tarihin her döneminde, edebiyat ve sanatın bütün dallarında zirveye ulaşmış olan ve bakımdan hayranlık uyandıran Türk milleti, sahip olduğu kültürel kimlik ile diğer milletler arasından sıyrılarak ilk sırada yerini

almıştır. Türkler, tarih sahnesinde görünmeye başladıklarından bu yana her yönden gelişme içinde olmuşlar, yaşadıkları coğrafyalarda derin izler bırakmışlardır. Cihan hâkimiyeti anlayışını benimseyerek dünyada yaşayan insanların hepsini kendi bayrağı altında toplama uğraşı içine girmiş olan Türkler, bu uğraşın bir sonucu olarak pek çok ülkeyi fethetmiş, beylikler ve imparatorluklar kurmuş, aynı zamanda medeniyet seviyelerini yükseltmekten de geri durmamışlardır.

Çağdaşları ve kendilerinden sonra kurulan devletler tarafından örnek alınan Türklerin dinî hayatları da bir hayli zengindir. Yaşadıkları dönemlerde çeşitli dinlere mensup olmuşlar ve o dinleri kuralları gereğince uygulamaya çalışmışlardır. Gök Tanrı dini, Budizm, Manihaizm, Hıristiyanlık ve İslâmiyet, Türk insanının kabul ettiği dinlerden birkaçıdır.

Tez konumuzu ilgilendirmesi bakımından bizim önce Şamanizm inancını mercek altına alıp, çok iyi incelememiz gerekmektedir. Şamanizm'in din olup olmadığı konusuna geçmeden evvel, bu konunun daha iyi anlaşılabilmesi için 'din' ve 'inanç' kavramlarının incelenerek, aralarındaki farklılıkların belirlenmesinin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Din: "Doğüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara, Tanrı'ya inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum" dur. İnanç ise: "Bir düşünceye gönülden bağlı bulunma. Tanrı'ya, bir dine inanma, iman, itikat" şeklinde tarif edilmektedir (Eren vd., C. 1. 2: 378 ,704).

Orhan Hançerlioğlu'nun kaleme aldığı **İnanç Sözlüğü**'nde hem din hem de inanç tanımlarına yer verilmiştir. Din, insanların tabii ve toplumsal yetersizlikler sonucu ortaya çıkan yaratıcı ve düzenleyici üstün bir gücün varlığına olan inançtır. Kısaca din, üstün güç olarak kabul edilen tanrıya tapmadır. İnanç ise herhangi bir düşünceye bağlanmak demektir (Hançerlioğlu, 1993: 144, 268).

Dinler Tarihi Ansiklopedisi'nde din, insan ile insanüstü güç arasındaki ilişkilerin ve düşüncelerin, inanç sistemleri ve ibadetler şeklinde sistemleştiği bir olgu olarak tanımlanmaktadır. İnsanın kendisini heyecan ve hayranlığa sürükleyen metafizik güçler taşıması olarak da tarif edilen dinin temel ilkesi, insanın, benliğinin her hareketi ile kendisini tanrıya adanmasıdır (Eyüboğlu, C. 21, 1977: 1).

İnanç, kişinin günlük yaşantısını, hal ve hareketlerini etkileyen, başlarından öğrenilen bir kavramdır (Eyüboğlu, 1987: 37).

İnanç, bir düşüncenin, bir nesnenin veya bir varlığın kişilerce ya da toplumca gerçek olduğunun kabul edilmesi anlamına gelir (Şişman, 2000: 104).

Din, insanın içini temizleyen inanç gücü, samimiyetle benimsendiği ve tam anlamıyla kavrandığı takdirde insanın karakter ve kişiliğini değiştirebilecek güce sahip genel karakterler sistemidir (Albayrak, 2001: 18).

Erman Artun, din ve inanç kavramlarının birbirinden farklı olduğunu, din denen toplumsal kurumun inanç ve ibadet olmak üzere iki bölümden oluştuğunu, her iki bölümün temelinde de kutsallık ve yasak kavramlarının yattığını söyler. İnanıcı bir düşünceye bağlı bulunma, bir dine inanma, inanılan şey, görüş ve öğretisi olarak tanımlar (Artun, 2002: 5).

Abdurrahman Güzel, **Dinî-Tasavvûfi Türk Halk Edebiyatı** adlı eserinde dinin ilâhî ve kutsal inançlar ile ibadetler sistemi olduğunu söyler. Bu düşüncesini gerçek dinin ilâhî vahye dayandığı görüşüyle destekler (Güzel, 2001: 53).

Nadya Yuguşeva, din kavramından söz edilebilmesi için kutsal kitapların olması gerektiğini vurgular (Yuguşeva, 2001: 143).

Şükrü Uslu *Darende Ve Çevresinde Halk İnançları* başlıklı makalesinde, inancın tanımını verir. Makalede yer alan tanıma göre inanç: “İnsanların dış dünyayı algılamaları neticesinde zihinlerinde oluşan bir anlayış biçimi olduğu gibi, özellikle de toplumsal bir kabullenmedir” (Uslu, 2004: 90).

Türkçe Sözlük'te din, tanrıya inanmanın sistemleştiği bir kurum; inanç ise bir dine inanma olarak tarif edilir. **İnanç Sözlüğü**'nde din, tanrıya ibadet etme, inanç bir düşünceye bağlı bulunma şeklinde tanımlanmıştır. **Dinler Tarihi Ansiklopedisi**'nde dinin temelinin insan ile insanüstü güç arasındaki iletişime dayandığı ifade edilir. İsmet Zeki Eyuboğlu, inancın başkalarından öğrenilerek elde edildiğini, Bekir Şişman inancın, bir düşüncenin varlığına inanılmasına bağlı olduğunu söyler. Mevlüt Albayrak, dinin, insanın kişiliğini değiştirebilecek nitelikte bir gücünün bulunduğunu ifade ederken, Erman Artun, din ve inanç kavramlarının birbirinden farklı olduğunu söyler ve bunun sebeplerini açıklar. Abdurrahman Güzel, dini ilâhîlik açısından inceler. Şükrü Uslu da inancın, dış dünyanın insanlar tarafından anlamlandırılması neticesinde ortaya çıktığını ileri sürer.

Verilen tanımlardan ve bilgilerden anlaşılan odur ki, din ile inanç aynı şey değildir, aralarında anlam farkı vardır. İnanç, bir dinin varlığıyla mümkündür, yani din

olmadan inançtan söz edilemez. Geniş bir kavram alanına sahip olan din, inancı bünyesinde barındırmaktadır.

Din, insan hayatını anlamlı kılan kurallar bütünüdür. Bu kurallar kimi zaman doğru yoldan sapmak üzere olanlara ışık tutar, kimi zaman kendini yalnız ve çaresiz hissedenlere yoldaş olur, kimi zaman yaratılıştaki gayeleri öğretir. Gerçek din, ilâhî kaynaklıdır. Kurallarının yazılı olduğu kutsal kitapları ve o kuralların insanlar arasında yayılarak anlaşılmasını sağlayan elçileri vardır.

Yukarıda özetlediğimiz bilgiler doğrultusunda din ve inancın ne olduğu konusuna imkânlar ölçüsünde açıklık getirdikten sonra Şamanizm'in din olup olmadığı ile ilgili görüşleri sıralamaya geçebiliriz.

İlk önce konuyla ilgili olarak ileri sürülen fikirleri vereceğiz, daha sonra da araştırmalarla varılan sonuçlar ışığında kendi düşüncemizi ifade etmekle yetineceğiz.

2. 4. 2. Şamanizm Bir Din midir?

Uzun yıllardan beri en çok tartışılan ve üzerinde en çok durulan konu Şamanizm'in bir din olup olmadığıdır. Şamanizm bir din midir, yoksa bir gelenek ya da bir inanç mıdır? Türklerin eski dini Şamanizm midir?

Bu sorulara kesin ve net cevap vermek elbette mümkün değildir. Çünkü bugüne kadar yapılmış olan bütün araştırmalara rağmen bu konuda henüz kesin yargılara ulaşılamamış, ortaya atılan düşünceler iddia olmaktan öteye gitmemiştir. Bu mesele ilim âlemini ikiye bölmüştür. Konu üzerinde çalışan araştırmacıların bir kısmı Şamanizm'in başlı başına bir din olduğunu savunmuş; onu ilk dine kaynaklık eden ilkel bir basamak olarak görmüşlerdir. Aksini düşünen ilim adamları da Şamanizm'in bir din değil; sihir ve büyüye dayalı bir inanç sistemi olduğu görüşünde birleşmişlerdir.

İlgili görüşleri üzere başlıklar halinde ele alıp incelemenin hem sistematik olacağı hem de konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı inancındayız.

2. 4. 2. 1. Şamanizm'in Din Olduğu Konusunda Ortaya Atılan İddialar

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nin Şamanizm maddesi incelendiğinde Şamanizm'in bir din olduğu görüşünün desteklendiği görülür. Burada Şamanizm, Sibiryaya ve Kuzey Asya kavimlerinin dinlerinin adı olarak geçmektedir. Bazı araştırmacıların Şamanizm'i bir din olmaktan çok bir alt kültür veya daha eski ve köklü bir dinin kalıntıları şeklinde değerlendirmelerine karşın; tanrı, tabiat, insan, ruh, şaman vb. hakkında Şamanizm'de yer alan unsurlara bakıldığı takdirde dinin bütün öğelerini taşıyan özelliklere sahip olduğu fikri ileri sürülmektedir (TDEA, C. 8, 1998: 436).

Şamanizm'in bir din olduğu fikrini benimseyen araştırmacıların başında Abdulkadir İnan gelir. Türklerin eski dininin Şamanizm olduğu tezini de savunan İnan, bu düşüncesini Türk boylarına ait inanışlarla ve Çin kaynaklarının verdiği bilgilerle desteklemektedir. "Eski Türkler, şüphesizdir ki, Şamanist idiler. Fakat bu Şamanizm Altay ve Yakut Şamanlığının bulunduğu safhayı çok arkasında bırakmış, gelişmiş bir durumdaydı" (İnan, 2002: 1).

İnan, **Eski Türk Dîni Tarihi** adlı bir başka eserinde: "Biz eski Türk dinini cihanşümul iptidai Şamanizm'in bir dalı (türü) olarak kabul ediyor ve eski Türk dinine 'Şamanizm de diyoruz" ifadelerini kullanmaktadır (İnan, 1976: 15).

Wilhelm Radloff, **Sibirya'dan Seçmeler** adlı kitabının Şamanlık başlığını taşıyan bölümünde Şamanizm ile ilgili kayda değer bilgiler vermiş, ancak Şamanlığın din olup olmadığı konusuna değinmemiştir. Bununla birlikte kullandığı ifadelerden Şamanizm'i din olarak kabul ettiği kolayca anlaşılmaktadır: "Ben bütün zorluklara bakmadan birçok efsane, masal, hikâye ve şarkılardan halkın inanişi hakkında zamanla pek çok ipucu ve kapalı tasvirler elde edebildim. Bunlara bir de şaman dinine mensup kimselerin ve bizzat şamanların parça halindeki birçok izahlarını da eklemekle, birçok yerleri noksan olmakla beraber, Şamanlığın dünya görüşü hakkında umumî bir tasvir verebileceğimi zannediyorum" (Radloff, 1986: 214).

Michel Perrin, din kavramının, inancın gerektirdiği eylemlerin ayrılmaz bir parçası olan dünyayı tasarlama biçimi olarak algılandığı takdirde Şamanizm'in de bir din olabileceğini söyler (Perrin, 2001: 27).

Türk edebiyatıyla ilgili yaptığı önemli araştırmalarıyla tanınan Ahmet Kabaklı da Şamanizm'in din olup olmadığı ile ilgili konuya değinir: "İslâmlıktan önce Türkler arasında doğmuş, gelişmiş, doğrudan doğruya Türk mitologyasına dayanmış ve 'millî bir inanç manzarası' göstermiş olan din yalnızca Şamanizm'dir" diyerek Şamanizm'in bir din olduğunu kabul eder. Kabaklı'ya göre Şamanlık tapınsız bir tabiat dinidir (Kabaklı, 1968: 35, 37).

Şamanizm'in din olduğu görüşüne katılanlardan biri de Hamide Demirel'dir. Ona göre Şamanizm, Türklerin İslâm olmadan önce bağlandıkları, törelerine uydukları millî dinin adıdır. Ancak Tanrı, cennet, cehennem gibi konulardaki inançları ibadet ve ayin sırasındaki töreleri kesin ve düzgün bir temele bağlı değildir (Demirel, 1995: 108).

V.G. Bograz'a göre Şamanizm, Orta Asya ve Altay boylarının dinî gelişmesinin bir merhalesidir. Şamanizm'in felsefi temeli ve teolojisi animizmdir.¹ Ona göre bu din, yani Şamanizm, sınırlı ve tahammülsüz insanlar tarafından oluşturulmaktadır. Pek çok bilim adamına göre Şamanizm ilkel bir dindir. U. Harva'da bu görüşü paylaşmaktadır. H. Findeisen ise Şamanizm'i eski bir ispiritizma² dini olarak görmektedir (Dıykanbayeva, 1999: 3-4).

Osman Turan, Şamanizm'in eski Türk dini olduğu fikrini savunan bir diğer araştırmacıdır. Ona göre Şamanizm adı verilen dinde peygamber, kutsal kitap ve melek kavramlarının olmadığını söyler.

Cemal Şener, Şamanizm'in eski Türk tarihinde bir din kurumu olduğunu, onu incelerken bu misyonun tarihsel-toplumsal süreçten ayrı tutarak ele alınamayacağını belirtir. Bir dinsel inanç olarak Şamanlığın toplumsal yapıya özgü bir oluşum olduğunu kabul eder (Şener, 2000: 14).

Amirgazin Serik Turgaziğolu, konuyu tarihî açıdan değerlendirmiş, Şamanlık denilen eski inancı çeşitli Türk boylarının dini olarak nitelendirmiştir. Yazar, aynı zamanda Şamanlığı bir çeşit falcılık olarak da görür (Turgaziğolu, 2003: 16).

Şamanizm'in din olduğu konusunda görüş bildiren araştırmacıların ortaya attıkları iddiaları özetleyecek olursak şunları söyleyebiliriz:

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde Kuzey Asya ve Sibiry'a da yaşayan kavimlerin Şamanizm dinine mensup olduğu, Şamanizm'de yer alan unsurların bir dinde bulunması gereken özelliklere benzediği açıklanır. Abdulkadir İnan, eski Türklerin Şamanist olduklarını tezini hiç tereddütsüz savunurken, Wilhelm Radloff 'şaman dini' tabirini kullanarak, Şamanizm'i bir din olarak kabul ettiğinin sinyallerini vermiştir. Michel Perrin, dinin dünyayı anlama biçimi olarak kabul edilmesi halinde Şamanizm'in de din sayılabileceğini düşünür. Şamanizm bir dindir, diyen Ahmet Kabaklı'ya göre bu din tabiat kaynaklıdır. Hamide Demirel, Şamanizm'in millî bir din olduğu görüşünü ileri sürmekle birlikte, bu dinde bulunan ibadet ve ayinlerin kesin bir kurala bağlı olmadığını da sözlerine ekler. Aygerim Dıykanbayeva da, yabancı araştırmacıların görüşlerine yer vermiş, Şamanizm'in din olduğu hususunu benimsemiştir. Osman Turan'ın Şamanizm'i din olarak kabul etmesi görüşüne Cemal Şener de katılmaktadır. Şener, bu konuyla ilgili olarak yazdığı **Şamanizm-Türklerin**

¹ Tabiatla bulunan her varlığın bir ruh taşıdığı esasına dayanan inanç,

² Ruhun ölmediğine inanan, gerektiğinde ölümlerin ruhuyla ilişki kurulabileceğini ileri süren inanış, ruh çağırma.

İslâmiyet'ten Önceki Dini ismini taşıyan eserinin adını Şamanizm'in din olduğu düşüncesine bağlı olarak koymuş, kesin bir tavır takınmıştır. Ancak bize göre Şamanizm'in din olduğunu kanıtlayıcı bilgiler sunmamış, aksi görüşlere yer vermemiştir. Son olarak Amirgazin Serik Turgazıoğlu'da Şamanizm'i din olarak gördüğünü söyleyerek konu ile ilgili düşüncesini belirtmiştir.

2. 4. 2. 2. Şamanizm'in Din Olmadığı Konusunda Ortaya Atılan İddialar

Şamanizm'in din olmadığı tezini savunan araştırmacıların sayısı küçümsenmeyecek kadar çoktur. Şamanizm'in din olmadığı konusunda hemfikir olan Ziya Gökalp, İbrahim Kafesoğlu, Ahmet Yaşar Ocak, Hikmet Tanyu, Mircea Eliade, Jean-Paul Roux, Michel Perrin, Yaşar Kalafat, Ünver Günay, Harun Güngör, Murat Uraz, Mustafa Canpolat, Şaban Kuzgun, İlhan Cem Arseven, İrene Melikoff, Zeynelâbidîn Makas, Nadya Yuguşeva, Kenin Lopsan Monguş, Yaşar Çoruhlu, Sadettin Gömeç gibi araştırmacıların konu ile ilgili düşüncelerini vererek konumuza girelim.

Avrupalıların eski Türklerin bütün dinî sistemlerine Şamanizm demelerini bir hata olarak kabul eden Ziya Gökalp'e göre Şamanizm din değil, eski Türklerde kehanetin ve rûhani tabâbetin ismiydi. Gökalp Şamanizm'in bir din değil sihir sistemi olduğunu **Türk Medeniyeti Tarihi** adlı kitabında ispatlamaya çalışmıştır. Onun Şamanizm'in din olmadığı yönünde verdiği birkaç örneği sıralayalım: Sihir, dinin zıddına kıymet verir. Din, 'sağ' yönü, Şamanizm 'sol' yönü kutsal sayar. Şamanın müşterileri vardır, ancak dinin müminleri vardır. Din, içtimai ve siyâsî teşkilâtların muntazam mantığına tâbi idi ve toplumu temsil ederdi. Sihir ise şiirin, musikînin, dansın oluşturduğu bir tür eğlenceydi. Ona göre Türkler "Toyonizm"³ denilen bir dine inanmaktaydılar. Fertler mensup oldukları cemiyete ve onun muhtelif zümrelerine taparlardı. (Gökalp, 1976: 40, 42, 117,121). Ancak Abdulkadir İnan, ünlü Türk düşünürünün Toyonizm dediği dinin, aslında Budizm olduğunu söyler (İnan, 2000: 1).

Şamanizm'in din olmadığını ileri süren araştırmacılardan biri de İbrahim Kafesoğlu'dur. Kafesoğlu, dinden ziyade sihir karakteri ortaya koyan Şamanizm'in Bozkır-Türk inanç sistemi olmadığını belirtmiş; tanrı ve yer-su inançlarının Şamanizm ile bir ilgisinin olmadığına dikkat çekmiştir. Tezini ısrarla savunan araştırmacı, Şamanizm'in 'ekstaz', ruhun gezip dolaşması, tanrılar ile bağlantı kurması mevzuunda, eski Türk topluluğunun tabiata atfettiği gizli kuvvetleri istismar ettiğini, yavaş yavaş gelişerek ona yeni unsurlar eklediğini, bütün bu maneviyat âlemini belirli bir kadro

³ Toplumda yaşayan insanların, tabiatta bulunan nesnelere tapması.

içine almayı başararak âdeta bir din sağlamlığı kazandığını düşünmektedir (Kafesoğlu, 1977: 301-302).

Ahmet Yaşar Ocak'a göre eski Türklerin dini, tabiat kültleri, atalar kültü ve Gök Tanrı dini olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu konuda Kafesoğlu ile aynı fikirde olan Ocak, H. Ziya Ülken'in, eski Türklerin gerçekte din değil, bir sihrî bir sistem olan Şamanizm yerine düalist fakat ahenkçi bir gök-yer dinine mensup olduklarını söyler. Ayrıca Türklerin Şamanizm'e kendisine has bir çehre kazandırdıklarını da sözlerine ekler (Ocak, 1983: 22, 68).

Hikmet Tanyu, Şamanizm'in din olmadığını, dolayısıyla Türklerin dininin Şamanlık olamayacağını, onların tek tanrı dinine mensup olduklarını söyler (Tanyu, 1986: 6)

Şamanizm'in din olmadığı görüşünün en önde gelen temsilcisi Mircea Eliade, Şamanizm'i bütünlüğü içinde ve genel dinler tarihi çerçevesindeki yerine oturtarak ele alan ilk çalışma olarak nitelendirdiği **Şamanizm – İlkel Esrime Teknikleri** adlı eserinde konuyu en ince ayrıntılarına kadar incelemiş ve Şamanizm'in din değil sihir ve esrimenin birleştiği bir teknik olduğu sonucuna varmıştır.

Eliade, Şamanizm'i dar anlamda tipik olarak Sibiryaya ve Orta Asya'ya özgü bir dinsel olgu olarak nitelendirir. Şamanizm'in tanımını ise şöyle yapar: "Şamanlık=Esime tekniği" Ona göre bu tanım, en az yanılma payı taşıyan Şamanizm tanımıdır. Eliade'ye göre Şamanizm Orta ve Kuzey Asya'nın dinsel yaşamına egemen olsa da bu geniş bölgenin dini değildir. Bazı kimselerin, kuzey insanların ve Türk-Tatar halklarının dinlerini Şamanizm saymaya götüren şey, gevşeklik ve kafa karışıklığıdır. Araştırmacı, Şamanizm'i sihir ve esime tekniğinin karışımı bir olgu olarak görür. Ancak her sihirbazın ya da esimeye uğramış her insanın şaman olamayacağına da dikkat çeker (Eliade, 1999: 22-25).

Şamanizm teriminin Türk ve Moğol toplumlarının dinini tanımlamak için kullanılmasının anlatım hatasından kaynaklandığını belirten Jean-Paul Roux, Şamanizm'i trans haline geçmede tek uzman olan şamanın, erişmeyi hedeflediği esrimenin arkaik tekniğine dayandırmaktadır (Roux, 2001: 63-64). Roux ile Eliade'nin fikirleri aynı noktada birleşmektedir.

"Şamanizm din olup olmadığı konusu uzun süre tartışılmıştır. Evrimcilerin savlarına destek veren A. Von Gennep, bir şaman dini olabileceğine karşı çıkar: 'Şamanist inançlar, Şamanist bir tapınç, kısacası bir şaman dini olamaz; çünkü bu

sözcük bir gelenekler topluluğuyla kendini gösteren bir inanç sistemini belirtmez, sadece ve sadece dinsel ve toplumsal işleve sahip belirli bir tür insanın varlığına işaret eder” (Perrin, 2001: 25-26).

İnançlar üzerine dikkate değer çalışmalar yapan ve bu sahada önde gelen isimlerden biri olarak gösterilen Yaşar Kalafat da Şamanizm’in din olmadığını söyler: “Şamanlık diye bir din yoktur. Kam, din adamıdır. Tek din vardı; Türkler de zaten onun tâbisiydiler. Şamanlık din değil; koruyucu cenciliktir” Şamanizm’in din olduğu konusunu reddeden Kalafat, eski Türk inançlarının Şamanizm adı altında toplanıp incelenmesine de karşı çıkar, eski Türk dininin tek tanrılı olduğu kanaatini taşır (Kalafat, 1999: 3-4, 7).

Yaşar Kalafat, **Göktengri’den Günümüze Altaylar’dan-Anadolu’ya Kamizm** adlı eserinde de putperestlikle bağdaştırılabilecek olan Şamanizm’in din değil, ilkel bir büyü sistemi olduğunu ve Gök tanrı inancıyla hiçbir şekilde ilişkilendirilemeyeceğini söyler (Kalafat, 2004: 6).

Ünver Günay ve Harun Güngör’ün birlikte kaleme aldıkları ve Türklerin dîni merhalelerini en eski dönemlerden başlayarak inceledikleri **Türk Din Tarihi** adlı eser Şamanizm’in din olup olmadığı konusuna ışık tutmaktadır. Kitapta, temeli arkaik bir ekstaz tekniğinden ibaret olan Şamanizm’in, Türk din hayatının tamamını kucaklamadığı, vecd hallerinin hepsinin de Şamanizm’den ibaret olmadığı ibareleri yer almaktadır. Kitabın yazarları Şamanizm’i: “Çeşitli dinler ve kültürlerden gelen tesirlerin karmaşık bir biçimde örülmesinden oluşan bir tasavvurlar ve uygulamalar kaosu yahut halitası” şeklinde tanımlamayı uygun görürler.

Şamanizm’in bir dinden çok, karmaşık bir inanç ve uygulamalar dokusunu teşkil eden ve bu haliyle bir alt kültür olarak varlığını Türklerin arasında müteakip dönemlerde de sürdüren bir sistem olduğuna, Şamanizm’in Türklerin aslî dinî formu değil; fakat orada sonradan gelişen ‘melez’ dinî-sihrî-mistik oluşum ve bu çerçevede geleneksel Türk dininin bir tür “dejenerasyonu” olarak ortaya çıktığına önemle işaret ederler (Günay, Güngör, 1998: 118, 123).

Şamanizm’in dinden ziyade bir mezhep manzarası gösterdiğini ifade eden Murat Uraz, bu mezhebin, animizm ve naturizmin⁴ esaslarına dayanarak geliştiğini düşünür (Uraz, 1994: 197).

⁴ Toplumsal kuruluşların ve yaşayış biçiminin doğaya dönük olmasını amaç edinen öğretisi.

“Şamanizm, yeni dinlerin etkisi altında kalarak birtakım değişme ve gelişmelere uğramış, bir dinsel sistem olmaktan çıkarak, daha çok gündelik hayatın her türlü gereksinimlerini karşılayan bir gelenekler, görenekler ve inançlar toplamı olarak süregelmiştir” (Canpolat, 1975: 22).

Şaban Kuzgun, Erciyes dergisinde yayımlanan Türklerde Din adlı makalesinde şaman veya kam adlarından yola çıkarak bu adların esas alındığı bir dinin ortaya konulmasının son derece yanlış olduğunu söyler (Kuzgun, 1983: 8).

İlhan Cem Arseven, Şamanizm’i bir inanç sistemi olarak nitelendirir. Ona göre bu inanç sistemi, büyü, fal, çeşitli törenleri içine alır. Arseven, Şamanizm’in özünü insanın tabiat karşısındaki zayıflığına ve acizliğine bağlar. İslâmlık ve Hıristiyanlık dini gibi birtakım kuralları ve koşulları olmadığı için Şamanizm diye bir dinin olmadığını söyleyen İlhan Cem Arseven, Şamanizm’in büyüyle, falcılığıyla ve birtakım törensel gösterileriyle, bütünlük içerisinde olayların belirli bir çerçeve alanı içinde çözüm yolları aranıp uygulanan birtakım ilkelere dayanan bir inanç biçimi olduğunu savunur (Arseven, 1996: 15-17).

Konu üzerinde fikir yürüten bir diğer araştırmacı İrene Melikoff, Şamanlığın, insanlarla ruhlar arasında aracılar inancına dayalı bir inanış biçimi olduğunu ifade eder (Melikoff, 1998: 38).

Zeynelâbidîn Makas, Nevill Drury’nin Şamanlığı çeşitli uygulamaların ve şamanın görünümünün oluşturduğu bir gelenek olarak gördüğünü ve onun doğal dünyanın Tanrı ve imgeleriyle bağ kurmaya yarayan değiştirilmiş, bilinç konumlarının eski bir kullanım pratiği olduğu düşüncesini aktarır (Makas, 2000: 327).

Altaylar’da yaşayan on iki kamdan biri olan Nadya Yuguşeva, Şamanizm kelimesini kabul etmemekte, ‘Kamlık İnancı’ tabirini kullanmaktadır. Şamanizm kelimesinin Altay’a Ruslar tarafından getirildiğini, yine bu kelimenin yaşadıkları yerde kötü kelime olarak geçtiğini söyleyen kam, Altaylarda Türkler ve İnançları adlı makalesinde sözlerini şöyle devam ettirir: “Kamlık inancına birçok insan yanlışlıkla din diyor; ama bu, dünyanın en eski inancıdır. Din olsaydı, İncil, Kur’an gibi kutsal kitapları olurdu” (Yuguşeva, 2001: 143).

Kenin Lopsan Monguş, Şamanizm’in halkın eskiden beri yaşayan inancı olduğunu söyler (Monguş, 1992: 289).

Yaşar Çoruhlu, Şamanizm’i din olarak kabul etmeyen topluluğun içinde yer almaktadır. O, Şamanizm’in din olup olmadığı tartışmalarına: “Bazılarına göre bir dini

ifade eden bu terimin karşılık geldiği inanç sistemi, aslında İslâmiyet, Hıristiyanlık, Budizm gibi tam anlamıyla teşekkül etmiş bir din değil; tanrılar, ruhlar ve insanlar arasında ilişki sağlayan bir sistem ve tekniktir” şeklindeki düşüncesiyle katılır (Çoruhlu, 2002: 15).

Erman Artun, bu konuya ilişkin olarak yazdığı yazısında, Şamanizm’in din değil, büyü sistemi olduğunu söyler (Artun, 2002: 9).

Eski Türk topluluklarında Şamanlığa benzer bir inancın varlığına ihtimal verdirecek hiçbir kayıttın mevcut olmadığını anlatan Gömeç: “ Kamlık, bir din değildir. Saha Yeri’nde Oyunizm, bir inançtan ziyade bir meslek durumuna gelmiştir” der (Gömeç, 2003: 2).

Şamanizm’in din olmadığı tezini ortaya atan araştırmacıların yukarıda aktardığımız görüşlerini kısaca değerlendirelim.

Ziya Gökalp, Şamanizm’in din değil, büyü sistemi olduğunu söyler ve bunu ispatlamaya çalışır. İbrahim Kafesoğlu, Gökalp’in düşüncelerine katılır ve Şamanizm’in çeşitli dinlerin unsurlarını içine alarak din sağlamlığı kazandığını belirtir. Ahmet Yaşar Ocak, eski Türk dinin üç bölümden meydana geldiğini belirterek, Şamanizm’in din olduğu görüşlerini reddederek Türklerin tek tanrı inancına sahip olduğunu söyler. Mircea Eliade, Şamanizm’in din değil, esrime tekniği olduğunu belirtirken, Jean-Paul Roux, Şamanizm’e din denmesinin hata olduğunu söyler. Michel Perrin’e göre bir şaman dini yoktur. Şamanizm’i din değil, koruyucu cencilik olarak nitelendiren Kalafat, Türklerin tek tanrılı bir dine inandıklarını ifade eder.

Ünver Günay ve Harun Güngör, Şamanizm’in çeşitli dinlerin etkisi altında kaldığını, Murat Uraz, Şamanizm’in bir din değil, mezhep olduğunu, Mustafa Canpolat, türlü gelenek ve göreneklerin Şamanizm’in temelini oluşturduğunu belirtir. Şaban Kuzgun, din adamının merkezde olduğu bir dinin varlığını reddeder. İlhan Cem Arseven, Şamanizm’i inanç sistemi olarak nitelendirir. İrene Melikoff’un Şamanizm’i bir inanç biçimi olarak nitelendirmesi görüşüne Zeynelâbidîn Makas da katılır. Nadya Yuguşeva kamlığı, insanlığın en eski inançlarından biri olarak kabul eder. Kenin Lopsan Monguş ve Yaşar Çoruhlu’nun Şamanizm’i inanç sistemi olarak kabul etmelerine karşılık, Erman Artun, Şamanizm’in büyü sistemi olduğunu ifade eder. Saadettin Gömeç’e göre Şamanizm bir meslek halini almıştır.

Şamanizm bir din midir? Türkler, Şamanizm'i din olarak kabul etmişler midir? Türklerin yazılı kaynaklarında niçin Şamanizm'den bahsedilmemiştir? Şamanizm Gök tanrı inancının bir kolu mudur?

Yukarıda verdiğimiz açıklamalardan anlaşıldığı gibi Şamanizm'in din olmadığı konusundaki fikirler ağır basmaktadır. Bu fikirler çoğunlukla Şamanizm'in inanç sistemi veya sihrî temelli esrime tekniği olduğu yönündedir. Emir ve yasaklar, dinî kanunların yazılı olduğu, insanlara rehberlik edecek kutsal kitaplar, yazılı dualar ve en önemlisi de her şeyin üstünde bulunan, her şeye gücü yetebilen tek ilâh, din kavramını tamamlayan vazgeçilmez unsurlardır. Bu unsurların olmayışı, bu konuda araştırma yapan pek çok ilim adamını Şamanizm'in bir din olmadığı sonucuna götürmüştür.

İncelemelerden yola çıkarak şöyle bir değerlendirme yapabiliriz: Şamanizm, inanç olarak yaşadığı dönemlerde çeşitli inanç sistemleriyle beslenerek bu sistemleri kendisine mal etme eğilimi gösteren, Gök tanrı dininin bir kolu olabilir. Kam adı verilen din adamının kendinden geçmesi ve sihirle yaptığı çeşitli uygulamaları içeren bir gelenek, bir sistemdir.

Türklerin en eski dininin Gök tanrı dini olduğu görüşüne biz de katılıyoruz. Çünkü Türklere ait hiçbir yazılı kaynakta Şamanizm ve şaman terimlerine rastlanmamıştır. Şaman kelimesine ve şamanların varlığına en çok Çin kaynaklarında rastlıyoruz. Şamanların Çin kaynaklarında geçen şekillerine 'Şaman Adının Menşei' başlığı altında değinmiştik. Eğer Türklerin dini Şamanizm olsaydı, bu durumun kaynaklarına yansımaları kaçınılmaz olurdu. Bununla birlikte kam kelimesi Türklere yabancı değildir. Türklerin kamlık inancı uygulamalarından etkilendiklerini söylemek de yanlış olmaz. Çünkü günümüzde hâlâ bu inancın izlerine rastlanmaktadır. Bu konuyu tezimizin daha sonraki bölümlerinde ele alacağız.

2. 5. Şamanizm'in Genel Özellikleri

Şamanizm düşüncesine göre evren, gökyüzü, yer altı ve yeryüzü olmak üzere üç âlemden meydana gelir. Her âlemin kendine ait tanrıları, ruhları, belirli sayılarda katları bulunmaktadır. Kendi âlemine hâkim olan tanrılar, emirlerinde bulunan ruhlar aracılığıyla insanların hayatında etkili olurlar. Şamanizm'de tabiatta bulunan hemen her şeyin bir ruhu bulunduğu inanılır. Animizm adı da verilen bu inanç şekli, ırmak, dağ, ağaç, ateş gibi unsurların birer kült olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Irmak, dağ, ağaç, ateş gibi varlıkların içinde bulunduğu inanılan ruhlar, tanrıların himayesindeki iyi veya kötü iyeler, Şamanizm'in evren anlayışını tamamlar.

Yeryüzünde yaşayan insanların, yer altı ve gökyüzü ile iletişim kurmasını sağlayan, yani insanlar ve tanrılar arasında aracı konumunda olan kişiler bulunmaktadır. Bu kişilere şaman/kam/oyun/ozan/baksı denildiğini tezimizin Şaman Adının Menşei başlığını taşıyan bölümünde açıklamıştık.

Eski Türklerde tek tanrı ile ilgili açık ve kesin bir düşüncenin olup olmadığını bilinmediğini söyleyen Abdulkadir İnan, Orta Asya'da büyük imparatorlukların kurulduğu devirlerde bütün Türk uluslarının Gök tanrısı ortak bir kült olarak kabul ettiklerini belirtir. Eski Türklerden kalan yazıtlarda hakanların Gök tanrıya, Türk milletine yaptığı iyilik ve yardımlarından dolayı teşekkür ettiklerini ve minnet duyduklarını ifade eder (İnan, 2000: 26).

Türklerin bilinen en eski yazılı belgesi olarak kabul edilen ve Orhun Abideleri de denilen Göktürk Kitabeleri'nde Türk kültürünün güzellikleri, Türklerin hayat tarzlarının çeşitliliği, gelenek ve görenekler, savaşlar, zaferler ve daha pek çok zenginlik ve ayrıntılı bilgi yer alır. Göktürklerin imparatorluk kurma, fetih yapma, savaşarak toprak kazanma, ülke yönetme gibi konuların anlatımını içeren bu abideler, Türk tarihi, Türk kültürü, Türk dili ve Türk edebiyatı için ne kadar önemliyse Türk dini açısından da o kadar önemlidir.

Kitabelerde yer alan yazıtlarda geçen bazı ifadeler o döneme ait tanrı anlayışı hakkında ipuçları vermektedir. Yazıtlarda yer alan ve Göktürklerin tanrı kavramı ile ilgili bilgi veren bölümlerden bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

Tengri teg tengride bolmış Türk Bilge Kagan bu ödke olurtum (Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum) (Ergin, 1972: 2, 3).

Tengri yarlıkadukın üçün özüm kutum bar üçün kagan olurtum (Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için, kağan oturdum) (Ergin, 1972: 6, 7).

Üze Türk Tengrisi Türk ıduk yiri subı ança itmiş (Yukarıda Türk tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş) (Ergin, 1972: 11, 12, 13).

Tengri küç birtük üçün kangım kagan süsi böri teg ermiş, yagısı kony teg ermiş (Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş) (Ergin, 1972: 12, 13).

Tengri yarlıkaduk üçün illigig ilsiretmiş, kaganlıgıg kagansıratmış (Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış) (Ergin, 1972: 12, 13).

Türk budunug atı küsi yok bolmazun tiyin kangım kaganıg ögüm katunug kötürmiş tengri il birigme tengri Türk budun atı küsi yok bolmazun tiyin özümün ol

tengri kagan olurtdı erinç (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan tanrı, il veren tanrı, Türk milletinin adı sanı yol olmasın diye, kendimi o tanrı kağan oturttu tabii) (Ergin, 1972: 16, 17, 18).

Türk tengrisi ıduk yiri subı ança itmiş erinç (Türk tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir) (Ergin, 1972: 36, 37).

Tengri küç birtük üçün anda sançdım, yanydım. Tengri yarlıkaduk üçün men kazganduk üçün Türk budun kazanmış erinç (Tanrı kuvvet verdiği için orda mızrakladım, dağıttım. Tanrı bahşettiği için, ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır) (Ergin, 1972: 47, 48, 49).

Üze tengri ıduk yir sub eçim kagan kut taplamadı erinç (Üstte tanrı, mukaddes yer, su, amcam kağanın devleti kabul etmedi olacak) (Ergin, 1972: 48, 49).

Tengri teg tengride bolmış Türk Bilge Kagan bödke olurtum (Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum) (Ergin, 1972: 56, 57).

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi, kağan olma, yeryüzünün şekillendirilmesi, düşmanın zayıf, Türk askerinin güçlü olması, halkın mutlu ve zengin olması, düşmanın mağlup edilmesi, yapılan savaşların zaferle sonuçlanması gibi her aşamada tanrının izni, lütfu ve iyiliği bulunmaktadır. Yeryüzünü yaratan, kutsal yersuyu meydana getiren, hayatı düzenleyen, Türk milletine kağan gönderen, Türk askerine güç bahşeden, savaş kazanılmasını sağlayan tanrıdır. Başarılı olunan her işte, kazanılan her zaferde, ilerleme yolunda, devlet kurma aşamasında ulaşılan her noktada en büyük rol Gök tanrınındır. Yani inancın merkezinde gökyüzünde yaşadığı varsayılan tanrı bulunmaktadır. Yine verilen ifadeler bu tanrının gökte bulunduğunu da gösterir. Yazıtta yer alan Türk tanrısı ibaresi, tanrının millileştirilmesi bakımından dikkate değerdir. Türk milleti tanrıyı millî bir tanrı hâline getirmiştir.

Tanrı adı, Manihaistlere ve Budistlere ait metinlerde Orhun Abideleri'ndeki şekliyle yani gökyüzünde yaşadığı kabul edilen tanrı anlamına gelecek biçimde kullanılmıştır. Bununla birlikte maddî bir varlık olarak düşünülen tengri (gök-sema) ayırt edilmektedir. Bu tengri ifadesi kök veya gök kelimesiyle ifade edilmektedir.

Abdulkadir İnan, İbn Fadlan'ın seyahatnâmesinden edindiği bilgilerle Oğuzların zor durumda kaldıkları zaman, başlarına kötü bir iş geldiğinde, başlarını göğe kaldırarak 'bir tanrı' dediklerini nakleder. Yine Başkurtların dinî hayatlarında da on iki tanrıya inandıklarını ve bu tanrıların en büyüğünün gökte bulunduğunu kabul ettiklerini söyler.

İnan'a göre Oğuzların ve Başkurtların gökteki ulu tanrıya inanmaları Yakutların Ürüng Artoyon ve Altaylıların Ülgen hakkındaki düşüncelerinden farklı değildir. İnan, bugünkü şaman dualarının bir kısmında gökteki bir tanrıya hitap edildiğini belirtiyor. Şaman dualarının tamamının incelendiğinde 'bir tanrı' tâbirine rastlandığını, 'bir tanrı' ifadesinin birden fazla tanrının varlığına inanan Şamanistler için yanlış bir kullanım olacağını sözlerine ekliyor. İnan, İslâmiyet'in kabulünden sonra Şamanizm inancını devam ettirenlerin 'bir tanrı' ifadesini Müslümanlardan veya Hıristiyanlardan almış olabileceklerini düşünmektedir (İnan, 2000: 27-28).

Şamanizm düşüncesine göre dünyanın yer altı, yeryüzü ve gökyüzü olmak üzere üç kattan meydana geldiğini konunun giriş kısmında belirtmiştik. Bu üçlü düzen nasıl meydana gelmiştir? Bu düzenin ortaya çıkışını anlatan efsaneler nelerdir? Yer ve gök nasıl yaratılmıştır?

Yukarıda sıraladığımız sorular bizi dünyanın yaratılışı ile ilgili efsanelere götürmektedir. Türklerin dünyanın yaratılışıyla ilgili olarak anlattıkları efsaneler, sorularımıza cevap verecek, Şamanizm'deki dünya görüşünün aydınlatılmasında ve daha iyi anlaşılmasında yardımcı olacaktır. Konumuzla ilgili olan iki efsanenin özetini vereceğiz. Bunlardan biri Wilhelm Radloff'un Altaylılar arasından derlediği Yaratılış Efsanesi'dir. Diğeri ise Verbitski'nin tespit ettiği Yaratılış Efsanesi'dir. Bu iki efsane bazı noktalarda farklılık arz etmekle birlikte Şamanizm açısından önem taşımaktadır.

İlk olarak Radloff'un derlediği yaratılış efsanesinin özetini aktaracağız.

Yer ve gök yaratılmadan önce sadece su vardı, her şey sudan ibarettir. Henüz güneş ve ay da yaratılmamıştı. O zaman, tanrıların en yükseği insanoğlunun ata ve anası, varlığın başlangıcı Tengere Kayra Kan kendisine benzer bir varlık yaratarak ona kişi (kiji) der. Kayra kan ile kişi su üzerinde uçarlar. Ancak kişi bu sonsuz sükûnetten memnun değildir; Kayra Kan'dan daha yüksekte uçmak ister. Bu ölçüsüz hareketinden dolayı uçma yeteneğini kaybeder ve dipsiz suya yuvarlanır. Boğulmak üzereyken Tengere Kayra Kan'dan yardım ister. Kayra Kan kişiye yardım eder ve onun üzerinde oturabilmesi için denizden bir yıldız yükseltir. Kişi uçma yeteneğini kaybeder, bu sebeple Kayra Kan yeri yaratmak ister. Kayra Kan kişiye suya dalarak derinliklerden toprak çıkarmasını emreder. Kişi sudan toprak çıkarırken kendisi için de bir arazi yapma düşüncesine kapılır ve bu düşüncesini gerçekleştirmek için ağzına bir miktar toprak saklar. Tanrı toprağı alıp suyun üzerine serper, toprak büyümeye başlar ve yer oluşur. Bu arada kişinin ağzında bulunan toprak da büyüüp, kişiyi boğacak hale gelir. Kayra

Kan kişiye ağızındaki toprağı tükürmesini söyler. Kişinin ağızından çıkan topraklar, birçok yerde tepecikler meydana getirir.

Kayra Kan kişiye çok kızar ve ona Erlik adını takar, onu ışık diyarından kovar. Bu olaydan sonra tanrı arz üzerine yerleşsinler diye başka kişiler yaratır. Yerden dokuz dallı bir ağaç büyüterek, her dalın altında bir kişi yaratır. Bu dokuz kişi, dokuz boyun cediti olmuştur.

Işık âleminden kovulan Erlik, yeryüzünün yeni sakinlerini görür ve tanrıdan bu mahlûkları kendi emrine vermesini ister. İsteği kabul edilmeyen Erlik insanları kötü yola sevk ederek kendi hâkimiyeti altına alır. Kayra Kan, çabuk kandırıldıkları için insanoğullarına kızar ve onları kendi hallerine bırakmaya karar verir. Erlik'i karanlıklar diyarının üçüncü katına sürer, kendisi için on yedi kat göğü ve onun sakinlerini yaratarak daimî mesken olarak on yedinci katı seçer.

Kayra Kan, göklere çekildikten sonra insanoğullarına koruyucu ve öğretici olarak Maytere'yi gönderir. Erlik, kendisi için bir sema yapmaya karar verir, tanrıdan izin alır, kötü ruhları semasına yerleştirir. Kötü ruhlar, tanrının yarattığı yeryüzündeki kişilerden daha iyi yaşarlar. Bu durum Kayra Kan'ı kızdırır ve Erlik'in semasını yıkması için Mandışire'yi görevlendirir. Mandışire, Erlik'in semasını yıkar, yere dökülen parçalar yeryüzünde dağların ve uçurumların meydana gelmesine sebep olur.

Kayra Kan, Erlik'i güneş ve ayın bulunmadığı, hiç ışık almayan en alttaki arz katına sürer ve dünyanın sonuna kadar orada kalmasını emreder (Radloff, 1986: 215- 217).

Verbitski'nin tespit ettiği Yaratılış Efsanesi de kısaca şöyledir:

Gök ve yer yoktu, uçsuz bucaksız deniz vardı. Ülgen (Aakay, Kurbustan) bu deniz üzerinde uçarlar, konacak katı yer ararlar. O zaman Ülgen'in gönlüne ilham gelir ve Ülgen'den önündeki nesneyi yakalaması istenir. Bunun üzerine Ülgen su yüzüne çıkan taşı yakalar ve üzerine oturur. Ülgen, dünyayı nasıl yaratacağını düşünürken suyun içinden Ak Ana (Ak Ene) çıkar ve: "Bir nesne yaratmak istersen yaptım oldu de, yaptım olmadı deme" diyerek kaybolur.

Ak Ana'dan yaratma ilhamını alan Ülgen yeri, göğü ve bütün dünyayı yaratır. Üç balık yaratıp yeri onların üzerine koyar. Bu balıkların hareketi su baskınlarına, tufanlara sebep olur. Bu balık zincirle bir direğe bağlıdır ve Mangdaşire tarafından idare edilir.

Dünyanın yaratılışı altı gün sürer, yedinci gün Ülgen yatıp uyur, sekizinci gün kakar.

Bir gün Ülgen denize bakarken su üzerinde yüzen bir toprak parçası görür ve o topraktan kişiyi yaratır. Ona Erlik adını verir, kendisine küçük kardeş yapar. Erlik bir süre sonra Ülgen'den daha büyük, daha kuvvetli olmak ister ve Ülgen'e düşman olur. Ülgen bunun yerine Mangdaşire'yi yaratır. Bundan başka yedi kişiyi daha yaratır. Kemikleri kamıştan, etleri topraktan olan bu kişilerin kulaklarına üfleyerek can; burunlarına üfleyerek akıl verir. Sonra Maytere'yi yaratarak, onu, insanları idare etmekle görevlendirir (Sakaoğlu, Duymaz, 2002:174-175).

Her iki yaratılış efsanesi dikkatle incelendiğinde Şamanizm ile ilgili olan, Şamanizm'de yer alan düşünceleri gözler önüne seren özellikler ortaya çıkmaktadır. Bu özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Sudan başka hiçbir şeyin olmadığı âlemde sadece Tengere Kayra Kan, Ülgen, Kuday ve Kurbustan gibi adlarla anılan tek bir tanrı vardı. Şamanizm'de de aslında Ülgen adlı tek tanrının bulunduğu inancı hâkimdir. Çünkü yer altı tanrısı olarak kabul edilen Erlik Ülgen tarafından yaratılmıştır. Yukarıda verdiğimiz yaratılış efsanelerinde Erlik'in Ülgen tarafından yaratıldığı ile ilgili bilgiler mevcuttur.

2. İlk maddede de değindiğimiz gibi Şamanizm'de kötülük ilâhı olarak bilinen ve yer altının efendisi olarak kabul edilen Erlik, Ülgen tarafından yaratılmıştır. Ancak Şamanistler, Ülgen tarafından yaratıldığı halde Erlik'e de taparlar.

3. Yeryüzünü ve yeryüzündeki kişileri yaratan Ülgen'dir. Bu kişiler bir efsanede dokuz dallı bir ağacın dalları altında dokuz kişi olarak; bir diğer efsanede yedi kişi olarak yaratılmıştır. Şamanizm'e inanan kavimler ve boylar, orta dünya olarak nitelendirdikleri yeryüzünü ve yeryüzünü mesken tutan insanları Ülgen'in yarattığını bilirler.

4. Gökyüzünün katları Ülgen tarafından meydana getirilmiştir ve gökyüzü on yedi kattan ibarettir. Şamanistler, göğün katlardan ibaret olduğuna inanırlar. Ancak göğün katlarının sayısı kavimlere göre değişmektedir. Altaylar göğü on yedi kat olarak düşünürken, Yakutlar yedi kat olarak düşünür.

5. Yer altı da Ülgen tarafından oluşturulmuş, Erlik başta olmak üzere, tüm kötü ruhlar oraya sürülmüş, ışıktan mahrum bırakılmıştır. Yer altı dünyası da tıpkı gökyüzü gibi katlardan oluşmaktadır. Şamanizm inancına bağlı olan insanlar, yer altını dokuz kat olarak düşünürler. Erlik'i yer altının ilâhı olarak kabul ederler.

6. Ülgen, zamanla Mangdaşire, Maytere gibi yardımcı ruhlar veya tanrılar yaratmış, onları insanları idare etmekle görevlendirmiştir. Mangdaşire ve Maytere dışında yeryüzünde bulunan ve insanlara yardım eden ruhlar bulunmaktadır. Yer-su ruhları, iyi ruhlar insanlara yardımcı olmaktadır.

7. Ülgen, arzın en üst katında insanların işlerine karışmadan oturmaktadır. Yarattığı yardımcıları, onun emirleriyle dünya düzenini sağlamaktadırlar. Şamanistler, gökyüzünde oturduğuna inandıkları Ülgen'e şaman vasıtasıyla ulaşıp isteklerini, dileklerini ve dualarını ulaştırmaya çalışırlar. Şamanların dışında yer-su ruhları da tanrı Ülgen ile insanlar arasında aracı konumundadır.

8. Erlik, yer altında kötü ruhlar ile iş birliği yaparak yeryüzündeki insanları kendi cehennemine çekmeye çalışmaktadır. Şamanizm'de de Erlik'in insanları kandırarak, tuzağa düşürerek kendi karanlık dünyasına çekmek istediği görülmektedir. Emrinde bulunan kötü ruhları yeryüzüne göndererek, insanları avlamaya çalışır.

Yukarıda sıraladığımız maddeler yaratılış efsanelerinin Şamanizm ile olan ilgisini ortaya koymaktadır. Şamanizm düşüncesi, gerek insanın gerek dünyanın yaratılışıyla ilgili efsanelerde verilen bilgilerle örtüşmektedir. Bu efsanelerin yardımıyla Şamanizm'deki üç âlemin nasıl yaratıldığını, Erlik'in niçin yer altı dünyasına hapsedildiğini, gök ve yer altının kaç kattan meydana geldiğini daha rahat anlıyoruz.

2. 5. 1. Şamanizm İncasında Yer Alan Evren Düşüncesi

Wilhelm Radloff, Şamanizm'deki evren düşüncesinin ana hatlarını şöyle açıklar: "İnsan nesli, ışık ve karanlık kuvveti gibi birbirine zıt iki kudretin tesiri altında bulunmaktadır. Bunlardan birincisi tabiidir ki, yukarda semada oturur. İyilik saçan güneş de sıcak şualarını buradan soğuk yer üzerine gönderir ve kendi kudretiyle yeryüzündeki bütün hayat eserini meydana çıkarır, geceleyin çıkan solgun ay ise yıldızların ışığı bile, yeri örten karanlığın meydana getirdiği korkuyu hafifletmeye çalışırlar. İkinci kudret, karanlığın ana kaynağı olan soğuk ve sert arzın kucagında yaşar. Gecelerin karanlığı, bütün hayatı mahveden soğuklukla ölüm onun eseridir., ölüm gelince insanın sertleşmiş vücudu kara yerin içine girer. Bu iki muazzam kuvvet arasında insana yakın ve hayatla dolu yeryüzü vardır ki, insan onu hisleriyle kavrayabilir ve kendisi de onun bir parçasını teşkil eder" (Radloff 1986: 230-231).

Şamanizm düşüncesinde evren üç kat olarak düşünülmektedir. Bu üç kat da kendi içinde katlara ayrılır. Yani evren üst üste katlardan ibarettir. Gökyüzü, yeryüzü ve yer altı Şamanizm'deki düşünceye göre üç ana katı oluşturmaktadır. Her katın kendisine

ait tanrısı ve ruhları, özellikleri vardır. Biz burada bu katların özelliklerini kısaca vermekle yetineceğiz. Tezimizin Masallarda Yer Alan Şamanizm Unsurları adını taşıyan bölümünde ise bu katları, masallardan aldığımız örnek metinlerle daha ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalışacağız.

İlk olarak gökyüzünü ve gökyüzünde yer alan gök cisimlerini Şamanizm inancına bağlı kalarak inceleyelim.

2. 5. 1. 1. Gökyüzü (Yukarı Dünya)

Dokuz yapraklı kutsal ağaç, Ter!

Dokuz kuzuyu kestik, Ter!

Yağmuru istiyoruz, Ter!

Ürünü diliyoruz, Ter!

Hayat selâmetli olsun, Ter!

(Dıykanbayeva, 1999: 165)

Gök, arşı, ay'ı, güneşi, yıldızları içine alan geniş bir âlemdir (Ögel, C. II, 2002: 146).

Abdulkadir İnan, gökyüzünü nur ve ziya âlemi olarak düşünür ve onun on yedi tabakaya ayrıldığını belirtir (İnan, 1998: 390).

İnsanları yaratan, koruyan ve onlara yardımcı tanrının ve bütün iyi ruhların yaşadığı yer olduğuna inanılan gökyüzü on yedi kattan oluşmaktadır. Gökyüzüne ışık âlemi de denilmektedir. Bu on yedi katın her birinde ilâhlar ve iyi ruhlar bulunur. Bunlar Ülgen tarafından kendilerine verilen görevleri yerine getirirler (Radloff, 1986: 215).

Mircea Eliade'ye göre gök, insanın ve hayatın temsil edemediği çok farklı bir şeyi en iyi şekilde temsil eder. Çünkü gök, yüksekliği, aşkınlığı, mutlak gerçekliği, sonsuzluğu içinde barındırır. Değişmezliğin de simgesi olan gök, yücedir, kuvvetlidir, dokunulmazdır (Eliade, 2003: 146).

Yaşar Çoruhlu gökyüzünün erkek, ışık (aydınlık ve güneş), etken, sıcak, kuru, zafer, kuvvet gibi olumlu unsurlara işaret ettiğini belirtir (Çoruhlu, 1993: 18).

Sibirya'da yaşayan Türkler, gökyüzünü tıpkı bugün üzerinde yaşadığımız dünya olarak düşünürler. Gökyüzünde yüksek rütbeli canlıların var olduğuna inanır ve onların istedikleri zaman yeryüzünde yaşayan insanlara sevinç ve huzur verebilecekleri

kanaatini taşırlar. Yaratıcı olarak nitelendirdikleri tanrının da gökte yaşadığını söylerler (Aleksev, 1996: 23).

Türk mitolojisinde kutsal mekân düşüncesinin kaynağı gökyüzüdür. Gökyüzü ve gökyüzünde bulunan cisimler çok eski dönemlerden beri bütün insanların ilgi odağı olmuştur. Bunun sebebi, onların dünyaya olan yakınlıkları, parlak ve dikkat çekici olmalarıdır. Göğün kuzeybatısında 'Kidın-tagtın tengri kapığı' adı verilen gök kapısının olduğuna inanılıyordu. Kamlar göğe yaptıkları yolculuk sırasında bu kapıyı kullanıyorlar, tanrıyla iletişime geçebiliyorlardı (Çobanoğlu, 2000: 53, 56).

Bahaeddin Ögel **Türk Mitolojisi** adlı kitabında gökyüzünü, gök cisimlerini içine alan sonsuz boşluk olarak nitelendirirken, Abdulkadir İnan, gökyüzünün on yedi kattan meydana gelen bir ışıl âlemi olduğunu söyler. Wilhelm Radloff, göğün on yedi katının her birinde ruhların ikâmet ettiklerini ifade eder. Mircea Eliade, gökyüzünün Şamanistler tarafından kutsal kabul edilmesini onun, yüksek, erişilmez, sonsuz ve değişmez oluşuna bağlar. Yaşar Çoruhlu gökyüzünün olumlu unsurları temsil ettiğini, Aleksev, gökyüzünün mutluluk ve sevinç bahşedici özelliğinin olduğunu, Özkul Çobanoğlu ise şamanların ruhlarının ayin esnasında gökte bulunan bir kapıdan geçerek Ülgen'e ulaşmaya çalıştıklarını belirtir.

Yukarıda verilen ve Kırgız şamanlarına ait olan bir dua örneğinde geçen ter kelimesi, gökyüzü anlamına gelmektedir. Şamanların ettikleri bu dua, gökyüzünün kutsal kabul edildiğinin bir göstergesidir. Duada göğe kurban kesildiği, yağmur istendiği, bol ürün dilendiği, selâmetli bir hayatın arzulandığı görülmektedir. Tabii ki bu istekler gökyüzünden değil, gökyüzünde yaşadığına inanılan tanrıdan istenmektedir. Dolayısıyla tanrı gökte olduğu için gökyüzü kutsal sayılmıştır diyebiliriz.

Gökyüzü, ulu bir ülke olarak nitelendirilmiştir. Şamanistler gökyüzünü Ülgen'in oturduğu ülke olarak görürler. Bu sebeple 'gök' kelimesini ulu sıfatıyla birlikte kullanırlar.

Gökyüzünü daha çekici hale getiren, insanların göğe karşı duydukları merakın artmasını sağlayan bir başka faktör de gök cisimleridir. Şamanistler sadece gökyüzüne ve gökyüzünde bulunan tanrılarına değil, aynı zamanda gökyüzünün görünür yüzüne de büyük bir tutkuyla bağlanmışlardır. Bu görünür yüzün en önemli öğeleri Güneş, Ay ve yıldızlardır.

Güneş'in parlaklığı ve hayat kaynağı oluşu, Ay'ın ışığı, gökyüzünün süsleri olarak nitelendirebileceğimiz yıldızların gizemi, şimşek ve yıldırımın verdiği korkuyla

karişik őrperu, gők kuřađının gűzelliđi bunların ait olduđu gőkűyűzűnű daha ilgi çekici hale getirmiřtir.

řimdi bu gők cisimlerinin uezelliklerini ve řamanizm’de yer alan uezitli gők cisimlerine bađlı inançları kısaca ačíklayacađız.

2. 5. 1.1.1. Gök Cisimleri

2. 5. 1. 1. 1. 1. Gűneř

řamanizm inancına bađlı olan ve bugűn hűlű bu inanç sisteminin etkisi altında bulunan Saha (Yakut) Tűrkleri’ne ait bilmecelerde Gűneř, ‘ Sandıđa girmeyen altın para’ ve ‘serbest yűzen bir altın tas’ olarak tanımlanmaktadır (Vasilyev, Kiriřciođlu, Killi, 1996: 54, 55).

Peki bu altın para veya altın tas nasıl oluřmuřtur? Bahaeddin Ȗgel, Gűneř’in oluřumuyla ilgili bir Altay efsanesini řoyle verir: “... Ȗnceleri ne Ay ve ne de Gűneř varmıř. İnsanlar havada uçar dururlarmıř. Uçarken de uezvrelere ıřık saçar ve sıcaklık verirlermiř. Bunun ičin de Gűneř gerekli olmamıř. Ancak iülerinden biri hastalanmıř ve onu iyileřtirememiřler. Bunun uezere tanrı onlara bir varlık vermek istemiř. Tanrının gȖnderdiđi řey bűyűyerek iki tane bűyűk ayna olmuř. Bu aynalar gőkűyűzűne ıkıp, uezvreye ıřık saçmaya bařlamıřlar. GȖkler ve yerler ısınmıř. O gűnden beri gȖkteki bu iki řey, yani Gűneř ile Ay dűnyayı aydınlatır ve ısıtır dururlarmıř” (Ȗgel, 2002: 188).

Ebubekir bin Abdullah bin Aybek űd-Devadarı adlı Mısırlı bir tarihçi, Tűrklerin ilk babasının ortaya ıkıřına dair bir efsane nakletmiřtir. Bu efsanede anlatılanlardan hareketle Gűneř’e ana denilerek ona diřilik vasfı verilmesinin, yine Ay’ın ata olarak kabul edilmesinin sebebini daha rahat anlamak műmkűn olmaktadır. Devadarı’nın naklettiđi efsanenin Ȗzeti řoyledir: İlk ıađda yađmurların meydana getirdiđi seller, bir mađarada bulunan insan řekline benzeyen yarıklara ıamur sűrűkleyip doldurdu. Gűneř, bu birikintilerin piřmesini sađladı. Su, toprak ve Gűneř’ten oluřan bu birikintinin uezerinden dokuz ay sűrekli rűzgűr esti. BȖylece dȖrt unsur birleřmiř oldu. Dokuz ayın sonunda bu yarıktan insan řeklinde bir mahlűk ıkıtu. Bu mahlűka Ay Atam denildi. Sonra tekrar seller aktı. Yine mađaradaki yarıklara ıamur doldu. Bu sırada Gűneř Sűnbűle Yıldızı’nda idi. Toprađın piřme zamanı, Gűneř’in ařađı indiđi devreye rastladı. Bundan dolayı bu topraktan ıkın kiři diři oldu. Bu kiřiye de Ay-va adı verildi.

Yukarıda verdiđimiz efsaneden de anlařıldıđı uezere Gűneř anadır. Gűneř’in yeryűzűndeki temsilcisi de ateřtir. Yakutların dűřűncesine gȖre bűyűk kahramanlar Gűneř’in koruması altında bulunurlar. Yine Yakutlara gȖre Gűneř ve Ay kardeřlerdir ve

tanrı niteliği taşırlar. Suyla adı verilen ve iyi ruhlar grubunda yer alan ruh, Güneş'in kırıntılarından meydana gelmiştir (İnan, 2000: 21, 29, 34).

Şamanizm'deki yaygın düşünceye göre Güneş gökyüzünün sekizinci katında bulunmaktadır. Güneş ayna gibi olduğu için şamanlar fallarını aynaya bakarak açarlardı. Ostiyak şamanları Güneş'in üzerindeki lekelere göre fal bakarlar, gelecek ile ilgili tahminlerde bulunurlardı. Sıcaklığın sembolü olarak kabul edilen Güneş Şamanistler tarafından kutsal kabul edilmiştir. Kutsal kabul edilen Güneş, şamanın 'manyak' denilen özel kıyafetinin üzerinde de bulunmaktadır. Güneş'i, şamanın elbisesinde yuvarlak madenî bir levha simgeler (Ögel, C. II, 2002: 188-189).

Şamanistlerin inancına göre bazı dönemlerde Güneş ve kötü ruhlar arasında mücadele ve savaş olur. Kötü ruhlar bazen Güneş'i yakalayıp, karanlıklara hapsederler. Böylece Güneş tutulmuş olur. Halk, Güneş'i kötü ruhların elinden kurtarabilmek için tutulma esnasında davul çalar, bağırıp çağırır, gürültü yapar. Bu şekilde kötü ruhları korkutarak, Güneş'i tutulmaktan kurtaracaklarına inanırlar (İnan, 2000: 29).

Güneş, her şeye ışık tuttuğu, hem hayır hem de şer vasıfları taşıdığı, tanrısal kudretleri topladığı gibi birtakım ruhlara da sahip olduğu için tanrılar üstü bir tanrı olarak nitelendirilir. Hatta, Altaylıların Kayra Hanı gökleri yaratırken güneşin ısı ve ışığından faydalanmıştır (Uraz, 1994: 27).

Yaşar Kalafat, Güneş'i Türk inanç sisteminde koruyucu bir iye olarak görür. Türk insanının Güneş'e saygı duymasını, onu ululamasını, tanrının Güneş'e verdiği olağanüstü özelliklere bağlamaktadır. Yine Güneş'in ışıkları, tanrının yeryüzüne inen nuru olarak kabul edilir. Bu durum da Güneş'in kutsal sayılmasının sebeplerindendir (Kalafat, 1999: 33).

Yakut mitolojisine göre Güneş yukarı dünyanın en büyük tanrısı olarak kabul edilen Ürün Aar Toyon'un karısı Kün Kübey Hotun'dur. Hayatın devamlılığını sağlayan Güneş, dünyayı ısıtır ve temizler (Çoruhlu, 2000: 23).

Güneş'in yönü doğudur. Bunu, Saha (Yakut) Türklerinin bilmecelerinden de anlamak mümkündür: "Doğudan bir kızıl Ren geyiği gelir, batıdan kaybolur" (Vasilyev, Kirişçioğlu, Killi, 1996: 5).

Zeynelâbidîn Makas, Mireli Seyidov'dan aktadığı bilgiler doğrultusunda Güneş, Güneş ışığı ve Güneş ile ilgili olan gök kuşağının 'kam'a güç verdiğini belirtmektedir. Yani kam, Güneş ile alâkalıdır. Kam, göğe çıkıp, göksel yolculuğunu tamamladıktan sonra, yeryüzüne dönerken Güneş'e selâm verir (Makas, 2000: 331).

Bahaeddin Ögel, Güneş'in yaratılışına dair efsaneler nakleder ve Şamanistlerin Güneş'e kutsallık atfettiklerini söyler. Abdulkadir İnan, da tıpkı Bahaeddin Ögel gibi Güneş ile ilgili efsanelere yer vererek Güneş tutulması esnasında yapılanları anlatır. Murat Uraz, Güneş'in hem iyi hem de kötü vasıflar taşıdığına işaret eder. Yaşar Kalafat'a göre Güneş koruyucu bir iyedir. Yaşar Çoruhlu ise, Güneş'in Yakut mitolojisindeki yerini açıklar. Yuriy Vasilyev, Fatih Kirişçioğlu ve Gülsüm Killi Şamanist kavimler arasında yaşayan Güneş ile ilgili bilmecelelerden örnekler verirler. Zeynelâbidîn Makas ise, 'Kam'ın güç kaynaklarından birinin Güneş olduğunu iddia eder.

Yeryüzünü ısıtan ve aydınlatan Güneş, hayat kaynağımızdır. Ekinlerin olgunlaşmasından insanların yaşamasına, hayvanların hayatlarını devam ettirmelerinden mevsimlerin oluşmasına, kısaca A'dan Z'ye hayatın her anında Güneş'in etkisini görebilmek mümkündür.

Güneş canlılar ve dünya için o kadar önemli bir gök cisimidir ki, ışınlarının fazlası hayatı cehenneme çevirir, azlığı ise dondurucu soğuklara ve dolayısıyla felâketlere yol açar. Yani Güneş, hayatın devamlılığı için bir denge unsurudur.

İlk dönemlerden beri insanlar, yukarıda saydığımız donduruculuk, yakıcılık, yok edicilik, ekinleri yeşertme, hayatın devamlılığını sağlama gibi özelliklerinden dolayı, Güneş'e farklı gözle bakmışlardır. Yeri gelmiş ondan korkmuşlar, onun için kurban kesmişler, 'saçı' da bulunmuşlar yani törenler düzenlemişlerdir. Tabiat kaynaklı inançlardan biri olan Şamanizm'de Güneş mukaddes kabul edilmiştir. Bazı Şamanist boylar Güneş'e tapmışlar, ona saç yapmışlar, hürmet göstermişlerdir. Çadırlarının kapıları Güneşin doğduğu yöne doğru açılan Şamanistler sabahın ilk saatlerinde onun önünde eğilmişlerdir.

Şamanizm inancının din adamı olarak kabul edilen şamana güç vermesi, Ülgen tarafından yaratılmış olması, parlaklığı, ulaşılmazlığı, Şamanistler arasında Güneş'in değerini daha çok artırmıştır.

2. 5. 1. 1. 1. 2. Ay

İslâm Ansiklopedisi'nde Ay ile ilgili olarak verilen bilgileri şöyle özetleyebiliriz. Altay şamanı göğe çıkarken altıncı katta Ay'ı selâmlar. Çin kaynaklarında Hiungnular adı verilen milletin Ay'a taptıkları yazmaktadır. Onlar savaşlarda da Ay'ın konumunu göz önünde tutarlardı. Ay büyüdüğü zaman seferde ilerler, küçüldüğünde geri çekilirlerdi. Yine Tunguzlar, savaşı kazanmak için Ay'ın

dolunay şekline girmesini beklerlerdi. Volga Irmağı'nın kenarında yaşayan Çuvaşlar. Güneşle birlikte Ay'a da ak donlu hayvan kurban ederlerdi (Buluç, C. 11, 1979: 325).

Ata olarak düşünülen ve erkek cinsiyeti atfedilen Ay, soğuşun sembolü olarak düşünülüyordu. Ay'ın çeşitli evrelerde farklı şekillere girmesi, şaman halklar arasında çeşitli inanışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bununla ilgili olarak şöyle bir inanış söz konusudur: "Ay, göklerde dolaşıp, bir tepsi gibi olduğu zaman, kurtlar ile aylar hemen koşarlar, ondan birer parça koparıp yerler ve böylece ayı küçültürlermiş. Ay üzgün ve yaralı olarak kaybolurmuş. Sonradan yaralarını sarıp iyileşirmiş. Yeniden dolunlaşıp göklerde görünürmüş" (Ögel, C. II, 2002: 199).

Ay tutulması da tıpkı Güneş tutulması gibidir. Ay tutulduğu sırada kötü ruhlara yenik düşmüş demektir. İnsanlar havaya ok atarak, kurşun sıkarak, gürültü yaparak Ay'ı korkunç canavar ve ruhlardan kurtarmaya çalışırlar (İnan, 2000: 29).

Ay ile ilgili bilgilerin bir kısmını Güneş konusunu incelerken aktarmıştık. Ay da tıpkı Güneş gibi aydınlatıcı bir gök cismi olarak göze çarpar. Çoğu zaman Güneşle birlikte ele alınan Ay, Güneşe göre ikinci plândadır. Yani Güneş Ay'a göre daha üstün bir konumdadır. Bu durumun açıklamasını Mircae Eliade'nin vermiş olduğu şu bilgilerden rahatlıkla anlayabiliriz: "Güneş her zaman, olduğu gibi aynı kalır ve asla bir oluşum içine girmez. Oysa Ay, büyür, küçülür, kaybolur, tüm evrene hükmeden oluşum, doğum ve ölüm yasasına boyun eğer. İnsan gibi Ay'ın da duygusal bir tarihi vardır; çünkü insan gibi Ay'ın da ölümle noktalanmış çöküş dönemi vardır. Ay üç gece boyunca yıldızlı gökte görünmez. Ama bu ölümün ardından yeniden doğuş gelir: 'Yeni ay'. Ay'ın karanlıklara gömülmesi kesin bir son değildir" (Eliade, 2003: 167).

Eliade'nin bahsettiği bu durum, dönem insanını şaşırtmış ve onların Ay'a olağanüstü özellikler atfetmelerine sebep olmuştur.

Ay da tıpkı güneş gibi koruyucu bir iyeydi. Güneş batıp gökyüzünü terk ettiği zaman, evreni aydınlatma görevi Ay'a kalırdı. Tanrının insanlara gönderdiği ışığı bu kez Ay yansıtırdı. İnsanoğlu Ay ışığından yeteri kadar yararlanabilmek için çadırının tepesinde 'tündük' adı verilen bir delik açardı. Ay ışığı bu delikten süzülerek çadırın içine girerdi Savaş dönemlerini, sefere çıkacakları vakti ya da seferde nasıl hareket etmeleri gerektiğini Ay'ın durumuna ve şekline göre ayarlayan halklar, hava tahminini, mevsimlerin nasıl olacağını da Ay'a bakarak anlamaya çalışırlardı. (Kalafat, 1999: 34-35).

Çadırın üzerinde bulunan ve 'tündük' denilen delik ve bu delikten içeriye giren Ay ışığı Yakutların şu bilmecesine de yansımıştır: "Çadır üstünde bir kaşık yatar" (Vasilyev, Kirişçioğlu, Killi, 1996: 54).

Kırgızlar, uzun süre Ay'a bakmazlar. Çünkü onlar Ay'da yaşlı bir kadının yaşadığını düşünürler. Bu kadının Ay'a uzun süre bakan kişinin kirpiklerini sayacağına ve kirpikleri sayılan kişinin öleceğine inanırlar. Dolayısıyla Ay'dan her zaman saygı dolu ifadelerle bahsederler (Dıykanbayeva, 1999: 45).

"Eskimolar, Estonyalılar, Buryatlar, Yeniseyliler, Yakutlar vb. gibi topluluklar evliliklerini hep Yeni Ay doğduğunda kutlarlar. Zira onlar için Ay döllemeyi ve doğurganlığı simgeler" (Ateş, 2001: 136).

Ay ile ilgili olarak verdiğimiz bilgileri şöyle özetleyebiliriz: **İslâm Ansiklopedisi**'nde Şamanist kavimlerin Ay'ın şekline göre savaşa karar verdikleri kayıtlıdır. Bahaeddin Ögel, Şamanistler arasında Ay ile ilgili inanışların ortaya çıkmasını onun şekilden şekle girmesine bağlar. Abdulkadir İnan, Ay tutulması hakkında bilgi verirken, Mircea Eliade, Ay'ın Güneş'e göre arka plânda kalmasının sebeplerini açıklar. Yaşar Kalafat, Güneş'in kutsal sayılmasının sebeplerini sıralarken, Vasilyev, Kirişçioğlu ve Killi üçlüsü Ay ile ilgili bilmecelere yer verir. Aygerim Dıykanbayeva, Ay'da bulunan bir kadının varlığından bahseder. Mehmet Ateş ise Ay'ı doğurganlık sembolü olarak görür.

Şamanistler, Ay'a tıpkı Güneş gibi kutsiyet atfederler. Yeri geldiğinde Ay'ın şekline göre hareket eden, savaş kararı alan, hava tahmini yapan Şamanist kavimler için Ay aynı zamanda gökyüzünü aydınlatan fenerdir. Halk arasında var olan Dolunay zamanı 'kurt adam olma' ile ilgili inanış, Ay'ın sahip olduğu olağanüstü özellikle alâkalıdır. Med-cezir olayıyla suları kabartan da Ay'dır.

2. 5. 1. 1. 1. 3. Yıldızlar

Şamanizm inancında yıldızların da önemi büyüktür. Gökyüzünü süsleyen bu ışıklı cisimler, Şamanizm'de farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu inanç sistemi içerisinde çeşitli yıldızlarla ilgili türlü inanışlar ortaya atılmış, yine yıldızlardan yararlanılarak farklı düşünceler geliştirilmiştir.

Şamanist düşünceye sahip olan halklar, kendi eksenini etrafında dönen gökyüzünün sağlam bir direğe ya da desteğe bağlı olduğu kanaatini taşırlar. Bundan dolayı göğün bir sütunun ucunda döndüğü düşüncesine sahiplerdir. Göğün üzerinde

döndüğü düşünölen yıldız ise Kutup yıldızdır. Kırgızlar, Başkurtlar, Batı Sibirya halkları Kutup yıldızına Demirkazık; Moğol ve Tunguzlar Altın Direk derler. Yıldızlar da Kutup yıldızına bağılıdır. Bu bağların kopması halinde korkunç olayların meydana geleceğine inanılır (Buluç, C.11, 1979: 326).

Bahaeddin Ögel, yıldızların ortaya çıkışıyla ilgili Yakut Türklerine ait bir inanışı nakleder. Yakutlara göre havanın çok soğuk olduğı dönemlerde bir şaman gökyüzüne çıkmış. Bir ağaca bağılı olan gezegenlerin bağlarını kesmiş. Bağları çözümlüp etrafa yayılan gezegenler hızla dönmeye başlamışlar. Onların bu hızlı dönüşleri havaların ısınmasına sebep olmuş. Şaman, elinde bulunan şeyleri havaya atmış, onlar da yıldız olmuşlar. Bundan dolayı gezegenler, göğün ilk yıldızları olarak kabul edilmiş. Yine Yakut Türklerine göre soğuk hava gezegenlerin deliklerinden geçerek yeryüzüne ulaşır.

Yakut Türklerine göre Zühre yıldızı güzel bir kız, Ülker yıldızı da bir delikanlıymış. Zühre ile Ülker karşılaştığı zaman aşkları alevleniyor, bu durum da kar fırtınalarının oluşmasına sebep oluyormuş. Kırgızlar ise Zühre'yi ayın kızı, Ülker'i ise ayın oğlu olarak düşünürler. Zühre aynı zamanda güzelliğın sembolüdür Şamanistler'in Samanyolu ile ilgili de farklı düşünceleri vardır. Yakutlar Samanyolu'nun göğün dikiş yeri olduğunu söylerler ve uzayı Samanyolu'nun bir parçası olarak görürler (Ögel, C. II, 2002: 205, 206, 219).

Şamanizm'de bazı yıldızlar ön plâna çıkmıştır. Zühre Yıldızı, Ülker Yıldızı, Büyükayı, Yedi Hanlar, Demirkazık adı da verilen Kutup Yıldızı önem teşkil eden yıldızlardır. Abdulkadir İnan, Solbon, Çolpan ve Çuban da denilen Zühre yıldızının Şamanî halklar tarafından takdis edildiğini yani kutsal sayıldığını söyler. Abakanlı kamların söyledikleri ilâhilerden Zühre Yıldızı'nın tanrı olarak kabul edildiğı anlaşılmaktadır (İnan, 2000: 29).

Jean Paul Roux'a göre yıldızların hayatı, insanların hayatı üzerinde etkili olmaktadır (Roux, 2002: 134).

Ateşin Efendisi Şaman adlı mitolojik romanda, romanın kahramanı olan Bokan'ın doğduğı saatte yıldızların konumunun, onun her şeyi başarabileceğini umduracak kadar elverişli olduğı ifadesi geçer. Bu durum şaman olacak Bokan'ın geleceğı ile ilgili düşüncelerin yıldızların konumu ile tayin edildiğinin bir göstergesidir (Braem, 1994: 9).

Altay halklarından bazıları, gökyüzünün çadır şeklinde olduğunu düşünürler. Yakutlar ise gökyüzünün kat kat tabakalardan oluştuğuna inanırlar. Onlara göre

yıldızlar, gökyüzünün bu tabakalarından gök ışığını sızdıran deliklerdir. Bu inanış Yakutların şu bilmecelelerine de yansımıştır: “Çadır üstüne saçılmış buğday taneleri” (Vasilyev, Kirişçioğlu, Killi, 1996: 54).

Kutup Yıldızı, Gök tanrının mekânı olarak kabul edilmekteydi. Bir diğer inanışa göre, tanrılar atlarını bu direğe bağlardı (Çobanoğlu, 2000: 56).

Sözü edilen Kutup Yıldızı, göğün göbeğinde olup, yerin göbeğiyle kozmik eksen aracılığıyla birbirine bağlanır (Çoruhlu, 2000: 26).

İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan bilgiye göre yıldızlar gökyüzünün bağlı olduğu direğin ucunda yer alırlar. Bahaeddin Ögel, yıldızların ortaya çıkışı ile ilgili efsaneler aktarır ve Zühre Yıldızı ile Samanyolu hakkında bilgiler verir. Abdulkadir İnan, Zühre Yıldızı'nın taşıdığı önemi, Jean-Paul Roux, İnsan hayanda yıldızların etkili olduğunu anlatır. Yuriy Vasilyev, Fatih Kirişçioğlu ve Gülsüm Killi'nin verdiği bilgi, yıldızların gök ışığını sızdıran delikler olduğu yönündedir. Özkul Çobanoğlu Kutup Yıldızı'nın tanrıların atlarının bağlandığı direk olduğu konusunda fikir yürütürken, Yaşar Çoruhlu da aynı yıldızın yerle göğü birbirine bağlama görevi olduğunu belirtir.

Yıldızlar hakkında verilen bütün bilgiler, yıldızların Şamanizm'deki yerini gözler önüne sermektedir. Şamanlar davullarından yıldız resimlerini eksik etmezler. Çünkü onlara göre yıldızlar ışık kaynağı ve göğe yükselişteki yardımcılarıdır. Yıldızlar kendi başlarına bir âlem ve güzelliştir. İnsana sonsuzluk duygusunu, kalabalığı ve çokluğu, ışıltıyı, parıltıyı, renkliliği hatırlatırlar. Gece, onları seyreden insan, tüm sıkıntılarını unutarak yıldızların gizemli dünyasına dalar. Karanlıkta açılmış ışık çiçekleridir yıldızlar. Kimi demet demet, kimi tek tek asumana saçılmış bu çiçekler, insan hayatında da önemli rol oynamaktadır.

Kutup yıldızı, gece yolunu kaybeden gemicilerin pusulasıdır. Yönünü kaybeden bir seyyah yıldızların yardımıyla gideceği yönü rahatlıkla bulabilir. Yağmur bekleyen bir çiftçi, yıldızların gökyüzündeki konumuna bakarak hava tahmininde bulunabilir.

Dilden dile söylenen, gönülden gönüle akan şarkılarımız ve türkülerimizde de yıldızlara yer verilmiştir. Yeri gelmiş yalnızlığı yüreğinde hisseden bir insan bunu yıldızlarla paylaşmış ve kendisini onlarla bağdaştırmıştır. Yalnızlığın yıldızlarla paylaşıldığı şarkının bir bölümü şöyledir:

Gökyüzünde yalnız gezen yıldızlar,
Yeryüzünde sizin kadar yalnızım.

Bir haykırsam belki duyulur sesim,
Ben yalnızım, ben yalnızım, yalnızım.

Yeri gelmiş sevdiğini Zühre Yıldızı'na benzetmiştir. Sözleri Ali İzzet Özkan'a ait olan bir türkümüzde şöyle denir:

Soramadım bir çift sözü,
Ay mıydı, gün müydü yüzü?
Sandım ki Zöhre Yıldızı
Şavkı beni yaktı geçti.

Halkın inanışına göre her insanın gökte bir yıldızı vardır. O yıldızın hareketleri, o insanın hayatının seyrinde önemli rol oynar. Yıldız kaydıği sırada dilekler dilenir, akıldan türlü türlü düşünceler geçer. Yine yıldız kaydıği sırada bir kişinin öldüğü düşünülür. Bu düşünce her insanın gökte bir yıldızı olduğu düşüncesiyle alâkalıdır ki bu da Şamanizm kalıntısıdır.

Şamanlar yıldızların şekline göre fal bakarlar, gelecekle ilgili tahminlerde bulunurlar. Dualarında yıldız isimlerine yer verir, onları kutsarlar.

2. 5. 1. 1. 4. Yıldırım, Şimşek ve Gök Gürültüsü

Yıldırım, şimşek ve gök gürültüsü, gökyüzünün merak uyandıran ve korkulan doğa olayları olarak Şamanist halklar arasında küçümsenemeyecek derecede önem arz eder.

Altaylılar yıldırım ve şimşegin Ülgen tarafından kontrol edildiğini, onun istek ve kudretine bağı olduğunu düşünürler. Bununla birlikte bazı Şamanistler, bir yıldırım tanrısının olduğunu söylerler ve onun varlığını kabul ederler. Onlara göre kötü ruhlar yıldırımdan çok korkarlardı. Çünkü yıldırım tüm kötü ruhların ortadan kalkmasını sağlardı. Yıldırımın gazabından kurtulmak isteyen kötü ruhlar ya ağaçların ya da insanların içine girerlerdi. Bazen de sincap şekline girerek ağaçların arasında izlerini kaybettirmeye çalışırlardı. Bundan dolayı yıldırım tanrısı kötü ruhları takip eder, onların saklandığı ağaçları tespit ederek ateşini yollardı. Bu yüzden yıldırım düşen ağaçtan bir parça alınıp saklandığı takdirde o yere bir daha kötü ruhların giremeyeceği düşünülür (İnan, 2000: 30; Ögel, C. II, 2002: 282).

Bahar mevsiminde şimşegin ilk çaktığı ve göğün ilk gürlediği gün Kazak ve Kırgız kadınları çadırlarının çevresinde saçı töreni yaparlar. Saçı olarak süt, ayran ve kıymız kullanırlar. Uygurlar ise yıldırım düşmesinden hoşlanırlar. Bir sene sonra sonbaharda yıldırımın düştüğü yere toplanıp koyun keserler ve kestikleri yere de kurbanı gömerler. Kadın kamların okuduğu ilâhiler eşliğinde atlı erkekler kurbanın gömüldüğü yerin çevresinde dönerler (İnan, 2000: 30).

Bahaeddin Ögel, şimşek çakıp gök gürlediği sırada çadırların çevresine ayran, süt, kıymız serpilmesini, yıldırım veya şimşek tanrısına ya da yıldırım yeryüzüne gönderen tanrıya yapılan saçı olarak değerlendirir. Böylece tanrının öfkesi azalacak, felâket ve zararlar def edilecekti.

Altay Şamanizmi'nde yıldırım adına yapılan saçların genellikle yere doğru yapıldığını kaydeden Ögel, ilk dönemlerde bu saçların yere doğru değil, göğe doğru yapılmış olduğu fikrindedir. Çünkü, bir düşünceye göre yıldırım yeryüzündeki bir noktaya düştüğü zaman, onunla birlikte yıldırım çivisi de oraya saplanırdı. O çiviye gökyüzüne geri döndürmek için göğe doğru saçı yapılırdı. Yıldırım düştüğünde sade saçı yapılmaz. Yakut Türkleri zaman zaman beyaz atları serbest bırakarak yıldırıma canlı hayvan da sunarlardı.

Şimşek çaktığı, yıldırım düştüğü ve gök gürlediği zaman Şamanist halklar türlü uygulamalar gerçekleştirirdi. Örneğin Yakutlar yıldırım düştüğünde madenî eşyaları birbirine çarpmak suretiyle gürültü çıkarırlardı. Uygurlar bağırarak göğe ok fırlatırlardı. Bu yapılanlar, tanrının yıldırım aracılığıyla insanlara gönderdiği mesajı karşılama töreniydi. Yıldırımın ateşini söndürecek ve onu zararsız duruma getirecek şey de süttü. Bu sebeple Altaylılar ellerinde süt dolu bir kâse ile yıldırıma karşı giderlerdi. Bazı Türk boyları da yıldırımın sütü çok sevdiğini düşünmüşler ve evlerinde bulunan süte girmesin diye süt dolu kapların ağzını sıkıca kapatmışlardır Yıldırımın düştüğü yer kutsal sayılmakla birlikte, bazı kötü ruhların da yıldırımın düşmesiyle yeryüzüne dağıldığı bilinir.

Yıldırım çarpması sonucu ölen insanlar basit törenlerle gömülmezlerdi. Aksi takdirde o obaya felâket gelebilirdi (Ögel, C. II, 2002: 280, 283, 285, 286).

Jean Paul Roux, gök gürlediği sırada göğe ok atma geleneğinin Çin kökenli olabileceği fikrindedir. O dönemlerde gök gürültüsü, öldürülmesi mümkün olan canlı bir varlık olarak düşünülmüştür. Özellikle Altaylılar ve Sibiryalıları gök gürültüsünü

hayvan şeklinde veya ejderha biçiminde tasavvur etmişlerdir. Bu yüzden gürleme esnasında ona doğru ok fırlatılır (Roux, 2002: 127).

Gök gürültüsü ise, tanrının arabasının tekerlerinin çıkardığı seslerdir (Uraz, 1994: 36).

Kırgızlar, yıldırımın kötü düşünceli insanları hedef aldığını, onu vurduğu sırada yerin yedi kat derinliklerine kadar indiğini, yedi yıl orada kaldığını sonra tekrar yeryüzüne çıktığını düşünürler. Onlara göre yıldırım yumruk büyüklüğünde bir taştır ve adı 'konçoo' dur (Dıykanbayeva, 1999: 47).

Bahaeddin Ögel ve Abdulkadir İnan'ın yıldırım ve şimşek ile ilgili düşünceleri birbirine çok yakındır. Her iki araştırmacı yıldırım ve şimşegin Şamanist halklar için taşıdığı değeri açıklayarak, yıldırım çakması veya şimşek düşmesi hâlinde neler halkın yaptığı uygulamaları aktarırlar. Jean-Paul Roux, gök gürültüsü sırasında yapılanlar hakkında bilgi verirken, Murat Uraz, gök gürültüsünü tanrıların arabalarından çıkan sesler olarak nitelendirir. Aygerim Dıykanbayeva da yıldırımın yumruk büyüklüğünde bir taş olarak tahayyül edildiğini kaydeder.

Yıldırım, şimşek ve gök gürültüsü gökyüzünün en çok merak uyandıran olaylarıdır. Bu olayların bilinmezliği ve insan hayatı üzerindeki etkileri, insanları meraklandırmış, onları bu olaylar ile ilgili düşünceler üretmeye itmiştir. Gök gürlediği zaman çıkan ses, yıldırım ve şimşegin düşerken ışık saçmaları ve korkunç bir ses çıkarmaları Şamanistleri, yıldırım, şimşek ve gök gürültüsünün canlı varlıklar olduğu düşüncesine götürmüştür. Şamanist halklardan bazıları yıldırım ve şimşegin tanrısı olduğunu kabul etmeleri, bu düşüncenin bir sonucudur. Şiddetlerini azaltmaları, hayatı tehlike doğurmamaları için onlara kurban kesmişler, saç yapmışlardır.

İnsanlar bugün bile şimşekten, gök gürültüsünden, yıldırımdan korkarlar. Allah'ın afeti veya uyarısı olarak nitelendirdikleri bu gök olayları karşısında Allah'a sığınarak dua ederler.

2. 5. 1. 1. 5. Gök Kuşağı (Ebemkuşağı)

Eski Türklerde ebemkuşağı, bu dünyayı öbür dünyaya bağlayan bir köprü olarak düşünülmüştür. Şamana gök yolunu gösteren ebemkuşağı bazı merasimlerde bir ip üzerine asılan mavi, beyaz, kırmızı ve sarı renkli bezlerle temsil ediliyordu. Şamanların bir kısmı gök kuşağını yukarı dünyaya doğru giden 'gök köprüsü' olarak düşünüyorlardı.

Altay Türklerine göre gök kuşağı yeryüzünden gökyüzüne uzanan bir su hortumuydu. Gökyüzünde bulunan tanrı ve ruhlara, suyu bu hortum sayesinde emerek yukarı çekiyorlardı. Yakut Türkleri bu düşünceye, su ile birlikte yukarıya bir kızın da çekildiğini eklerler. Göğe ait bir simge olan gök kuşağı, tanrı, Ay ve Güneş'in altında bulunur.

Davul, şamanın vazgeçilmez aracıdır. Yay gibi düşünülen davul, şamanın koruyucu silâhı vazifesini de görürdü. Davulun kasnağı sembolik olarak yayın yerini tutuyordu. Bazı şamanların, davullarına 'yay ağacı' demelerinin sebebi budur. Bu inanç sisteminde kutlu olan ok ve yaylar da önemli bir yer tutmaktaydı. Dolayısıyla araştırmacıların bir kısmı şamanın davulu ile gök kuşağı arasında bağ kurmaya çalışmıştır (Ögel, C. II, 2002: 228, 229, 230).

Şamanizm'de gök kuşağının sembolik olarak en çok bulunduğu yer şamanın davuludur. Urenha adlı Şamanist kavime göre kamlar ilâhî bir kudrete sahiplerdir ve bu ilâhî kudret onlara göklerden hediye edilir. Şamanlık kudreti bulut olarak kamın başının üstüne gelir, gök kuşağı şekline girer ve tüm vücudunu kaplar. Bu yüzden her şamanın davulunda gök kuşağının resmi bulunur (İnan, 2000: 79).

Gök kuşağı davulun üstünde kavis şeklinde üç, dört veya beş çizgi halinde temsil edilir. Davulun hem sağ hem de sol yanına inan kaburgasına benzer biçimde çizilen gök kuşağı resminin altında yine Şamanistler tarafından kutsal sayılan kayın ağacının resmi vardır. Şamanların söylediği ilâhilere göre gök kuşağının sayısı üç veya altmış sekizdir. Gök kuşağı aynı zamanda iyi ruhlara zümresine ait olan Yayık Han'ın dizginidir (İnan, C. I, 1998: 447, 449).

Mircea Eliade, gök kuşağının yılan şeklinde tasarlandığını ve gök seyahatinin gök kuşağı aracılığıyla yapıldığını belirtir. **Şamanizm** adlı kitabında gök kuşağı-yılan tabirini kullanan araştırmacı, gök kuşağının sırtına binilerek yavaş yavaş tırmanıldığını ve bu şekilde gökyüzüne ulaşıldığını anlatır. Ona göre bu tırmanışı yaparak gökyüzüne ulaşanlar da kamlardır.

Yeryüzünde yaşayan halkların büyük bir kısmı gök kuşağını, göğü yere bağlayan bir köprü olarak görür. Bu köprünün de özellikle tanrılara ait olduğu düşünülür. Bu yüzden fırtınadan sonra gök kuşağının çıkması, tanrıların öfkesinin dinmiş olduğunun bir işareti olarak değerlendirilir. Mitolojik kahramanlar da gök kuşağının yardımıyla gökyüzüne çıkarlar. Gök kuşağı tanrının tahtını çevirmiştir ve onun yedi rengi, göğün yedi katıyla özdeşleştirilmiştir (Eliade, 1999: 162, 164).

Gök kuşağı ile ilgili bilgileri Bahaeddin Ögel, Abdulkadir İnan ve Mircea Eliade'nin yazmış olduğu kaynaklardan aldık. Bahaeddin Ögel, gök kuşağının yeryüzü ile gökyüzü arasında bir köprü olduğunu, şamanların kıyafetlerinde gök kuşağını temsil eden renkli şeritlerin bulunduğunu, Şamanist halkların gök kuşağı ile ilgili inanışlarını anlatır ve bazı araştırmacıların gök kuşağı ile şaman davulu arasında bağlantı kurmalarının sebeplerini açıklar. Abdulkadir İnan, Şamanın Şamanlık yeteneğini kazanmasında gök kuşağının rolünden bahsederek, gök kuşağının Yayık adı verilen tanrının dizgini olduğunu sözlerine ekler. Mircea Eliade ise şamanın ruhunun gökyüzüne çıkarken gök kuşağını merdiven olarak kullandığını ifade eder ve mitolojilerde yer alan olağanüstü kahramanların gök kuşağı yoluyla yeryüzüne indiklerini söyler.

Gök kuşağı şamanın gökyüzüne yaptığı yolculukta bir çeşit merdiven görevi gördüğü için çok önemli bir yere sahiptir. Ülgen tarafından yaratılmış olması, yağmurdan sonra pırl pırl gökyüzünü bir kemer şeklinde süsleyerek merak uyandırması, tanrıların kullandığı köprü olduğuna inanılması, yeri ve göğü birbirine bağlayan bir bağ ya da kuşak olarak algılanması onun önemini bir kat daha artırmaktadır.

Gök kuşağı Şamanizm'de yeryüzü ile gökyüzünün iletişimini sağlar. İnsanlar ile yukarı dünyanın tanrı ve ruhları arasında aracılık yapan kam, inanişe göre gök kuşağına tırmanarak onlara ulaşır. Gök kuşağı olmasa yer ile gök arasındaki bağ kopar ve bu durum pek çok aksamayla da beraberinde getirir. Gök kuşağını, tanrı ile şaman arasındaki ışıklı gök yolu olarak nitelendirmemiz onun bu inanç sistemindeki önemini göstermesi bakımından yerinde bir nitelendirme olacaktır.

Gök kuşağının üzerinde bulunan ve onu mükemmel bir görüntüye kavuşturan yedi renk, şaman inancına göre gök tabakalarını simgeler.

2. 5. 1. 2. Yeryüzü (Orta Dünya)

Yeryüzü Şamanizm'deki en kalabalık ve en canlı âlemdir. Burada tanrı tarafından yaratılmış olan insanlar, hayvanlar, bitkiler kısaca birtakım canlılar yaşamaktadır. Yerin nasıl meydana geldiğini konumuzun başında verdiğimiz dünyanın yaratılışı ile ilgili efsanelerle izah etmeye çalışmıştık. İnsan neslinin de dokuz dallı bir ağacın her dalı altında bir kişi yaratılmak suretiyle ortaya çıktığını belirtmiştik. Konumuzun bu bölümünde de yeryüzünün kiracıları olan insanların yaratılışı ile ilgili Altaylılara ait iki rivayete yer vereceğiz.

Şamanizm'de orta dünya olarak da adlandırılan yeryüzüne Altay Türkleri 'çin yer' yani hakikî yer derler. Hakikî yerin altında da karanlıklar dünyasının olduğuna inanırlar. Yeryüzü bugün ikinci devresini yaşamaktadır ve bu ikinci devre tufandan sonra başlamıştır. Altaylıların düşüncesine göre tufan olacağını boynuzları demir, tüyleri gök renkli bir teke haber verir. Bu teke yedi gün boyunca yeryüzünde dolaşır, yedi gün zelzele olur, yedi gün dağlardan ateş püskürür, yedi gün sürekli yağmur yağar, yedi gün fırtınayla birlikte dolu yağar, yedi gün de kar yağar.

Tufan olacağını tekeden başka bir de yedi kardeş bilir. Bu kardeşlerden büyüğü Erlik, diğeri ise Ülgen adını taşır. Yaptıkları gemi sayesinde kendilerini tufandan kurtaran yedi kardeş, tufanını sona ermesiyle birlikte yeryüzüne ayak basarlar. Ülgen 'nom' adı verilen hikmet kitabından aldığı güç ve iradeyle insan yaratmaya başlar. Bir fincan içine gök renkli çiçekler koyar. Kardeşi Erlik de bu çiçekten çalarak insanı yaratır.

Erlik'in bu hareketine kızan Ülgen onu lânetler ve onun yarattığı insanların oluşturduğu kavme kara kavim, kendisinin yarattığı kavme de ak kavim adını takar. Böylece orta dünyanın sakinleri ortaya çıkmış olur.

İnsanların yaratılışına dair anlatılan bir başka rivayete göre Ülgen, insanın bedenini yarattıktan sonra ona ruh vermesi için Kuday'dan yardım ister. Kuday'dan insan ruhunu alıp kendisine getirmesi için de kuzgunu görevlendirir. Kuzgun, Kuday'dan aldığı insan ruhunu gagasına sıkıştırarak orta dünyaya doğru yol almaya başlar. Yolculuğu sırasında görmüş olduğu hayvan leşini yemeye kalkışınca gagasında bulunan can, çam ormanlarına düşerek dağılır.

Ülgen yarattığı cansız insan vücutlarını 'ölgöö' denilen sarayda muhafaza eder. Yerin altından çıkarak saraya gelen Erlik, sarayın kapısında bekçilik yapan köpeği kandırarak içeriye girmenin yollarını aramaya başlar. O zaman tüyleri olmayan köpeğe, kendisini saraya bırakması halinde kürk vereceğini böylece soğuktan korunabileceğini söyler. Aynı zamanda bir yemek vereceğini ve bu yemeği yediğinde bir ay boyunca hiç açlık hissetmeyeceğini de bildirir.

Erlik'in söylediklerine kanan köpek, onun saraya girmesine yardım eder. Emeline ulaşan Erlik, orada yatan bedenlere kendi canını üfler ve hepsini kendi kavmi olarak ilân eder. Bütün cesetler canlanır. Canlanan kadınlar, erkekler, çocuklar, yaşlılar yeryüzüne dağılır (İnan, 1976: 89-92).

Wilhelm Radloff, yeryüzünün insanlara iyilikte bulunan ruhların oluşturduğu bir cemiyet olarak şahıslandırıldığı bilgisini verir. Yeryüzünde kişileştirilmiş tabiat kuvvetleri bulunmaktadır. Yer, insanlara yaşayabilmeleri için ihtiyaçları olan tüm nesnelere sunar. Hiçbir şeyin sabit ve devamlı olmadığı bu kara parçası değişken bir yapıya sahiptir (Radloff, 1986: 219, 230, 231).

Yer, gökyüzünün zıddı olan bir âlemdir ve olumsuz unsurları hatırlar. Yerin sahip olduğu olumsuz unsurlar şunlardır: Dişilik, edilgenlik, soğukluk, ıslaklık, yenilgi, zayıflık. (Çoruhlu, 1993: 18).

Toprak, gökyüzünden dökülen bereketli yağmur taneleriyle, güneşin saçtığı ısı ve ışıkla birleşerek çeşitli ürünlerin yetişmesini sağlar. Yani bitkileri ve yaratılanları yaşatma koşullarını taşıyan toprak dolayısıyla yeryüzüdür. Bunun için Türkler toprağa 'ana' demişlerdir. Toprak ana onlar için vazgeçilmezdir (Uraz, 1994: 171-172).

Zeynelâbidîn Makas, Mireli Seyidov'un şamanların yetiştirme dönemlerinde yaptıkları ayinlerde, yüz üstü yere yıkılıp belirli bir süre o şekilde kalmalarının yerin ve dolayısıyla toprağın kutsallığıyla ve ana olarak kabul edilmesiyle ilişkilendirdiğini söyler (Makas, 2000: 330).

Yeryüzünde yaşayan insanların yaratılışına dair efsaneleri aktaran Abdulkadir İnan, yeri hayatın cereyan ettiği bir kara parçası olarak görür. Wilhelm Radloff, yeryüzünde kişilik verilmiş pek çok unsurun bulunduğunu söylerken, Yaşar Çoruhlu, yeryüzünün olumsuz yönlerine dikkat çeker. Murat Uraz, canlıların yaşamasını sağlayan koşulların yeryüzünde bulunduğunu söylerken, Zeynelâbidîn Makas, Mireli Seyidov'dan aktardığı bilgiyle şamanların ayin esnasında yüzleri yere doğru olacak şekilde düşmelerini yerin kutsallığı ile açıklar.

Yaratılmış olan varlıkların tamamı, insanlar, hayvanlar, bitkiler hatta sular toprağın üzerinde bulunurlar ve topraktan beslenirler. Gökyüzünde özgürce uçarak en yükseklere kanat açan kuşlar bile neticede yine yeryüzüne inerek dinlenirler ve beslenme ihtiyaçlarını topraktan karşılarlar.

Yeryüzü insanların ve insanlara yardım ettikleri düşünülen yer-su ruhlarının mekânıdır. Dağlar, ovalar, denizler, ormanlar ve daha pek çok coğrafi şekilden meydana gelen yeryüzü, Şamanizm'deki evren düşüncesinin ikinci katını oluşturmaktadır. Bu inanç sistemine ait uygulamalar, merasimler hep yeryüzünde yaşayan insanlarla, şamanlar tarafından yapılmaktadır. Gökyüzü ve yer altı tanrılar ile onların emrindeki

ruhların dünyası iken; yeryüzü insanların dünyasıdır. Yeri mesken tutan insan, hem yer altı hem de yukarı dünya ile ilişki içinde bulunarak hayatını devam ettirir.

Orta dünyanın insanları, yer altı tanrısı ve gökyüzünde bulunduğu inanılan tanrı dışında yer-su ruhlarından da medet umarak yaşar. Zor durumda kaldığı zaman onlara sığınır, kurbanlar keser, onlardan bereket ister. Sözü ettiğimiz yer-su ruhlarına Şamanizm’de Tanrılar Dünyası başlığı altında ve masallarla ilgili bölümümüzde daha ayrıntılı olarak değineceğiz.

Yeryüzünü önemli ve vazgeçilmez kılan en önemli öğelerden biri de topraktır. İnsanlar toprak üstünde yaşarlar, yiyecek maddelerini toprağı işleyerek elde ederler. Hayatlarının tamamını toprak üzerinde geçirdikleri gibi, öldükten sonra da toprağın koynunda yatarlar. Kısaca denilebilir ki, orta dünya insanı toprakla iç içedir. Halk ozanımız Âşık Veysel gibi yeryüzü insanının da sadık yâri kara topraktır.

2. 5. 1. 3. Yer Altı (Aşağı Dünya)

Altaylılar, yer altını ‘zulmet memleketi’ olarak değerlendirirler ve onun dokuz tabakaya ayrıldığını söylerler. Bu tabakaların tamamında cehenneme has bir güneşin korkunç ışıkları vardır (Gökalp, 1976: 84).

Yeryüzünde kötülük yapan beşerin ruhu, yaptıklarına karşılık ceza olarak cehennem addedilen yer altına gider (İnan, 1976: 96).

Wilhelm Radloff da **Sibirya’dan Seçmeler** adlı eserinde yer altının dokuz kat olduğunu ifade eder. Bu katlarda, insanları doğru yoldan saptırmak için uğraşan düşman kuvvetler yani kötü ruhlar ikâmet etmektedir. Altaylılar bunların tamamına Tümanıg Tus (Aşağı Dünya) diye genel bir isim vermişlerdir. Bu ruhlar tuhaf biçimli cinlerden, kuğu şeklindeki kızlardan, Ayna, Körmös, Etkar ve Yaman Üsütler’den ibarettir.

Fena insanın ruhu, cezasını aşağı dünyadaki cehennemde çeker. Körmös adlı kötü ruh, işkence görececek ruhu olarak cehennemin bulunduğu yerin en alt katına götürür. Orada kaynar ziftle doldurulmuş büyük bir kazan vardır. Körmös, kötü insanın ruhunu tutarak bu kazanın içine atar. Ruh bir süre ziftin içinde kalır. Daha sonra dünyada yaptığı kötülüklerin derecesine bağlı olarak ziftin içinde yükselir ya da zifte daha çok batar. Hiç iyilik yapmamış olanlar sonsuza dek kazanın en altında , ziftin dibinde kalır. Daha az günah işleyen ruhun sadece saçları ziftin dışındadır. İyilikleri fazla olanlar daha az batarlar. Kısaca ve daha anlaşılır şekilde ifade edilecek olursa, iyi ameller ne kadar çoksa kazanın içinde yükselme derecesi de o kadar çok olur. Yani yapılan iyilikler ile ziftin içinde bulunulan konum doğru orantılıdır. Erlik’in bu

işkencesi ebedî değildir. Yayuçi adlı gökyüzü ruhu, iyilik yapmış olan ruhları, saç örgüsünden tutmak suretiyle ziftin içinden çekip çıkararak yükseklerle kaldırır, yukarı dünyaya götürür (Radloff, 1986: 223-224, 227-228).

Şamanist olan Altay Türkleri, yer altında birden fazla cehennem olduğunu düşünürler. Yerin altında bulunduğu inanılan bu cehennemlere çeşitli isimler vermişlerdir. Onalar göre yer altındaki cehennemlerin en büyüğü Mangistocirius adını taşır ki, bu cehennem Matman Kara adındaki bir ruhun idaresi altındadır. Bir diğer cehennemin adı Tünken Kara Tamu'dur. Bunun da idarecisi Matman Kara'dır. Tepten Karateş isminde bir cehennem daha vardır ki, Kerey Han tarafından idare edilir. Şamanistlerin tamamı işkence çekmek üzere atılacakları cehenneme ve orada kaynamakta olan katran kazanlarına genel bir ifadeyle 'kazırgan' der (Uraz, 1994: 103-104).

Ünlü Türk düşünürü Ziya Gökalp, Altay Şamanistlerinin yer altına karanlık diyarı dediklerini kaydeder. Abdulkadir İnan, yer altı dünyasının bir nev'i cehennem olduğunu söyler. Wilhelm Radloff, yer altı dünyasının özellikleri, cehennemler ve orada yaşayan ruhlar hakkında bilgi verir. Murat Uraz da yer altındaki cehennemlere verilen isimleri zikreder.

Yer altı, bir tür cehennem olarak nitelendirebileceğimiz karanlıklar diyarıdır. Sonsuz bir karanlığın hüküm sürdüğü bu diyar, insanlarda korku, dehşet, soğukluk, acı ve ölüm gibi rahatsızlık verici intibalar uyandırır. Evrenin en alt tabakası olan yer altının hükümdarı Erlik'tir. Kütü ruhlar, hayattayken iyi amellerde bulunmayan insanların ruhları yer altında bulunur. Her türlü hastalığın, hayatın sonu olarak kabul edilen ölümün kaynağı yer altıdır.

Yerin altında insanların gözyaşlarından oluşan ırmaklar akar. Toprağı, ışığı, suları, tanrısının sarayı, tahtı hatta güneşi dahi kapkara olan yer altı dünyasının rengi siyahtır. Burada bulunan denizin içerisinde korkunç canavarlar yaşar. Karanlıklar ülkesinin ilâhı Erlik'i yer altı dünyasının özellikleriyle birleştirerek bir sonraki bölümde tanıtacağız. Bu sebeple tekrara düşmemek için sadece aşağı dünyanın orada zikretmeyeceğimiz özelliklerini açıklamaya çalıştık.

Biz de bütün bu düşünceler ışığında Şamanistlerin dünya görüşleri hakkında şunları söyleyebiliriz: Şamanistler, üç tane ayrı dünyanın varlığına inanırlar. Bu dünyalar iyilerin ve iyiliklerin dünyası olan gökyüzü, insanlar başta olmak üzere bütün canlıların yaşadığı yeryüzü, korkunun ve kötülüğün hüküm sürdüğü yer altıdır.

Karanlıklar âlemi olarak bilinen yer altı yerin derinliklerindedir ve Erlik ile onun yardımcıları olan kötü ruhların meskenidir. Işık âlemi tabiriyle de anılan gökyüzü, Kayra Han, Ülgen ve onlara yardım eden iyi ruhların bulunduğu evren katmanıdır. Bu iki dünyanın arasında da orta dünya bulunur ve yeryüzü adıyla insanların hüküm sürdüğü mekân olarak inanç sistemi içindeki yerini alır.

İnsanlar, hem yukarı hem aşağı dünya ile irtibat hâlinindedirler. Hayatlarının rahat geçmesi, ürünlerinin bol olması, hastalıklardan korunabilmeleri için her iki dünyanın da sahiplerine gerektiği şekilde davranırlar ve hayatlarını devam ettirirler.

2. 5. 2. Şamanizm İnancında Tanrıların Dünyası

Şamanizm, tek tanrının ve bu tanrının çevresinde bulunan yardımcı tanrıların veya diğer bir ifadeyle yardımcı ruhların bulunduğu bir inanıştır. Gökyüzünün, yer altının ayrı ayrı tanrıları ve bu tanrıların belirli görevleri vardır. Yeryüzünde yaşayan insanlar, kamlar vasıtasıyla tanrılara istek ve ihtiyaçlarını iletir, onlardan merhamet, bağışlanma, bereket ve mutluluk dilerler.

Her insan yaşadığı süre içerisinde inanma ihtiyacı duyar. Sıkıntıya ve ümitsizliğe düştüğü dönemlerde sığınmaya gereksinim duyar. Şamanizm'e inanan insanlar da, kendisinden fayda ve zarar gördükleri, kendilerine yardım eden veya kötülük geleceği için korktukları pek çok tanrıya inanmışlardır. Kimi zaman gökten gelen ve düştüğü yeri yakıp yok eden yıldırıma bir tanrı gözüyle bakmışlardır; kimi zaman dünyayı aydınlatan güneşi, gece gökyüzünü ışılatan ayı, sesi ve hareketliliği olan, tüm varlıklara hayat bahşeden suyu kutsamışlardır.

Bu inanç sistemindeki tanrılar insan şeklinde düşünülmüştür. Yani antropomorf özellik gösterirler. Bunların insanlarla münasebetleri fazladır. Göklerde ve yerde yaşayan gökyüzü ilâhlarının hepsi insanlığı yaratan, yaşatan ve koruyan varlıklar olarak düşünülürler.

Şamanizm'deki tanrılar, tanrıların yaşadığı düşünülen yerler ve görevleri aşağıda açıklanacaktır. Bu konu ile ilgili açıklamaları yaparken önce gökyüzünde yaşadıkları kabul edilen tanrıları sonra yer altında hüküm sürdüğüne inanılan tanrı ve onun emrindeki kötü ruhları anlatacağız.

2. 5. 2. 1. Gökyüzü Tanrısı ve İyi Ruhlar

2. 5. 2. 1. 1. Ülgen/Kayra Kan/Kuday

Gökyüzünde yaşayan tanrı ve tanrılar ile ilgili değişik düşünce ve görüşler vardır. Bu görüşler, Ülgen'in en büyük tanrı olup olmadığıyla ilgilidir.

Abdulkadir İnan, Şamanist kavimlerden biri olan Soyutların Kayrakan'ı en yüce tanrı olarak kabul ettiklerini söyler. Yine kamlardan bazılarına göre de Kayrakan tanrıların en büyüğüdür ve Ülgen, Kızagan, Mergen adlı tanrılar Kayrakan'ın oğullarıdır. Bununla birlikte şaman duaları Kızagan ve Mergen'in iyi ruhlar içinde yer aldığına ve Ülgen'in hizmetinde bulunduğuna işaret ederler. Yine şaman dualarında Kayrakan'ın tek bir tanrının adı olmayıp, büyük tanrıların sıfatı olduğu anlaşılır. Altay Şamanistlerinin dua ve ilâhilerinde ise en büyük tanrı Ülgen'dir (İnan, 2000: 31).

Wilhelm Radloff, en büyük tanrının Tengere Kayra Kan olduğunu söyler. Bu tanrı, semanın on yedinci katında oturmaktadır. O, Bay Ülgen, Kızagan Tengere, Mergen Tengere adında üç yüksek ilâh yaratmıştır. Bu ilâhlar sırayla gökyüzünün on altıncı, dokuzuncu ve yedinci katlarında oturmaktadır (Radloff, 1986: 218).

Konuyla ilgili bir diğer görüş Mircae Eliade'ye aittir. Eliade, Altaylıların asıl gök tanrılarının Tengere Kayra Han olduğunu söyler. Çünkü kâinatın yaratılışı, kalgançı çak adı verilen ve kalacak olan çağ anlamına gelen dünyanın sonu, kıyamet gibi konuları ihtiva eden anlatmalarda Ülgen hiç yer almaz, ön plânda hep Kayra Han'ın bulunduğu görülür. Buna karşılık Eliade, Ülgen'e çok fazla kurban sunulduğu halde, en büyük tanrı olarak vasıflandırılan Kayra Han için hiç kurban kesilmemesini ilginç bulur. Eliade, bu durumun bütün gök tanrılarının ortak yazgısı olduğunu, dinler tarihinde bir atmosfer tanrısının, zamanla gök tanrının yerini alması olayına çok sık rastlandığını söyler. Hindistan'da Vedalar döneminde ilk önce tanrı Varuna ve tanrı Dyous için kesilen at kurbanının, daha sonraki zamanlarda tanrı Prajâpati ve tanrı İndra'ya sunulduğu örneğini verir (Eliade, 1999: 231, 232).

Abdulkadir İnan, Kayra Han'ın tanrı adı olmayıp, büyük tanrıları kapsayan bir sıfat olduğunu, Wilhelm Radloff, en büyük tanrının Tengere Kayra Han olduğunu, Mircea Eliade ise, atmosfer tanrılarının zamanla gök tanrının yerini aldıklarını söyler.

Bu bilgiler ışığında diyebiliriz ki, Şamanizm'deki en büyük tanrı Tengere Kayra Kan'dır. Ancak Şamanizm'e ait uygulamalarda, kurban merasimleri başta olmak üzere kamların yönettiği tüm törenlerde, ettikleri dualarda Ülgen'e daha fazla yer verilmiştir. Bu durum da Ülgen'in, Tengere Kayra Han'ın yerini almasına sebep olmuştur.

Ülgen, bazı Şamanist boylar tarafından farklı isimlerle anılmaktadır. Altaylılar Ülgen ismi dışında, yine bu tanrıya Adakutay, Ak Toyun, Kergiday adlarını vermişlerdi (Uraz, 1994: 50, 51, 62). Güney Altay Şamanistleri Ülgen'e Kuday (İnan, 2000: 31),

Yakutlar Ai Toyon derler. Ülgen ismi geç dönemlerde ulu zengin anlamına gelen Bay Ülgen olarak da kullanılmıştır (Çoruhlu, 2002: 27).

Bir diğer husus da Ülgen kelimesinin etimolojisiyle ilgilidir. Abdulkadir İnan, bu konuda bazı düşünceler ileri sürüldüğünü ancak şimdiye kadar kesin bir sonuca ulaşamadığını belirtir. İnan, Ülgen kelimesinin etimolojisiyle ilgili geniş bir bilgi verir: “Kırgız-Kazak lehçesinde ‘ülken’ kelimesi büyük ve ulu anlamlarını ifade eder. Buryat dilinde ‘ülgen’ kelimesi yerin sıfatı olarak ‘ülgen jixe daida’ harfiyen ‘Ülgen-ulu yer’ demek olup, aşağı yukarı ‘anamız yağız yer’ anlamına gelir. Buna göre eski Şamanizm’de Ülgen’in yer tanrısına ad olduğu anlaşılır. Ülgen kelimesinin ‘ulu+gün’ kelimesinin muharref [değiştirilmiş] şekli olduğunu tahmin edenler varsa da bu halk etimolojisinden ibarettir. Herhâlde bu kelime eski Türkçe’de büyük ve ulu anlamlarını ifade etmiş olsa gerektir. Ülgen, büyük ve iyi tanrı adı olarak ancak Altaylılarda muhafaza edilmiştir” (İnan, 2000: 31-32).

Yukarıda verilen bilgiler göz önünde bulundurulduğunda ve Ülgen’in görevleri düşünüldüğünde büyük ve ulu sıfatlarının Ülgen adının kökenini oluşturduğu söylenebilir.

Şimdi de Ülgen’i tanımaya başlayalım:

Bay Ülgen semanın on altıncı katında oturur (Radloff, 1986: 216).

Ülgen’in gökyüzündeki en üst katlardan birinde yaşadığına inanılır. Onların düşüncesine göre ulu tanrı, ulu göğün ulu katında oturmaktadır. İyilik tanrısı, ayın, güneşin ve yıldızların ötesinde yaşar. Örgö isminde bir sarayı ve altından bir tahtı olan Ülgen, insan şeklinde tasavvur edilir. Ülgen’in huzuruna giden yolda yedi ya da dokuz engel bulunur ve bu engelleri sadece erkek şamanlar aşabilir. Bununla birlikte şamanlar ancak beşinci engele kadar gelebilmişlerdir. Beşinci engel de Altın Kazık da denilen Demir Kazık Yıldızı’dır (İnan 2000: 32).

A. Anohin’in aktarmış olduğu şaman duaları incelendiğinde Ülgen’i tanımlayan, onun görevlerini belirleyen pek çok sığata rastlanır. Ak Ayas (Beyaz Parlak), Ayas Kaan (Parlak Hakan), künürtçi (gürültücü), küygekçi (yakıcı), yalğınçı (şimşekçi), yayuçı (yaratıcı) bu sıfatlardan bazılarıdır (İnan, 2000: 32; Çoruhlu, 2002: 28).

Abdulkadir İnan **Makaleler ve İncelemeler** adlı eserinde Ülgen’in görevlerini toplu olarak verir. Bu görevler, şaman dualarında geçmektedir:

Yuvarlak biçimli başın canını yaratmış

Göbekliyi halk edivermiş

Kirpikliyi biçivermiş
 Aygırlı at sürüsü yaratmış
 Her (yerde) otlaklar yaratıp verecektir.
 Sürü yerlerinde mal yaratıp verecektir.
 Payitahtlı yurt yaratıp verecektir.
 Sıcak ateşini yakıp veren
 Ve sacayağını (ocağını) dikip veren!
 Atam Ülgen!

(İnan, 1998: 413).

Ay'ı, Güneş'i, ateşi kısaca bütün varlığı yaratan odur. Yağmur, fırtına, şimşek gibi hava olayları onun idaresindedir. Göklerden yere dökülen yağmur damlaları onun ağzından akan salyalardır (İnan, 2000: 32, 33).

Ay ve güneşi hareket ettiren
 Ak bulutu aşırın,
 Kara ağacı parça parça eden
 Kaşık ve kepçe ile (her şeyi) hesap eden.
 Yıldırımçı, şimşekçi,
 Tepindiği zaman
 Yer yosun teprenir;
 Çatır çatır ettiği zaman
 Yabancı kimselerin
 Yufka yürekleri (korkudan) yanar.

(İnan, 1998: 413).

Ülgen için üç, altı, dokuz veya on iki yılda bir kez âyin yapılır. Bu âyinlerde ona parlak donlu üç yaşında bir kısrak kurban edilir. Bu kurban merasimi ilkbahar yaz ve bazen de sonbahar mevsiminde düzenlenir. Âyine kalabalık bir halk topluluğu katılır. Merasim esnasında Ülgen'e iyilik ve yardımlarından dolayı şükran duyguları dile getirilir. Çocuklar ve hayvanların geleceği, süt, arpa, ot ve avların bereketli olması ve tüm halkın rahat yaşayabilmesi için dua edilir. Kurban âyinine üstüğü (gökte yaşanan ruh için), sunulan kurbanı ise parılgı denir (İnan, 1998: 414).

Ülgen'in normal insanlar gibi çocukları da vardır bunlar Ülgen'in vücudundan ayrılan iyi tanrılardır. Ülgen yedi oğula dokuz kıza sahiptir. Kızlarının her birinin ayrı

ayrı isimleri yoktur. Bu kızların hepsine birden Ak Kızlar ya da Kıyanlar adı verilir. Kamın ilham vericileri olarak düşünülürler. Kam, tören esnasında dua ederken, Ak Kızlar onun kulağına fısıldarlar. Ülgen'in ak kızlarını temsil eden kuklalar, şamanın özel kıyafetinin üzerinde yer alır.

Ülgen'in dokuz oğlunun ayrı isimleri vardır. Bu isimleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Karşıt
2. Buura-kan
3. Yaşıl-kan
4. Burça-kan
5. Karakuş (kartal)
6. Baktı kan
7. Er-kanım.

Göklerde yaşayan bu ruhlar için yapılan kurban merasim ve saç yapma gibi âyinler, Ülgen' e yapılanlar merasim ve törenlerle aynıdır. Ancak, bu ruhlar için töz denilen putlar yapılmaz (İnan, 2002: 33).

Göklerin tanrısı Ülgen, gök kuşağını yaratmış, insanların hayvanların kaşlarını kirpiklerini yoktan var etmiştir, insanların rahat yaşamaları için yaylalar, ovalar, çimenler yaratmıştır (Uraz, 1994: 231).

Altay kamlarından biri olan ve 1998 yılında Nevruz sebebiyle Elazığ'da düzenlenen sempozyuma katılan, birebir görüşemediğimiz ancak görüşlerinden yararlandığımız Nadya Yuguşeva, Ülgen için okunan bir kam duasında, onun görevlerini sıralar: Ayı, günü, güneşi yaratan, her şeye şekil veren odur. Yuguşeva'ya göre Ülgen, insanlar hayatlarını rahat sürdürebilsinler diye bitki örtüsünü ve hayvan türlerini yaratmış, birbirine bağlı olsun diye ırmak ve dağları meydana getirmiştir (Yuguşeva, 2001: 148, 149, 154).

Wilhelm Radloff, Ülgenin gökyüzünde oturduğu katı, Abdulkadir İnan, Ülgen'in görevlerini, onun için kesilen kurbanları ve bu kurbanların özelliklerini, oğullarını ve kızlarını ayrıntılı olarak aktarır ve bu konuları ihtiva eden şaman dualarına yer verir. Murat Uraz, insan yüzünün her ayrıntısını Ülgen'in şekillendirdiğini, Nadya Yuguşeva ise Ülgen'in bitki örtüsünü ve hayvan türlerini insanların faydalanması için yarattığını söyler.

Ülgen'in emrinde bulunan ve yardımcı ruhlar içinde yer alan dört önemli ruh bulunmaktadır. Bunlar Yayık, Suyla, Karlık ve Utkuçı'dır. Yaşar Kalafat İslâmî

dönemde Şamanizm'deki iyelerin bir kısmının tamamen ortadan kalktığını, bir kısmının da yerlerini meleklerle bıraktığını söyler. Kalafat'a göre yukarıda adı geçen dört iyi ruh yerini İsrail, Azrail, Cebrail ve Mikâil'e bırakmıştır (Kalafat, 1999: 18).

Araştırmacıların verdiği bilgiler gösteriyor ki, Ülgen Şamanistler tarafından en büyük tanrı olarak kabul edilmektedir ve bütün kâinatı o yaratmıştır. İnsanların doğumundan ölümüne kadar yaptıkları işlerin hepsinde Ülgen'in etkisi vardır. Şamanistler, Ülgen'in rızasını kazanmak, onu memnun etmek için ellerinden gelen her şeyi yaparlar. Ülgen, aynı zamanda bir babadır. Çünkü onun oğulları ve kızları olduğuna inanılır. Ülgen'in oğullarına ve kızları da Ülgen kadar saygı duyulur.

Ülgen, yeryüzündeki insanların hayatını düzenleyen bir tanrıdır. Ancak o, yeryüzünü düzenleme, insanlar arasındaki ilişkilerin normal seyrinde devam etmesini sağlama gibi görevleri yardımcısı konumunda olan ruhlar vasıtasıyla yapar. Ülgen, yeryüzünde yaşayan insanlarla birebir ilgilenmez. Dünyadaki insanların hayatından ve onların çeşitli problemleriyle direkt olarakkenisi ilgilenmez, onların hayatlarına doğrudan müdahale etmez. Ancak bu durum, Ülgen'in insanlarla hiç ilgilenmediği anlamına gelmemelidir. O, yeryüzünde yaşayan insanlara yapacağı yardımları, emrinde bulunan yardımcı tanrılar aracılığıyla yapar. İnsanoğlunun problemlerini bu ruhlar vasıtasıyla halleder. Yine onlardan gelen istekleri ve onların ihtiyaç duyduğu her şeyi iyi ruhlarla onlara ulaştırır.

Yukarıda birkaçının adını sıraladığımız Yayık, Suyla, Karlık, Utkuç, Ak Ana, Ana Maygıl ve Umay adlı ruhların görev ve özelliklerini şöyle açıklayalım:

2. 5. 2. 1. 2. Yayık

Ülgen ile insanlar arasında aracılık yapan ruh Yayık'tır.

Yayık adı çeşitli kaynaklarda türlü şekillerde geçmektedir. Sadettin Buluç, Abdulkadir İnan ve Murat Uraz'ın eserlerinde bu yardımcı ruh için Yayık adını kullanıldığı görülür (Buluç, C. 11, 1979: 325, İnan, 2000: 33 Uraz, 1994: 115,)

Wilhelm Radloff'un eserinde Talay Kan ve Yayık Kan olarak geçen Yayık, , Aygerim Dıykenbayeva'nın **Kococaş Destanını'ndaki Şamanistik Unsurlar** adlı yüksek lisans tezinde Jajik adıyla geçer (Radloff, 1986: 220; Dıykanbayeva, 1999: 96), Nadya Yuguşeva ise Cayık ruhu tabirini kullanır(Yuguşeva, 2001: 149).

Yayık ruhu genellikle ilkbaharda ululanır, onun için saç yapılır, put (tasvir) oluşturulur.Yayık için Altaylılar bahar mevsiminde kısrakların verdiği ilk sütle unu

veya bulguru karıştırıp bir tür bulamaç yaparlar ve onu etrafa serperler Bu saçı. Yayık'ı memnun etmek, istek ve dileklerini Ülgen'e daha çabuk ulaştırmasını sağlamak için yapılır. Ayrıca yine bu saçıda ulu ruha saygının da ifadesi vardır (Buluç, C.II, 1979: 325).

Radloff Yayık'ı Ülgen'in oğullarından biri olarak kabul eder ve ona Mayana dendiğini söyler. Kudretli yer hanlarının dördüncüsü olarak anlatılan Yayık'ın denizlerin hâkimi ve ölülerin koruyucusu olduğu Talay Kan adıyla da bilindiği, evinin on yedi denizin birleştiği yerde olduğu belirtilir. Yani Yayık yeryüzündeki suların efendisidir (Radloff, 1986: 219, 220).

Yayık, insanları kötülükten koruduğu ve onlara hayat verdiği için şaman dualarında Ülgen'in yaratma emrini verdiği ruh olarak tanıtılır ve bu sebeple Kудay adıyla da anılır. Yayık şaman dualarında kızıl bulut sırmalı, boz alevden kamçısı olan, dizgini gökkuşağı olarak gösterilen bir ruh olarak tasvir edilir. Yine şaman dualarından Yayık'ın yıldırım tanrısından ayrıldığı, şimşek tanrısından sıçradığı, kişilerin yaratılmasında yardımlarının olduğu, göklerden haber aldığı, insanların ev ve ocaklarına şekil verdiği ve Ak Yayık adını da taşıdığı anlaşılmaktadır (İnan, 2000: 33).

Yayık adına beyaz kumaştan put yapılır. Bu puta, beyaz renkli şeritlerden baş, kulak, el, ayak ve kuyruk takılır. Ayaklarına kırmızı şeritler geçirilir. Bu tasvirlerin sayısı yirmi veya otuzu bulur. Putların tamamı beyaz kıldan örülen bir ipe sıralanarak evlerin arka tarafında bulunan iki kayın ağacı arasına gerilir (İnan, 1998: 415).

Yayık ile ilgili ilginç bir tespiti Saadettin Gömeç yapmaktadır. Bu tespite göre, tufandan önce yeryüzüne hâkim olan kişi Tengiz Han idi. Bu zamanda Nama adında bir adam vardı. Ülgen, Nama'ya tufan olacağını, insan ve hayvanları tufandan korumak amacıyla bir gemi yapmasını emretti. Nama'nın üç oğlu vardı. Gemiye Nama'nın oğulları yaptı. Gemi Ülgen'in emrettiği biçimde yapıldı ve insanlar, hayvanlar gemiye alındı. Tufandan sonra, Nama adı verilen kişi Yayık Han adıyla ilâhlar arasına girdi (Gömeç, 2002: 4).

Kam, kesilen kurbanı Yayık'ın yardım ve gözetimiyle Ülgen'in yanına çıkarır. Yaşar Kalafat, İslâmiyet'in kabulünden sonra Yayık'ın yerinin ve rolünün Cebrail'e yüklendiğini söyler (Kalafat, 1999: 18).

Altaylı Şamanistler Yayık'ı orman hayvanlarının efendisi olarak kabul ederler. Ava giden insanlar ona saygı gösterirlerdi, aksi takdirde Yayık'ın, avcılarının avda başarılı olmalarını engellediğini düşünürlerdi. L. P. Potapov bu ruhun Jangız Köstü

Jajık yani Yalnız Gözlü Yayık olarak çağrıldığını söyler. Çünkü, hayvanların koruyucusu olan Yayık, av esnasında bir hayvanın vurulmasını engellediği için tek gözünü kaybetmiştir (Dıykanbayeva, 1999: 96).

Yayık ile ilgili olarak verdiğimiz bilgileri gözden geçirelim: Yayık, çeşitli kaynaklarda Talay Kan, Yayık Kan, Jajık, Cayık ruhu gibi farklı isimlerle anılmaktadır. Saadettin Buluç, Altaylıların Yayık için ayin düzenlediklerini Wilhelm Radloff, Yayık'ın Ülgen'in oğlu olduğunu kaydederken, Abdulkadir İnan, Yayık'ın özelliklerine değinir. Saadettin Gömeç, Yayık'ın önceden insan olduğunu, meydana gelen tufandan sonra tanrılar arasına karıştığını söyler. Yaşar Kalafat, Yayık'ın fonksiyonlarını İslâmî dönemde Cebrail'in yerine getirdiğini ileri sürer. Aygerim Dıykanbayeva ise Yayık'a Yalnız Gözlü Yayık denmesinin sebebini açıklar.

Yukarıda verdiğimiz Saadettin Gömeç'e ait tespit bize Nuh Tufanı'nı ve Nuh Peygamberi hatırlatmaktadır. Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de A'raf Sûresi'nde Nuh Tufanı ile ilgili bilgi yer alır. Sûrede yer alan kıssada Allah, Nuh peygambere çok şiddetli bir tufan olacağını, yoldan sapan ve kendisine inanmayan kavmi yok edeceğini haber verir. A'raf Sûresi'nin 64. ayetinde buyrulur ki: "Onu yalanladılar. Biz de onu ve onunla beraber gemide olanları kurtardık. İlkelerimizi yalan sayanları suda boğduk. Çünkü onlar körleşmiş bir ulustu" Yine Kur'an-ı Kerim'de geçen pek çok ayette Nuh Peygamber'den bir gemi yapması, kendisine inananları ve her hayvan cinsinden bir çifti gemiye koyması buyrulur. Bu iki anlatı arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

Kısaca diyebiliriz ki, Yayık Ülgen tarafından insan ve hayvanları şer ruhlardan koruma göreviyle yeryüzüne gönderilmiş gökte yaşayan yardımcı bir ruhtur.

2. 5. 2. 1. 3. Suyla

İnsanlara yardım eden ve Ülgen'in emrinde bulunan ikinci önemli ruh da Suyla'dır. Suyla, Yayık ile birlikte kurbanın canını Ülgen'e ulaştırma görevini yüklenir. Hem gökyüzüne çıkışlarda hem de yer altına inişlerde kamın yol arkadaşıdır. Yolculuğu sırasında kamı engellemeye, yolundan alıkoymaya çalışan kötü ruhları kovar. Yani Suyla, kama kalkan görevi görür.

Şaman dualarında at gözlü kartal şeklinde düşünülen Suyla'nın gözleri otuz günlük mesafeden görür. Yeryüzündeki insanları korumakla görevlendirilen bu ruh semavî ruhlar içerisinde değerlendirilir. Suyla, su, Ay ve Güneş'in parçalarından yaratılmıştır. İnsanların hayatlarında meydana gelecek değişiklikleri haber verdiği ve onların yaptıklarını Ülgen'e bildirdiği için yeryüzünde yaşayan insanları gözlem altında

tutan Suyla'ya eki tildüü kaan-kele yani iki dilli kekeme han denilmiştir (İnan, 1998: 415).

Nadya Yuguşeva ak ruhlardan birinin de Suyla olduğunu, onu anarken Ak Karaktu Kaan Suyla dendiğini, onun insanın içine girdiğini, kuşa benzediğini belirtir (Yuguşeva, 2001: 150).

Abdulkadir İnan, Ay ve Güneş'in parçalarından yaratıldığına inanılan Suyla'nın, görevlerini anlatırken, Nadya Yuguşeva, onun kuş şeklinde olduğunu belirtir.

Abdulkadir İnan'ın, Suyla ile ilgili verdiği bilgiler arasında ona iki dilli kekeme han denildiğini belirtmektedir. Bu tabirin anlamı kaynakta verilmemekle birlikte biz bu tabiri iki şekilde yorumlayabiliriz. Suyla, insanların yaptıklarını Ülgen'e anlattığı için onun hem insanların dilini hem de Ülgen'in dilini yani iki dil bildiğini söyleyebiliriz. buradan Ülgen'in insanlardan farklı bir dil kullandığı sonucu da çıkar.

İkinci yaklaşımımız da iki Suyla'nın fizikî açıdan ağzında iki tane dil bulunması yönündedir. Yani yaratılış itibarıyla Suyla'nın iki tane dili vardır.

Suyla'ya sadece alkollü bir içecek olan rakı saçısı yapılır, bunun dışında herhangi bir kurban adanmaz. Suyla'ya sadece rakı sunulup, süt, şerbet, un gibi nimetlerin saçılmamasının sebebi de herhangi bir kaynakta geçmemektedir. Suyla, Ülgen ile yeryüzündeki insanlar arasındaki haberleşmeyi sağlayan yardımcı ruhtur.

2. 5. 2. 1. 4. Karlık

Karlık, Suyla'nın en yakın arkadaşı olarak bilinir. Abdulkadir İnan, Karlık ve Suyla arasındaki ilişkinin karı-koca ilişkisine benzediğini söylerken; Nadya Yuguşeva Karlık'ın evliymiş gibi çoğu zaman Suyla'nın yanında bulunduğunu söyleyerek İnan'ın düşüncesine destek verir (İnan, 1998: 416; Yuguşeva, 2001: 150).

Karlık kurban ayini esnasında 'kam'a yoldaşlık eder ve ufak tefek işlerinde ona yardımcı olur. Yapılan merasimler sırasında Karlık'ın ruhu adına birtakım uygulamalar yapılır. Ayin esnasında oluşturulan ve içinde ateş yakılan bir çadır vardır. Ev veya yurt denilen bu çadırın üstünde bir delik bulunur. 'Yurt'un tepesinde bulunan delikten ateşe su serpilerek, duman çıkması sağlanır. Yani Karlık'ın saçısı su, habercisi dumandır (İnan, 1998: 416).

Abdulkadir İnan, Karlık'ın 'kam'ın yardımcısı olduğunu, Nadya Yuguşeva da Karlık ile Suyla'nın sürekli birlikte hareket ettiklerini belirtir.

Karlık da aynı suyla gibi şamana gökyüzüne yaptığı yolculukta yardım eder. Karlık'a su saçılır, onun geldiği de suyun serpilmesi sonucu ortaya çıkan dumandan anlaşılır.

2. 5. 2. 1. 5. Utkuçı

Utkuçı'nın kelime anlamı 'güler yüzle karşılayan' dır. Utkuçı'nın en önemli vazifesi Ülgen için kesilen kurbanın canını şamandan alıp Ülgen'e iletmektir. Kurbanının canının kam tarafından göklere çıkarılmasına yardımcı olan ruhlar Karlık, Yayık ve Suyla'dır. Birbirlerine yardım ederek kamın gökyüzündeki tabakaları geçmesini sağlayan, Suyla ve Karlık'ı, göğün beşinci katında, Demir Kazık Yıldızı'nın yanında Utkuçı karşılar. Kurbanın canını suyla ve Karlık'tan alan Utkuçı, onları yeryüzüne uğurlayıp geriye döner ve kurbanı Ülgen'e ulaştırır (İnan, 1998: 416).

Şamanizm'de Ülgen'in kızları olan Akkızlar'dan başka yardımcı dişi ruhlar da bulunur. Bu ruhlar da Ülgen'in verdiği görevleri yerine getirirler. Altaylı Şamanistlerde yardımcı dişi ruhlar Ak Ene (Ak Ana), Ana Maygıl ve Umay'dır. Yakutlarda ise dişi ruhlara Ayısıt adı verilir (İnan, 2000: 34).

Utkuçı adlı ruhun, görevlerini açıkladığımız Yayık, Suyla ve Karlık adlı üç ruhtan en önemli farkı, yeryüzüne inmemesi, yeryüzündeki insanlara ve yeryüzünde meydana gelen olaylara müdahale etmemesidir. Bu yardımcı ruh, gökyüzünde bulunur ve Ülgen'in elçisi olarak kabul edilir.

İlk önce Altay Şamanizmi'nde ön plâna çıkan üç dişi ruhu inceleyelim:

2. 5. 2. 1. 6. Ak Ana (Ak Ene)

Ak Ana adlı dişi ruh, Şamanizm'den izler taşıyan Türklere ait yaratılış efsanelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği gibi Yaratılış Destanı'nda Ülgen'e yaratma ilhamını ve gücünü veren Ak ana'dır. Destanda suyun içinden çıkan Ak Ana, Ülgen'in dünyayı yaratmasında etkili olan ilâhî varlıktır.

Verbitski'nin tespit ettiği yaratılış efsanesinde, Ülgen dünyayı nasıl yaratacağını düşündüğü sırada sudan çıkan Ak Ana: "Bir nesne yaratmak istersen yaptım oldu de, yaptım olmadı deme" der ve kaybolur (İnan, 2000: 19).

Yaşar Kalafat, suyun yansıtıcı özellikte olduğu düşüncesinden yola çıkarak, sudan çıkan Ak Ana'ya ayna fonksiyonu yükler. Tanrının da su veya ayna ile varlıkları yaratmış olabileceğini düşünür. Türk inançlarında önemli yer tutan aynanın, Ak Ana-ayna ilişkisi ile bağlantılı olabileceğini ifade eder (Kalafat, 1999: 21).

Abdulkadir İnan, yaratılışla ilgili olarak söylenen destanlarda Ak Ana'nın üstlendiği görevi açıklarken, Yaşar Kalafat, ayna ile Ak Ana arasında bağlantı kurmaya çalışır.

Sadece Verbitski'nin tespit ettiği Yaratılış Destanı'nda ortaya çıkan Ak Ana'yı, bir daha göremeyiz. Yani bu dişi ruhun rolü sadece tanrıya yaratma ilhamını vermekle sınırlı kalmıştır. Şamanizm'in bugünkü uygulamalarında, şamanların bugünkü hayatında bu ruhun etkisi bulunmaz. Bununla birlikte bugün Şamanist Türkler arasında Ak Ana'nın görevini üstlenen başka ruhlara da rastlanmamaktadır.

2. 5. 2. 1. 7. Ana Maygıl

Abdulkadir İnan, Ana Maygıl'ın ulusu koruyan dişi bir ruh olduğunu ve bu görevinden dolayı ona ulus anası denildiğini söyler (İnan, 2000: 39).

Göktürkler döneminde kâinatın merkezi ve tanrıya uzanan kozmik ağacın veya ışık yolunun olduğuna inanılan Iduk Ötüken Yış adı verilen kutsal bir mekân vardı. Bu mekânda 'Bodun İnlı' diye anılan, Ötüken'in batısında bir dağda yaşadığına , halkı her türlü kötülükten ve tehlikeden koruduğuna inanılan bir 'iye' mevcuttu. İşte Bodun İnlı adlı iye bugün Altay Türkleri arasında Ana Maygıl adıyla yaşamaktadır. Yaşar Kalafat, ana yurt, ana vatan tâbirlerinin ve bu tâbirlere bağlı değerlerin Ana Maygıl ile bir bağlantısı olabileceği fikrini ileri sürer (Kalafat, 1999: 20).

Abdulkadir İnan, Ana Maygıl'ı ulus anası olarak görürken, Yaşar Kalafat, Eski Ötüken Ormanı'nda yaşadığına inanılan iyenin Altay Türkleri arasında ana Maygıl ismiyle görevini devam ettirdiğini savunur.

Altay Türklerinin koruyucu ve yardımcı ruhlarından birisi de Ana Maygıl'dır. Ana Maygıl, ulusu, ulusun bütünlüğünü ve mutlu yaşamasını sağlamaya çalışan bir ruhtur. Şamanistler, ulusu koruyan bu ruhun varlığını düşünerek, kendilerini ve uluslarını emniyette hissederler.

2. 5. 2. 1. 8. Umay

Dişi ruhlardan biri olarak kabul edilen Umay adının menşei hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

Abdulkadir İnan, Umay adının Sanskritçe'den geldiğini söyler (İnan, 2000: 36).

Hint mitolojisinde Uma isimli bir tanrıça vardı. Uma sözcüğü ışık anlamındaydı ve eski Hint tanrısı olan Siva'nın hanımının adıydı. Işık anlamına gelen Uma kelimesi, köken olarak güneşle de bağdaştırılır, bu sebeple tanrıça Umay ile de ilişkilendirilir (Çoruhlu, 2000: 40).

Yaşar Kalafat Umay'ın etimolojik tahlilini daha farklı yapar. Kelimeyi Um-Ay şeklinde düşünüp, 'Ay'dan ummak' tarzında bir yapıyla karşılaşılmış olunacağını söyler (Kalafat 2000: 66).

Bu kısa menşe bilgisinden sonra Umay ile ilgili bilgileri vermeye başlıyoruz.

Umay adına Türk edebiyatında ilk defa Göktürk Yazıtları'nda rastlanmaktadır. Yazıtlarda Umay kelimesi Kül Tigin Abidesi'nin doğu yüzünün 31. satırında ve Tonyukuk Abidesi'nin batı yüzünün 3. satırında olmak üzere iki yerde geçmektedir. Göktürk Yazıtları'nda Umay adının geçtiği satırlar şunlardır:

Umay teg ögüm katun kutınga inim kül tigin er at buldı (Umay gibi annem hatunun devletine kardeşim Kül Tigin er adını aldı) (Ergin, 1972: 21).

Tengri Umay iduk yir sub basa birti erinç. Neke tezer biz? Öküş tiyin neke korkur biz? (Tanrı, Umay ilâhe, mukaddes yer su üzerine çöküverdi herhâlde. Niye kaçıyoruz? Çok diye niye korkuyoruz?) (Ergin, 1972: 77).

Göktürk Yazıtları'nda Umay adının geçtiği parçaların yorumunu Yaşar Çoruhlu şöyle yapar: "Sözü edilen parçada Gök tanrıyı temsil eden hükümdarın hanımının da Umay'ı temsil ettiği anlaşılmaktadır. 'Kut'unu aslında Umay'dan alan hatun, onun yardımıyla Kül Tigin'i dünyaya getirmiş, Kül Tigin de bu kut sayesinde zamanı geldiğinde er adını almıştır. (...) Burada er adı bir şaman ya da ozan sayesinde değil, Umay sayesinde elde ediliyor" Bu ifadelerden yola çıkan Çoruhlu, Umay'ın kadın ve çocuklar ile ilgili bir tanrıça ya da ruh olduğunun açıkça belli olduğunu söyler (Çoruhlu, 2000: 39).

Tonyukuk Abidesi'nde ise Tonyukuk savaş esnasında düşmanın fazlalığından ürken, geri dönmek isteyenleri yüreklendirirken Umay'dan bahseder. Tanrının, Umay'ın kutsal kabul edilen yer-su ruhlarının kendileriyle birlikte olduğunu, kendilerine savaş sırasında yardım edeceklerini söyler. Neticede savaş kazanılır.

Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lügati't Türk adlı eserinde Umay kelimesine de yer verir. Umay, Türk dilinin ilk ansiklopedik sözlüğü olan Divanü Lügati't Türk'te şu şekilde geçer: "Son, kadın doğurduktan sonra çıkan hokka gibi nesne. Buna 'çocuğun ana karnındaki eşi' denir. Birisi buna hizmet ederse çocuk doğar. Kadınlar sonu uğur sayarlar" (Atalay, C. I, 1992: 123).

Umay'ın zikredildiği yerler sadece Göktürk Yazıtları ve Divanü Lügati't Türk ile sınırlı değildir. Son zamanlarda Ulan Batur civarında bulunan bir kiremitte "Kögmen Yer-su ve Umay hatun" ifadesi bulunmaktadır. Yine Umay adının, eski Türklerde

çocuklara isim olarak verildiği Altun Göl çevresinde daha belirgin bir tarifile Abakan Nehri'nin sağ sahilindeki dağlar arasında bulunan bir kitabeyle açıkça ortaya konulmuştur. Sözü edilen yazıtta 'Bu atımız Umay Beg' ibaresi geçer. Bu kitabenin, Umay Bey adında bir kişinin mezar taşı olduğu anlaşılmaktadır. Abdulkadir İnan, eski Türklerin çocuklarına Umay ismini vermelerini çok dikkat çekici bulur ve bunun anlamlı olduğunu belirtir (İnan, 1998, 2000: 36, 398).

Wilhelm Radloff'un Proben külliyyatının IX. cildinde bulunan Şamanist boylardan biri olan Sagaylar'a ait metinlerde Umay'ın, İmay şeklinde üç yerde geçtiği görülmektedir. Bir metinde şaman davulunun üzerinde bulunan resimlerin açıklamasında kayın ağacı ile birlikte Umay'ın gökten indiği anlatılır. Bir diğer Sagay metninde cenaze töreninden bahsedilirken Umay adı zikredilir. Cenazeyi defnedip mezardan dönen kimselerin geldikleri evin üst başı tarafına üç kez rakı saçtıklarını, bu saçının Umay'n bulunduğu yöne doğru yapıldığı belirtilir. Yine Şamanist boylardan biri olan Koçların ettiği ateş duasında Umay ana ateş ruhu olarak geçer. İnan, defin törenine ait metinlerde Umay adının geçmesini ilginç bulur ve Aladağlı adlı Şamanist kavmin Umay'ı ölüm meleği olarak kabul etmiş olabileceklerini düşünür (İnan, 2000: 35).

Bugün Şamanizm inancını en canlı şekilde sürdüren ve çeşitli uygulamalarla yaşatan Yakut Türkleri'nde de Umay'ın izine rastlanır. Yakutların inancına göre 'çocuk imısı' denen ve büyük ihtimalle çocuk koruyucusu anlamına gelen, bir kuş şeklinde çocuğun başının üzerinde öten ve böylece çocuğun neslinin bereketli olacağını haber verip müjdeleyen 'Ogo imıta' denilen bir ruh vardır. Bu ruh Umay'ın ta kendisidir (İnan, 2000: 35).

Umay adının yer aldığı eserleri sırayla belirttikten sonra bu ruhun görevlerini açıklayalım.

Umay sadece insan yavrularını korumakla kalmaz, o aynı zamanda dişi hayvan ve hayvan yavrularını da korumakla yükümlüdür (İnan, 1976: 26).

Yaşar Kalafat çocukların koruyucusu olarak kabul ettiği Umay'ın, bu koruyuculuk vazifesini doğum esnasında, doğumdan sonra ve çocuğun belli bir olgunluk dönemine ulaşip er adını alana kadar sürdürdüğünü söyler (Kalafat, 1999: 18).

Kalafat, Umay ruhunu ilâhî bir tebligatın parçası olarak görür ve ilâhî tebligatların sadece kavimleri muhatap almadığını sözlerine ekler. Kırgız kadınlarının çocuklarını beşiğe yatırdıkları sırada: "Benim kolum değil, Umay Ana'nın kolu olsun;

benim yolum değil, Umay Ana'nın yolu olsun" şeklinde dua ettiklerine işaret eder (Kalafat, 2002: 63, 65).

Günümüzde kadınları ve çocukları koruyan bir ruh şeklinde düşünülen Umay, Kırgızlar, Yakutlar, Tunguzlar, Altaylar ve Güney Sibirya Türkleri başta olmak üzere pek çok Şamanist kavimde hâlâ varlığını sürdürmektedir. Bu Şamanist Türklerin inançlarına göre, Umay her an çocukla birlikte. Ancak bu ruhun çocuğu bıraktığı dönemler de olur. Bu ayrılık dönemi uzun sürdüğü vakit çocuk hastalanır. Çocuk hastalandığı zaman Çocuktan ayrılan Umay ruhunu geri getirmek için kama başvurulur. İnanışa göre eğer çocuk uyku esnasında gülümsüyorsa Umay onunla beraberdir, ağladığı zaman adı geçen koruyucu ruhun çocuğu terk ettiği düşünülür (Çoruhlu, 2000: 40).

Katanoff, tanrıça Umay'ın en eski dönemlerdeki ana-atayı temsil ettiğini söyler. Umay, omzunda bebek tutan bir azize olarak algılanır ve doğurganlık gücünü simgeler (Ateş, 2001: 123).

Amirgazin Serik Turgazıoğlu, Tanrı Dini ve Şamanizm'deki Sorumlulukların Özellikleri başlıklı makalesinde, Umay'ın çekirdek dağıtmakla görevli bir ruh olarak kabul edildiğini ve Şamanist kavimlerin kaderinde önemli yer tuttuğunu söyler. Eski Türk inançlarında Umay Ana'nın kadınların Allah'ı olarak düşünüldüğünü ifade eder (Turgazıoğlu, 2003: 11).

Umay ruhu için çeşitli törenler ve uygulamalar da yapılmaktadır. Kaşgarlı Mahmut'un 'son' dediği şey çocukların koruyucusu olan Umay'ın timsalidir. Kadınlar çocuk sahibi olmak için 'son'a taparlar ve son gömme töreni verilen bir merasim düzenlerler. Bu törende şu işlemler gerçekleştirilir: Son, doğum yapan kadından çıktıktan üç gün sonra kadınlar tarafından bir çukura gömülür ve bu çadırın çevresine ağaç kabuklarından oluşturulmuş üç adet küçük çadır yapılır. Bu küçük çadırların içine ateş koyarlar. Yapılan bu ayinlerde erkek bulunmaz, faaliyet sadece kadınlara yöneliktir. Kutsal olarak kabul edilen kayın ağacının kabuklarından geyik, sığın, güneş, ay resimleri yay ve üç tane ok yapılır. Resimleri oklar aracılığıyla alıp ateşe atarlar. 'Son'u gömdükleri çukurun çevresine yaptıkları küçük çadırları da ateşte yakarlar. Ateş sönmeye başladığı andan itibaren toplanan kadınlar avuçlarını yağlamaya ve alkışlamaya başlarlar. Bu işlemleri yaparken gülmek veya kahkaha atmak zorundadırlar. En sonunda: "Doğum tanrısı hatun, ye!" diye bağırlar (İnan, 2000: 38-39).

Yaşar Çoruhlu D. Sinor'dan aktardığı bilgilerle Umay ile ilgili gizli ve tehlikeli bir uygulamadan söz eder. Bu uygulamadaki esas amaç, obada bulunan sağlıklı bir bebeğin ruhunun kısır bir kadına nakledilmesi ve kısır kadının çocuk sahibi olabilmesini sağlamaktır. Bu nakil işleminin yapıldığı tören kam tarafından gerçekleştirilir. Ruhu alınan, yani Umay'ın kısır kadına gelmesine ve ona bebek vermesine sebep olan bebek ölür. Bu sonuç adı geçen merasimi tehlikeli kılmaktadır (Çoruhlu, 2000: 42).

Yakutistan, Kazakistan ve Kırgızistan'da yaşayan şaman inancına sahip kadınlar Umay için tören yaparlardı. Bu törende plâsentanın simgesi olan geyiği serbest bırakarak, onu özgürlüğüne kavuştururlardı (Ateş, 2001: 124).

Kimi zaman iye, kimi zaman ruh, kimi zaman ana, kimi zaman da tanrıça ibareleriyle birlikte kullanılan Umay acaba bir ilâhe midir, yoksa değil midir? Bu sorunun cevabını Dursun Yıldırım'ın Köktürk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı? başlığını taşıyan bildirisinde bulabiliyoruz. Yıldırım, bildirisinde çok net bir şekilde bu konuya açıklık getirir ve şöyle der: "Kut, sadece tengri tarafından verilir ve verilen kimse tarafından kullanılabilir. Böyle olunca Umay'ın da sahip olduğu 'kut'un kendisine, yaratan tengri tarafından bağışlanmış olması gerekir. Umay'ın görevinin bu kut ile bütün canlıların yavrularını korumak olduğu anlaşılıyor. Dolayısıyla, onun, burada tanrıçalık gibi bir görevi yoktur. Olsa olsa onun semavî dinlerde olduğu gibi kendisine verilen sınırlı gücü, 'kut'u; yine kendisine verilen sınırlı bir görev içinde kullanan melek rolündeki varlık ile karşılaştırabiliriz. Yaratma, oldurma kudreti yoktur; sadece kut ile yaratılanların doğurduğu yavruları koruma görevi vardır" (Yıldırım, 1992: 359).

Umay'ın görevleri ile ilgili verdiğimiz bilgileri şöyle değerlendirebiliriz:

Abdulkadir İnan, Umay'ın insan yavrularını koruduğunu, Yaşar Kalafat Umay'ın sahip olduğu koruyuculuk görevinin çocuğun ergenlik dönemine gelene kadar devam ettirdiğini söyleyerek onun ilâhî emirlerin insanlara ulaştırılmasında etkili olduğundan bahseder. Yaşar Çoruhlu ise Şamanist kavimler arasında Umay'ın önemli bir yere sahip olduğunu, çocuğun hastalanması hâlinin dahi Umay ile ilgisinin bulunduğunu ifade eder. Mehmet Ateş ise Umay'ın doğurganlığın simgesi olarak kabul edildiğini belirtir. Amirgazin Serik Turgazıoğlu, Umay'ın dişileri koruyan bir ilâhe olarak düşünüldüğünü söyler.

Umay için düzenlenen törenleri ve yapılan uygulamaları da kısaca şöyle özetleyelim:

Umay için düzenlenen törenleri ve yapılan uygulamaları da kısaca şöyle özetleyelim:

Abdulkadir İnan, 'son' gömme töreninin nasıl yapıldığını anlatırken, Yaşar Çoruhlu, yaşayan bir bebeğin ruhunun alınarak, çocuğu olmayan kadına aktarıldığı törenden söz eder. Mehmet Ateş de bir geyiğin Umay için serbest bırakıldığını kaydeder.

Son olarak Dursun Yıldırım, Umay'ın tanrı veya ruh olduğu ile ilgili karışıklıklara açıklık getirerek, onun melek hüviyetinde olduğu sonucuna varır.

Umay, Şamanizm inancına göre kadınları, çocukları, dişi hayvanları ve bu hayvanların yavrularını hayatlarının belli dönemlerinde koruyan, kollayan, onlara yardım eden dişi ruha verilen addır. Şamanizm'de yer alan iyi ruhlar içerisinde önemli yeri olan Umay'ın kadın ve çocukların koruyucu meleği olarak da düşünülebilir. Umay her an çocuklarla beraberdir. Bugünde uyuyan bir bebek gülümsediğimde rüyasında meleklerin onu güldürdüğü düşüncesi vardır ki bu da çok büyük bir ihtimalle Umay'ın çocukların koruyucusu olduğu fikriyle alâkalıdır.

Tanrı Ülgen'den aldığı bu koruma görevini yerine getiren Umay, hastalanan çocuğa şifa verir, zor durumda bulunan kadınların ve bebeklerin yardımına koşar. Kimi zaman bir kuş şeklinde düşünülen Umay'ın aynı zamanda çocuklara şans getirdiği, onları bereket ve feraha kavuşturduğu da söylenmektedir.

Yukarıda Umay için türlü uygulamalar yapıldığını, kam eşliğinde tören düzenlendiğini belirtmiştik. Umay adına düzenlenen törenler ve yapılan pratikler onu kutsamak, memnun etmek ve her daim onun yardımını sağlamak amacıyla yapılır. Özellikle çocuğu olmayan kadınlar 'son' gömme töreniyle çocuk sahibi olmayı dilerler. Bu töreni kadınların toplu halde yapmaları, erkekleri merasimden uzak tutmaları Umay'ın kadın ve çocukları ilgilendiren bir ruh olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Onun için özel saçı olmamakla birlikte onun bulunduğu inanan tarafa defin merasimlerinden sonra rakı saçıldığı bilinmektedir. Ancak bu rakı saçısı sadece Aladağlı Şamanistler tarafından yapılır. Başka kavimlerde bunu gibi bir saçı törenine rastlanmamaktadır.

Bugün Umay'a ve Umay ruhu ile ilgili inanışların oluşturduğu Umay kültürünün izlerine Şamanist boylarda hâlâ rastlanmaktadır. Yani Umay canlı bir şekilde varlığını sürdürmektedir. İslâmiyet'i kabul eden Türkler arasında da Umay kültürünün izlerine rastlamaktayız. Yapılan uygulamalarda ve halk içinde yaşayan pek çok inanışta bu

kültün bakiyelerine rastlanmaktadır. Umay ve Umay kültü ile ilgili Şamanizm kalıntılarına tezimizin ikinci bölümünde yer vereceğiz.

2. 5. 2. 1. 9. Ayısıtlar

Şamanizm'de Ana Maygıl, Ak Ene ve Umay dışında ayısıt adı verilen dişi ruhlar da bulunmaktadır.

Yaratıcı, bolluk, bereket ve refah temin eden dişi ruhlar grubuna ayısıt adı verilir. Ayısıtlar olarak adlandırılan bu dişi ruhlardan kimi insan yavrularını ve kadınları, kimi de dişi hayvanları ve hayvan yavrularını korumakla yükümlüdür. Ayısıtların en önemli görevi dağınık halde bulunan hayat öğelerini toplayarak birleştirmek ve 'kut' denilen nesneyi meydana getirmektir. Ayısıtlar, 'kut' adı verilen nesneyi, ana rahmindeki çocuğa üfleyerek ona can verirler. Bu sebeple hamile kadınlar ayısıtların koruması altında bulunurlar.

Ayısıtların simgesi kuğu kuşlarıdır. Bundan dolayı kuğu kuşlarına dokunulmaz. Yakut şamanlarının inanışlarına göre ayısıtlar gökyüzünden gümüş tüylü beyaz kısrak şeklinde inerler ve yele ile kuyruklarını da kanat olarak kullanırlar. İnsanları koruyan ayısıtlar yaz mevsiminde güneşin doğduğu yerde; hayvanları himayesi altında bulunduran ayısıtlar ise, kış mevsiminde güneşin doğduğu yerde bulunurlar. Yakut kızları ayısıtlar adına put yapıp, yataklarının altında saklarlar.

Ayısıtlar için tören de yapılır. Şaman başkanlığında yapılan törene Ayısıt Töreni denir. Ayısıt törenini yapmak için şaman masum ve temiz dokuz kız, dokuz erkek seçer. Kızları sol tarafına, erkekleri sağ tarafına alan şaman bir halka oluşturur. Hep birlikte dans edilmeye, ilâhi söylenmeye başlanır. Yakut şamanlarının âmin kelimesi yerine kullandıkları 'ayhal' veya 'uruy' sözleri yüksek sesle söylenir. Bu esnada şaman ayısıtlara ulaşmak için gök yolculuğuna başlamıştır. Şaman dokuz makamı geçerek en sonunda ayısıtların dergâhına ulaşmayı başarır (İnan, 2000: 37-38).

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşılıyor ki, ayısıt dişi olduğu tahmin edilen yardımcı ruhların geneline verilen bir isimdir. Ayısıt zümresi içinde yer alan ruhlar, çocuğun doğmasında etkili olurlar. Ayısıtların çocukları koruma görevinin Umay'ın görevi ile benzeştiğini söyleyebiliriz.

2. 5. 2. 2. Yeryüzünde Bulunan Ruhlar (Yer-Sular)

Şamanist Altaylılar insanları kötü varlıkların şerrinden koruyan ve yeryüzünde bulunan ruhlara 'yer-su tanrıları' adını verirler. Onlara göre yer-su tanrıalarının görevi, insanların sağlıklı yaşamalarını sağlamak, hayvanların çoğalmasını temin etmek ve

canlılara daha rahat bir hayat sürme imkânı sunmaktır. Çoğunlukla insana benzetilen yer-sular herhangi bir dağın, ırmağın, ovanın hâkimi olarak düşünüldükleri için 'sahip' adıyla da anılırlar. Altay halkları bu ruhlara sahip anlamına gelen 'e, é' derler. Yakutlar yer-sular için 'iççi', Volga Irmağı civarında yaşayan Türkler 'öye', Buryat şamanları 'ecen', Tunguz şamanları ise 'amak' tabirlerini kullanırlar. yer-suların yer ile beraber yaratıldığı düşünülür (Buluç, C.11, 1979: 328).

Yer-su denilen bu kutsal iyelerin varlığı Göktürk Yazıtları'nda da göze çarpmaktadır. Kültigin ve Tonyukuk Abideleri'nde yer-su tabiri geçmekte ve bu tabir 'ıduk' yani 'kutsal' sıfatıyla nitelendirilmektedir. Yer-su ifadesinin yer aldığı iki örnek şöyledir:

Üze Türk Tengrisi Türk ıduk yiri subı ança itmiş (Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş) (Ergin, 1972: 13).

Altun yışığ aşa keltimiz. İrtiş ögüzüg keçe keltimiz. Kelmiş alp tidi, tuymadı. Tengri Umay ıduk yir sub basa birti erinç. Neke tezer biz? (Altun Ormanı'nı aşarak geldik, İrtiş Nehri'ni geçerek geldik. Geleni cesur dedi duymadı. Tanrı, Umay İlähe, mukaddes Yer-Su üzerine çöküverdi herhalde) (Ergin, 1972: 77).

Yukarıda verilen örnekler yer-su ruhlarının tanrı tarafından yaratıldığını ve yine tanrı ve Umay ile birlikte yer-su ruhlarından zor durumlarda kuvvet alındığını gözler önüne seriyor.

Ziya Gökalp, yer-suların on yedi han olduğunu ve bunların her birinin büyük dağların veya bir ırmağın kaynağında oturduğu bilgisini verir. Türklerin kendilerini barındırıp beslediğine inandıkları dağı, ırmağı kutsal kabul ettiklerini ve bunlara 'yer-su' adını verdiklerini söyler (Gökalp, 1976: 72, 177).

Eski Türkler tabiatta yer alan birtakım nesnelere tapmışlar, bu tabiat kültürünü 'yer-su' adıyla ifade etmişlerdir. Bu kült imparatorlukların hüküm sürdüğü devirde gelişerek, vatan kültürüne yükselmiştir (İnan, 1976: 30).

Yer-su ruhları hakkında en doyurucu bilgileri sunduğuna kanaat getirdiğimiz Wilhelm Radloff, yeryüzünün insanlara yardım eden ruhlardan meydana gelen bir cemiyet şeklinde düşünüldüğünü ve bu ruhların 'yer-su' adını alarak kutsal kabul edildiğini anlatır. Ona göre insanoğluna en yakın bulunan ilâhlar, yer-su ilâhlarıdır. Çünkü insanlar yer-su ruhlarının iyiliklerinden ve koruma fonksiyonlarından direkt olarak yararlanırlar ve onlarla vasıtasız iletişim kurabilirler. Yer-su ruhlarını hisleriyle kavrayabilen insanlar, onlarla akrabalık halindedir ve onlardan korkusuzca yardım talep

edebilir. Yer-sular, on yedi handan ibarettir. Bunlar karlı dağların tepelerinde, nehir kaynaklarında otururlar. On yedi hanın en güçlüsü Yo-Kan adını taşır. Yo-Kan, yeryüzündeki ağaçların en büyüğü olan yüksek bir çamın bulunduğu yerde ikâmet etmektedir. Bu çam, gökyüzünde yaşayan Ülgen'in sarayına kadar ulaşır. Yo-Kan'ın So-Kan ve Temir-Kan adında iki oğlu vardır. On yedi hanın ismini şöyle sıralayabiliriz:

1. Yo-Kan
2. So Kan
3. Temir Kan
4. Talay Kan
5. Adam Kan
6. Mordo Kan (Abakan-Kan)
7. Altay Kan
8. Kırgıs Kan
9. Yabaş Kan
10. Edar Kan
11. Yabır Kan
12. Kayra Kan
13. Puysan Kan
14. Parbi Kan
15. Mansar Kan
16. Pırçu Kan
17. Oktu Kan

İnsanlar bu on yedi hanın şahsında yer-sulara hürmette kusur etmemeye çalışırlar (Radloff, 1986: 219-220, 231).

Ahmet Kabaklı, yer-su ruhları için 'mukaddes periler' ibaresini kullanır. Bu mukaddes perilerin vatanın da timsali sayıldığını söyleyen Kabaklı, onları yurda ve yurdun mukaddesliğine sahip çıkan melekler olarak görür. Irmaklar, dağlar, göller, pınarlar, ormanlar kutsal şeylerdir ve yer-su denilen perilerin yataklarıdır (Kabaklı, C.2, 1968: 36).

Yakut Türklerini ettikleri hayır duasında yer-su ruhlarının adı geçer: "Yer-kaya, su-deniz, orman-dağ ruhu, günahını düzeltsin, yolun yükseğini alçaltsın, görünmezden korusun. Kar, yağmur, yel, rüzgâr soğuklarını azaltsın, güneşin ateşi şiddetini artırmassın" (Vasilyev, Kirişcioğlu, Killi, 1996: 89).

Muharrem Kaya tabiat kültlerinin temelindeki inançlarda ‘dinamizm’ dikkati çektiğini söyleyerek, dinamizm, doğada var olduğuna inanılan, özellikle belli nesnelere, bitkilerde, hayvanlarda ve insanlarda daha belirgin olan, dinamik kuvvetle yüklü bulunma inancı olarak tanımlar. Bu düşüncenin belli bir zaman sonra inanç, dua, ibadet, adak hatta büyü şeklinde kendisini göstereceğini belirtir. Kaya’ya göre bu inançlar, eski Türklerde yer-su ruhları adı altında varlığını devam ettirmektedir (Kaya, 2001: 203).

İnsanlara bereket getiren Yer-Sular bin kulaklıdırlar (Uraz 1994: 109).

Altaylıların insanları koruyup kolladıklarına inandıkları Yer-Su ruhlarını Ziya Gökalp, Türkleri barındırıp besleyen kuvvetler olarak görür. Yer-Suların tabiat kültünü oluşturduğunu söyleyen Abdulkadir İnan, bunların zamanla vatan kültü seviyesine yükseltildiğini belirtir. Wilhelm Radloff, Yer-Suların on yedi handan meydana geldiğini ve onların insanlara en yakın yardımcı gler olduğunu düşünür. Ahmet Kabaklı, yer-su ruhlarının bir çeşit peri olduğunu belirtir. Yuriy Vasilyev, Fatih Kirişçioğlu ve Gülsüm Killi verdikleri hayır duası örneğiyle yersu ruhalarının fonksiyonlarını açığa vururlar. Muharrem Kaya, yer-su inancının temelinde dinamizm inancının bulunduğunu söyler.

İnsanoğluna başı sıkıştığı, zor durumda bulunduğu zaman yardım eden yer-suların bir ruh taşıdığına inanılır. Yer-sular, insanların yeryüzündeki koruyucularıdır. Biz, ‘sahip’ ya da ‘iye’ adı verilen yer-su ruhlarını orta dünya insanların yardımcı kuvvetleri olarak kabul edebiliriz. Çünkü insanlar ihtiyaç duydukları bir durumda onlara başvurabilir, dua edebilir, kurban kesebilirler. Bunları yaparken de bazı törenler dışında şamanı aracı tayin etmezler. Yukarı dünya ile aşağı dünya tanrılarına istek ve ihtiyaçlarını din adamı olarak kabul ettikleri şaman yoluyla iletmeye çalışan insanlar, yer-su ruhlarına daha rahat ulaşabilirler. Dolayısıyla yer-su ruhlarını kendilerine daha yakın hissederler.

Bir dağın, bir pınarın, bir taşın ruhu olduğuna ve bunların koruyuculuk vasfı taşıdığına inanan şamanist halklar onları kutlu ve saygın kabul ederler. Tapılan veya saygı duyulan nesnelere değil, bu nesnelere içinde bulunduğuna inanılan ruhlar veya o nesnenin sahipleridir. şamanistlere göre suyun sesi, rüzgârın uğultusu onların canlı olduklarının bir işaretidir. Dağların ululuğu, yüksekliği, gökyüzüne olan yakınlığı, içinde heybetli ve yardımsever bir ruh taşıdığına inanılması sonucunu doğurmuştur. Ateşin yakıcılığı, ruhu arındırıcı özelliğinin bulunması şamanistlerin onun alevinde bir can taşıdığını düşünmelerine sebep olmuştur.

Şamanizm'e inanan insanlar yeryüzünün gizli güçlerle çevrili olduğunu, bu ruhların yüzü suyu hürmetine daha rahat yaşadıklarını düşünürler ki, işte bu yardımcıları da yer-su adı altında zikredilen tabiat kuvvetleridir.

Yer-suları dağ kültü, taş-kaya kültü, ağaç-orman kültü, su kültü ve ateş kültü olmak üzere beş alt başlık altında incelemenin yerinde olacağı düşüncesindeyiz. Yer-sular tez çalışmamızın asıl kısmı olan masalarda 'kült' halini almıştır. Ağaç kültü, ateş kültü, su kültü. Tekrara düşmemek amacıyla bu bölümde sadece yer-suları genel özellikleriyle tanıttık, masallarla ilgili bölümümüzde konuyu masal metinlerinden çıkardığımız kült örnekleriyle zenginleştirerek daha ayrıntılı ve anlaşılır şekilde açıklamaya gayret göstereceğiz.

Dağ iyisiyle yer-su ruhlarını tanımaya başlayalım:

2. 5. 2. 2. 1. Dağ Ruhları

Yer-su ruhlarının en önemli temsilcisi durumunda olan dağlar Şamanistler tarafından mukaddes kabul edilmiştir. Gök tanrı ile alâkalı olarak düşünülen dağların, tanrıya kurban kesilen, türlü devletlerle antlaşma imzalanan mekânlar olduğu hakkında verilen bilgiler Çin kaynaklarıyla sabittir. Yine eski Türklerin dağları tanrıların bulunduğu yerler olarak düşündükleri Gerdizi'nin verdiği bilgiler arasındadır. Abdulkadir İnan, eski Türklerin dağların tanrı makamı olduğunu düşünmelerini, onların göğe yakın bulunmalarına ve uzaktan mavi görünmelerine bağlar. Şamanist boylara ait pek çok dağın ulu, büyük, mübarek, mukaddes, büyük ata, büyük hakan gibi sıfatlarla nitelendirilmesi dağlara verilen önemi ve dağların iye olarak kabul edildiklerini gösterir. Han Tanrı, Buztağ Ata, Burhan Ula, Erdene Ula bu dağlardan bazılarıdır. Şaman halklarda her boy ve kabilenin kutsal kabul ettiği ve kendilerine ait bildiği dağlar vardır. Moğolların Erdene Ula'sı, Uygurları Kuttag'ı, Altaylıların Altay Sıradağları, Urenha ve Tuba adlı Şamanist boyların Hangay ve Tannau dağları buna örnek olarak verilebilir.

Şamanların idare ettikleri törenlerde söyledikleri dua ve ilâhilerin bir kısmında dağlara yalvardıkları, onlardan yardım bekledikleri görülür: "Ey mukaddes ve geniş Altay'ın yargı yeri! Durmadan kısmet veren Altay! Bizi yıpratmak için hüküm veren Altay! Saçları ağarmış ihtiyarlarımıza istirahat sağlayan Altay! Yer ve denizler yaratıldığı zaman ata babalarımızın takdis ettiği ve taptığı Altay!" Ruhlar ve ulu kamların da kuvvet ve kudretlerini dağlardan aldıklarına inanılır. Bundan dolayıdır ki, büyük ruhlara hitap edilirken 'Altaylardan ün almış olan' ifadesi kullanılır (İnan, 1976: 31-36).

Yukarıdaki şaman duasında geçen ve Altaylı Şamanistlerce kutsal sayılan Altay Dağı'nın asıl adı Altın Dağ'dır. Gök ile yer arasında bulunan Altın Dağ'ın başı Ay ve Güneş'e değermiş. Ülgen'in oturduğu bu dağın etekleri yeryüzüne kadar ulaşmazmış. Bu dağın doruğunda hiç gece olmazmış (Ögel, 2002: 433).

Şamanlığa yeni başlayacak olan kişi eğitimini tamamladıktan sonra, yapılan törenle Şamanlığa ilk adımını atar. Tecrübeli ihtiyar bir şamanın idaresinde yapılan şamanlığa kabul töreni bir dağ başında yapılır. Yine şamanlar dağ ruhlarına ve buna bağlı olarak da dağlara ant verirler. Dağa karşı ant içme de ona verilen değeri göstermesi bakımından dikkate değerdir (İnan, 1998: 321-322).

Şamanizm'e inananlar sadece dağların ruhu olduğuna inanmakla kalmayıp, doğrudan ona ibadet de ederler. Onların düşüncesine göre dağlar canlıdır ve her şeyi duyar. Ruh bizzat dağdır; dağ da bizzat ruhtur. Bazı kavimler kutsal saydıkları dağları aynı zamanda ata olarak benimsemişlerdir. Yani dağdan türediklerine inanmışlardır. Bu konuda araştırma yapan L. P. Potapov, böyle bir düşüncenin varlığına sadece Verbitski'nin makalesinde tesadüf edildiğini, dolayısıyla dağların ata sayılması fikrinin genellenmesinin yanlış olacağını söyler. Ancak Abdulkadir İnan, bu konuya Altaylılara ait pek çok folklorik malzemede sıkça rastlandığını ileri sürer.

Kutsal ve ata kabul edilen dağlar için o yöre insanları tarafından görkemli merasimler düzenlenir ve bu merasimlerde dağ ruhu için kesilen kurbanı da 'dağ kurbanı' denilir. Örneğin Sagay Şamanistlerinin dağ kurbanı merasiminde yaptıkları uygulamaları kısaca özetlemek gerekirse şunlar söylenebilir: Üç yılda bir kutsal addedilen dağın tepesinde yapılan merasimde beyaz renkli üç tane koç kurban edilir. Kadınların katılmadığı bu merasime yaklaşık yüz elli civarında erkek iştirak eder. Şaman, kurban merasimini ve merasimin yapılacağı ortamı hazırlar, tören kıyafetini giyer. Karınları yarılarak yürekleri çıkartılmak suretiyle kesilen kurbanların deri ve kemikleri ateşe atılır. Boğazı kesilmeden kurban edilen hayvanın etleri şaman tarafından kayın ağacının altına koyulur. Davulunu eline alan şaman kayın ağacına rakı serper. Merasim sonunda pişen kurban eti yenir ve evlerden getirilmiş olan rakılar içilir (İnan, 2000: 53-54).

Sibirya'nın kuzeyinde yaşayan Abakan şamanlarının dualarında kutsal saydıkları dağların isimleri geçmektedir. Bu dağ isimlerinin mitoloji ile iç içe geçmiş olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu dağ isimlerine birkaç tane örnek vermek yerinde olacaktır:

1. Mavi görünen Gök Dağ
2. Dokuz Dağ merhametli han
3. Karga gibi Karadağ
4. Ayin yaptıran Bozdağ
5. Ağarıp duran Akdağ
6. Tanrının (göğün) kenarlarına dokunan dağlar

Bahaeddin Ögel de, tıpkı Abdulkadir İnan gibi kutlu sayılan Altay ve Ötüken Dağlarının ana, ata ve kayın baba olarak kabul edilmelerinin eski devirlere ait bir inanış olduğunu düşünür. Heybetli dağlar Türklerde yücelikleri ve güzellikleriyle birlikte ata yurdu olmalarından dolayı da sevgi ve hayranlık beslenen tabiat varlıkları olmuşlardır. Yakut Türkleri tanrının yedi katlı bembeyaz bir dağ üzerinde oturduğunu düşünürler. Altaylılar, Altay Dağlarının doruklarını Katun (Hatun) Bey şeklinde isimlendirmişlerdi. Onlara göre bu dağ ruhları, düşünme ve konuşma yetilerine sahip oldukları gibi aynı zamanda evlenebilirlerdi. Dağlar tanrıya dua etmenin en doğru adresiydi. Cengiz Han, Burkan Kaldun adlı dağa çıkarak dua ve niyazda bulunurdu. Dua esnasında Güneş yönüne doğru döner ve dizini üç kere yere vurarak selâm verirdi (Ögel, C. II, 2002: 430, 462-463).

Ahmet Yaşar Ocak, VII. ve VII. Asırlarda Çungarya havzasında yaşayan Proto-Tunguzlarının, yaşadıkları yerin güneyinde bulunan bir dağa büyük bir saygıyla bağlı olduklarını söyler. Mançular tarafından da kutsanan bu dağda beyaz elbiseli bir ilâhe oturmaktaydı. Mançular ve Tunguzlar bu dağdan türediklerine inanıyorlardı. Dağın üzerindeki bitkilerin, ağaçların ve hayvanların dokunulmazlığı vardı. Onlara dokunanın zarar göreceğine inanılırdı. Araştırmacı Ocak'a göre Türklerin dağlara önem verip onları kült haline getirmelerinin temelinde iki önemli faktör yatar. Bunlardan ilki, dağların tanrı makamı olduğunu düşünmeleri, diğeri de kutsiyet atfedilen dağı ata olarak kabul etmeleridir (Ocak, 1983: 73).

Mircae Eliade **Şamanizm** adlı kitabında 'Kozmik dağ' adında bir dağdan bahseder. Kozmik Dağ adı altında da, dağların önemini ve özelliklerini anlatır. Ona göre Kozmik dağ, gökyüzü ile yeryüzü arasındaki bağlantıyı sağlayan dünyanın merkezinin simgesidir. Kozmik Dağ, Altaylılarda Altay Dağları, Abakan Tatarlarında Demir Dağ, Moğol, Buryat ve Kalmuk gibi Şamanist boylarda Sumer, Sumbur ya da Sumur adını alır. Kozmik Dağ'ı Dünyanın ortası olarak nitelendiren Eliade, bu fikrin Mezopotamya veya Hint kökenli olabileceğini düşünür. Genel anlamda dinler tarihinin en yetkili

araştırmacısı olarak ilim âleminde kendine yer edinen Eliade, Kozmik Dağ ile şaman olacak kişi arasında da ilişki kurar. Ona göre Şamanlığa başlayacak kişi, Şamanlık yeteneklerini kazandığı şaman hastalığı sırasında Kozmik Dağ'a tırmanır ve böylece Şamanlık güçlerine sahip olmada mesafe kat eder (Eliade, 1999: 298-302).

Eliade **Dinler Tarihine Giriş** eserinde de dağları bahis konusu eder. Hem göğe yakın olmaları hem de yer ile temas halinde bulunmalarından dolayı, dağların çift yönlü bir kutsiyet taşıdığını ifade eder. Dağların, atmosfer olaylarının kendilerini gösterebildikleri en uygun yer olduğunu düşünen Eliade, bu nedenle dağların tanrıların evi olduğu fikrini ileri sürer (Eliade, 2003: 114).

Yaşar Kalafat, Göktürklerin Yaratılış Efsanesi'ndeki dağ motifine değinir. Efsaneye göre düşmanlarla yapılan mücadelede sağ kalan erkek çocuğunu kurtaran kurt onu Turfan'ın kuzeyinde bulunan bir dağa götürür. Burada dağ, bir nevi koruyucu ögedir. Kalafat, bu efsanenin bir kalıntısı olarak dağların mukaddes sayılmış olabileceğini düşünür. Yine Türklerin Ergenekon'dan çıkışında da Demir Dağ'ın eritilmesi olayı karşımıza çıkar. Burada da demir, ateş ve ağaçla birlikte dağın yol gösterici, kurtarıcı rolü ön plâna çıkmaktadır (Kalafat, 1999: 37-38).

Fizuli Gözelov ve Celâl Memmedov'un yazdığı **Şaman Efsaneleri ve Söylemeleri** adlı kitapta, dağ ruhlarının insan şekline girebildiklerine dair bir efsane bulunmaktadır. Bu efsaneye göre, avdan dönen on avcı bereketli bir avın sonunda evlerinin yolunu tutarlar. Yolda giderken avcılarının karşısına yaşlı bir adam çıkar. Yaşlı adam avcılarının avladıkları hayvanlardan ister. Ancak avcılar yaşlı adamın bu isteğini reddedip yollarına devam ettiler. Bir müddet sonra avcılar tekrar ava çıktılar, bu kez avları uğursuz ve bereketsiz geçti. Evlerine geri döndüler ve avın bereketsiz geçmesinin sebebini öğrenmek için şamana başvurular. Şaman, kamlık edip dağ iyesinin yanına yollandı. Şaman, dağ iyesinin avlarını kendisiyle paylaşmadıkları için avcılara kızdığını, söyler (Gözelov, Memmedov, 1993: 132).

Dağ ruhlarının Yer-sular içinde çok önemli bir yere sahip olduğunu belirten Yaşar Çoruhlu, hayvanların çoğalmasında, insanların sağlıklı bir ömür geçirmelerinde ve kötülüklerden korunmalarında dağ iyelerinin payının büyük olduğunu söyler (Çoruhlu, 2000: 34).

Altaylı Şamanistler 'Tu' adlı iyeyi en büyük dağ iyesi olarak kabul ederler. İnsanlara iyilik eden dağ ruhları, saygısızlık edenleri de cezalandırırlar. Her dağın ruhu,

kendi bulunduğu bölgede koruyuculuk yapar, o mahalden ayrılmaz (Uraz, 1994: 174, 176).

Halkın kutsal olarak kabul ettiği dağlar, çeşitli özellikleriyle diğer dağlardan ayrılırlar. Kutlu dağları diğer dağlardan ayıran nitelikleri ışık saçmaları, ses vermeleri, istekleri yerine getirmeleri ve kendisine inanmayıp aksi davranış sergileyenleri cezalandırmalarıdır. Bu dağlara masal ve efsane metinlerinde çok sık rastlanmaktadır (Şimşek, 2001: 14).

İçinde ruhların bulunduğu inanılması hasebiyle değerli sayılan dağlar, sadece bundan dolayı değil, yeryüzünde ve yer altında bulunan öğeleri birleştirmesi bakımından da önem arz eder (Kaya, 2001: 203).

Abdulkadir İnan, dağları en önemli yer-su ögesi olarak görür ve onları Gök tanrı ile bağdaştırır. Bahaeddin Ögel, duaların ve kurban merasimlerinin dağlarda yapıldığını; bunda dağların konum bakımından göğe yakın ve yüksek oluşlarının etkili olduğunu söyler. Ahmet Yaşar Ocak, dağların kutsal sayılmasında tanrı makamı olarak kabul edilmelerinin ve ata veya ana olarak benimsenmelerinin etkili olduğunu belirtir. Yaşar Kalafat, efsanelerdeki dağ motiflerinden yola çıkarak, onların mitolojideki önemlerinden dolayı kutsal oldukları sonucuna varır. Mircae Eliade, dağ ögesini ‘Kozmik Dağ’ düşüncesi ile birleştirir ve dağı üç âlem arasında köprü görevi yapan bir simge olarak kabul eder. Yaşar Kalafat, Göktürklerin efsanelerinde geçen Demir Dağ’dan bahseder. Fizuli Gözelov ve Celâl Memmedov, naklettikleri efsaneyle dağ ruhunun insan şekline girebileceğini belirtirler. Yaşar Çoruhlu, insanların rahat bir hayat sürmelerinde dağ ruhlarının büyük etkisi olduğunu söyler. Murat Uraz, dağ ruhlarının hepsinin ayrı bölgelerde hüküm sürdüğünü ifade eder. Esmâ Şimşek, kutsal kabul edilen dağların diğer dağlardan farklı olduklarını, Muharrem Kaya, dağların yeryüzü ile gökyüzünü birbirine bağladığını belirtir.

Yer-Su kültürünün önemli bir halkasını dağlar oluşturmaktadır. Çevremize baktığımızda yüksekliği, azameti, masmavi gökyüzüne yakınlığıyla dikkatimizi ilk çeken tabiat ögesi dağlardır. Kimi karlı doruklarıyla, kimi yemyeşil bağrıyla tabiatı güzelleştiren dağlar Şamanizm’de önemli yer kaplar.

Tarihlerinin en eski dönemlerinden beri Türklerin çeşitli destan ve efsanelerinde (yaratılış, türeyiş, göç) sıkça konu edilen dağlar, çoğunlukla koruyucu ve kurtarma fonksiyonlarını üstlenirler. Dağların tanrı makamı olarak düşünüldüğü, konumuzla ilgili olarak taradığımız ve yararlandığımız pek çok kaynakta karşımıza çıktı. Bu düşünce

onlara ulu. yüce, büyük anlamlarını ihtiva eden sıfatlarla nitelendirilmelerine sebep olmuştur. Kurbanların dağ başlarında kesilerek tanrıya sunulması, hakanların dağların tepelerine çıkarak kendileri, tebaaları altında bulunan halkları ve orduları için dua etmeleri hep tanrıya yakın olma isteği ve tanrının gökte bulunduğu inancından kaynaklanmaktadır. Çünkü dağlar tanrıya en yakın olarak kabul edilen yeryüzü şekilleridir.

Şamanlar tanrı için yaptıkları ayinlerin büyük bir kısmını dağ tepelerinde icra ederler. Şaman adayının çıraklıktan ustalığa geçiş töreni yine dağda gerçekleştirilir. İki devlet arasında yapılan bazı antlaşmalar dağ doruklarında imzalanır. Şamanlar dualarında dağlara seslenirler. Onların seslendiği tabii ki dağların kendisi değil, içinde bulunduğu inanılan ruhtur. Şamanizm'de tabiatta bulunan her varlığın bir ruhu olduğuna inanılır. Her varlığın bir ruh taşıdığı fikrinin temel alındığı bu inanca 'animizm' dendiğini daha önceki bölümlerimizde belirtmiştik. Animizm, Şamanizm inancına yer-sular adıyla yansımıştır. Yani dağların, suların, ağaçların, taşların, ateşin ruhu veya sahibi olduğuna inanılması animizmin etkisidir. Dolayısıyla ruh taşıdığına inanılan dağlar, şamanların dualarında da kendilerine yer bulurlar. Şamanlar, dağı kutsar nitelikteki dualarıyla onlardan yardım talep ederler, onlara yalvarırlar.

Dağ ruhlarına sadece dualarda seslenmek yetmez. Onlar için törenler yapılır ve kurbanlar kesilir. Şamanist olan her boy, dağ ruhlarına çeşitli şekillerde kurbanlar sunar. Ancak hepsinin yaptığı merasimin temelinde dağ ruhlarına ve dağın sahibine olan saygı, ondan medet umma düşüncesi yatar. Yani düşünce ve niyet aynı olmakla beraber yapılan uygulamalarda ufak tefek farklılıklar bulunur.

İyilik tanrısı olarak bildikleri ve taptıkları Ülgen'in gökyüzünde olduğuna inanan Şamanist halklar, gökyüzüne doğru uzanan dağları hep ululamışlar, hatta bir kısmı dağların önünde eğilmek suretiyle dağ ruhlarına secde etmişlerdir.

Dağlar ulaşılmazlığın, yüceliğin ve aynı zamanda da sevilen şanslara ulaşmadaki zorluğun ve güçlüğün sembolüdürler. Bazen iki âşık arasındaki engel olarak karşımıza çıkan dağlar, bazen de sevilen insanı elden alan acımasız kimlikleriyle insanı dertlendirip hüznendirirler. Buna rağmen yine de dert ortağı olarak kabul edilmişlerdir. Elazığ yöresine ait şu türkü, dağların dert ortağı olarak görülmesini çok güzel açıklıyor:

Dağlar dağımdır benim,
 Gam ortağımdır benim.
 Söyletme çok ağlarım,
 Yaman çağımdır benim.
 (Sunguroğlu, 1961: 110).

Dağların engel teşkil ettiği şu mısralarda en güzel ifadesini buluyor:

Aramızda karlı dağlar,
 Hasretin bağrımında kışlar,
 Başa geldi olmaz işler.
 Bin bir dertle doldu gönlüm.

İnsanoğlu, kederinin çokluğunu, derdinin büyüklüğünü 'dağlar kadar derdim var' diyerek ya da şu türküyü söyleyerek açığa vurur:

Bir ah çeksem karşıki dağlar yıkılır,
 Bugün posta günü canım sıkılır.
 Ellerin mektubu gelmiş okunur,
 Benim yüreğime hançer sokulur.
 (Sunguroğlu, 1961: 140).

Bir başka türkü, dağların özelliklerini bize şöyle anlatır:

Oy dağlar, yalçın dağlar,
 Dumanı hırçın dağlar.
 Gün olur, devran döner,
 Ağlayan bayram eyler.

Mağaralar, ağaç kültürünün temelini oluşturan ağaçlar, su kültürünün odak noktasındaki çeşme ve pınarlar genellikle dağlarda bulunmaktadır. Dolayısıyla dağlar, diğer kültürleri de bünyesinde bulunduran ana kült olarak da kabul edilebilir. Bu durum dağların önemini bir kat daha arttırmakta ve diğer kültlere kucak açmaktadır.

2. 5. 2. 2. 2. Taş-Kaya Ruhları

Abdulkadir İnan yer-su ruhlarının bir diğeri olan taş-kaya iyeleri hakkında İslâm bilgini El Birûni'nin El-Asarü-l-Bakiye eserinden aldığı bilgileri aktarır. İnan'ın aktardığı bilgilere göre Oğuzlar bir pınarın yanında bulunan kayaya secde etmişlerdir (İnan, 1976: 40).

Şamanizm'de 'oba kültü' denen bir kültün varlığından bahsedilir. Oba, dağ geçitlerinde, bozkırlarda taşların üst üste yığılmasından meydana gelen küçük tepelerin adıdır. Bu obalar kutsal sayılan dağların ve tepelerin yerini tutarlar. Issız dağ geçitleri, sessiz ve sonsuz steplerden geçen yolcular, o bölgenin ruhlarını memnun etmek, gelebilecek tehlikelerden korunmak amacıyla obaya taş atarlar. Obaya atılan bu taşlar o bölgenin koruyucu ruhu için yapılan bir saçı olarak kabul edilebilir. Her boyun bir obası vardır ve bu obanın bulunduğu yerde kurbanlar kesilir, ayinler düzenlenir. Obaya atılan taşların kaza ve belâyı defedici, insanı koruyucu vasıflar taşıdığı düşünülmüştür (İnan, 2000: 59-60).

Ahmet Yaşar Ocak da Joseph Castagne'nin adlı seyyahın gezi notlarından yararlanarak konuyla ilgili olarak birtakım bilgiler vermiştir. Maverâünnehir bölgesindeki insanların büyük bir çoğunluğunun hacimce büyük, şekil olarak değişik taşlara saygı duyduklarını anlatır. Onların düşüncesine göre bu taşlar insanlarda olumlu ve olumsuz etkiler bırakabilecek gizli ruhlar taşır. Bu özelliklerinden dolayı ziyaret edilen taşların yanında bir türbe bulunması dikkat çekici bir ayrıntı olarak göze çarpar (Ocak, 1983: 80).

Hikmet Tanyu, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar** adlı kitabında taşların kutsal sayılmasıyla ilgili bilgiler vermiştir. Tanyu'ya göre ilkel toplumların taşta kutsiyet atfetmelerinin sebebinin onda bir kuvvet ve kudret olduğuna inanmaları olduğunu söyler. Bundan dolayı taşı, büyü yaparken kullanırlar, uğur ve şans getirmesi için de onları yanlarında taşırlar (Tanyu, 1987: 25).

Şamanizm'e inanan kavimlerden biri olan Baramalı Karibelerde şamanın iletişim kurduğu her ruh grubu, farklı şekillerdeki çakıl taşlarıyla temsil edilir. Şman, bu çakıl taşlarını çingırağa benzer bir nesnenin içine koyar ve böylece istediği zaman ruhları çağırma şansına sahip olur (Eliade 1999: 119).

Hem kayalar hem de taşlar çeşitli özelliklerinden dolayı insanlara ilginç gelmiştir. Taşın her zaman olduğu gibi kalması, şekil değiştirmemesi, sertliği ve bu sertliğin beraberinde getirdiği güç, onun içinde farklı dünyaya ait bir hakikatin ve

kuvvetin olduğunu düşündürür. Yazara göre kaya, varlığın mutlak yani değişmez şeklidir ve insanı aşan bir gücün temsilcisidir. Onun büyüklüğünde, yüzeyinde yer alan enteresan şekillerde insanı korkutan ve aynı zamanda kendisine çeken bir varlığın mevcudiyeti söz konusudur.

Şekil ve görüntü açısından taş ve kayaları yukarıda belirttiğimiz şekilde değerlendiren Mircae Eliade taşın, kayanın veyahut da küçük bir çakıl parçasının dinî anlamda saygı görmesini veya kutsal olarak nitelendirilmesini onun içinde bulunan bir 'şey' ya da 'yer' e sahip olmasına bağlar. Yani insanlar taşın kendisine değil, içindeki 'şey' e tapmışlardır. Dinler tarihi araştırmacısı olan Eliade, insanların taşlara farklı bir şeyi temsil ettikleri sürece taptıklarını da sözlerine ekler. Taşları, kendilerini çeşitli kötülüklerden ve olumsuzluklardan korumaya yönelik 'enerji merkezleri' olarak gören insanlar, isteklerine kavuşmak, hayallerini gerçekleştirmek için taşları araç olarak kullanmışlardır. Bu durum Şamanistlerin taşlara kutsallık atfetmelerinde etkili olmuştur. Dinden ziyade sihir ve büyü ile ilgili olarak değerlendirilen taşlar veya kayalar tapınmanın nesnesi değil, aracı olmuşlardır (Eliade, 2002: 222).

Jean Paul Roux mezar taşları ve balballar hakkında çok kısa bilgiler vermiş, taş-kaya kültürü ile ilgili eski devirlere ait pek fazla bilgi bulunmadığını belirtmiştir. Yazar sadece Şamanist Altay halklarının yapı bakımından farklı ve olağanüstü kayalara derin bir saygı duyduklarını kaydetmekle yetinmiştir (Roux, 2002: 148).

Türkler tarafından taşlara ve kayalara çeşitli görevler yüklenmesi suretiyle bu nesnelere çevresinde çeşitli inanışlar oluşmuştur. Bu sebeple taş ve kayalar Şamanizm inancının içinde yer alan yer-su ruhları grubuna dahil edilmiştir (Kalafat, 1999: 41).

Murat Uraz, taşların natüralistler tarafından tanrı olarak kabul edildiğini belirtir. Kutsallık ve kimi zaman da tanrısallık atfedilen taşlardan şifa umulmuş, yardım beklenmiştir (Uraz, 1994: 179).

Doğada bulunan bütün varlıkların canlı olduğuna ve ruh taşıdığı inancına dayanan Animizm'de ölümden sonra bedenden ayrılan ruh, çeşitli varlıklara yerleşir. İşte ruhun ikâmet ettiği nesnelere biri de taşlardır (Gökbel, 2002: 91).

İlkel insan toplulukları, taşların farklı şekil ve büyüklükte olmalarını onların içinde güçlü bir ruh bulunmasına bağlamışlardır. Taşın suda eritilerek içirilmesi, türbelerden alınan taşların kişinin üzerinde taşınması, baş ağrısının geçmesi için kafanın, oyuk bir taş içine sokulması taşın içinde bulunduğu inanan gizli ruhtan

beklenen yardımlar neticesinde ortaya çıkmış inanışlardan bazılarıdır (Kaya, 2001: 205-206).

Sihirli olduğu düşünölen ve benzerlerinden farklı özellikleri dolayısıyla ayrılan taşlar da taş-kaya költü içerisinde değeriendirilir. Bu taşların en önemlisi yada taşıdır.

Bir rivayete göre yada taşı geyik, su kuşu ve yılanın başında bulunmaktadır. Avcılar av hayvanının izini takip edebilmek için bu taşla kar yağdırırlar ki hayvanın ayak izleri belli olsun. Yine bu taş yardımıyla nehrin sularını dondurup karşıdan karşıya rahatlıkla geçebilme imkânına sahip olurlar (Buluç, C. 11, 1979: 327).

Yada taşı, Türk tanrısının, Türklerin atasına verdiği, istenildiği zaman yağmur, kar, dolu yağdırılarak fırtına çıkarılmasını sağlayan Türk kamlarının ve komutanlarının elinde bulunduğuna inanılan sihirli bir taştır. Bu taşta Yakutlar 'sata', Altaylılar 'cada', Kıpçak lehçesi grubuna dahil olan halklar 'cay, yat' adını verirler. İslâmî kaynaklarda da yada taşı 'yağmur taşı' veya 'cada taşı' olarak geçer. Yada taşı ile ilgili ilk bilgiler Çin kaynaklarında bulunur. Yakutların düşüncesine göre bu taş inek, at, ayı, kurt gibi hayvanların karnındadır. İnsan kafasına benzeyen bu taşın ağzı, gözü, yüzü, kulağı vardır ve bu ayrıntılar çok net bir şekilde fark edilir. Yabancı bir kimsenin ya da herhangi bir kadının elinin veya gözünün taşta değmesi, onun kuvvet kaybetmesine sebep olur (İnan, 2000: 160, 162-163).

Hikmet Tanyu, X. ve Xıı. Yüzyıllara ait serlerin yada taşı hakkında bilgi verdiklerini, yada taşı motifinin doğuda yaşayan Türklerin halk edebiyatı örneklerinde çok sık geçtiğini ifade eder. Yada taşı gerek Türkler gerek Çinliler arasında önem arz eden bir taştır. Şekli çeşitlilik gösteren bu taşın, farklı renklerde olduğu söylenir. Yada taşının nereden çıktığına dair üç tahmin yapılmaktadır. Bunlar, dinî hikâyeler, Hayvanların karnında olduğuna dair verilen bilgiler ve taşın madenî olduğu hakkında anlatılanlardır (Tanyu, 1987: 79-80).

Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi** adlı eserinde bir yadacının yada taşını kullanarak yağmur yağdırdığı töreni ayrıntılı bir şekilde anlatır. Üstü açık bir çadır içinde gerçekleştirilen yada taşıyla yağmur yağdırma töreninde başrolde yaşlı bir Türk bulunmaktadır. Bu ihtiyarın önünde su dolu bir tas vardır. Üç kalın kamıştan ikisi taşın sağ ve sol taraflarına dikilir, diğer kamış serbest olarak taşın herhangi bir yerine konur. Yada taşıyla aynı renkte olan bir yılan kamışlardan birine bağlanır ve başı suyun üzerine doğru tutulur. İki yada taşı suyun içinde birbirine

sürtülür. İki saat boyunca yağmur duası edilir ve netice itibarıyla yağmur yağar (Turan, 2000: 60).

Mihayl Hopdal, Uygurların elinde bulunan ve yağmur yağdırmaya yarayan yada taşının sürgüne yollanan kamlardan kaldığını yazar (Hopdal 2002: 50).

Kar ya da su ile dolu bir taşın içine yada taşı konulup dilek tutulursa, o dilek en kısa zamanda kabul olur (Uraz 1994: 186).

Yada taşı dışında önem arz eden bir diğer taş da yüzük taşı yani 'kaş' tır. Saf, lekesiz ve beyaz olan bu taş yüzüklere konur. Kaş'ın bulunduğu yüzüğün sahibine şimşek çarpmaz. Susayan biri kaş'ı ağzına alırsa susuzluğu geçer. Bu taş beze sarılıp ateşe atıldığında bezin de taşın da yanmadığı görülür (Canpolat, 1975: 34).

Taş-kaya kültü hakkında Abdulkadir İnan, Oğuzların kayaya taptıkları bilgisini verir. Ahmet Yaşar Ocak taşların şekillerinden dolayı dikkat çektiklerini anlatır. Hikmet Tanyu taşların kutsal kabul edilmesinin sebeplerini açıklar. Mircea Eliade, insanların taşın kendisine değil, içindeki gizli kuvvete saygı duyduklarını belirtirken, taş ve kayaların tapınmanın nesnesi değil, aracı olduklarını ileri sürmüştür. Roux bu konuyla ilgili çok fazla bilgi bulunmadığını, ancak Şamanistlerin taşlara kutsal anlamda ilgi duyduklarını kaydeder. Yaşar Kalafat, Türklerin taşlara çeşitli fonksiyonlar yüklediklerini ve bu fonksiyonların taşı saygın hale getirdiğini yazar. Natüralistlere göre taşın tanrı olduğunu belirten Murat Uraz, ondan medet umulduğunu ifade etmiştir. Sivas'ın Yıldızeli ilçesinde yaşayan Alevîler arasında yaşayan halk inançlarında yer-su kültürünün izlerini araştıran Ahmet Gökbel, ölen kişinin ruhunun kimi zaman taşın içine girdiğini ve bundan dolayı da taşların önem kazandığını dile getirir.

Yada taşıyla ilgili verdiğimiz bilgileri de değerlendirmeye tâbi tutalım. **İslam Ansiklopedisi**'nin Şamanizm maddesini yazan Saadettin Buluç, yada taşıyla yağmur yağdırıldığını, fırtına çıkarıldığını, Abdulkadir İnan, yada taşının Türklere tanrı tarafından verildiğini, bu taşın bazı hayvanların karnında bulunduğunu ifade eder. Hikmet Tanyu, yada taşının farklı renk ve şekillerde olduğu bilgisini verir. Osman Turan, yada taşının kullanıldığı bir yağmur yağdırma törenini naklederken, Mihayl Hopdal, yada taşının sürgün edilen şamanlardan kaldığı ile ilgili farklı bir görüş sunar. Murat Uraz, yada taşının suya atılarak tutulan dileklerin en kısa zamanda kabul olacağını haber verir.

Şamanizm'de kutsal olduğu düşünülen bir başka nesne de taş-kayalardır. Şamanistler, taşların ve kayaların bir sahibi olduğuna inanırlar ve aynı zamanda onların

içinde gizli bir ruh bulunduğu varsayarlar. Bu durum, taşın kutsallık kazanmasında oldukça etkili olmuştur. Şaman inancına sahip olan insanlar, taşları alelade varlıklar olarak görmemişler, hastalandıkları, zorda kaldıkları zamanlarda taştan yardım beklemişlerdir. Aslında yardım taştan değil, taşın içinde mevcut olduğuna inanılan ruhtan beklenmektedir.

Taşın sertliği, taş darbelerinin tehlikeli oluşu ve ölümcül izler bırakması onu güç sembolü haline getirmiştir. Tabiatın kucağına dağılmış olan irili ufaklı taşlar, düşmanı veya suçluyu cezalandırmak için de kullanılır. Bunda taşın güç sembolü olarak düşünülmesinin payı büyüktür. Toplumda yapılması günah veya yasak sayılan olaylar gerçekleştiğinde, günah işleyen kişi taşa tutulmak suretiyle cezalandırılarak ölüme terk edilir. Yine cahiliye dönemine ait eski bir Arap adeti olan hacıların Arafat'ta şeytanı sembolik olarak taşlamaları olayında da taş kültürünün izlerini hissedebilmek mümkündür. Burada şeytanın da taş şeklinde düşünülmesi hayli ilginçtir. Şeytanı cezalandırmanın yolu da ona taş atmaktır. Taşa taşla karşılık verilmesi iki kuvvetin çarpışması olarak düşünülebilir. Bütün bunlar taş kuvvetin ve cezalandırmanın aracı konumuna getirmiştir.

Hacer'ül Esved taşı cenneten çıkmış olduğuna inanılan bir taştır. Bu taşın cennete bulunan beyaz yakutlardan biri olduğu, ancak Allah tarafından renginin değiştirilip siyaha dönüştürüldüğü verilen bilgiler arasındadır. Taşın renginin değiştirilmesinin sebebi, müşriklerin cennetten çıkan bu taşın güzelliğini görmeye lâyık olmamalarıdır. Yine Hacer'ül Esved taşıyla ilgili verilen bilgilerde, bu taşın hastalıklara şifa olduğu da söylenir (El-Ezrakî, 1971: 257).

Hacer'ül Esved taşının kutsal kabul edilmesi cennetten gönderilmiş olmasına bağlıdır. Bu taşın hastalıklara iyi gelmesi ve taşa hürmet gösterilmesi taş kültürüne bağlanabilir.

Destan ve efsanelerimizde de taş ve kayaların önemini rahatlıkla sezebilmek mümkündür. Göç Destanı'nda kutlu kayanın Çinlilere verilmesiyle halkta huzursuzluk baş gösterir. Ülkede bulunan insanlar müthiş bir sıkıntının içine düşerler, birlik bozulur. Kuşlar, ağaçlar 'göç, göç' sesleriyle göç edilmesi gerektiğinin sinyallerini verirler. Yaşanan olumsuzluklar ve kavmin yok olması kutlu kayanın bir başka ülkeye verilerek elden çıkarılmasından kaynaklanmıştır. Yani bu destanda kaya, mutluluk ve saadetin, birlik ve beraberliğin, devletin sembolü durumundadır. Bu destanla verilen en önemli

mesajın vatan toprağının korunması ve kutsal kabul edilen hiçbir şeyin düşmana verilmemesi olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

2. 5. 2. 2. 3. Su Ruhları

Gardizî X. yüzyılda İrtiş Irmağı'nın çevresinde yaşayan Türk-Kimek kabilelerinin adı geçen ırmağa taptıklarını ve Kimeklerin suyu tanrı olarak kabul ettiklerini nakleder. Aynı yüzyılın ünlü İslâm coğrafyacısı olan İbn el-Fakih'in verdiği bilgiye göre Isık Göl, Barshan Türklerinin kutsal kabul edip taptıkları bir göldür. Tanrı Dağları'nın arasında bulunan bu gölün uzunluğu otuz, genişliği ise on fersaktır. Arap kaynaklarında Oğuzların ve Moğolların suya girmedikleri ve hiç yıkanmadıklarıyla ilgili abartıcı sayılabilecek bilgiler mevcuttur. İbn Fadlan da Oğuzların yıkanmadıklarını, özellikle kış mevsiminde hiçbir işte su kullanmadıklarını kaydeder. XIII. yüzyılda Cengiz Han suyla ilgili olan yıkanmama geleneğini kanunlarla sınırlandırmıştır. Bütün bu uygulamaların ve düşüncelerin temelinde suya duyulan saygı ve ona kutsiyet atfedilmesi yatmaktadır (İnan, 1976: 40-41).

Sular temiz ve kutlu bir ruh veya ruhun bulunduğu bir makam olarak sayılırlar. Bu sebeple onu kirletmek sakıncalıydı. Su, istenilen her şeyde kullanılamazdı. Ancak belli kurallar ve ayinler çerçevesinde sudan yararlanmak mümkündü. Oğuz ve Moğolların yıkanmama durumunu bu inanışın ışığında rahatça anlayabilmek mümkündür. Su, şamanların dua ve ilâhilerinde de yer almış, özellikle Tom ve Yenisey nehirleri 'merhametli hakan' anlamını içeren 'Kayrakan ' olarak tanıtılmıştır (İnan, C. I, 1998: 491, 495).

Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi** adlı kitabının II. cildinde su ile ilgili ayrıntılı ve oldukça önemli bilgiler verir. Ögel'in düşüncesine göre su, Türklerin sahip olduğu geleneğin köklerini bir arada tutan en önemli temeldir. Türklerin suyu kutlu kabul edip, ona kişilik verdiklerini kaydeden ünlü tarihçi, suya ant içmenin de su kültürüyle ilgili olduğunu belirtir. Su sadece bir kültüre ait olan kült unsuru değildir. Bütün insanlar dünyaya gelir gelmez, yaşamaya başlar başlamaz su ile karşı karşıya gelirler. Bu da suya genel bir kült olma özelliği kazandırmıştır. Dünya ülkelerinin toprakla suyu ayrı tutmalarına karşı Türklerin bu ikiliyi birbirinden ayırmamaları yani toprağı susuz, suyu topraksız düşünmemeleri de dikkat çekicidir.

Çay, ırmak, göl, akarsu gibi sudan oluşan tabiatın süsleri canlı birer varlık olarak düşünülmüştür. Kırgız ve Kazak kadınlarından çocuk sahibi olamayanlar bir pınarın, bir kuyunun yani su barındıran bir yerin başında bir gece uyurlar ve orada suya kurban

keserlerdi. Bu, suyun ruhundan yardım istemek için yapılır. Su kaynakları da tanrı tarafından verilmiş olduğu için mukaddes sayılmıştır. Yeryüzünde bulunan koruyucu ruhlar, toprak ile birlikte, topraktan süzülen suyla da kendilerini tamamlıyorlardı. Altay Şamanistelerinin düşüncesine göre tanrı tarafından insanlara lütuf olarak verilen suların sahibi bulunmaktadır. Yakutlar ise güneyden gelerek Kuzey Buz Denizi'ne dökülen ırmakları mukaddes olarak görüyorlardı. Çünkü bu ırmakların kaynağı cennette bulunmaktaydı. Şamanist boylar, ırmakların hanları olduğuna da inanıyorlardı. Kırgız han, Kem ve Yenisey ırmaklarının, Abakan da Abakan Irmağı'nın hanıdır. Altaylıların Talay Hanı denizlerin ve okyanusların hâkimi iken, Yayık Han, taşkın suların tanrısı idi (Ögel, C. II, 2002: 315, 318, 312-323, 330, 357, 359, 382-383).

Suyun çeşitli kavim ve kabilelerde koruyucu ruh olarak kabul edildiği bilinen gerçekler arasındadır. Örneğin Thompson'da yaşayan yerlilere göre su, şamanların, avcılarının, savaşçı ve balıkçıların koruyucu ruhudur. Şamanları yılda bir kez su ile arınıp temizlenmeleri zorunludur. Şamanlığa adım atacak olan kişi, Şamanlığın gerektirdiği kurallara uyacağına söz verip ustasının okuduğu duayı tekrarladıktan sonra, suyla yıkanarak arınma işlemini gerçekleştirir (Eliade, 1999: 134, 146).

Bütün üretken ve potansiyel güçleri temsil eden su, yaratılmış olan varlıkların özü, hayatın kaynağıdır. Hayatın devam etmesinde suyun önemi büyüktür. Tohumların taşıyıcısı olarak da nitelendirilen su, yaşamı sonsuz kılan, iyileştiren, büyüten büyümlü bir maddedir (Eliade, 2003: 198, 200).

Yaşar Kalafat, Türkler tarafından suyun kutlu kabul edildiğini söyleyerek su kavramı içine giren dereelerin, pınarların, ırmakların, çayların da mukaddes sayıldığını belirtir. Sudan yardım dilendiği Şamanistlere ait pek çok uygulamada kendini göstermektedir. Örneğin Yakutlar bahar aylarında balık avlamaya çıkarlardı. Avdan önce avın bereketli geçmesi için 'U İççite' adını taşıyan su iyesine bir inek keserler, ona içki ve balık ikram ederlerdi. 'Ukulo Toyon' adlı bir başka su iyesi, suların kirletilmesine çok kızardı. Suların kirletilmesi halinde derhal ırmak kaynaklarını kurutur, insanları hayat bahşedici sudan mahrum ederdi. Buryat şamanlarının su iyesine verdikleri ad ise 'Uhun Ecen' dir. Bu iyenin o suda boğularak ölmüş bir insanın ruhu olduğuna inanılır (Kalafat 1999: 50-53)

Gök Tengri'den Günümüze Altaylardan Anadolu'ya Kamizm adlı sosyal antropoloji araştırmalarını ihtiva eden kitabında Yaşar Kalafat, su iyelerinin gündüz dinlendiğini gece ise çalıştığını yazar. Bu sebeple akşam vaktinden sonra hiçbir su

kaynağından su alınmamalıdır. Aksi takdirde su iyesi bu durumdan büyük bir rahatsızlık duyar. Ancak akşamları zorunlu olarak su ihtiyacı hissedilirse, yani su almaya mecbur kalınırsa, su alınacak kap suyun akış yönüne doğru tutulmalıdır (Kalafat, 2004: 71).

Yaşar Kalafat'ın verdiği bilgileri Nadya Yuguşeva onaylar. O da gece nehirlerden su alınmaması gerektiğini yoksa suyun sahibinin kızacağını dile getirir (Yuguşeva, 2002: 155).

Türk Mitolojisi kitabının yazarı Murat Uraz sıcak ve soğuk suların farklı kaynaklardan geldiğini, sıcak suların cennet, soğuk suların cehennem kaynaklı olduğunu belirtir (Uraz, 1994: 181).

Yakutların Er-Sogotox Destanı, suyun kutsallığını ve önemini anlatan ifadelerle doludur. Destanın kahramanı olan Er-Sogotox'un çok güçlü bir beden yapısı vardır. Destanda onun hastalanmaması suyla temizlenmesine bağlıdır. Yani su koruyucu unsurdur. Destanda geçen şu satırlar bu durumu açıklamaktadır: "...kara hastalık bulaşmasın diye kara denizin suyuyla, yeşil hastalık bulaşmasın diye yeşil denizin suyuyla temizlenerek güzel elbisesini giyip, eğilerek güneşi üç defa selâmlamış ve arazisinin ortasında bulunan kutsal ağacın yanına zengin, büyük bir insan tavrıyla gitmiş." Kutsal ağacın içinden çıkan ve ağaç ruhu olarak değerlendirebileceğimiz ihtiyar kadın Er-Sogotox'a ağacın kökünden gelen ebedî sudan verip, bu suyun zor günlerde yararlı olacağını söyler. Gerçekten de destanın ilerleyen bölümlerinde kılıç darbesiyle kalbinden yaralanan Er-Sogotox, bu yara ve acıdan ihtiyar kadının verdiği suyu kullanarak kurtulmuş, eskisinden daha güçlü olmuştur. Burada da suyun şifa verici özelliği göze çarpmaktadır (Vasilyev, Kirişcioğlu, Killi, 1996: 17, 20).

Sibirya ve Altaylarda yaşayan Şamanist halklar suyu kutsal kabul ederler. Bundan dolayı suya tükürmek veya suda abdest bozmak hatta bazı durumlarda suyu temizlik aracı olarak kullanmak da yasaklanmıştır. Rüyasında temiz su görenin feraha kavuşacağı, huzur bulacağı, kapı eşiklerine ve ateşe su dökmenin kötü sonuçlar doğurabileceği, coşkun suya bakan kişinin günahlarından arınacağı, sancı çeken kadının sancıdan kurtulmasını sağlamak amacıyla suya bıçak batırıldığı gibi halk içinde yaşayan inanışlar suyun kutsal kabul edildiğinin ve önem arz ettiğinin önemli göstergeleridir (Gökbel, 2002: 98, 100).

Su kültü ile ilgili olarak verdiğimiz bilgileri kısaca toparlayacak olursak şunları söyleyebiliriz: Abdulkadir İnan, Gardizî, İbn el-Fakih ve İbn Fadlan'dan naklettiği bilgiler ışığında Kimeklerin ırmaklara taptıklarını, Oğuzların suyu kirletmemek için

yıkanmadıklarını anlatarak suların iyi ruhların makamı olduğunu söyler. Bahaeddin Ögel Türk mitolojisinde önemli bir yere sahip olan suyun, insanlığın büyük bir çoğunluğunda kült olarak halk inanışlarında yaşadığını, Şamanistlerin çeşitli ırmakların hanları olduğuna inandıklarını söyler. Mircea Eliade, suyun üretken ve potansiyel kuvveti sembolize ettiğini belirterek suyun Şamanist kabilelerin bir kısmında koruyucu ruh olarak kabul edildiğini anlatır. Yaşar Kalafat, su iyelerine kurbanlar sunulduğunu, bunun temelinde sudan yardım isteme, iyilik umma düşüncesinin yattığını ileri sürer. Kalafat'ın geceleri su kaynaklarından su alınmasının sakıncalı olacağı çünkü geceleri çalışan su sahibinin bundan rahatsız olacağı düşüncesine Nadya Yuguşeva da katılır. Ahmet Gökbel de, halk arasında yaşayan bazı inanışlardan örnekler vermek suretiyle suyun kutsallığını ve insanlar için taşıdığı değeri izah etmeye çalışır. Murat Uraz da sıcak suların cennetten, soğuk suların cehennemden geldiğini söyler.

Su, canlıların yaşayabilmesi için gerekli olan en önemli maddelerden biridir. İnsanların ve hayvanların hayatî fonksiyonlarını sürdürmelerinde, bitkilerin yetişmesinde, tarlaların ürünle dolmasında kısaca hayata dair her şeyde suyun rolü vardır. Susuz bir toprak düşünülebilir mi? Bir insan su içmeden yaşayabilir mi? Ağaç sulanmadan dal budak salabilir mi? Çiçekler su olmadan çeşit çeşit açıp, kırlarda renk renk boy gösterebilir mi? Su yokken tabiat hünerlerini sergileyebilir mi? Tabii ki hayır. Çünkü su varlık sebebidir, rahmettir, berekettir. Peygamberin cemalini görmüş olan su, ona giden yolda kılavuzdur.

Suyun berraklığı, temizliği, serinliği insanları rahatlatır, hayata ve tabiata canlılık verir. Tabiattaki güzellikler su ile hayat bulur. Su ile hayat bulan sadece tabiat değil, yaratılmış olan her şeydir. Yani su bir nevi dirilik iksiridir.

İnsanlar suya verdikleri değeri hayat tarzlarına, inançlarına da yansıtmışlardır. Suyun hayat bahşedicilik özelliği başta olmak üzere sahip olduğu bütün vasıflar tarihin kimi dönemlerinde ona tapılmasına, onun bir sahibinin olduğuna inanılmasına sebep olmuştur.

Şamanizm'de de su, inanışların merkezinde bulunan yer-su ruhlarına ad veren bir öz olarak değerlendirilir. Yer-su ruhlarının diğer unsurları olan dağlar, taşlar ve kayalar, ağaçlar ve ateş, suyu çeşitli yönleriyle tamamlarlar. Suya saygı duyan, onu mübarek ve kutsal sayan hatta ona tapan Şamanistler, suların sahiplerinin olduğuna inanırlar. Onlara göre sular canlıdır ve ruh taşır. Suyun akması, hareket halinde olması,

aktığı esnada çıkardığı ses Şamanistlere göre onun canlı olduğunun belirtileridir. Çünkü o durağan değildir, dertlere derman, hastalıklara şifadır.

Sular çay, ırmak, göl, deniz olarak yeryüzünün türlü yerlerine dağılmış koruyucu ruhlardır. Şamanistler bu ruhlardan yardım beklerler. Bekledikleri yardımı alabilmek, dileklerine kavuşabilmek için su iyelerine kurban keserler ve ona saygıda kusur etmezler. Geceleri suyun sahibini rahatsız etmemek için su almamaya çalışırlar, onu temiz tutarak kızdırmamaya özen gösterirler.

Suyun olumlu vasıflarının yanında olumsuz vasıfları da vardır. Hayat bahşedici olan su aynı zamanda hayata son verecek güce de sahiptir. Suyun boğarak öldürebilen bir kimliği de bulunmaktadır. Pek çok insanın hayatını azgın dalgaları arasında karartmıştır. Tabiattaki birçok canlı, diriliğini suya kurban vermiş, onun sessizliği içinde yitip gitmiştir. Yani su canlıları yutan bir kuyudur da. Onun bu yok edicilik vasfı, insanların sudan ürkmesine, korkmasına sebep olmuştur. İşte Şamanistlere göre canlılara yaşama imkânı sunan, onları yok eden su ruhlardır, suyun sahipleridir.

2. 5. 2. 2. 4. Ağaç-Orman Ruhları

Şamanizm'de ormanlar başlı başına bir kült olarak kabul edildiği gibi, ağaçlardan bazıları da kutsal sayılır ve onlara tapılır. Şamanistlerin en çok değer verdiği ağaç kayın ağacıdır. Kutlu olduğuna inanılan kayın ağacı şamanların yaptığı ayinlerin vazgeçilmez unsurudur. Yani yapılan ayinlerde şaman, yanında mutlaka kayın ağacı bulundurur. Ona kurban sunan şaman şöyle dua eder:

Altın yapraklı mübarek kayın,
Sekiz gölgeli mukaddes kayın,
Dokuz köklü, altın yapraklı bay kayın,
Ey mübarek kayın ağacı sana,
Ak kuzu kurban ediyorum.

Şamanistlerin düşüncesine göre kayın ağacı, Ülgen tarafından Umay ile birlikte gökten indirilmiştir. Şamanların davullarını süsleyen resimlerden biri de kayın ağacının resmidir. Karaçam da kutlu sayılan ağaçlardan biridir. Özellikle Yakutların büyük önem verdiği karaçam ağacının altına çocuğu olmayan kadınlar beyaz at derisi sererler ve onun karşısında dua ederek çocuk sahibi olmayı dilerler. Orman kültürü ise ilkel kavimlerin avcılık ve av ürünleriyle geçimlerini sağladıkları dönemlerin kalıntısıdır. Dokuz tane orman tanrısı veya ruhu bulunduğu inanan Yakutlar, bu ruhların en

büyüğüne 'Bay Boyanay' derler. Bir kısım Şamanist halka göre Bay Boyanay orman ruhlarının tamamına verilen genel bir isimdir. Avcıları tehlikelerden koruyarak avın bol mahsullü geçmesini sağlamak orman ruhunun görevidir (İnan, 1976: 39-40).

Gardizî Kırgızların güzel ağaçlara taptıklarını kaydeder. Ayı, orman ruhunun sembolü olarak kabul edilir. Ormanlarda ayının ismini söylemek tehlikelidir. Avcılığı meslek haline getiren Şamanist boylardan biri olan Şor Türkleri, orman ruhuna ve dolayısıyla orman kültürüne çok önem vermişlerdir. Onların düşüncesine göre insanın temiz, doğru sözlü ve dürüst olması orman ruhu açısından oldukça önemlidir. Hikâye ve masal dinlemeyi çok seven bu ruhlar, şakadan, eğlenceli oyunlardan hoşlanmazlar. Bu durumun bilincinde olan avcılar, ava giderken ruhlara masal ve hikâye anlatmaları için yanlarında şaman götürürler. Avcılar, şamanların yardımını almadan orman ruhuna kurban sunabilirler. Geçimini çobanlık yaparak sağlayan kavimlerde orman kültürü zamanla önemini yitirmiş, hatta ormanlarda yaşadığı farz edilen orman ruhları kötü ruhlar zümresine dahil edilmiştir (İnan, 2000: 8, 62-63).

Türk mitolojisinde ağacın önemli bir yeri vardır. Türklere ait destanların bir kısmında ağacın küçümsenemeyecek derecede yer aldığını görmek mümkündür. Uygur Türklerinin Türeyiş Destanı'nda iki ağacın arasına bir ışık düşer. Işığın düşmesiyle birlikte iki yanda bulunan dağlar büyümeye başlar. Bir müddet sonra onların içinden sesler gelir. Orada beş çadır ve çadırların içinde de beş çocuk vardır. Bu çocuklar babalarının dağ olduğunu söylerler. Yine Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın ikinci hanımı bir ağaç kovuğunun içinde bulunur. Şamanist Abakan Türklerine ait kahramanlık destanlarında , dünyanın ortasında bulunan bir demir dağdan ve bu dağın üzerinde yer alan yedi tane huş [Kayın] ağacından bahsedilir. İnsanların yaratılışı ile ilgili olarak anlatılan efsanede tanrı, dokuz dallı bir ağaç ve her dalın altında bir insan yaratmıştır. Yine Yakut Türkleri, ölümsüz şamanların gökteki ağaçtan türediğine inanırlar.

Mitolojide önem taşıyan ağaçlar, Şamanizm'de de kült olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Şamanlar ayin esnasında kutlu ağaçlara bezler bağlamışlar, Şamanist halklar dilekleri kabul olsun diye ağaçların ruhlarına kurban kesmişlerdir. Kurban kesmenin dışında orman ruhlarına dualar edildiği de görülür. Altaylılar tarafından söylenen ve Anohin tarafından derlenen duada orman ruhlarına şöyle seslenilmektedir: "Kızıl-ağaç sahipli, üç boğumlu Bay-Kürmüş! Ata olup koruyan, aygır olup sürüleri

güden, altı çatalı çadırın, zırhın koruyucusu! Yazı yerlerin kötülerine yaman, yol vermiyorsun!” (Ögel, C.II, 2002: 464, 472, 486).

Ahmet Yaşar Ocak, ağacın hayatın ve sonsuzluğun simgesi olarak benimsendiğini söylerken, yer altına doğru inen kökleri, göğe uzanan gövdesi, sürekli gelişen ve büyüyen dalları, yaprakları, mevsimler boyu kendini yenilemesi gibi özelliklere sahip olmasından dolayı da, ağacın ilkel kavimlerin insanları tarafından dini düşüncelere nüfuz ettirildiğini belirtir. Ocak’a göre insan, kendi hayatı ile ağaç arasında bir bağ kurar. Çünkü insan da tıpkı ağaç gibi büyür, gelişir ve ölür. Bu benzerlik insanın kutsal kabul ettiği yerler ile ağaç arasında bir ilişki kurmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla, ibadet edilen yerlerde, türbelerin çevresinde hep ağaç bulunur. Ocak, dağ ve su kültürünün ağaç kültürünü tamamladığı görüşündedir (Ocak, 1983: 84, 91).

Mircea Eliade, ağacı ‘Kozmik Ağaç’ ya da ‘Evren Ağacı’ olarak ifade eder. Yeryüzünün ortasında bulunan ve dalları Ülgen’in gökyüzündeki mekânına kadar uzanan evren ağacı, üç âlemi birbirine bağlar, yeryüzünde meydana gelen yenilenmeyi, canlılığı ve gökyüzünü temsil eder. Mutlak gerçeklik ve ebedilik düşüncesiyle de ilişkili olan evren ağacı bu özellikleriyle ‘Hayat ve Ölümsüzlük Ağacı’ haline gelir. Gold, Dolgan ve Tunguz gibi Şamanist halklar, küçük çocukların ruhlarının doğmadan önce evren ağacının dallarında bulunduğunu, zamanı ve sırası gelen ruhun şaman tarafından yeryüzüne indirildiğini düşünürler. Eliade, Osmanlı Türklerinde de hayat ağacının varlığına inanıldığını söyler. Onların inanışına göre hayat ağacında bir milyon tane yaprak vardır. Bu yaprakların her birinin üzerine insanların kaderleri yazılmıştır. İnsanlar öldükçe ağacın yaprakları eksilmeye başlar. Ostyak şamanları, yedi katlı bir dağın üzerinde oturan bir tanrıçanın insanların hayatları boyunca yaşayacakları şeyleri yine yedi dallı bir ağaca yazdığını düşünürler.

Mircea Eliade, kozmik ağacın Şamanlık mesleğinin ana ögesi olduğu fikrindedir. Eliade’nin ağacı Şamanlık mesleğinin ana ögesi olarak görmesindeki sebeplerini şöyle sıralayabiliriz: Şamanın davulu evren ağacından elde edilen odunlarla yapılır. Davulun kasnağı evren ağacından yapıldığı için, davulu çalan şaman sihirli şekilde ağacın yanına ve ağacın temsil ettiği ‘Dünyanın Merkezi’ne çıkmış olur ve böylece göğe yükselir. Yani everen ağacından yapılan davul, şamanı göğe fırlatan bir vasıta konumundadır. Kara Tatar şamanlarının kullandıkları maskeler kayın ağacının kabuğundan yapılır. Göğe yükseliş esnasında kayına tırmanan şaman, aslında bir simge anlamında kozmik ağaca tırmanmış olur. Ağacın şaman olma yolunda taşıdığı önem bu örneklerle sınırlı

değildir. Samoyed şamanları, Şamanlık kabiliyetini kazanabilme aşamasında ruhlar tarafından kadın şamanlar ülkesine ve oradan da dokuz denizin kıyısına götürülürmüş. Bir denizin ortasında bulunan adanın tam ortasında oldukça uzun olan bir kayın ağacı varmış ki, bu ağaç 'Toprağın Beyi'nin ağacı imiş. Bu kayın ağacının yanında, dünya üzerinde yetişen bütün bitkilerin ataları olarak kabul edilen dokuz ot bulunuyormuş. Dokuz denizin tamamını dolaşan şaman adayı, ağacın tepesinde çeşitli milletlerden insanlar görmüş (Eliade, 1999: 62, 197, 200, 302-303, 306).

Eliade'nin yukarıda anlattığı durum Harald Braem'in kaleme aldığı **Ateşin Efendisi Şaman** adlı romanda da yansımaları bulur. Şaman adayı Bokan, kâbuslar görmeye başlar. Bir gün bu kâbusların birinde dokuz adayı gezdiğini görür. Dokuzuncu adanın ortasında gövdesi ince, tepesi gökyüzüne kadar uzanan bir kayın ağacı bulunmaktadır. Bokan, bu ağacın dallarında insan şeklimde yaratıkların oturduğunu ve bunların hepsinin ırklarının, dillerinin birbirinden farklı olduğunu fark eder. Yardımcı ruhlar tarafından Bokan'a bu ağaçtan yapılmış davul ve tokmak verilmesi kararlaştırılır. Bunun sebebi, davulun sesini ebediyen şekillendirecek kuvvetin bu ağaçta olduğudur (Braem, 1994: 77).

Ağaç, ilkel toplumlar döneminden günümüze kadar gücüyle ve çeşitli özellikleriyle dinî bir unsur olarak kabul edilmiştir (Eliade, 2003: 270).

Jean-Paul Roux, ağacın tanrı kabul edilerek kutsal sayılmasında onun, dünyanın merkezi ve hayatın kaynağı olması gibi iki temel özelliğinin etkisi olup olmadığı konusunda kararsızdır. Bununla birlikte o, evrensel ağacın varlığının günümüzde dahi çok belirgin olduğunu da düşünmekten geri kalmaz. Yakut Türklerinin göğe uzanan evren ağacının köklerinin altından köpüklü ve sarı renkli bir dalganın fişkırdığına inandıklarını belirten Roux, bu ağacın şamana gök yolculuğunda merdiven görevi gördüğünü kaydeder. Ağacın ölümün ve dirilişin simgesi olması, cenaze merasimlerinde ön plâna çıkmasına sebep oluyordu. Mezarlar genellikle ağaçların altında bulunuyordu. Örneğin Yakut Türkleri gömülmek için genellikle en güzel görünen ağacın altına seçiyorlardı (Roux, 2002: 154-155, 290-291).

Dede Korkut hikâyelerinde ağaç ile ilgili çok güzel düşünceler ve ağaca atfedilen değer şiirsel anlatımla en güzel ifadesini bulmuştur. Salur Kazan'ın evinin yağmalandığını anlatan boyda Uruz, ağaçla dertleşir, ona seslenir, övgüler yağdırır. Mekke ile Medine'nin kapısının, Hz. Musa'nın asasının, coşkun suların köprüsünün,

Hz. Ali'nin atının eyerinin ve kılıcının kınının, Hasan ile Hüseyin'in beşiğinin ağaç olduğunu söyleyerek ağacı ulular, yüceltir (Ergin 1972: 108-109).

Yaşar Kalafat, Türklerin orman iyisine inandıklarını ve onu türlü adlarla çağırdıklarını zikreder. Orman iyisine Kazan Türkleri 'Orman Öyesi', Yakutlar 'Tia İççite', Tunguzlar 'Üre Amaka', Buryatlar 'Oin Ecen' derler. Sibirya'da yaşayan Şamanist Türkler, orman ruhunun aksakallı bir ihtiyar şeklinde olduğunu düşünürler. Altaylılar zor ve tehlikeli yollardan geçerken kazaya, belâya uğramamak için geçtikleri yolun üstünde bulunan kayın ağacının dallarına bez bağlarlar ve gelebilecek tehlikeleri bu şekilde defedecekleri inancını taşırlar. Yakutlu avcılar, orman iyisine ateşe yağ ve et atmak suretiyle ikramda bulunurlar ve böylece avın bereketli geçmesini sağlamaya çalışırlar. Abdulkadir İnan'ın **Eki Türk Dîni Tarihi** adlı eserinde bahsettiği 'Bay Boyanay' adlı orman ruhu, ormanda avcılık yaparak geçimini sağlayan ve orada ölen dokuzu erkek ikisi kız olan on bir kardeşin ruhlarından oluşmuştur (Kalafat, 1999: 54).

Mehmet Ateş **Mitolojiler ve Semboller** adlı kitabında Altay mitolojisinde geçen henüz doğmamış insanların ruhlarının ağaç dallarında bulunduğu düşüncesinden yola çıkarak ağaç ve kuş (plasenta-yumurta) kompozisyonunun mantıklı bir bütün oluşturduğunu düşünür (Ateş, 2001: 140).

Metin Ergun, Türk mitolojisinde yer alan düşünceye göre ağacın tanrıya ulaşmanın yolu olduğunu söyler. Ağacın bir tanrı olmadığını ancak kutsandığını belirten Ergun, daha sonraki dönemlerde tanrının sembolü olarak düşünüldüğü görüşündedir. Türklerde kutsal sayılan ağaçların diğer ağaçlardan farklı olduğunu ve birtakım ayırt edici özellikler taşıdığını belirten araştırmacı, bu ayırt edici özelliklerin aynı zamanda Gök tanrının sıfatları olduğunu önemle vurgular. Kutsal ağacı çevresindeki basit ağaçlardan ayıran niteliklerden bazıları şunlardır: Yalnız olması, yaz-kış yeşil kalabilmesi, meyvesinin bulunmaması (çünkü tanrı doğmaz ve doğurmaz), bulunduğu civardaki en yaşlı ağaç olması, geniş ve koyu gölgeli olması. Neslin devamının bir işareti olan ağaç, mitolojik kahramanların tanrı eliyle dünyaya gönderildiği yerdir (Ergun, 2000: 23-24, 26).

Ahmet Buran, kutsal sayılan ağaçların büyük çoğunlukla türbelerin, su başlarının yanında ya da tepelerin üstünde bulunduğu işaret eder (Buran, 1992: 42).

Kutsal ağaç, zamanla ölümsüzlüğe çare olan, yaşlıları dinçleştiren, hastaları iyileştiren bir nitelik kazanmıştır. Kutsal ağaçların en önemlilerinden biri de kayın ağacıdır. Yakut şamanlarının hepsinin kendisine ait kayın ağacı bulunmaktadır. Aday

şamanlar mesleğe atıldıkları zaman kayın ağacı dikerler. Ağacın büyümesi, şamanın Şamanlık gücünün ve yeteneğinin artması anlamına gelir. Şamanın ölümüyle birlikte ağaç da ortadan kaldırılır (Altıntaş, 1987: 143, 145).

Yakut mitolojisinde tanrı ilk şamanı yarattığı sırada, onun evinin önüne kayın ağacı diktirdiğine dair bilgiler mevcuttur (Çoruhlu, 2000: 197).

Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri adlı eserde yer alan Er-Sogotox Destanı, ağaç kültü hakkındaki düşünceleri zenginleştirip sağlamlaştıracak malzemeyi barındırır. Özellikle Er-Sogotox'un fizikî tasviri yapılırken çeşitli ağaç isimlerinin kullanıldığı göze çarpmaktadır. Onun baldırları meles ağacı gibidir, bacakları köknara, bilekleri kurumuş kayın ağacına benzetilir. Er-Sogotox'un çadırı yaşlı ve kutsal ağacı gören bir yerededir. Bu ağaç yerin dört kat altına, göğün dokuz kat üstüne dal budak salan, yedi kulaç genişliğinde yaprakları, dokuz kulaç büyüklüğünde kozalakları olan, kökünün hemen altından ölümsüzlük suyu akan bir ağaçtır. Ağacın kozalaklarından çıkıp nehir gibi akan reçine, ihtiyarları gençleştiren, kurumuş yaprakları yeniden yeşerten bir özelliğe sahiptir. Destan kahramanına ağacın içinden çıkan yaşlı bir kadın yardım eder ki bu kadın muhtemelen ağacın ruhudur. Kahraman bu kadını ve onun çıktığı kutsal ağacı eğilerek selâmlar, ona dua eder. Yani ağacı bir nevi tanrı olarak görür. Destanda bu şekilde geçen ağaç Yakut Türklerine ait bilmecelerde ve halk inanışlarında da yer alır. Kayın ağacı bilmecelerde şu şekilde tanımlanır: "Kışın beyaz paltolu, yazın yeşil ipek elbiseli" veya "Elbisesi beyaz, eti beyaz, her şeye kullanılan Maybara Bey." Yakutlara ait "Yaşlı ağaca dokunulmaz" inancı ve düşüncesi, halkın ağaca verdiği önemi göstermesi bakımından dikkate değerdir (Vasilyev, Kirişcioğlu, Killi, 1996: 13, 15, 17, 56, 83).

Ağacın maddî yeri toprak iken manevî yeri gökyüzüdür (Özdemir, 1994: 27).

Tamara Budegeçi, sadece yaş ağaçların değil, kurumuş veya kurumaya yüz tutmuş ağaçların da ruhlarının olduğunu söyler. Bu tip ağaçları da insan hayatının seyrinin bir göstergesi olduğunu belirten Budegeçi, rastgele ağaç kesmenin kötülük getireceğinin üstünde önemle durur (Budegeçi, 1995: 637).

Kutsal sayılan kayın ağacının altmış kökü vardır. Kayın aynı zamanda erkek timsali olan bir ağaç olarak düşünülmüştür (Uraz, 1994: 195).

Bugün halk arasında mezarlıktan ağaç kesmenin yasak olduğu ile ilgili bir inanış mevcuttur. Bu inanışa göre mezarlıktan ağaç kesmek yasaktır, çünkü ağacın içinde cin olduğuna inanılır (Gözükızıl, 1998: 54).

Şamanizm’de ağaç ve orman kültü ile ilgili en açık ve net bilgileri Abdulkadir İnan’ın verdiğini düşünüyoruz. O, Şamanistlerin ağaçlara saygı duyduklarını, onları kutsal kabul ettiklerini ve ona taptıklarını belirtirken, kayın ağacı hakkında önemli bilgiler verir. Bahaeddin Ögel, ağacın Türklerin destan ve efsanelerindeki rolünü anlatarak, ağaç ve orman ruhları için yapılan ayinlerden kısaca bahseder. Ahmet Yaşar Ocak, ağacın hayatın kaynağı ve ebediliğin sembolü olarak kabul görmesinin sebepleri üzerinde durur. Mircea Eliade’de ağaç, ‘Kozmik Ağaç’ ya da ‘Evrensel Ağaç’ ibareleriyle kendini gösterir. Eliade’ye göre üç kozmik kuşağı birbirine bağlayan ağaç dünyanın merkezindedir ve Şamanlığın öğrenilmesinde pay sahibidir. Jean-Paul Roux, biraz kararsız olmakla beraber hemen hemen Mircea Eliade ile aynı görüştedir. Ağacı şamanın göğe yaptığı yolculuğun merdiveni olarak görür. Yaşar Kalafat, Şamanist boyların orman ruhu için kullandıkları adları sıralar ve türlü kavimlerin bu ruh ile ilgili inanışlarına yer verir. Mehmet Ateş, kozmik ağaç ile plasenta-yumurta arasında çoğalmayla ilgili bir bağ kurma eğilimindedir. Metin Ergun, Türk düşüncesinde ağaca verilen önemi anlatırken, kutsal ağacın niteliklerini sıralar. Ahmet Buran, kutlu ağaçların genellikle su veya pınar başlarında veyahut da dağ doruklarında bulunduğunu söyler. Ayten Altıntaş, kayın ağacının yetişmesi ile şamanların kabiliyetlerini artırmaları arasında ilişki kurar. Yaşar Çoruhlu, ilk şamanı yaratan tanrının aynı zamanda şamanın yeryüzündeki evinin önüne ağaç diktirdiğini ifade eder. Ahmet Özdemir, ağacın maddî ve manevî yerleri konusuna açıklık getirirken; Tamara Budegeçi kurumuş ağaçların da ruhu olduğunu savunur. Murat Uraz kayın ağacının altmış tane kökü bulunduğunu söylerken, bu ağacın erkekleri sembolize ettiğini vurgular. Ömer Gözükızıl ise ağacın içinde cin olduğunu ve bundan dolayı kesilmesinin uğursuzluk getireceğini ifade eder.

Ağaçlar, insan hayatında canlılığın, tazeliğin, heybet ve azametini, ululuğun simgesi olarak kabul edilen devasa bitkilerdir. Kendini yenileyebilmesi, kışın yapraksız ve kupkuru bir haldeyken baharın gelişyle birlikte toparlanıp yeşermesi ve tabiatın kucağında boy göstermesi onun ruhu olduğunun düşünülmesine sebebiyet vermiştir. Görüntü itibarıyla insanı andıran ağaçlar, göğe doğru uzayıp giderek aynı zamanda ulaşılmazlığın ve sonsuzluğun da simgesi oluverirler. Ağaçlarla birlikte, ağaçların meydana getirdiği ormanlar da kült olarak kabul edilmişlerdir. Her iki kültürün temelini de ağaçlar oluşturduğu için orman ve ağaç kültürünü aynı başlık altında incelemeyi uygun gördük.

Milletlerin destan, efsane, masal, hikâye gibi sözlü ürünlerinde sıkça rastlanan ve sahip olduğu niteliklerle ön plâna çıkan ağaçlar, türlü yönleriyle insanların hayat tarzına, inanç dünyasına, gelenek ve göreneklerine damgasını vurmuştur.

Orhan Gazi'nin rüyasında gördüğü sürekli büyüyen, dalları sınırları aşan ağaç, gelişmenin, yayılmanın velhâsıl hâkimiyetin habercisi olarak karşımıza çıkar. Oğuz Kağan eşini ağaç kovuğunda bulur. Mitolojik düşünceye göre ilk insanlar ağaç dalları altında yaratılmışlardır. Orhun Âbideleri'nde Ötüken Ormanı'nın kutsal kabul edildiği ve o kutlu mekânın terk edilmesi halinde Türk milletinin başına felâket geleceği yazılıdır. Taşlara nakşedilen bu ifade ve düşünceler ağacın önemini ortaya koymaktadır.

Hayatın her döneminde belli bir konumu olan ağaçlar ve ormanların çeşitli inanışlarda da yer aldığını belirtmiştik. Şamanizm, ağaçların kutsal sayıldığı hatta bazı Şamanist boylar tarafından takdis edildiği bir sistemdir. Şamanistler ağaçların ruhları olduğuna ve bu ruhların insanlara yardım edip, onları tehlikelerden koruduğuna inanırlar. Ağacın küçük bir fidan iken serpilip büyümesi, göğe baş vermesi, dallarında lezzetli meyvelerin bulunması, onun canlı olduğu ve içinde ruh barındırdığı sonucunu doğurmuştur. Bebeği olmayan şaman kadınlar ağacın önünde secde ederek, ağacın ruhundan yardım beklerler. Yolcular, tehlikelerden korunmak amacıyla dallara renkgârenk bez parçaları bağlar ve ağaçların ruhunu memnun etmeye çalışırlar.

Ağaç Şamanizm'de gökyüzü, yeryüzü ve yer altı dünyalarını birbirine bağlayan yegâne köprü durumundadır. Çünkü o sahip olduğu yapıyla her üç dünyayı da kapsar. Kökleri yerin altındadır. Gövdesi yeryüzünü süsler, dalları göğe doğrudur ve tepesi gökyüzünün maviliğine karışır.

Şaman törenleri icra ederken hep ağaçtan ve ağaçtan imal edilmiş araçlardan yararlanır. Şamanlık kabiliyetinin yanı sıra ruhlarının da yardımıyla kendinden geçen şamanın Ülgen'in yanına yapacağı yolculukta en büyük yardımcısı ağaçtır. Özel önem arz eden kayın ağacının gövdesine yapılan yedi adet basamak, gökyüzünün yedi katını temsil eder. Şaman tek tek bu basamakları çıkar ve göğe ulaşır. Şamanın hiçbir zaman yanından ayırmadığı davulu ve bu davulun tokmağı da yine ağaçtan yapılmıştır. Dolayısıyla şamanın Şamanlık yeteneğinin bir kısmını ağaçtan aldığını söylemenin yanlış olmayacağını düşünüyoruz.

Hayat ağacı, dünya ağacı tabirleri ve bu ağaçların konumuzun başında belirttiğimiz sonsuzluk, canlılık, ululuk gibi özellikleri ağacı Şamanistler için daha anlamlı hale getirmiştir.

Şamanizm ağaca olduğu kadar ormanlara da değer verir. Ormanın bir sahibi olduğuna inanan Şamanist halklar, ayıyı orman ruhunun timsali sayarlar. Bu sebeple onların ayıyla ilgili tabuları vardır. Ormanda dolaşırken sükûneti sağlarlar, ayının adını ağızlarına almamaya çalışırlar. Orman ruhuna saygı gösteren ve ondan en çok çekenler avcılardır. Çünkü orman ruhu avcılara yardım etmesiyle tanınır. Onu memnun ederek bolca hayvan avlamak niyetinde olanlar ona dua eder, kurban keser ve onun sevmediği şeyleri yapmaktan kaçınırlar.

Kayın ağacı başta olmak üzere karaçam, sarıçam, ardıç, ladin, köknar gibi ağaç türleri de Şamanist dünya görüşünde kutlu kabul edilen ağaçlar grubunda yer alırlar. Özellikle ardıç ağacı, şamanların tütsü olarak kullandıkları ağaç türüdür. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi en önemli ağaç iyi ruhlar zümresinde bulunan Umay ile birlikte gökten indirilen kayın ağacıdır. Kayın ağacının bu denli kutlu kabul edilmesinin sebebini onun bir ruh ile birlikte tanrı tarafından gökyüzünden gönderilmiş olmasında aramak doğru bir tespit olacaktır.

Ağaç ve orman kültü ve bu kültürlerin Şamanizm’de taşıdığı önemle ilgili bilgileri Ahmet Özdemir’in **Yesevi Dergisi**’nden aldığımız Türk Folklorunda Ağaca Verilen Önem adlı makalesinde geçen ve “Bir ağaç bu âlem/ Meyvesi olmuş âdem” diyerek tüm dünyayı ağaca benzeten Derviş Sunullah’ın şu dörtlüğüyle noktalıyoruz:

Yüce yerde akar dağlarda sular,
İçinde çok vardır erenler, pirlere.
Hakk’a âşık olmuş ağaçlar, yerler,
Dağlar cûşa gelmiş tevhit arzular.

(Özdemir, 1994: 14).

2. 5. 2. 2. 5. Ateş-Ocak Ruhları

Yeryüzüne hâkim oldukları düşünülen ve yer-su adı altında değerlendirilen ruhların sonuncu grubunu ateş ve ocak ruhları oluşturur. Ateş ve ocak ruhları ile buna bağlı olarak meydana gelen ateş kültürünü tanımaya bu konuya ışık tutan kaynak eserleri ve bu eserlerde geçen bilgileri vermekle başlayalım.

Altaylarda yaşayan Şamanist halklar, ateşin nasıl ortaya çıktığı konusuna açıklık getiren bir efsane anlatırlar. Bu efsaneye göre ilk önceleri ateş yoktu. Çünkü insanlar meyve, sebze ve otlarla besleniyorlardı, ateşe ihtiyaç duymuyorlardı. Et yemeleri emredildiğinde ateşin yokluğunu hissediler. Bunun üzerine Ülgen gökten biri siyah biri

beyaz olmak üzere iki taş getirir. Kuru otları bir araya getiren Ülgen , taşları birbirine vurmak suretiyle ateş yakar ve otları tutuşturur. Ateşi ilk yakan ve insanlara ateş yakmayı öğreten Ülgen: “Bu ateş atamın kudretinden taş düşmüş ateştir” der. İnsanlar bundan dolayı ateşi kutsarlar. Özellikle Yakut Türkleri çakmak taşından yakılan ateşi daha önemli sayarlar. Bunun için Yakut şamanları ayinlerde kullandıkları ateşi çakmak taşıyla yakarlar ve bu ateşe ‘ayı out’ yani ‘mukaddes ateş’ derler. Bununla birlikte kibrit ile yakılan ateş ‘nuçça out’ yani ‘Rus Ateşi’ olarak değerlendirilir.

Türk kültür hayatında ateşin rolü büyüktür. Ateşe bakılarak gelecekle ilgili hükümler verilir. Ateşin alevinin rengi, meydana gelecek olaylar için iyi bir ipucudur. Yeşil alev yağmurun ve bol ürünün, kırmızı alev savaş olacağına, sarı alev salgın hastalık geleceğine, siyah alev ise ölümün veya seyahatin habercisidir. Ateşin yanarken ısıklık çalar gibi ses çıkarması o anda düşünülen şeyin olmayacağına ve kötü ruhların ateşin çevresine toplandığına delâlettir. Ateş arındırıcıdır, kötü ruhların korkutularak ortadan kaldırılmasında pay sahibidir. Bu sebeple Moğollar döneminde diğer ülkelerden gelen elçiler tedbir dolayısıyla ateşten geçirilerek huzura kabul edilirdi. Başkurt ve Kazak Türkleri hastayı tedavi ederken yağlı bir bezi ateşle tutuşturarak hastanın etrafında dolaştırırlar. ‘Alaslama’ denilen bu işlemle hastalığa sebebiyet veren olumsuz etkenler yok edilmeye çalışılır.

Şaman dualarında ateşin Güneş ve Ay’dan ayrıldığı ifadesi geçer. Yine şaman duaları incelendiğinde ateşin ruhunun bazen dişi bazen erkek olarak kabul edildiği, geceleri insanları kötü ruhlardan koruduğu, sürülerin bekçisi olduğu üşüyenleri ısıttığı, açları doyurduğu göze çarpar. Şamanlar ona: “Ey ateş anamız!” diye hitap ederler. Şaman duasında geçen şu ifadeler ateş ruhunun yerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir: “Ey ateş anamız! Sen dokuz ırmağın kavşağında, dokuz köşeli bakır evde oturan ve ırmakların, denizlerin hatunu olan su tanrısıyla konuşuyorsun” (İnan, 1976: 41-45).

Düğün törenlerinde ateş önemli bir unsur olarak kabul edilir. Gelin eve girdiği zaman ilk olarak ateşe secde eder, ona yağ atmak suretiyle saçı yapar. Yakutlar, yemin törenlerini ateş karşısında yaparak ateşi kendilerine şahit tutarlar ve böylece ettikleri yeminleri daha inanılır hale getirirler. Ateş şamanların katıldığı bütün ayinlerin olmazsa olmazıdır. Yani her törende mutlaka ateş vardır. Yapılan törenlerde kesilen kurbandan bir parça ilk olarak ateşe atılır ve önce ateşin ruhu doyurulur (İnan, 2000: 71).

Bahaeddin Ögel hayatın temeli olarak gördüğü ateşi insanlığın en önemli varlığı olarak kabul eder. Bu bakımdan insanların ateşe saygı göstererek onunla ilgili düşünceler geliştirmelerini doğal karşılar. Türk adlı kişi tarafından keşfedilen veya tanrı tarafından gönderildiğine inanılan ateş, Ögel'e göre tanrı değildir. Ocağın ve ateşin sahibi Türkler tarafından tanrı olarak düşünülüyordu. Yani ocağın ve ateşin sahibine tapılmıyordu. Ancak her ocağın ve ateşin koruyucu ruhu bulunuyordu. Ocakların tamamı sadece bir tek ruh veya ateş sahibi tarafından temsil edilmiyordu. Araştırmacı ulu ateşi secde edilen ilâh değil, haberleri ve kesilen kurbanları tanrıya ulaştıran bir vasıta olarak görür.

Ögel, Banzarov'un derlemiş olduğu bir ateş duasını analiz ederek ateşle ilgili motifler elde eder. Onun elde ettiği motifleri kısaca sıralayalım: Ateşe: "Ey annem ateş!" şeklinde seslenilir. Ateş, Hangay ve Gur-Hatu-han Dağları'nda yetişen akkavak ağacından yaratılmıştır. Ötüken Ormanı'nın eteklerinden çıkan ateş, tanrıların yarattığı hakanlar tarafından keşfedilmiştir. Babası sert çelik, annesi çakmak taşı, ulu atası ise kavak ağacıdır. Saçtığı nur göklerden gelerek yerin altına kadar iner. Bir ateş duasından yukarıda verdiğimiz motifleri çıkaran ve ateşle ilgili önemli bilgi ve inanışlara ulaşan Bahaeddin Ögel, ateşin ana maddesinin ağaç olduğu görüşündedir.

Yakut Türkleri ateşi göklerde yaşayan en büyük tanrı olarak gördükleri Ürün-ay Toyon'un oğlu olarak kabul ederler. Şamanistler başlangıçtan itibaren her ailenin ateşi ve ocağı olduğu görüşünde birleşirler. Gökten gelen ateş ise sonradan şamanlar tarafından elde edilmiştir. Ülgen ateşi ocak ile birlikte göndermiştir. Bunun için ateş ve ocak birbirinden ayrılmaz bir ikilidir ve kutsal kabul edilir. Ocak ile kastedilen şey aslında aile ocağıdır ve aile ocağında yanan ateş hiç sönmemesi gereken mukaddes bir ateştir. Yakutlar ateşin sahibine 'uot iççite' yani 'ateşin ruhu' derler. Onlar ateşi canlı olarak düşünürler. Canlı olan ateşin nefesi duman, yemeği odun, yastığı ateş korları, yatağı isle kararmış olan yer, yorganı ise küldür. Ocak ruhu, Yakutlarca ak saçlı bir kadın, Buryat Moğollarınca kırmızı giymiş bir yaşlı kadın olarak tasavvur edilmiştir. Altay Türklerine göre ateş ruhu kimi zaman genç kız kimi zaman saf bir çocuk şeklinde hayâl edilmiştir. Saygı duyulan ateşe karşı bazı yasaklar da yok değildir. Ateşe tükürülmez, basılmaz, kötü söz söylenmez. Ateş su ile söndürülmez, demir, bıçak gibi sert cisimlerle karıştırılmaz. Aksi takdirde ateş yaralanabilir ve gücü azalır (Ögel, C. II, 2002: 495-497, 501-504, 509, 517-520).

Yakut kadınları günde en az bir kere ateşe bir şeyler atarak onun ruhunu mutlu etmeye çaba gösterirler. Pişen yemekten atılan bir parça, saç kılı, iplik, deri parçası vs. kır sakallı bir ihtiyar şeklinde düşünülen ateş ruhunu sevindirir. Ateş ruhunun sevinmesi aile ocağının devamı hususunda oldukça önemlidir. Ateş Ulu Toyon'un yarattığı, günlük hayatta faydalanılan ve beyaz aygırın kurban edildiği ateş; baygınlık geçiren şamanın üzerinde gezdirilen kutlu ateş ve şeytan tarafından yeryüzüne belâ getirmek suretiyle gönderilen ve kırmızı aygır kesilerek kızgınlığı giderilmeye çalışılan korkunç ateş olmak üzere üç çeşittir (Gökalp, 1976: 304-305).

Ahmet Yaşar Ocak, Harva'dan aktardığı bilgiyle şamanın ateşe egemen olmasının sebebini, ateşten korkmayan bir ruhun şamanın bedenine girmesine bağlar. Bu ruhun egemenliğine giren şaman, ateş üzerinde yürüyebilir, korları avuçlayabilir (Ocak, 1983: 120).

Fizuli Gözelov ve Celâl Memmedov, şamanların ateşte yanmadıklarını yani ateşin şamanı etkilemediğini gözler önüne seren efsaneler anlatırlar. Anlatılan bu efsanelerden birinde XVII. asırda Altaylarda yaşayan Kalpas adlı şamanın Budizm'i yaymaya çalışanlar tarafından ateşe atıldığı ancak şamanın yanmadığı kayıtlıdır. Yine Telengit adlı Şamanist kavmin üyesi olan şaman Toktoroş, Ruslar tarafından ateşe atıldığı halde yanmamıştır. Huren adlı şaman ise ateşin üzerinde yalın ayak yürüyebilirmiş (Gözelov, Memmedov, 1993: 57, 63, 64).

Ateş, insanı ruha dönüştüren bir maddedir. O yüzden şamanlar ateşe hükmedebilirler ve hiçbir şekilde ateşin yakıcılığından etkilenmezler. Bu etkilenmeme, şamanın Şamanlık sırrına ermesine karşılık gelir, onun anlaşılmasında etkili olur. Ateşin efendisi konumunda buluna şamanlar, yalnızca ateşe hâkim olmakla kalmaz, Şamanlık kabiliyetlerini sergilerken ağız ve burunları başta olmak üzere tüm vücutlarından ateş püskürtebilirler. Dolgan şamanları demircilerin ruhlarının ateşte saklandığına inanırlar. Demircilerin, kötü ruhları çevrelerinden uzaklaştırmak için başvurdukları yöntemlerden biri de ateşle oynamaktır (Eliade, 1999: 238, 512, 516).

Demircilerin ruhlarının ateşte gizlendiği inancına Harald Braem'in kaleme aldığı **Ateşin Efendisi Şaman** adlı mitolojik romanda da rastlanır (Braem, 1994: 152).

Jean-Paul Roux, kararsız hareketleri, coşkusu, çırpınması, aniden parlayıp yatışması kendinden geçmesi gibi özelliklerinden dolayı şamanı aleve benzetir ve onun ateşin ilk sahibi olduğunu söyler. Roux, Türklerin ateşi onurlandırdığını, ona değer verdikleri görüşünü ileri sürerken ateşle yıldırım arasında da bir bağ olduğunu belirtir.

O, yıldırımınla birlikte gökyüzünden yeryüzüne gelen ateşin, sürekli göğe geri döndüğünü düşünür.

Ateş yakıcılığıyla tabiatta bulunan varlıkları yakarak küle dönüştürür. Çıkan dumanlar, ateşte yakılan şeyleri göğe götürüyor olabilir. Yanan nesnelerin duman şeklinde gökyüzüne ulaştığı düşünülebilir. Bu konuyla ilgili olarak Marco Polo'nun gözlemleri bulunmaktadır. Birinin ölmüş kızı, birinin ölmüş oğlu olan iki adam vardı. Bunlar ölen kız ve oğlanı evlendirdiler. Evlenme akitlerini bir kâğıda yazdırıp ruh çağırılan bir kimsenin eliyle ateşe attırdılar. Yanan kâğıdın dumanları göğe yükseldi. Ölen çocukların aileleri göğe yükselen dumanı çocuklarının gökyüzüne yükseldiklerinin ve evlendiklerinin müjdecisi saydılar. Çeyiz olarak verilebilecek her şeyin resmini çizip ateşe attılar. Çocuklarının bu eşyalara öteki dünyada sahip olacaklarını düşünüp sevindiler. Çünkü ateşin dumanı onları göğe ulaştırmıştı. Roux, Plan Carpin'in Şamanistlerin kurban kemiklerini ateşte yakmaları fikrini de kitabına almış, bunun sebebinin de ateşin yeryüzündeki bütün varlıkları bertaraf etme özelliğinin olduğunu söylemiştir.

Ateşin en önemli özelliklerinden biri arındırıcılık vasfıdır. Hükümdarlara gönderilen elçiler, cenaze merasimlerine katılan insanlar, yıldırım çarpmasına uğramış varlıklar hep ateşle arındırılırdı. Bunlar ya iki ateş arasından geçerler ya da alev alev yanan ateşin üstünden atarlardı. Gök cisimleri gibi ateş de ikincil bir tanrıdır ve şamanlar yaşadıkları toplum içinde buldukları statüye göre ateşin ruhuna yalvarırlar ve onun önünde iki kez eğilmesi için hakani çağırırlardı (Roux, 2002: 82, 139, 153-154, 172, 233-235, 245, 249).

Yaşar Kalafat, külün ateşin koruyucusu veya sahibi olarak düşünülebileceğini yazar. Ateş bereket ve hayat kaynağı olarak kabul edildiği için ocaktan dışarıya ateş vermenin uğursuzluk getireceği inancı hâkimdi. Kırgız Türkleri ateşe sonsuz bir saygı ve hayranlık duyarlardı, ateşin ruhunu kızdırmaktan korkarlardı. Yoksa ateşin ruhu yangın çıkararak kızdığını belli ederdi. Ölen kişileri yakan Kırgızlar, böylece ölen kişinin temizlenip günahlarından arınabileceğine inanırlardı. Ateşin sahibinin dişi ve otuz ayaklı bir varlık olduğuna inanan Altay Türkleri ateş için koyun keserlerdi. Yakut Türkleri ateşi, tanrıya sunulan kurbanların kapısı olarak görürlerdi. Ateş ve ocakla ilgili düşünce ve halk inanışlarının ateşperestlikle alakalı olduğunu belirten Kalafat, her iki inançta da ateşin fonksiyonlarının farklılık arz ettiğini ileri sürer (Kalafat, 1999: 59-60, 62).

Altaylılar ateşe kutsallık atfederler. Bunun sebebi yemeğin ateşte pişirilerek yenilmek suretiyle insanları doyurmasıdır. Yani ateş insanların yaşayabilmesi için gerekli olan yemeğin yenilebilecek hale gelmesini sağlar. Kutsal ateş evin ortasında yanmalıdır (Kalafat, 2004: 63).

Ateşin arındırıcı, temizleyici ve hastalıklara karşı koruyucu olması, ona kurban kesilmesinde ve saç yapılmasında en önemli faktör olarak görünmektedir (Çoruhlu, 2000: 49).

Yakut Türklerinin bilmecelelerinde yiyip yiyip doymayan bir obje olarak geçen ateş, taşa uyuyan, demirde uyanan, kütüğe düşüp, kütükte koşan en sonunda da göğe uçan bir maddedir. Yakutların şu bedduası ateşin önemini göstermesi bakımından önemli bir ayrıntıdır: “Aziz ateşin sönsün, bacan kırağı dolsun, dışı kar olsun, yolun kapansın, evine köpek de girmesin” (Vasilyev, Kirişçioğlu, Killi, 1996: 53, 57, 96).

Güneşin yerdeki temsilcisi ateştir. Bu temsilci Buryat Şamanistlerinde ‘goli ecen’ adını alır ve ateşin ruhunu sembolize eden bebekler yapılarak ocağın yanındaki çekmecede muhafaza edilir (Gömeç, 2004: 5).

Osman Turan, ölen insanların eşyalarının ateşte temizlenmeden kullanılmadığını ifade eder (Turan, 2000: 58).

Sevilay Ayva, Türklerin kültür hayatına akseden ateş ve ocakla ilgili inanışların birlik, bütünlük, sağlık, ebedilik ve tanrıyla ilgili olduğunu izah etmeye çalışır. Bu düşüncenin bir sonucu olarak evlenmenin Yakut Türklerinde sönmeyen bir ateş yakma olarak adlandırıldığını söyler. Kazak ve Kırgız gelinleri, gelin oldukları gün ocağın çevresinde üç kez dönerek başlarını ocağa değdirirler. Bu gelenek ateşe duyulan saygının açık bir ifadesidir (Ayva, 2002: 59-60, 63).

Güllü Yoloğlu, insanların ateşten korkmalarının, ateşe saygı göstermelerinin, onu koruyup kutsal kabul etmelerinin ateşperestlikle hiçbir ilgisi olmadığını, aksine Zerdüş’tün kendi felsefesini oluştururken ateşle ilgili bilgilerden ve inanışlardan yararlandığını savunur. Yoloğlu, ateşin ailenin sembolü haline gelmesini, insanların soğuk kış akşamlarında ateşin etrafında toplanarak birbirleriyle yakınlaşmalarına bağlar. Ateşin çevresinde halka oluşturan aile bireyleri hiçbir suretle ayaklarını ateşe uzatarak oturmamalıdır. Çünkü ayakları ateşe uzatarak oturmak onu aşığılamak demektir (Yoloğlu, 1996: 391, 393).

Ateşin, aile hayatının devamlılığını sağladığını ailenin mutluluk ve sürekliliğine yardımcı olduğunu Metin Önal Mengüşoğlu, **Harput Şehrengizi** adlı eserinde şöyle

dile getirir: “ Kibrit. Evimize ara sıra kibrit girerdi. Onu bizden köşe bucak saklardı büyüklerimiz. Çünkü sanayi ürünü şeyler tekin değildi. Kibrit, sanıldığından çok ama çok az kullanılırdı. Ayda bir ya da iki kez. Niye mi? Anlatayım. Evlerin ocağındaki ateş hiç sönmezdi de ondan. Çünkü ocağı sönen ev bitmiştir, tükenmiştir, ölmüş demektir. Her evin bahçesinde, avlusunda hiç olmazsa kuzinesinde her zaman ateş vardı. Akşamleyin ateşle işi biten ev, ateşin üzerine küllerini bir güzel yayardı. Kızlar, gözlerini içine çeker, kapatır ama temelli sönmezdi” (Mengüşoğlu, 2000: 129-130).

Abdulkadir İnan, Şamanist halkların ateşi kutsadıklarını, ona kurbanlar kestiklerini, onun iyisi veya sahibi bulunduğu inandıklarını anlatır. Bahaeddin Ögel ateşi, hayatın temeli olarak görür ve ateş ile ilgili destan motiflerine, şaman dualarına yer verir. Ziya Gökalp üç tür ateş olduğunu söyler ve bu ateşlerin özelliklerini anlatır. Ahmet Yaşar Ocak, Harva'dan aldığı bilgilerle şamanın ateşe nasıl egemen olduğu konusunu aydınlatmaya çalışır. Fizuli Gözelov ve Celâl Memmedov, şamanın ateşten etkilenmediğini efsane metinleriyle sabitleştirmeye çalışmışlardır. Mircae Eliade, insanı ruha dönüştüren maddenin ateş olduğunu, şamanların ateşe nasıl hükmettiklerini izah ederek, demircilerle ateş arasında ilgi kurar. Jean-Paul Roux, ateşin dumanının her şeyi gökyüzüne ulaştırdığı fikrindedir. Yaşar Kalafat ve Metin Önal Mengüşoğlu, ateşin yanmasının aile ocağının tütmesi demek olduğu konusunda hemfikirlerdir. Yaşar Çoruhlu ise ateşe niçin kurban kesildiğinin sebeplerini kısa ve öz olarak ifade eder. Saadettin Gömeç, güneşin yeryüzündeki temsilcisinin ateş olduğunu hatırlatır. Osman Turan ateşin temizleyicilik vasfını anlatırken, Sevilay Ayva gelinler ve ocak arasındaki ilişkiyi açıklayarak evliliğin yeni ocak yakma anlamına geldiğini söyler. Güllü Yoloğlu, Zerdüş'tün kendi felsefesini oluştururken ateş kültüründen etkilendiğini belirtir.

İnsanların rahat bir hayat sürdürebilmeleri için gerekli olan en önemli unsurlardan biri de ateştir. İnsanların biyolojik varlıklarını sürdürebilmelerinde ateşin rolü büyüktür. Yiyecek maddelerinin bir kısmını ateşte pişirerek yenilecek hale getiren insanlar, soğuklardan da yine ateş sayesinde korunabilirler. Çiğ et yenilemeyeceği gibi ateşin sıcaklığı olmadan da yaşamak mümkün değildir. Ateş, aynı zamanda en eski çağlarda vahşi hayvanları insanlardan uzak tutan koruyucu olarak da önem taşımaktaydı. Yani ısı ve ateş hayatın ta kendisiydi.

Dünyayı oluşturan en önemli üç madde toprak, hava ve sudur. Bu üç maddeye ateşi de eklemenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Hatta ateş bazı durumlarda bu üç öğenin de önüne geçer. Yani ateş, havayı, toprağı ve suyu değiştirebilme özelliğine

sahiptir. Havayı ısıtması, topraktan yapılmış bir maddeyi kızgın alevinde pişirerek şekil vermesi gibi...Ateş sadece toprağı, havayı değil, bütün nesnelere de değiştirebilme özelliğine sahiptir. Yakılarak varlığı ortadan kaldırılan ve bir avuç küle dönen insanı bile...

Tıpkı su gibi ateş de hem hayat verici hem de yok edici nitelikler taşır. Yakıcı özelliğı yok edicilik olarak çıkar çoğu zaman karşımıza. Yemyeşil bir ormanı alevden kollarıyla sarıp çok kısa bir sürede kül edebilir. İstediği her şartı koşulsuz ve şartsız teslim alan ateş ebedidir.

Ateş, Şamanizm'in vazgeçilmez öğelerindendir. Şamanistler, ateşin bir ruhu ve sahibi olduğuna inanırlar. Suyun, ağacın, dağın, taşın olduğuna ateşin de ruhu vardır. Şamanistlerin böyle bir düşünceye sahip olmalarında onun, hayatı devam ettiren ve her şeyin şeklini değiştiren özelliğı etkili olmuştur.

Ateş, canlıdır. Sönmeden sürekli kendini yeniler, konuşulanları duyar, insan hayatını etkiler. Şamanist halklar ateşi gelecekte haber verebilen bir madde olarak görürler. Yandiğı zaman çıkardiğı sesler, alevinin rengi, dumanının gökyüzüne yükseliş şekli Şamanistlerin gelecek ile ilgili yorum yapmalarında, fikir yürütmelerinde temel unsur olarak yerini almıştır. Her alevinin rengi farklı bir olayın habercisidir. Yandiğı esnada korlarından çıkan çıtırtılar ve ısıklar çeşitli inanışların gün yüzüne çıkmasına vesile olmuştur. Ateşle fala bakan insanlar, ileride olabilecek kıtlık, salgın hastalık, savaş, ölüm gibi önemli olayları vaktinden önce öğrenmeye çaba sarf ederler. Bütün bunların öğrenilmesi ateş ile mümkündür.

Şaman, Şamanizm'de pek çok görevi üstlenen tanrılara kurban kesen, toplum hayatında yapılması gereken bazı merasimleri icra eden kişidir. O, yapacağı işleri ateş olmadan gerçekleştiremez. Törene başlamadan önce davulunu alarak ateşin çevresinde dönmeye başlar. Davulun sesi ve ateşin nefesi onun kendinden geçmesine yardımcı olur. Ruhlarını yardıma çağırırken, yer altı ve gökyüzü ile bağlantıya geçmeye çalışırken saatlerce ateşin çevresinde dönerek dans eder.

Arındırıcı, sağaltıcı ve temizleyici nitelikleri ateşi, hasta tedavi etme işleminin en önemli ögesi haline getirmiştir. Hasta tedavisi sırasında şaman hastayı, tam ortasında ateş yanan bir çadırın içine yatırır. Ateş kullanarak ardıç dallarını tutuşturur ve bununla etrafı tütsüler. Ateşle yakdığı bez parçalarını hastanın çevresinde dolaştırarak hastalığa sebep olan kötü ruhları uzaklaştırmak için uğraş verir. Yani hastanın bedenini esir alan ruhları ateşle korkutmaya çalışır.

Yaptığı uygulamalarda hep ateşten yararlanan şaman, Şamanizm'e inanan insanlar tarafından ateşin hâkimi olarak bilinir. Çünkü her şeye şekil veren ve istediğini yok edebilen ateş, şamana hükmünü geçirememektedir. Şaman, donatıldığı olağanüstü vasıflar sayesinde ateşe karşı etkisiz hale gelmiştir. Çıplak ayaklarıyla onun üstünde yürüebilir, kızgın ateşte dövülmüş nesnelere hiç canı yanmadan tutabilir. Her şeye hâkim olan ateşin hâkimi de şamandır.

Ocak kültürünü de ateş kültüründen ayrı tutamayız. Ateşin kutsal sayılması, onun oluşturduğu ocağın da kutsal sayılması anlamına gelir. Burada ocaktan kasıt aile ocağı ve bu ocakta yanan ateştir. Yeryüzündeki her ocak bir aileyi temsil eder. Ocağın yanması, o ocağın sahibi olan ailenin varlığının devamlılığı anlamına gelir. Ocağın tütsün, ateşin sönmesin gibi dualar, aile ateşinin kutsiyetini anlatan kalıplaşmış ifadelerdir.

2. 5. 2. 2. 6. Demir

Türkler, tarihin en eski devirlerinden itibaren fetihlerle dünyanın dört bir yanına ayak basmış bir millettir. Türklerin yaptığı fetihlerde iki önemli sanatın büyük rol oynadığı görülür. Bunlardan biri at yetiştiriciliği, diğeri ise demirciliktir. Türklerle ilgili bilgi veren Arap ve Çin kaynaklarında Türklerin atalarının demirci olduğuna dair kayıtlar mevcuttur.

Demirin Türk kültür hayatında arz ettiği değeri Ergenekon Destanı'ndan anlayabilmek mümkündür. Göktürlere ait Ergenekon Destanı'nda, çoğalan halkın dağlar arasına sıkışması, bu sıkışık araziden çıkabilmek için demir dağın eritilerek çıkış yolunun bulunması anlatılmaktadır. İşte demircilikle uğraşan Türklerin, demir dağı eriterek kendilerine yeni dünyalar açmaları, demiri de demirciyi de önemli bir konuma getirmiştir (Sakaoğlu, Duymaz, 2002: 209).

Hayatlarının belli bir döneminde Şamanizm'in etkisi altına giren Türkler, bu inanç içinde de demire değer vermişlerdir. Demir, Şamanist inanç çerçevesinde belli bir yere sahiptir. Yakut Türkleri demirci ile şamanın aynı yuvadan olduğuna inanırlar. Kırgız-Kazaklar, kötü ruhları etkisiz kılmada demirin büyük rolü olduğunu düşünürler. Şamanist boylardan biri olan Telengitlerin ant içme törenlerinde silâhın ön plânda olduğu görülmektedir: "İşte Ay, işte Güneş, işte silâh. Ben bu silâhı yalıyorum. Eğer suçlu isem Güneş'i gözüm görmesin, bu silâh beni öldürsün" İnsanların kılıç, silâh, ok, yay, balta gibi nesnelere yemin törenlerinde önemli saymaları, onlar üzerine yemin etmeleri, bu nesnelere, ilkel toplumların üretim hayatında oynadıkları rollerle

açıklanabilir. Demir başta olmak üzere saydığımız aygıtlar, ruh değil, koruyucu ve besleyici ruhların temsil ettiği kutsal eşyalardır. Onlar üzerine yalan yere ant içildiği takdirde, o nesnenin sahip olduğu koruyucu ruh kızacak, sonuçta da olumsuzluklar ortaya çıkacaktır (İnan, C. I, II, 1998: 229, 231, 244, 328).

Kazak Türkleri, yeni doğum yapmış olan kadını, kötü ruhlar zümresi içinde kabul edilen al karısından korumak için demir parçası alıp 'demirci geldi, demirci geldi' diye bağırlar. Şamanın davulunun esas kısmını oluşturan ağaç ve demirin hiçbir zaman değiştirilmemesi, Sibiry'a da yaşayan şamanların mutlaka demir veya bakırdan yapılmış bir göğüslük kullanmaları, şamanların özel elbiselerinin üzerinde demirden yapılmış pek çok aksesuarın bulunuyor olması, demirin taşıdığı önemi gösterir (İnan, 2000: 84).

Demirciler gelecekle ilgili bilgi verme ve hastaları iyileştirme kabiliyetine sahiplerdir. Demircilerin sürekli çalışmaları, çekiçlerle ses çıkarmaları, her an ateşle oynamaları, kötü ruhları kendilerinden uzak tutmaları içindir. Madencilik mesleğinin sırları, Şamanlığın elde edilmesinde şamanların öğrendikleri sırlarla benzerdir. Her ikisinde de sihirli bir teknik vardır. Dolayısıyla demircilik da Şamanlık gibi kalıtsal bir meslek olarak düşünülür (Eliade, 1999: 512, 515).

Abdulkadir İnan, Türklerin demircilik sanatında ileri bir millet olduğunu, Şamanist Türklerin, demir ve demircilerle ilgili düşünce ve inanışlarını anlatır. Mircea Eliade ise Şamanlık ile demircilik arasındaki benzerlikleri, demirciliğin de tıpkı Şamanlık gibi kalıtsal olduğunu söyler.

Destanlardan efsanelere, hikâyelerden masallara kadar halk edebiyatının bütün anlatı türleri çeşitli motiflerle süslenmiştir. Her motif, esere ayrı bir anlam, ayrı bir tat katar. Bu çeşit çeşit motiflerin ördüğü doku, tadına doyumaz halk anlatılarını meydana getirir. İşte bu motiflerden biri de demirdir. Türklerin hayatında Ergenekon Destanı ile kendine sarsılmaz bir yer edinen ve değer verilen nesnelere olan demir, Şamanistler tarafından da önemli kabul edilir.

Şamanizm'e inanan insanlar, demirin koruyucu fonksiyonu olduğuna inanırlar. Onlara göre demir, kutsal kabul ettikleri ruhların temsil eden nesnelere dendir. Şamanlar, elbiselerine taktıkları, demirden yapılmış onlarca çingırağın çıkardığı sesle kötü ruhları korkutup kaçırmayı amaçlarlar. Burada önemli olan çıkan ses değil, seslerin demirden çıkmasıdır. Al karısı denen şerir ruhun da demirden korkması bunun en güzel kanıtıdır.

Demirciler, ateşe hükmettikleri, ateşten yararlanarak çeşitli uygulamalar yapmaları bakımından şamanlarla bağdaştırılırlar. Şaman dualarında da demirin sıkça geçtiği gözlerden kaçmamaktadır.

Eski Türklerde demirin yemin etme aracı olarak da kullanıldığını görüyoruz. Üzerine en çok yemin edilen nesnelere demirden yapılmış kılıç ve silâhlardır. Yemin edildiği zaman silâhın ya da kılıcın içinde bulunan ve kutsallığı temsil eden ruh, söylenen şeylere şahit tutulur. Yemin bozulursa ya da verilen sözler yerine getirilmezse, o ruhun kişiyi felâkete uğratacağı düşünülür.

2. 5. 2. 3. Yer Altı Tanrısı ve Kötü Ruhlar

Şamanizm düşüncesine göre evrenin üç âlemden ibaret olduğunu daha önceki bölümlerde belirtmiştik. Bu âlemlerden birini de yer altı dünyası oluşturur. Yer altı dünyası korkuyu, kötülüğü, her türlü hastalığı ve şerri içinde barındıran, insanların çekindiği, ürperdiği kötü ruhların mekânı olan bir nevi cehennem olarak düşündükleri karanlıklar diyarıdır.

Şimdi yer altı dünyasının ve karanlıkların hâkimi Erlik'i ve onun emrinde bulunan kötü ruhları tanıyalım.

2. 5. 2. 3. 1. Erlik

Kötü ruhların ve karanlıklar ülkesinin hükümdarına Altaylılar Erlik, Yakutlar Arsan Dolay derler. Türkologlardan bazıları Erlik adını 'erklig' kelimesinin bozulmuş şekli olarak kabul ederler. Onlara göre eski Uygur Buda metinlerin de ölüm ruhu ve karanlık dünyanın hâkimi olan Yama adındaki ruha Erklig Yama denilmektedir. Yama'ya atfedilen erklig sıfatı, Şamanistlerde Erlik şeklini almış, şerir ruhların başkanına ad olmuştur. Erlik'in kelime anlamı da güçlü, kuvvetlidir (İnan, 1976: 27-28).

Yaşar Kalafat, Erlik'in 'Yağız Yir' ile alâkalı olduğunu düşünür. Yağız yir ifadesinin Türklerde yeryüzünü değil, yer altını gösterdiğini bu nedenle de Türklerin Erlik'i yirliğ/irliğ/erlik yani yer altından olan, oraya ait şeklinde düşündüklerini ve bu düşüncenin de mantıklı bir yaklaşım olduğu kanaatini taşır. Erlik, yerin altına ait bir handır (Kalafat 1999: 21).

Erlik şaman dualarında 'kesici han' anlamına gelen Kayra Kan olarak anılır. Çünkü söylendiğine göre Altaylılarda ruh iplik gibi düşünülür, bu ipliği keserek insanın canını alan da Erlik'tir (Buluç, C. 11, 1979: 329).

İnsanlara ve hayvanlara her türlü kötülüğü yapan, onlara salgın hastalıklar musallat eden Erlik, yeryüzünde yaşayan insanları tehdit eder ve kendisine kurban

kesmelerini ister. Öldürdüğü insanları kendi cehennemine çeker, onları köle olarak kullanır. Erlik önceleri bembeyaz bir ata binermiş, ancak tanrı onun beyaz atını bir kahramanın canını kurtarmak amacıyla satın alır. Erlik'i kandıran tanrı kahramanın canı yerin ona kara öküz verdi ve Erlik'i öküze ters bindirdi. Altaylı Şamanistler, anlatılan bu rivayete dayanarak Erlik'e at değil kara öküz veya inek kurban ederler (İnan, 1976: 28, 92).

Altaylı Şamanistler Erlik'i somurtkan, inatçı ve küstah olarak tasvir ederler. O, kara çamurdan yapılmış bir sarayda oturur. Sarayının etrafı kara demirle çevrilidir. Onun oturduğu saray insanoğlunun gözyaşlarından meydana gelmiş olan Toybodım (Doymadım) ırmağının yanında bulunur. Toybodım adı verilen ırmağa yer altında bulunan dokuz nehir dökülmektedir. Bir başka söylentiye göre de Erlik'in yaşadığı yer 'abra' ve 'yutpa' denilen dehşet verici canavarlarla dolu Bay Tengiz (Bay Deniz)' in kıyısında yer alır. Yutpa denilen korkunç canavarların beyaz göğüsleri, yeşil baldırları, kayığa benzer çeneleri vardır. Bu canavarlar Erlik'in sarayını beklemekle görevlidirler.

Küreği olmayan, kara renkli bir kayıkla gezen karanlıkların hükümdarı Erlik, binek olarak rahvan at, yük hayvanı ya da ak alınlı öküz kullanır. Kanlı ve çiğ yemek yer, içeceği ciğer kanıdır. Akşam gökyüzünün kızışmaya başlaması, Erlik'in yemek vaktinin geldiğinin habercisidir.

Dikenli çalılardan korktuğuna inanılan Erlik adına hiçbir suretle tasvir veya put yapılmaz. Ancak Şamanizm'de Erlik için ayin yapma geleneği vardır. Şaman Erlik'e kapının sol yanında, bulaşık için su konulan kabın durduğu yerde ayin yapar (İnan, C. II, 1998: 405, 406, 407).

Erlik'ten gelebilecek kötülöklere engel olmaya çalışan bunun için ona saygılı davranan, kurban kesen Şamanistler aynı zamanda Erlik'e kötü ve kaba muamelelerde de bulunabiliyorlar. Örneğin, iyi ruhlar için kestikleri kurbanların derilerini özel olarak yaptıkları kazıklara astıkları halde Erlik için kesilen hayvanların derilerini kendileri kullanırlar. Kurban ayini için kullanılacak ağaçları, kazıkları ve malzemeleri özensizce seçerler. Yine onun tamahkârlığını kırmak için kurban merasimini dikenli otların bulunduğu bir yerde yaparlar. Çünkü onun dikenli çalıdan korktuğuna inanırlar (İnan, C. II, 1998: 405-406).

Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm** adlı kitabında şaman dualarından hareketle Erlik'i şöyle tasvir eder: "O, atlet vücutlu bir ihtiyardır. Gözleri ve kaşları kömür gibi kapkara, çatal sakalı dizlerine kadar uzanmış, yaban domuzunun

azı dişlerine benzeyen bıyığı kulakları üzerine yerleştirilmiştir. Çenesi tokmağa, boynuzları ağaç köklerine benzer. Saçları kapkara ve kıvrıktır” (İnan, 2000: 40).

Erlik'in oğulları ve kızları vardır. Bir rivayete göre dokuz. Bir başka rivayete göre de yedi tane olduğu söylenen Erlik'in oğullarına demir başlı kara oğullar denir. Erlik'in oğullarının ayrı ayrı isimleri vardır. Ancak bu isimler her şamana göre değişebilmektedir. Birinci rivayete göre Erlik'in yedi oğlunun ismi şöyledir:

1. Taş pilektüü Pay-Maattır
2. Karaş
3. Yes pilektüü Kerey Kaan
4. Uçar-Kaan
5. Yabaş-Kaan
6. Kömür-Kaan
7. Şeedey-Kaan

İkinci rivayete göre Erlik'in dokuz oğlu vardır. Yukarıda sayılanlardan farklı olarak söylenen isimler şunlardır:

1. Padış Piy
2. Temir Kaan

Erlik Bey'in elçileri olarak bilinen bu ruhlar yer altında ve yeryüzünde bulunan bütün kötü ruhları idare ederler. Bunlar, insanların kötü ruhların insanlara karşı yaptıkları yersiz ve korkunç saldırıları engellemeye çalışırlar. Bu yüzden insanlar Erlik'in oğullarına saygı gösterirler. Yine babaları için yapılan kurban merasiminde şamana rehberlik eden Erlik'in oğulları, yer altındaki nehirleri, denizleri ve bu denizlerdeki canavarları idareleri altında bulundururlar.

Erlik'in iki veya dokuz kızı olduğu söylenmektedir. Sadece iki kızının isimleri bilinmekte, diğerlerinin isimleri hakkında hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Bu iki ismi şöyle sıralayabiliriz:

1. Sekiz gözlü Kıştey Ana
1. Erke-Solton (Nazlı Sultan)

Bu kızlar şaman dualarında 'oyun yeri' denilen ve kaygan, harmanlı, kuru, düz sıfatlarıyla anlatılan yerde yaşarlar. Belli görevleri olmayan kötü niyetli dışı ruhlar şamanı yer altındaki yolculuğunda oyalamaya ve kandırmaya çalışırlar. Bunun dışında görevleri yoktur. Zamanlarını eğlenmekle geçiren bu ruhlar, şaman dualarından anlaşıldığına göre pek cazibeli de değildirler (İnan, C. II, 1998: 410, 411, 412).

Wilhelm Radloff, Erlik Han'ın aşağı dŸnyanın beşinci veya dokuzuncu katında kara bir tahtın Ÿzerinde oturduğunu kaydeder. Bulunduğu yerin Ÿevresi kŸtŸ ruhlarla Ÿevrilidir. Erlik'i beşeriyetin korkunŸ dŸřmanı olarak nitelendiren Radloff, bŸtŸn kŸtŸlŸđŸne ve acımasızlığına rağmen ona Erlik Baba denmesini herkesin hayatını mahvettiği iŸin ondan Ÿekinilmesine, ona korkuyla karışık sayđı duyulmasına bağlar. Anormal Ÿekilde meydana gelen bŸyŸmeler, fakirlik, insanı gŸnaha sŸrŸkleme, ŸlŸmŸ gŸndererek kişiye sevdiklerinden ayırma Erlik'in işleridir.

GŸrevleri ve yaptıkları itibariyle dehşet saŸan Erlik'in fiziksel gŸrŸnŸřŸ de korkunŸtur. Radloff, **Sibirya'dan SeŸmeler** adlı eserinde, onun şaman dualarında anlatılan dış gŸrŸnŸřŸnŸ verir:

Ey kara beygir Ÿzerindeki Erlik,
 Kara kunduzdan bir yatağın var,
 KalŸan o kadar geniş ki,
 HiŸbir kucak kuşatamaz,
 Kudretli boynunu
 HiŸbir kişi kuşatamaz;
 Kaşların karış genişliğinde
 Sakalların kapkara
 YŸzŸn kana bulaşmış.

Ey zengin Kan Erlik
 SaŸları parlar, kıvılcım saŸar,
 Sen kova olarak
 ŸlŸ kişi gŸđsŸ kullanırsın;
 Kişilerin kafatası sana bardak olur,
 Yeşil demirdir kılıcın
 Demirdendir kŸrek kemiğin
 Kara yŸzŸn kıvılcım saŸar
 Muazzam bir ŸkŸze binersin.
 Eğerini Ÿrtmek iŸin,
 Bir atın derisi yetişmez.
 (...)

Senin yüzün her zaman kurum gibi karadır,
 Kömür gibi parlar karadır.
 (Radlof,f 1986: 224-225).

Abdulkadir İnan, Erlik'in musallat olduğu aileye veya obaya ölüm ve felâket iyelerini göndermek suretiyle can aldığını, öldürdüğü insanların canlarını kendi karanlık ülkesine hapsedtiğini anlatan bir Erlik tasviri yapar. İnan'ın yaptığı Erlik tasvirinden yola çıkan Yaşar Kalafat, Erlik'in Azrail'in fonksiyonlarını yüklediğini düşünmektedir. Çünkü Erlik tıpkı ölüm meleği olarak da adlandırılan Azrail gibi ölüm getirir. Bu görevlerinden dolayı İslâmiyet'te Azrail'e, Şamanizm'de Erlik'e soğuk bakılır. İnsanlar adı geçen ölüm getiricilerden ürkerler. Ancak Erlik insanları kötü yollara saptırma, doğru yoldan çıkarma, onlara hastalık musallat etme, kötü muamelede bulunma işlevlerinden dolayı Azrail'den ayrılır. Ayrıca Azrail, yüce yaratıcının emrini yerine getiren bir aracı konumundadır. Erlik için böyle bir durum söz konusu bile değildir (Kalafat, 1999: 22).

Nadya Yuguşeva yukarıda verilen tasvire Erlik'in gözlerinin arasında masmavi bir ateş yandığını, dudaklarının kurumuş kurban derisine benzediğini de ekleyerek onun korkunçluğuna dikkati çeker (Yuguşeva, 2001: 145). Yaşar Çoruhlu ise, Erlik'in bu şeklinin Türk sanatındaki cin tasvirine benzediğini, onun tasvirinin cin tasviriyle ilgili olduğunu ifade eder (Çoruhlu, 2000: 54).

Erlik'e at kurban edilmez. Ona genellikle hastalıklı ve sakat hayvanlar kurban edilir. Çünkü inanişe göre Erlik bu tip kurbanlardan hoşlanır (Kalafat, 1999: 22; Şener, 2000: 56).

Abdulkadir İnan, Erlik'in yeryüzünde yaşayan insanların en azılı düşmanı olduğunu söyler. Onun tasvirine yer veren İnan, görevlerini açıklar. Onun için yapılan kurban ayinlerini, erkek ve kız çocuklarının adlarını sıralar. Wilhelm Radloff, Erlik'i şaman dualarına dayanarak anlatır. Yaşar Kalafat, Erlik'in insanlara ölüm getirmesi yönüyle Azrail'e benzediğini söyler. Nadya Yuguşeva, Erlik'in tasvirini yapan ve onun korkunç görüntüsünü anlatan bir diğer araştırmacıdır. Yaşar Çoruhlu, Erlik'i Türk minyatür sanatındaki cin figürlerine benzetir. Cemal Şener ise Erlik'in sakat ve hastalıklı hayvanlardan hoşlandığını, bu sebeple ona hastalıklı hayvan kurban edildiğini söyler.

Erlık, akılı kapkara düşüncelerle kaplı, kapkara bir dünyanın korkunç hükümdarıdır. O, öyle bir hükümdardır ki, insanları ölümle korkutur, çeşitli hastalıklar göndererek onlara hayatı zindan eder. Emri altındaki kendisi gibi kara düşünceli kötü ruhları yeryüzünde yaşayan insanların hayatını kaydırmak üzere görevlendirir.

Korkunç düşüncelerini, dehşet verici görüntüsüyle birleştiren Erlık, türlü kurbanlar ister. İnsanlar kötülükleri kendilerinden uzaklaştırmak, salgın hastalıklara yakalanmamak ve Erlık'in şerrine uğramamak için ona kurban sunmaya mecbur kalırlar.

Yer altında yaşadığı halde, orta dünya olarak adlandırılan yeryüzündeki insanları yanlış yollara sevk ettirmeye ve bu şekilde kendi âlemine hizmetçi yapmak için uğraşır. Böylece Erlık, kendisini karanlıklar ülkesine hapseden Bay Ülgen'den intikamını almaya çalışır. Ülgen'in yarattığı orta dünya insanların aklını çelerek yer altına çeker ve kendi hakimiyeti altına almış olur. Erlık'in yeryüzünden yer altına kaydıracağı her insan Ülgen'i sinirlendirir.

Erlık'in fizikî görüntüsü ve yer altında yaşadığı düşünülen mekân ile ilgili olarak yapılan tasvirlerde kara rengin ağır bastığı görülmektedir. Siyah renk, halk arasında uğursuzluğun, karamsarlığın, umutsuzluğun ve talihsizliğin rengi olarak kabul edilir. Kara kedi, kara baht, kara bayram, kara gün tabirleri siyahın olumsuzluğunu destekler nitelikli örneklerdir. İşte bu renk aynı zamanda Erlık'in de rengidir. Onun yaşadığı yer, oturduğu taht, hatta yer altındaki güneş dahi siyahtır. Bütün uğursuzlukların kaynağı olarak kabul edilen Erlık de yaptıklarıyla insan hayatını karartır.

2. 5. 2. 3. 2. Kara Nemeler (Kötü Ruhlar)

Yer altında sadece Erlık yaşamaz. Onun emrinde pek çok kötü ruh vardır. Erlık'in yer altındaki karanlıklar dünyasında bulunan kötü ruhlara 'kara nemeler' veya 'yek' adı verilir. Yek, şeytan anlamına gelmektedir. Yakut Türkleri bu kötü iyelere 'abaası' der (İnan, 2000: 41).

Şerir ruhların en önemli özelliği aç gözlü ve obur olmalarıdır. Aralarında sürekli kavga ve savaş olan bu ruhlar yaşayan insanı canlı canlı yutar. Altaylı Şamanistlerin düşüncesine göre insan bedeninde oluşan her tür yara kötü ruhun ısırması sonucu meydana gelir.

Yaşadığı zaman sevilmeyen Erlık tarafından kandırılarak alt dünyaya hapsedilen ölümlerin canları da kötü ruhlar içinde sayılır. Bu ölü canların ruhları hilekâr ve

sokulmandır. Bunlar, dünyadaki yakınlarla eziyet etmekten de geri durmazlar. Bu ruhların verecekleri zararı, Erlik'in oğulları engellemeye çalışır (İnan, 1998: 409, 410).

Kara Nemeler, Erlik'in idaresi altında bulunan yeryüzünde yaşayan insanlara hastalık, sıkıntı ve belâ getirmekle görevlendirilen ruhlardır. Bu ruhlar zümresi, tıpkı hükümdarları Erlik gibi korkunç görüntülü ve uğursuz yaratıklardır. İnsanlar, kara neme adı verilen bu kötü ruhlardan korkarlar. Başlarına kaza, belâ, hastalık ve şanssızlık gelmesin diye onlara iyi görünmeye ve özellikle de hükümdarları olan Erlik'i kızdıramamaya çalışırlar.

2. 6. Şamanizm'de Önemli Kabul Edilen Bazı Hayvanlar

Türk kültüründe ve mitolojisinde bazı hayvanların önemli rol oynadığı görülmektedir. Çeşitli hayvan motifleriyle süslenmiş olan metinler, insanların varlıkların yaratılışıyla ilgili bilgiler verirler. Bu metinlerde yer alan hayvanlar ve bu hayvanların üstlendikleri fonksiyonlar onların kutsal kabul edilmelerine sebep olmuştur.

Mircea Eliade, en eski dönemlerden beri bütün hayvanların, ruhları öbür dünyaya götüren yaratıklar olduğunu söyleyerek, hayvanların aynı zamanda ölen insanların aldığı yeni biçimler olarak düşünüldüğünü ileri sürer. Hayvanlar, öbür dünya ile fani dünya arasındaki bağlantının simgesidir. Şaman adaylarını yer altına götüren, ormanların derinliklerine kaçırarak, öldürüp tekrar diriltmek için yutan hep hayvandır (Eliade, 1999: 121).

Canan Seyfeli, Türk Mitolojisinde Hayvan Motifleri adlı makalesinde, Yaratılış Destanları'ndaki hayvan motiflerinin ana motife yardımcı olduklarını, olağanüstü özellikler taşıdıklarını ve bundan dolayı da kutsiyet arz ettiklerini söyler. Seyfeli'ye göre Şamanizm'e inanan halklar, insanlara zararı dokunan tehlikeli hayvanların Erlik tarafından yaratıldığı inancını taşırlar (Seyfeli, ? : 43, 52).

Türklerin destanlar, hikâyeler, masallarla dolu kültürel hayatında hayvanlar vazgeçilmez unsurlardır. Geçen kültürel süreç içerisinde pek çok hayvanın pek çok görevle donatıldığını görmekteyiz. Ancak biz sadece konumuzu ilgilendiren hayvanları ele alıp, bu hayvanların Şamanizm'de taşıdıkları değerleri ana hatlarıyla vermeye çalışacağız.

Şamanizm inancında önem teşkil eden hayvanları kanatlı hayvanlar ve kanatsız hayvanlar olmak üzere iki başlık altında incelemenin uygun olacağı fikrini taşımaktayız.

2. 6. 1. Kanatlı Hayvanlar

Kanatlı hayvanlar başlığı altında iki hayvanı inceleyeceğiz. Bunlardan ilki şamanların türeyişi ile ilgili olarak anlatılan efsanelerde birinci derecede rol oynayan kartal, diğeri göğe çıkış ve yer altına iniş törenlerinde şamanın binek hayvan olarak kullandığı kazdır.

2. 6. 1. 1. Kartal

Yakut şamanlarının en çok kutsal saydıkları hayvan kartaldır. Karta, bir ruhu temsil eder ve kartalın temsil ettiği bu ruh ilkbahar ile sonbaharda havaların değişmesinde etkili olur. Örneğin kartal bir kez kanat çırparsa buzlar erir, ikinci kanat çırpışta bahar gelir. Eski dönemlerde güneşin ve gök tanrının sembolü olarak kabul edilen kartal, aynı zamanda ormanın sahibi olarak düşünülen hayvanlardandır.

Şamanizm'de çocuk sahibi olmak için ağaçlara bez bağlanıp adak adanmasını ön gören bir tören vardır. Bu törende iplere kartal tüyleri ve renkli kumaş parçaları bağlanır. 'Üldürbe' adı verilen bu ipe, ailede bulunan erkek sayısı kadar kartal tüyü bağlanır. Bazı şamanların koruyucu ruhları da kartaldır.

Ant içme merasimlerinde de kartalın önemli bir yeri vardır. Yakut Türklerine göre en korkunç ve etkili yemin, kartalın adıyla edilen yemindir. Kartalın adını yalan yere kullanarak ant içenlerin neslinin tükeneyeğine inanılır. Yakutlar, evlerinin etrafında kartal gördükleri vakit, ona et veya etle yapılmış bir yemek vermeyi bir borç bilirler. Yanlışlıkla öldürülen kartal, şaman nezaretinde gömülürdü. Çocuğu olmayan kadınlar kartala dua ederek çocuk dilerlerdi (İnan, 2000: 46-47, 55, 118-119).

Türk mitolojisini en kapsamlı şekilde ele aldığını düşündüğümüz Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi adlı eserinin ikinci cildinde kartalla ilgili önemli bilgiler verir. Özellikle çift başlı kartal motifi üzerinde duran Ögel, çift başlı kartalın tanrıya açılan göğün kapısını beklediğini söyler (Ögel, 2002:132).

Mircea Eliade, kartalın önemini kartalla ilgili olarak anlatılan yaratılış efsanelerinden örnekler vererek izah etmeye çalışır. Eliade'nin kartal motifini sunduğu efsanelere; ilk şamanın ortaya çıkışı ile ilgili bölümümüzde geniş olarak yer vermiştik. Tekrara düşmemek için burada aynı efsaneleri aktarmayacak, sadece kartalın önemini anlatan birkaç cümle yazmakla yetineceğiz. Buryatlara göre şamanların ilk atası bir kartaldır. Rivayetlere göre tanrı tarafından yeryüzüne gönderilen kartal, ağacın altında bulunan bir kadınla çiftleşir. Bu çiftleşmeden doğan erkek çocuk ilk şamandır. Bir başka söylenti, kartalın ilişkiye girdiği kadının ilk şaman olduğu yönündedir. BU

sebeple kutsal kabul edilen kartalın herhangi bir yerde ortaya çıkması, o oymak veya kabiledede bir kişinin Şamanlığa çağrılışının bir işareti olarak kabul edilir. Yakut Türkleri kartalı demircilerle de bağdaştırır (Eliade, 1999: 95-97).

Tanrıya yakın olan kartal aynı zamanda tanrının sembolü olarak kabul edilmiştir. Kartal, bazı durumlarda tanrıların habercisi olarak görev yapar. Örneğin tanrının emriyle tüyleri altın renginde kartal şeklinde bir melek meydana gelmiş ve Cengiz Han'a tanrının emirlerini iletmiştir. Kartalın bir diğer adı da 'kara kuş' tur (Roux, 2002: 109, 123-124, 131).

Yaşar Kalafat, kamların yardımcı ruhları olduğunu ve bu ruhlar sayesinde görüp, hissedip, işittiklerini söyler. Bu ruhlar genellikle hayvan şeklindedir. Ruhların şekline girdiği hayvanlardan en önemlisi de kartaldır (Kalafat, 1999: 66).

Yalçın kayalar üzerinde yuva kuran, gökyüzünün en yüksek yerlerinde kanat çırpan kartal, avcı kuşlar zümresinde yer alır. Kartalın avcı kuşlar zümresinde bulunması, onun kutsal kabul edilmesinde önemli bir etken olabilir. Kutsal kartal, şamanların kıyafetlerinde ve davullarında arma olarak bulunur. Yakut Türkleri göğün direği olarak nitelendirdikleri sırıkların üstüne ağaçtan yaptıkları çift başlı kartal heykellerini koyarlardı (Sever, 1999: 87).

Kartal, gök unsuruna dahil bir hayvandır ve kuşların hükümdarı sayılır (Çoruhlu, 1993:21).

Yakutlarca en yüksek ruhu taşıdığına inanılan kartalların evren ağacının üzerinde oldukları düşünülür. Önemli bir çoğalma simgesi olan kartal, güç ve kudreti ifade eder (Çoruhlu, 2002: 133-134).

Asya halkları başta kartal olmak üzere kutsal sayılan bazı hayvanların yardımıyla doğup öldüklerine, yine onların vasıtasıyla göğe çıkıp yer altına indiklerine inanırlar (Ateş, 2001: 127).

Çift başlı kartallar göklerin sahibi olan tanrının kudretli ve ulu bekçileridir (Altınkaynak, 2002: 13).

Yakut Türkleri, ileride Şamanlık yapacak çocuğun ruhunun dünyaya gelmeden önce bir kartal tarafından yendiğini, ruhunu yiyen kartalın daha sonra güneşli bir bölgeye göç ettiğini düşünürler. Yine Yakutlar, güçlü şamanların kırmızı çam ağacının dallarında bulunan yumurtalardan çıktığına inanırlar. Bu şamanlara hayatları boyunca kartallar yardım ederler (Seyfeli, 1996: 48).

Abdulkadir İnan, kartalların gök tanrının sembolü olduğunu. onlar adına ant içildiğini söyler. Bahaeddin Ögel, çift başlı kartallar üzerinde dururken, Mircea Eliade, kartalların şamanların ilk ataları olduğunu anlatan efsane örneklerini verir. Jean-Paul Roux, kartalların tanrı emirlerini hakanlara ilettiklerini belirtir. Yaşar Kalafat, şamanların yardımcı ruhlarından bazılarının kartal suretinde olduğu bilgisini verir. Mustafa Sever, kartalların kutsal kabul edilmesinde avcı hayvan olmalarının da etkili olduğunu düşünürken, Yaşar Çoruhlu, kartalın gök unsuruna işaret eden bir kuş olduğunu ileri sürer. Mehmet Ateş, Asya'da yaşayan insanların hayatında kartalın önemli rol oynadığını açıklar. Erdoğan Altinkaynak, kartalları tanrının bekçisi olarak niteler. Son olarak Canan Seyfeli de Yakut Türklerinin yumurtadan çıkan şamanlara yardım ettiği ile ilgili örnekler verir.

Biz de verdiğimiz bu bilgiler ışığında kartalın Şamanizm'de önemli ve kutsal sayılmasının sebeplerini şöyle maddeleştirebiliriz:

1. Şamanların ilk atalarının kartal olduğuna inanılır.
2. Şamanizm inancı çerçevesinde anlatılan yaratılış ile ilgili efsanelerde kartallar önemli rol oynarlar.
3. Kartali gökyüzünün egemenliğini elinde bulunduran tanrının ve aynı zamanda ısı ve ışık kaynağı güneşin sembolüdür.
4. Görüntü itibariyle asil olan bu görkemli kuş, tanrıların emirlerini, yeryüzünde yaşayan kağanlara ulaştıran bir elçidir.
5. Çift başlı kartal, gökyüzünün katlarına açılan kapının bekçisidir.
6. Semalarda uçtuğu, ağaçların yüksek tepelere konduğu görülen kartal, o yörede birine Şamanlık verileceğinin habercisidir.
7. Yardımcı ruhlar, kartal şeklinde şamanın yanına gelirler ve her türlü işinde ona yardım ederler.
8. Şamanist halkların büyük çoğunluğu çevresindekileri yaptıklarına ya da söylediklerine inandırmak için kartalın adı üzerine ant içer. Kartal adına içilen ant bozulursa, andı bozan kişi veya kişilerin büyük felâketlere uğrayacağına inanılır.
9. Şamanistlerin düşüncesine göre en büyük ve kuvvetli ruhu kartal taşır.
10. Kartal, kanat çırpışıyla mevsim değiştirebilir.

Sıraladığımız maddelerin, kartalın hangi sebeplerden ötürü Şamanizm'de önemli ve kutsal bir hayvan olarak kabul edildiğine ışık tutacağını düşünüyoruz. Kartalın

kutsiyetine inanan şamanlar, külâhlarına kartal tüyü takarak, elbiselerine kartal tırnakları ve pençeleri asarak, davullarına kartal resimleri çizerek bu düşüncelerini simgesel olarak açığa vurmuşlardır.

2. 6. 1. 2. Kaz

Wilhelm Radloff, Sibirya'dan Seçmeler adını taşıyan eserinde Şamanlığı en ince ayrıntılarına kadar anlatmış, şamanların yaptığı törenleri yine şamanların söyledikleri dua ve ilâhilerle süsleyerek izah etmeye çalışmıştır. Radloff'un anlattığı törenler incelendiğinde kazın yardımcı bir unsur olarak kullanıldığı görülür. Şamanın gökyüzüne uçma töreninin bazı safhalarında kaz ön plândadır. Çadırın içinde ateşle olan işini bitiren şaman, yardımcı ruhlarını da davulun içine topladıktan sonra çadırdan çıkar. Çadırın hemen yanında içine ot doldurulmuş, bezle sarılı bir nesne bulunur ki, şaman tarafından bu nesne kaz niyetine kullanılır. Şaman bu temsili kazın üzerine oturarak göğe doğru uçuş hareketleri yapmaya başlar. Uçuyormuş gibi hareketlerde bulunan şaman, aynı zamanda kaz sesini taklit ederek yüksek sesle ağır bir şekilde şunları söyler:

Ak göğün altında,
Ak bulutun üstünde,
Mavi göğün altında,
Mavi bulutun üstünde
Yüksel semaya ey kuş!

Bunun üzerine şaman kaz sesi çıkarır ve onunla karşılıklı olarak konuşuyormuş gibi törene devam eder. Yaratılış efsanelerinden birinde de kazın yer aldığı görülmektedir. Yer ve gök yaratılmadan önce yalnız su vardı. O zaman tanrıların en ulusu Tengere Kayra Kan kendisine benzeyen bir varlık yarattı ve ona kişi adını verdi. Kayra Kan ile kişi suyun üzerinde iki kara kaz gibi uçtular (Radloff, 1986: 215, 241).

Kaz, tanrılara yakın olan hayvanlardan biridir. Şamanist boyların bir kısmının totemleri kazdır (Uraz, 1994: 157).

Türkler, kazı beylik ve mutluluğun sembolü sayarlar. Türk mitolojisinde akıllı ve bilgiç bir kuş olarak bilinen kaz, Şamanizm'deki kanun ve geleneklerin ne şekilde uygulanacağını bilir. Kamın hangi tanrıya nasıl ulaşacağını öğütleyen kaz, şamanın binek kuşudur. Törende davulunu at gibi kullanan şaman, atın yorulduğunu anlayınca bu kez kazın üstüne biner. Kaz, güneşin doğacağını haber verir. Altay şamanlarının davulları üzerinde kaz resimleri bulunur (Sever, 1999: 85).

Şaman göğre çıktıktan sonra kurbanın ruhunu Ülgen'e takdim etmesi için Utkuçı'ya verir. Utkuçı kurbanı alır, yeryüzüne dönebilmesi için de şamana bir kaz verir. Kaz, şamanın şekline büründüğü hayvanların başında gelir (Çoruhlu, 2002: 32, 151).

Canan Seyfeli, Yaratılış Destanı'nda tanrı ile kişinin 'kaz' a benzetilmesinin hayvan şekline girme motifini hatırlattığını söyler. Bundan dolayı da kazın önemli olduğunu sözlerine ekler (Seyfeli, ?: 43).

Wilhelm Radloff, kazın şaman törenlerinde kullanılış şeklini anlatır. Murat Uraz, kazın ilâhlara yakın bir hayvan olduğunu söyler. Mustafa Sever, mutluluk ve beylik simgesi olarak kabul edilen kazın Şamanizm'deki kuralları bildiğini ileri sürer. Yaşar Çoruhlu da tıpkı Radloff gibi kazın şaman törenlerinde kullanıldığı yerleri açıklar. Canan Seyfeli, Yaratılış Destanı'ndaki kaz motifinin, hayvan donuna girmeyi hatırlattığını iddia eder.

Kanatlı hayvanlar grubunda yer alan kaz, Şamanizm'de değer atfedilen bir diğer canlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaz, kartal kadar geniş yer kaplamamakla birlikte özellikle Yaratılış Destanı'nda ve şaman törenlerinde yüklendiği görevle Şamanizm'deki önemli hayvanlar arasına girmiştir.

Hem uçabilme hem de yüzebilme yeteneğine sahip olan kaz, şamanın üzerine binerek gök yolculuğuna çıktığı hayvandır. Tören sırasında onu taklit eden şaman böylece onun yerini alır, onunla haberleşir ve tanrıya ulaşmaya çalışır. İnsanlarla tanrılar arasında vasıtacı olarak görev yapan şamanın tanrıyla olan iletişimini sağlayan öğelerden biri de kazdır.

2. 6. 2. Kanatsız Hayvanlar

Kanatsız hayvanlar grubunda inceleyeceğimiz hayvan sayısı altıdır. Bu durum, Şamanizm'de kanatsız hayvanların kanatlı hayvanlardan daha çok yer aldığı bir göstergesidir. Kanatsız hayvanlar başlığı altında sırasıyla at, ayı, geyik, köpek, kurt ve yılanı inceleyeceğiz.

2. 6. 2. 1. At

Şamanist Beltir Türkleri, bir kişi öldüğü zaman, onun sevdiği atı eyerlerler ve ölenin eşyalarını atın üzerine bağlarlar. Ardından atın kuyruğunu ve kâkülünü ördükten sonra öldürerek mezarın üstüne bırakırlardı (İnan, 1998: 266).

Şamanizm’de kurban törenlerinin çok büyük önemi vardır. Kurban olarak kesilen hayvanların en önemlisi attır. At, Şamanizm’deki kurban kesme işleminin ön gördüğü biçimde kesilerek, Ülgen’e sunulur (İnan, 2000: 100).

At, şamanların yaptığı ayinlerin vazgeçilmez öğelerindedir. Şamanlar, simgesel gök yolculuklarında atı kullanırlar. Bazen de atın hareketlerini taklit ederler (Radloff, 1986: 243).

Şamanın kendinden geçerek tanrılara ulaşmasında önemli rol oynayan at, şamanın havada uçmasına, göğe uçmasına yardımcı olur. Öleni diğer dünyaya taşıyan ve bu sebeple ‘ruh göçürücü’ olarak kabul edilen bu hayvan, başka âlemlere geçişi kolaylaştırır. At ile birlikte at şekli veya at resmi bulunan bazı eşyalar da Şamanizm’de önem kazanmış durumdadır. Örneğin, Buryat şamanları ayin esnasında kendilerinden geçerken at başlı değnek kullanırlar. Şamanların törenlerinde at bulunmadığı takdirde, beyaz at kılları yakılarak veya beyaz kısırak postu üzerine oturularak simgesel olarak atın varlığı hissedilir. Beyaz kısırak postu üzerine oturan şaman, at kıllarını yakarak kendisini öbür dünyaya götürecek olan yardımcı ruhları çağırır. Simgesel olarak at sırtında yapılan yolculuk, şamanın ‘mistik ölümü’ nü dile getirir (Eliade, 1999: 508-509).

Altaylı Şamanistler, tanrıların atlarını dünyanın ekseni olarak kabul ettikleri dünya ağacına bağladıklarına inanırlar (Eliade, 2003: 296).

Şamanist inanca sahip olan halklar yada taşına büyük önem verirler. İstenildiğinde yağmur yağdırmaya, fırtına çıkarmaya yarayan taşın inek ve domuzla birlikte atların da midesinde bulunduğuna inanırlar (Roux, 2002: 100).

Yakut Türkleri, atın güneş âleminden geldiğini, Şamanist Türkler ve Moğollar ise gökten indiğini düşünürler. Bu durum, atın kutsal sayılmasında bir etkidir. Şamanların tören esnasında bindikleri atlar ‘pura’ yahut ‘argamak’ adlarıyla anılırdı. Bilinmezden haber getiren, olacak kötülükleri önceden sezebilen at, dostu, düşmanı tanıma özelliğine sahip bir hayvandır (Uraz, 1994: 89, 147-148).

At, gök unsuruna işaret eder. Yer unsuruyla da alâkalı olan atın siyah renkli olanı ölümü ve diğer dünyayı çağırıştırır. Buryat şamanları, Zühre yıldızını atların koruyucusu olarak bilirler (Çoruhlu, 1993: 23).

Nadya Yuguşeva, insanın ruhuyla atın ruhunun aynı olduğunu söyler (Yuguşeva, 2002: 152).

Son olarak Canan Seyfeli'nin at ile ilgili düşüncelerini aktaracağız. Seyfeli, şamanın tanrıya ulaşmasında yardımcı olan at, aynı zamanda yapılan ayinlerin tanrı katında kabul edilmesinde pay sahibi olduğunu söyler (Seyfeli, ? : 51).

At hakkında verilen bilgilerin genel bir değerlendirmesini yapacak olursak şunları söyleyebiliriz: Abdulkadir İnan, Şamanistlerin ölüm ve kurban törenlerinde atın önemli bir yeri olduğunu söyler. İnan'ın düşüncesine katılan Radloff, şamanın kendinden geçerken bazı durumlarda at taklidi yaptığını anlatır. Mircea Eliade, atı, ölü ruhunu diğer dünyaya taşıyan ve kıllarının yakılmasıyla yardımcı ruhların gelmesini sağlayan mühim bir hayvan olarak nitelendirir. Jean-Paul Roux, yada taşının elde edildiği hayvanlardan birinin de at olduğunu, Murat Uraz, Şamanist boyların büyük bir kısmının, atları gökten gelen kutsal hayvanlar olarak kabul ettiklerini bildirir. Yaşar Çoruhlu'ya göre at, hem yer hem gök unsuruyla ilişkilidir. Nadya Yuguşeva, insan ruhu ile atın ruhunun aynı olduğunu, Canan Seyfeli, şamanın tanrıya erişmede atın rolünü anlatır.

Türk kültür hayatında atın çok farklı bir yeri vardır. Türkler hayatlarının akışı içinde atı vazgeçilmez bir öge olarak görürler. Uzakları yakın eden, savaş ve seferlerde sahibini sırtına alarak engellerden aşırın at, gerek asil görünümü, gerek sadık oluşu, gerekse güçlü hisleri ile her zaman kendine birinci plânda yer bulmuştur. Türklerin edebî eserlerinde masallarda, destanlarda, halk hikâyelerinde at hep en önemli hayvan olmuş, kahramanla birlikte her olayın içinde bulunmuştur.

Şamanizm'de at denince akla ilk olarak kurban merasimleri ve şamanın yaptığı ayinler gelir. At, Şamanizm'de en çok kurban edilen hayvandır. Özellikle beyaz renkli atlar, kurban olarak Ülgen'e takdim edilirler. Tanrılar ve ruhlar tarafından kabul edilen en makbul kurban at kurbanıdır.

Şamanın yer altına inişlerinde ve gökyüzüne çıkışlarında at yardımcı hayvan olarak karşımıza çıkar. Şamanın yaptığı âlemler arası yolculuklarda en önemli araç olan at, ölenlerin ruhunu diğer dünyaya götürmeye de yardımcı olur.

Ayinlerde at olmadığı zaman, şamanın beyaz kısrak postu üzerine oturması, ateşe at kılları atması atın yokluğunu hissettirmemek içindir ki, bu uygulamalar da atın önemini göstermesi bakımından dikkate değer ayrıntılardır. At kıllarının ateşe atılarak yardımcı ruhların gelişini sağlamak, atı daha da önemli bir konuma taşır. At kıllarının

yakılmasıyla yardımcı ruhların gelmesi, atın, ruhlarla şamanların buluşmasını sağlayan bir hayvan olarak düşünülmesi fikrini doğurmaktadır.

Atlar, sezgileri çok kuvvetli olan hayvanlardır. Küçük bir tehlikeyi hemen fark edip, kendisini ve sahibini korumaya çalışan atlar sezgilerinin güçlü olması yönüyle şamanlara benzerler. Zira atlar gibi şamanların da altıncı hisleri oldukça kuvvetlidir. Şamanın çeşitli görevleri ve atın nitelikleri birleştirildiğinde eksiksiz bir ayin gerçekleştirilmiş olur.

2. 6. 2. 2. Ayı

Çin'de yaşayan şamanların bir kısmı ayı postuna bürünüyor böylece ayının ruhunda bedenleştiğini hissediyordu. Bu şekilde icra edilen tören 'ayı törenciliği' adıyla anılıyordu (Eliade, 1999: 499).

Şamanın tören kıyafetinin üzerinde ayı pençeleri bulunur (Roux, 2002: 81).

Yakut ve Altay Türkleri ayıyı totem olarak kabul ederler ve onu orman ruhunun temsilcisi sayarlar. Ayının adının ulu orta söylenmesi yasaktır, aksi halde ormanın ruhu bundan rahatsız olur (Uraz, 1994: 151).

Yakutların inanışları içinde ayı motifinin de yer aldığı görülmektedir. Bu, ayının Yakut Şamanistleri tarafından önemsendiğinin bir göstergesi olabilir. Ayı kürkünün silkelenmesi halinde havanın soğuk olacağı, küçük çocuğa şeytanını zarar vermemesi için beşiğe kurumuş ayı pençesinin asılması, duymayan bir insanın kulağına ayı tabanı konulması, boğazı ayı postundan yapılmış çizme giyen çocuğa yılanların yaklaşamayacağı Yakut literatürüne geçen ayıyla ilgili inanışlardan bazılarıdır (Vasilyev, Kirişçioğlu, Killi, 1996: 83-84).

Ayının bedeninin çeşitli bölgelerinden alınan kemikler, şamanın elbisesinin üzerine iliştilir. Ayı bazen de yardımcı ruh olarak şamana yardım edebilir (Çoruhlu, 2002: 140).

Mircea Eliade, ayı törenciliği hakkında bilgi vermiş, Roux ve Yaşar Çoruhlu ayının pençe ve kemiklerinin şaman elbisesi üzerine dikildiğini anlatmışlardır. Murat Uraz ayının adının tabu olduğunu ve Şamanistlerce orman ruhunun timsali olarak kabul edildiğini söylemişlerdir. Yuriy Vasilyev, Fatih Kirişçioğlu ve Gülsüm Killi Yakut Türkleri arasında yaşayan ayı ile ilgili inanışlara yer vermişlerdir.

Kanatsız hayvanlar grubunda tanıttığımız ikinci hayvan ayıdır. Ayı, Şamanizm'de çok fazla yer kaplamamasına rağmen önemli sayılır. Şamanların bazıları ayı postu giyerek, onun gibi homurdanarak ayının ruhuna sahip olduğuna inanır. Bu

şekilde ayı suretinde bulunan yardımcı ruhu da yanına çekmeyi başarır. Şamanın elbisesinde ayıya ait kemiklerin pençelerin bulunması ayının şaman törenlerinde ön plânda bulunan hayvanlardan biri olduğunu gösterir.

Şamanistlere göre yeryüzünde bulunan pek çok varlığın ruhu ve sahibi vardır. Orman da sahibi olan varlıklar arasında kabul edilir. Ayı, ormanın sahibi olan ruhun bedenleşmiş şeklidir. Yani ormanın sahibinin ruhu, ayının bedenindedir. Bu sebeple adı sık sık söylenmeyen ayı hem tabu hem de totemdir.

2. 6. 2. 3. Geyik

Yakut Türklerinin ‘son gömme töreni’ adını verdikleri bir tören vardır. Kadın, doğum yaptıktan sonra çıkan nesne ‘son’ olarak adlandırılır. Yakutlar bu ‘son’ u iyi ruhlar zümresindeki ayısıtların timsali sayarlar. Bu sebeple ‘son’, onlar için büyük önem taşır. Yakut kadınları ‘son’ u toprağa gömerler. ‘son’ un gömüldüğü yerin çevresine yapılan küçük çadırların yanında ateş yakarlar. Ateşin yanına da kayın ağacının kabuğundan yapılmış geyik resimleri koyarlar. Sonra da bu resimleri yakarlar (İnan, 2000: 38).

Bahaeddin Ögel, Altay Türk destanlarında geyiğin yer ruhu olarak kabul edildiğini zikreder. Orta Asya Türklerine göre bir insanın ruhu olan geyik, yalçın kayaların, sarp vadilerin bir görünüp bir kaybolan büyümlü hayvanıdır. Geyiğin rengi de bazen ön plâna çıkar. Örneğin tüylerinin arasında yer yer beyaz benekler olan ala geyik, yeryüzünün sembolü ve ruhudur. Şamanistler bir hayvanı serbest bırakarak onu tanrıya kurban ederlerdi. İduk denilen bu kurban genellikle at olurdu. Ancak Yakut Türkleri bir geyiğin kulağına küpe takarak da onu tanrıya hediye ederlerdi. Altay Dağları’nda yaşayan Şamanist Teleüt Türkleri, her şamanın ikinci bir ruhu olduğuna inanırlardı. Bu ruhlardan biri de ren geyiğidir. Ren geyiğinin şamanın ruhu olduğunu şu cümlelerden anlayabilmek mümkündür: “Her şamanın bir ren geyiği vardır. Bunu geyik şeklinde bir ruh olduğuna inanılır. Şaman ile birlikte kavga eder. Ancak geyik ölünce şaman da ölür”. Geyiğe ait pek çok şeyin kutsal ve önemli olduğu görülür. Meselâ geyik boynuzu bazı Şamanist boylarda ölen şaman adına dikilen heykelin başına konurdu. Ölen şamanın heykeli, şamanın oğlu tarafından yapılırdı (Ögel, 2002: 102-104, 108).

Yakut Türkleri ren geyiğinin kürek kemiğiyle fal bakarlar (Roux, 2002: 97).

Saadet Çağatay, şaman dualarından hareketle geyiğin kutsallaştırılmış bir hayvan olduğu fikrine varır. Ona göre geyik, tanrı mahiyetindeki ceddin yeni bir şeklidir (Çağatay, 1956: 168, 176).

Moğollar ve Tatarlar geyiği kurtarıcı, yol gösterici olarak kabul ederler (Uraz, 1994: 151).

Şamanizm`de geyik, ilâhın, şamanların şekil değiştirmelerinin sembolü olarak görülmüş, beyaz renkli geyik ise su unsuru ile alâkalandırılmıştır (Çoruhlu, 1993: 26).

Şaman, gerçekleştirdiği ayinlerde yardımcı ruhlarından biri olan geyiğin şekline bürünür. Geyiğin kendisi için taşıdığı önemi, elbisesinin çeşitli yerlerine geyikten parçalar takarak belli eder (Çoruhlu, 2002: 142).

Geyiğin sahip olduğu dallı budaklı görüntüsü muhteşem olan boynuzlar kimi zaman Hayat Ağacı'na benzetilmiştir. Bundan dolayı geyik, doğurganlığın, gelişmenin ve büyümenin simgesi olarak kabul edilmiştir (Gül, 1998: 46).

Nadya Yuguşeva, şamanın insanın canını kötü ruhlardan olabilmek için zorluklarla ve engellerle karşılaştığını, bu zorlukları ve engelleri duman renkli yaşlı bir geyiğe binerek aştığını söyler (Yuguşeva, 2001: 146).

Kırgız şamanları geyiği totem olarak kabul ederler ve 'ak maral benim apakem' yani 'ak geyik benim annem' derler. Şamanın totem olarak kabul ettiği geyik aynı zamanda o kabilenin de totemidir. Kırgız halkı geyiğe verdiği önemi geyiğin etine de verir ve geyik etinin şifa verme ve vücudu temizleme özelliği olduğuna inanırlar. Bu inanış, onlarda yılda en az bir kez geyik eti yenmesi gerektiği düşüncesini doğurmuştur (Dıykanbayeva, 1999: 56-58).

Türk mitolojisindeki geyik genellikle dişidir. Geyiğin en önemli özelliği beyaz olmasıdır ki, beyaz da aydınlık, ışık ve masumiyetin simgesidir (Seyfeli, : 48-49).

Abdulkadir İnan, geyiğin 'son gömme töreni' ndeki rolünü anlatırken, Bahaeddin Ögel, geyiğin yer ruhu olarak düşünüldüğünü ve bu hayvanın şamanın yardımcı ruhlarından biri olduğunu söyler. Jean-Paul Roux, şamanların, geyiklerin kürek kemiğiyle fal baktıklarını, Saadet Çağatay geyiğin Şamanistler tarafından kutsal kabul edildiğini, Murat Uraz ise aynı hayvanın kurtarıcı ve yol gösterici özelliklerle donatıldığını belirtir. Yaşar Çoruhlu, geyik boynuzlarının şamanın elbisesine takıldığına değinir ve onun yer unsuruna işaret ettiğini söyler. Bülent Gül, geyik boynuzlarının Hayat Ağacı'na teşbih edildiğine, Nadya Yuguşeva, şamanların ayinlerde karşılaştıkları zorlukları geyik yardımıyla aştıkları konusuna temas eder. Aygerim Dıykanbayeva, geyiğin ve etinin önemli olduğunu, onun Kırgız Türkleri tarafından totem sayıldığını belirtirken, Canan Seyfeli dişi geyiğin Türk mitolojisinde geniş yer kapladığını izah eder.

Yüksek dağların gizemli hayvanları olan geyikler Şamanizm'deki ana hayvanlar grubuna girerler. Ana hayvan şamanın yardımcı ruhudur. Bu ruhlar genellikle hayvan kılığında olduğundan dolayı onlar için ana hayvan tabiri kullanılır. Geyik özellikle de ren geyiği şamanın en önemli yardımcı ruhlarındanadır.

Şamanist boylardan bazıları geyiği totem olarak kabul ederler ve geyikten türediklerine inanırlar. Bu sebeple ona saygı duyarlar ve kutsiyet atfederler. Geyikler aynı zamanda tanrıya sunulan kurbanlardır. Yakutlar bir geyiği tuttuktan sonra kulağına küpe takıp, onu tanrı adına serbest bırakırlar. O geyik artık tanrınıdır. Ona dokunmak, sırtına yük koymak, onu kesmek kesinlikle yasaktır. Geyiğin kulağına küpe takılması, onun tanrı için serbest bırakıldığının, tanrıya verildiğinin ve artık onun malı olduğunun işaretidir. Şamanizm'de kesilmeyerek kırlara salınan, böylece tanrıya verilmiş olan hayvanlara 'ıduk' denir. İduk olarak tanrıya hediye edilen hayvanlar mübarek ve kutlu sayılırlar. İşte geyik de ıduk olarak kabul edilen hayvanlardandır.

Şamanlar ayinlerde geyik şekline bürünmek suretiyle yardımcı ruhlarını çağırma yoluna giderler. Elbisesinin üzerine asılmış olan geyik boynuzlarının, şamanın geyik şekline girmesine yardımcı olduğuna inanılır.

Geyikler bazen şaman olacak kişiye görünen işaretler olarak da ortaya çıkarlar. Şaman olacak kişi, ormanda, dağda, evde ya da ıssız bir yerde şaman hastalığı denilen hastalığa yakalandığı sırada, rüyasında beyaz bir ren geyiği görür. İşte bu ren geyiği daha sonraki dönemlerde şamanın ana hayvanı olarak yardımlarını esirgemeyen kuvvetli bir destek olarak tekrar gün yüzüne çıkar.

Şamanistler tarafından yeryüzü sahibinin ruhu olarak kabul edilen geyiğin, boynuzları ve eti de değerlidir. Uğur getireceğine inanılan dal gibi boynuzlar, şifa verdiğiğine inanılan geyik eti, geyiği daha da değerli hale getirmiştir. Boynuzlarının şekli Hayat Ağacı'na benzetilen geyikler, insanlara yol gösteren, yardım eden, onlara gizli dünyaların kapısını aralayan hayvanlardır. Halk arasında anlatılan efsane, masal ve hikâyelerde yolunu kaybeden, özellikle dağlarda zor durumda kalan kahramanların önüne aniden bir geyik çıkar. Geyiğin peşine düşen kahraman onu takip ederek, yepyeni olaylarla karşılaşır ve anlatım sürüp gider.

Fal bakma olayının yaygın olduğu ve çeşitli fal şekillerinin bulunduğu Şamanizm, bu konuda da bazı durumlarda geyikten yararlanır. Kürek kemiğinin ateşte ısıtılarak, üzerinde beliren çizgilere bakarak yorumda bulunma esasına dayanan fal, şamanlar tarafından sık sık başvurulan fallardandır. Fal bakmak amacıyla kürek kemiği

kullanılan hayvanlardan biri de geyiktir. Bu sebeple, geyik şamanın kehanette bulunmasına, halka gelecek ile ilgili haberler vermesine kemiği vasıtasıyla yardımcı olur.

Geyiğin suretine giren, türlü olaylar vesilesiyle kemiğinden, boynuzundan, etinden yararlanan şamanların serbest bırakılarak tanrılara teslim ettikleri hayvanların önde geleni geyiktir.

2. 6. 2. 4. Köpek

A. V. Anohin'in tespit ettiği Altaylılara ait yaratılış destanlarının birinde köpek motifi göze çarpar. Rivayete göre insanın bedenini yaratan Ülgen, onları canlandıracak olan ruhu Kuday'dan ister. Yarattığı insanların bedenini bir sarayda muhafaza eden Ülgen, sarayın kapısına bekçi olarak köpeği koyar. Köpek, Erlik'in saraya girmesine izin verir. Çünkü Erlik köpeğe kendisini içeriye bırakması halinde kürk ve açlık duymamasını sağlayan yiyecek vadetmişti (İnan, 1976: 91).

Şaman, yer altı dünyasına yaptığı yolculuklar esnasında köpeklerle karşılaşır (Eliade, 1999: 508).

Bazı şamanlar, törenlerde kendilerinden geçtikleri sırada bir takım hayvanların taklidini yaparlar. Bu hayvanlardan biri de köpektir. Şaman köpek gibi uluyarak ruhları yardıma çağırır. Bilindiği gibi Altay halkları göğe kurban keserler. Köpek de bazı dönemlerde kurban edilen hayvanlar arasında yer alır (Roux, 2002: 81, 253).

Tatarlar kırmızı bir köpekle bir prensin birleşmelerinden türediklerine inanırlar. Çok iyi koşan, avını saklayabilen, tüyleri sık, uzun ve parlak olan köpeklere 'barak' denirdi. Şamanlar 'barak' a binerek göğe yükselirlerdi (Uraz, 1994: 152).

Köpeğin yeşil otu koparıp yemesini, yağmur yağacağıнын işareti olarak kabul eden Yakutlar, onun esnemesinin de hayra alâmet olmadığını düşünürler. Yakut Türklerinin kızdıkları zaman ettikleri beddualardan biri de şudur: "Aziz ateşin sönsün, bacan kırağı dolsun, dışı kar olsun, yolun kapansın, evine köpek de girmesin!" (Vasilyev, Kirişçioğlu, Killi, 1996: 83, 96).

Yaşar Kalafat, alnında 'görmekçi' denen iki beneğin bulunduğu köpeklerin kötü iyeleri görebildiğini ve onları gördüğünde de ağlar şekilde uluduğunu söyler. Bundan dolayı köpek ulumasının ölüm habercisi olarak kabul edildiğinden bahseder (Kalafat, 2002: 4).

Ayinler sırasında güçlü şamanlar kurt veya kartal gibi güçlü hayvanların suretine bürünürken, zayıf ve sıradan şamanlar da köpek kılığına girebiliyorlardı (Çoruhlu, 2002: 154).

Moğollar, atalarının kırmızı bir köpek olduğunu düşünürler (Dıykanbayeva, 1999: 59).

Abdulkadir İnan, köpeğin de rolünün bulunduğu Altay Yaratılış Destanı'nı aktarır. Eliade, şamanların yer altında köpekle karşılaştıklarını, Roux bazı ayinlerde şamanların köpek gibi uluduklarını, Murat Uraz 'barak' denilen köpeklerin özelliklerini anlatır. Vasilyev, Kirişçioğlu ve Killi üçlüsü Yakutların beddua ve inanışlarında köpek faktörünün de etkili olduğunu örneklerle izah eder. Yaşar Kalafat, bazı köpeklerin kara iyeleri görebildiklerini söyler. Yaşar Çoruhlu ise, zayıf şamanların köpek şekline girdikleri kaydeder.

Şamanizm'de köpekle ilk olarak yaratılışa ilişkin olarak anlatılan efsanelerde karşılaşırız. Erlik'in, Ülgen'in sarayına girmesine müsaade eden bekçi görevindeki köpek, bu yönüyle olumsuz bir hayvan olarak kabul edilebilir. Çünkü köpek, Ülgen'in kendisine verdiği emri yerine getirmemiş, görevine sadık kalmamıştır.

Köpeği ata olarak kabul eden Şamanist boylar vardır. Örneğin Tatarlar ve Moğollar köpekten türediklerine inanırlar. Şamanların ayin esnasında suretine büründükleri hayvanlardan biri de köpektir. Ancak kuvvet ve kudret bakımından zayıf olan şamanların köpek kılığına girmesi de gözden kaçmayan bir durumdur. Bazı dönemlerde kurban olarak kesilen köpek, Şamanizm'de kurt, kartal ve at kadar yer tutmayan bir hayvandır.

2. 6. 2. 5. Kurt

Teleütler, Şamanizm'e inanan Türk halklarından biridir. Onlara göre doğacak olan çocuğa ruh veren Enem Yayıçı'dır. Enem Yayıçı, dördüncü gök katında oturmaktadır. İnanışa göre çocuğun ruhu annesinin vücuduna kırmızı bir kurt şeklinde girer (Buluç, C. 11, 1979: 329).

Türklerde kurt bir sembol, bir bayrak haline gelmiştir. Göktürklerin Türeyiş ve Ergenekon Destanları'nda kurdun yol gösterici ve ata olarak kabul edilişi ile ilgili pek çok örnek bulunmaktadır (Ögel, 2002: 115).

Totem olarak kabul edilen kurt, aynı zamanda kahramanlara yardım eden, cesur, şefkatli, yol gösterici bir yaratıktır. Çuvaş Türkleri kurtların 'Bihambar' adlı bir

hükümdarları olduğunu söylerler. Kırgızlar, dualarında kurdu altı ağızlı hayvan şeklinde tasvir ederler (Uraz, 1994: 143-144).

Kurdun totem olarak kabul edildiğinin izlerine Türkiye’de de rastlanır. Beyşehir yöresindeki Türkmenlerde ‘Aslımız kurttur, yaygımız yurttur’ şeklinde söylenegelen söz bunun kanıtıdır (Güngen, 1997: 20).

Bilindiği üzere, Türkler savaşta yok edilmek üzereyken dişi bir kurt düşman tarafından eli ayağı kesilen son Türk’ü kurtarır ve onunla birleşir. Bu birleşmeden de Türklerin neslinin yeniden türediğine inanılır. Burada kurt semboliktir. Emel Esin, bu kurdun, dişi bozkurt kılığına girerek Türk gencini koruyan bir kadın kam olabileceğini düşünür. Kurt, şamanın şekline girebildiği hayvanlardandır. Kurt şekline dönüşen şaman kara iyeleri korkutur ve kabileyi korur. Çeşitli yerlerde doğum yapan kadının yastığının altına al basmasından korunmak için bir parça kurt derisi konur (Kalafat, 1999: 65-66, 91).

Türkler, kurdu gök menşeli bir hayvan olarak algılamışlardır. Erkek kurtların resimleri kamların davullarını ve kıyafetlerini süslemiştir. Yiğitlik, hâkimiyet, asalet gibi mefhumlarla da ilişkilendirilen kurt, aynı zamanda gelecekte elde edilecek başarıların da simgesidir. Kurt, tanrı olarak değil, tanrıdan kut almış bir yaratık olarak düşünülür. Pek çok kurt, sıradan bir kurt olarak değil, kurt donuna girmiş ata ruhları olarak bilinir. Ata ruhu da Şamanlık ile ilgilidir (Kalafat, 2002: 2, 6, 13).

Kurdun midesi yıkanıp kurutulmuş, doğum yapacak kadının başına geçirilir. Bu uygulamayla kadın, kötü ruh olarak bilinen al bastıdan korunmuş olur. Dolayısıyla kurdun midesi de kendisi gibi kutsal kabul edilir (Dıykanbayeva, 1999: 61).

Kurtla ilgili verdiğimiz bilgileri şöyle toparlayabiliriz: İslâm Ansiklopedisi’nde Teleüt Türklerinin, çocuğun ruhunun ana rahmine kırmızı kurt şeklinde girdiği kaydedilmektedir. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi adlı eserinin ikinci cildinde kurt motifli pek çok destan ve efsane metinlerinden örnekler vererek Türklerin kurdu ata olarak kabul ettiklerini söyler. Murat Uraz, kurtların ‘Bihambar’ adlı efendilerini varlığından bahseder. Hatice Güngen, kurdun günümüzde de bazı bölgelerde ata olarak kabul edildiğine değinir. Yaşar Kalafat, şamanların kurt şekline girebildiklerini, kurtların yağının, postunun, tırnağının pek çok inanışa temel oluşturduğunu ileri sürer. Aygerim Dıykanbayeva da kurt midesinin kutsal olduğunu örneklerle açıklamaya çalışır.

Şamanizm'de en çok kıymet verilen hayvanlardan biri de kurttur. Asil, soylu, hisleri kuvvetli bir hayvan olarak bilinen kurt, tarih boyunca Türklerin totem olarak kabul ettikleri, mübarek saydıkları bir hayvandır. Ergenekon ve Türeyiş Destanı'ndaki rolüyle kendine sarsılmaz bir yer edinen kurt, yol göstericidir, kılavuzdur, tanrı elçisi olarak kabul edilen bir canlıdır.

Şamanlar ata ruhlarının kurt şeklinde görüldüğünü söylerler. Ayinlerde kurt gibi uluyan şamanlar, bu şekilde kurt biçimli yardımcı ruhlarını çağırılmış olurlar. Kıyafetlerine kurt pençesi, kurt dişi takarlar. Halk hekimliğinde ve inanışlarında kurdun ayrı bir yeri vardır. Kurdun yağının, etinin, dilinin, tırnağının, midesinin türlü hastalıklara iyi geldiği, nazar ve bereket için kurda ait nesnelere kullanıldığı bilinmektedir. Günümüzde de bu inançların devam ettiği ve kurdun hâlâ kutsal ve soylu bir hayvan olarak nitelendirildiği yadsınamaz bir gerçektir.

2. 6. 2. 6. Yılan

Yılan, yaratılış efsanelerinden birinde Erlik'i ağzına alarak, onun ağaca çıkmasına ve yasak meyveden yemesine yardım eden bir hayvan olarak karşımıza çıkar. Tasvirlerle göre Erlik, elinde kamçı olarak siyah bir yılan tutar (İnan, 2002: 15-16, 40).

Şaman adayları, Şamanlık kabiliyetlerini kazandıkları dönemlerde sırlarla ve çeşitli işaretlerle dolu rüyalar görürler. Bu rüyalarda şaman adayına görünen ruhların bir kısmı yılan şeklindedir. Şamanların, hayvanların gizli dillerini bildikleri ve kuşların dilini öğrenmek için de yılan ya da daha başka sihirli hayvanları yedikleri söylenir. Çünkü inanışa göre bu hayvanlar tanrıların tecellisi olarak tasarlanırlar ve bu sebeple geleceğe ait olayları öğrenebilirler (Eliade, 1999: 113, 126).

Kadın şamanların bazıları saçlarını uzatırlar ve bu saçların yılanları temsil ettiğini düşünürler. Kalmuk Türklerine göre yılan, gök menşelidir (Roux, 2002: 174, 197).

Mehmet Ateş, doğum sırasında yapılan ayinlerde şamanların yardımcı hayvanlarının yılan olduğunu söyler. Çünkü Asya'da yaşayan halkların düşüncesine göre yılan 'doğumları kutsayan' bir hayvandır (Ateş, 2001: 151).

Bazı halklar ev iyesinin yılan şeklinde olduğu inancına sahiptir. Bu yılan kimseye dokunmayan, tehlikesi olmayan bir hayvandır (Kalafat, 1999: 56).

Şamanist halkların tamamına yakını yılanı yer altı dünyasının hâkimi Erlik'in sembolü olarak bilirler. Yılan yer unsurunun ve kuzey yönünün de simgesidir. Şamanların kıyafetlerinde yer alan yılanla ait nesne ve şekiller yine karanlıklar

dünyasına işaret eder. Yakutlar ilk şaman olan kara şamanın tüm vücudunun yılanlardan meydana geldiğini söylerler (Çoruhlu, 1993: 23).

Neşe Yıldırım, yılanla ilgili sembolik yaklaşımları üç grupta toplar. Bunlar ana tanrıça kültü ve üremeye ilgili olanlar, bilgelik ve bilginin bekçiliğini ön plâna çıkarımlar ile karanlık güçler ile şeytanla bağlantılı görenlerdir (Yıldırım, 2001: 13).

Abdulkadir İnan'ın Tarihte ve Bugün Şamanizm adlı kitabında yer alan Yaratılış Efsanesi'nde yılanın Erlik'e yardım ettiği görülmektedir. Jean-Paul Roux, kadın şamanların saçlarını yılanı temsil etmek üzere uzattıklarını, Mehmet Ateş yılanların doğurganlığını temsil ettiklerini Yaşar Kalafat ev iyelerinin yılan şeklinde olduğunu, Yaşar Çoruhlu da yılanın Şamanistlerce Erlik'in sembolü olarak kabul edildiğini söyler.

Yılan, soğuk ve sevilmeyen bir hayvandır. Tehlikeli oluşu, sinsî hareket edişi ve görünüşündeki ürperti insanların her zaman yılanlardan uzak durmalarına sebep olmuştur.

Yılanın Şamanizm'deki en önemli özelliği yer altı hükümdarı Erlik'in sembolü olarak kabul edilmesidir. Erlik'in kötü düşünceleri, insanlara ölüm, hastalık ve felâket getirici özellikleri yılanın görünüşüyle birleştirilmiş, böylece insanlığın en korkunç düşmanı ortaya çıkmıştır. Yılan, yenilenmenin, değişimin ve doğurganlığın sembolü olarak anılagelmiştir. Mitolojide pek çok yerde karşımıza çıkan yılan, şamanların rüyalarına giren koruyucu ruhlardan biridir. Bir rivayete göre şamanlar hayvanların gizli dilini bilirler ve bu kabiliyete de yılan eti yiyerek sahip olurlar.

2. 7. Şamanizm'de Renkler

Şamanizm inancında belli başlı bir takım renklerin ön plâna çıktığı görülmektedir. Bazı renkler bu inanç çerçevesi içinde özel bir değer arz etmektedir. Siyah, beyaz, ve kırmızı renkleri Şamanizm'de en çok göze çarpan renklerdir. Bununla birlikte sarı, yeşil gibi renkler de kullanılır. Ancak biz sadece Şamanizm denince ilk akla gelen üç rengi yani siyah, beyaz, ve kırmızı rengi açıklamakla yetineceğiz.

Şamanizm'de renklerin anlamlarını örneklerle açıklamaya başlamadan önce renk kelimesinin sözlükte geçen tanımını verelim: "Cisimler tarafından yansılan ışığın gözde oluşturduğu duyum"(Eren vd. 1988: 1221).

Sıradan görünen görüşler, inançlar ve onlarla ilgili öyle renkler ve semboller bulunur ki, bunlar zamanla bir devletin temelinde, bir hayat tarzının yapısında çeşitli halklara ait önemli gün ve törenlerde, resmî ve özel kıyafetlerde âdeta birer simge haline gelmiştir. Renkler, ve insanların onlara yüklediği anlamlar, tarihî dönemlerde

kavimlerin, halkların birbirlerini ve dünyayı anlayıp hissetmelerinde belli bir paya sahiplerdir. Şair Resul Rıza renklerin insanların düşünceleriyle olan bağlantısını fark etmiş ve şu şiiriyle de ifade etmiştir:

Ağ, gara, sarı, yaşıl, gırmızı,
Heresi bir sınağla bağılıdır.
Biri hesretimizi hatırladır,
Biri derdimizi, biri arzumuzu,
Heresinde bir ma'nâ arayıb,
Bir sebep gören var.

(Seyidov, 1988: 33-34).

Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil adlı kitabın yazarı Reşat Genç, renklerin Türk milletinin tarihi akışı içinde çeşitli anlamlar, millî ve manevî değerler içerdiğini söyler. Genç, birtakım anlamların, duygu ve düşüncelerin renklerle ifade edilmesinin bütün milletlerde de görüldüğünü kaydeder (Genç, 1997: 1).

Türk kültüründe renklerin sadece tek anlamı yoktur. Yani renklerin bazı durumlarda, temel anlamın dışında farklı anlam ve kavramların sembolize edilmesini sağlar (Karadoğan, 2004: 90).

Şamanizm'in renkler dünyasına beyaz renk ile adım atıyoruz:

2. 7. 1. Beyaz (Ak)

Şamanizm'de beyaz, iyi ruhların sevdiği bir renktir. Bundan dolayı güçlü ve kudretli şamanların külahları beyaz kuzu postundan yapılmaktadır. Ölen ak şamanın cesedi önce yakılır, daha sonra küller beyaz kumaştan yapılmış bir torbaya koyulur. Güney Altay şamanlarının davulları üzerinde bulunan resimlerin çiziminde kırmızı ile birlikte beyaz taş boya kullanılır. (Buluç, İA, C. 11, 1979: 313, 315-316, 327).

11.yüzyılın ünlü âlimi Yusuf Has Hacib Türk edebiyatına kazandırdığı ölümsüz eseri Kutadgu Bilig'de beyazın bey rengi olduğunu şu mısralar aracılığıyla gözler önüne sermiştir:

Kara kul karası bolur beg örüng

Karalı örüngli adırttı körüng

(Siyah-kul rengidir, bey-beyaz olur; siyah ve beyaz böyle ayırt edilmiştir). (Arat, 1988: 157).

Ziya Gökalp, renkleri yönlerle ilişkilendirmiş, ak rengin batı yönünü temsil ettiğini söylemiştir. Gökalp, 'ak' ünvanını alan bütün şeylerin güvenilir olduğu görüşünü savunarak onların hiç kimseye zarar vermediğini söyler (Gökalp, 1976: 48-87).

Mircea Eliade, kırmızı, mavi, ve sarı renklerin yanında beyaz rengin de göğün katmanlarını simgeliyor olabileceğini düşünür (Eliade, 1999: 147).

Kırgızlar, Kazaklar ve Altaylılar ak rengi yas rengi olarak kabul ederler ve savaşırken ak bayrak asarlar. Yani bu Şamanist halklara göre mâtemin rengi beyazdır. Matem renginin beyaz olarak kabul görmesi eski devirlerde yaşamış milletlerin dünyayı algılama biçimleriyle ilgilidir. Kainattaki ışıklı şeylerin, hayır getiren işlerin Ülgen tarafından yaratıldığı bilinmektedir. Ülgen, ışık diyarının tanrısıdır. Yani yaptığı işler hep insanların yararınadır. Bu sebeple Ülgen'i temsil eden renk beyazdır, beyaz da doğruluğun, adil olmanın, hayrın simgesidir (Seyidov, 1988: 36-38).

Şamanist halklar, yaşadıkları dönemlerde , inandıkları manevî değerleri temel olarak beyazı ululuk, adalet ve güçlülüğün rengi olarak kabul etmişlerdir. Şamanî Türkler arılık ve yüceliğin sembolü olan beyaz için 'baş renk' tabiri de kullanılmıştır. Beyaz aynı zamanda tecrübenin, büyüklüğün ve yaşlılığın da rengidir (Genç, 1997: 7-8).

Yaşar Kalafat, Kamizm olarak adlandırdığı inanç sisteminde su ruhunun renginin beyaz olduğunu söyler ve Ülgen'in ateşi insanlara öğretmek amacıyla gökten indirdiğini taşlardan birinin beyaz olduğuna dikkat çeker (Kalafat, : 75).

Batı yönünü temsil eden beyaz renk gök ve yer-su sembolizminde de önemli yer işgal eder. Beyaz bir hayvan gök unsuruna izafe edilir. (Çoruhlu, 1993: 20).

Saflık, temizlik ve namus timsali olan ak renk, olgunluğun da ifadesidir. Ak sakallı dedeler, ak pürçekli yüzü ak kızlar, ak elli gelinler, ak rengin güzelliğini, temizliğini ifade eden örneklerdir (Polat, 1994: 7).

Daha çok Manihaizm'de kutsal olarak kabul edilen beyaz renk, Manihaistlere göre tanrının rengiydi. Çünkü onlar, tanrının beyaz bir ışık şeklinde görüldüğüne inanırlardı. Altay şamanları da, teflerinin derisini genellikle beyaz deve veya at derisinden yaparlar ve tefleri 'ak adan' (kutsal deve) 'ak çagal' (kutsal at) olarak adlandırırlardı (Dıykanbayeva, 1999: 155-156).

Derdi olan, sıkıntı çeken bir kişi, kendisine yardım etmesi için kamın yanına gelirken, yolda kutsal olarak nitelendirdiği yerlere, ruhlara olan saygısını belli etmek amacıyla beyaz bezler bağlardı (Yuguşeva, 2001: 151).

Ak renk, Şamanizm’de büyüklük ve adalet timsalidir, renklerin en üstünüdür. Tanrı Ülgen ile yaratma ilhamını veren ve sudan çıkan ruh Ak-Ene’dır. Ak-Ene akıllı ve bilgili bir ruh olarak karşımıza çıkar. Ülgen’in kızlarına da ‘Ak kızlar’ denilmesi de beyaz rengin önemini ortaya çıkaracak örneklerden biridir. Altay Türkçesi’nde ak sözünün karşılığı cennettir (Rayman, 2002: 11-12).

Türk milletinin mitolojisi incelendiğinde halkın isteğiyle başa geçerek yönetimi eline alan hanlar için ‘Ak han’ ifadesinin kullanıldığı görülür (Karadoğan, 2004: 92).

Beyaz renk ile ilgili kendi yorumlarımıza geçmeden önce, kaynaklardan çıkardığımız bilgileri özetlemenin yerinde olacağı düşüncesindeyiz.

İslâm Ansiklopedisi’nin Şamanizm maddesini yazan Saadettin Buluç, beyazın kullanım alanlarından bahsederek, güçlü şamanın külâhının, ak şamana ait cesedin küllerinin torbasının beyaz olduğunu söyler. Yusuf Has Hacib, beylerin beyaz rengi temsil ettiğini ifade eder. Renkleri yönler açısından ele alan Ziya Gökalp batıya karşılık gelen rengin beyaz olduğunu kaydeder. Mircea Eliade beyazın, gök katmanlarını simgeleyen renklerden biri olabileceğini, Mireli Seyidov beyazın tanrı Ülgen’in rengi olduğunu düşünür. Reşat Genç ve Fehime Hilâl Polat beyazın ululuk, adalet, temizlik ve olgunluk rengi olduğu konusunda hemfikirlidir. Yaşar Kalafat su ruhunun beyaz renkli olduğunu, Yaşar Çoruhlu beyaz bir hayvanın gökyüzü unsuruna işaret ettiğini anlatır. Aygerim Dıykanbayeva, Altay şamanlarının teflerini beyaz at veya deve derisinden yaptıklarını söyler. Nadya Yuguşeva, ruhlara duyulan saygının kutsal yerlere bağlanan beyaz bez parçalarıyla ifade edildiğini belirtir. Hayrettin Rayman, Yaratılış Efsanesi’nde baş rolü oynayan Ak Ene ve Ülgen’in iffet sahibi Ak kızlarından hareketle, beyaz rengin Şamanistler için taşıdığı önemi açıklar. Ahmet Karadoğan da, halkın isteğiyle başa geçen hanların ‘ak’ ünvanı aldıklarını söyler.

Yapılan açıklamalar, ileri sürülen görüşler, ortaya atılan iddialar beyaz rengin ululuk, temizlik, saflık, güçlülük, adalet, saygınlık gibi kavramları sembolize ettiği noktasında birleşir.

Nötr bir titreşime sahip olan beyaz renk serbest ve rahat bir zihnin ifadesidir. Bilgelik ve arınmışlık anlamlarını içinde barındıran bu renk, saflık, temizlik ve

masumiyet için de kullanılır. Titiz, dürüst ve adil insanların rengi olarak bilinen beyaz, Şamanizm`de de önemli renklerin başında gelir.

Şamanizm`de beyazın önemli bir renk olarak kabul görmesinde, onun Ülgen`in rengi olarak düşünülmesinin payı büyüktür. Aydınlıklar âlemi olarak bilinen gökyüzünün ya da diğer bir ifadeyle yukarı dünyanın efendisi Ülgen`dir. Ülgen`in rengi de beyazdır. Beyaz renk niçin Ülgen`in rengi olarak düşünülmiştir? Bu soruya kesin bir cevap vermenin mümkün olmayacağını düşünüyoruz. Bununla birlikte bizim düşüncemize göre Ülgen`in beyaz renkle temsil edilmesinin altında şöyle bir sebep yatıyor olabilir: Beyaz renk hiçbir leke barındırmaz, berrak, güzel ve saftır yani kusursuz görünür. Kusursuz olarak kabul edilen, yüceliğin adaletin, gücün ana merkezi olan tanrıya, yine kusursuzluğun, aydınlığın ve ışığın timsali olan beyaz atfedilmiştir. Bu sebeple beyaz, Şamanizm`de Ülgen`in rengi olarak kabul edilmiştir diyebiliriz.

İyi ruhlara hizmet eden, kötü ruhtar ve karanlık dünyayla hiçbir etkisi olmayan kamlara ak kam denilmesinde de en ak rengin fonksiyonu rahatlıkla görülmektedir. Beyaz renkli elbise, otoriteyi çağrıştırır. Beyaz elbise giyen ak şamanları bu açıdan değerlendirmek de yerinde olacaktır. Onlar giydikleri beyaz elbiselerle otoritenin simgesi haline gelirler. Yine Şamanizm`de önem arz eden Ak ana, Ülgen`in kızları olan Ak-kızları ifadelerinin başında kullanılan `ak` kelimesi, rengin önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Netice itibariyle, beyazın Şamanizm`de başta Ülgen olmak üzere pek çok inanişta önemli olduğunu, bu rengin adaleti, gücü, büyüklüğü, azameti ve masumiyeti ifade ettiğini söyleyebiliriz.

2. 7. 2. Siyah (Kara)

Siyah renk ile ilgili bilgileri vermeye İslâm Ansiklopedisi`nden başlayalım:

Kötü ruhlara tapıp sadece onlara kurban kesen, karanlıklar âlemine seyahatler yapan şamanlar kara şamanlardır. Onların cesetlerinin külleri kara renkli bir torbada muhafaza edilir. Çok güçlü olmayan, basit törenleri idare eden şamanların külâhları kara kuzu postundan yapılır.

Erlık`in rengi olduğu gibi kızları ve oğulları da kara renkle ve kara renkli şeylerle sembolize edilir. Örneğin kızlarının, şaman dualarında geçen tasvirlerinde kara rengin ağır bastığı görülür. Onlar kara yüzlü, kara saçlı kötü niyetli ruhlardır. Erlık`in oğullarından biri olan Karşıt, kara çaputtan yapılmış bir bebekle temsil edilir. Erlık ve

oğulları için kara inek veya boğa kurban edilir. Yine kötü ruhlar kara renkli hayvanlarla teskin edilmeye çalışılır (Buluç, İA. C. 11, 1979: 313, 315, 329).

Beyaz rengin önemini açıklarken Yusuf Has Hacib'in beyaz ve siyah ile ilgili verdiği beyti aktarmıştık. Beyazı bey rengi olarak kabul eden âlim, siyahın kul rengi olduğunu söyler (Arat 1998:157).

Karanlıklar âleminin tanrısı olan Erlik, kara renkli bir sarayda yine kara renkli bir tahtın üzerinde oturmaktadır. Dünyası kapkaranlıktır. Onun cehenneminde akan sular dahi kapkaradır (Radloff, 1986: 224).

Olumsuz anlamlar ifade eden siyah halk inançlarında da olumsuzluk, terslik, uğursuzluk getiren bir renk olarak karşımıza çıkar. Halkın düşüncesine göre, kara yılan, kara kedi, kara domuz, kara köpek uğursuz kabul edilir. Hatta evlerin yapımında temele kara taş konulmamasına çok dikkat edilir (Eyüboğlu, 1987: 124).

Kara, kötülüğü, pislği temsil ettiği için Erlik'in rengidir. Çünkü Erlik, insanlara dünyayı zindan eden kötülük tanrısıdır (Seyidov, 1988: 38).

Şamanizm'de kara iyeler insanları kötü yola sevk etmeye çalışırlar. Kararlı, sabit ve değişmeyen nitelikleri anlatmaya yarayan bu renk, kaba kuvvetin ifade edilmesinde de kullanılır. Ülgen'in ateş yakmak indirdiği taşlardan biri de kara renklidir (Kalafat, 1999: 23).

Siyah renk beyazla birlikte düşünülürse iki rengin birbirlerine zıt unsurları içerdikleri görülür. Rengi siyah olan hayvan yer unsuruna işaret eder (Çoruhlu, 1993: 20).

Boşluk, ölüm karanlığı, büyü, tahribat denildiğinde akla ilk gelen renk siyahtır. Şiddeti ve yoğunluğu anlatmak için kullanılan siyah, yer altı dünyasındaki pek çok şeyi ifade etmek için de kullanılır (Çoruhlu, 2002: 183, 185).

Olumsuzluk, kararsızlık ve uğursuzluk kara renk ile simgelenir. Ölüm, kaygı, yas hep kara rengi çağrıştırır. Ancak karanın güzelliği, sağlamlığı, mertliği ifade etmek için kullanıldığı da görülür. Kara göz, kara saç, yelesi kara at gibi (Polat, 1994: 7).

Türk kültüründe genellikle 'yağız yer' anlayışı ile birlikte kullanılan kara rengin ürkütücü, yıkıcı bir anlam taşımasının sebebi karanlıktır (Rayman, 2002: 92).

Halkın isteği ile iş başına gelen hakanların 'ak han' ünvanını almalarına karşılık, zorbalık ve hile ile başa geçen kişi de 'kara han' ünvanını alır. Kara han, kanun ve töreleri tanımayan handır (Karadoğan, 2004: 92).

Kara şamanların, kara sıfatıyla anılmaları, karanlıklar âlemi ve kötü ruhlarla ilişki kurmaları dolayısıyladır. Erlik, Erlik'in yaşadığı yer, oğulları ve kızları ile ilgili çoğu şey siyah renkle temsil edilir. Siyahın kul rengi olduğunu belirten Yusuf Has Hacib, bu durumu Kutadgu Bilig'de dile getirmiştir. Güvenilir olmayan şeylere siyah rengin hâkim olduğunu söyleyen Ziya Gökalp'e göre kuzey yönünün rengi de siyahtır. Wilhem Rodloff, Erlik'in ülkesinin, sarayının ve tahtının karanlıklar içinde olduğunu kaydederken; Mireli Seyidov kötülüğü, hainliği simgelediği için siyahın Erlik'in rengi olarak kabul edildiğini izah eder. İsmet Zeki Eyüboğlu'na göre halk arasında uğursuz kabul edilen pek çok şeyin rengi karadır. Yaşar Kalafat, insanları kötü yollara düşürmeye çalışan iyelerin 'kara' sıfatıyla nitelendirildiklerini anlatır. Kara renkli hayvanların yer altına ait olduğu konusuna değinen Yaşar Çoruhlu, boşluk, şiddet ve yoğunluğun da bu renkle ifade edildiğini söyler. Fehime Hilâl Polat kötülüğün rengi olan siyahın aynı zamanda bazı durumlarda güzelliği anlatmak için kullanıldığı ile ilgili bilgi ve örnekler verir. Hayrettin Rayman, karanın yağız yer tabiriyle birlikte ele alındığını, Ahmet Karadoğan zorbalık ve hileyle başa geçenlerin kara han ünvanıyla anıldıklarını belirtir.

Siyahın zıddı beyazdır. Bu sebeple her iki renk birbirlerine zıt olan kavram ve unsurları ihtiva ederler. Beyaz nasıl aydınlık, temizlik, doğruluk anlamlarını çağrıştırıyorsa, siyah da tam tersine karanlık, kirlilik ve kötülüğün çağrıştırıcısı olarak karşımıza çıkar. Günlük yaşam da bu iki rengin zıddiyetini gösteren pek çok ifadeyle karşılaşırız. Birbirlerine zıt olan ve anlaşamayan insanları anlatmak için 'onun ak dediğine diğeri kara diyor' şeklindeki tabir bu örneklerden sadece biridir.

Genel olarak düşünülürse siyahın hep olumsuz ve sevilmeyen bir renk olduğu gerçeği ile karşılaşılır. Çünkü siyah iç karartıcı, boğucu, uğursuzluk getiren bir renk olarak düşünülür. Siyahın anımsattığı kavramlar genellikle olumsuzdur. İlk bakışta insan ruhu karamsarlığa iten siyah, psikolojik olarak huzursuzluk veren bir renktir. Kötü kabul edilen, korkulan, uğursuz sayılan nesnelere bir çoğunun renginin siyah olması, insanımızı ister istemez bu renkten soğutmuştur.

Çoğu toplumda keder ve ölümün habercisi olan siyah, ışığı reddeden bir renktir. Bununla birlikte sessiz ve yüksek bir anlayışın da simgesidir. Topluma karşı isyanın sembolü olarak kullanılan siyah aynı zamanda gizemi seven insanların rengidir.

Şamanizm'de siyah renk hep korkulan, sevilmeyen, çekinilen varlıklar için kullanılmıştır. İnsanların en azılı düşmanı olan kötü ruhlar ve onların efendisi Erlik'in

rengi siyahtır. Erlik'in fiziki tasvirlerinde siyah rengin ağır bastığı görülür. Onun yaşadığı yer, oturduğu taht kapkaradır. Yer altı dünyası her şeyiyle simsiyahtır. Yer altı dünyasının ruhları ve tanrısı için kurban edilen hayvanların, kötülüğü savmaya çalışan şamanların ve kötülük aşılamaaya çalışan ruhların rengi siyahtır.

Kötülüğün, şerrin, uğursuzluğun kaynağı olan yer altı ve yer altına ait varlıkların çoğu yine olumsuzluğun rengi olan siyahla karşılaşılır.

2. 7. 3. Kırmızı (Al)

Kızıl güney yönünü temsil eden bir renktir (Gökalp, 1976: 48).

Türkler, kırmızı yerine çoğu zaman kızıl kelimesini kullanmışlardır. Kırmızı eski Türkçe'de çok fazla yer almaz (Ögel, C.6, 2000: 417).

Mireli Seyidov, kırmızıyı sarı renkle birlikte güneşin rengi olarak kabul eder. Ona göre kırmızı sonsuzluk ve mutluluk demektir. Kırmızı aynı zamanda güneş tanrısının da rengidir (Seyidov, 19988: 42-43).

Türklerin en eski inançları arasında 'al ruhu' veya 'al ateş' olarak adlandırılan bir koruyucu ruhun ya da ateş tanrısının varlığı bilinmektedir. Yani 'al' ateş kültü ile ilgili bir renktir. Bundan dolayı ateşe ait ruh veya ilâhe kırmızı renkle sembolize edilmektedir. Şamanizm'e göre al ruhunun temsil ettiği albastı hadisesinin günümüze kadar gelmiş olan izlerinde yine kırmızı rengin ağır bastığı görülür. Bu renk Türk kültüründe millî ve manevî bir renk olarak algılanmış, Türk insanının hislerini ve ruhiyatını yansıtmaya, inançlara kaynaklık etme rolüyle değerini arttırmıştır (Genç, 1997: 13-15).

Al karısı, Albastı, Al, Albıs, Almış gibi adlarla anılan kötü ruhlar zümresinde yer alan bu ruhun kırmızı rengiyle bir bağlantısı olduğu şüphesizdir. Anadolu'nun pek çok yerinde al karısı ile ilgili inançlar hâlâ canlılığını korumaktadır. Ondan korunmak için kullanılan nesnelere bir kısmının kırmızı renkte olması da ilgi çekici bir durumdur. Ateşin ruhu da kırmızıdır (Kalafat, 1999: 25).

Yaşar Çoruhlu, kırmızının güneşin ve savaş tanrısının rengi olduğunu söyler. Ateşi, hâkimiyeti, isteği, evlilik ve ocak ile ilgili birtakım konuları ifade eden kırmızı renk, Şamanistlerce saygı duyulan ateşin de rengidir (Çoruhlu, 2002: 186-187).

Türk kültüründe al kelimesine ilk defa 11.yüzyılda kaleme alınmış olan kaynaklarda rastlanır. Türk ve Moğol kültüründe hanlık, kağanlık ve kahramanlıkla özdeşleşen kırmızı, tahta çıkacak hükümdarın giyeceği kaftanın da rengidir (Karadoğan, 2004: 95).

Ziya Gökalp, kırmızının güneyi işaret ettiğini söylerken, Bahaeddin Ögel, Türklerin kırmızı kelimesi yerine daha çok kızıl kelimesini kullandıklarını belirtir. Kırmızıyı sonsuzluğun ve mutluluğun rengi olarak gören Seyidov, onun aynı zamanda güneşin rengi olduğunu da açıklar. Reşat Genç ve Yaşar Kalafat'ın kırmızı renk ile ilgili düşünceleri al karısı, al ruhu inancı ile ilgilidir. Yaşar Çoruhlu, Şamanistlerin ateş ruhunun kırmızı olduğunu ifade eder. Ahmet Karadoğan da Türk kültüründe kağanlık ve hükümdarlık renginin kırmızı olduğunu izah eder.

Kırmızı denince akla sıcaklık, hareketlilik, enerji gelir. Başlangıçların rengi olarak kabul edilen kırmızı, güce sahip olmayı, hırsı ve canlılığı beraberinde getirir. İnsanın karakterini diğer renklere oranla daha iyi dışa vurabilen bu renk, hayattan zevk almayı da temsil etmektedir. İnsanın, hayatını devam ettirmesini sağlayan ve hayatî sıvı olarak da bilinen kanın rengi kırmızıdır. Yani kırmızı hayatta önemli sayılabilecek şeylerin rengidir.

Şamanizm'de ateşin önemli bir yer teşkil ettiğini önceki bölümlerde açıklamaya çalışmıştık. Ateş, Şamanistler tarafından kutsal kabul edilen, saygı duyulan, ruh taşıdığına inanılan bir maddedir. Ateşin renginin kırmızı olması, kırmızının taşıdığı değeri arttıran en önemli faktörlerden biridir. Şamanların büyük bir kısmı, ayin esnasında beline kırmızı bir kuşak bağlar. Şamanın beline kırmızı renkli kuşak bağlamasının amacı ateş tanrısının yardımını ve gücünü alabilmek için olabilir.

Hırsın, isteğin, hareketliliğin sembolü olan kırmızı renk, Şamanizm'in merkezinde bulunan şamanın da rengi olarak kabul edilebilir.

2. 8. Şamanizm'de Sayılar

Sayılar, insanın hayatının çeşitli dönemlerinde, gerek hayat tarzları içinde gerekse inançlarında çok önemli rol oynar. Sıradan gibi görünen bir sayının aslında sembolize ettiği mühim manalar vardır. Özellikle milletlerin dinleri ve mitolojileri derinlemesine incelendiğinde sayıların şaşılacak derecede önem arz ettiği görülecektir.

İsmet Zeki Eyüboğlu'na göre sayılara çeşitli anlamlar yüklenmiştir ve sayıların kutsallığı Anadolu'da yaşayan insanların hayatı ve dünyayı algılayış biçimleriyle, hayat koşullarıyla bağlantılıdır. Bununla birlikte önemli olduğuna inanılan sayıların tamamının kaynağının Anadolu olduğu da söylenemez (Eyüboğlu, 1987: 197).

Şamanizm inancı çerçevesinde bazı sayıların çok kullanıldığı, sembolize ettikleri nesnelere dolayısıyla önem kazandıkları görülmektedir. 3, 7, 9 ve 40 sayıları Şamanizm'in önemli sayıları olarak bilinir.

2. 8. 1. Üç (3) Sayısı

Şamanın külâhı üç karış uzunluğundadır, etrafına üç tane düğme dikilen külâhın üç yerine vaşak derisi dikilir. Şamanın cübbesi yaklaşık altmış parçadan oluşur ki, altmış da üçün katıdır. Külâhın tepesinde otuz adet baykuş tüyü bulunur (İnan, 2000: 92-93).

Mircea Eliade, Yakut şamanı Sofran Zatayev'in aktardığı bilgiye göre bir şaman adayının öldüğünü, çadırda sürekli aç susuz yattığını söyler. Yine eski dönemlerde şamanın vücudunun parçalanma işlemi üç kez tekrarlanırmış. Bir şaman eğer çiçek hastalığına yakalanırsa üç gün boyunca istirahat eder. Şamanların yumurtadan çıktığı inancı bazı Şamanist kavimler tarafından kabul görmüş bir inanıştır. Güçlü ve kudretli şamanların yumurtadan çıkmaları da üç yılı almış. Mistik parçalanma esnasında şamanın bedenini parçalara ayıran şeytan sayısının genellikle üç olduğu söylenir (Eliade, 1999: 58, 60-61).

Şamanların davullarının üstünde bulunan koç resimlerinin üç boynuzlu olduğu dikkat çekici bir durumdur (Uraz, 1994: 254).

Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri adlı kitapta üç sayısı ile ilgili şu bilgiler yer alır: Şaman olma esnasında kesilen şamanın uykusu üç gün sürer. Kudretli şamanlar öldüklerinde toprağa gömülmezler. Onlar tabuta konularak obadan uzak bir yere dikilen kazıkların üstüne yerleştirilir. Zamanla kazıkların çürüdüğü ve tabutun yere düştüğü görülür. Böyle bir durumda üç şamanın yardımıyla tabut yeniden yenilenen kazıkların üzerine konulur. Bu işlem de üç kez yinelenir. Bütün şamanların kendilerine yardımcı olan ruhları bulunur. Bu ruhların büyük bir kısmı hayvan şeklindedir ve bunlara ana-hayvan denir. Ana hayvanın pençesi oldukça keskindir ve gagası mızrak şeklindedir. Kuyruğu üç kulaç olan ana hayvan şamanın en büyük yardımcısıdır. Yine rivayetlere göre büyük şamanların üç defa dirildiği söylenir (Vasilyev, Kirişçioğlu, Killi, 1996: 145-147).

Karagas ve Soyot adlı Şamanist boylar gökyüzünü ve yer altını üç kattan ibaret sayarlar (Çoruhlu, 2002: 196).

Abdulkadir İnan'ın verdiği bilgiler doğrultusunda şamanın külâhını süsleyen tüy ve düğmelerde genellikle üç sayısının hâkim olduğu görülür. Eliade, şamanların Şamanlığa geçiş dönemlerinde baygın kaldıkları sürenin üç gün olduğunu söyler. Murat Uraz, şaman davulunun üstündeki üç boynuzlu koç resminden bahsederken , Yuriy Vasilyev, Fatih Kirişçioğlu ve Gülsüm Killi ölen şamanın ağaçlar üzerine bırakılma

işleminin üç şaman tarafından üç kez tekrarlandığı hakkında bilgi verir. Yaşar Çoruhlu da Karagas ve Soyot adlı iki Şamanist boya mensup insanların gökyüzünü ve yer altını üç kat olarak tasavvur ettiklerini söyler.

Üç sayısı gerek Şamanizm inancın ait uygulamalarda gerekse şamanın giydiği kıyafet ve ya kullandığı araç gereçlerde ön plâna çıkan bir sayıdır. Üç sayısının Şamanizm'de önemli oluşunun en açık sebebinin, bu inanç sisteminde üçlü bir evren anlayışının olması düşünülebilir. Bilindiği gibi Şamanistler evrenin yer altı, yeryüzü ve gökyüzü olmak üzere üç kattan ibaret olduğunu düşünürler. Bu durum üç sayısına ayrıcalık kazandırmıştır diyebiliriz.

Şamanın kıyafetindeki bazı parçaların sayısının üçü bulması, kıyafetin üzerindeki aksesuarların tamamının üçün katı olan altmışa kadar çıkması, adayın şaman olma sürecinde geçirdiği hastalığın ve baygın kalma süresinin üç gün olması bu sayının Şamanizm'de taşıdığı değeri anlatan belirgin örneklerdir.

2. 8. 2. Yedi (7) Sayısı

Şamanizm'de önemli kabul edilen bir diğer sayı da yedidir.

Altaylılar, Ülgen'in yedi göbek önceki babalarına secde ederler. Ülgen'in yedi oğlu ve ona giden yolda bir rivayete göre yedi engel bulunur. Şamanizm düşüncesine göre yer altı âlemi yedi veya dokuz kattır. Bu karanlıklar âleminin hükümdarı Erlik'in oğullarının sayısı yedi veya dokuzdur (İnan, 1976: 21, 29).

Şamanistlerin tufan ile ilgili olarak anlatmış oldukları ve A. V. Anohin tarafından tespit edilen rivayette yedi sayısı sıkça kullanılmıştır. Bu rivayete göre tufanı önceden haber veren demir boynuzlu, gök renkli teke yedi gün dünyanın çevresinde dolaşmıştır. Yedi gün boyunca deprem olmuş, yedi gün yağmur, yedi gün dolu, yedi gün kar yağmış. Yedi gün fırtına esmiş, Yedi gün dağlardan ateş fişkırmış. Tufan olacağını bir de Ülgen ve onun altı kardeşi bilirler ki, bunların sayısı da yedidir (İnan, 200: 23).

Anadolu'da genellikle uğurlu sayılan yedi, Türklerin dünyanın ve insanların yaratılışına dair anlattıkları efsane metinlerinde de sıkça geçer. Yakut Türkleri, gök direğini temsil eden sırık üzerine yedi ya da dokuz tane merdiven şeklinde ağaç çakarlardı. Altay Türkleri, ay tutulmasının yedi başlı dev yüzünden meydana geldiğini düşünürlerdi (Yüksel, 1980: 18).

Ganykka adlı şamanın bedeni, gökten inen ruhlar tarafından parçalara ayrılmıştır. O, bilinçsiz olarak yedi gün yedi gece boyunca olduğu yerde

kıyırdamaksızın yatmış. Yine Timofey Romonov adlı şamanın parçalanma töreni yedi ile dokuz gün arasında sürmüştür. Vasyugan şamanının yardımcı ruhlarının sayısı değişken olmakla beraber genellikle yedi olarak bilinir (Eliade, 1999: 58, 60-61).

İsmet Zeki Eyüboğlu'na göre Anadolu kaynaklı olmayan yedi ile alâkalı deyimler dilimize iki yoldan girmiştir. Bunlardan birincisi, ulusların birbirleriyle kaynaşmaları ve birbirlerinin inançlarından etkilenmeleri; ikincisi ise konu ile ilgili yazıların okunmasıdır. Eyüboğlu, şamanların büyü yaparken yedi pınar veya yedi değirmenden su aldıklarını, bu sulara kızdırılmış yedi parça demir attıklarını belirtir (Eyüboğlu, 1987: 01, 213).

Şaman adaylarından bazıları yedi yaşından itibaren ruhlarla ilişki kurmaya başlarlar (Vasilyev, Kirişçioğlu, Killi, 1996: 145).

Sibirya'da göğün yedi kat olduğu düşüncesi hâkimdir. Altaylı şamanların kıyafetlerinin üzerinde yedi tane çingirak asılıdır. Altaylılara göre bu yedi çingirak gökyüzünde yaşayan Ülgen'in yedi kızını temsil etmektedir. Şamanizm'e inanan Türk boylarının büyük bir çoğunluğunda ölen insanın ruhunun, öldüğü yeri üç ya da yedi gün içinde terk ettiğine dair yaygın bir kanaat mevcuttur (Çoruhlu, 2002: 196-198).

Kutsallık atfedilen yedi rakamı yedi gezegenle ilişkilendirilmiş olabilir (Ersoy, 2002: 97).

Abdulkadir İnan'ın A. V. Anohin'den aktardığı tufan efsanesinde yedi rakamı geniş yer tutar. İnan, tanrıların çocuk sayılarının ve gök ile yer altı tabakalarının çeşitli söylentilere göre yedi kattan ibaret oldukları bilgisini verir. Avni Yüksel, Türklerin yaratılış ile ilgili metinlerinde yedi sayısının sıkça yer aldığını belirtirken, Eliade bazı şamanlardan derlediği bilgiler ışığında Şamanlık hastalığının genellikle yedi gün sürdüğünü yazar. Mircea Eliade, Şamanizm'de yedi sayısına sık sık rastlanmasını, bu sayının şamanın uygulamalarında ve kendinden geçmesinde önemli rol oynamasına bağlar. İsmet Zeki Eyüboğlu, yedi sayısının şaman büyülerindeki önemine değinirken Vasilyev, Kirişçioğlu ve Killi bazı şaman adaylarının yedi yaşından itibaren ruhlarla iletişim kurdukları konusunda hemfikirlerdir. Yaşar Çoruhlu ise şaman kıyafetleri üzerindeki yedi çingırağın anlamına değinir. Ruhi Ersoy da yedi sayısını yedi gezegenle bağdaştırılmış olabileceğini düşünür.

Yedi formülistik sayısı hem İslâmiyet'ten önceki inançlarda hem de İslâmî dönemde oldukça önemli kabul edilen bir sayıdır. Gerek İslâm öncesi yaratılış destanlarında ve halk inançlarında gerekse İslâmiyet'in kabulünden sonra yedi sayısını

değerli kılan pek çok örnek mevcuttur. Ancak konumuz Şamanizm olduğu için biz sadece yedi sayısının Şamanizm'deki önemini gözler önüne seren örnekleri vermekle yetineceğiz.

Şamanist inanca göre gökyüzü ve yer altı üst üste katlardan müteşekkildir. Bu katların sayısı Şamanist boylara göre değişiklik arz eder. Bununla birlikte en yaygın görüş yer altının yedi veya dokuz kat; gökyüzünün yedi, on yedi ya da otuz üç kat olduğuna ilişkin olarak ileri sürülen görüştür. Erlik'in yedi oğlu, Ülgen'in yedi kızı vardır. Şamanlara yardım eden, onlara ilham veren ruhların sayısı da genellikle yedidir. Bütün bu örnekler, yedi sayısının Şamanizm'deki önemine yerini sağlamlaştırır.

2. 8. 3. Dokuz (9) Sayısı

Bir rivayete göre Erlik'in dokuz oğlu vardır. Erlik'in oğullarından biri olan Karşıt, siyah bezle yapılmış bir bebekle temsil edilir. Bu bebeğin dokuz şeridi vardır (Buluç, İA. C.11, 1979: 329).

Erlik'in de Ülgen'in de dokuz oğlu olduğu söylenir. Yer altı ve gökyüzü de bazı Şamanist boylara göre dokuz kattır (İnan, 1976: 29).

Altaylı Şamanistler kıyametin kopacağı gün için 'kalacak olan çağ' anlamına gelen 'kalgançı çak' derler. Onlara göre kıyamet gününde âlem altüst olur. Denizin dibinden dokuz kara taş çıkar. Dokuz yerinden yarılan bu dokuz taştan dokuz çemberli dokuz sandık çıkar, her sandıktan da atları demirden olan dokuz atlı çıkar. Altaylı şamanların külâhlarının kenarına dokuz tane kuş tüyü dikilir ve üstlerine dokuz düğüm atılır. Şamanistlerce inanılan yaratılış destanına göre tanrı yerden dokuz dallı bir ağaç yeşertti. Bu dokuz dalın kökünden de dokuz kişi türeten tanrı böylece dokuz ulusu yaratmış oldu (İnan, 2000: 15, 25, 92-92).

Altaylılarda şamanlar bay Ülgen'e kayın ormanlarında kurban takdim ederler. Bu kurban merasimi sırasında kayın ağacını merdiven olarak düşünürler ve üzerine dokuz basamak yaparlar (Gökalp, 1976: 65).

Bahaeddin Ögel, dokuz sayısının uğurlu sayıldığını, hatta daha sonra bu sayının kutlu ve mübarek sıfatlarıyla da anıldığını söyler. Dokuz sayısını kazandığı değer, eski dinî inançlardan kaynaklanmaktadır (Ögel, 2000: 43).

Gold şamanlarının Şamanlık sırrını öğrendikleri törenlerde genellikle dokuz oyuncu bulunur ve dokuz kurban kesilir. Yine Şamanlığa geçiş törenlerinde dokuz genç, üç pınardan su getirerek su ruhlarına saçı yaparlar. Kurban merasimlerinde kurban edilecek hayvanlar dokuz direğe bağlanır. Buryatlarda Şamanlığa geçiş merasimlerinde

aday şaman keçeden yapılmış bir kilimin üzerine oturtulur. Bu kilim dokuz kişi tarafından kaldırılır ve adaya dokuz tur attırılır. Tören alanında yan yana dikilmiş dokuz kayın ağacının varlığı da dikkat çekicidir. Dokuz ağaç, ağaçların üzerine atılan dokuz çentik [basamak] göğün dokuz katını sembolize eder. Törende kurban edilen hayvanların kemikleri samana sarılmak suretiyle kapatılır ve dokuz kayın ağacının dallarına asılır (Eliade, 1999: 144-145, 147, 149).

Dokuz sayısı şamanların dualarında sık sık yinelenen bir sayıdır. Örneğin şamanların ettiği bazı dualarda gökkuşağının resimlerinin arasında Ülgen'in dokuz kızının resimlerinin olduğu zikredilir. Şamanların davullarının tokmağına dokuz halka asılır (Yüksel, 1981: 17-18).

Altaylılara göre insan iskeleti baş, bel, diz, topuk, ayak bileği, omuz, dirsek, avuç ve el bileği olmak üzere dokuz ekten meydana gelir. Şamanların giydiği elbisenin kollarında dokuz tane çingirak vardır. Bu çingirakların dördü sağ kola, beşi sol kola asılmıştır. Yakutlar gökyüzünde dokuz tanrının yaşadığını düşünürler. Yine Yakut Türkleri, en büyük tanrıları adına yaptıkları törenlerde dokuz defa dokuz bardak kımız içerler (Uraz, 1994: 84, 249, 256-257).

Büyük şamanların ruhunun evren ağacının dokuzuncu dalında eğitildiğine inanılır (Vasilyev, Kirişçiöglü, Killi, 1996: 146).

Şamanist Tuva Türkleri, saç merasiminde dokuz gözlü kaşıkla etrafa süt serperler. Kaşıқта bulunan bu dokuz göz, dokuz evreni, dokuz geçidi, dokuz nehir ve dokuz su başını temsil eder (Monguş, : 291).

Şamanlar, hayatları boyunca üç veya dokuz davul kullanırlar (Şener, 2000: 32).

Erlık'in yer altında bulunan sarayının yanından, suları gözyaşından meydana gelen dokuz nehir akar. Erlık bazı söylentilere göre dokuz kız babasıdır (Yuguşeva, 2001: 146-147).

Dokuz sayısı ile ilgili olarak kaynaklardan aktardığımız bilgileri kısaca özetleyelim. Abdulkadir İnan, yaratılış efsanesi ve kıyamet günü ile ilgili anlatmalarda geçen dokuz sayısını göz önüne çıkarır. Ziya Gökalp, Mircea Eliade, şamanların idare ettikleri törenleri anlatarak dokuz sayısının önemini kavratmaya çalışmışlardır. Bahaeddin Ögel, dokuz sayısının uğurlu, kutlu ve mübarek sayılmasının İslâmiyet'ten önceki dinî inançlardan kaynaklandığını söyler. Avni Yüksel, şaman dualarında dokuzun çok fazla zikredilen bir sayı olduğunu belirtir. Murat Uraz, şamanın elbisesinin kollarındaki dokuz çingiraktan bahsederken Yuriy Vasilyev, Fatih Kirişçiöglü ve

Gülsüm Killi büyük şamanların evren ağacının dokuzuncu dalında meslekî açıdan olgunlaştıklarını söylerler. Kenin Lopsan Monguş, saç töreninde dokuz gözlü kaşık kullanıldığını ve bu kaşığın temsil ettiği şeyleri anlatır. Cemal Şener, şamanların kullandıkları toplam davul sayısının dokuz olabileceğini ileri sürerken; Altay kamlarından Nadya Yuguşeva, Erlik'in sarayının yanından geçen nehir sayısının dokuz olduğunu söyler.

Yukarıda verdiğimiz bilgiler ve örnekler dokuz sayısının önemini gözler önüne sermektedir. Türk kültüründe en çok kullanılan formülistik sayıların başında dokuz gelir. Masallarımızda, hikâyelerimizde, atasözleri ve deyimlerimizde dokuz sayısının sıkça kullanıldığına şahit oluruz.

İnceleme konumuzun ilk aşamasını oluşturan Şamanizm'de yer altı ve gökyüzünün katlarının dokuz olduğu söylenmektedir. İki dünyanın iki ilâhı olan Erlik ve Ülgen'in çocuk sayılarında da dokuz sayısı zikredilir. Dokuz sayısı en çok şamanların yönettiği törenlerde gerçekleştirilen uygulamalarda ve bir kişinin şaman olma süreci içinde başından geçen olaylarda ağırlığını hissettirir. Dokuz basamaklı ağaç, süt saçısının yapılışında kullanılan dokuz gözlü kaşık, yan yana dikilen ve kurbanlıkların kemiklerinin asıldığı dokuz kayın ağacı, şaman adayını keçe kilime koyarak kaldıran dokuz kişi ve atılan dokuz tur Erlik'in sarayının yanından akan dokuz nehir Şamanizm'de dokuz sayısını önemli kılar.

2. 8. 4. Kırk (40) Sayısı

Şaman ayinlerinde sıkça rastlanan kırk sayısı, sayısal değer açısından fazla büyük olmamakla birlikte yine de çokluğu ve mesafeyi belirten ifadelerde kullanılır (Yüksel, 1981: 13).

Dinde, astronomide, edebiyatta, matematikte ve daha bir çok bilim dalında ayrı anlamlar ifade eden kırk sayısının gizli özellikler ve sırlarla dolu olduğuna inanılır. Tabiat varlıklarını temsil ettiği de düşünülen bu sayı, çok eski dönemlerden beri kutlu ve uğurlu olarak kabul edilmiştir (Kurtoğlu, 1997: 82).

Aygerim Dıykanbayeva, Kococaş Destanı'nda Şamanistik Unsurlar adlı yüksek lisans tezinde kırk sayısının Şamanizm ile olan ilgisini kaynaklardan aktardığı bilgilerle açıklamaya çalışmıştır. Çokluğu, birlik, bütünlük ve mükemmelliği anlatan kırk sayısı Şamanist boylara ait uygulamalarda ön plâna çıkar. Altaylı Şamanistler ölüyü defnettikten sonra yemek verirler ve bu yemek kırk güne kadar yapılır. Şor adlı Şamanist boyun halkı da ölümle ilgili uygulamalar gerçekleştirir. Elbette ki, bu

uygulamalar şamanın önderliğinde yapılır. Şorlara göre şaman, ölen kişinin ölümünün üstünden kırk gün geçmesini bekler, kırkıncı gün ölenin ruhunu çağırarak onunla konuşur. Ayımkan adlı kadın şamanın yaptığı seanslarda istenilen şeylerin sayısının kırk olması önemli bir husustur. Ayımkan, seans sırasında kırk tane lavaş ekmeği, kırk tane de mumun bulunmasını şart koşarmış.

Dıykanbayeva kırk sayısının ağırlıkta olduğu bir rivayeti de aktarır. Çok eskiden yaşlı bir adam ile kadın yaşarmış. Bütün hayatlarını çocuksuz geçiren bu çifte, tanrı çok yaşlandıkları dönemde kırk tane çocuk vermiş. Yaşlı oldukları için çocuklara bakamayan ihtiyarlar, bu çocukları götürüp dağa bırakmışlar. Dağda kırk çocuğu 'Kayberen' adlı ayrı tırnaklı hayvanların koruyucu ruhu büyütmüş. Koruyucu ruh tarafından büyütülen kırk çocuk daha sonra insanlara yardım eden görünmeyen yaratıklara dönüşmüşlerdir (Dıykanbayeva, 1999: 166-167, 169, 172).

Bir rivayete göre yer altı dünyası ile gökyüzünün arasında bulunan uzaklık kırk menzil yola karşılık gelir (Makas, 2000: 339).

Konuyla ilgili son bilgiyi Yaşar Kalafat'tan aktaracağız. Kalafat'a göre kırk sayısı Türk halk inançları içinde önemli bir yere sahiptir. Kalafat kırk sayısının önemli olmasını, bebeğin anne karnında kırk gün içinde oluşması ve ölümden sonra ruhun yine kırk gün içinde tamamen dünya değiştirmiş olmasına bağlanabileceğini söyler (Kalafat, 2002: 266).

Avni Yüksel, kırk sayısının çokluğu ve mesafeyi ifade ettiğini söylerken, Nihat Kurtoğlu, kırk sayısının sır taşıdığını belirtir. Aygerim Dıykanbayeva koruyucu ruhun yetiştirdiği ve bir zaman sonra görünmeyen, iyiliksever varlıklara dönüşen kırk çocuktan bahseder. Şamanistlerin ölüm ile ilgili uygulamalarında geçen kırk sayı motifi örnekleri verir. Zeynelâbidin Makas, aydınlık dünya ile karanlık dünya arasında kırk menzil yol olduğunu söyleyerek kırk sayısının mesafeleri ifade etmede kullanıldığını anlatmaya çalışmıştır. Yaşar Kalafat ise bebeğin kırk günde ana rahminde oluşması ve ölen kişinin ruhunun kırk gün içinde âlem değiştirdiği gerçeklerinden yola çıkarak, kırk sayısının önemli sayılmasının sebebini izah etme uğraşı içine girmiştir.

Özellikle destan ve masallarımızda kırk sayı motifine çok sık rastlarız. Destanlarda kahramanların yanında bulunan yiğitlerin ya da yardımcılarının sayısı kırktır. Masal kahramanlarının düğünleri kırk gün kırk gece sürer. Kırk sayısı ile ilgili verilebilecek pek çok örnek vardır. Bu örneklerin çoğunu tezimizin masallar ile ilgili bölümünde vermenin daha uygun olacağı düşüncesini taşımaktayız.

Şamanizm'de sayıları. taşıdıkları öneme göre sıralayacak olursak en son sırayı kırk alır. Çünkü kırk sayısı, üç, yedi ve dokuzla daha az kullanılır. Ancak bu durum, kırk sayısının Şamanizm'de önemli olmadığı anlamına gelmemelidir. Söylemek istediğimiz şey, kırkın diğer sayılara göre Şamanizm'de daha az kullanılmasıdır.

Şamanizm'de kırk sayı motifi genellikle ölüm ile ilgili olarak yapılan uygulamalarda kullanılır. Ölü aşı kırk güne kadar verilir. Ölünün ruhu kırk günde tamamen faniler dünyasıyla olan bağlantılarını koparır. Şaman, ölen kişinin ölümünden kırk gün sonra bir seans tertip eder, ölenin ruhunu çağırarak onunla konuşur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GÜNLÜK HAYATIMIZDAKİ ŞAMANİZM İZLERİ

Günlük Hayatımızdaki Şamanizm İzleri' başlığı altında inceleyeceğimiz konu aslında ayrı bir tez konusu olacak kadar geniştir. Tezimizin hacminin artması ve bu konunun tezimizle direkt ilgisi olmamasından dolayı biz Şamanizm'in günlük hayatımızdaki yansımalarını genel hatlarıyla ele alacağız. Böylece bu konu hakkında da az da olsa fikir vermiş olabileceğiz.

İlâhî dinleri kabul eden milletler, hiçbir zaman eski dinlerinden tamamen koparak, yeni dinin etkisi altına girmemişlerdir. Eski dinlerinden getirdikleri pek çok adet ve geleneği yeni dinleriyle kaynaştırarak devam ettirmişlerdir. Böylece eski inançlar, yeni inançların kılıfına girerek canlılığını sürdürmüştür (İnan, 2000: 204).

Şamanizm inancının, insanın doğa ile olan ilişkilerini düzenleyen bilgiler içermesi ve bu bilgilerin gelenekleşerek halk arasında yaşaması Şamanizm'e ait pek çok öğenin, kabul edilen yeni din içerisinde eriyerek varlığını sürdürmesini sağlamıştır (Canpolat, 1975: 21).

İsmet Zeki Eyüboğlu'na göre Anadolu inançlarıyla Şamanlık arasında bulunan bağlantıların ve benzerliklerin, eski dönemlerde meydana gelen göçler ile bu göçler sonucunda milletler arasında oluşan yakınlaşmalarla ortaya çıkmış olabileceğini ileri sürer (Eyüboğlu, 1987: 121).

Yıllarca belli bir kültürün ve inancın etkisinde kalarak ona ait geleneklerle yoğrulmuş olan milletler, başka bir dine geçiş aşamasında eski inanç ve kültürlerle ilgilerini tamamen kesmez, ona ait bazı unsurları alarak yeni dine monte ederler. Bu yıllardır süregelen sosyolojik bir durumdur (Buran, 1992: 43).

Erkan Kamil, bazı şeylerin kolayca değiştirilip, yerine yenilerinin getirilebileceğini, ancak milletlere ait kültür, görgü ve geleneklerin bir kerede sökülüp atılamayacağını, çünkü bu öğelerin, kültürün temel unsurları olduğunu düşünür (Kamil, 1995: 1).

Geçmişten günümüze Türk kültürünün gelişmesinde bazı inançların etkisi olmuştur. Kültürün gelişmesinde etkili olan dört faktörü şöyle sıralayabiliriz:

- 1.Orta Asya'dan ve ülkenin eski kavimlerinden gelen inanç unsurları
- 2.Hıristiyanlık ve Mazdeizm gibi geçici tesirler

4.Modern millî bünyenin doğmaya başlaması

Türk kültürünün gelişip zenginleşmesinde pay sahibi olan bu unsurlar, Türklerin İslâmiyet'i kabul etmeleriyle kaybolup gitmemişler, yeni inançların örtüsü altında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Türk insanı kökeni ne olursa olsun, tarih boyunca inandığı şeyleri sahip olduğu dinî değerleri kutsal kabul etmişler ve farklı uygulamalarla devam ettirmişlerdir (Kaya, 2001: 199).

Şamanizm'e ait inanışların günümüzde devam ediyor olması, Türklerin İslâm dinini çok iyi anlamamış oldukları düşüncesini akla getirmektedir (Mengüşoğlu, 2000: 83).

Toplum tarafından benimsenmiş, ilâhî dinin unsurları dışında kalan ve nesilden nesle aktarılan halk inançları Anadolu'da yaşayan insanların çevresini kuşatmış, onun hal ve hareketlerini etkilemiştir. Halk arasında varlığını devam ettiren inançların iki kaynağı vardır. Bunlardan ilki toplumların eski kültür yapıları, ikicisi günlük hayatta meydana gelen olaylardır. Milletlerin eski kültür yapılarını şekillendiren unsurlar da tek tanrılı ve çok tanrılı dinler ile çeşitli inanç sistemleridir (Şişman, 2000: 104, 108).

Kamlık, insanlığın en eski inanç sistemlerinden biridir. Bundan dolayı, kendinden sonraki dinler için bir altyapı oluşturur. Kamlığın oluşturduğu bu altyapı, günümüzde Şamanizm'e ait pek çok izin kalmasına sebep olmuştur (Davletov, 2000: 33).

Halk içinde belli bir fonksiyona sahip olan kültür unsuru, fonksiyonu ortadan kaybolmaya başladığı zaman yok olmaya başlar. Eskiye kültür unsurları yerini yeni kültür unsurlarına bırakır. Fakat eski kültür unsurları aniden ortadan kalkmaz. İkinci derecede bir fonksiyona sahip olabilir (Türk, 2002: 88).

Yaşar Kalafat, din görevlilerinin, kaynağı eski inanç sistemlerine dayanan pek çok inanış ve uygulamanın batıl, hurafe ve şirk olarak nitelendirmekle yetindiklerini söyler. Ona göre İslâmiyet'e ait olmayan uygulamalar ayıklanmalıdır ve bu her Müslüman'ın görevi olmalıdır. Ancak bu ayıklama yapılırken halk arasında yaşayan gelenek ve inançların kökenine inilmesi gerektiğinin üstünde durulmasını da önemle vurgular (Kalafat, 2004:15).

Yaşar Kalafat Türk Dünyası Halk İnançları adlı kitabında da Anadolu'da yaşayan halk inançlarının bir kısmının İslâmiyet dışı dinî inançlar içinde yer alan Şamanizm'den kaynaklandığını söyler (Kalafat, 2001: 33).

Halk inançlarının kaynağının ortaya çıkarılması toplumların kendi inançlarıyla ve çevreleriyle olan temas ve ilişkileriyle yakından ilgilidir (Uslu, 2004: 96).

Abdulkadir İnan, hiçbir milletin eski dininden ve inancından tamamen kopmadığını ve eski inançlarını yeni inançlarıyla birleştirdiklerini, Mustafa Canpolat, Şamanizm'e ait bilgilerin zamanla gelenekleşerek, yeni inanç sistemi içinde yer aldığını belirtmiştir. İsmet Zeki Eyüboğlu, inançlarla Şamanizm arasındaki bağı milletlerin birbirleriyle olan ilişkilerine bağlar. Ahmet Buran, insanın inancını bıçak gibi kesip başka bir inancı aynen kabul etmenin mümkün olamayacağını söyler ve bu olayı sosyolojik boyutuyla değerlendirir. Erkan Kamil, din ve inançların, kültürün temel taşları olduğunun ve bu sebeple kolayca tek edilemeyeceğinin altını çizer. Metin Önal Mengüşoğlu, Şamanizm'in günlük hayattaki uzantılarını, İslâmiyet'in insanlar tarafından tam olarak anlaşılmasına bağlar. Bekir Şişman, Anadolu'da yaşayan halk inançlarının temelinde eski kültür ve dinlerle, günlük hayatta meydana gelen olayların yattığını söyler. Timur Davletov, Şamanizm'in diğer inançlara olan etkisini onun eski bir inanç sistemi oluşuyla alâkalandırır. Hüseyin Türk, eski kültür unsurlarının, yeni kültür içinde ikinci plânda bir fonksiyona sahip olduğunu söyler. Yaşar Kalafat ise konuya farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak, halk inançlarının kökenine inilmesinin zorunlu olduğunu, İslâm dininin batıl inançlardan temizlenmesi gerektiğini savunur ve halk inançlarında Şamanizm'in de payı olduğunu düşünür.

İnsanoğlunun kabullendiği değerlerden tamamen kopması oldukça zor bir olaydır. Benimsenen, kabul edilen ve insanın hayatını etkileyen din, inanç, âdet, gelenek ve görenekler birdenbire ortadan kaldırılacak faktörler değildir. Başta din ve inanç olmak üzere halkın belli kurallar çerçevesinde, birlik ve beraberlik içinde yaşamasını sağlayan gelenekler ve görenekler bir milletin kültürünün vazgeçilemeyecek unsurlarıdır.

Türk milleti, fetihler yapan, geniş alanlara yayılarak imparatorluklar kuran, dünyaya nam salan yüce bir millettir. Yapılan savaşlar ve seferler esnasında çeşitli ırklar ve milletlerle karşılaşan Türkler, karşılaştıkları ya da komşuluk yaptıkları halklarla kültür alışverişinde bulunmuşlardır. Birbirine yakın yaşayan milletlerin kültür alışverişi yapmaları gayet doğal, bir o kadar da kaçınılmazdır. Yapılan kültür alışverişi, Türklerin farklı din ve inançları kabul etmelerine de vesile olmuştur.

Tarih boyunca çeşitli dinleri kabul eden ve o dinlerin gerektirdiği gibi yaşamaya çalışan Türklerin, etkisi altına girdikleri ve inandıkları son din, insanlığın da son dini

olan İslâmiyet'tir. Türkler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra eski inançlarını tamamen söküp atmamışlar, yeni inançlarıyla birlikte yaşatmaya çalışmışlardır. Bunu yaparken eski inançlarını yeni inançlarıyla kaynaştırmışlar ve onları uygulamaya devam etmişlerdir.

Günümüzde İslâmiyet adı altında yaptığımız çoğu uygulamada, inandığımız pek çok şeyde eski inançlarımızın etkisi vardır. Ağaca bez bağlayarak dilek dileyen, 'şeytan kulağına kurşun' deyip tahtaya vuran bir Müslüman, acaba Şamanizm'e ait uygulamaları yaptığının farkında mıdır? Kurşun dökerek, muska yaparak uğursuzlukları def etmeye, büyüü bozmaya çalışan hocalar, şamanların izinden gittiklerinin bilincindedirler midir?

Yeni dinin kılıfı altında yaşamaya devam eden birtakım hurafe ve batıl inançların yüce dinimiz İslâmiyet'e zarar verdiği de yadsınamaz bir gerçektir. Bununla birlikte bugün Şamanizm'in izi olarak kabul edebileceğimiz pek çok inanış vardır.

Şimdi de günlük hayatımıza yansıyan, Şamanizm'den kaldığı düşünülen inanç ve uygulamaları inceleyelim. Şamanizm'in günümüzdeki izlerini incelerken birbirine benzer inanışları aynı başlık altında verecek geri kalanları ise 'Diğer İnançlar' adı altında ele alacağız.

3. 1. Ağaç ile İlgili İnanışlar

Anadolu insanının kutsal kabul ettiği ağaçlara bez parçaları bağladığı görülür. Bu bez parçaları ağaç iyesini memnun etmek amacıyla ağacın dallarına iliştilir. Meşe, çınar gibi ağaçların ulu kabul edilmesi, evli kadınlar tarafından bazı ağaçların yapraklarının yenilmesi halinde hamile kalınacağına inanılması, yaşlı ağaçların kesilmesinin yasak olması Şamanizm'deki ağaç iyesine ait inanışların günümüzdeki uzantılarıdır (Kalafat, 1999: 54-55).

Şamanist kavimlerden Buryatlarda, çocuğu olmayan kadınlar geyik heykellerinin boynuzlarına çaput bağlarlar ve bu çaputlarla plasentaya yapışmış yumurtaları sembolize ederler. Yurdumuzda da geyik boynuzlarıyla ağaç dalları arasında şekil bakımından ilişki kuran çocuksuz kadınlar bu geleneğin bir devamı olarak ağaçlara paçavra bağlarlar (Ateş, 2001: 125).

Nadya Yuguşeva, ağaçlara ve kutlu yerlere beyaz bezlerin bağlanmasını o mekânın ruhlarına saygı göstermek amacıyla yapıldığını söyler (Yuguşeva, 2001: 151).

Bugün bazı köylerde, çay bahçelerinde büyük çınar ağaçlarının varlığı dikkatimizi çeker. O yörede bulunan halkın, çınar ağacına 'ulu çınar' demesi dikkat

çekici bir husustur. Yine o ağaçlara dokunmanın, onları kesmenin felâketlere sebep olacağı inancı yaygındır. Bu inanışlar ağaç kültürünün silinmeyen izleri olarak karşımıza çıkar.

İlimiz Elazığ'ın Yılangeçiren Köyü'nde bundan senelerce önce yaşanan bir olay ve köy halkının bu olaya bağlı olarak geliştirdiği birtakım inanışlar ağaç kültürünün varlığını devam ettirdiğinin bir göstergesidir. Dedemin dedesinin bizzat yaşadığı ve benim dedemden dinlediğim efsane niteliği taşıyan bu olayı kısaca özetleyelim. Yılangeçiren Köyü'nde Ziyaret Tepesi adı verilen ve üstünde tek bir ağaç bulunan bir yer vardır. Tepede bulunan bu tek ağacın altı yaz sıcağının kavurduğu günlerde dahi buz gibidir. Anlatılanlara göre bu ağaç, beyaz atlı, beyaz pelerinli, kimliği belirsiz bir kişinin mekânıdır. Dedemin dedesi, ekmiş oldukları üzüm bağını beklemek için tarlanın yanında yaptığı küçük çadırdaki kalmaktadır. Gecenin ilerleyen saatlerinde dışarıdan gelen seslere uyanır. Çadırın kapısını araladığında yüzü görünmeyen, bembeyaz bir atın üzerinde yine beyazlar giyinmiş bir adam görür. At, üzüm bağını çiğnemekte, tarlayı ayaklarıyla ezmektedir. Tarlada basılmadık yer bırakmayan bu meçhul kişi, tepeye doğru uzaklaşmaya başlar ve tepenin en üst noktasında ortadan kaybolur. Korkusundan yerinden kalkamayan dede, gün ışığına dışarı çıkarak bağı kontrol eder. Gece üzerinde gezilerek perişan edilen bağa hiçbir şey olmadığını, teveklerin üzüm salkımlarıyla dolu olduğunu görür ve hayretler içinde kalır. İşte tek bir ağacın bile bulunmadığı tepede beyazlı adamın kaybolduğu yerde kendiliğinden bir ağaç biter. Tepeye Ziyaret Tepesi denmesi de yine bu efsaneyle ilgilidir. Köyde yaşayan bazı insanlar, baştan ayağa beyazlar giymiş ve bembeyaz bir ata binmiş olan kişinin ağacın ruhu olduğunu, bazı geceler tepeden at sesi geldiğini söylerler.

Bu şekildeki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Sonuç olarak diyebiliriz ki, insanımızın ağaca verdiği önemde eski inançların da payı vardır.

3. 2. Taş ile İlgili İnanışlar

Bazı yörelerde ölen bir kişi yıkılırken yatağı da toplanır ve yatağının yerine taş konur. Bunun yapılmasının amacı, kötü ruhlardan gelebilecek tehlikelerden korunmak, ölen kişinin ruhunun yatağına geri dönerek evdeki yakınlarını ürkütmesini önlemektir. Çakmak taşının yüzde çıkan yaralara iyi gelmesi, yine sancıyı kesen, kanamayı durduran, öksürüğü kesen taşların bulunması taş kültürü ile alâkalıdır. Taşlardan bu şekilde faydalanılması, onların halk hekimliğinde kullanılması, içinde bulunan iyi veya ruhtan yardım beklenmesi dolayısıyladır. Bazı türbelerde ve

mezarlıklarda. dilek tutan kişi türbenin duvarına veya mezar taşına küçük taşlar yapıştırırlar. Eğer taş duvara, mezar taşına yapışıp kalırsa tuttukları dileklerin gerçekleşeceğine inanırlar. Halk arasında 'sabır taşı' adıyla bilinen bir taşın varlığı mevcuttur. İnsan derdini, sıkıntısını, üzüntülerini bu taşla anlatırmış. Taş, en sonunda dayanamayıp çatlar, parça parça olurmuş. İşte 'sabır taşı olsa çatlar' ifadesi bu durumu anlatmak için kullanılır (Kalafat, 1999: 42).

Taşın ön plânda olduğu en önemli uygulama yağmur duasıdır. Yağmur duasında yedi bin, kırk bin, yetmiş bin gibi farklı adetlerde taşlar toplanır. Toplanan bu taşların üstüne ayetler okunur, torbaya doldurulan küçük taşlar duya bırakılır. Yağmur yağdırmak için taşların kullanılması Şamanizm döneminde şamanlar tarafından yine yağmur, kar yağdırmak, fırtına estirmek için kullanılan 'yada taşı' nı hatırlatmaktadır. Bu durumun Şamanizm'in bir kalıntısı olduğunu düşünmek hata olmayacaktır (Buran, 1987: 69; Şişman, 2003: 87).

Ölen kişilerin yatağının yerine taş konulması kötü ruhların gelmesini engellemek içindir. Demek ki, taşın ruhu ya da sahipleri kötü ruhları eve sokmayacaktır. Bu uygulamada taş iyесinden yardım beklendiği, kötü iyelerin taş iyesi tarafından korkutulup kaçırılacağı düşüncesi vardır.

Çakmak taşı, Şamanistler için oldukça önemlidir. Çünkü tanrı Ülgen ilk ateşi çakmak taşıyla yakmıştır. Dolayısıyla çakmak taşıyla yakılan ateş de kutsal sayılır. Türlü deri hastalıklarının ve yaraların çakmak taşıyla tedavi ediliyor olması Şamanizm'in bir izi olabilir. Taşların şifa verdiği ile ilgili bir başka örnek de öksürük taşlarıdır. Çeşitli yörelerde varlığı tespit edilen öksürük taşlarının, içinden geçildiği ya da üzerinden kayıldığı zaman öksürüğün geçeceğine inanılır. Bu düşünceye ve uygulamaya göre şifa veren taş değil taşın sahip olduğu gizli güçtür.

Türbe duvarlarına ve mezar taşlarına tutturulmaya çalışan küçük çakıl taşlarının duvarlara yapışmasını sağlayan şeyin taşın içinde bulunan ruh olduğuna inanılır. Sabır taşının çatlaması olayında da taşı çatlatanın, taş iyesi olduğu düşünülebilir ki, bunların tamamı Şamanist kalıntılardır.

Yağmur duasında, tüm istekler Allah'tan istenir, dualar ona edilir. Ancak yağmur yağması için yapılan uygulamalarda araya aracılar konulduğu görülmektedir ki, bu aracı da taştır. Taş, yer-su ruhları içinde yer alan önemli öğelerden biridir. Yer-su ruhları önceki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde açıkladığımız gibi Ülgen ile insanlar arasında bulunan ve insanların yeryüzündeki yardımcıları konumunda olan ruhlardır.

İnsanlar, bazı durumlarda yer-su ruhlarını aracı koyarak isteklerini Ülgen'e ulaştırmaya çalışırlar. İşte yağmur duasında da üzerine ayet yazılmış olan taşlar Allah'a dua ederken, ondan bereketli bir yağmur dilerken aracı olurlar. Yani yer-su ruhları aracılık görevlerini bazı uygulamalarda hâlâ devam ettirmektedir diyebiliriz.

3. 3. Ateş ile İlgili İnanışlar

Şamanizm'de hastaların iyileştirilmesi için yapılan bir uygulama vardır. Yağlı bir bez parçasını ateşle tutuşturup hasta olan kişinin etrafında döndürülmesi esasına dayanan bu uygulamaya 'alaslama' adı verilir. Bugün Anadolu'da aynı uygulama 'alazlama' adıyla devam etmektedir. Bu uygulamanın temelinde ateşin temizleyici, arındırıcı ve kötü ruhları uzaklaştırıcı özellikleri yatar (İnan, 1998: 478).

Ocağa tükürülmemesi, ateşin üflenerek veya suyla söndürülmemesi, bıçağın ateşe konulmaması, ateşin yanında odun bekletilmemesi ateş iyesine karşı duyulan saygıdan kaynaklanmaktadır. Bu uygulamalar bugün hâlâ devam etmektedir (Şişman, 1998: 6-7; Kalafat, 1999: 61).

Nazara karşı ateşe tuz atılır. Bu pratik, ateşin koruyuculuk vasfının sonucudur. Yine ateşle yapılan tütsülerin kötü iyeleri uzaklaştırdığı düşünülür. Ateşe yağ, et, tuz, şeker gibi maddelerin atılması, ateşin ruhuna sunulan ikramlardır. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde bu uygulamaların yaşatıldığı görülmektedir (Kalafat, 1999: 63).

Ateş kültü ile ilgili Şamanizm'den kalan bir diğer pratik ateşin üzerinden atlamaktır. Nevruz, hıdrellez gibi özel günlerde ateşin üzerinden atlayan kişi tüm sıkıntılardan, hastalıklardan kurtulacağına, tertemiz ve sağlıklı bir hale dönüşeceğine inanır. Bu uygulama da ateşin kötülüklerden arındırıcı, hastalıkları ve belâları giderici niteliğinden kaynaklanmaktadır (Yoloğlu 1999: 77).

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi, yapılan uygulamalarda ateşin koruyuculuk, temizleyicilik, arındırıcılık fonksiyonları ön plândadır. İnsanlar ateşin bu özelliklerinden yararlanarak dertlerine deva bulmaya, farklı inançlar geliştirmeye çalışmışlardır. Bugün, ateş kültüyle ilgili olarak Şamanizm'den kalan en net kalıntı ateşin üzerinden atlanmasıdır. Ateşin üzerinden atlayarak tüm sıkıntı, keder, hastalık ve belâlardan kurtulacağına inanan ve bu inancın verdiği rahatlıkla manevî huzura kavuşan kişi, Şamanizm inancını günümüze taşımış olmaktadır.

3. 4. Su ile İlgili İnanışlar

Suyun sahip olduğu temizlik, berraklık, saflık gibi özellikler, Şamanizm’de suya ve su iyelerine önem verilmesine sebep olmuştur. Suya verilen önem günümüzde de pek çok inanç ve uygulamaya yansımıştır.

Doğu Anadolu’nun pek çok yöresinde su ile ilgili inanışlar mevcuttur. Bu inançların temelinde su iyесinden beklenen yardım, suyun temizleyici özelliği yatmaktadır. Kısmetlerinin açılmasını isteyen genç kızlar kuyulardan, kutlu sayılan çeşmelerden su içerler. Kurumaya yüz tutmuş suların kaynaklarına kurban kanı akıtılır. Böylece su iyесinin saçı ile yumuşayıp su kaynağını tekrar canlandıracağına inanılır. Anadolu Türklerinin hava karardıktan sonra dışarıya su dökmemeleri, suya tükürmemeleri, suyu kirletmemeleri, hep su iyesine duyulan saygıdan, onu rahatsız etmeme isteğinden kaynaklanır. Geceleri suya girilmemesi de su iyесini rahatsız etmemek içindir. Muska ile yapılan büyüde, muskanın suya atılmasıyla büyüün bozulacağına duyulan inanç, su iyесinden beklenen yardımdan dolayıdır. Su, aziz ve kutsal kabul edilir. Çeşitli hastalıklardan arınmak, kurtulmak amacıyla şifalı sulara, kaplıcalara gidilmesi Şamanizm’in bir izi olarak değerlendirilebilir. Çünkü dertlerine deva arayan insanlar bir bakıma sudan şifa ummaktadırlar ki, bu da su iyelerinden yardım istemeyi çağırır (Kalafat, 1999: 51-53).

Akşam olunca evde bulunan su dolu kapların ağzı kapatılır. Aksi takdirde kötü ruhların ve cinlerin suyun içine girerek yıkanacakları düşünülür. Akşamdan sonra suya kap daldırılacak ise besmele çekilir. Yoksa su iyesi çarpabilir (Kalafat, 2004: 71-72).

Dışarıya veya yere kaynar su dökülecekse önce besmele çekilir sonra su dökülür. Aksi halde kaynamış suyun orada bulunan cinleri yakacağı, bundan dolayı da su iyelerinin hışmına uğranılacağı düşünülür (Şişman, 1998: 6).

Kötü rüya gören kişinin rüyasını akan suya anlatması söylenir. Bu düşüncenin temelinde, suyun rüyanın kötü etkisini, getirebileceği uğursuzluğu alıp götüreceği inancı vardır. Yine coşkun suya bakan kişinin günahlarından arınacağına inanılır (Gökbel, 2002: 100).

Su iyesi ile ilgili Şamanizm kalıntısı olarak kabul edebileceğimiz ve tarafımızdan tespit edilen birkaç uygulama daha bulunmaktadır.

Bazı yerlerde süs havuzlarının içinde madenî para bulunduğu hepimiz şahit olmuşuzdur. İçinden dileğini tutan kişi cebinden bir madenî para çıkararak havuza atar. Bu bozuk paralar su iyесini memnun etmek amacıyla ona sunulan saçılar olarak

düşünülebilir. Parayı suya atan insan, dilek dilediğini su iyesine haber vermekte. dileğinin bir an önce kabul edilmesini istemektedir.

Hıdrellez günü dileklerinin kabul etmesini isteyen insanların yaptığı türlü uygulamalar söz konusudur. Bunlardan biri de gerçekleşmesi istenen dileğin kâğıda yazılarak suya atılmasıdır. Örneğin Malatya'da Kernek Suyu'nun üstü Hıdrellez'de kâğıtlarla kaplanır. Bu işlemin temelinde de su kültürünün izleri vardır.

'Su gibi aziz olasin', 'Su içene yılan bile dokunmaz' tabirlerinin ifade ettiği anlamların derinliklerine inilmesi halinde yine suya verilen değer ile karşılaşılır. Suyun aziz sıfatıyla nitelendirilmesi onun temiz, berrak ve saf oluşuyla alâkalıdır. Su içilirken en tehlikeli hayvanın bile su içen kişiye karışmaması, belki de su iyesini kızdırmamak içindir.

Uzak yolculuğa çıkan kişilerin kısa sürede ve sağ salim dönebilmelerini sağlamak amacıyla geride kalanların, gidenlerin arkasından su döktükleri görülür. Bu hareketin, suyun selâmete erdirme özelliğinden dolayı yapıldığı düşünülebileceği gibi, su iyesinin gidenlerle birlikte olması, onları koruması isteğinin de bir sonucu olabilir.

Yağmur duasında okunmuş taşlar suya bırakılır. Burada da taş iyesiyle su iyesinin kucaklaştığı görülmektedir.

3. 5. Eşik ile İlgili İnanışlar

Evin içine giriş izni veren ilk durak eşiktir. Ev iyesinin eşikte olduğu düşünülür. Bu sebeple eşikte oturmak, eşige basmak sakıncalıdır, çünkü ev iyesi incinebilir, bu da kişiye uğursuzluk ve zarar getirebilir. Bazı yörelerde gelinin eşikten atlatılması geleneğinin mevcut olduğu görülür. Bu geleneğin altında, eşige basan gelinin cinlerin ve kötü ruhların hücumuna uğrayabileceği düşüncesi yatar. Bundan dolayı gelin eve girerken eşige basmamaya dikkat eder. Gelin, eşikten içeriye girdiği esnada kurban kesilir. Kurban kesilmesi, gelinin başına kötülük gelmemesi, eve uğur getirmesi ve eşik iyesinin memnun edilmesi gibi amaçları kapsar (Kalafat, 1999: 57-58).

Cemal Şener, eşğin kutsallığını onun yeni dünyalara kapı açmasına bağlar. Ona göre eşik, kapıdır. Kapı da farklı dünyalara geçişi sağlar. Bundan dolayı eşige saygı gösterilir (Şener, 2000: 205).

Nadya Yuguşeva Anadolu'da kapı ağzında ya da eşikte oturulmadığını gözlemlediğini, aksi takdirde eşige oturanın kısmetinin kapanacağına, hastalanacağına inanıldığını söyler. Bu inancın kamlık inancından kaynaklandığını belirten Yuguşeva,

eşikte duranların canlarının Erlik'in kızları tarafından çalınabileceğini, canı çalınan kişinin hasta olacağını ya da öleceğini ifade eder (Yuguşeva, 2001: 147).

Bir kişiye nazar değmişse, o kişinin oturduğu evin sokak kapısının eşiginden yonga kesilir ve o yonga ile tütsü yapılır. Bu durum evi koruyan iye ve eşikte bulunduğu inanılan ruhla bağlantılıdır (Kaya, 2001: 217).

Eşik, Şamanizm'de evin koruyucu ruhunun makamıdır. Bu düşünce, bugün insanımızın eşiğe basmamasında, eşikten geçerken besmele çekmesinde etkili olmuş, böylece Şamanizm'deki inanç günümüze kadar varlığını sürdürmüştür (Uslu, 2004: 98).

Evi koruyan ruhun makamı olarak tasavvur edilen eşik ile ilgili pek çok inanış vardır. Bu inanışların temeli eşikte bulunduğu inanılan ruhun veya iyenin rahatsız edilmemesine dayanır. Bununla birlikte bugün Anadolu'daki yaygın bir kanaate göre eşikte cinler bulunur. Cin çarpmasına uğramamak için eşikte oturulması yasaktır. Bundan dolayı özellikle çocuklara 'eşikte durma, eşikte oturma, çarpılırsın' gibi telkinlerde bulunulur.

3. 6. Demir ile İlgili İnanışlar

Halk edebiyatının hikâye, masal, destan gibi anlatı türlerinde kişilerin aralarına kılıç koyup yatmaları Şamanizm kalıntısıdır. Çünkü araya kılıç koyup yatmanın sebepleri vardır. Demirin sahip olduğu değer ve kudret bunu kuvvetlendirir (İnan, 1998: 243).

Isparta yöresinde yolda yürüyen hamile bir kadın nal, çivi gibi demirden yapılmış herhangi bir nesneye rastlarsa onu hemen yerden alır. Bu şekilde demiri yerden alan kadının erkek çocuk doğuracağına ve bu çocuğun iyi ruhlar tarafından korunacağına inanılır (Sakaoğlu, 1989: 115).

Al karısından korunmak isteyen loğusa kadınlar, yastıklarının altına kama, kılıç, bıçak gibi demirden yapılmış aletler koyarlar. Bazı düğünlerde damatla gelin kılıcın altından geçirilir. Kurtların, sürülere ve dağlardaki hayvanlara zarar vermemesi için yapılan 'kurt ağzı bağlama' uygulamasında bıçak kullanılır. Bütün bunların temelinde demirin kutsal ve koruyucu olduğu düşüncesi yatmaktadır (Kalafat, 2002: 32-33).

Kutsal olarak bilinen ruhları sembolize eden demir, halk içinde canlı olarak yaşayan pek çok inanışa malzeme olmuştur. Demir de tıpkı ateş gibi koruyuculuk vasfına sahiptir ve sahip olduğu bu fonksiyonla, inanışlar içinde kendine bir yer edinmiştir.

3. 7. Gökyüzü ve Gök Cisimleriyle İlgili İnanışlar

Bazı durumlarda bebeklerin, düğün gecesi damatların, düğün sona ermeden kayınvalidenin gökyüzüne doğru hoplatılması eski inançlarımızın izi olarak kabul edilir. Rahmet olarak nitelendirilen yağmurun gökten beklenmesi, dua ederken ellerin gökyüzüne doğru açılarak yüzün göğe doğru kaldırılması tanrının yukarıda olduğu düşüncesinin ya da göğün kutsal sayılmasının neticesidir. Her iki durumda da Şamanist etki göze çarpar (Kalafat, 1999: 28, 31).

Şamanist boylar Ay'ı ve Güneş'e cinsiyet atfederler. Meselâ onlara göre Güneş dişi, Ay erkektir. Bugün çocukların Ay'a 'Ay dede' demeleri eski inancın bir kalıntısıdır (Gökalp, 1976: 89).

Halk arasında yapılan derlemeler Ay'a çok önem verildiğini göstermektedir. Ay'ın bir parçasını bulanın yüzüne nur ineceği, o kişinin öldüğü zaman cennete gideceği hatta kabirde sorgu sual melekleri tarafından hesaba çekilmeyeceği düşünülür. Bu durum, Şamanizm'deki ay kültürünün izidir (Taner, 1982: 11).

Toplum içinde saygın bir yere sahip olan, kahramanlık gösteren kişilere Ay'ı merkez alan isimlerin konulmuş olması da Ay kültürünün etkisiyledir (Çağan, 1992: 53).

Erzurum yöresinde zayıf ve hasta olan çocukları, anneleri Ay'a doğru kaldırıp gösterirler ve 'Ya al, ya ver' derler. Burada Ay'ın koruyuculuk vasfından yararlanılmak istenmesi düşüncesi vardır. Şamanistler Ay tutulmasını, Ay'ın kötü ruhlar ve kara iyeler tarafından esir alınması olarak telâkki ederler. Ay tutulması esnasında göğe ok atarak, silâh sıkarak, davul çalarak Ay'ı kötü ruhlardan kurtarmaya çalışırlar. Bugün ülkemizde de Ay tutulması sırasında teneke ve davul çalındığı, havaya silâh atıldığını müşahede etmekteyiz. Bu âdetin de çok büyük bir olasılıkla Şamanizm'den kaldığı söylenebilir. Ay'a karşı su, çöp, kül dökmenin hoş karşılanmaması, Ay'a bakarak hava tahmininde bulunulması, Şamanizm'deki Ay kültürü ile alâkalıdır (Kalafat, 1999: 34-35).

Anadolu'nun bazı bölgelerinde yaşayan orta yaş grubundaki insanlar Ay'ın ilk görüldüğü sırada diz çökerek dua ederler (Şener, 2000: 106).

Şamanizm inancına göre Güneş, kötülüklerden ve hastalıklardan koruyan, insanlara yaşama ortamı sağlayan bir başka varlıktır. Bugün halk arasında yaygın olarak kullanılan "Güneş girmeyen eve doktor girer" ibaresi Güneş'in koruyucu özelliğinin günümüzde yaşayan şeklidir. Ay tutulması esnasında yapılan teneke çalma, silâh sıkma âdetleri Güneş tutulması olayında da tekrarlanır. Güneşin ilk ışıklarının değdiği taş ve kayalara saygı gösterilmesi de yine Güneş'in önemli kabul edilmesindedir.

Şamanistler, yıldızların gökyüzündeki konumlarına bakarak havanın nasıl olacağını tahmin ederlerdi. Onlara göre yaşayan her insanın gökte bir yıldızı vardır ve bu insanlar insanın hayatına etki eder. Bugün yıldız kaydığı zaman bir insanın öldüğünün düşünülmesi eski inançlarımızın kalıntısıdır. Anadolu çiftçileri yıldızlara bakarak hava tahmininde bulunurlar tıpkı Şamanistler gibi... (Kalafat, 1999: 32-35).

Günümüzün en önemli bilim dallarından biri olan astronomi, yıldızlar, gezegenler, Ay ve Güneş ile ilgili incelemeler yapar ve bu incelemeleri insanın ve evrenin yararına kullanmaya çalışır.

Sonsuz ve masmavi gökyüzü ile gökyüzündeki cisimler insanların ilgisini ve bakışlarını gökyüzüne yöneltmiştir. Bilim ve teknolojinin ileri olmadığı dönemlerde insanlar, göğe ve gök cisimlerine kendilerince anlamlar yüklemişlerdir. Özellikle Şamanistlerin gökyüzü ve gök cisimleriyle ilgili ilginç ve farklı düşünceleri bulunmaktadır ki, bu konuyu tezimizin önceki bölümlerinde açıklamaya çalışmıştık.

Yıldızlara bakarak yön tayin etmek, yıldız kaydığı esnada dilek tutmak ve birinin öldüğünü düşünmek, hava tahmininde bulunmak Şamanist izlerdir. Yani yıldızlar bir nevi haberci konumundadırlar. Yıldızların yanıp sönmeleri, ışık saçmaları, kaymaları onların da canlı olduklarının düşünülmesine sebebiyet vermiştir.

Ay ve Güneş tutulmaları sırasında yapılanlar Ay'ın ve Güneş'in insan hayatı için taşıdığı değer ve inanışların bazıları eski inançların bakiyeleridir.

3. 8. Doğum ve Evlilik ile İlgili İnanışlar

Eş bulmada, iyi bir yuva kurmada, mutlu bir aile hayatı sürmede iyi ruhların, ev iyelerini, ata ruhlarının etkisi ve yardımı olduğu düşünülür. Muş'ta kismetlerini açmak amacıyla evlenmemiş kızların oklavayı alarak at gibi kullandıkları ve bu şekilde minareye çıktıkları görülür. Genç kızın oklavası, kamların tören esnasında kullandıkları tahta atları çağrıştırmaktadır. Her iki uygulamada da göğe doğru bir hareket olduğu gözden kaçmamaktadır. Şaman, gökyüzüne yükselirken oklavalı genç kız da minare aracılığıyla göğe yaklaşmaktadır. Kişilerin çeşitli uygulamalar neticesinde rüyalarında evlenecekleri kişileri göreceklerine inanmaları eski inançların kalıntısıdır. Şamanizm inancına sahip olan Türkler, gelinin eve geldiği gün başına saçını saçarlar. Bu uygulama çeşitli köy ve beldelerimizde aynen yaşamaktadır. Gelinin, çocuklarının, kayınvalidesinin yanındayken kocasına ismiyle hitap etmediği görülür. 'Ses saklama' ya da 'ses sakınma' denen bu geleneğin amacı eşler arasındaki sevgi ve saygının ata ruhları

ve kötü ruhlar tarafından kiskanılmasını önlemektir ki, bu da Şamanizm'deki inançlarla ilgilidir (Kalafat, 1999: 104, 106, 108, 110, 115).

Yeni evlenen gelinin ilk zamanlarda beli bir süre kayınpederiyle, kayınbiraderiyle ve eşinin tarafına mensup kişilerle konuşmaması da Şamanizm'in günümüzdeki izidir. Burada da kötü ruhların bazı şeyleri duymasını engelleme düşüncesi vardır (Şişman, 1998: 8).

Doğum ile ilgili verilebilecek en güzel ve en net Şamanizm kalıntısı 'al ruhu' ya da 'al karısı' ile ilgili olan inançlardır. Şamanistler al ruhu denilen ve doğum yapan kadınları korkutan, onlara zarar veren şerir ruhun varlığına inanırlar. Ondandır korunmak için türlü yollara başvururlar. Al ruhu veya al karısı ile ilgili olarak söylenenler Anadolu Türklerinde de aynen devam etmektedir (İnan, 1998: 477).

Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde al karısı ile ilgili inançlara çok sık rastlanmaktadır. Loğusanın al karısıyla karşılaşmasını önlemek için onu yalnız bırakmamaya çalışırlar. Kurt derisi, kırmızı şeker, süpürge çöpü, çengelli iğne al karısının korktuğu nesnelere. Bundan dolayı doğum yapan kadının başının ucuna ya da bulunduğu odaya adını saydığımız nesnelere en az biri konulur (Kalafat, 1999: 91). Çocuğu olup da yaşamayan kimselerin yeni doğan çocuklarına yaşar, Durmuş, Durdu, Durak, Dursun gibi adlar verilerek, onların yaşamlarının devam etmesi istenmektedir. Bu adları alan çocuklara artık kötü iyelerin musallat olmayacağına, onları alıp götürmeyeceğine inanılır (Kalafat, 1999: 102).

Kısmeti kapalı olan, bahtı açık olmayan genç kızlar kismetlerini açmak, hayırlı bir evlilik yapmak için birtakım uygulamalar gerçekleştirirler. Gerek bu uygulamaların yapılışında gerekse uygulamaların temelinde Şamanizm'in izleri vardır. Evlenen kişinin eve gelişinde, eşikten geçirilişinde, eşi ve eşinin akrabalarıyla olan ilişkilerinde dikkat ettiği hususlarda, doğan çocuğa koyulan isimlerde eski inançların yansımaları görülebilmek mümkündür. Yukarıda bahsettiğimiz hususları açıklayan örnekler sunmaya çalışmıştık.

Doğum sırasında kötü ruhların geleceğine olan inanç, herhangi bir şekilde loğusayı yakalayan ruhun korkutulması ve kaçırılması esnasında yapılanların İslâmiyet ile yakından uzaktan ilgisi yoktur.

3. 9. Ölüm ve Ölüler ile İlgili İnanışlar

Şamanizm'in etkin olarak hüküm sürdüğü dönemlerde, ölen kişinin ardından 'yog aş' yani 'ölü aş' denilen bir yemek yapılır. Bu yemeğin yapılış amacı, ölen

kişinin ruhunu doyurarak onu memnun etmektir. Ölünün mezarına kırmızı serperek, et parçaları atarak ona yemek ikram edilir. Bugün ölen kişiler için taziye yemeği vermek de bu inancın hâlâ devam ettiğinin göstergesidir (İnan, 1998: 465-466).

Şamanistlerde görülen ölüye kurban keşme ve onun için saçıda bulunma bugün güneyde yaşayan Türkmenlerde hâlâ vardır. Onlar, cenazenin birinci günü kazanlar dolusu yemek verirler. Ölenin ruhuna değsin diye onun ölümünden yedi gün sonra tuz, üç ay sonra helva dağıtılır. Bir yıl sonra da kurban kesilir (Şişman, 1998: 9).

Şamanistler, ölen kişi toprağa defnedildikten hemen sonra mezara gitmezler. Eğer giderlerse ölenin ruhunun, o kişiyi çok sevdiğini düşünerek onu da yanına alabileceğini düşünürler. Bu sebeple Anadolu'da, ölen bir insandan bahsedilirken 'beni çok severdi' ifadesi yerine 'toprağını sevsin' ifadesi kullanılır. Yoksa, ölünün, sevdiği kimseyi yanına alacağına inanılır (Kalafat, 2004: 75).

'Ölmüşlerinizin canına değsin, ölümlerinizin ağzında olsun' gibi tabirler genellikle herhangi bir ikramın yapılmasından sonra söylenen tabirlerdir. Bu tabirler, Şamanizm'de ölümlerin memnun edilmesi için verilen yemekleri ve ölümlerin bu ikramdan hoşlandıklarını hatırlatmaktadır (Özkan, 2002: 596-597).

Ölünün yatağının değiştirilmesi, bu işlem yapılırken ağlanması, ağıt yakılması, saç baş yolunması hep Şamanist kalıntılarıdır (Ersoy, 2002: 100).

Hayatın en önemli evrelerinden biri olarak bilinen ve ebedî dünyanın kapılarını açan ölüm, fâni dünyanın bittiğinin, baki dünyanın başladığının habercisidir. Ölüm olayının öncesinde ve sonrasında yapılan işlemlerin bir kısmı eski inançlarımızın devam ediyor oluşunun göstergesidir.

Ölen kişinin ardından ağıt yakılması, acılı insanların saçlarını yolak ve yüzlerini yırtmak suretiyle kendilerine zarar vermeleri, taziye yemeği, ölünün 3. 7. 40. ve 52. günlerinde helva yapılması Şamanizm'in kalıntılarıdır.

Şamanistler ölümün karanlıkların hakanı Erlik tarafından gönderildiğine inanırlar. Ölümü kişiye ulaştıran da Erlik'in emri altında bulunan kara iyeler, kötü ruhlardır. Bugün hastanın yatağının kaldırılarak yerine taş konulması, ölenin yorganın katlanarak üstüne taş bırakılması kötü ruhların gelişini engellemek içindir ki, bu, Şamanist düşüncenin uzantısıdır.

3. 10. Diğer İnanışlar

Yukarıda örneklerle açıkladığımız Şamanizm izleri dışında, günlük hayatımızda çık sık yaptığımız işlerde de farkında olmadan eski inançlarımızı devam ettirmekteyiz.

Cinler tabirinin yerine 'iyi saatte olsunlar' ifadesinin kullanılması, tuz çevirme ve kurşun dökme âdetleri (Canpolat, 1975: 21), saç geleneği, Erlik'in yerini şeytanın, şamanın yerini cinci ve üfürükçü hocaların alması (Şişman, 1998: 7-8), geceleri tırnak kesmenin (Yuguşeva, 2001: 147), 'şeytanın kulağına kurşun' diyerek tahtaya vurmanın kötü ruhları dağıtacağına inanılması (Kalafat, 2002: 42), okunmuş pirinç, şeker, tuz gibi nimetlerin yenilmesi, muska takılması (Artun, 2002: 11), kadının saç tellerinin büyü malzemesi olarak kullanılmasından dolayı yerlere dökülmesinin yasak ve tehlikeli oluşu (Kalafat, 2004: 72), Şamanizm'in günümüzdeki izlerinin en belirgin örnekleridir.

Şamanizm, inancının izi olarak kabul ettiğimiz ve örneklerle açıklamaya çalıştığımız uygulama ve inanışlar, hayatımızda sık sık yaptığımız ve yapıldığına şahit olduğumuz davranışlar, kültürel birer zenginlik olarak algılanmaktadır. Kültürün zenginleşmesi demek, insanların dünya görüşlerinin, hayata bakış açılarının gelişmesi demektir.

Halk inançları adı altında yaşatılan inanışların temelinde aslında mantıklı sebepler de yatar. Yani insanlar yaptırmaya çalıştıkları bazı şeyleri inanç örtüsüne bürüyerek ona sağlamlık kazandırmaya çalışmışlardır. Meselâ eşik, hava akımının ve cereyanın çok olduğu bir yerdir. Orada duran insan cereyandan etkilenerek hasta olabilir ve bu da olumsuz sonuçlar doğurur. Ancak bu durum ev iyesinin eşikte duranları çarpması şeklinde yorumlanır. Böylece işin dîni yönünü düşünenler eşikte durmaktan kaçınırlar. İnançlı her insan işlerine besmele çekerek başlar. Besmeleyle işe başlamak aslında bir alışkanlıktır. Ancak bu durum bazı hallerde göz ardı edilmiş, suya kap daldırılırken besmele çekmenin, su iyesinin rahatsız olmasından korkulduğu için yapıldığına inanılmıştır.

Geceleri tırnak kesmek sakıncalıdır. Çünkü kesilen tırnaklar gecenin karanlığında yere düşerek başkalarının ayağına batmasına ve tırnaktaki mikropların hastalık saçmasına sebep olabilir. Bu durum kötü ruhların gece tırnaklarını kesen ya da saçını tarayanlara uğursuzluk ve hastalık getireceği inancıyla bağdaştırılmış ve bu şekilde gece tırnak kesmek engellenmeye çalışılmıştır.

Gece su dolu kapların ağzını kapatmak, onların içine kötü ruhların girmemesi için değil, suyun içine sinek, böcek ve toz girmesini önlemek içindir.

Bütün bunlara rağmen. hayatın içinde yer alan inançlarda eski inançlarımızın payı yoktur dememiz mümkün değildir. Elbette ki yeni inançlar az ya da çok eski inançlarla beslenmiştir. Bunda da insanların İslâmiyet'i tam olarak anlamamalarının büyük etkisi vardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. HALK EDEBİYATI TÜRLERİNDEN MASAL HAKKINDA GENEL BİLGİ

4. 1. Masal

Türk halk edebiyatının en güzel anlatı türlerinden biri masallardır. İnsanlara farklı bir dünyanın kapısını açan masallar, milletlerin kültürel öğelerini ihtiva etmeleri bakımından dikkate değer türler olarak kabul edilirler. Hayal ile karışık gerçekler, olağanüstü kahramanların yaşadığı sıra dışı maceralar, kötülerle iyilerin mücadelesi masalların muhtevasını oluşturur.

Masal nedir? Bir anlatı türünün masal olarak kabul edilmesi için hangi özelliklere sahip olması gerekir? Masalların kahramanları kimlerdir?

Yukarıda sıraladığımız soruların cevaplarını az çok masal tanımları içinde bulabiliyoruz. Bu sebeple konumuza masal tanımlarını vermekle başlıyoruz.

4. 1. 1. Masal Nedir?

Masalı tanımlarken sırasıyla lügat, sözlük ve ansiklopedilerde geçen tanımları verecek, ardından araştırmacıların masal tariflerine geçeceğiz.

Yeni Türk Lügati'nde masalın tanımı şu şekilde geçer: "Çocuklara söylenen hikâye. İnanılmayacak uydurma hikâye. Saçma sapan söz" (Alâettin, 1930: 691).

Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü, masal tanımını şöyle verir: "Olağanüstü olaylarla, olağanüstü kişilerin başından geçen, zaman ve yer kavramları belli olmayan, ilgi çekici hikâye. Masallar, olağanüstü olaylar ile çocukların hayal güçlerini geliştirir" (Karaalioğlu, 1969: 432).

Ferit Devellioğlu'nun hazırladığı **En Yeni Büyük Türkçe Sözlük**'te de masal, çocuklara anlatılan ve onlar için yazılan, olağanüstü olaylarla süslenmiş ilgi çekici hikâye olarak tanımlanır (Devellioğlu vd. , 1975: 814).

Türkçe Sözlük'ün verdiği masal tanımı şöyledir: "Genellikle halkın yarattığı, ağızdan ağza, kuşaktan kuşağa sürüp gelen, çoğunlukla insanların veya tanrıların başından geçen olağandışı olayları anlatan hikâye" (Eren vd. , C.2, 1988: 992).

Örnekleriyle Türkçe Sözlük'te de masal, çocuklarla ilişkilendirilir: "Daha çok çocuklara anlatılan, olağan ve olağanüstü, hemen hemen tamamen hayalî olaylara ve kahramanlara yer veren hikâye" (Doğan, 2001: 882).

Sözlüklerden sonra şimdi de ansiklopedilerde verilen masal tanımlarına yer verelim:

Yeni Türk Ansiklopedisi'ndeki masal tanımının da masalın olağanüstü olay ve kahramanlardan oluştuğu ile ilgili bilgiler yer alır. Masalarda geçen yer isimlerinin genellikle zikredilmediği, mekân kavramının belirsiz ve hayalî olduğu, zamanın kesin ve net olmadığı masalla ilgili olarak verilen diğer bilgilerdir. Ansiklopedide ayrıca bir türün masal sayılabilmesi için temel şartın zaman ve mekân unsurlarının belirsiz olması gerektiğinin üzerinde durulur (YTA, C. 6, 1985: 2216).

Asırlardır halk arasında anlatılan, kalıplaşmış ifadelerle başlayan, olağanüstü kişi ve olayların bulunduğu belli bir uzunluğu bulunan, sonunda da tıpkı başında olduğu gibi kalıplaşmış ifadeler olan, zaman ve mekân kavramlarından bağımsız sözlü anlatım biçimidir. Genellikle 'Bir varmış bir yokmuş' ifadesiyle başlayıp, 'Onlar erdi muradına, biz çıkalım kerevetine' şeklinde sona eren masalların insanlıkla eşit olduğu kabul edilmektedir (TDEA, C. 6, 1986: 149).

Masal konusu ile ilgili çalışma yapan pek çok araştırmacı vardır. Masalları çeşitli yönleriyle ele alıp inceleyen araştırmacılar, masalı kendilerine göre tarif etmişlerdir.

Yüzyıllardır halk arasında birikmiş olan ve belirli bir hayat düzenini, yaşamak istenenle, istenmeyeni kendine özgü bir atmosferde, kendine özgü bir üslûpla anlatan ve geleneksel motiflerle zenginleştirilen sözlü anlatım türüne masal denir (Günay, 1992: 321).

Saim Sakaoğlu, masalı, kahramanları hayvanlar ve tabiatüstü varlıklar olan, masal ülkesinde gelişen olayları anlatan, dinleyicileri inandırabilecek gücü olan, sözlü bir anlatım türü olarak tanımlar (Sakaoğlu, 2002: 4).

Masallar, kişileri ve olayları olağanüstü özellikler taşıyan hikâyelerdir. Dinleyicileri, gerçek hayattan çekerek, kendi dünyasına alan masalarda genellikle hayvan unsuru ağır basar. Masallar tekerlemeye benzeyen kalıplaşmış ifadelerle biterler (Güzel, Torun, 2003: 197).

Öcal Oğuz'a göre masal, kendine özgü anlatım kalıpları olan, kalıplaşmış ifadeler ihtiva eden, olağanüstü olayların anlatıldığı türdür (Oğuz, 2004: 127).

Esmâ Şimşek'in masal tanımı ise şöyledir: "Genellikle özel kişiler tarafından, kendine mahsus (olağanüstü) zaman, mekân ve şahıs kadrosu içersinde, yaşanılan hayat

ile hayal edilen hayatın sistemli bir şekilde ifade edildiği; klişe sözlerle başlayıp yine klişe sözlerle biten hayal mahsulü sözlü anlatım türüdür” (Şimşek, 2001:3).

Enver Aras, Elazığ Masallarında Dua ve Halk Hekimliği adlı makalesinde, masalların, milletlerin temel değerlerini meydana getiren, öğeleri içine alan eğitici ve öğretici rol üstlendiğini söyler (Aras, 1997: 42).

Ayhan Menteş ise masallar, halkın hayal gücünü, duygu ve düşüncelerini, hayata bakış açısını en iyi şekilde yansıtan ürünlerdir.

Masallarla ilgili olarak verdiğimiz bütün tanımları değerlendirmenin, konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı düşüncesindeyiz.

Yeni Türk Lügati'nde masal, çocuklara anlatılan hikâye olarak geçerken, **Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü**'nde masalların, çocukların hayal gücünü güçlendirdiğinden bahsedilir. Masal, **En Yeni Büyük Türkçe Sözlük**'te çocuklara hitap eden bir anlatı türü olarak işlenmiştir. **Türkçe Sözlük**'te ağızdan ağza anlatılan olağanüstü olaylar olarak tarif edilen masalın bu tanımına benzer bir tanım da **Örnekleriyle Türkçe Sözlük**'te yer almaktadır. **Büyük Türkçe Sözlük**'te masalın kısaca ve ögütler ihtiva ettiği yazılıdır. **Yeni Türk Ansiklopedisi**'nde masalın özellikleri üzerinde durulmuş, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**'nde masallarda yer alan kalıplaşmış ifadelerden bahsedilmiştir.

Araştırmacıların yaptığı masal tanımlarını da şöyle değerlendirebiliriz:

Umay Günay, masallarda yaşanmak istenenle, istenmeyen bir arada olduğunu, Enver Aras, masalların milletlere ait kültür unsurlarını ihtiva ettiğini, Esmâ Şimşek ise masallarda insanların hayal ettiği bir dünya bulunduğunu söyler. Saim Sakaoğlu'na göre masallar, pek çok olağanüstü özellikler barındırmalarına rağmen yine de inandırıcılığı yüksek olan türlerdir. Ayhan Menteş, insanların duygu, düşünce ve hayallerini masala yansıttıklarını söyler.

Masallarla ilgili olarak verilen tanımlarda vardığımız sonuç, masalın çocuklara anlatıldığı, olağanüstü olayların, masalların konusunu oluşturduğu ve hayal gücünü geliştirdiğidir.

Gerek sözlük gerek ansiklopedi gerekse araştırmacıların verdiği tanımlardan hareketle biz de şöyle bir masal tanımı yapabiliriz:

Engin muhayyilemizin meydana getirdiği, olağanüstü olaylarla süslenen, kahramanlarına günlük yaşantıda rastlanılmayan, gerçek ötesi âlemi zaman, mekân

kavramlarından bağımsız olarak anlatan, kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasına vesile olan sözlü ürünlere masal adı verilir.

4. 2. Masalın Önemi

“Çocuklar masal söylerler, eğlenirler ya; masallarında nice sırlar, nice öğütler vardır. Alaylar ederler, saçma sapan söylenirler; fakat sen, yıkık yerlerde define aramaya bak” (Mevlânâ, Mesnevî, C. III, s. 187).

Masal denince akla, çocuklara anlatılan uzun, zevkli, bazen korkunç bazen neşeli, cinlerle, perilerin arkadaşlık ettiği, ağızdan ağza söylenegelecek sözlü anlatım ürünleri gelir.

Peki masal sadece olağanüstü kahramanların yer aldığı, olağanüstü olayların cereyan ettiği basit bir anlatı türü müdür? Masallar sadece çocuklara anlatılmak için meydana getirilmiş ürünler midir? Masalın amacı sadece çocukları uyutmak veya onlara hoşça vakit geçirtmek midir? Masal uydurma mıdır? Sıraladığımız bütün sorulara verilecek olan cevaplar, masalın ne denli önemli olduğunu göstermeye yarayacaktır.

Masallar, inanılması güç olayları anlatan basit kelimeler yığını değildir. Dinlerken kulağa hoş gelen, kimi zaman dinleyiciyi hayretler içerisinde bırakacak kadar imkânsız ve olağanüstü olaylara yer veren masallar aslında bir milletin kültürel durumunu göstermesi bakımından son derece dikkate değer metinlerdir.

İçinde bulunulan toplumun ağız özelliklerini, giyim-kuşamı, doğum, evlenme, ölüm âdetlerini kısaca hayata dair her ayrıntıyı masalların gizemli dünyasında bulabilmek mümkündür. Masal âlemi içinde kaybolup giden insan, kendisini orada hisseder. Kendine ait değerleri masalın satırlarında buldukça, masala daha çok ilgi duymaya başlar.

Çok küçük yaşlarda hatta okuma yazmayı bile daha öğrenmemiş olan çocuğun bütün dünyası masaldır. Masal dinlemek için erkenden yatağına koşan ve sabırsızlıkla masal anlatılmasını bekleyen çocuğun hayalindeki kahramanlar masalda canlanır. Bütün dikkatini masala veren çocuk, kendisini masaldaki en güçlü kahramanın yerine koyarak, hayal âleminin içine girer.

Kötülüğü, çirkinliği, ihaneti, yalanı masallardan öğrenen çocuk, onların sevilmediğini görür ve bu durumlardan kendince dersler çıkarır. Hayattaki olumsuzluklarla mücadele etmeyi öğrenerek, sağlam bir karakter edinme yolunda önemli bir adım atar.

Masal çağında yetişen çocuk ile internet çağında yetişen nesil arasındaki uçurumu, fark etmemek mümkün değildir. Masallarla büyüyen nesil, kendine güvenen, ayakları üstünde durabilen, muhakeme yeteneği güçlü olan en önemlisi de kültürüne sahip çıkan bir nesildir. İnternet nesli ise kültüründen uzaklaşma aşamasına gelen, teknolojinin esiri olan, başkalarına bağımlı yaşayan çocukların yetişmesine sebep olur. Demek ki masallar hiç de öyle sanıldığı gibi basit anlatılar değildir. Verdiğimiz bu örnekler, masalın sadece çocuklar için anlatılan bir tür olduğu düşüncesini akla getirmemelidir. Masallar aynı zamanda büyükler için de önem arz eden, öğreticilik vasfı ağır basan ürünlerdir. Masallar aracılığıyla verilen mesajlar etkileyicidir, asla unutulmaz, insanları hislendirir.

Masal kahramanları günlük hayatta rastlayamayacağımız türden kahramanlardır. Uçan atlar, konuşan kuşlar, kahramanı öldürmeye çalışan devler, olağanüstü güzellikteki peri kızları masal dünyasının vazgeçilmezleridir. Bazısı kahramana yardım eden bazısı onun işini zorlaştıran olağanüstü nitelikteki kahramandır. Olayların akışı içinde kendilerine yer bulurlar.

Masalların en önemli özelliklerinden biri de zamanın ve mekânın belirsiz olmasıdır. Masalda anlatılan olayların geçtiği muayyen mekân yoktur. Kaf Dağı, cinler padişahının memleketi gibi yerler, gerçekte mevcut olmayan mekânlardır.

'Evvel zaman içinde...' şeklindeki giriş formeli, masal zamanının da kesin olmadığını en güzel işarettir. Kahramanın içinde yaşadığı zaman kesin çizgilerle belli edilmemiştir.

Masallar, millî ürünlerdir. Farklı ülkelerde anlatılan masallar birbirleriyle benzer özellikler gösterebilir de, yansıttıkları kültür unsurları bakımından birbirlerinden ayrılırlar. Her milletin masalı, ait olduğu milletin değerlerini ihtiva eder. Bu değerler, masallar vasıtasıyla nesilden nesle aktarılarak, yaşatılır.

Ziya Gökalp'e göre masal geleneği, eski ozanlığın kadınlarda devam etmesidir. Ozanlığın babadan oğla geçmesi gibi masalcılık da anadan kıza geçer (Gökalp, 2003: 7).

Masallar, belli bir gelenek içerisinde anlatılırlar. Masal anlatma geleneği, bugün daha çok gelenekten kopmamış yerlerde, özellikle Doğu bölgelerimizin kırsal kesimlerinde canlı olarak yaşatılmaktadır. Bu geleneği yaşatanların ise kadın olduğu görülür. Masal anası olarak da adlandırılan kadın anlatıcılar, masal anlatma şekilleri ile dinleyicileri kendilerine bağlarlar. Onlar, masalı kahramanla birlikte yaşarlar.

4. 3. Yararlanılan Masal Kitaplar ve Yayınlanmamış Doktora Tezleri

Anadolu Masallarında Şamanizm İzleri adını taşıyan tezimizi hazırlarken, Anadolu masallarını içeren masal kitaplarını ve bu konuda yapılmış olan doktora tezlerini esas aldık. Altı tanesi önce doktora tezi hüviyetinde olan daha sonra yayımlanan masal kitabı, beş tanesi de henüz yayınlanmamış doktora tezi olmak üzere toplam on bir kaynağı esas aldık. Bu on bir kaynaktan toplam 732 adet masal metni okuyarak, konumuzla ilgili kısımları fişledik.

Yararlandığımız masal kitaplarını ve doktora tezlerini kısaca tanıtmanın yararlı olacağı düşüncesindeyiz. Bu esreleri tanıtırken önceliği basılmış masal kitaplarına verecek, daha sonra doktora tezlerine geçeceğiz. Masal kitaplarını yayımlanma tarihlerine, doktora tezlerini de hazırlanış yıllarına göre sıralayarak tanıtmaya çalışacağız.

Yayımlanmış Masal Kitapları

Umay Günay

Elazığ Masalları, Erzurum 1975

Elazığ Masalları adlı masal kitabı, 1975 yılında Erzurum'da, Atatürk Üniversitesi Basımevi yayınları arasından çıkmıştır. Eser, giriş, ön söz ve dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, masalların tetkik ve tasnifinde ortaya konan nazariye ve usuller, ikinci bölümde Elazığ masallarının tetkik ve tahlili, üçüncü bölümde Elazığ masallarının ortak yapı özellikleri anlatılmış, dördüncü bölümde ise 70 masal metnine yer verilmiştir.

543 sayfadan ibaret olan masal kitabının sonuna bir de sözlük konulmuştur.

Bilge Seyidoğlu

Erzurum Masalları, Erzurum 1999

Eser, 1999 yılında Erzurum Kitaplığı yayınları arasından çıkmıştır. Kitabın girişinde ön söze yer verilmiş, ön sözün hemen ardından masal metinlerine geçilmiştir. Eserde masallarla ilgili hiçbir teorik bilgiye yer verilememesi dikkat çekicidir. Kitapta Erzurum'dan derlenmiş olan 72 masal metni mevcuttur.

Ahmet Ali Arslan

Kuzey Doğu Anadolu (Kars) Türk ve Kuzey Britanya Halk Edebiyatlarında Masallar, Ankara 2000

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları arasından çıkan kitap iki cilttir. Masal metinlerinin ikinci ciltte yer aldığı kitapta İrlanda, İskoçya ve Kars'a ait masal metinleri vardır. İrlanda'dan 23, İskoçya'dan 22, Kars'tan 30 adet masal metninin bulunduğu kitapta, masalların epizotlarına, mukayeselerine ve formel unsurlarına yer verilmiştir.

Esmâ Şimşek

Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması, Ankara 2001

Kitap, Esmâ Şimşek tarafından hazırlanmış, 2001 yılında Kültür Bakanlığı yayınları arasından çıkmıştır. İki cilt halinde yayımlanan kitabın birinci cildinde masalların özellikleri ve diğer türlerle olan ilişkisi üzerinde durulmuş, masallar üzerine yapılan çalışmalar ile ilgili bilgi verilmiştir. Yukarı Çukurova masallarının derleme şekli, tip/konu tasnifi ve motif sırası, motif ve formel yapısı da kitabın ilk cildinde yer almaktadır. Birinci cildin sonuna sonuç, kaynak şahıslar hakkında bilgi ve bibliyografya eklenmiştir.

Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması adlı kitabın ikinci cildi Yukarı Çukurova'dan derlenmiş masal metinlerine ayrılmıştır. Ön sözden sonra 70 tane masal metnine yer verilmiş, masal metinlerinin sonuna da sözlük konulmuştur.

Saim Sakaoğlu

Gümüşhane ve Bayburt Masalları, Ankara 2002

Akçağ Kitabevi tarafından yayımlanan eser, ön söz, kısaltmalar, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Eserin sonunda indeks, lügatçe ve bibliyografya da bulunmaktadır.

Giriş bölümünde masalların kavram özellikleri ve halk edebiyatının diğer türleriyle olan münasebeti, çeşitli ülkelerde yayımlanan masal kitapları, masallar üzerine yapılan çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Kitabın birinci bölümünde Gümüşhane masallarının derlenme şekli, ikinci bölümünde Gümüşhane masallarının tasnif ve tahlili, üçüncü bölümünde Gümüşhane masallarındaki ortak unsurlar, son bölümünde ise 70 adet masal metni vardır.

Ali Berat Alptekin

Taşeli Masalları, Ankara 2002

Ali Berat Alptekin'in kaleme aldığı kitap, Akçağ yayınları arasından çıkmıştır. 2002 yılında yayımlanan bu masal kitabı ön söz ve girişin ardından sıralanmış olan altı bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında Taşeli Plâtosu'nun ve bölgenin coğrafi özellikleri ve Türk masalları üzerine yapılmış olan çalışmalar yer alır. Birinci bölümde masalların yapısı ikinci bölümde Taşeli Plâtosu masallarının derlenme şekilleri, üçüncü bölümde Taşeli masallarının tip yapısı, dördüncü bölümde masalların tasnifi ve özeti, beşinci bölümde masalların motif yapısı üzerinde durulmuş, bu bölümün sonuna sonuç ve bibliyografya eklenmiştir. Altıncı bölümde yetmiş adet masal metni bulunmaktadır. Masal metinlerinin sonuna yöresel ağız özelliği gösteren kelimelerin anlamlarının verildiği bir de sözlük konuşmuştur.

Yayımlanmamış Doktora Tezleri

Mehmet Özçelik

Afyonkarahisar Masalları Üzerine Bir Araştırma, Konya 1993

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu danışmanlığında hazırlanan doktora tezi iki cilt halindedir. Tezi ön söz, giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir.

Birinci bölümde Afyonkarahisar masallarının tip yapısı, ikinci bölümde Afyonkarahisar masallarının motif yapısı, üçüncü bölümde ise 70 adet masal metni bulunmaktadır. Mehmet Özçelik tarafından hazırlanan doktora tezi henüz basılmamıştır.

Behiye Köksel

Gaziantep Masalları Üzerine Bir İnceleme, Konya 1995

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu danışmanlığında hazırlanmıştır. Henüz basılmamış olan doktora tezi, ön söz, kısaltmalar, giriş ve dört bölümden meydana gelmektedir. Sonda ise sonuç, sözlük ve bibliyografya vardır.

Birinci bölümde masalların kaynakları, ikinci bölümde masalların tip yapısı hakkında bilgiler, üçüncü bölümde masalların motif yapısı anlatılmıştır. Dördüncü bölümde 70 adet masal metni bulunmaktadır. Masal metinlerine geçilmeden önce üç tane tekerleme örneği verilmiştir.

Yılmaz Öney

Van Masalları Üzerine Bir Araştırma, Van 1995

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu danışmanlığında hazırlanmış olan doktora tezi henüz basılmamıştır. Ön söz, kısaltmalar, giriş ve üç bölümden meydana gelmiştir.

Birinci bölümde Van masallarının tasnif, tahlil ve motif mukayesesi, ikinci bölümde, Van masallarında yer alan ortak motifler, üçüncü bölümde masal metinleri bulunmaktadır. Yetmiş masal metninin yer aldığı doktora tezinin sonunda son söz, sözlük ve bibliyografya yer alır.

Ruhi Kara

Erzincan Masalları (Metinler-İncelemeler), Erzurum 1996

Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu danışmanlığında hazırlanmış olan doktora tezi iki cilt halindedir. İlk ciltte, diğer doktora tezlerinde olduğu gibi ön söz ve girişten sonra masalları üzerinde çalışılan şehrin özellikleri, derlenen masalların motifleri, tasnif ve tahlilleri yer alır. İkinci cilt masal metinlerine ayrılmıştır. Henüz basılmamış olan doktora tezinde 70 adet masal metni bulunmaktadır.

Seyit Emiroğlu

Meram İlçesi (Konya) Masalları Üzerine Bir İnceleme, Konya 1996

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu danışmanlığında hazırlanmış olan doktora tezinde giriş, kısaltmalar, ön söz ve dört bölüm bulunmaktadır.

Tezin ön kısmında, masallar, Türk masalları ve Konya masalları üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiş, tip tasniflerinden bahsedilmiştir.

Birinci bölüm Meram ilçesi masallarının derleme şekline ayrılmıştır. İkinci bölümde Meram ilçesi masallarının motif yapısı, üçüncü bölümde Meram ilçesi masallarındaki ortak unsurlar üzerinde durulmuş, dördüncü bölümde ise 70 adet masal metnine yer verilmiştir. Doktora tezi henüz basılmamıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ŞAMANİZM'İN ANADOLU MASALLARINA YANSIMASI

5. 1. Anadolu Masallarında Yer Alan Şamanizm Unsurları

5. 1. 1. Şamanların Masallara Yansıyan Görevleri

Şamanizm adı verilen inanç sisteminin vazgeçilmez bir ögesi olan şamanlar, bu sistemin düzenli bir şekilde yürütülmesinde söz sahibidirler. Şamanların ayin ve törenlerde yaptıkları işlemler, toplum hayatının devamını ve mutluluğunu sağlamak için verdiği uğraş, insanlar ile tanrı ve ruhların iletişimini gerçekleştirmeleri kısacası şamanın görevleri Şamanizm'i şekillendirir. Şaman, içinde bulunduğu cemiyetin sorunlarını halletmeye çalışan, yapabildiği şeylerle diğer insanlardan ayrılan bir şahsiyettir.

Şamanların ifa ettiği görevleri, tezimizin birinci bölümünde Şamanların Görevleri başlığı altında ayrıntılı bir şekilde inceledik. Bu bölümde de şamanların görevlerinden masallara aksedenleri örnek masal metinleriyle ele alacağız. Masal kahramanlarının yaptıkları bazı hareketlerin ve işlemlerin şamanların görevleriyle benzeştiği veya aynı olduğu görülmektedir. İsim verme, fal bakma, remil atma, gelecekte haber verme, hasta tedavi etme ve halk hekimliği, sihir ve büyü yapma, şamanların masallara yansıyan görevleridir.

Şamanların masallara yansıyan görevlerini alt başlıklar halinde masal örnekleri yardımıyla analiz etmeye çalışacağız. Alt başlıkları sıralamada en çok görülen şaman görevinden aza doğru giden bir sıra takip edeceğiz.

5. 1. 1. 1. Remil Atma

Remil atma geleceği görme isteği ile alâkalıdır. Bir nevi fal olan ve şamanlar tarafından sıkça başvuru alan remil atma, geleceği öğrenmenin yollarından biridir. Masalarda kahramanların remil atarak geleceği öğrendikleri, kendilerini bekleyen tehlikelerden önceden haberdar oldukları ve olacıklara karşı önlem aldıkları görülür.

Elma Kurdu masalında remil atan kişi padişaktır. Masalın sonunda padişahın remil ile öğrenip önlemeye çalıştığı olay gerçekleşir ve oğlunu evlendiği gece kurt yer:

“Bu çocuk doğar, bu padişah remil atar. Bakar; bu çocuğu evlendiği gece kurt yiyecek” (EM, 277).

Neydim, Ne Oldum, Ne Olacağım adlı masalda padişah kızının geleceğini öğrenmek ister. Masalda remil atma ifadesine rastlanmamakla birlikte remil atılarak fala bakılmak suretiyle padişahın kızının talihi öğrenilir:

“Varmış yokmuş bir padişah varmış. Bu padişahın bir tek kızı varmış. Bu padişah, benim bu kızımın yazısı nasıl diye baktırır. Cenabı Allah onu çok fakir birisine yazmış derler” (EM, 281).

Elazığ masallarından **Dünya Güzeli**'nde remilci birisinden bahsedilir:

“Bunlar birbirlerine dertlerini anlatmışlar, bu arkadaşlarından biri remilciymiş. Remil atıp bakmış bu çocuğun emmi kızı sağ mı ölü mü diye” (EM, 527).

Kara Kulak adındaki Erzincan masalında suya kâğıt atılarak remil bakıldığı görülür:

“Bahıy, orda bi adam, oturmuş postigin üzdüne, suyun başında kâğıda bir şey yazıy yazıy atıy. Yazıy atıy suya selâm veriy. Deyiy: ‘Nediysen baba?’ Deyiy: ‘Nedim, suya remil atıyam. Vadesi dolanları görüyem. Hasta olanları büliyem” (ERZM, 429).

Peri padişahının kızının remil attığı **Melikşah** masalında kahramanın kayıp gözlerinin bulunduğu yer tespit edilir:

“Peri padişahının kızı remil atar. Gözlerin Melikşah'ın kuyudan çıktığı zamanki elbiselerinin cebinde olduğunu görür” (ERM, 164).

Muradına Ermeyen Dilber II masalında sürekli ağlayan, hiç susmayan çocuğun sadece annesini gördüğü zaman susacağı remil atılarak öğrenilir:

“Remil atıp bakıcılara baktırır. Onlar da: ‘Bu çocuk annesini görünce susar’ derler” (ERM, 174).

Sırma Saç masalında kahramanın yine remile başvurduğu görülür:

“Sırma saç remil atar bakar ki kendisini götüren padişahın gerçek oğlu” (ERM, 203).

Erzurum masallarından **İyilik Et de Suyu At Balık Bilmezse Halik Bilir** isimli masalda kızın hasta olduğunu remilci söyler:

“O da der ki: ‘Ben remilciyim. Bununla konağı yaptırdım’ (...) Remilci hemen bakar ki, kız çok hasta” (ERM, 209).

Gazi Antep'ten derlenen **Elma Kurdu** masalında tıpkı Elazığ'dan derlenen **Elma Kurdu** masalında olduğu gibi kahramanın, evlendiği gece kurt tarafından yenileceği remil atılarak öğrenilir:

“Köyün rambılıcısı rambıl atıyor. Çocuğun geleceği nasıl olacak, başından neler geçecek? Rambıla göre Murat evlendiği gece hayatına son verilecek” (GM, 233).

Kırk Belikli Mahnur Hanım masalında remil atılarak kahramanların son durumları hakkında bilgi alınır:

“Birinin kocası yer yutan, birininki remil atanmış. Remil atan remil attı ki ohoo... ‘Kardeşinizin ruhunu almışlar, denize atmışlar’” (GM, 301).

Çoban Ahmet masalındaki remilci Mısır padişahının kızıdır. Bu kız, remil atarak Ahmet’in başına gelecekleri önceden öğrenir ve Ahmet’in tuzaklardan korunmak için yapması gerekenleri sıralar:

“O kız da Mısır padişahının kızıymış. İyi remilciymiş. Hemen bir remil döker.

(...) Mısır padişahının kızı hemen remil döker der ki: ‘Bu dere boyunca gideceksin, bu derenin ağzında bir mağara vardır, mağaradan içeri gireceksin, mağaranın içinde cin padişahı vardır. Cin padişahının da bir gülü vardır. O kız güldü, bu gül ondan geldi, denize düştü. O gül de sana rastladı. Bu kıızı buraya getirirsin, biz bu kıızı güldürürüz, o kız da yolda bir gülermiş, bir gül düşermiş ondan, o da Ahmet’e rastlamış. Bu kıızı getirirsen bu deritten kurtuluruz. Yoksa kurtulamayız. Mağaradan içeri girince Eüzü besmeleyi çekeceksin, Amenerrasülü’yü okuyacaksın. İçeriden bir gürültü gelir, orası sallanır; hiç korkmayacaksın. Gider gitmez kıızın saçlarını eline dolayacaksın. Hemen mağaradan çıktın mı o arkan sıra gelir. Korkarsan seni çarparlar, orada kalırsın, gelemezsin.

(...) O sırada Mısır padişahın kızı remil döker: ‘Padişahla vezir bizi davet edecekler, zehirli kahveler yapacaklar. Onlar bizi çağırmadan biz onlar çağıralım, buraya gelsinler’ (GBM, 426, 427).

Çocuğun Rüyası adlı masalda padişahın kızı remil atarak neler olacağını, kahramanın ne gibi olaylarla karşı karşıya kalacağını söyler:

“Neyse sabah olur, gız gakar bir remil atar, gız bir mektup yazar, padişahın gızı: ‘İşde şu misilli şu misilli şu misilli devlerin evine filân memlekete varacaksın, orada bir dut ağacı var, dut ağacına atını bağla. Dev gızının saçları yerde, yığılır olur. O saçı toplayacaksın eline, şöyle yeni verdi miydi, gız sana şöyle bir bakacak dev gızı. Saçıla hemen seni yokarı alır’ (TM, 258).

Yine aynı masalda dev kıızının da remil attığına tanık oluyoruz:

“Dev gızı da remil atarmış, bir remil attıymıydı ne olacağını bilirmiş. Dev gızı Mehmet Bey’e der ki: ‘Böyle böyle Mehmet Bey, padişah seni istiyor, dur bakayım’ Dev

gızı remil atıyor ve der ki: 'Padişah seni davet ediyor, yemeklerini zehirleyecek, senin önündeki yemeğe zehir atacaklar. Ben sizin önünüze yemek geldiğinde bir nara atacağım'

(...) Dev gızı aynayı çıkarır, bir bakar bir remil atar ve Mehmet Bey'e der ki: 'Şimdi ne yapacaksın bilir misin, sabahdan burdan galkacaksın, doğru aynan bizim binanın dibine varacaksın, şimdi orda kimse yok, dut ağacına gene atı bağlayacaksın, dut ağacının ileri yanda bir demir gapı var. Demir gapıyı açacaksın, demir gapının içinde güllük gülistanlık bir havız var. O havızın başına ineceksin, havızın başında bir gül ağacı var, gedip onun dibinde oturacaksın. Okardan huri kızı çimmeğe gelir. Hiç görükmeden o soyundu muydu, gömleğini dışarı gor. O çimerke gömleği gapıp goynuna sok. O ordan getmez gayrı'" (TM, 260, 261).

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi **Çocuğun Rüyası** adlı masalda remil atmaya çok sık başvurulduğu görülür. Kahramanımız Mehmet Bey, başı sıkıştığı, zor duruma düştüğü anlarda ya da kendisinden yapılması imkânsız şeyler istendiğinde dev kızı remil atarak ona yol gösterir. Dev kızının remil atarken aynaya bakması da dikkate değer bir konudur. Ayna, ruhları ve cinleri içinde barındıran sırlı bir camdır. Bu ruhların veya cinlerin, geleceği ayna vasıtasıyla dev kızına gösterdiklerini söyleyebiliriz.

Tembel Ahmet masalında da remil atan bir kişiyle karşılaşırız. Masal anlatıcısının remil atan kişi için 'kâfir' ifadesini kullanması ilgi çekicidir:

"Bir gün kâfirin birisi bu tembelin gonaştığı mecliste, biz diyelim ki Mersin'de bir tembel varmış. Bu tembel garnında altın tas olan balığı yakalayacak, başka kimse bu balığı yakalayamayacak diye remil atarak öğrenmiş" (TM, 337).

Hırızmalı Güzel masalında remil atan kişi masala adını veren Hırızmalı Güzel'dir:

"Hırızmalı Güzel bir iremil atmış. Topal deve demiş ki: 'Aşam geliyor amma çift geliyor' demiş" (TM, 386).

Remil atılarak aranan canın bulunduğu **Padişahın Kırk Oğlu** masalında göze çarpar:

"Gız remil atarmış, fala bakarmış. Derken Canpolat'ın canını bulmuş" (TM, 407).

Baba, kızının geleceğini öğrenmek için remil atarmış. **Padişahın Kızının Ahlâksızlığı** masalından aldığımız bölüm şöyledir:

“Hergün remile bakarmış, bir hırsızlık, bir orospuluk gızın başından geçeceğmiş” (TM, 431).

Mayıl ile Âbı-ı Güneş masalında remil atan kahraman kızdır:

“Gızlardan biri de rembil atarımış, fala bakarımış. (...) O sırada, remilci gız diyor ki: ‘Durum böyle böyleyimiş. Bu teklife getmeden önce, ben bir rmbil atıyım de ondan sonra gedek’ diyor. Bu gız bir rembil atıyor. Rembil atınca gan görünüyor: ‘Mayıl gardaşım gan görünüyor, bahiyen yanına doğru gedemen, şu köpâ al, bu köpek neriye oturursa oriye otur. Hangi yemâ yerse, ondan ye, hangi suyu içerse ondan iç. Buna datdırmadan heç bir şeye ağzını sürme’ diyor” (YÇM, 241).

Masallarda hem kadın hem de erkek kahramanların remil attıkları görülmektedir. Atılan remille gelecekte neler olacağı öğrenilmeye çalışılır. Bazen bir baba, kızının geleceğini öğrenmek için, bazen kahraman sevdiği kişinin içinde bulunduğu durumdan haberdar olmak için remile bakar. Bazen de remil atan kişi gördüklerinden hareketle kahramanın yapacağı yolculukta neler yapması gerektiğini anlatır. Bu anlamda remil, kahramanın işini kolaylaştıran veya yolunu aydınlatan bir unsur olarak kabul edilebilir.

Masalların çeşitli kahramanları tarafından çeşitli sebepler dolayısıyla atılan remillerin her zaman doğru çıktığı ve gerçeği yansıttığı görülür. Remilde gördüklerinden hoşnut olmayan kişi ne kadar uğraşırsa uğraşsın sonucu değiştiremez. Bundan dolayı remil güvenilir bir geleceği görme yöntemi olarak benimsenmiştir.

Şamanlar, halkın sorularına cevap vermek, gelecekte olacak olayları bildirebilmek amacıyla remil atıp fal bakarlar. Şamanın remil atması, geleceği bilmesiyle çok yakından ilişkilidir. Çünkü remil atan şaman geleceği öğrenir. Şamanların remil atma görevlerini, masallardaki remilcilerin devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Şamanizm’de ’e masallarda olduğu gibi atılan remil sonucu görülen olaylar tamamıyla gerçektir. Hem Şamanizm’de hem masallarda remil atmanın amacı geleceğe yönelik bilgi alabilmek ve bazen de remilde öğrenilenlere göre hareket etmektir.

5. 1. 1. 2. Büyü (Sihir) Yapma/Büyücü

Türkçe Sözlük’te verilen büyü tanımı şöyledir: “Tabiat kanunlarına aykırı sonuçlar elde etmek iddiasında olanların başvurdukları gizli işlem ve davranışlara verilen genel ad, afsun, sihir, füsün” (Eren vd., C. 1, 1988: 238).

Masalarda sihir veya büyüye dayalı olarak pek çok olayın gerçekleştiği görülür. Sihir veya büyü neticesinde meydana gelen olaylar, masaldaki olayların akışını etkilerler.

Çocuk İsteyen Kadın masasında üvey annenin yaptığı büyü sonucunda padişahın askerleri cüceye dönüşürler ve taş kesilirler. Bu kadının büyücülüğe başlaması masalda çok kısa bir şekilde anlatılmıştır:

“Kadın, çocuğu bir ekmek teknesine koyup sel sularına bırakır. Kendisi de evi ter edip büyücülüğe başlar” (AKM, 526).

Peri Padişahının Kızı adlı masalda bir kızın yılanı dönüşmesinin sebebi büyüdür:

“Yılan deyip ki: ‘Ben peri padişahının gızıydım. Sehil etdiler, bele oldum” (ERZM, 357).

Büyü yapan Şeyh İbrahim, **Vezir Alaaddin** adlı Erzincan masasının kahramanlarından biridir:

“O vahıda gadar bahçıvan Şeyh İbrahim isminde birisi sehil yaparmış” (ERZM, 582).

Topal Leylek masasında sihir yapan bir keşişle karşılaşırız:

“Girer ve içeri bakar, orada bir keşiş elinde muska yazmaktadır. Muskayı emer ve suya atar, o orada kaynadıkça oğlanı boğar. (...) ‘Sizin evlâdınızı bir keşiş sahiplenmiş, işte bu köşkler, bu insanlar oğlunuzu bu hale getirmiş. Yiyip içtikleri keşişin sihrindenmiş” (ERM, 36, 37).

Yine Erzurum masallarından **Uçkur Terleten**'de sihir veya büyü yapan kişinin keşiş olduğunu görüyoruz. Bu adam aynı zamanda dağın tepesindeki bir mağarada oturmaktadır:

“Padişahın kızını istedim bana vermedi. Ben de yaptım böyle yazı yazıp kazana attıkça kız deliriyor” (ERM, 238).

Köpekle Evlenen Kız masasında kızı sihir yapıldığı görülür. Bu sihir, kıskançlık duygusunun pençesi altında öç alma ve cezalandırma amacıyla yapılmıştır:

Bu kız bir gün dağa giderken kazanla et pişiren birisine rastlar, sorar: ‘Ne yapıyorsun burada?’ ‘Padişahın kızını bana vermediler, ona sihir yapıyorum” (GBM, 325).

Ecel Ecayib adlı masalda çeşmenin lülesinden çıkan bir sihirbazın varlığından söz edilir:

“Bu adam meğer sihirbazmış. Okuyup üfler, oğlanla beraber çeşmenin lülesinin içine girerler” (GBM, 382).

Masalın devamında Ecel Ecayib’in sihir yaparak kılıktan kılığa girdiği görülür:

“Okuyup üfleyip adamakıllı bir tilki oluyor. (...) Oğlan okur üfler, duasını yapar; bir at olur (...) Oğlan da duasını okuyup üfler, adam olduktan sonra babasının yanına gelir” (GBM, 383, 384).

Masal kahramanının kullanacağı atın sihirle yapıldığı **Cinpolat** masalında anlatılmıştır:

“Cinpolat sihirle bir at yapıp verir” (GBM, 419).

Gülmez Padişahı adlı masalda büyü yapmada tükürüğün etkili olduğu görülmektedir:

“Gır at, Paralı Bezirgânın ağzına tükürmüş, oğlanı anadan doğma bir kız etmiş” (TM, 273).

Van yöresine ait Mahmut ile Maymun Kız masalında sihrin cadılardan öğrenildiği söylenir:

“Bizim zamanımızda bi cadılar dersanesi vardı. O cadılar şeyını öğrenen, ohordi, üflerdi, insanı köpek ederdi, it ederdi, eşek ederdi, her şeyi yapardı. Mana da ohodi, üfledi. Dedi: ‘Seni etdim bi guş, bi garga etdim’” (VM, 330).

İbrahim’in Üç Köpeği ismini taşıyan masalda sihir yapan bir devdir:

“Dev bu sefer gezebe gelir. Efsunnar, sehir yapar, İbrahim’i kül halına getirir” (VM, 483).

Yukarı Çukurova masallarından **Kabak Kız**’da kabak kılığındaki peri kızına kahraman tarafından büyü yapılır:

“Bu oğlan edemiyor, gediyor, bir efsun yapıyor, bağçanın içine goyuyor (...) Şimdi bu efsunu yapıyor. Gabak gene geliyor, ne diyorsa diyor, adam yıkılıyor, kız bağçaya dıkılıyor. Bu gabak, saçları upuzun bir peri kızımıymış” (YÇM, 73).

Sihirle şekil değiştirmeler masalarda yaygın olan olaylardır. **Gül ile Sinan** masalında böyle bir sihre örnek teşkil edecek durum söz konusudur:

“ ‘Olasın bir kütük’ dedim. İşde bu kütük o. Olasın bir siyah köpek dedim, o da işde bu köpek. Sonra bir de garıma vurdum, olasın bir kedi dedim. Bu kedi de o’ diyor” (YÇM, 183).

Şamanların masalarda geçen görevlerinden biri de büyü yapmaktır. Masal dünyası büyüülü bir dünyadır. Sihirli eşyalar, büyüülü kahramanlar, büyü yapan

karakterler, masalı süsleyen ve renklendiren faktörlerdir. Masalarda büyü genellikle art niyetli insanlar tarafından yapılır. Büyü yapmanın temelinde kıskançlık, çekemezlilik ve biraz da cezalandırma duyguları yatar.

Şamanların yaptığı büyüler çeşitlidir. Farklı sebeplerden dolayı büyü yapan şamanlar, yaptıkları büyülerle hayatın gidişatını, insanların geleceğini değiştirirler.

Masalarda sihir veya büyü yapmanın hiçbir sakıncası yoktur. Yapılan büyüler kişilerin lehine olabileceği gibi aleyhine de olabilir. Sihir yapabilme yeteneğine sahip olan kahraman, diğer kahramanlardan bir adım öndedir.

Büyü Yapma başlığı altında inceleyeceğimiz bir diğer konu da büyücü konusudur. Yukarıda büyü yapma ile ilgili olarak verdiğimiz masal örneklerinde büyülerin birtakım kişiler tarafından yapıldığını görmekteyiz. Cadı, üvey anne, baş kahraman ve daha pek çok kişi büyü yaparak akıllarından geçenleri gerçekleştirmeye çalışırlar.

Büyücü, büyü yapma gücüne sahip olan kişi demektir. Tarihin en eski dönemlerinde büyücülere çok sık başvurulduğu ve bu insanlara çok değer verildiği görülür. Çünkü büyücüler sıradan insanların yapamayacakları pek çok şeyi yaparlar. Yaptıkları akıl almaz ve olağanüstü işler, büyücülerin korkulan ve çekinilen insanlar olmasına sebep olmuştur.

Şamanizm’de büyü yapma vardır ve büyü yapanlar ekseriyetle şamanlardır. Bununla birlikte her büyü yapanın şaman olduğunu söylemenin de doğru olamayacağını belirtelim. Şamanlar, Şamanlık mesleği gereğince, lâzım olduğu zaman büyü yaparlar, büyücüler gibi hayatlarını üzerine kurmaz, sürekli olarak da büyü işiyle uğraşmazlar.

Masalarda büyü ve sihir olayına sıkça rastlamamıza rağmen büyücülerle pek fazla karşılaşmadık. Okuduğumuz masalardan **İki Başlı Ejderha**, **Sokağa Atılan Çocuk** adlı üç masalda büyücü; **Ecel Ecayib** masalında da sihirbaz tabirinin geçtiğini tespit ettik.

İki Başlı Ejderha masalı:

“kızın yanında bulunan büyücü, prensesi kurtarmanın tek yolunun büyü yapmak olduğunu düşünmüş. Hemen kıza büyü yapar. Ejderha çok uğraşmasına rağmen, prensesi yiyemez. Bir müddet sonra, ejderha ortadan kaybolur” (MKM, 318).

Peri Kızı masalı:

“Hekim şehzadeye bakmış, incelemiş sonunda padişaha dönmüş: ‘Şehzade büyülenmiş. Onu da olsa olsa büyücü kadın büyülemiş olmalı’” (MKM, 319).

Sokağa Atılan Çocuk masalı:

“Başbaşa günlerce düşünmüşler. Neticede, ülkede bulunan bir büyücüye durumu danışırlar” (MKM, 344).

Ecel Ecayib masalı:

“Bu adam meğer sihirbazmış, okuyup üfler, oğlanla beraber çeşmenin lülesinin içine girerler” (GBM, 382).

İki Başlı Ejderha masasında prensesin ejderhadan kurtulmasının yollarını büyücü söyler. **Peri Kızı**'nda büyücü, kadındır. **Sokağa Atılan Çocuk** adlı masalda memleketin bir büyücüsü olduğu görülmektedir. **Ecel Ecayib** masasında ise masala adını veren Ecel Ecayib bir sihirbazdır.

Şamanizm inancında var olan büyü ve büyücü, masal motifleri içine girmiştir. Şamanlar büyüleri genellikle halkın iyiliği, işlerin yolunda gitmesi gibi olumlu sebepler dolayısıyla yaparlar. Ancak masalarda büyü her zaman olumlu işler için yapılmaz. Hatta masalarda yapılan büyülerin çoğu kez kahramanın kötülüğü, onun işlerinin rast gitmemesi için yapıldığı görülür. Bu açıdan Şamanizm'deki büyü ve masallardaki büyü birbirinden ayrılmaktadır. Ancak temelde yapılan bir büyü söz konusudur. Büyü yapan büyücüler de, şamanların görevlerini masalarda devam ettirmektedirler.

5. 1. 1. 3. Geleceği Bilme/Gaipten Haber Verme

Şamanların fal veya remil aracılığıyla gelecekte haber vermeleri, onların olağanüstü niteliklere sahip olduklarının bir göstergesidir.

Masalarda münecimlerden, kâhinlerden ve bunların geleceğe yönelik olarak söylediklerinden bahsedilir. Kahramanların geleceği söylemeleri ile şamanların gaipten yani bilinmeyen zamanlardan haber vermeleri benzerdir.

Elma Kurdu masasında gelecek remil atılarak öğrenilir:

“Bu çocuk doğar, bu padişah remil atar. Bakar; bu çocuğu evlendiği gece kurt yiyecek” (EM, 277).

Neydim, Ne Oldum, Ne Olacağım adlı masalda kahramanın kiminle evleneceği önceden bilinir:

“Varmış yokmuş bir padişah varmış. Bu padişahın bir tek kızı varmış. Bu padişah, benim bu kızımın yazısı nasıl diye baktırır. Cenabı Allah onu çok fakir birisine yazmış derler” (EM, 281).

Melikşah masalındaki büyücü yapabildiği şeyleri şöyle anlatır:

“Ben büyücüyüm, gaibi bilirim. Kör gözleri açarım, delileri iyileştiririm” (ERM, 163).

Kahramanımız Murat’ın evlendiği gece öleceği çok önceden öğrenilir. **Elma Kurdu** masalından aldığımız bölüm şöyledir:

“Köyün rambılcısı rambıl atıyor. Çocuğun geleceği nasıl olacak, başından neler geçecek? Rambıla göre Murat evlendiği gece hayatına son verilecek” (GM, 233).

Sır Kâtibi adlı masalda da münecimlerden bahsedilir:

“Bu padişahın hiç çocuğu yokmuş. Birgün münecimleri getirmiş. Münecimler: ‘Padişahım, senin bir kızın olacak; hem dilenci, hem hırsız, hem fahişe olacak’ derler” (GM, 291).

Mısır padişahının kızının gelecek ile ilgili olarak gördükleri **Çoban Ahmet** masalında anlatılır:

“O kız da Mısır padişahının kızymış. İyi remilciymiş. Hemen bir remil döker.

(...) Mısır padişahının kızı hemen remil döker der ki: ‘Bu dere boyunca gideceksin, bu derenin ağzında bir mağara vardır, mağaradan içeri gireceksin, mağaranın içinde cin padişahı vardır. Cin padişahının da bir gülü vardır. O kız güldü, bu gül ondan geldi, denize düştü. O gül de sana rastladı. Bu kızı buraya getirirsin, biz bu kızı güldürürüz, o kız da yolda bir gülermiş, bir gül düşmüş ondan, o da Ahmet’e rastlamış. Bu kızı getirirsen bu deritten kurtuluruz. Yoksa kurtulamayız. Mağaradan içeri girince Eüzü besmeleyi çekeceksin, Amenerrasülü’yü okuyacaksın. İçeriden bir gürültü gelir, orası sallanır; hiç korkmayacaksın. Gider gitmez kızın saçlarını eline dolayacaksın. Hemen mağaradan çıktın mı o arkan sıra gelir. Korkarsan seni çarparlar, orada kalırsın, gelemezsin.

(...) O sırada Mısır padişahın kızı remil döker: ‘Padişahla vezir bizi davet edecekler, zehirli kahveler yapacaklar. Onlar bizi çağırmadan biz onlar çağıralım, buraya gelsinler” (GBM, 426, 427).

Konya’nın Meram ilçesinden derlenen **İki Başlı Ejderha** masalında ülkeye bir kâhin gelir. Halk kâhini kralın yanına götürür. Kâhin anlatmaya başlar:

“Halk krala, ‘ne olur, kâhin sizin ve ailenizin de falına baksın’ der. Kral hem bu isteğe hem de içindeki duyguları da düşünerek falının bakılmasına müsaade eder. Kâhin elindeki malzemesiyle kralın falına bakar. Fakat kâhin işin başında sararır, nefesi kesilir. Halk ve kral, kâhindeki bu değişiklik karşısında hayret, hatta korku içinde, kâhine dönerek sormuşlar: ‘Ne gördün çabuk söyle!’ derler. Kâhin bu sorular üzerine,

söylemek istemese de neticede gördüklerini anlatmaya başlar. Krala döner: 'kralım, sizin bir kızınız var. Bu güzel prenses' demiş ve devamını getirmekte zorlanmış, yutkunmuş ve devam etmiş: 'İşte bu kızınızı korkunç bir ejderha, ne yapıp edip yiyecek' demiş. Nalı olacağını da anlatmış" (MKM, 317).

Çocuğun Rüyası masalında da geleceği bilme karşılaşıyoruz:

"Dev gızı da remil atarmış, bir remil attıymydı ne olacağını bilirmiş. Dev gızı Mehmet Bey'e der ki: 'Böyle böyle Mehmet Bey, padişah seni istiyor, dur bakayım' Dev gızı remil atıyor ve der ki: 'Padişah seni davet ediyor, yemeklerini zehirleyecek, senin önündeki yemeğe zehir atacaktlar. Ben sizin önünüze yemek gongduğunda bir nara atacağım'

(...) Dev gızı aynayı çıkarır, bir bakar bir remil atar ve Mehmet Bey'e der ki: 'Şimdi ne yapacaksın bilir misin, sabahdan burdan galkacaksın, doğru aynan bizim binanın dibine varacaksın, şimdi orda kimse yok, dut ağacına gene atı bağlayacaksın, dut ağacının ileri yanda bir demir gapı var. Demir gapıyı açacaksın, demir gapının içinde güllük gülistanlık bir havız var. O havızın başına ineceksın, havızın başında bir gül ağacı var, gedip onun dibinde oturacaksın. Okardan huri kıızı çimmeğe gelir. Hiç görükmeden o soyundu muydu, gömleğini dışarı gor. O çimerke gömleği gapıp goynuna sok. O ordan getmez gayrı'" (TM, 260, 261).

Tembel Ahmet masalında, kahramanının, içinde altın tas bulan bir balık yakalayacağı remil ile öğrenilir:

"Bir gün kâfirin birisi bu tembelin gonguştuğu mecliste, biz diyelim ki Mersin'de bir tembel varmış. Bu tembel garnında altın tas olan balığı yakalayacak, başka kimse bu balığı yakalayamayacak diye remil atarak öğrenmiş" (TM, 337).

Padişahın Kızının Ahlâksızlığı adlı Taşeli masalında padişah, kızının gelecekte ne tapacağı ile ilgili bilgiler alır:

"Hergün remile bakarmış, bir hırsızlık, bir orospuluk gızın başından geçeceğmiş" (TM, 431).

Kader masalında, masalın adından da anlaşılacağı gibi, masal kahramanlarından birinin kaderi bilmesi söz konusudur:

"Padişah ihtiyara diyor ki: 'Ne yazıyon?' diyor. 'Doğacak oğlannarı doğacak gızlara yazıyom' diyor. Padişah diyor ki: 'Benşm avrat hamile, benim avradın neyi olacak? Bunu kime yazdın?' diyor. İhdiyar, padişaha diyor ki: 'Senin avradıyın bir gızı

olacak, köyünüzün de bir sığır çobanı var. Onun avradı da hamile, onun da bir oğlu olacak. Senin gızı onun oğluna yazdım' diyor" (YÇM, 119).

Çobanın Rızkı masalında, gaibi bilen, geleceği gören kişi, aksakallı bir ihtiyardır:

"Çoban girmiş imiş, içerde, mağaranın içinde, bir ağsakallı oturuyor! Şöyle duvarına yüzlerimne de bakmış ki; sular damlıyor! Bu, ağsakallıya demiş ki: 'Bu damlacıklar neci-demiş-kimi çok damlıyor, kimi de az damlıyor?' Ağsakallı: ' Bunlar da bütün insanların ırzığı' demiş. 'Benimki hangısı?' demiş. 'Seninki şu' demiş. Çoban bakmış ki, gendinin ırzığına ayda yılda bir damla düşüyor. Sakallıya demiş ki: 'Benimkine, bundan fazla heç ırzığım artamayacak mı?' demiş. 'Yok' demiş" (YÇM, 122).

Üç Bacı masalının kahramanlarından biri olan Nurşen Hanım ileri bir zaman dilimi içinde meydana gelecek olayları bilir:

"Nurşen Hanım diyor ki: 'Gideceksin, tekrar şu padişahı davet edeceksin' diyor. 'Tekrar padişahı davet ettiğinde o der ki: 'Ne kadar güzel bir ev. Ben şimdiye kadar böyle bir ev görmedim-der-Allah Allah ben birşeye hayret ediyorum. Sen: 'Neye hayret ediyorsun?' dersen o da der ki: 'Ya ben ömrümde böyle ev görmedim. Böyle yemek yemedim' der-diyor- 'O zaman sen de de ki: 'Ben de birşeye hayret ediyorum' de. O da sorar: 'Sen neye hayret ediyorsun?' der. O zaman 'Hiçbir kadın köpek encâ doğurur mu?' dersin-diyor- Sen öyle de sonunu sen bana bırak' diyor" (YÇM, 222).

Sır Kâtibi masalında padişahın kızının geleceği münecimler tarafından bilinirken, **İki Başlı Ejderha** masalında da geleceği söyleyen bir kâhindir. **Kader** masalında, ihtiyarın gelecekte olacak olayları söylemesi şamanın gaipten haber vermesiyle birebir ilişkilidir. Bu ihtiyar bir dağda bulunmaktadır ki, bu da dağ kültürünün etkisini karşımıza çıkarır. Padişah, ihtiyarın gelecekle ilgili söylediklerine itiraz etse de, kızının çobanla evlenmemesi için her türlü yola başvurursa da ihtiyarın dediklerinin gerçekleşmesine mâni olamaz. **Çobanın Rızkı**'nda, mağaranın içinde oturan ihtiyar, damlalara bakarak gelecekle ilgili hüküm verebilmekte, insanların rızkını söyleyebilmektedir. Damlaları su kültü ile ilişkilendirebiliriz. Yani ihtiyar su kültü belki de su iyeleri yardımıyla insanların rızkının ne durumda olacağını bilmektedir. **Üç Bacı** masalının Nurşen Hanım'ı, neyin ne zaman ne şekilde olacağını önceden görüp hissedebilme özelliğiyle donatılmış bir kahramandır.

Şamanların en önemli görevlerinden biri de gaibi bilme, gelecekte haber vermedir. Şamanlar geleceği remil atarak, fal bakarak görebildikleri gibi gökyüzüne yükselerek tanrıdan da gelecek ile ilgili bilgi alabilirler. Şamanlar çeşitli merasim ve ayinlerde, kendilerinden geçerek ruhlarını gökyüzü ilâhının ve yer altı tanrısının yanına yollarlar. Şamana geleceği bildiren tanrının, genelde gökyüzünün hâkimi Ülgen olduğu görülmektedir. Sembolik olarak göğe yükselen şaman, kendi ruhu ile Ülgen'i buluşturur. O, Ülgen'den havaların nasıl olacağı, insanların ne gibi tehlikelerle karşılaşacağı, ürünün verimi gibi konularda bilgi alır ve Ülgen'den aldığı bu bilgileri halka aktarır. Böylece halkın hayatını kolaylaştıran şaman, üstlenmiş olduğu en önemli vazifesini yerine getirmiş olur.

Masal kahramanları da tıpkı şamanlar gibi geleceği bilme özelliği taşırlar. Geleceği bilen ve söyleyen, müneccimler, kâhinler ve diğer kahramanlar olacaklara göre tedbir alırlar ve hayatlarını kolaylaştırırlar.

5. 1. 1. 4. Kahramana İsim Verme

Masalarda kahramanların bazılarının isimlerinin derviş, pir gibi kişiler tarafından verildiği görülür. Bununla ilgili masal örneklerini şöyle sıralayabiliriz.

Şah İsmail adlı Elazığ masalında kahramanın ve kahramanın atının adı derviş tarafından koyulur:

“Neyse hısımlarını akrabalarını topladılar, yemekler yapıldı, çaylar kaynadı. D koymak için çocuğu ortaya getirdiler. Baktılar derviş içeri girdi, dedi: ‘Padişahım, sen neden sözünde durmadın?’ ‘Valla ne edeyim, oğlan büyüdü, çocuğun adı koyulmadı diye o bu davacılık ediyor. Oğlanı dışarı götürün’

Oğlanı da tayı da dışarı götürdüler, derviş elini beline sürdü dedi ki: ‘Oğlum senin adın Şah İsmail, arkan sıra gelen sana kavuşmasın, önün sıra giden kurtulmasın’ Taya da bu türlü dedi” (EM, 342).

Dervişin kahramana isim koyduğu masalardan biri de **Nar Tanesi II** adlı Erzurum masalıdır:

“Yemek yerken bakarlar ki, ne atının izi olan ne de ayağının tozu olan bir derviş baba geliyor. Derviş baba: ‘Nardanesi annesinin babasının bir tanesi’ der” (ERM, 142).

Melikşah masalının kahramanı, adını ak sakallı bir ihtiyardan alır:

“Hemen çocuğu ortaya alırlar. Sirtını okşar. ‘Oğlun sırtın yere gelmesin, benim Melikşah’ım. Tay nasıl oldu?’ diyip tavlaya gelir ve tayın sırtını okşar. ‘Benim Kamertayım, Melikşah nerede sıkıntıya düşerse sen imdadına yetişirsin’” (ERM, 161).

Gümüşhane ve Bayburt yöresine ait olan **Melikşah** masalında da çocuğun adı koyulacağı sırada bir pir peyda olur ve çocuğa ismini o verir:

“Tam çocuğun adını koyacakları sırada bir pir gelip diyor ki: ‘Çocuğun adı Melikşah’ olsun” (GBM, 397).

Deli Ehmed masalında da kahramana isminin yaşlı biri tarafından verilmesi olayıyla karşılaşıyoruz:

“O sırada derviş baba girdi içeri. ‘Gej kalmadım ki?’ ‘Yoh’ dedi. ‘Elese adı Ehmed olsun’ ded” (KDAM, 389).

Gevher Hanım masalı, içerdieği motifler, metninde nazım kısımlarının oluşu gibi özelliklerden dolayı halk hikâyelerine benzemektedir. Hızır’ın kahramana ve kahramanın atına isim vermesi masalda şu şekilde geçmektedir:

“Tam o sırada da Hızır dede gelmiş ve başlamış söylemeye: ‘Oğlunun ismi Hasan, tayın ismi Kambertay olsun. Bir vurmada bin düşmanı yere sersin, tayın başı sıkıştıkça, dertte kalınca uçabilesin’ demiş ve hemen ortadan kaybolmuş” (MKM, 356).

Taşeli masallarından biri olan **Aslan Mehmet** masalında kahramana isim verilmesi olayında Kur’an-ı Kerim ve mevlit okuma gibi İslâmî öğelerin ağır bastığı görülüyor:

“ ‘Selâmunaleyküm’ ‘Aleykümselâm’ ‘Yav neci bu?’ ‘İşde yemek yaptık, çocuğun ismini gayaccadık’ ‘Eyi ben de geldim siz goymadan çocuğun ismini’ Yemeği yemişler, Gur’an okumuşlar efendim mevlit okumuşlar. Bi çok eğlenmişler. Derviş de çocuğun ismini Aslan Mehmet goymuş ve arkasını sıvamış, heç arkası yere gelmeyecek, demiş” (TM, 233).

Kahramanlara derviş, Hızır, pir, ak sakallı ihtiyar gibi kişiler tarafından isim verilmesine masallardan ziyade halk hikâyelerinde rastlanmaktadır. Çocuksuzluk problemi ile karşı karşıya kalanlara elma vererek yardım eden ak sakallı ihtiyar çocuk doğduktan sonra da gelerek çocuğa adını koyar. Örneğini verdiğimiz masalarda da aynı durum söz konusudur.

Kahramana isim verilirken, isim verme ile ilgili birtakım âdetlerin yerine getirildiği görülür. Masalların bazılarında bu âdetlere yer verildiğini tespit ettik. Örneğin **Şah İsmail, Nar Tanesi II, Melikşah ve Aslan Mehmet** adlı masalarda

çeşitli âdetlerin terine getirildiğini ve ismin konduğunu müşahede ediyoruz. Bu âdetler aile bireylerinin toplanmaları ve bir yemek vermeleridir. Yemek esnasında Kur'an-ı Kerim okunur, mevlit okunur, dualar edilir.

Şah İsmail, Melikşah ve Gevher Hanım masallarında kahramanla birlikte kahramana atına da isim verilmektedir. Kahramana ismini veren pir, onun ömrünün uzun olması, önüne çıkan engelleri rahatlıkla aşması, atının güçlü ve yardımcı olması için dua eder, daha sonra da gözden kaybolur.

Masal kahramanına isim konulması, Şamanizm'de de var olan bir gelenektir. Şamanist kavimlerde, doğan çocuğun ismini koyan kişi şamandır. Şaman, çocuğun ismini koymakla birlikte aynı zamanda yıldızlara bakarak onun geleceği ile ilgili bazı bilgiler vererek talihini söyler. Şamanın çocuğa isim verme görevini masalarda dervişler yapmaktadır. Bu dervişler, şaman kadar çocuğun geleceğini bilmeseler de gelecekte onun rahat yaşamasını sağlayacak dua ve dileklerde bulunurlar. Dolayısıyla masalarda kahramana ad koyulmasıyla, şamanın doğan çocuğa ad vermesi birbirine benzerdir. Bunu Şamanizm'in masalara akseden izi olarak kabul edebiliriz.

5. 1. 1. 5. Halk Hekimliği ve Hasta Tedavi Etme

Şamanlar, mensubu oldukları kavimlerin hekimliğini de yaparlar. Çeşitli hastalıkların tedavisi için halk şamana başvurur. Şamanın hastaları nasıl tedavi ettiğini '**Şamanın Yönettiği Törenler**' başlığı altında ayrıntılı bir şekilde anlatmaya çalışmıştık. Şamanların hasta tedavisi için çeşitli otlar kullandıklarını, dualar okuduklarını ve daha birçok yöntem uygulayarak hastayı iyileştirebildiklerini söylemiştik.

Aşağıda vereceğimiz masal örneklerinde hastaların iyileştirilmesinde neler kullanıldığına, hastaları iyileştirebilen kimselerin varlığına ilişkin bilgiler verilmektedir.

Kırmızı Yanaklı Kız masalında akrep sokanları tedavi edebilen bir şehzade vardır:

"Şehzade de ağrep sancıyanlara ohıymış, çoh eyi geliymiş" (ERZM, 366).

Erzincan'dan derlenmiş olan **Nekes Kardeş ile Cömert Kardeş** masalında köpeğin kuşağının kanının hastalığı iyileştirmede etkili olduğunu görüyoruz:

"Halbuki gara köpeğin gulağını kesip de ganını hemen o gızın gövdesine sürterseler eğer, gız eylenecek, bişeyi galmayacak" (ERZM, 387).

Kesilerek ölen kahraman **Ayşecik** adlı masalda kuş tüyüyle dirilir:

“*Guşun tüvünü alıy, nası yarasına sürtiyse çocuh eyleniy, hiç kesilmemiş kimin oliy*” (ERZM, 471).

Bengiboz masalında toprağın, görmeyen gözlere ilâç olduğu görülür:

“*Benim ayak basmadığım bir yerden toprak getirip çamur yapıp gözüme sürerseniz, o toprak gözlerimi açar*” (ERM, 61).

Köroğlu masalında halk hekimliği ile ilgili olarak geçen bölüm şudur:

“*Buradaki, bu sarı çiçeklerden topla, bir taşın üzerinde döv. Hasan Bey'in yaralarına bağla. Allah'ın izniyle eskisinden sağlam olur*” (ERM, 251).

Gelin ve Kayını masalının hekimi bir kadındır:

“*Gadını padişah yapmışlar, kadın hastalığı olanları da eyi edermiş. Şimdi bu duyulmuş. Şimdi gözü kör bir adam ora vardı da okuyuverdi miydi ya adamın gözü eyi olur, gayrı o kadın duyulmuş, filân yerde bir padişah varmış her şeyi eyi edermiş*” (TM, 343).

Mercimek Çocuk masalında, çocuğa olmayan kadına çocuk sahibi olması için verilen tavsiye şudur:

“*Ben sana bir dua edeyim, yatma bir ileğen hamır yuğur. Hamırı yuğur, sacı gur, bezeyi dök, altına da bir kese mercimek al, üstüne otur. Bir taş mercimek ölç, keseye goy daha sonra üsdüne otur. Ekmeyi yapmaya bak, gum gibi çocukluk meydana gelecek mercimekten*” (TM, 382).

Konuyla ilgili son örneğimiz **İffetini Koruyan Kadın** masalına aittir:

“*Bir müddet sora her tarafta duyuldi ki, padişahın duvası kabul oliy. Herkes kör topal hestelihli, felç...Herkes hestesini getirdi, kadın bi duva etdi, hepsi eyi oldi*” (VM, 406).

Kırmızı Yanaklı Kız, **Gelin ve Kayını** ile **İffetini Koruyan Kadın** masallarında halk hekimi olabilecek, hasta tedavi edebilecek tipteki karakterlerden bahsedilir. Örnek olarak verdiğimiz diğer masalarda da hastaların tedavisi için kullanılan ya da kullanılması gereken şifa verici nesnelere yer alır. Görmeyen gözlerin, iyileşemeyen yaraların, çocuksuzluk sorununun çaresi halktan kişilerin bulduğu doğal reçetelerdedir.

Halk hekimliği, tarihin en eski dönemlerinden başlayarak günümüze kadar süregelen bir yöntemdir. İnsanlar dertlerinin dermanını, hastalıklarının ilâcını doğal çevrede aramışlar, bitkisel ilâçların kullanımını ve hasta tedavi etme yöntemlerini bilen halk hekimlerine müracaat etmişlerdir.

Masallarda geçen hasta tedavi yöntemleri şamanların hastaları tedavi etmeleriyle benzerdir. Şamanlar da tıpkı masallardaki gibi bitkisel ilaçlara ağırlık verir, hastalara dualar okur, tütsü yaparlardı. Masallarda halk hekimi kimliğinde bulunan kişilerin 'okuyup üfleme' tabiriyle de ifade edilen bir yöntemle hastaları sağlıklarına kavuşturmaya çalıştıklarını gözlemliyoruz.

Şamanizm'de ve masallarda hasta tedavi etmenin temelinde yatan ilaçlar ve dualar birbiriyle yakından ilgilidir diyebiliriz.

5. 1. 1. 6. Fal Bakma

Fal, geleceğe dair bilgilerin öğrenilmesi amacıyla çeşitli nesnelere aracılığıyla yapılan yöntemlerdendir. Fala bakan kişinin de, fala baktıran kişinin de İslâm inancına göre günah işlemiş kabul edilmesi, insanlarımızın faldan uzaklaşmalarına sebep olmuştur. Masallarda fal bakmak veya baktırmakla alakalı örneklerin azlığı belki de falın İslâm dinine göre günah sayılmasından kaynaklanmaktadır.

Eskiden beri çok yaygın olan ve varlığı hemen hemen bütün milletlerde gözlenen fal, Şamanizm'de de oldukça önemli bir yer işgal etmektedir. Şamanizm'de fala bakan kişiler şamanlardır. Masallarda yer alan falla ilgili unsurların Şamanizm inancından geçtiğini düşünebiliriz.

Karga Kız adlı Erzincan masalında çocuğu olmayan bir karı kocanın çocuk sahibi olabilmek için yaptıkları arasında fala baktırmak da bulunur:

"Bi dene herifinen, bi dene garı varmış. (...) Bi dene çocukları almıymış bunların. Gine bunlarda, her çocuğu olmayan ana baba kimin, peşine düşmüşler; o zamanın devrine göre, gurbanlar kesmişler, nusgalar ettürmüşler, getmiş fala bahanlara bahdurmüşlar. Ziyaretlere getmişler işte" (ERZM, 406).

Kara Kulak masalının kahramanının fal baktığı görülür:

"Sevdiğüm bi kız vardı kövde. Falına bahdım ölüm döşeginde" (ERZM, 430).

Taşeli yöresinden derlenmiş masallardan biri olan **Vezirin Üç Kızı** ve **Padişahın Oğlu** adlı masalda fala baktıran kişi, kız kardeşinin çocuklarını istemeyen kötü kalpli, kıskanç teyzelerdir, fala bakan ise bir cadıdır:

"Bu çocukların deyzeleri de birgün fala bakatmış. Falcı kadın bunların yaşadığı sarayı söylemiş. (...) Bu çocukların deyzeleri bunun üzerine der ki: 'Bu oğlan geri gelmiş, ağacı da getirmiş, bunun icabına bakın' (...) Bu bacılar gene duramazlar, bir fala bakdırırlar: 'Allah Allah, ağacı getirmiş, saibi gizi da getirmiş' der cadı garısı. 'Bunu ne yapalım?' 'Bunu öldürelim, zehirleyelim'" (TM, 436, 437).

Karga Kız masalında çocuk sahibi olmak için, **Kara Kulak** masalında, kahramanın sevdiği kızın durumunun öğrenilmesi için, **Vezirin Üç Kızı ve Padişahın Oğlu** masalında ise kıskanç teyzelerin yeğenlerinin yerini öğrenebilmek için fala baktırdıkları görülür.

Şamanların fal bakmaları ve masal kahramanlarının fal bakmaları arasında ilişki kurulabilir. Şamanizm'de çeşitli nesnelere yapılan pek çok fal türü bulunmaktadır. Şaman, bu falların tamamına bakmayı çok iyi bilir. Masallarda falların çeşitleriyle ilgili herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bakılan fallar genellikle geleceği öğrenme amaçlı fallardır. Falın masallara Şamanizm tesiri olarak girdiğini söyleyebiliriz.

5. 1. 2. Gökyüzü, Yeryüzü ve Yer Altı Âlemleri

Şamanizm inancına göre kâinat üç ana kattan meydana gelmektedir. Yukarı dünya/gökyüzü, orta dünya/yeryüzü ve aşağı dünya/yer altı. Gökyüzü ve yer altı âlemleri de kendi içlerinde tabakalara ayrılırlar. Gökyüzünün ve yer altının kaç kattan meydana geldiği hususu Şamanist kavimlere göre farklılık göstermektedir. Genel kabule göre, yer altı dokuz, gökyüzü ise yedi kattan meydana gelmektedir. Yer altı ile gökyüzü arasında insanların yaşadığı yeryüzü bulunmaktadır. Gökyüzü ve yer altı tanrılar ile ruhların mekânı, yeryüzü ise insanların mekânıdır.

Masallarda bu üç âlemin varlığı göze çarpmaktadır. Masallardaki olayların büyük çoğunluğu yeryüzünde cereyan eder. Oldukça kalabalık olan ve hızlı bir hayatın aktığı yeryüzü her türlü olayın ve heyecanın yaşandığı âlemdir. Masalların tamamında yeryüzü önemli bir yer işgal eder. Çünkü olayların yaşandığı mekân yeryüzüdür. Asıl önemli olan, gökyüzü ve yer altının masallardaki kullanım şeklidir.

Masallarda hem gökyüzü hem de yer altı ile ilgili örnekler tespit ettik. Bu örnekler iki âlemin özelliklerini, kahramanlar açısından taşıdıkları önemi, olayın seyirindeki etkilerini gösterir niteliktedir. Masallarda geçen gökyüzü ve yer altı ile ilgili bölümlerde Şamanizm inancının etkisi açık bir şekilde hissedilmektedir.

5. 1. 2. 1. Gökyüzü(Yukarı Dünya)

Gökyüzü, sonsuzluğun, feyzin, maviliğin ve aydınlığın çağrıştıracısıdır. Yeryüzünü mavi bir çadır gibi kaplayan, yıldızıyla, güneşiyle, ayıyla bir bütün oluşturan bu sınırsız mekân, insanoğlunda hayranlık uyandırmıştır.

Masallarda gökyüzü, kismetin ve bereketin saçıldığı yer, olağanüstü nitelikteki varlıkların indiği sonsuz bir dünyadır. Şamanizm'de de gökyüzü, tanrı Ülgen'in, onun

emrindeki iyi ruhların yeridir. Dolayısıyla güzelliğin, ferahlığın, bereketin olduğu bir mekân olarak karşımıza çıkar.

Masalarda geçen gökyüzü ile ilgili bölümleri başlıklar altında inceleyecek, bu bölümlerde yer alan bilgi ve düşüncelerle Şamanizm arasında bağlantı kurmaya çalışacağız.

5. 1. 2. 1. 1. Gökten Üç Elma Düştü...

Büyük bir heyecan ve dikkatle anlatılan, dinleyiciye keyif veren masallar kalıplaşmış ifadelerle sona erer. Formel denilen kalıplaşmış ifadeler, masalların girişinde, gelişme kısmında ve sonunda bulunur. Masal formelleri, dinleyiciyi masala daha çok bağlar, anlatıcı ise formelleri yerinde kullanarak ustalığını gösterir.

Masallar genellikle ‘Onlar erdi muradına, biz çıkalım kerevetine. Gökten üç elma düştü...’ şeklinde sona erer. Anlatıcı elmaları dilediği gibi paylaşır, iyi dileklerde bulunur ve masalını bitirir.

Taradığımız masalarda ‘Gökten üç elma düştü’ şeklinde başlayan bitiş formeline çok sık rastladık. Bu ifade her masalda hemen hemen aynı şekilde geçmektedir. Aynı şeyi tekrar tekrar yazmamak ve tezimizin hacmini fazla genişletmemek için konuyla ilgili birkaç örnek verecek, gerek kalanların sadece künyelerini vermekle yetineceğiz.

Miski Bahar masalı:

“Gökten üç elma düştü” (AKM, 416).

Kırmızı Yanaklı Kız masalı:

“Gökten de düşiy üç dene elma” (ERZM, 367).

Akıllı Kız adlı Erzincan masalı:

“Gökten üç elma düştü; biri annatana, biri dinniyene, bir de söyliyene” (ERZM, 592).

Oğru Memmed’in Nağlı adlı masal:

“Göyden birgaç alma töküldü” (KDAM, 450).

Nar Tanesi masalı:

“Göyden bir galbur elma düşmüş, bir danesi söyleyenin, gerisi de dinleyenin olmuş, yemişler, içmişler, hoş geçmişler” (TM, 288).

Canpolat masalı:

“Cenabi Mevlâ terefinden göyden üç tene elma düşdi” (VM, 299).

Mahmut ile Maymun Kız masalı:

“Göyden düşdi dört elma” (VM, 333).

Giden Gelmez adlı Van masalı:

“Gökden düşdi dört elma” (VM, 378).

Keloğlan’ın Oyunları masalı:

“Gökden bi zembil elam yeni” (VM, 436).

‘Gökten üç elma düştü’ ifadesinin aynen yer aldığı masalların adları ve sayfa numaraları şunlardır:

Afyonkarahisar masalları: **Pamuk Ana ile Çocukları**-419, **Yazı Bozulmazmış**-483, **Arslan Ali**- 497, **Keloğlan ile Dev**-506, **Çocuk İsteyen Kadın**-531, **Beyoğlu ile Akıllı Kız**-594, **Çiftçinin Kızı**-597, **Fatmacık ile Üvey Annesi**-640, **Ese ile Köse**-671.

Erzincan masalları: **Keçelce**-553, **Silik**-601.

Erzurum masalları: **Beyböyre**-74, **Muradına Nail Olmayan Dilber**-181.

Kuzeydoğu Anadolu masalları: **Eğri Gardaşnan Düz Gardaş**-426.

Gazi Antep masalları: **İdarem Cengi Kızı**-327

Gümüşhane ve Bayburt masalları: **İnsan Yiyen Kız**-362, **Şemşirak Taşları**-412, **Cinpulat**-421, **Tuz Kadar Sevgi**- 478, **Rus Kralını Çalan Hırsız**-524.

Van masalları: **Sarı İnek**-248, **Siyah Tavuğun Yumurtası**-255, **Canpolat**-299, **Padişahın Oğlu Mirza Mehmet**-388, **Sihirli Yüzük**-476, **İbrahim’in Üç Köpeği**-484.

‘Gökten üç elma düştü’ ibaresinde dikkati çeken ve Şamanistik unsur olarak düşünülebilecek olan nokta, elmanın gökyüzünden gelmesidir. Gökyüzü, insanların dileğinin ve dualarının kabul edildiği, rahmetin ve bereketin gönderildiği merkezdir. Dua ve dilekleri kabul eden, ihsanı bereketi, yeryüzünde yaşayan insanlara gönderen gökyüzünde bulunduğu inanılan tanrıdır. Şamanizm’de de gök, ilâhî feyzin, rahmetin, iyiliğin, bolluğun geldiği yerdir. Elmayı bir nimet olarak düşünüp, bu nimetin insanlara bereket, şans ve uğur getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Elma, masalarda çocuk, şifa ve gençlik verici özellikler taşır. Elmanın gökten düşmesi bu özelliklerin gök tarafından gönderilmesi demektir ki, bu da gökyüzünün önemini arttırmaktadır. Dolayısıyla ‘gökten üç elma düşmesi’ gökyüzünün bereket, rahmet bahşedici özellikleri içinde barındıran bir semboldür.

5. 1. 2. 1. 2. Gökyüzünden İnen Varlıklar

Masal kahramanlarının bazıları, günlük hayatta rastlayamayacağımız, farklı özelliklere sahip kahramanlardır. Bazısı ağaç kovuğundan, bazıları su gözelerinden,

bazısı deniz veya gölden çıkan bu olağanüstü kahramanlar, olayların seyrinde oldukça etkilidirler.

Şimdi masalarda gökyüzünden yeryüzüne inen varlıkları görelim.

Padişah ile Veziri adlı masalda gökten inen peri, padişahın kızıdır:

“Ben bir Cuma sabahı selâ verirken gökten peri padişahını kızı sesime âşık olmuş ve bir kartala emretmiş: ‘Git bu müezzini bana getir’ Kuş ben tam selâ verirken süzülerek geldi. Gagasına beni takarak tekrar havalandı. Beni peri padişahının kızının sarayına bıraktı” (AKM, 691).

Muradına Eremeyen Dilber masalını okurken gökyüzünden, yeryüzüne yedi tane meleğin indiğine şahit oluyoruz:

“Gökden yeddi dene melek yeni. Bi denesi deyiy ki: ‘Gülende yanağında güler bitsin’ Biri deyiy: ‘Duhunduğu sular altun kesilsin’ Biri deyiy: ‘Ağlayanda, gözlerinden inci mercan tökülsün’ Biri deyiy: ‘Yürüdüğü zaman, basduğu yerler çayır çimen olsun’ Biri de goluna pazabant tehy. Bu pazabant golundan heç çıhmayacahmış. Çıhduğu zaman bayılrılmış” (ERZM, 508).

Dehenes adlı bir cin gökyüzünü mesken tutmuş ve zamanı geldiğinde yeryüzüne inmiştir. **Padişahın Oğlu** masalından aldığımız bölüm şöyledir:

“Gökden Dehenes atlı bi cin geliy. Cinler de iki tayfadur. Biri müslümanî biri kâfirîdir” (ERZM, 602).

Padişahın Üç Kızı masalında gökyüzü ile ilgili pek çok bilgi vardır:

“Atlara binecekleri zaman gökten bağırtıyla üç kışlı köse gelir ve küçük oğlanın nişanlısının saçlarını dolayıp arkasına alır ve gider. (...) Fakat kızı bağırtarak gökyüzüne götürdü. İniltisi etrafı kaplıyordu. (...) O at da periler padişahının atıdır. Göğe revan olurlar. (...) At göğün bir katında silkelenir, bunu yere atar. (...) Üçü de binip göğe revan olurlar. (...) Peri atı aşağı iner. Üstüne atlayıp göğe revan olur gider” (ERM, 152, 154, 157, 158, 159).

Askere Giden Kız masalında at, rüzgâr kadar hızlıdır ve gökyüzünden kasırga şeklinde iner:

“Şu gördüğün kavağın altında bir çeşme vardır. Leyli kasırağı rüzgâr gibi bir mahluktur. Kasırga gibi gelip bu çeşmeden su içer sonra çekilip gider. (...) O, kasırga şeklinde gökten iner, su diye şarabı içer” (GBM, 299).

Cinpulat masalında olağanüstü özelliklere malik olan, kahramanın yıldırım şeklinde gökyüzünden yere indiği görülür:

“Bir de görürler ki gökten aşağı yıldırım şeklinde bir adam geliyor. Bu adam yere iner. Altında demirden bir at var, bunlara bağıdır” (GBM, 418).

Elazığ’da anlatılmakta olan **Arif Yusuf** masalında gökten bölük bölük asker iner:

“Henem kulağının arkasından bir kalem çıkartıyor, bir kâğıda bir muska yazıyor, katlayıp vezire veriyor, vezir muskayı cebine koyuncaya kadar gökten öyle asker geliyor, öyle asker geliyor ki düşman hududunu mududunu geçiyor, verdikleri memleketleri geri alıyorlar, on beş günde feth edip geliyorlar” (EM, 454).

Tembel Ehmet masalındaki kırk dev gökyüzünden inmiştir:

“Uyuduğı zaman gırh tene devler geliyor tabi. Gökden iniyorlar” (VM, 273).

Yukarı Çukurova masallarından biri olan **Ahmet ile Mehmet** masalında, kahramanın duasının kabul olması üzerine gökten altın yumurtlayan bir tavuk gelir:

“Günlerden birgün Allah, adamın duasını gabul etmiş, gökden bir tavuk göndermiş” (YÇM, 164).

Padişah ile Veziri masalında peri kızının gökyüzünden inmesi dışında önemli olan nokta, kartalın peri kızının yardımcısı olmasıdır. Kartal, peri kızının emriyle yeryüzüne ineri kahramanı tutar, göğe peri kızının yanına çıkar. Kartal, Şamanizm’de kutsal sayılan ve değer atfedilen bir kuştur. Burada peri kızı iyi ruh, kartal ise onun yardımcısı olarak düşünülebilir. Yani bu masalda gökyüzünde, peri kızı ve kartal gibi önemli Şamanistik unsurların bulunduğu söylenebilir.

Muradına Ermeyen Dilber masalında gökyüzünden inen yedi melek, kahramana olağanüstü özellikler kazandırır. Gökyüzünden gelerek, kahramana dua eden, onun rahat yaşaması için dileklerde bulunan melekler de, gökyüzünde bulunduğu inanan iyi ruhlar zümresine ait olabilirler.

Padişahın Oğlu masalında, cinlerin iki gruba ayrıldığından bahsedilir. **Padişahın Üç Kızı** masalında, gökten inen köse ve peri, göğe uçan at ve kahraman motifleriyle karşılaşıyoruz. Bu masalda gökyüzü ile yeryüzü arasında sürekli bir bağ ve iletişim vardır. **Cinpulat** masalının kahramanı Cinpulat, sihir yapabilen, kahramanı etkileyebilen ve gökten gelen biridir. Cinpulat’ı da gökte yaşayan ruhlar zümresine dahil edebiliriz. **Arif Yusuf** masalında, gökten inen askerlerin düşmanları alt ettikleri, memleketi huzura kavuşturdukları görülür. Bu masalda Arif Yusuf’un muskasının da etkisi olduğunu kaydedelim. Muska da Şamanizm’den günümüze kadar gelen bir inanç kalıntısıdır.

Ahmet ile Mehmet masalında, gökten inen tavuk altın yumurtlamaktadır. Bu altınlar sayesinde kahraman rahat günler geçirir, zengin olur, hayatını yeniden düzene sokar. Tavuk, gökyüzünün kahramana gönderdiği bir nimettir. Şamanizm’de gökyüzü, iyilik tanrısı Ülgen’in tahtının bulunduğu yerdir. Bu yönüyle göğe verilen önem Şamanizm kalıntısı olarak değerlendirilebilir.

Masalların gökten inen kahramanları, gökyüzünde yaşayan ruhlar olabilirler. Masallarda göğün iyilik, aydınlık mekânı olması, oradan inen kahramanların özellikleri, Şamanizm’de gökyüzüne atfedilen anlam ve değerle yakından ilgilidir.

5. 1. 2. 1. 3. Güneş Kültü

Güneş, canlılara yaşama imkânı sunan, ısı ve enerji kaynağıdır. Güneş ışınları, canlıların hayatının devam etmesinde vazgeçilmezdir. Işınların azlığı veya fazlalığı evrendeki dengelerin bozulmasına sebep olur. Hayatı dengeleyici, canlılığı sağlayıcı bir unsur olarak kabul edilen Güneş, bu özellikleriyle gökyüzünün en çok değer verilen ve insanlık tarihinin bazı dönemlerinde de kendisine tapılan bir varlık olmuştur.

Güneş’e verilen değerın Yukarı Çukurova’dan derlenen **Nar Adlı Kız** ve **Mayıl ile Âbı-ı Güneş** ve Afyonkarahisar’dan derlenen **Miski Bahar** masallarına farklı şekillerde yansıdığı görülmektedir.

Güneş kültü **Miski Bahar** masalına en güzel şekilde işlenmiştir. Masalda Güneş ile ilgili olarak geçen bölüm şöyledir:

“Güneş dağların arkasından ışıklarını saça saça doğarken kadın ona seslenir: ‘Ey güneş, sen bilge bir varlıkmişsin. Söyle Miski Bahar’ımı gördün mü? Duyduğun, bildiğin var mı?’ Güneş dile gelir: ‘Demek şu güzelliği dillere destan olan Miski Bahar’ın annesi sensin. O’nun nerede olduğunu biliyorum. Yarın sabah ilk olarak hangi kapıya doğarsam bilki Miski Bahar orada. O kapının ardında daha kırk kapı var. Kapıların anahtarı nöbetçilerin cebinde. Anahtarları onlardan alabilirsen önüne çıkan otuz dokuz kapıyı birer birer aç, kırkıncı kaonun ardında Miski Bahar’ı bulacaksın. Kaçarken sakın arkana bakma. Arkana bakarsan seni hemencecik yakalarlar. Kapıdan çıktığında ben sana tekrar yardım ederim (...) Askerler tam kadını yakalayacağı anda güneş aşağıya bir ip sarkıtarak Onlar’ı yukarı çeker. Akşam olduğunda güneş batarken onları yere indirir” (AKM, 415, 416).

Nar Adlı Kız masalında Güneş’e masalında da **Miski Bahar** masalında olduğu gibi Güneş’e soru sorma, ondan bilgi alma söz konusudur:

"Bu gız bir gün de güne çıkıyor: 'Gün-diyor-sen mi güzelsin ben mi güzelim?'
Gün: 'Ne sen güzelsin, ne de ben güzelim. Devin evindâ, Nar adlı kız güzel' diyor"
(YÇM, 160).

Mayıl ile Âbı-ı Güneş masalında ise Âb-ı güneş ismindeki bir kız için verilen mücadele ve bu kız ile Mayıl arasında yeşeren sevgi anlatılmaktadır:

" 'Böyle höyle, Güneş adında bir gız var, Âb-ı Güneş. O gızı bana bul, seni dünya malına gark ederim' diyor" (YÇM, 239).

Masallarda kişilerin Güneş ile konuşmaları, Güneş'in kahramanlarla konuşarak onlara cevap vermesi oldukça manidardır. **Miski Bahar** masalında Güneş'in bilge bir varlık olarak tanıtılması Güneş'e kişilik verildiğinin bir göstergesidir. Kadın Miski Bahar'ın yerini öğrenirken, onu ararken neler yapılması gerektiğini plânlarken hep Güneş'ten yardım alır. Kahramanları zor durumdan kurtarmak için Güneş'in yeryüzüne ip sarkıttığı ve onları yukarı çektiği görülmektedir. Bunların hepsi Güneş'in canlı olarak düşünüldüğünün belirtileridir.

Nar Adlı Kız masalında Nar'ın üvey annesinin kızı, Nar'ın güzelliğini kıskanmakta ve bu sebeple onu hiç sevmemektedir. Her gün dışarıya çıkıp Ay ve Güneş ile konuşarak güzel olduğunu tescil ettirmeye çalışmakta ancak hiçbir zaman istediği yanıt alamamaktadır. Güneş ona hep Nar'ın daha güzel olduğunu söylemektedir. Üvey anne Nar'ı ortadan kaldırmak için çok uğraş verir. Ancak Nar kendisine kurulan tuzaklardan kurtulur. Nar'ın yaşadığını ve bulunduğu yeri sadece kendisine soru yöneltilen Güneş bilir. Güneş ile üvey annenin kızı arasında geçen kısa konuşmalarda ç önemli nokta vardır. Bunlar, Güneş'e soru sorularak ondan bilgi alınması, Güneş'in konuşması ve geleceği bilmesidir. Nar'ı kıskanan kızın, kimin güzel olduğunu Güneş'e sorması, ondan yardım beklediğini gösterir. Güneş kıza cevap vererek ona yardım etmiş olur. Güneş aynı zamanda Nar'ın yerini ve içinde bulunduğu durumu üvey annesine ve onun kızına söyler. Güneş'in sahip olduğu bütün bu özellikler onun kâinat üstü bir güç olduğunu, canlı bir varlık olarak kabul edildiğini gösterir ki, bu durum Şamanizm'de güneşe verilen değer ile örtüşmektedir.

Mayıl ile Âbı-ı Güneş masalında, padişahın oğlu Mayıl, babasının âşık olduğu ve yedi sene boyunca uğruna savaştığı halde alamadığı Âbı Güneş'i rüyasında görür ve ona tutulur. Başka bir ülkenin padişahının kızı olan Âbı Güneş masalda, ulaşılamayan, uğruna savaşlar yapıp canlar feda edilen bir güzel olarak karşımıza çıkar. Sevilen, ulaşılamayan, değer verilen bu kahramanın adının Güneş olması ayrıca önemlidir. Âbı

Güneş ile gökyüzünün süsü olarak kabul edilen Güneş arasında benzerlikler söz konusudur. İkisi de dayanılmaz ve ulaşılmazdır. Güneş, ışınlarıyla; Âbı Güneş aşkıyla kasıp kavurur. O, adeta Güneş'ten bir parçadır. Çok sevilen ve elde edilmek istenen güzele Güneş adının verilmesi, Güneş'e atfedilen değeri göstermektedir.

5. 1. 2. 1. 4. Ay Kültü

Masalarda Ay'ın Güneş'ten daha fazla yer işgal ettiğini görüyoruz. Ay, altı masalda haberleşilen varlık olarak, bir masalda kurtarıcı, bir masalda da üzerine yemin edilen bir canlı olarak kendini gösterir.

Habibe masasında üvey anne, Ay ile konuşur:

“Üvey annesi giyinir kuşanır, saçlarını tarar. ‘Ay dede! Sen mi güzel, ben mi?’ ‘Ne sen güzel, ne ben güzel. Devlerin yanındaki Habibe güzel’ (...) Kızı öldüren üvey anne yine süslenir püslenir aya sorar: ‘Ay dede, ay dede sen mi güzel ben mi?’ ‘Git hey kötü karı, ne sen güzel, ne ben güzel; bey evindeki Habibe güzel’” (AKM, 518, 519).

Kahramanın Ay ile konuşarak ondan haber aldığı bir diğer masal **Nartanesi** masalıdır:

“ ‘Ay dede, ay dede, sen mi güzel ben mi güzel?’ ‘Ne sen güzel, ne ben güzel, gırk zeybeğin içinde Nartanesi güzel’ (...) ‘Ay dede, ay dede sen mi güzel, ben mi güzel?’ ‘Ne sen güzel, ne ben güzel, Beyoğlu'nda Nartanesi güzel’” (TM, 285, 286).

Kıskanç üvey annenin kıskanç kızının Ay'a soru sorduğu **Nar Adlı Kız** masasında görülmektedir:

“Bu kız, her zaman dışarıya çıkarılmış, aya: ‘Ay, sen mi güzelsin, ben mi güzelim?’ dermiş. Ay da dermiş kine: ‘Ne sen güzelsin, ne de ben güzelim. Devlin evindâ Nar adlı kız güzel’ dermiş” (YÇM, 159).

Afyonkarahisar masalı olan **Miski Bahar**'da Ay, zor durumda kalan kahramanları kurtaran bir can simidi gibidir:

“Askerler yine kadın ve Miski Bahar'ın peşinde imiş. O sırada ay doğar ve bir ip sarkıtarak onları yukarıya çeker” (AKM, 416).

Ay'ın üzerine yemin edilen masal Erzincan'dan derlenen **Cadının Kızı** adlı masalıdır:

“Ay dedenin başıçün, Gün dednin canıçün şuna bişe söyle!” (ERZM, 574).

Şamanistler Ay'ı erkek olarak düşünürler. Onlara göre Güneş dişi, Ay ise erkektir. Masalarda geçen ‘Ay dede’ tabiri Ay'ın erkek olduğuna ait düşüncenin bir yansımasıdır. Güneş kültü başlığı altında anlattığımız Güneş'ten haber sorma, Güneş'in

konusması Ay için de geçerlidir. Ay, kendisine yöneltilen sorulara cevap verir. Verdiği cevaplar Ay'ın kahramanların akıbetini bildiğini göstermektedir. Masal kahramanlarının Ay ile konuşmaları, ondan yardım istemeleri, çok eski dönemlerde Ay'a verilen değer ve ona duyulan saygının masala yansımış şekilleridir.

Miski Bahar masalında Ay kültü içinde değerlendirebileceğimiz güzel bir örnek daha vardır. Masalda askerlerden kaçan Miski Bahar ve yanındaki arkadaşı, Ay'ın kendilerine sarkıttığı ip ile yukarı çıkarlar ve böylece kurtulurlar. Kahramana ve arkadaşına ip sarkıtan ve onları yukarıya çeken şeyin Ay iyesi olduğu düşüncesini ileri sürebiliriz. Gerek Şamanist Türklerin, gerekse Anadolu sahasında yaşayan Türklerin Ay ile ilgili olarak anlattıkları pek çok efsane vardır. Bu efsanelerin bir kısmı Ay'ın eskiden erkek olduğu ile ilgiliyken, bir kısmı da Ay'da birisinin yaşadığı ve bu kişinin Ay'ın sahibi olmasıyla ilgilidir. Halk arasında yaşayan Ay ile ilgili inanmalar, masallara da türlü şekillerde yansımıştır. **Miski Bahar** masalında ip sarkıtılarak kahramanın yukarıya çıkartılması, Ay'da yaşadığı düşünülen kişinin yaptığı bir iş olabilir. Halkın hafızasında kalan inanmalar masala bu şekilde yansımış olabilir.

Türklerde yemin müessesesine çok önem verilir. Yemin, en çok sevilen, en çok değer verilen kişiler veya nesnelere üzerine edilir. Günümüzde de bu gelenek aynen devam etmektedir. İnsanlar yemin ederken sevdikleri kişilerin, vazgeçemeyecekleri değerlerin adını anarlar. Bu da yeminin güvenilirliğini artırır. Şamanizm'de de aynı durum söz konusudur. Daha çok kartal, demir ve ateş üzerine ant içen Şamanistler, yeminlerini bozdukları takdirde büyük felâketlere uğrayacaklarını bilirler.

Cadının Kızı adlı Erzincan masalında, değer verilen şeyler üzerine yemin etme veya ettirme düşüncesinin izlerini bulabilmek mümkündür. Masalda hem Ay hem Güneş üzerine yemin ettirildiği görülmektedir. Bu durum Ay'a ve Güneş'e önem verildiğinin göstergesidir. Ay'a ve Güneş'e önem verme de Şamanizm kalıntısıdır.

5. 1. 2. 1. 5. Diğerleri

Şamanizm inancına göre, her insanın gökte bir yıldızı vardır. Bu yıldızın kayması, o yıldızın sahibi olan kişinin öldüğü anlamına gelir. **Kara Kulak** masalında bu inanışın canlı bir şekilde yaşadığını görüyoruz:

“Bir günlük yol gidiyeler ki, bi dene adam, beyra bi yerde, sırtının üsdüne yatmış, boyuna göge bahıy. Deyiler ki: ‘Nediyse?’ Deyiy: ‘Ben yıldızlara bahıyam. Kimin yıldızı gayıy, kimin eceli dolıyasa, onu tesbit ediyem. Ondan hebarım olıy’”
(ERZM, 429).

Gökyüzünün yedi kattan ibaret olduğuna dair inanç, **Deli Ehmed** masalında geçer:

“Bir birine ele verir ki, yeddi gat göğün üzümnen enir aşşağı” (KDAM, 396).

Şamanist kavimler arasında yaşanan çok çeşitli halk inançları vardır. Gök cisimleriyle, hayvanlarla, tabiatta yer alan varlıklarla ilgili inanışlar, Şamanizm’in temelini oluşturmaktadır. Bu inanışlardan yıldız ve göğün yedi kat olarak düşünülmesi inancı, yukarıda örneğini verdiğimiz masallara yansımıştır.

5. 1. 2. 2. Yer-Su İyeleri (Kültler)

Şamanizm inancında yeryüzünde yaşadıklarına inanılan ve insanlara yardım eden yer-su ruhları, insanlar tarafından kutsal addedilmiş ancak onlara tapılmamıştır. Yer-su ruhları, insanlar ile tanrıların aracılığını yapan ruhlar olarak kabul edilir. Dağ, taş-kaya, ağaç, su ve ateş gibi tabiatın en önemli varlıklarının birer ruh taşıdığına inanan Şamanistler, bu unsurların tamamını yer-su ruhları adı altında toplamışlardır.

Masallarda, Şamanizm’de yer-su ruhları olarak adlandırılan unsurlar ‘kült’ olarak geçmektedir. Yani su ruhu su kültü, ateş ruhu ateş kültü, ağaç ruhu ağaç kültü olarak düşünülmüştür. İncelediğimiz masal metinlerinde bu kültlere çok sık rastladık.

Ahmet Yaşar Ocak’a göre herhangi bir kültün ortaya çıkabilmesi, üç koşulun bir araya gelmesine bağlıdır. Bunlar, külte konu olabilecek nesne veya şahsın varlığı, bu nesne veya şahıstan insanlara fayda veya zarar gelebileceğine inanılması, fayda ve zararı insanlardan uzaklaştıran kurban kesme, adak adama, ziyarete gitme gibi uygulamaların mevcut oluşudur (Ocak, 1983: 70).

“Kült, yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınmadır” (Artun, 2002: 6).

Türk kültüründe beş asli unsur bulunduğunu söyleyen Özkul Çobanoğlu, bu unsurları su, ateş, ağaç, maden ve topraktan ibaret sayarak, tabiatta bulunan bütün varlıkların, bu beş unsurdan birine ait olduğunu ifade eder.

Bütün bu düşünceler ışığında Şamanizm’deki yer-su ruhlarının, masallarda kült olarak varlığını devam ettirdiğini görüyoruz. Masal dünyasındaki ağaçlar, sular, dağlar, taşlar kimi zaman kahramana yardım eden, olağanüstü insanları barındıran tabiat unsurları olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla bu unsurları Şamanizm’in yansıması olarak kabul edip, başlıklar altında incelemeyi uygun gördük.

5. 1. 2. 2. 1. Dağ Kültü (Dağ İyeleri)

Masal dünyası içinde dağların geniş yer kapladığını görüyoruz. Bazen kahramanların çeşitli sebeplerden ötürü dağa atıldıklarını, bazen dağda bulunan bir mağarada dağ iyeleri olarak nitelendirebileceğimiz farklı türden yaratıkları ve bu yaratıkların fonksiyonlarını, bazen üvey annenin istemediği çocukların babaları tarafından dağa tek edildiğini görmekteyiz.

5. 1. 2. 2. 1. 1. Kahramanların Dağa Terk Edilmesi

Masal kahramanı olayların akışı içerisinde çeşitli zorluklar ile karşı karşıya kalır. Kimi zaman bedduaya uğrayarak elde edilmesi zor bir güzelin peşine düşer, kimi zaman sevdiği kişiyle evlenebilmek için buram buram ölüm kokan, tehlikelerle dolu yolculuklara çıkar, kimi zaman da istenmeyen, ortadan kaldırılmaya uğraşılan kişi olur.

Masalların birçoğunda gözden kaybedilmek, öldürülmek istenen kahramanların dağa terk edildikleri görülür.

Çöpçatan masalında padişahın veziri, padişahın oğlunu alarak dağ başına götürür:

“Vezir oğlanı atının arkasına alıp bir dağ başına götürür, orada karnına bir hançer saplayıp attan aşağı atar” (AKM, 472).

Habibe masalı, babası tarafından dağa bırakılan bir kızın başından geçenleri anlatır:

“Adam karısından kurtulamayacağını anlayınca kızını yanına alarak oduna gider (...) Adam kızını oralarda bırakarak eve döner” (AKM, 516).

Kaz Çobanı ve **Tuz Kadar Sevgi** adlarını taşıyan Afyonkarahisar masallarında da kahramanların dağa terk edildiği görülür:

“Kardeşi ile birlikte uzak bir dağın başına odun kesmeye gider. ‘Sen burada kes, ben biraz daha ileride keseceğim’ diyerek kızıdan ayrılır” (AKM, 609).

“Arap cellat: ‘Bunun kellesini ben uçururum’ diyerek çocuğu oradan uzaklaştırır. Saraydan uzak bir dağa vardıklarında cellat çocuğa demiş ki: ‘Şehzadem ben seni çok seviyorum’ (AKM, 634).

Şehzadeyi çok sevdiğini söyleyen cellat onu öldürmeye kıyamaz ve şehzadeyi dağa bırakır. Şehzadenin gömleğini öldürdüğü bir hayvanın kanına bulayarak padişaha götürür.

Kardeşini öldürmeye kıyamayan ağabey onu dağ başında bırakır. **Külden Eşek** masalından alınan bölüm şöyledir:

“Nasıl etsek bu hacımızı öldürsek mi? Bu emektardır, bizim çok zahmetimizi çekti, götürelim bir dağa bırakalım nereye giderse gitsin” (EM, 340).

Ayşecik masalı, babası tarafından dağa bırakılan bir kızın başından geçenlerin anlatıldığı bir masaldır:

Gidiyeler, ele bi dağın başına çıhardıy bunu, deyiş, ‘Sen aburalardan topla, ben de gedim avu taraflardan toplıyım gelim gidek’ (...) gaçıy, goyiy geliy, gız galıy dağın başında” (ERZM, 468).

Şağlam Molla masalında kız kardeşini dağa bırakan kişi ağabeyidir:

“Ondan sonra da deyiş, ‘Bacı sen de benim dizime yat. Ben de seni bekliyorum’ Yatıy bacısı dizine, gahıy baxısı uuyıken, usulleyin başını yere goyiy; bohçadan da birez besgimet goyiy gedyi hacısını, dağın başına” (ERZM, 511).

Erzurum’da anlatılan **Topal Leylek** masalında masal kahramanı, diğer masallardan farklı olarak bir hayvan tarafından dağa götürülür:

“Kızı leyleğe verir. Topla leylek kızı alır ve gider. Bir dağın başına bırakır” (ERM, 33).

Üvey annelerinin kendilerini öldüreceklerini duyan çocuklar, evden kaçarak dağa sığınır. **Gülanber Hanım** adlı bu masalda dağa terk etmeden ziyade, kişilerin kendi rızalarıyla dağa sığınmaları söz konusudur:

“Çocuklar bunu duyunca sofrayı orada bırakıp dağa kaçarlar. Kardeşi dağda çalı çırpıdan bir kulübe yapıp kardeşini bu kulübenin içine koyar” (ERM, 99).

İngiliz Kralı masalında annesinden dayak yiyen çocuk kurtuluşu dağa kaçmakta bulur:

“Ben bir rüya gördüm, annem hayrola demeyince söylemedim. O da beni dövdi’ Hoca da hayrola demeyince ona da söylemez. Çocuk ağlayarak dağa çıkar” (ERM, 129).

Şamdan masalında kahraman değil, bir şamdan dağa atılır. Ancak dağa atılan bu şamdanın içinde babasından kaçan bir kız vardır:

“Götürün bu şamdanı dağın eteğine atın gelin” (ERM, 271).

Ne İdim Ne Oldum Ne Olacağım? masalında padişahın emriyle kızı dağa atılır:

“Neyse padişah kızını odasına göndermiş. Vezirlerine: ‘Bugün mü olur, yarın mı olur; bunu dağa çıkartın, öldürün’ der” (GM, 256).

Senem’in yaşadıkları **Çapanoğlu Senem** masalında gözler önüne serilir:

“Senem’in başının altına bir taş koydu, üzerine biraz ot koydu. Senem’i o dağın başına bıraktı, atına atladı, yola koyuldu” (GM, 351).

Gümüşhane ve Bayburt Masalları kitabında bulunan **Muradına Nail Olmayan Dilber**’de de kahraman dağa bırakılır. Ancak buradaki durum verilen diğer örneklerden farklıdır. Öldüğü sanılan kız, bir dolaba konulur ve dolap dağın tepesine bırakılır. Böylece ölen kızın güvende olacağı düşünülür:

“Buna istediği gibi bir dolap yaptırırılar, bir dağın tepesinde; kardeşleri, babası her gün gelip ağlayıp ağlayıp giderler” (GBM, 443).

Memleketi terk ederek dağa çıkan çocuk motifi **Padişahın Oğlu ile Çoban Oğlu** masalında da karşımıza çıkar:

“Bu çocuk memleketini terkedip bir dağın başına çıkar” (GBM, 496).

Oğlunun haylazlığından ve yaramazlığından usanan babanın onu dağa bıraktığına **Yaramaz Çocuk** masalının satırlarını okurken rastlıyoruz:

“Çocuk babasıyla güle oynaya odun kesmeye gitmiş. Dağa varmışlar” (MKM, 249).

Baba oğlunu kandırıp dağa bırakır ve sessizce oradan uzaklaşır.

Padişahın Üç Kızı masalında hem dağ kültü motifiyle hem de dağ iyisi olarak kabul edebileceğimiz dev ile karşılaşırız:

“Götürelim filân dağın başındaki yangın gulesine bu çocukları atıverelim” (TM, 242).

Dağdaki çocukları bulan dev onları alıp kendi evine götürüyor:

“Şimdi çocuklar dağ başında gulübede kaldıktan sonra ordan bunları bir dev alıp götürüyor. Şimdi dev bu çocukları evine eletiyor. On on iki yaşlarına gadar bunları büyütüyor” (TM, 243).

Nartanesi masalının kahramanı olan Nartanesi, üvey annesi tarafından sevilmemektedir ve babasının kandırmasıyla dağa götürülüp orada bırakılır. Nartanesi’nin üvey annesinin kocasına söylediklerine kulak verelim:

“ Bu gızı al oduna get, onu odun dağında bırak gel” (TM, 284).

Nartanesi, masalın ilerleyen bölümlerinde çocuklarını öldürmekle suçlanır. Bu sebeple cezalandırılmak için dağa terk edilme durumuyla tekrar karşı karşıya kalır.

“ ‘Eyi kesmiş ne deyelim, ne yapalım bunu?’ ‘Eee bunun gözlerini oyun, dağa goyverin’ Götürüyorlar gözümü oyuyorlar bu gız çocuğumun. Götürüyorlar dağın oraya bir yerine goyveriyorlar, becene bir yere, Allah tarafından iki aslan eniği peyda oluyor.

Bunları bir gadıncağızın çocuğu götürüp gucağına veriyorlar. Allah tarafından çocuk iyi oluyor. Çocuğu defnetmiyorlar, aynı aslanın annesi emdiriyor, besliyor” (TM,287).

Yusufçuk masalında baba çocuklarını çuvala koyarak ağaca asar ve onları dağda tek başlarına bırakıp gider:

“Babası birgün bunları almış, eşeğe bindirmiş: ‘Haydi oduna gedelim’ demiş ve odun dağına varmışlar. Babası demiş ki: ‘Sizi çuvala gatayım, üşümeysin, şuraya da asayım, ben odunumuzu yapıncaya gadar durun’ demiş. Onlar da inanmışlar” (TM, 465).

Sen mi Sabır Ben mi Sabır? masalında üvey anne tarafından sevilmeyen kızlar babalarına kanıp dağda kalırlar:

“Gızlarını biraşmış bu dağ başında, çekip getmiş” (VM, 282).

Ağabeyi, aile namuslarını lekelediğini düşündüğü kız kardeşini öldürmeye kıyamayıp dağa terk eder. **Havı Sait’in Kızı** adlı masalda bu bölüm şöyle anlatılır:

“Bunnar evden çıhmişlar. Getmişler, getmişler...Gız abisine demiş: ‘Abi bu yol dağa gidi, hacin yolona getmiyi’ Oğlan buni götöri bi dağın başına” (VM, 305).

Gül Senem masalında dadı, kıskandığı Gül Senem’in gözlerini oyarakonu dağa terk eder:

“Bu kör gız, orda ağılarkan, önüne inci mercan yığılıyor ağıladıkça. Orada bir dağın başıyumuş, kimse yok. Oralara yakın bir yerde de bir Avcı Ahmet varımış. Bu adam diyor ki: ‘Ben bugün ava gedecâm’ Ava gediıyor. Bu adam gederken gederken, bunun av köpeğı goşuyor. Goşun, dutuyor bu adam geliyor bakıyor ki, bir kör gız! Kör gız ağılıyor. Adam diyor ki: ‘ben bu körü alıp, evime götürürüm’ diyor” (YÇM, 226).

Cezalandırılmak istenen bir başka kahraman **Mayıl ile Âbı-ı Güneş** masalındadır:

“ ‘Padişahım, gel biz bunu götürek, gözünü oymadan. Gorku Dağı’na atak. Gorku Dağı’nda canavarlar parçalar, bize hacettiğı galmaz. Sen de baba gatili olman’ demişler” (YÇM, 238).

Ne İdim Ne oldum Ne Olacağım masalında gözünün önünde eriyip giden kızının durumuna dayanamayan padişah, onun dağa bırakılmasını ister. Kahramanın dağa bırakılış sebebinin farklı olması, bu masalı benzerlerinden ayırmaktadır:

“Üzüntüden kahrolan baba, kızının gözleri önünde eriyip gitmesine dayanamaz Birgün vezirlerini çağırarak emir verir: ‘Kızımı benim ulaşamayacağım bir dağın

başına bırakın. bari gözüm görmesin' Vezirleri kızı alarak bir dağ başına atarlar'' (AKM, 488).

Dağa bırakılan kişiler kendi istekleriyle dağa kaçtıkları gibi çoğu zaman üvey anne baskısıyla babaları tarafından, bazıları da cezalandırma amacıyla kocaları ya da ülkenin padişahı tarafından dağlara atılır. Dağlara bırakılanların hiçbiri ölmez, aksine hepsi mutlu sona ulaşır. Bu durum, dağın ya da dağın sahip olduğu düşünülen ruhun koruyuculuğu ile açıklanabilir.

Çöpçatan masalında vezirin hançerleyip dağa bıraktığı şehzade, bir keçi tarafından bulunarak emzirilir ve kurtulur. **Nartanesi** masalında da dağa bırakılan kız çocuğunun da aslan tarafından emzirildiği görülür. Bu iki masalda dağ iyesinin hayvan kılığında kahramana yaklaştığını, onu sütü ile besleyip hayata döndürdüğünü söylemek mümkündür. **Padişahın Üç Kızı** masalında da hayvan şeklindeki dağ iyesinin yerini bir dev alır. Saçları yıldız gibi parlayan biri erkek biri kız iki çocuk teyzeleri tarafından kiskanılır ve dağda bulunan bir kulübeye terk edilir. Kulübede bir müddet kalan çocukları bir dev alıp kendi evine götürür, orada onları besler, büyütür ve böylece çocukların hayatını kurtarır. Dev, keçi ve aslanın zor durumda bulunanlara, çaresiz bir şekilde dağ başında kalanlara yardım eli uzatan, değişik kılıklarda karşımıza çıkan dağ ruhları olduğunu düşünüyoruz. Yine bu hayvanlar, Şamanizm'de hayvanların efendisi olarak bilinen hayvan tarafından da gönderilmiş de olabilir.

Dağa götürülerek oraya bırakılanların başlangıçta başına geleceklerden haberleri yoktur. Kahramanları dağa terk edecek kişi, çoğu zaman onları odun kesmek, pancar toplamak gibi bahanelerle kandırarak dağa getirir. Kahramanları dağa bırakan kişi genellikle ikinci karısının baskısından bunalan babadır. O, hava kararmaya başladığında bir fırsatını bularak kaçıp evine geri döner. Kahramanlar, dağ ile baş başa kalırlar. Bazen, dağ kulübesinde av mevsimini geçiren bir padişah oğlu, bazen de yukarıda örneğini verdiğimiz hayvan şekline girerek göze görünen dağ ruhlarıyla karşılaşrlar. Onların yardımı kahramanı selâmete erdştirir. **Ne İdim Ne Oldum Ne Olacağım?** masalında da hasta olan kız, sağlığına dağa atıldıktan sonra orada bulduğu su ile kavuşur.

Babalarından kaçan, memleketlerinden, hayatlarından ve yaşadıklarından sıkılan kahramanların da rahat etmek ve izlerini kaybettirmek için dağa firar ettikleri görülür.

5. 1. 2. 2. 1. 2. Mağaralar ve Mağaraların Sahipleri

Mağaralar, dağların bir parçasıdır. Çoğunlukla dağların tepeye yakın kısımlarında veya eteklerinde bulunan bu oyuklar, masalarda, kahramanların sığınıp tehlikelerden korundukları yerlerdir. Kahramanlar bu mağaralara girdiklerinde değişik canlılarla, cin, peri gibi ruhanî varlıklarla karşılaşır. Kimi zaman kahramanlar bir hayvanı takip ederek, kimi zaman da tepede gördükleri ışığa doğru ilerleyerek orada bir mağara olduğunu fark ederler. Bunlarla ilgili örnek masal parçalarını şöyle sıralayabiliriz:

Kahramanın hayvanları izleyerek mağaraya girdiği iki masal vardır. İlk masal Erzurum'dan derlenen **Hüsnü Yusuf** masalıdır:

“Kuş bir mağaradan içeri girer. Kız da onun peşinden gider. Bu mağaranın bir han kadar büyük olduğunu görür. Sıra sıra odaları vardır (...) Akşam olunca bütün kuşlar gelirler” (ERM, 43).

Kesik Kafa masasında da mağara motifi yer alır. Bu masalda ailesi tarafından getirilip mağaraya bırakılan kız, beyaz bir koyunun peşinden giderek mağaranın içinden yer altına iner:

“Davulla zurnayla askerle bu kızı Yemen Dağı'na götürürler. Kızı bu mağaranın içine koyup hepsi geri memleketlerine dönerler (...) Biraz sonra bakar ki, bir kesik kafa gelip merdivenlerden yukarı çıkmaya başladı (...) Beyaz koyun gider kız gider, beyaz koyun gider kız gider ve bir mağaradan içeri girerler, yerin altına inerler” (ERM, 84-84, 87).

Çobanın Rızkı masasında kahramanın mağarayı bulmasını sağlayan bir inektir:

“Gede gede inek varmış bir mağaraya girmiş. Arkası sıra da bir çoban girmiş. Çoban girmişmiş, içerde mağaranın içinde, bir ağsakallı oturuyor” (YÇM, 122).

Yüzük Kaçıran Kuş masasında mağaranın içinde bir ev oluşu önemli bir husustur:

“Kız, ihtiyarın tarif ettiği mağaraya girer. Mağaraya girdiğinde orada bir ev görür ve evden içeri girer” (ERM, 47).

Nar Tanesi masasında kahraman yolda giderken bir ışık görür. Gördüğü ışık onu bir mağaraya çıkarır:

“Yolu tutup yukarı çıkar. Karşısında bir ışık görür ve ışığı takip ederek bir mağaraya gider. Mağaradan içeri girip kapının arkasında saklanır” (ERM, 136).

Mezarda Helva Pişiren Keloğlan adlı masalda mağaradan içeri giren Keloğlan, dayalı döşeli bir yer ve süslü bir havuzla karşılaşır:

“Hiçbir şeyden haberi olmayan Keloğlan koşarak mağaraya girer. Bakar ki mağaranın dört tarafı serili, döşeli; ortada bir su akıyor, havuz şeklinde has yer. Gidip oradan doldururken bir kız bunun boynuna bir sille vurur” (GBM, 492).

Aslan Mehmet masalında mağara, kötü iyeler olarak nitelendirebileceğimiz devlerin mekânıdır:

“Bi becene dağa düşmüş, dağın tepesine çıkmış, bi mağara var, mağaranın içine yerleşmiş bu. Bakmış ki manzara başga. Bu mağara devlerinmiş” (TM, 234).

Benli Dilber masalının kahramanı Dilber, aradığı Bahtiyar’ı dağın başındaki bir mağarada bulur:

“Birgün bir dağın başına varıyor, o dağın başında bir su kenarında otururken akşam olunca bir daş yarığına giriyor. Akşam üstü oraya periler gelmişler, orda yıkanmışlar. Periler, padişahları olan Bahtiyar’ı yıkamışlar. Mağaranın içine girmişler, arkalarından giz da enmiş. Periler, Bahtiyar’ı yatırmışlar. Gendileri de odalarına girmişler, yatmışlar. Giz, oğlanın yattığı yere sokulmuş” (TM, 279).

Devin kanını izleyerek mağaraya ulaşan kahraman **Zümrüdüanka Kuşu** masalında heyecan dolu bir maceraya atılır:

“Devin ganına düşmüşler, izleyi izleyi bir mağaraya gelmişler, devin ganı mağaradan aşşağı enmiş. Şimdi bu mağaraya baksalar ki, mağara burcu burcu kokuyor” (TM, 292).

Masal kahramanına yardım edecek varlıklar bazen mağaraların içinde bulunurlar. Örneğin **Padişahın Oğluyla Hizmetkârı** masalında Musa, yapması gerekenleri mağaraya gelen güvercinlerden öğrenir:

“Musa’yla ikisi gede gede bir mağaraya varırlar (...) Musa da mağarada şöyle düşünüp durur. Tam o sırada mağaraya iki güvercin gelmiş” (TM, 395).

Sihirli Yüzük masalında mağara, yılanlar padişahının yaşadığı yerdir:

“Yılan busalı dile geldi (bu, yılan padişahının gızıyımış): ‘İnsanoğlu beni falan mağaraya götür, goyver. Sen de arkamsıra gel. Senin dünyalığını verdireyim. Ben yılan padişahının gızıyım’ dedi” (YÇM, 30).

İki Yılanla Evlenen Kız masalında mağara sığınak olarak kullanılmaktadır:

“Bu gızı götürüyorlar, uzak bir yere atıyorlar. Atdıktan sonra, orda da yakında bir köy varımış. Bu köyde de bir mağara varımış. Bu giz, o mağaraya yerleşiyor.

Etrafındaki gonşuları da yatak filan veriyorlar. Gız, o mağarada galyor. Orada, bir yılan dile geliyor” (YÇM, 111).

Parlak Ahmet masalının kahramanı, kendisini zengin eden altınları bir mağarada bulur:

“Oraya giriyor bakıyor ki, bir mağara! İçinde kırk sandık, hepsi de altın dolu! Bu oğlan iki şundan iki bundan, iki şundan iki bundan derken, bir mendil dolusu altın yapıyor, gapılarını da kitliyor, altınları mendilinen odunların arasına koyuyor” (YÇM, 185).

Hüsni Yusuf masalında, kahraman darı, pirinç yemediği halde kızın tarağını alıp giden kuşun sırrını merak ederek onu bulmaya karar verir. Yola düşen kız, topal bir kuşu takip ederek mağaraya girer. Bir köşeye saklanan kız, karanlık çökünce mağaranın kuşlarla dolduğunu, bu kuşların şekil değiştirerek erkek olduklarını görür. Bu kuşları dağ ruhları olarak düşünebiliriz. Kuşların şekil değiştirebilme özellikleri onların iye olarak düşünölmelerine de yardımcı olmaktadır.

Türklerin destan ve efsanelerinde mağara motifinin oldukça önemli bir yeri vardır. Bu halk anlatılarında mağaralar bazen ilâhî tebliğın geldiği, bazen ilk insanın yaratıldığı yerler olarak karşımıza çıkar. **Çobanın Rızkı** masalında, masalın ana temasına yön veren aksakallı kişi, dağdaki bir mağaranın içinde oturmaktadır. Bu aksakallı, mağaranın duvarlarından damlayan sulara bakarak insanların rızkı hakkında hüküm vermekte , bir neci onların geleceğini söylemektedir. Aksakallının bu görevi, şamanların geleceği görebilme yetenekleriyle benzerdir. Bununla birlikte aksakallı, dağın ruhu da olabilir.

Dağlar ve mağaralar iyi ve yardımcı barındırdığı gibi, kötü ruhların makamı olarak da masal metinlerinde kendilerine yer bulurlar. Örneğin **Aslan Mehmet** masalında olağanüstü yaratıklar grubunda yer alan devler, kahramanı sürekli zor duruma düşürmeye çalışırlar. Bu devler dağdaki bir mağarada yaşamaktadırlar. Dolayısıyla devlerin, kötü ruhların bedenleşmiş şekilleri olarak dağları mesken tuttıklarını söyleyebiliriz.

Dağ iyeleri olarak kabul edebileceğimiz varlıklardan biri de perilerdir. Onların da meskeni dağlardır.

Mağaralar bazen de kahramana lütuflar sunan mekânlar olma özelliği gösterirler. Tabii burada kahramana iyilik yapan, onu ödüllendiren mağaranın kendisi değil, içindeki yaratıktır. Bu konuya örnek olarak vereceğimiz iki masal vardır. Yukarı

Çukurova'dan derlenen **Sihirli Yüzük** masalında yılanları ölümden kurtaran kahraman. bu vesileyle yılanlar padişahının kızıyla tanışır. Yılan, onu mağaraya götürerek ailesiyle tanıştırır. Yılan kendisini kurtaran kahramana bu iyiliğinin karşılığı olarak yılanlar padişahından yüzüğünü istemesini tembihler. Yılanlar padişahının sahip olduğu bu yüzük sihirlidir. Yüzük yalanıp dize vurulduğunda iki tane arap çıkar ve kendisine verilen emirleri eksiksiz yerine getirir. Sonuçta, yüzüğe sahip olan kahraman, hayatının geri kalanını mutluluk içinde ve rahat geçirir. İşte ona bu imkânı sağlayan, mağaradaki yilandır. Yardımcı yılanın konuşması hususu da gözden kaçmamaktadır. Dolayısıyla konuşan, yardım elini uzatan, yaşamını mağarada sürdüren yaratık, yılan şeklindeki iye olabilir.

Parlak Ahmet de girdiği mağarada kırk küp dolusu altın bulur. Bu altınlar sayesinde rızkı artar, zenginleşir, rahata ve mutluluğa yelken açar. Bu olayı dağ iyesinin kahramana yardımcı olarak yorumlayabiliriz.

5. 1. 2. 2. 1. 3. Dağda Yaşayan İyeler

'Mağaralar ve Mağaraların Sahipleri' başlığı altında dağlarda yer alan mağaralar ve bu mağaralar içinde yaşayan, dağ iyesi olabileceğini düşündüğümüz varlıkları anlatmaya çalışmıştık. Bu bölümde de dağlardaki yaratıklardan bahsedip bu yaratıklar ile dağ iyeleri arasında bir bağlantı kurmaya çalışacağız.

Kurnaz Besleme masalında kara kız ateşi gördüğü yere gidince orada yaşlı bir adamla karşılaşır:

"Kara kızı indiriyorlar, bakıyor her taraf karanlık, yalnız bir dağın başında bir ateş yanıyor. Ateşin olduğu yere gidiyor, orada iki kazan kaynıyor, bir ihtiyar sakallı da kazanların başında oturuyor" (EM, 320).

Bengiboz masalında, padişahın oğlu dağda bir saraya rastlar. Bu sarayın içinde de Dünya Güzeli bulunmaktadır. Olağanüstü özelliklere sahip olan Dünya Güzeli dağ ruhu olmaya uygundur:

"Bir müddet gittikten sonra şehzade bir dağın üzerinde pırıl pırıl parlayan bir şey görür. 'Bengiboz, şurada çok güzel birşey görüyorum. Ne olur dur da ben gidip oraya bakayım ki bu nedir?' Bengiboz durur: 'Şehzadem in ama orada dünya güzeli vardır' (...) Bir dağa çıkarlar ve büyük bir saray görürler. Sarayın içerisinde bir kız, durmadan nakış işlemektedir" (ERM, 63-64).

Hayat Otu masalı Şamanist unsurların çok fazla yer aldığı bir masaldır. Bu Şamanist unsurlar arasında dağ iyesi de bulunmaktadır:

“Kendisi bu ateşi tekrar çoğaltır, odun atar. hayvanlarla beraber ısınırlarken etraftan bir ses gelir: ‘Dondum, üşüdüm, buydum. Kurtaran yok mu...? (...) Bu kadın tulsımlı imiş” (GBM, 434).

Kuş Şahı masalında Cevher (Gevher) Dağı adındaki bir dağdan bahsedilir. Dağın tepesinin cevherlerle kaplı olduğu düşüncesi dağın Cevher Dağı olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Masalda adı geçen bir başka dağ da Billur Dağı’dır:

“O ileşin olduğu yer Cevher Dağı’yımiş. O dağın başı hep cevhermiş. Goca guşlar endiği gibi ileşi almış ve dağın başına çıkmışlar (...) Oğlan yuvarlanı yuvarlanı çıplak bir vaziyette dağın o bir tarafına ulaşıyor. Oraya varmışlar, gafası guş gendisi, yani vücut tarafı insan olan biriyle garşılaşıyorlar (...) ‘Gevher Dağı deyi bir dağda yuvamız vardı, annem bizi yuvada dururkan peri memleketine kaçmış, periler bunu yakalamış ve götürmüşler. Annem yalvarmış, yuvada yavrularım aç galdı deyi, beni bırakın, bi daa bu memlekete aşmam, size yemin ederim, yedi sekiz gün sonra annem geldi. Biz açlıktan bir hoş olduk, bize annem böyle anlatdı, Billur Dağı’ni bıraktık, orda yuvamız vardı annemden böyle duyduk, her ihtimalle garşın periler oraya yakın olması lâzım. Bunu o dağa gadar götürün” (TM, 372, 374).

Dağlar, ürkütücü ve tehlikeli oluşları yüzünden masal kahramanlarının çekindikleri mekânlar olmuşlardır. Kahramanın anne veya babası bazı durumlarda oğullarının veya kızlarının dağa gidişlerini yasaklar. Aksi halde dağda bulunan kötü ruhlar onlara zarar verebilir. **Kazan Kafalı Kazma Dişli** adlı Çukurova masalında yukarıda anlatmaya çalıştığımız durum söz konusudur:

“ ‘Yalnız oğlum şu garşıkı dağa sakın getme. Orası ‘Aslanlar Dağı’dır. Gedersen, hemen seni parçalarlar, seni öldürürler. Sürünü de yerler’ demiş (...) ‘Oğlum, sen ‘Aslanlar Dağı’na getmişsin, orada seni parçalarlardı, noldu? Bak oraya gettin amma, bu defa sözümü dinleyeceksin. Şu dağ, ‘Kaplanlar Dağı’ sakın ha oriye getme’ demiş” (YÇM, 126).

Dev Garısı masalında kahramana yardımcı olacak kız, dağın tepesinde ortaya çıkıyor:

“Oğlan getmiş, bir uçsuz bucaksız depeye raslamış. O depeye oturmuş, torbasında neyi varısa çıkarıp yemiş. Babasının yaptıkları aklına gelmiş, başlamış ağlamaya. Sonra, gözünü açıp, bir bakmış ki, garşısında dünya güzeli bir gız!” (YÇM, 131).

Korkak Ahmet masalında dağ, devlerin yeridir:

“Ahmet Ağa, yanalıyor, devin olduğu yere gidiyor. Ahmet Ağa, şöyle bir müddet dağın etane doğru yaklaşınca, galan devin de geliş saati yaklaşmışımış, artık şehere gedecekmış. Allah, bir inilti, bir gürültü, neredeyse dağlar yıkılacak” (YÇM, 149).

Dağların devlerin mekânı olduğu bir başka masal **Nar Adlı Kız** masalıdır:

“Gediyor gediyor, bir dağın başına varıyor. Sağa bakıyor, sola bakıyor, tabii, analıktan beziyor bu gız. Bezdiği için evden kaçıyor. Gederkeni bakıyor ki, çok uzaktan bir ışık görünüyor. Diyor ki: ‘Şu görünen köye gadar gederim’ diyor. Öyle dedikten sonra gediyor gediyor, varıyor kine, vardıği ev, bir devin evi! İki üç tene gız oturmuş, iş işliyor. Dev de dağda” (YÇM, 159).

Bu başlık altındaki son örneği **Üç Bacı** masalından vereceğiz. Bu masalda Nurşen Hanım adında dağda oturan ve olağanüstü özelliklere sahip olan bir kadın vardır. Kahramanın başına felâketler getiren, yanına yaklaşmaya çalışan insanları taşla döndüren bu kadının, kadın kimliğine bürünmüş dağ ruhu olabileceği fikrindeyiz:

“ ‘Nurşen Hanım, ben gidiyorum sen de gel’ diyor. Amma çocuk yüzüğü yalamayı unutuyor. O anda ses geliyor, diyor ki: ‘Dize kadar taş ol’ çocuk dize kadar taş oluyor (...) ‘Nurşen Hanım’ diyor. Nurşen Hanım ‘Göbeğene gadar taş ol’ diyor. Bu çocuk daş oluyor (...) Bir daha çağırıyor. Nurşen hanım: ‘ Göğsüne gadar daş ol’ diyor. Çocuk daş oluyor. Birden aklına babasının verdiği o dualar geliyor. O duayı okuyunca vücudunu örten bütün taşlar dökülüyor” (YÇM, 219-220).

Masallardan alarak örnek verdiğimiz bölümleri Şamanizm ve dağ kültürü açısından yorumlamaya çalışalım. **Kurnaz Besleme** masalında dağda yanan ateşin yanında bulunan, kaynayan iki büyük kazanın başında oturmaktadır. Kazanların başında oturan sakallı ihtiyar, şaman efsanelerinde kazanın başında, şaman olacak kişinin kemiklerini kaynatarak onları yenileyen ihtiyarı hatırlatmaktadır. Efsaneye göre şaman adayının rüyasında gördüğü ateşin başındaki ihtiyar da tıpkı masalımızda olduğu gibi dağda bulunmaktadır.

Hayat Otu masalında kahramanı, dağ iyesine doğru sürükleyen bir geyiktir. Ava giden kahraman bir geyik vurur Avcı tarafından vurulan fakat ölmeyen geyik kaçır. Kahraman kaçan geyiğin peşinden giderken karanlık çöker. Dağda yanan bir ateş görerek oraya doğru yönelen kahramanın kulağına birtakım sesler gelir. Daha sonra bu seslerin elinde değnek olan tılsımlı bir kadından geldiği anlaşılır. Bu kadın, elindeki değnekle kahramana vurarak onun taşlaşmasını sağlar. Konuşması, dağda bulunması,

sihir yapması bu kadının dağ iyisi olduğu konusundaki şüpheleri arttırmaktadır. Ayrıca geyik ve ateş de Şamanist unsurlardır. Bu masalda ateş,dağ iyisinin, kişileri tuzağa düşürerek kendisine çekmek için kullandığı bir araçtır. Geyik de kahramanı peşinden sürükleyerek dağ ruhuna ulaştıran bir başka varlıktır. **Hayat Otu** masalında dağ iyisi, ateş kültü ve geyik gibi Şamanistik unsurların bir zincirin halkaları gibi birbirlerini tamamladıkları görülür.

Kuş Şahı masalında perilerin, **Korkak Ahmet** ve **Nar Adlı Kız** masallarında devlerin mekânı olan dağlar, hem iyilik hem de kötülük yapabilecek varlıkları barındırmaktadır. Dağ iyelerinin, insanları çeşitli sebeplerle cezalandırma yöntemlerinin devler olduğunu söyleyebiliriz. İyeler, devleri insanların üzerine yollayarak onları zor durumda bırakmak suretiyle sıkıntıya sokarlar. Çoğu zaman kötülük sembolü olarak masallarda yerini alan ve bir kısmı dağlarda yaşayan devler, dağ iyelerinin görünen yüzleri olarak da düşünülebilir.

Üç Bacı masalında, Nurşen Hanım'ın dağ iyisi olduğuyla ilgili fikirlerimizi destekleyen faktörler şunlardır: Nurşen Hanım'dan alınarak eve getirilen balık, ışık, ceylan ve tazı ancak Nurşen Hanım da eve geldiğinde hareket eder. Nesnelere canlılık ve hareket gelmesinde Nurşen Hanım'ın ruhunun tesiri olduğunu söyleyebiliriz. Nurşen Hanım, saçlarının yarısı altın yarısı gümüş olan kahraman ile kahramanın babası olan padişahın birbirlerine kavuşmasını sağlamış ve tüm ülkeyi mutlu etmiştir. Ülkede yaşayan insanları mutlu etmesi ve onların rahat yaşamalarını sağlaması yönüyle Nurşen Hanım, Şamanizm'de 'Yurt Anası' olarak da adlandırılan 'Ana Maygıl' adlı dişi ruhu hatırlatmaktadır.

Nurşen Hanım aynı zamanda şamanların bazı özelliklerini taşır. Örneğin, şamana yardım eden ve hayvan kılığında olan ruhlar vardır. Nurşen Hanım'ın da kendisine yardımcı olan ceylan, balık, tazı gibi hayvanları vardır. Nurşen Hanım da tıpkı şamanlar gibi geleceği bilir. En güçlü şamanların kadınlar arasından çıkması, Nurşen Hanım'ın cinsiyetinin de kadın olması onun şamanlara benzediği yönündeki düşüncemizi kuvvetlendirmektedir.

5.1. 2. 2. 1. 4. Diğerleri

Ateşkâr Oğlan adıyla Elazığ'da anlatılan masalda Ateşkâr Oğlan tarafından yaralanan kahramanın ilâcı dağlardan toplanan otlar ve yine dağdaki ağaçtan elde edilen yedi adet çubuktur:

“Viti do. viti do, anam diyor ki, filânca dağdaki ağaçtan yedi tane çubuk kessinler, filânca dağdaki yeşil ottan getirip burnuna tütünsünler, o çubuklarla her yanına birer tane vursunlar. Hapşırır onbeş yaşında bir delikanlı olur, kalkar” (EM, 305).

Gülmez Sultan masalında bir maymun, kahramanımızı alarak dağın başında bulunan kendi evine götürür:

“Meymun gızı alty gedy. Götürüy götürüy... Dağın başında bi eve yendüriy. Meymun silkiniy oluy has, yahuşuhlu bi deliganli” (ERZM, 416).

Yukarıda küçük bir bölümünü aktardığımız Elazığ masalında, dağlar şifa veren otların, ağaçların olduğu mekân olarak karşımıza çıkıyor. Gülmez Sultan’ı kendi evine götüren maymun aslında yakışıklı bir delikanlıdır. Gece olunca maymun kılığında sıyrılarak insan kılığına girer. Şekil değiştirebilen ve hayatını dağda devam ettiren bu varlık, dağ iyesi olarak nitelendirebileceğimiz varlıklardan sadece biridir.

5. 1. 2. 2. 2. Taş Kültü (Taş İyeleri)

Şamanistlere göre taşlar canlı varlıklardır. Ruh taşıdıklarına inanılan taşlar masalarda da belli fonksiyonlarla donatılmış, kahramanlara yardımcı olan, olayın akışını değiştiren birer unsur olmuşlardır.

Masallarımızda geçen taş kültü ile ilgili motifler en çok taş iyeleri ve sabır taşı başlıkları altında yoğunlaşmıştır. Bunların dışında bir masalda şifa veren taş, bir başka masalda da bir kayadan doğan çocuk ile ilgili motifler bulunmaktadır.

Masalarda yer alan taş kültüyle alakalı motifleri alt başlıklara ayırarak inceleyelim.

5. 1. 2. 2. 2. 1. Taşın İçinde Bulunan Yardımcı Ögeler

Bazı masalarda taşın içinden çıkan yardımcılardan masal kahramanına yardım ettikleri görülmektedir. **Ahmet Ağa** adlı Elazığ masalında suyun yanında bulunan bir taş yardımcı unsur olarak göze çarpar:

“Baba filân yerde bir murat var, onun üzerinde bir taş var, sen oraya git. Eline üç tane taş al, o taşları muradın kenarındaki taşa at birini mutlaka o taşa değdir. Bir tanesi değse yeter. O zaman benden selâm söyle, binanın altından bir avuç toprakla her ağaçtan bir çiğit versinler, arkana bakmadan dön gel (...) Yılanla babası gene aynı muradın kenarına gidip taş atıp dileklerini söylüyorlar. Yüz tane aynı renkte, aynı boyda atıyla gelip, kızı alıp konağa götürüyorlar (...) Yılan sürüne sürüne gene o

muradın kenarına gidiyor. o taşın altından güzel bir at çıkartıyor, elbisesini değiştiriyor, tozu dumana katarak düğünün olduğu yere geliyor” (EM, 399-400).

Kara Dirhem Hokkası masalında üç tane taş ve bu taşların özelliklerine dair bilgiler vardır:

“Babası bunların yanına gelince bu çocuk resmi tazim ediyor, bir taşın deliğinden içeri sokuyorlar (...) ‘Ben artık gideceğim’ ‘yok, nereye gideceksin, daha şu karşıki taşın deliğinde benim hemşerimin payı tahtı var, daha oraya gideceğiz’ (...) Verelim oğlum ama bu sır taşıdır, kullanamazsan seni öldürür. Birinci kara dirhem hokkası, her ne muradın varsa ondan iste, birinci kara dirhem hokkasını açtın mı istediğin şeyler yapılır. İkincisinde yiyecek , içecek bulunur. Üçüncüsünde de Ecinni taifesinin askeri vardır. Nereyi feth etmek istiyorsan, anında fethedersin” (EM, 441).

Konya'nın Meram ilçesinden derlenen **Topal Kurbağa** masalında, kendisinden elde edilmesi imkânsız şeyler istenen masal kahramanı mezarlıkta bulunan bir taşın içindeki ruhlardan yardım diler:

“Nereden bulsun kışın ortasında çiçeği burnunda hıyarı. Hiç bulmaya imkân yok. Kız, gitmiş kabristana, orda bir selâm vermiş. Taş yarılmış. Kız, ne olur böyle bir isteğim var. Beni bu sıkıntıdan kurtarın. Oradan da taze bir hıyar vermişler (...) Yine gitmiş dilek taşına selâm vermiş. Dileğini söylemiş. Oradan da bir karpuz vermişler (...) Yine dilek taşına gitmiş. Bir selâm vermiş. Taş yarılmış, mezar açılmış. Kız, benim böyle böyle bir dileğim var. Ben kaynanamı görmek istiyorum. Kaynanası ölmüş. Oradan bir melek çıkmış. Gel bakalım demiş. Almış gitmiş kızı” (MKM, 226).

Yukarıdaki masalda kız üçüncü seferde dilek taşının yanına gidip ölen kaynanasını görmek istediğinde mezardan çıkan bir meleklerle karşılaşır. Kızı yanına alarak mezarın ve dolayısıyla yer altının derinliklerine indiren bu melek taş iyisi olabilir, ancak masal anlatıcısı bu yaratığa melek demiştir. Yine taşın yanına giden kız ona her seferinde selâm verir, taşın içindekiler bu selâmı alarak ortaya çıkarlar ve kız dinleyip, onun dediğini yerine getirmeye çalışırlar.

Of Lala adlı masalda taşın içinde yaşayan ve ‘of’ nidasıyla yeryüzüne çıkarak kendini gösteren bir iyeyle karşılaşırız:

“Bir gün yine odun kesmeye gittiğinde yorulur, bir taşın üzerine oturarak; ‘of, of, of’ der. Böyle sesli bir şekilde oflanırken, yer gök sallanmaya başlar. Oturduğu taştan korkunç bir adam çıkar (...) ‘Benim adım Of Lala, sen de of, off! diyerek beni

çağırmadın mı? Söyle derdini. Benim görünüşüme bakma. Ben iyi bir insanım. Dile benden ne diler sen' demiş" (MKM, 276).

Bal Kabağı masalında kayanın içinden bir arabın çıktığını görüyoruz:

"Fakat baba yorulmuş. Bir kayanın üstüne oturup dinlenmek istemiş. Bu arada yorgunluğundan bir of çekmiş. Sesle birlikte kaya yarılmış. İçinden in mi, c,n mi olduğunu anlayamadıkları bir yaratık çıkmış. Yaratık yaklaşınca onun bir arap olduğunu anlamışlar. Arap yanlarına gelmiş. Bir istekleri olup olmadığını sormuş" (MKM, 288).

Vur Tokmağım Vur masalında taşın kovuğunda yaşayan bir adamın varlığı dikkati çeker. Bu adamın, kahramana verdiği sihirli eşyalar sayesinde kahraman rahat bir yaşam sürer:

"Daşın govuğundan erişkin bir adam çıkar der ki: 'Keloğlan bura gel, ne bağırın sen?' 'Ektiğim nohud bitmedi baba.' 'Al hu sofrayı da, açıl sofram deme bakayım, sofrayı al yalnız, sakın açıl sofram deme ha' (...) Gene gayanın başına varıyor ve diyor ki: 'Hay Allah ektiğim nohud bitmedi.' 'Hoyun Keloğlan, bura gel bakayım, ne bağırıyor' 'Ektiğimiz nohud bitmedi baba.' 'Al öyleyse şu eşşeği, sıç eşşeğim deme ha.' (...) 'Hay Allah ektiğim nohud bitmedi.' 'Gel ulan Keloğlan buraya, ne bağırıyor? Al hu tokmağı, vur tokmağım deme bakayım.'" (TM, 348-349).

Naharcı ile Oğlu masalında çocuğu olamayan bir adam kayanın yanında dalgın dalgın otururken kayanın arkasından bir eşek çıkarak kendinin Allah tarafından evlât olarak gönderildiğini söyler:

"Adam böyle müteessir olurukan, gayanın arasından bir eşsek sıpası çıkıvermiş demiş ki: ' Allah, beni sana evlat gönderdi. Gabul ediyon mu?' 'Oğlum, Allah gönderdiyse, ben niçin gabul etmiyem, elbetde ederim.'" (YÇM, 94).

Eşek bir zaman sonra beyin kızını istemesi için babasını beyin yanına gönderir. Eşeği evlat olarak kabul eden adam önce bu isteğe tepki gösterir ancak eşeğin söylediklerini yaparak işleri kolaylaştırır. Eşek bu işin gerçekleşmesi için yapılması beyin isteklerinin yerine getirilmesi için adamın kendisinin çıktığı taşa gitmesini söyler ve yapması gerekenleri anlatır. Burada taş iyelerinin dua edilerek çağrılması ilginç bir durumdur. Kahraman kendisine verilen direktifler doğrultusunda üç kere İhlâs bir kere de Fatıha Suresi'ni okur, sonra da taşın sahibini çağırır:

"Oriye var, üç 'Gulhüvallahu' bir de 'Elham' oku, 'Ya Arap' de, daşa vur. Bir arap çıkar; 'eşsek sıpasının selâmı var, gırk gatur yükü altın, gırk gatur yükü de zümrüd

isdiyor de. Ama gatrıynan isdiyor de' (...) Gene oriye get, benim selâmımı söyle. Sana gırk gatr yükü alaca-garaca, gırk gatr yükü de 'gutnu gumaş' versinler, demiş (...) Sen get, Arap'a benden çok selâm söyle; 'Biyanın sarayının garşısına, bir saray dikedir ki, her daşı bir çeşit madenden olsun' de" (YÇM, 98-99).

Ahmet Ağa masalında taşların yılan ve babasına yardım ettiği, **Kara Dirhem Hokkası**'nda ecinni tayfalarının oturduğu taşların özellikleri, **Topal Kurbağa** adlı masalda dilek taşı mahiyetindeki taşın kahramanın istediği her şeyi verdiği görülmektedir. **Of Lala** ve **Bal Kabağı** masallarında of çekince ortaya çıkan farklı şekillerdeki yaratıkların yardımları söz konusudur. Taşın kovuğundan çıkarak Keloğlan'ı rahata kavuşturan taş iyesi **Vur Tokmağım Vur** masalında yer alır.

Şamanizm'de yer-su ruhları içinde bulunan taş iyesi, kahramanların imdadına koşarak varlığını masalarda da sürdürmektedir. Masalların bir kısmında taş iyesi ile su iyesinin birlikte verildiği görülmektedir. Örneğin **Ahmet Ağa** masalında Murat Irmağı'nın yanında bulunan taşlardan bahsedilir. Kahramanın babası eline aldığı üç taşın murat Irmağı'nın yanında bulunan taşla atar. Taşın içinden çıkan yardımcılar, kahramanın babasının istediklerini verirler. Burada dikkatimizi çeken bir nokta daha vardır. Taş iyesinin ortaya çıkması için ona üç tane taş atılıyor ve atılan üç taştan birinin mutlak surette su kenarındaki taşla değmesi hedefleniyor. Burada üç sayı motifinin varlığı kendini hissettiriyor. Taş iyesi, yine ona doğru atılan taşlarla uyandırılmaya çalışılıyor.

Kara Dirhem Hokkası adlı masalda, taşın içinde bulunanlar ecinni tayfaları ve onların padişahlarıdır. Şamanizm'de taş iyeleri normal insanlardan farklı şekillerde bulunurlar. Masalarda da durumun böyle olduğu görülmektedir. Taşın içinde yaşayanlar cinler, araplar, ecinniler gibi insanlardan farklı, tuhaf ve ürperti uyandıran yaratıklardır.

Taş iyeleri, çoğu zaman masal kahramanları tarafından çağrılırken, bazen de farkında olmadan kahramanların iyelere seslendikleri görülür. Her iki şekilde de taş iyeleri yeri göğü sarsarak, taşı çatlatarak ya da içinde bulunduğu kayayı yararak geldiğini haber verir. Of Lala, yeri ve göğü sallayarak taştan çıkan korkunç bir yaratık olarak tasvir edilir. Of Lala'nın evi yerin altındadır. Bu, onun taş iyesi olduğuna dair ileri sürdüğümüz düşünceyi destekler niteliktedir.

Taşın içinde bulunan, değişik şekillerde yeryüzüne çıkan, ilginç görünüşlü, olağanüstü güçlere sahip yardımcılarının taş iyesi olduklarını söyleyebiliriz. Çünkü onlar

da tıpkı Şamanizm'deki taş ruhları gibi insanlara yardım eder ve onları zor durumdan kurtarırlar.

5. 1. 2. 2. 2. 2. Sabır Taşı

Taradığımız masallardan altı tanesinde sabır taşı motifine rastladık. Bu masallardan iki tanesi Van'dan, diğerleri Afyonkarahisar, Elazığ, Gazi Antep ve Taşeli yörelerinden derlenmiştir.

Sabır Taşı adlı masalda, sabır taşı motifi şu şekilde geçer:

"Geri dönüp sokaktan kara bir taş alıp köyüne sağ salım döner (...) bakar ki, kız taşı bağına basmış ağlıyor bir yandan da bir şeyler söylüyor:

*'Bir ananın babanın bir gızı ola
Memleketi de terkedip gelir mi ola?
Kırk gün okur da kırkinci gün
Kocasını Arap kızı alır mı ola?'*

Kız bunları söyleyince sabır taşı çatlar, parçalanır" (AKM, 544).

Kırk Gün Ölü Bekleyen Kız masalında masal kahramanı olan kız, başından geçenleri sabır taşına anlatır:

"Kız gözlemeğe başlamış, Sultan Hanım sabır taşını eline almış, başlamış anlatmağa: 'Sabır taşı, sabır taşı, sen mi sabır, ben mi sabır? Bir kuş gelmedi mi gergefimin üzerine konmadı mı? Sen kırk gün cenaze bekleyeceksin demedi mi? Annemle beraber kaçmadık mı? Buraya gelmedik mi, demir kapı kapanıp ben içerde annem dışarda kalmadık mı? Sabır taşı, sabır taşı sen mi sabır, ben mi sabır?'

Sabır taşı çat diye çatlamaş, bey de dışarda dinliyormuş. Kız gene devam etmiş: 'Sabır taşı, sabır taşı, beş senedir hizmetçi olmadım mı? Benim eve aldığım gurbet kızı da hanım olmadı mı? Sen mi sabır, ben mi sabır?'

Sabır taşı çat diye çatlamaş, kız tekrar devam etmiş: 'Bu kadar emeklerim boşa gitmedi mi? Sabır taşı, sabır taşı sen mi sabır, ben mi sabır?'

Sabır taşı üçüncü defa çatlınca, dışarıdan bey gelmiş: 'Ben ettim sen etme' demiş" (EM, 448).

Gazi Antep'ten derlenen **Yeşil Kurbağa** masalında başından geçenleri sabır taşıyla paylaşan kız, en sonunda anlattıklarıyla sabır taşını çatlatır:

"şimdi gız sabır taşıynan, bilbil gadahini urgana gor. Sona başından geçenleri onlara anlatır. Gız haneni bitirdeyi kimi sabır taşı çatlar, gadahda da su gaynar" (GM, 276).

Taşeli'de de tıpkı Afyonkarahisar'da olduğu gibi **Sabır Taşı** adlı bir masal anlatılmaktadır. Bu masalın sabır taşı ile ilgili kısmı şöyledir:

“Ağa bana bir sabır daşı getir. eğer unudursan yollaran gara duman bürüsün (...) Gız evin işini görmüş, herşeyini almış, daha sonra da eline bir sabır daşını almış, bir diğere eline de usdura almış ve gız getmiş (...) Getmiş bir ağacın köküne oturmuş. Bir esgi verane yer. Anlatmaya başlamış gız (...) O annatdığı sıra sabır daşı şişiyormuş” (TM, 430).

Van'dan derlenen **Sabır Taşı** ve **Sen mi Sabır Ben mi Sabır** adlı masalarda da çatlayan sabır taşlarının varlığı dikkati çeker:

“Gız, ali götöri sabır taşını odasına. Otori sabır taşının garşısında, başından geçenneri bir bir annati. Evin adami da geli, bi yerde gizleni, buni dinniye. Bahı ki bu başınnan geçenneri annati. Herşeyi tek tek annati. Diyi: ‘Sabır taşı, sabır taşı, sen mi sabır, men mi sabır?’ Sabır taşı çatlıyi” (VM, 280).

“Diyer gız da.alır sabır taşını, gelemtırış piçağını, geçer bi odaya gapanır. Sabır taşını goyar önüne. Gelemtırış piçağını alır eline, der: ‘Sabır taşı, sen mi sabır, ben mi sabır?’ (...) Sabır taşına vurduğu zaman, sabır taşı çatlar” (VM, 285).

Yukarıda örneğini verdiğimiz tüm masalarda ortak tema, masal kahramanının dertlerini anlatması ve bunun neticesinde sabır taşı denilen taşın çatlayarak parçalanmasıdır. Sabır taşının yer aldığı masalarda genellikle mağdur olan ve çile çeken bir kahramanın varlığı söz konusudur. Çoğunlukla, ölen bir kişinin başını otuz dokuz gün bekleyen, dinlenmek için yerini sıkılmamak için aldığı çingene kızına devreden kahraman, başını beklediği kişiyi çingene kızına kaptırır. Uyanan kişi, kendisini kırk gün bekleyen çingene kızı olduğunu zannederek onunla evlenir. Kahramanımız ise o evin hizmetçiliğini yapmak durumunda kalır. Bir gün çarşıya gitmek için hazırlanan evin beyi, evdekilere çarşıdan ne istediklerini sorar. Çingene kızının altın, inci, ayakkabı, kıyafet istemesine karşılık, hizmetçi kız da bir sabır taşı ister. Sabır taşına kavuşan kız, baştan veri başından geçenleri taşa anlatmaya başlar. Kız her: ‘Sabır taşı, sabır taşı, sen mi sabır ben mi sabır?’ dediğinde taş bazı yerlerinden çatlar ve en sonunda da tamamen parçalanır. Bunları hayretler içinde izleyen bey, gerçeği anlar ve çingeneyi cezalandırarak kahramanımızla evlenir.

Bu tip masalarda dikkatimizi çeken bir başka husus, sabır taşını almayan ya da almayı unutan kişinin başına türlü felâketlerin gelmesidir. Felâketlere maruz kalan kişi, kendisinden sabır taşı almasını isteyen söylediklerini hatırlar ve taşları alarak sahibine

teslim eder. Bu felâketleri kişinin başına getirmede taş iyesinin rolü olduğunu söyleyebiliriz.

Sabır taşının rengi ve şekli ile ilgili sadece Afyonkarahisar'dan derlenen **Sabır Taşı** masalında ipucu vardır. Bu masalda sabır taşının 'kara bir taş' olduğu belirtilir. Bunun dışında, masalarda sabır taşının fizikî özellikleriyle ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Sabır taşı adı altında, kahramanın taş iyesiyle konuştuğu, sıkıntısını ve kederini ona anlattığı yani onunla dertleştiği görülür. Böylece taş iyesi, kahramanın konuşarak rahatlamasına yardımcı olur. Anlatılanlar karşısında taşın çatlamasını taş iyesine bağlayabiliriz. Taşı çatlatan, onun dağılmasına sebep olan taş iyesidir. Kızın dertlerini dinleyerek taşın parçalanmasına sebebiyet veren taş iyesi, kız ile sevdiği adamın bir araya gelmesinde ve yalan söyleyen çingene kızın kapı dışarı edilmesinde pay sahibidir.

Görüldüğü gibi sadece 'sabır taşı' adıyla masalarda geçen taş, içinde pek çok Şamanist unsur barındırmaktadır.

5. 1. 2. 2. 3. Diğerleri

Masalarda taşın içindeki yardımcıları ve sabır taşı motifleri dışında iki yerde daha taş kültüne rastlanmaktadır. Örneğini vereceğimiz masalarda taş daha farklı fonksiyonlar yüklenmiştir. Bunlardan biri kayadan hamile kalma diğeri ise taşın şifa vermesidir.

Kayaoğlan masalında ağabeylerinin yanına gitmek isteyen kız yorulur ve dinlenmek için bir kayanın dibine uzanır. Orada uyuya kalan kız, kayadan hamile kalır:

" 'Sudan oldu ise on bir ayda, kayadan oldu ise dokuz ayda balık gibi bir çocuk olur ve ağzından doğar' Altı ay sonra kız geyirmeğe başlar. Dedikleri gibi ağzından balık gibi bir oğlan dünyaya gelir. Adını da kayadan aldığı için Kayaoğlan koyarlar" (AKM, 467).

Erzincan masalları içinde yer alan **Balta Bıyık**'ta gözleri kör olan padişahın hastalığının şifası, balığın içinde bulunan bir taştır:

"Padişahın gözleri kör olmuş (...) Dohtor demiş ki, 'Falanca denizde bi ala balık var, balığı dutar yararsan, içinde bir daş var. O daşı gözlereen çekersen ana gözü kimin olur'" (ERZM, 376).

Kayaoğlan masalında kızı hamile bırakanın taş iyesi olduğunu söyleyebiliriz. Dinlenip kendine gelmek isteyen kız, taşın dibine uzanır. Bir müddet sonra hamile olduğunu anladığında bunun nasıl meydana geldiğini düşünmeye başlar. Çocuk kayadan olduysa, doğumun ağızdan gerçekleşeceği söylenir. Söylenenler çıkar ve kız ağzından

doğum yapar ve bu çocuğun, yorulduğu sırada dibinde yattığı kayadan olduğunu anlar. Bu durum da akıllara taş iyесinin kızı hamile bıraktığı düşüncesini getirmektedir ki bu da kuvvetli bir ihtimaldir.

Taşlardan şifa umulması olayına günümüzde sık sık rastlanmaktadır. Çeşitli hastalıkların tedavisinde taşlar kullanılır ve kullanılan taşların hastalığı geçirdiğine inanılır. Bu inanış **Balta Bıyık** masalında kendini gösterir. Padişahın görmeyen gözlerine balığın karnından alınan taş sürülür ve padişah görmeye başlar. Onun gözlerini iyileştiren taşın sahibidir denilebilir.

5. 1. 2. 2. 3. Su Kültü (Su İyeleri)

Su, canlıların hayatlarını devam ettirmelerini sağlayan, onlara yaşama imkânı sunan, tabiatın özünü oluşturan hayatî bir sıvıdır. Susuz bir hayat düşünülemez. Tabiattaki canlılığı, değişmeyi, gelişmeyi sağlayan faktörlerden biri belki de en önemlisi sudur.

Şamanizm düşüncesi, suyu daha farklı bir şekilde algılar. Hayat bahşedicilik başta olmak üzere suyun sahip olduğu pek çok özellik onun canlı olduğunun düşünülmesine sebep olmuştur. Şamanistlere göre suların ruhu ve sahibi vardır. Her bölgenin suyunun sahibi ayrıdır. Her ruh, kendi bölgesindeki insanlara türlü şekillerde ve türlü yollarla yardım eder. Bundan dolayı Şamanizm'e inananlar, suya kutsiyet atfederler, ellerinden geldiğince onu memnun etmeye çalışır, suyun sahibini kızdırabilecek davranışlar sergilemekten kaçınırlar.

Masallarımız Şamanizm'de önemli yer tutan su kültürünün farklı yansımalarıyla doludur. Şamanizm'deki su ruhlarının varlığı masallarda kendini çok güzel bir şekilde hissettirir. Sular, masallarda çeşitli özellikleriyle ön plâna çıkmıştır. Bazı masallarda güzelleştirici, çirkinleştirici, gençleştirici gibi biyolojik farklılıklara sebep olan su, bazı masallarda kahramanın kurtulmasını sağlayan bir kurtarıcı rolüne girer. Sandığa koyularak suya bırakılan kişiler, su sayesinde herhangi bir kıyıya sürüklenerek hayatta kalma savaşını kazanırlar. Kimi masalda sudan çıkan bir balık, bir peri kızı veya yaşlı bir adam masal kahramanına yardım eden su iyeleri olarak karşımıza çıkar.

Masallarda geçen su kültürü ile ilgili bölümleri suyun çeşitli niteliklerini göz önüne alarak alt başlıklar halinde incelemenin hem metot hem de kavrama açısından daha yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

5. 1. 2. 2. 3. 1. Suyun Koruyuculuk ve Kurtarıcılık Özelliği

Suyun koruyucu ve kurtarıcı özelliği başlığı altında inceleyeceğimiz husus sandık, sepet, sal gibi araçlar vasıtasıyla kahramanların suya atılmasıyla ilgilidir. Kahramanların sandık ya da sepetle sulara terk edilmesi olayına masalların büyük bir çoğunluğunda rastlanmaktadır.

5. 1. 2. 1. 3. 1. 1. Kahramanın Sandığa Koyularak Suya Atılması

Esmâ Şimşek, Halk Anlatmalarında Sandığa Koyarak Denize Atma Motifi Üzerine adlı makalesinde kahramanların suya atılma sebeplerini dört ana başlık altında inceler. Kişiyi ölümden kurtarmak, çeşitli sebeplerden ötürü kahramanı cezalandırmak, kendi isteği doğrultusunda kahramanı sulara bırakmak ve düşmandan korunabilmek amacıyla suya atılmak dört ana başlığı kısaca özetlemektedir (Şimşek, 1997: 34).

Kahramanın sandığa konularak denize atılması motifine ilk olarak Afyonkarahisar'dan derlenen **Altın Saçlı Oğlanla Altın Saçlı Kız** masalında rastlıyoruz:

“Çocukları da bir sandığa koyup doğum yaptıran ebeye teslim ederler. O da götürüp denize bırakır” (AKM, 598).

Gülükan masalında kıskanç teyze altın saçlı oğlu ve altın saçlı kızı olan kardeşinin çocuklarını suya atarak onlardan kurtulma yolunu seçer:

“O kadın yedi caddenin ortasında kalsın, gel gelelim çocuklara, teyzeleri çocukları bir sandığın içine koymuşlar, ağzını kapatıp murada atmışlar” (EM, 482).

Masalın ilerleyen bölümünde sandık, bir balıkçının toruna takılıyor ve çocuklar kurtuluyor.

Erzincan'dan derlenen **Gülbahar** adlı masalda kahraman sandığa koyularak Nil Nehri'ne atılır:

“Böyük bir sanduh yapıdurıylar, gızı goyıylar içine; atıylar Nil nehrine. Nehir bunu yavaş yavaş bir gıyıya vurıy” (ERZM, 492).

Yine Erzincan'dan derlenen **Üç Kız Kardeş** masalında da sandığın suya atıldığına şahit oluruz:

“Bacı bacıyı istamez derler ya, bunnar dutıy bu uşahları alıy, yerine iki dene gudik engüü getürıyler. Bu inci dişli gızınan, altın perçemli oğlanı götürıy denize atıylar” (ERZM, 503).

Anadolu sahasında pek çok varyanta sahip olan **Dilârem Cengi** masalında da sandık motifi bulunur:

“*Cadı garı uşahlara giyamıy, öldürmiy. Uşahları bi dene sanduğa goyıy, denize atıy*” (ERZM, 504).

Erzurum’da da anlatılan **Dilaremcengi** masalı kahramanın sandığa koyularak suya atılması motifinin geçtiği bir diğer masaldır:

“*Ebe olacak kadın çocukları alır, bir sandığın içine koyar ve suya atar. Bu sandık bir değirmen taşının yanına gelir. Taş dönmeyince su kabarır ve değirmen çalışmaz. Değirmenci merak eder ve yukarı çıkıp bakar. (...) Çocukları alır ve karısının yanına getirir*” (ERM, 93).

Yukarıda verdiğimiz örneklerin dışında da kahramanın sandığa koyularak suya atılması motifine rastlıyoruz. Aşağıdaki masallar bu konuya örnektir:

Gül Sinan masalı:

“*Bir sandık yaptırırlar. Çocukları pamuğa sardıktan sonra sandığa koyar ve götürüp dereye atarlar*” (ERM, 104).

Çan kuşu Çor Kuşu masalı:

“*Çocukları ebe hanım bir sandığa koyar, denize atar. Sandık denizde yüze yüze gider*” (GM, 319).

Gül ile Sinaver masalı:

“*Sinaver’i sandığa kapatıp denize atarlar, gemi yola devam eder*” (GBM, 455).

Kuşdili Bilen Şehzade masalı:

“*Kalkar bir sandık yaptırır, içini de mikaynan filan su geçmeyecek şekilde hazırlatır. Oğlanı da bunun içine koyup denize bırakır. Dalga bunu vura vura bir kıyıya çıkarır*” (GBM, 459).

Üç Bacılar masalı:

“*Nene götdü bu aşahlara bahdı, bunları öldürebilmedi, giymadı. Herenin ağzına bir emzih verdi, özlerini de tutdu bir sandığa goydu, deriye atdı*” (KDAM, 428).

Bu masalda çocukları öldürmeye gönlü razı olmayan yaşlı nine belki kurtulurlar ümidiyle onları suya bırakır.

Külöksüz masalı:

“*Padişah bunun üzerine çok kızmış, hizmetçilerini çağırıp: ‘Bir sandık getirin’ demiş. Hizmetçiler büyükçe bir sandık getirmişler. Padişah: ‘Sandığın en altına kızımı, onun üstüne de Külöksüz’ü, en üste de bebeği koyup sandığın ağzını örtüp katırlara*

sarın ve göle atın' demiş. Padişahın adamları söylenenleri yapmışlar. Sandığı götürüp denize atmışlar” (MKM, 215).

Altın Başlı Kızla Tel Perçemli Oğlan masalı:

“Sonra oğlanla kızı tahta sandığa kor denize atıverirler” (MKM, 339).

Tembel Ahmet masalı:

“Yahu bunu cellat etmeyelim, bunu bir sandığa goyalım denize atıverelim, nere gederse getsin, saar bir Müslüman çıkar, çıkmazsa getsin. Elbisesinin bir balık ganına veya bir sığır ganına buluyor, neyse getiriyorlar, işde öldürdük diyorlar. Cellatlar gıza da bir sandık yapıyorlar, içine gızı goyup denize atıveriyorlar” (TM, 339).

Kahramanın öldürülmeyip belki kurtulur düşüncesiyle suya atılmasını yukarıdaki **Tembel Ahmet** masalından aldığımız parça destekler niteliktedir:

Vezirin Üç Kızı ve Padişahın Oğlu masalı:

“Bir sandık yaptırmışlar, çocukları içine gatmışlar ve daha sonra denize atmışlar. Dalga vura vura sandığı bir kenara çıkarmış” (TM, 435).

Kuşdilinden Anlayan Padişahın Oğlu masalı:

“Bir gefes yapı, sandıh yapı; oğlani goyi gefesin içine, ati nehire. Nehir buni ali götöri başga melmekete” (VM, 408).

Sandıktan Çıkan Kız masalı:

“ ‘Ge bizi dağdan aşağı at. Denize at, biz gidecah’ Bi kese de altun verup adama. Adam da bunnari denizin içine atıp, gidıp” (VM, 496).

Üç Bacı masalı:

“Ablaları, çocukları cadı karısına veriyorlar. Cadı karısı da tutuyor, gediıyor. Bir sandık yaptııyor, çocukların ağızlarına birer meme veriyor, bunnari götürüp suya atıyor sandıkla beraber” (YÇM, 214).

Kahramanın kendi isteği ile bir sandığa konularak suya atılması motifine de **Hint Padişahının Kızı** adını taşıyan Elazığ’ da anlatılan masalda rastlıyoruz. Hint padişahının kızı, kendisine içeriden kilitlenip açılabilen bir kütük yaptıırır ve içine kırk günlük erzak doldurur. Yaptırdığı kütüğün içine giren kız kütüğü denize atırır. Kızın bunları yapmasının sebebi, âşık olduğu Yemen padişahının oğlunu bulabilmektir. Yani su iyesi onu sevdiğine kavuşturacaktır.

“Denizin kenarına gidince kız hammala epeyce bir para verir, der ki: ‘Bir ben bir Allah bir de sen bu meseleyi biliyorsun. Bu meseleyi kimseye söyleme. Ben kütüğün içine girince. kütüğü denize at’ Kızcağız kütüğün içine giriyor, kütüğü içeriden kilitliyor, hammal kütüğü sırtlayıp denize atıyor” (EM, 307).

Suyun kurtarıcılık vasfıyla ilgili olan sandığa koyarak suya atma motifinde kahramanların öldürülmek istenmemesi durumu göze çarpar. Çünkü onları öldürmek için kesin çözümler düşünülmez. Onlar suya bırakılarak suyun akışı doğrultusunda kendi kaderlerine doğru yol alırlar.

Bazen doğum yaptıran bir ebe, bazen kız kardeşinin çocuklarının güzelliğini kıskanan bir teyze, bazen kötü niyetli yaşlı bir kadın bazen de bir cadı eliyle kahramanların suya terk edildiği görülür. Kahramanın suya atılmasının en önemli sebebi, kız kardeşlerini kocalarının gözünden düşürmektir. Kıskançlık, güzelliği ve mutluluğu çekememe de kahramanların suya atılmasının diğer sebepleri olarak sıralanabilir. Suya atılan kahramanların hiçbiri kötü sonla karşı karşıya gelmez. Su, sandığı içindekilerle beraber sürükleyerek kıyıya getirir. Sandığı bulanlar sevinerek içindeki çocuğu alırlar, besleyip büyütürler. Örneğin **Çan Kuşu Çor Kuşu** adlı Gazi Antep masalında çocukları balıkçı bir derviş bulur.

5. 1. 2. 1. 3. 1. 2. Kahramanın Sal, Sepet ve Ekmek Teknesine Koyularak Suya Atılması

Kahramanların sepet içinde suya atılması motifine ilk olarak Afyonkarahisar’dan derlenmiş olan **Habibe** adlı masalda rastlıyoruz:

“Dev anası ve kızları, kızı öldü diye gömmek isterler, fakat toprağa vermeye kıyamazlar. Bir sala koyup nehre bırakırlar” (AKM, 518).

Aşağıda sıralayacağımız masal örnekleri anlatmaya çalıştığımız kahramanın ‘sal’ a, sepete ve ekmek teknesine koyularak suya atılması durumuna örnek teşkil eder:

Çocuk İsteyen Kadın masalı:

“Kadın, çocuğu bir ekmek teknesine koyup sel sularına bırakır” (AKM, 526).

İdarem Cengiz Kızı masalı:

“Çocukları da bir sepete koyuyorlar, meselâ Antep’ten Nizip’e doğru akan suya bırakıyorlar” (GM, 328).

Habibe masalında, masal kahramanı olan kız bir vesileyle dev ve devin üç kızıyla karşılaşır. Başından çeşitli olaylar geçen kız bayılır ve öldü sanılır. Dev ve kızları onu gömmek istemedikleri için suya bırakırlar. Dev ve kızlarının kahramanı

gömmeyip suya bırakmaları belki de sudan ve dolayısıyla suyun sahibinden umulan yardım dolayısıyladır. Sonuçta su ‘sal’ı sürükleyerek beyin oğluna götürür, kızı kurtaran beyin oğlu onunla evlenir. Yani su, kahramanın kurtulmasını ve evlenerek hayatının gidişatının değişmesini sağlamıştır.

Gazi Antep masallarından **İdarem Cengiz Kızı**’nda sepetle birlikte kıyıya vuran çocuklar bir oduncu tarafından bulunarak eve götürür. Çocuğu olmayan oduncu ve karısı bu durum karşısında çok mutlu olur. Sandıktaki çocukların, çocuk hasreti çeken fakir bir ailenin yakınına gelmesini sağlayan su iyisinin, çocuksuz bir aileyi bu şekilde ödüllendirmek istediğini de söyleyebiliriz. **Çocuk İsteyen Kadın** masalında çocuğun ekme teknesiyle suya bırakılması onu tehlikelerden korumak içindir.

Şamanizm’de varlığına inanılan su iyeleri masallarımızda geçen sandık, sepet, ‘sal’a koyularak suya atılma şekilde karşımıza çıkmaktadır. Çocukların sandığa, sepete, sala konularak suya atılması, su iyelerinin sahipsiz kalan çocuklara yardım edeceği düşüncesinin bir yansıması olabilir.

Verdiğimiz masal örneklerinden hareketle su iyisinin çeşitli vasıtalarla kahramanları koruduğu ve onlara yardım ettiği düşüncesini öne sürebiliriz. Neticede Şamanistlerin su ruhu, masallarda kişileri selâmete ve mutluluğa kavuşturan bir öge olarak karşımıza çıkar denebilir.

5.1. 2. 2. 3. 2. Suyun Değişiricilik Özelliği

Masallarımızda koruyuculuk ve kurtarıcılık vasfına sıkça rastladığımız su, değişiricilik özelliğine de sahiptir. Değiştirmeden kasıt, güzelleştirme, çirkinleştirme, gençleştirme, iyileştirme ya da hayvana dönüştürmedir. Suyun değişiricilik özelliğini alt başlıklar halinde inceleyelim:

5. 1. 2. 2. 3. 2. 1. Güzelleştirme

Suyun güzelleştiricilik vasfını şu masalarda görmek mümkündür:

Kuru Kafa masalı:

“Meğer bu kuyu sırlı bir kuyu imiş. Dibinde kaynayan su, içenlere kan, yıkananlara can verirmiş” (AKM, 448).

Oduncunun Çocukları masalında ormanın derinliklerinde ilerleyen abla ve kardeş bir cerenin izine rastlarlar. Bu cerenin ayak izinin içi su ile doludur. O su çocuğu güzelleştirir.

“Çocuğun su içtiği izde yıkanınca çocuk da güzel bir delikanlı olur” (AKM, 525).

Fatmacık ve Üvey Annesi masalı:

“Cadı karısı kızı bir dere kenarına götürerek suya girmesini ister. Kız korkarak suya girince her tarafı altın olur” (AKM, 638).

Kül Kedisi masalı:

“ ‘Nene gah beyaz su geldi’ Nene de gahıy, bu gızın saçlarından dutıy, gızı çaya çalhy (...) Gız baştan ayağa pırl pırl yanıy” (ERZM, 369).

Yazılan Yazı Bozulmazmış masalı:

“Bahıy bi dene göze gayny (...) Golunu baturıy o da bembeyaz olıy. Gahıy soyuny yıyhany. Elebi tığ kimin deliganlı olıy ki” (ERZM, 458).

Öksüz Kız masalı:

“Gız, suda yıkanınca güzelleşmiş, içdikce güzelleşmiş, en sonunda olmuş bir dünya güzeli” (YÇM, 37).

Afyonkarahisar’dan derlenen **Kuru Kafa** masalında, kahramanımız Kuru Kafa, kuyudan su çekmeye gider. Su çektiği esnada kuyuya düşen Kuru Kafa bir müddet suyun içinde kalır. Karısı Kuru Kafa’yı sudan çıkardığı zaman hayretler içinde kalır. Çünkü sırlı olan kuyunun içinde bulunan su Kuru Kafa’yı güzelleştirerek onun yakışıklı bir delikanlı olmasını sağlamıştır.

Fatmacık ve Üvey Annesi masalında Fatmacık, üvey annesi ve üvey kız kardeşi ile birlikte yaşamaktadır. Evlerinin yakınında da bir cadı karısı oturmaktadır. Fatmacık, yardım isteyen bu ihtiyara elinden geldiğince hizmet eder. Cadı karısı da Fatmacık’ın yaptıklarına karşılık olarak onun bir dere kenarına götürür ve ondan suya girmesini ister. Cadı karısından korkan Fatmacık titreyerek suya girer. Bir süre sonra sudan çıkan Fatmacık her tarafının altın olduğunu görür.

Yukarı Çukurova masallarından biri olan **Öksüz Kız** masalında, masal kahramanımız olan öksüz kız zor durumda bulunan ve yardım bekleyen herkese el uzatan gariban bir kızdır. En son olarak yaşlı bir kadına yardım eder ve kadın onun ak köpüklü bir suda yıkanmasına vesile olur. Kız suda yıkandıkça güzelleşir, sudan içtikçe güzelleşir. Suyun köpüklerinin beyaz olması da renk unsuru ile ilgili bir ayrıntıdır.

5. 1. 2. 2. 3. 2. 2. Çirkinleştirme

Güzellik bahşeden su aynı zamanda da çirkinleştirir. **Fatmacık ile Üvey Annesi** masalında Cadı karısına yardım etmeyen kötü kalpli kız, cadının gösterdiği suda yıkanınca kapkara olur ve çirkinleşir:

“Cadı karısı kızı dere kenarına götürerek suya sokar. Kız sudan hertarafı simsiyah katranla çıkar” (AKM, 639).

Kül Kedisi adlı Erzincan masalında da suyun kahramanı çirkinleştirdiğini görüyoruz görüyoruz:

“Gız birez bitliy, bahıy gara su geldi (...) Nene uyanıy, bunu saçlarından dutıy, bunu çaya çalhy. Bi de çıhardıy ki olmuş gırnavuç kimin simsiyah. Annında da filin hortumu kimin gocâ eşşegin tutu bitmiş” (ERZM, 369).

Kars'tan derlenen **Gızıl İneh** masalı kırmızı, beyaz ve siyah renk motifleriyle süslenmiş su ögesinin sıkça kullanıldığı bir masaldır. Bu masalda siyah suyun çirkinleştirici özelliği karşımıza çıkar. Kahramanı kömür gibi karartan madde sudur:

“Gavağıya bir dene ağ bulah çıhacah, onnan soyun çim. Gedersen bir dene gara bulah çıhacah, onnan da gaş gözüne çeh. Bir dene de gırmızı bulah çıhacah, onnan da götür yanahlarına vur. Gelif ağ bulağı keçif, gırmızı bulağı keçif, gara bulahda soyunuf çimif. Bu ele oluf ele oluf kömür kimin gafgara” (KDAM, 401-402).

Su masallarda, kötü kalpli, yardımı sevmeyen, çevresindeki insanlar tarafından seilmeyen kişileri karartıp çirkinleştirir. Beyaz suyun tersine siyah renkli su, kahramanı çirkinleştirerek onu cezalandırmış olur. **Fatmacık ile Üvey Annesi, Kül Kedisi** adlı masallarda, yaşlı bir kadın, kendisine yardımcı olmayan katı yürekli kahramanın siyah suda yıkanmaya zorlar. Siyah suda yıkanan kız, yüzüne bakılmayacak hâle gelir.

5. 1. 2. 2. 3. 2. 3. Şifa Verme ve Gençleştirme

Suyun masallardaki en önemli vasıflarından biri de hastaları iyileştirme ve yaşlıları dinçleştirip gençleştirmedir. Önce bu motifleri ihtiva eden masal örneklerini verecek, konu ile ilgili yorumlarımızı da son kısma ekleyeceğiz.

Ne İdim Ne Oldum Ne Olacağım adlı Afyonkarahisar masalında suyun kahramanı iyileştirdiği görülür:

“Dağ başında tek başına kalan kız aç, susuz ve acılı günlerden sonra bir gün, sarı bir yılanın iki kaya arasından çıkan bir sudan içtiğini görür. Önce yılanın içtiği

yerden içmek istemez; fakat susuzluktan çatlayan dudaklarının acısına dayanamaz. 'Nasıl olsa öleceğim, ölürsem yılanın içtiği sudan içerek öleyim' diyerek oraya gider sudan içer. Biraz sonra vücudunda bir rahatlama, yaralarda tatlı tatlı bir kaşınma başlar. Gider o sudan tekrar içer, vücudunun her tarafına sürer. (...) Kız üç beş gün içinde tamamen iyileşir, eskisinden daha güzel bir kız olur" (AKM, 488).

Ölmem de Ölmem adlı Gazi Antep masalında da padişahın hasta kızının imdadına su yetişir:

"Allah, Azrail'e, 'Gel sana bir kanne su vereyim. Bunnu a odama ver, bu suyan bütün hastaları iyi eder ve para kazanır' demiş. (...) Bu adam hastaya bir yudum su verdiği kimi hasta iyi olmuş" (GM, 225).

Erzincan'dan derlenen **Sırma Saç** masalında kahramanı diriltiren zezem suyudur:

"Oğlanın parçalarını getürdiler sırma saçın önüne goyular. Sırma saç esgiden galan şüşenin suyunu yanında getürmüş. Oğlanın parçalarını birleştürüp, o sudan damladı. Ağzına da damladınca oğlan dirilip gahıy" (ERZM, 375).

Suyun değıştiricilik özelliğine son örneği Van'dan derlenen **İyilik Et İyilik Bul** masalından vereceğiz. Bu masalda kahramanı gençleştiren bir sudan bahsedilir. Masal anlatıcısı gençlik bahşeden suyu zezem suyu olarak tanıtmaktadır:

"Zezem suyuni gızın vucuduna vuruyorlar, gız ele oluyor ki on beş, yirmi yaşlarında" (VM, 511).

Ne İdim Ne Oldum Ne Olacağım masalında kızı geçleştiren su, aynı zamanda da onu iyileştirmektedir. **Ölmem de Ölmem** masalına göre Allah, Azrail aracılığıyla yeryüzündeki bir adama bütün hastalıkları iyileştirebilecek nitelikte bir su gönderir. Suyu sahip olan adam, padişahın hasta kızını ölümden su ile kurtarır. Suyun Allah tarafından, Azrail aracılığıyla gönderilmesi de dikkate değer bir diğer husustur.

Vücudu temizleyen, mikroplardan arındıran su, insanı ferahlatır, rahatlatır. Su sıhhat dağıtıcı vasfından dolayı halk hekimliğinde önemli bir yere sahiptir. Bu konuda verebileceğimiz en güzel ve belirgin örnek kaplıcalardır. Kaplıca suları insanların yakalandığı çeşitli hastalıklara devadır. Hastalıklarından kurtulabilmek için kaplıcalara koşan halk, sulardan şifa umar.

Günlük hayatımızda olduğu gibi masallarımızda da suyun şifa dağıtıcı rol oynadığını görüyoruz. Derin ve kapanması zor olan yaralar su sayesinde iyileşir.

Padişahın, vezirin kendisinin veya çocuklarının yakasına yapışan ölümcül hastalık illetini söküp atan yine sudur.

5. 1. 2. 2. 3. 2. 4. Hayvana Dönüştürme

Masallarda suyun kahramanı dönüştürdüğü hayvan geyiktir. Kahramanın su içerek geyiğe dönüşmesine **Oduncunun Çocukları, Tık Tık Eden Kabakcık ve Geyik Oğlan** masallarında rastlıyoruz.

Oduncunun Çocukları masalı:

“Biraz gittikten sonra bir ceren izine rastlamışlar. Çocuk ablasına falan sormadan eğilip içince hemen ceren oluverir” (AKM, 521).

Tık Tık Eden Kabakcık masalı:

“Geliy geyik izinden suyu içiy; olty geyik” (ERZM, 473).

Geyik Oğlan masalı:

“Gızın gardaşı gider avlanırken susuzluktan yanar. Kel bir su yalağı bulur oradan su içer olur bir geyik oğlan” (TM, 463).

Örnek olarak verdiğimiz **Oduncunun Çocukları, Tık Tık Eden Kabakcık ve Geyik Oğlan** adlı masalarda yalaktan su içerek susuzluğunu gidermeye çalışan çocuk, birden geyiğe dönüşür. Suyun değiştiriciliği dışında burada dikkatimizi çeken bir başka motif de geyiğe dönüşme motifidir. Kahraman sıradan bir hayvan değil geyik olur. Masallardaki izlerini bulmaya çalıştığımız Şamanizm’de geyiğin özel bir yeri vardır. Şamanizm inancına göre yeryüzünde yaşayan her hayvan cinsinin diğer âlemde efendisi vardır. Örneğin yeryüzünde yaşayan geyikler, diğer tarafta yaşayan geyiklerin efendisine aittir. Ayrıca bazı şamanların ana hayvanı yani yardımcı hayvanı geyiktir. Geyik konusuna ilerideki bölümlerde tekrar değineceğiz.

5. 1. 2. 2. 3. 2. 5. Diğerleri

Elazığ’dan derlenen **Zülfü Mavi** masasında suyun taşa dönüşen insanları canlandırarak tekrar eski hallerine kavuşturduğunu görüyoruz:

“Atını kapıya çekti, hazırlandı, bir sitil su doldurdu aldı geldi. Bu suyu serpti, kime serptiyse bütün taş kesilmişler canlandı” (EM, 364).

Sunmaya çalıştığımız bütün örnekler suyun gücünü göstermektedir. Zor durumda bulunanlara yardım eden iyiliksever insanların olduğundan daha dinç ve güzel olmalarını sağlayan su aynı zamanda kötü niyet sahibi insanları da çirkinleştirmek suretiyle cezalandırmaktadır. Hastalara can veren bu hayatî sıvı bazen de insanı hayvan

kılığına sokar. Bütün bunları gerçekleştirenlerin su iyeleri olduğu ve Şamanizm'deki su iyesi inancının verdiğimiz örneklerde görüldüğü şekilde masallarımıza yansıdığı söylenebilir. Yani güzelleştiren, çirkinleştiren, şifa veren, gençleştiren, hayvana dönüştüren suyun sahipleri, belki de içinde bulunduğu inanılan su ruhlarıdır.

5.1. 2. 2. 3. 3. Suyun Kahramanla Konuşması

Çapanoğlu Senem masalında, Senem kardeşini ararken su ile konuşur. Senem'in su ile konuşması su iyesine yakarış mahiyetindedir:

"Orda Senem suya şöyle dedi: 'Nolur sular, dön kardaş yoluna.' Akan su döndü, yolunu değiştirdi. Suyun peşine düştü gitti" (GM, 351-352).

Bir başka masal olan **Bitle Pire**'de su, konuşan bir varlık olarak karşımıza çıkar. Suyun konuşması akıllara aslında konuşanın suyun sahibi ya da iyesi olduğu düşüncesini getirmektedir:

"Ayı neyse bir oluğa varmış ve su içmeye başlamış: 'Hoyun ayı?' demiş oluk. 'Söyle oluk baba' 'Yav neye konuşman? Neden gıyruğun kesik de, omuzuna atık senin ya?' demiş" (TM, 473).

Yukarı Çukurova'da derlenen **Çiftçi ile Söğüt Ağacı** masalında kahramanın su ile konuştuğu ve ondan yardım istediği görülmektedir:

"Adam suyun yanına varmış: 'Aman su, canım su, gel şu ataşı söndür' demiş. Su: 'Ben burada şırıl şırıl akarkan, bir de varıp senin ataşını mı söndürüm?' demiş" (YÇM, 309).

Suyun **Çapanoğlu Senem** masalında Senem'e yol gösterdiği bir bakıma onun isteğini geri çevirmediği görülmektedir. Yönünü değiştiren suyu takip ederek kardeşine ulaşan Senem, kardeşinin yanına geldiğinde suyla tekrar konuşur ve suya: "Dön suyum geri sen yoluna" diyerek onu olağan akışına bırakır.

Bitle Pire masalında su ile ayının karşılıklı konuşmalarına şahit oluyoruz. Masalda suyun konuşması dışında Şamanistik unsur olarak kabul edebileceğimiz iki husus daha vardır. Bunlardan biri 'oluk baba' ifadesi bir diğeri de suyla konuşan hayvanın ayı olmasıdır. Suyu 'oluk baba' şeklinde hitap edilmesi, su iyesinin cinsiyetinin erkek olarak düşünüldüğüne veya kabul edildiğine işaret eder. Su iyesiyle konuşan hayvan da ayıdır. Ayı, Şamanizm'de orman ruhunu timsali olarak bilinir. Ayı adı Şamanistlerce tabu sayılır ve adının her yerde her zaman söylenmesi yasaktır. Onlar kısık sesle söyledikleri ayının adını çoğu zaman da ağızlarına almamaya özen

gösterirler. Yani biz **Bitle Pire** masasında su iyesiyle orman ruhunu karşılıklı konuşmalarına ve dertleşmelerine tanık olduğumuzu söyleyebiliriz. Masalın ilerleyen bölümlerinde su, kaynağını kurutarak halkı susuz bırakır. Bu durum da su iyesinin halkı cezalandırması olarak düşünülebilir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, masal kahramanlarına yardım eden su iyesi, bazı masalarda da konuşarak sesini duyurmaya çalışmıştır.

5. 1. 2. 2. 3. 4. Su İyesinin Yardımları

Masal dünyasının maceracıları olarak nitelendirebileceğimiz masal kahramanları, yaşadıkları macera süresince gerek olağan gerekse olağanüstü pek çok olayla karşı karşıya gelirler. Bu olayları yaşarken kendilerine türlü şekillerde yardım yapılır. Bir kısmı su aracılığıyla yapılan yardımlar kahramanı bulur. Su, çevresinde bulundurduğu nesnelere, kendi yanında edilen dualarla, içinde barındırdığı sihirli eşyalar ve canlılarla kahramana yardım elini uzatır.

Yılan Bey masalı:

“Kızım ağlama, bu çeşmenin başında iki büyük çubuk var. Bu çubukları al. Biri kırmızı diğeri yeşildir” (ERM, 14).

Değnek masalı:

“Mustafa gölün kenarına gider ve çocuğu alıp gelir” (ERM, 213).

Avcı Ahmet masalı:

“Adam, bir su varmış, bir suyun başına varmış, yorulmuş, azziğini varmış çantasından çıkarmış yemiş. Daşın gölgesine yattığı vakit suya bir yılan gelmiş, su içmeye, su içerkene hemen bir yılan daha çıkmış beyaz” (TM, 224).

Güzel Karga masasında su iyesinin kahramana şu şekilde yardım ettiği görülür:

“Bu karı kocanın üzüntüsünün sebebi hiç çocuklarının olmamasıymış. Birgün karı koca, çeşme başında oturmuş dua ediyorlarmış. Gün gelmiş çocukları olmuş” (MKM, 222).

Su iyesinin yardımları başlığı altında vereceğimiz bir örnek de öldüğü sanılan kahramanın çeşme başına konulmasıyla ilgilidir. **Nartanesi** masalından aldığımız bölüm şöyledir:

“Akşam olmuş gelmiş adamlar, gapıyı açmışlar bakmışlar ki kız ölmüş yatıyor. Ağlamışlar, sızlamışlar, sandık yapdırmışlar içine goymuşlar. Gızın cenazesini bir çeşmenin başına goymuşlar” (TM, 285).

Tembel Ahmet masalı:

“Bunun üzerine Tembel ağa balığın gannını açıyor, bir de bakıyor ki balığın gannında bir altın tas var. Yahu bu tası yıkayayım bakayım. Tası suda yıkıyor, bir bakıyor altınlar döküle geliyor tasın içinde. Meğerseme tasın marifeti oymuş” (TM, 338).

Yukarı Çukurova’dan derlenen **İyiliğin Bedeli** masalı, pek çok masal unsurunu bir arada bulunduran güzel bir masaldır. Bu masal unsurları yer yer Şamanistik unsurlarla süslenmiştir:

“(...) bu, o suyun kenarına oturmuş, bir su içmiş. O sırada bakmış kine; garınçaların bir kısmı öbür geçede, bir kısmı beri geçede! Bunnar sudan bir türlü geçemezlerimş. Oğlan hemen cöbünden gılcını çıkardıyor, garınçaları garşıdan garşıya geçiriyor. (...) Garınça dile geliyor, diyor ki: ‘Ya insanoğlu, benim o gopan ayağımı al. Başın dara gısıkdığı zaman bunu birbirine sürtüver, ben imdadına yetişirim’ diyor” (YÇM, 39, 40).

Mayıl İle Âb-ı Güneş masalında Mayıl ile Âb-ı Güneş’in birbirlerini bulmalarına ve buluşmalarına yardım eden ihtiyar kadının kulübesi su kenarında bulunmaktadır:

“Bunnar giderken giderken varıyorlar. Vara vara bir suyun kenarına varıyorlar. Suyun kenarında bir kötü ev var. Bir yaşlı garı oturuyor” (YÇM, 239).

Yılan Bey adlı Erzurum masalında, masal kahramanı olan kız üvey annesi tarafından sevilmemektedir. Padişahın hanımının doğumu için şehirde ebe aranmaktadır. Kızının bu işi yapamayacağını düşünen üvey anne, onun bu işi becerebileceğini söyleyerek padişaha haber salar. Zor duruma düştüğünü anlayan kız, mecburen durumu kabullenmek zorunda kalır ve padişahın hanımını doğurtmaya razı olur. Padişahın adamlarıyla yola çıkan kız, bir çeşmenin yanında durup abdest alıp namaz kılar ve bu durumdan kurtulabilmek amacıyla Allah’a canını alması için dua eder. O sırada uykuya dalar ve rüyasında ölen annesini görür. Annesi ona, ağlamamasını, çeşmenin başında biri kırmızı biri yeşil olan iki çubuk bulunduğunu, onları almasını ve onlarla ne yapması gerektiğini söyler. Annesinin dediklerini yapan kız, bu değnekler sayesinde tehlikelerden kurtulur. Çaresiz kaldığı durumlarda rüyalar aracılığıyla yardım alan kız, bu rüyaları hep aynı çeşme başında uyuduğu zamanlarda görür.

Değnek adlı bir başka Erzurum masalında, masal kahramanı Mustafa, balık tutmaya çalışırken sudan bir değnek çıkarır. Bu değnek bir peri kızının yuvasıdır. Peri kızı zaman zaman değneğin içinden çıkarak Mustafa'ya yardımcı olur. Peri kızının kız kardeşinin üç yaşındaki oğlu da Mustafa tarafından sudan alınır ve bu küçük çocuk, Mustafa'nın padişah tarafından öldürülmesine mâni olur

Değnek ve **Yılan Bey** masallarında suyun ağırlıklı yer tuttuğu gözden kaçmamaktadır. Rüyaların su başında görülmesi, suyun yanında bulunan ve içinden çıkan değneklerin kahramanları ölümden kurtarması su iyesinin lütuflarıdır.

Avcı Ahmet masalının devamında suyun başında gördüğü yılanlar tarafından Avcı Ahmet'in oğluna hayvanların dilinden anlama yeteneği verilir. Bu yeteneğe sahip olan kahramanın, yılanlara suyun başında rastlaması bizi yine su iyesinin yardım ettiği düşüncesine götürmektedir.

Güzel Karga adlı masalda çocuksuz bir çiftten bahsedilir. Bu karı koca çocukları olmadığından dolayı mutsuz ve sıkıntılı günler geçirmektedir. Bir gün çaresiz çift, çeşme başında oturup dua eder. Belli bir süre geçtikten sonra çocukları olur. Suyun yanında edilen dua kabul olmuştur.

Nartanesi adlı masalda öldüğü sanılan Nartanesi aslında ölmemiş, boynuna takılan zehirli gerdanlıktan dolayı bayılmıştır. Adamlar kızı gömmeyip, çeşmenin yanına koyarlar. Kızın içinde bulunduğu sandık niçin toprağa gömülmüyor ya da neden bir vadiye veya bir çalılığa bırakılmıyor da suyun başına konuluyor? Kızın ebedî istirahatgâhı olarak neden bir çeşme başı seçiliyor? Bu soruların cevapları bizi su kültürüne götürüyor. Adamların sandığı su başına bırakmaları, kızı suyun sahibine emanet etmeleriyle ilgili olabilir. Yani ölen kız çeşme başına konularak suyun sahibinin himayesi altına girmiş oluyor. Zaten gerçekte ölmemiş olan kız, atını su içirmeye getiren beyin oğlu tarafından boynundaki zehirli kolye çıkarılmak suretiyle kurtarılıyor.

Tembel Ahmet masalında Tembel Ahmet'in yine Şamanistik unsur olarak kabul edebileceğimiz remil atma sonucunda karnında altın tas bulunan bir balık avlayacağı, o memlekete gelen bir kâfir tarafından öğrenilir. Bunun üzerine Tembel Ahmet balık tutmaya sevk edilir. Durumdan habersiz olan Ahmet, tuttuğu balıklardan birinin karnını yarar ve içinde bir tas bulur. Tası yıkadığı sırada, tasın içinden altınların döküldüğünü gören Tembel Ahmet hayretler içinde kalır.

Ahmet'in hayatının seyrini değiştiren altın tasın, suda yaşayan bir balığın karnında bulunması su iyelerinin yine iş başında olduklarını gösteriyor. Ayrıca Tembel

Ahmet'in içinde altın tas bulunan balığı üçüncü denemede yakalaması, Şamanizm'de önemli yer tutan üç sayısını akla getiriyor.

İyiliğin Bedeli masalında hayvanların konuşması, Zümrüdüanka kuşunun varlığı, hayvanların kahramana yardım etmeleri gibi pek çok masal unsuruyla karşılaşmaktayız. Masalın devamında karıncanın kopan ayağını yanına alarak yoluna devam eden kahraman, yorulunca tekrar su başında mola verir. Orada da Zümrüdüanka kuşunun yavrularını yilandan kurtarır. Bu iyiliğin karşılığı olarak Zümrüdüanka kuşu ona kuyruğundan tüy kopararak verir ve başı sıkıştığında tüyleri birbirine sürmesini ister. Tüyleri cebine koyan iyiliksever kahramanımız, yolda giderken suyun kenarında çırpınan, can çekişen bir balık görür ve onu suya atar. Balık suda kendine geldikten sonra dile gelir ve kahramana bıyığını vererek istediği zaman kendisini yardıma çağırabileceğini söyler. Masalın ilerleyen bölümlerinde kahraman hem karıncaların, hem Zümrüdüanka kuşunun hem de balığın yardımına ihtiyaç duyar ve onların yardımıyla içine düştüğü sıkıntı verici durumlardan kurtulur.

Görüldüğü gibi kahraman kendisine yardım edecek olan hayvanlara su kenarında rastlamıştır. Su iyisi, kahramana zorlu yolculuğunda onun imdadına yetişebilecek yardımcıları göndermiştir diyebiliriz.

5. 1. 2. 2. 3. 5. Şekil Olarak Ortaya Çıkan Su İyeleri

Bu bölümde sudan çıkararak masal kahramanlarına yardım eden çeşitli varlıkları ele alacak, bunların Şamanizm'de var olduğuna inanılan su iyelerinin görünebilir hale getirilmiş şekilleri olabileceğinin üzerinde duracağız.

Taşeli masallarından **Padişahın Kırk Oğlu**'nda yer alan şu kısım bize sanki suyun sahibini tasvir etmektedir:

"Bir müddet gediyorlar, bir çeşmenin başına varıyorlar. Çeşmenin iki tarafı guruymuş, çok çayırıklı bir yermiş. Akşam oluyor burada yatmaya garar veriyorlar. Fakat en güccük diyor ki: 'Abilerim gelin burda yatmayalımın' 'Bire oğlum burdan daa iyi yer mi bulacaksın?' 'Oranın bir saybisi varmış cüce. Cücenin yedi gariş sakalı varmış, beş gariş boyu varmış. Sakalı yerde sürünürmüş bunun. Sürünüyor böyle amma o adamın ölümü yağmış. Bu adam tılsımlıymış. Bir gala varmış, galanın içinde bir goyun varmış. Goyunun garnının içinde bir güvercin varmış. Bu güvercinmiş o cücenin canı. O güvercini öldürdün müydü, onun da canı gidermiş" (TM, 402).

Yukarıdaki parçadan anlaşıldığı üzere çeşmenin ve çevresinin bir sahibi olduğuna inanılmaktadır. Masalda böyle bir düşüncenin olması Şamanizm'e ait

inançların halk anlatılarına yansımalarının kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Şamanizm’de suyun sahibinin olduğu şeklindeki düşünce masalda cisimleşmiştir. Yani su iyesi görünebilen bir barlık haline getirilmiş, sahip olduğu özellikler sıralanmış, su iyesinin şekli ve fizikî görünümü adeta kalemle çizilmiştir. Çeşme sahibinin tılsımlı, ölümsüz ve cüce oluşu, garip bedensel nitelikleri, diğer insanlardan farklı oluşu masalın çeşitli yerlerinde şekil değiştirebilmesi onun su iyesi olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Ölü Yiyen Derviş masalında da çeşmenin deliğinden girilerek yeni bir âleme adım atıldığını görüyoruz. Bağlar, bahçeler, saraylar belki su iyesinin mekânı belki de Şamanizm’in evren düşüncesindeki farklı dünyalardan biridir.

Yedi masalda su iyesinin balık şeklinde kahramanın karşısına çıktığını, bazen insan şekline girip yeryüzünde kahramanla birlikte maceralara atıldığını görüyoruz.

Balta Bıyık masalı:

“Balta Bıyık deyip: ‘Gel buraya. Ben o balığı. Bu daşı al babaan gözlerine sür’” (ERZM, 378).

Balık Adam masalı:

“Halil, ‘Ben bölüşmekten vazgeçtim, hepsi senindir. Ananın ak sütü gibi helâl olsun. Ben gidiyorum’ diyerek ellerini birbirine vurunca suda kaybolup gider” (AKM, 397).

İyilik Yapan Balık ve Balıkçı Çocuğu masalı:

“ ‘Arkadaş senin suya attığın balık bendim. Bu mallar ve kız da senin’ deyip suya atlar” (GBM, 283).

Külöksüz masalı:

“Balık suya girmiş, dönüp Külöksüz’e bakmış ve ona: ‘Önce Allah’ın sözü, sonra balığın sözü, ben bir garip Külöksüzüm dediğinde her dileğin gerçekleşir’ demiş” (MKM, 214).

İhtiyar Balıkçı masalı:

“Bu arada bir ses duydu. Balık: ‘Ne olur beni denize at. O zaman her istediğini yerine getiririm’ demiş” (MKM, 217).

Allah’ı Arayan Adam masalı:

“Benim gibi şaşkın yok mu? Aç susuz, feleğini şaşırması, ekmeğini yitirmiş kimse yok mu?’ diye bağırınca ejderha gibi bir balık çıkıyor” Suyun içinden çıkan balık, kahramanı sırtına alarak yedi denizin ortasındaki adaya götürmüştü” (TM, 230).

Padişahın Kızına Âşık Olan Çoban masalı:

“Denizden bir balık sesleniyor: ‘Bu denizin de bi yaratığı var; Cenab-i Allah bizi yaratmış. Buyur sırtıma bin, seni götüröm güneşe ulaştırım” (VM, 401).

Balık Adam masalında, masal boyunca Halil adı ile kahramanla birlikte olan iye yarı hayvan yarı insan şeklindedir.

İyilik Yapan Balık ve Balıkçı Çocuğu masalında da balık su iyisi olarak düşünülebilir. Balıkçının çocuğu avladığı balığa acır ve onu tekrar suya atar. Bu balık daha sonra insan şeklinde kahramanın karşısına çıkar. Bu durumdan haberi olmayan çocuk onun sayesinde çok zengin olur. Masalın sonunda adam, kendisinin acınarak suya atılan balık olduğunu söyleyerek suya geri döner.

Balık şekline girdiğini düşündüğümüz su iyisi, **Külöksüz** masalında da yine kahramana yardımcı olma fonksiyonuyla varlığını hissettirir. Kahramanın odun keserek yığmasında, su dolu testilerin taşınmasında, padişahın kızının hamile kalmasında ve kahramanların sandıktan kurtarılmasında balığın, dolayısıyla suyun sahibinin parmağı vardır. Az önce örneğini verdiğimiz masalarda olduğu gibi, bu masalın sonunda da balık suya atlayarak izini kaybettirir.

İhtiyar Balıkçı masalında, denizden tutulan balık dile gelerek, kendisini yakalayan ihtiyara: “Ne olur beni denize at. O zaman her istediğini yerine getiririm” diye yalvarır. Balığın isteğini gerçekleştiren balıkçı, bunun mükâfatını masal boyunca balığın kendisine yaptığı iyilik ve yardımlarla alır.

Yaptığı işlerden memnun kalmayan ve Allah’ın yanına gidip feleği bulmaya karar veren fakir bir adamın yaşadığı olaylar **Allah’ı Arayan Adam** adlı masalda anlatılmaktadır. Deniz kenarında balık avlayan ak sakallı bir ihtiyarla karşılaşan adam onun söylediklerine kulak verir ve dediğini yapar. **Allah’ı Arayan Adam** masalında balığın su iyisi olarak düşünülmesinden başka Şamanizm unsuru sayabileceğimiz önemli bir nokta daha vardır. O da, yedi denizin ortasındaki bir adada oturan, sol eliyle feleğin çarkını çevirirken sağ eliyle de gümüş asasıyla bir şeyler yazan ak sakallı yaşlı adamın varlığıdır. Şamanizm’de denizlerin hanı on yedi denizin ortasında oturur ve oradan yeryüzündeki bütün suları ve su iyelerini idare eder. Masalda geçen yedi denizin ortasındaki adada bulunan yaşlı adam arada ufak farklılıklar olmakla birlikte bize denizler hanımı hatırlatmaktadır.

Padişahın Kızına Âşık Olan Çoban adlı Van masalında konuşan ve yardımcı eleman olarak görünen yine balıktır. Ancak burada konuşan balık, kendisini Allah’ın

yarattığını söylüyor. Bu masal, balığı Allah'ın yarattığı konusuna değindiğinden dolayı benzerlerinden ayrılmaktadır.

Su iyesi olarak değerlendirdiğimiz balıkların veya başka canlıların, çağrıldıkları takdirde su yüzüne çıktıkları görülmektedir. Dinlenmek ve susuzluğunu gidermek için su başlarında oturan ya da çaresizlik içinde yine su başında derin düşüncelere dalan insanlar 'of, ey, eyvah' gibi nidalar kullanarak farkında olmadan su iyelerini çağırırlar. Masal kahramanlarının çeşitli ibareler kullanarak bilmeden su iyelerine seslenmeleriyle ilgili beş ayrı yöreden derlenmiş beş ayrı masal tespit ettik. Bu masalları şöyle sıralayabiliriz:

Yazı Bozulmazmış masalı:

"Denizi nasıl geçeceğini düşünürken o arada derinden bir of çeker. Kocaman bir balık fırlar su yüzüne: 'Buyur insanoğlu, derdine derman olayım'" (AKM, 478).

Üç Karpuz Güzeli adlı masal:

"Padişahın oğlu büyük bir oof çeker. 'Öyle susadım ki bir yudum su olsaydı da içseydik' der. Bir dedenin çıktığını görürler. 'Ne itersin oğlum?' der. Padişahın oğlu: 'Hiç' der. Dede: 'İyi de sen beni çağırdın' Meğer dedenin adı Of'muş" (ERM, 188).

Eyvah masalı:

" 'Eyvah' der. Denizin içinden bir adam çıkar, bir yanı var bir yanı yok. Yarım adam her şeyiyle yarım, bir kol, bir ayak, bir taraflı. 'Lebbeyk Ağa' der. 'Sen buyur, ben yapayım'" (GM, 203).

Ecel Ecayib masalı:

"İhtiyar oturunca çeşmenin taşına dayanmış. Derin bir iç çekerek 'off anam off' demiş. Bu böyle der demez hemen çeşmenin lülesinden bir adam çıkıp: 'Buyur baba, ne diyorsun?' diye sormuş. 'Oğlum ben seni çağırmadım' 'Çağırdın' diyor musluktan çıkan genç. 'Benim adım Of'dur'" (GBM, 381).

Ahvay Molla masalı:

"Goydu getdi bir soyuh suyun başında durdu. Böyüh bir suyuydu. Yani deniziydi. Suyun başında elini yüzünü yudu, bir 'Ah vay' çehdi. (...) Bi de bahdı yanında bir molla hazır oldu" (KDAM, 383).

Yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi insanların gayri ihtiyari söyledikleri ünlem niteliğindeki sözler su iyelerini çağırmada kullanılan anahtar kelimeler olarak algılanabilir. Kimi denizden kimi pınarın kaynağından çıkan bu yaratıklar kahramanın sıkıntısını gidermeye çalışırlar. Özellikle **Eyvah** adlı masalda

denizden çıkan adamın tek kollu, tek ayaklı olması. onun doğaüstü bir varlık olduğu yönündeki iddiamızı destekler niteliktedir.

Şamanizm'deki su kültürünün ve su iyelerinin masallarımızdaki yansımalarını örneklerle açıklamaya devam ediyoruz. Şimdi vereceğimiz örneklerde de sudan çıkanlar ya periler ya perilerin ailesi ya da yine suda yaşadıklarına inanılan yaratıklardır. Yukarıda verdiğimiz **Yazı Bozulmazmış, Üç Karpuz Güzeli, Eyvah, Ecel Ecayib, Ahvay Molla** adlı masalarda kahraman farkında olmadan su iyelerine sesleniyordu. Şimdi vereceğimiz örneklerde ise kahraman göl veya deniz kıyısına giderek, orada bulunanlardan yardım talep eder. Kahraman bunu tek başına yapabildiği gibi, birlikte olduğu peri kızının istekleri ve söyledikleri doğrultusunda da yapabilir. Meselâ **Peri Kızı** masasında bu durumu örnekleyici ayrıntılar mevcuttur:

“Oğlan göl kıyısına gider. Peri kızlarına seslenir. Peri kızları gelip oğlanı annesinin mezarına götürürler. (...) Oğlan hemen göl kenarına gider. Üç defa seslenince peri kızları gelir: ‘Enişte bu defa ne istiyorsun?’ ‘Bir çingil üzüm’ Periler hemen bir çingil üzüm getirerek eniştelere verirler. (...) Uzatmayalım, oğlan göl kıyısına gider. Peri kızları: ‘Enişte bu sefer ne istiyorsun?’ ‘Bir karış boyunda iki karış sakallı bir adam. Yoksa başım gidecek’ ‘Sen merak etme onu da veririz’” (AKM, 422-423).

Kara Kantoz adlı Erzincan masasında sudan çıkan at, kahramana yardım eder:

“Bi de bahıy ki göl dalğalanıy. Dalğalanıy dalğalanıy, bahıy ki garı at. (...) Oğlana deyiy ki, buradan bi avuç da torpah al, götür de babaan gözlerine sürtesen” (ERZM, 404).

Kurbağa masalı:

“Gurbağa deyiy, ‘Yavu ne düşünıysen. Ged gözenin başına ablalarım de ki, küççük bahçadan, küççük bi salhım üzüm isdiy. Ablalarım verürler, al da ge. (...) Gurbağa, ‘Düşünme deli, düşünme’ deyiy. ‘Get gözenin başına, ablan küççük odadan küççük halıyı istedi, de. Versinler, al da ge’ (...) Gurbağa deyiy, ‘Ondan goley ne var’ Deyiy ki, ‘Ged de ki, ablan küççük odadaki küççük sınıyi, surfayı istedi” (ERZM, 411).

Konuşan Bebek masalı:

“Oğlan göle gider, gül çubuğunu vurur. Kaynanası çıkar. Ondan eşeği ister. Eşeği alınca üzerine binip anahtarı almaya gider” (GBM, 303).

Balık Kız masalı:

“Karısı bunu yanına çağırıp dedi ki: ‘İlk balığı tuttuğun yeri biliyor musun? ‘Biliyorum’ ‘Oraya git, suya selâm ver’ ‘Eee...’ ‘Oraya de ki: Bacınız küçük balığı istiyor. Sen orada bekle’ ‘Allah Allah, Allah Allah, hiç öyle iş olur mu?’

Oğlan kalkıp ilk balığı tuttuğu yere gitti: ‘Selâmün aleyküm’ ‘Aleyküm selâm enişte, hoş geldin, safa geldin. Derdin nedir?’ ‘Bacınız küçük balığı istiyor’ ‘Al enişte. Daha çok gelir gidersin’

(...) Kalkıp balık tuttuğu yere gider: ‘Selâmün aleyküm’ ‘Aleyküm selâm enişte, hoş geldin, safa geldi. Daha çok gelirsin. Enişte ne istiyorsun?’ ‘Bacınız dedi ki: Üç yumurta var versinler, onu almaya geldim’ Buna üç yumurta verdiler, bu yumurtaları aldı, yola koyuldu. (...) Ertesi gün balıkçı, ilk balığı yakaladığı yere gidip selâm verir: ‘Selâmün aleyküm’ ‘Aleyküm selâm enişte, hoş geldin, safa geldin. Niye geldin?’ ‘Bacınızın bir isteği var, küçük çocuk doğmuşsa verecekmışsiniz, doğmamışsa...’ ‘Doğdu, doğdu bekle de verelim’’ (GBM, 308, 309, 310).

Kurbağa ile Padişahın Oğlu masalı:

“Ondan golay ne var, heç düşünme padişahın oğlu. Get gene o göle de ki: ‘Gaynana gaynana, güççük gızın, güççük bağdan, bir salkım üzüm isdiyor de’ demiş. Oğlan varmış, gızın dediğinin aynısını demiş, gölden dışarı bir salkım üzüm atmışlar’’ (YÇM, 78).

Peri Kızı masasında kahraman, sudan çıkan bir peri kızı ile evlidir. Bu peri kızının ailesi gölün sularında hayatını sürdürmektedir. Kahraman başı sıkıştığı, zorda kaldığı zaman, karısının dediklerini yaparak suyun başına gider ve kendisi için gerekli olan şeyleri ister. Hiçbir zaman eli boş dönmez, su iyeleri onun her isteğini karşılar.

Aynı adı taşıyan ancak Gazi Antep’ten derlenen masalda da peri padişahının kızı suda yaşayan bir dünya güzeldir.

Konuşan Bebek adlı masalda padişahın oğlu gölden çıkan kurbağayı yakalayarak sarayına getirir. Aslında güzel bir kız olan kurbağa bir süre sonra kendini padişahın oğluna gösterir. Kızı çok beğenen padişah, onu oğlunun elinden almak için oğlunu yapamayacağı işlerle meşgul etmeye başlar. Oğlanın, kendisine verilen görevleri alnının akıyla yerine getirmesinde su iyelerinin rolü büyüktür. Peri kızı olan karısı, oğlanın göle gitmesini, annesini çağırıp ondan yardım istemesi gerektiğini ve bunu nasıl yapacağını anlatır. Oğlan göle gider, gül ağacından yapılmış çubukla göle vurarak

kaynanasını çağırır. Ondan bir eşek, büyük bir halı, konuşan körpe bir çocuk ister. Bu sayede babasının tuzaklarından kurtulur.

Balık Kız masalında da **Konuşan Bebek** masalında görülen su kültü öğelerinin benzerlerine yer verilmiştir. Bu masalda sudan çıkan kurbağa değil balıktır. O da tıpkı kurbağa gibi aslında güzel bir peri kızıdır. Karısı peri kızının dediklerini yapan kahraman, peri kızının sudaki akrabalarından küçük bir balık, üç yumurta ve yeni doğmuş bir çocuk ister. **Balık Kız** masalında dikkatimizi çeken önemli hususlardan biri suya selâm verilerek onunla konuşulmasıdır.

Yukarı Çukurova masallarından biri olan **Kurbağa ile Padişahın Oğlu** adlı masalın olay örgüsünde de denizden çıkan kurbağanın güzel bir kıza dönüşmesi, zor durumda bulunan padişahın oğluna yardım etmesi, padişahın oğlunun sudan bir tas arpa, bir salkım üzüm, küçük bir çadır, küçük bir tabaka ve bir cüce isteyerek sıkışık durumlardan kurtulması gibi benzer motifler yer almaktadır. Ayrıca masalın başında padişahın oğlunun attığı okun göle saplanması ve oradan bir kurbağa sıçraması üzerine suyun konuşarak padişahın oğluna kısmetinin bu kurbağa olduğunu ve onu alıp götürmesini söylemesi de hayli ilginçtir.

Bu tarz masalarda, kahramanın karşısına balık ya da kurbağa kılığında girmiş dünya güzeli peri kızları çıkar. Kahraman hep zor durumdadır ve kendisinden olmayacak şeyler istenir. Peri kızları kahramanın birinci derecedeki yardımcılarıdır. Masal kahramanı yapması gereken şeyleri olağanüstü nitelikleri olan su kaynaklı karısından öğrenir. Kahraman peri kızının balık veya kurbağa şeklinde çıktığı gölün ya da denizin yanına giderek, karısının sudaki ailesinden ihtiyacı olan malzemeleri ister. Kahraman genellikle suya selâm verir ve ‘kaynana, kaynana’ diye seslenir. Bu, kahramanın karısının annesinin su ruhu olduğunun bir göstergesidir. Kurbağa ve balık da şekil değiştirerek yeryüzüne çıkan su iyeleri olabilir. Neticede onların yardımıyla kahramanımız engelleri aşmayı başarır.

Mezarda Helva Pişiren Keloğlan masalı:

“Keloğlan’ı atarlar, kement bağlayıp suya indirirler. İner ki ne görsün Bir peri kızı oturmuş, omuzunu vermiş gemiye, salmıyor” (GBM, 494).

Gülmez Padişahı masalı:

“Aaa... biz bunun için Deniz Güzeli’ne müracaat ederiz, varırsın bir gaya var, gayanın üsdüne çıkarsın, yatıverirsin, uzanıverirsin, o seni görür, bunun üzerine denizden bir güzel çıkar, denizin beri tarafından bahçesinden, çıkdıktan keyri üç dört

goyunu yayılır orda, yayılırka gayanın dibinden tüben dedin miydi o seni görür ve goyunnar arkasına düşüverir gider. Bir annesi var onun der, insanoğlu, in min, cin min necisin der, hem inim hem cinim dersin der. Seslenmemelik yapma der” (TM. 267-268).

Kuşlar Padişahının Kızı masalı:

“İyi dine, şimdi diyecâm sözü. ‘Gırk gulun getirmiş gısrak’, benim anam. Ne çare ki baban. buralarda gezerken, bizimkiler denizden çıkmış, bu garada yayılıyorlarmış. Babiye yanına gelişin, baban bir tarafa geçmiş, bizimkiler de geri, denizden tarafa geçmişler. Ben de anam zannederek, babiye atının arksına getmişim. Baban o sebeple yakaladı beni. (...) Ben denize gedecâm-diyor- denize gedecâm, gırk gün bekle, gırk günde deniz dalgaları yüzü gun olursa beni boşuna bekleme, demek ki beni öldürmüşler” (YÇM, 63-64).

Mezarda Helva Pişiren Keloğlan masalında beline kement bağlanıp suya indirilen Keloğlan’ın amacı, denizin ortasına kadar geldikten sonra aniden duran geminin hareket etmemesinin sebebini bulmaktır. Kement yardımıyla suyun derinliklerine dalan Keloğlan bir peri kızının omzuyla gemiyi tuttuğunu , geminin bu yüzden hareket etmediğini görür. Burada su iyesinin insanları zor duruma düşürdüğü, onların gemiyle suda ilerlemelerini engellediği görülmektedir.

Gülmez Padişahı adlı Taşeli masalında da su iyesinin varlığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Padişahın sırlı aynası, cin padişahı tarafından çalınmıştır. Aynasının çalınmasına çok üzülen padişah hiç gülmemektedir. Durumun farkında olan padişahın oğlu, aynayı bulmak için yola koyulur ve rastladığı devden yardım ister. Dev ona su iyesi olarak kabul edebileceğimiz Deniz Güzeli’nin yerini ve onu nasıl çağıracağını tarif eder. Dev’in dediklerini harfiyen yerine getiren padişahın oğlu, Deniz Güzeli’nin yardımıyla aynayı bulur.

Konuyla ilgili son iki örneğimizi Taşeli ve Yukarı Çukurova masallarından vereceğiz. Bu masalarda kahramanın yardımcılarını sudan çıkan hayvanlar yani su menşeli hayvanlardır. Bu hayvanlar kahramana akıl vermeleri dışında, binek olarak da kahramanı uzak mesafelere götürürler veya geçemeyeceği yerlerden geçirirler.

Padişahın Oğluya Hizmetkârı masalında, padişahın oğlu ve hizmetçisi Musa mağarada bulunmaktadır. O sırada uyanık bulunan Musa, yanlarına gelen iki güvercinin konuşmasına kulak verir. Güvercinler derler ki:

“Şimdi bunlar galkacak denizin kenarına varacak, denizde bir eğer var, eğeri galdırıp denize vuracaklar. Bunun üzerine denizden üç tane aygır çıkacak, birercik

binecekler, gözlerini yumacaklar, öte yakaya atlayacaklar. Öte yakada eğeri denize vuracaklar, aygırlar denize girecek, şehir öte yakada” (TM, 395).

Güvercinleri dinleyen Musa, onların dediklerini yapar ve padişahın oğluyla birlikte şehrin diğer yakasına geçer.

Kuşlar Padişahının Kızı masalında, gözleri kör olan padişahın derdine çare aranmaktadır. Padişahın derdinin çaresi atının ayak basmadığı yerden alınacak topraktır. Fakat bu başarılması oldukça zor olan bir iştir. Sonuçta bu zor işi başaran kişi padişahın küçük oğlu olur. Bu zorlu yolculukta ona yardım eden, akıl veren attır. Padişahın kalesinde bulunan haki renkli olan bu at su menşelidir. Konuşan, zorlukları aşma gücüne ve yeteneğine sahip olan, uzun mesafeleri kısacık bir zaman diliminde kat edebilen bu atın su menşeli olması suyun önemini ve kutsiyetini göstermektedir. Atı kendi ailesini ve padişah tarafından yakalanışını ve kahramanın son aşamada neler yapması gerektiğini şöyle anlatır:

Sudan çıkan atın kahramana yardım etmesi dışında, padişahın gözünü açacak toprağın denizin altında bulunması ve denizin dalgalarına bakarak tahmin yürütülmesi, köpüklerin kırmızı olması halinde öldüğünün, beyaz olması halinde kurtulduğunun belirtilmesi, şaman inancında yer alan suyun kutsiyetinin ve su iyelerinin insanlara yardımının masallara çok güzel aksettiğinin bir göstergesidir denebilir.

Su kültürüyle ilgili olarak verdiğimiz bütün örnekler, bizim suyun, masal kahramanlarına yardımda bulunduğu kanısına varmamıza sebep olmuştur. Bu yardımlar gâh görünmeyen gâh çeşitli varlıkların cismine bürünerek gözler önüne çıkan su iyeleri tarafından yapılır. Suların konuşması, koruyuculuğu, kurtarıcılığı, şifa verici özelliği, masalarda kendini en çok gösteren özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şamanist halkların göl, çeşme, deniz, pınar gibi su kaynaklarının canlı olduklarına, ruhları bulunduğuna inandıklarını daha önce belirtmiştik. Sahibi olan sulara kurbanlar sunan bu insanlar onu kutsallaştırırlar. Suyun sahibini kızdıracak hareketler yapmaz, onu kirletmezler. Masallarımızda da sular, aydınlığın, temizliğin, bereketin sembolü, zor durumda bulunanlara uzanan bir el, yardımların kaynağıdır. Suyun mübarek kabul edildiği masalarda onun kirletilmediği, suya karşı kötü söz ve davranışta bulunulmadığı rahatça görülebilir. Yani su, azizdir, saygı duyulan bir maddedir.

5. 1. 2. 2. 4. Ağaç Kültü (Ağaç İyeleri)

Kökleriyle yer altını, gövdesiyle yeryüzünü, yaprakları ve dallarıyla gökyüzünü kaplayan ağaç, halk anlatmalarının pek çoğunda ölümsüzlüğün, kendini yenilemenin, canlılığın simgesi olarak kabul edilir. Bu özelliklerinden dolayı ağaç Şamanizm’de ‘Hayat Ağacı’ tabiriyle ifade edilir.

Anadolu’da anlatılan masalların vazgeçilmez öğelerinden biri de ağaçtır. Masalların dokusu içinde ağaçlara çeşitli fonksiyonlar yüklendiği görülmektedir. Ağaçtan yapılan sihirli değneklerin kötülerini cezalandırmada kullanıldığı, ağaç yapraklarının bazı hastalıklara şifa olduğu, ağaçların içinden çıkan yaratıkların masal kahramanına yardım ettiği masalarda tespit edilen ve ağacın ön plâna çıkan özelliklerinden birkaçıdır.

Aşağıda başlıklar altında inceleyeceğimiz konular, Şamanizm’deki ağaç kültürüyle yakından ilgili olan ve ağaç kültürünün masallara nasıl yansıdığını gösteren numunelerdir.

5. 1. 2. 2. 4. 1. Kahramanın Ormana Bırakılması

Dağ kültürü konusunda olduğu gibi ağaç kültürü konusunda da kahramanların ormana bırakıldığı görülmektedir. Ağaçların oluşturduğu topluluk olan ormanlar, vahşi hayvanlarla, bin bir türlü tehlikeyle dolu olan yerlerdir. Buna rağmen ormana atılan hiçbir kahramanın ölmediğini, bilâkis masalın sonunda mutluluğa kavuştuğunu görüyoruz.

Arslan Ali masalında, anne, oğlunu padişahın adamlarından kurtarmak için istemeyerek de olsa ormana bırakır:

“ Bu ülkenin ıssız bir bölgesinde ‘Koca Ana’ derler, bir kadın yaşarmış. Daha yaşını bile doldurmamış oğlunu, padişahın adamlarından kurtarmak için götürüp ormanın kuytu bir yerine bırakır” (AKM, 495).

Çocuklarını çiğdem toplama bahanesiyle ormana götürüp orada bırakan baba, **Oduncunun Çocukları** masalında karşımıza çıkar:

“Oduna giderken çocuklarını da yanına alır, ormana gider: ‘Yavrularım siz şurada çiğdem toplayın, ben ilerde odun keseyim’ diyerek çocuklardan ayrılır” (AKM, 520).

Gurbete Giden Gelin masalında her şeyi alınan kız, ormana atılır:

“Ülkeye yaklaşınca Arap kızları, kızı soyarak bir ormana atarlar” (AKM, 604).

Üvey anne çocuklarını istemez ve babalarına onları ormana bırakmalarını söyler.

Bacı Bacı Can Bacı adlı Elazığ masalından aldığımız konuyla ilgili bölüm şöyledir:

“Bu analık çocukları istememiş, babalarına: ‘Ya bu çocuklar gider, ya ben giderim’ demiş. Adamcağız naçar kalmış. Çocuklarına: ‘Gelin oduna gidelim. Ben odun kırayım, siz arkama kaldırırınız’ demiş. Bunlar gidiyorlar, babaları gidiyor, bir su kabağını ağaca asıyor, çocuklara da ekmek indiriyor: ‘Siz burada yiyin, ben de odunu kırayım, arkama kaldırayım, eve gidelim’ diyor.

Çocuklar oturuyorlar, oturuyorlar, ezan vakti oluyor, kız büyük, oğlan küçükmiş, kalkıyorlar, bakıyorlar ki ne babaları var, ne kimse, kabak ağaçta takılı; ‘kabağı tak tak eden babacığım, bizi azitan babacığım’ diyorlar. Ağlıyorlar, kız ağaca çıkıyor, oğlanı da alıyor dizine yatırıyor” (EM, 335).

Babası tarafından oduna gitme bahanesiyle kandırılan bir başka kahraman **Üç Kız Kardeş** masalındadır:

“ ‘Gızım hazırlan yarın sennen oduna gidecem. Seni de götürücem’ ‘Tamam’ deyip. Babası götürüp ormana bırakıp gelecek” (ERZM, 502).

Hayat Otu masalında da baba çocuklarını ormana bırakır:

“Süpürgeci de bundan korkar; birgün çocukları alıp ormana bırakır” (GBM, 430).

Helvacı Güzeli adlı masalda da ormana bırakılan bir kahramanla karşılaşyoruz:

“ (...) Memleketlerinden çıkarlar. Ormanlık bir yere gelince delikanlı kardeşine durumu anlatır: ‘Bacım, durum böyle böyle, senin başına bu iş gelmiş. Babam senin ölmeni istedi. Gömleğini çıkart ver bana, sen de babamın evine gitme. Allah’ın memleketi çok. Ölmektense birinde yaşa daha iyi’” (GBM, 446).

Kendisini tuz kadar sevdiğini söyleyen kızına sinirlenen ve onu ormana attıran babası, masalın sonunda ormana attığı kızını bulur ve söylediklerinden dolayı ona hak verir. **Tuz Kadar Sevgi** masalından aldığımız kısım şöyledir:

“Küçük gızın sırtına bir çuval duz yüklemiş ormana attırmiş” (KDAM, 440).

Üvey anne baskısıyla ormana bırakılma kaderiyle karşı karşıya kalan kahramanın durumu **Üvey Anne** masalında anlatılır:

“Gide gide varırlar ormana. Baba eline baltasını alır, merkebi de alır yanına ve kızına dönerek: ‘Kızım sen burad oyna. Çalı topla, çiçek topla. Bir şeyler yap. Ben de şu ilerdeki çam ağaçlarından bir iki dal keseyim. Akşam olunca eve döneriz’ der” (MKM, 252).

Konya’nın Meram ilçesinden derlenen **Son Pişmanlık** masalında da ormana terk edilen bir kız vardır:

“Birgün oduncu kızını oduna götürüyorum diye, ormana götürmüş. Odun kesme bahanesiyle kızının dalgınlığından istifade ederek kaçar. Kızı bir müddet sonra durumu anlar ama iş işten de geçmiştir” (MKM, 274).

Yalan ile Doğruluk masalında çocukları ormana bırakan kişi bu kez baba değil; üvey annenin bizzat kendisidir:

“Üvey anne bir gün çocukları, ormana gezmeye gidiyoruz diye diye götürmüş. Orada bırakıp gelmiş. Babalarına da, çocukları kaçırdılar demiş” (MKM, 285).

Muradına Nail Olmayan Dilber'de ormanın kucağına atılan kızın gözlerinin oyulduğu da görülür:

“ ‘Yapma, etme, susuz yandım’ dedik sıra duzlu su veriyor. Acıkdık dedik sıra duzlu çörek veriyor. Nihayet bunun gözlerini oyup bir ormana bırakıveriyor” (TM, 333).

Van masalı olan **Oduncunun Üç Kızı**'nda ormana bırakılan üç kızın öyküsü anlatılır:

“Babaları mejbur galmiş; demiş ki gadına: ‘Yarın ekmek yap, kızlari götüröp ormana birahacam’ demiş (...) Babaları almış kızlarını götürmiş ormana” (VM, 366).

Örneğini verdiğimiz masallardan sadece **Arslan Ali** masalında kahramanın ölümden kurtulması için ormana atıldığı görülür. **Oduncunun Çocukları, Bacı Bacı Can Bacı, Üç Kız Kardeş, Üvey Anne, Son Pişmanlık ve Yalan ile Doğruluk** adlı masalarda, babalar çocuklarını üvey annelerinin baskısıyla ormana bırakıp, izlerini kaybettirmek zorunda kalırlar. Bu tip masalarda, genel olarak baba herhangi bir şey toplamak için çocuklarıyla birlikte ormana gider. Onları orada bırakır. Karanlık basınca terk edildiklerini anlayan çocuklar, geceyi ağaçların dallarında veya kovuklarında geçirirler. Bu kahramanlar selâmetle sabahı bulurlar. Onların ormanlardaki tehlikelerden korunmalarında hem ağaç iyesinin hem de ormanın ruhunun payı olduğu söylenebilir.

Arslan Ali masalında ormana bırakılan çocuğu kurtaranın dişi bir aslan kılığında bulunan ağaç iyesi olduğunu söylemenin yanlış olmayacağı düşüncesindeyiz. Dişi Aslan, çocuğu kendi inine götürür, orda besler, büyütür. **Bacı Bacı Can Bacı** masalında orman adı direkt olarak geçmemektedir. Ancak olayların ormanda geçtiği çok net bir şekilde anlaşılmaktadır. Yine aynı masalda babaları tarafından terk edilen çocukların ağaca çıkıp, geceyi orda geçirmeleri, ağaca sığınmaları da bir nevi ağaçtan yardım bekleme olabilir. Ağacın dallarına oturan çocuklar, ağacın üstündeyken kendilerini

güvende hissetmekte, tehlikelerden korunduklarına inanmaktadırlar. Bu da, Şamanizm’de ağaçlara atfedilen koruyuculuk, kollayıcılık özelliğinin bir yansıması olarak kabul edilebilir.

Ormanlara bırakılan kahramanların hiçbirinin ölmediğini daha önce belirtmiştik. Yürüdüğü yerlerde çayır çimen biten, gülünce yanaklarında güller açılan, ağladığında gözlerinden inci mercan saçan Güzeller güzeli kahramanımız Dilber, kıskançlık sonucu gözleri kör edilerek ormana atılır. Onu, odun toplamaya gelen fakir ve ihtiyar bir oduncu bulur. Böylece kahramanımız ölümden kurtulur.

Neticede şunu söyleyebiliriz ki, orman ve ormanı oluşturan ağaçlar, çaresiz ve tek edilmiş aynı zamanda istenmeyen kahramanlara kol kanat geriyor. Kahramanlara kol kanat veren gizli güçlerin ağaç iyeleri olduğu sonucuna varabiliriz.

5. 1. 2. 2. 4. 2. Ağacın Kurtarıcı Özelliği

Ağaç, çeşitli sebeplerle sulara bırakılan kahramanların içine konulduğu nesnelere ana maddesidir. Kahramanlar sandık, sal ve tekneye koyulmak suretiyle suyun akışına bırakılırlar. Kahramanların sandığa veya sala konularak suya atılması olayında ağaç iyesi ile su iyесinin birlikte hareket ederek kahramanı kurtarması söz konusudur. Suyun kurtarıcılık özelliğine su kültü ile ilgili bölümünüzde değinmiştik. Burada sadece ağacın fonksiyonunu, Şamanizm’den gelen yansımalarını açıklamaya çalışacağız.

Kahramanların ağaçtan yapılan araçlara konularak sulara bırakılması motifine on yedi masalda rastlanmaktadır. Bu on yedi masalın birinde ‘sal’a, birinde ekmek teknesine, birinde kütüğe koyulan kahraman, geri kalan on dört masalda sandığa koyulur.

Örnek metinleri sıralarken kurtarıcı olarak önce ‘sal’ın, ekmek teknesinin ve kütüğün, daha sonra da sandığın kullanıldığı masalları vereceğiz.

Habibe masalında öldüğü sanılan kız, ‘sal’a koyulur ve suya teslim edilir:

“Dev anası ve kızları kızı öldü diye gömmek isterler, fakat toprağa vermeye kıyamazlar. Bir sala koyup nehre bırakırlar” (AKM, 518).

Çocuk İsteyen Kadın adlı masalda kurtarıcı ekmek teknesidir:

“Kadın çocuğu bir ekmek teknesine koyup sel sularına bırakır” (AKM, 526).

Elazığ’dan derlenen **Hint Padişahını Kızı** masalında, masal kahramanı olan kız, marangozdan içerden açılıp kilitlenebilen bir kütük yapmasını ister. Kendisini bu kütüğün içine koyarak denize attırır:

“Diyor ki: ‘marangoz, bana bir kütük yap, içeriden açılıp içeriden kilitlensin. Kırk günlük yiyeceğim, içeceğim onun içinde bulunacak (...) Denizin kenarına gidince kız hammala epeyce bir para verir, der ki: ‘Bir ben bir Allah bir de sen bu meseleyi biliyorsun. Bu meseleyi kimseye söyleme. Ben kütüğün içine girince, kütüğü denize at (...) Kızcağız kütüğün içine giriyor, kütüğü içeriden kilitliyor, hammal kütüğü sırtlayıp denize atıyor” (EM, 306-307).

Aşağıda vereceğimiz masal örneklerinin hepsinde kahramanlar sandığa koyulurlar:

Altın Saçlı Oğlanla Altın Saçlı Kız masalı:

“ Çocukları da bir sandığa koyup doğum yaptıran ebeye teslim ederler. O da götürüp denize bırakır” (AKM, 598).

Gülükân masalı:

“O kadın yedi caddenin ortasında kalsın, gel gelelim çocuklara, teyzeleri çocukları bir sandığın içine koymuşlar ağızını kapatıp murada atmışlar” (EM, 482).

Gülbahar adlı Erzincan masalı:

“ Gız, ‘Anne, benim sizden bi dileğim var. Bi sanduh yapdurun, beni goyun içine, atın Nil Nehri’ne” (ERZM, 492).

Dilârem Cengi masalı.

“ Cadı garı uzahlara giyamıy, öldürmiy. Uşahları bi dene sanduğa goyty, denize atıy” (ERZM, 504).

Erzurum’dan derlenen **Dilârem Cengi** masalı:

“Ebe olacak kadın çocukları alır, bir sandığın içine koyar ve suya atar” (ERM, 93).

Gül Sinan masalı:

“Bir sandık yaptırırlar. Çocukları pamuğa sardıktan sonra sandığa koyar ve götürüp dereye atarlar” (ERM, 104).

Çan Kuşu Çor Kuşu masalı:

“Çocukları ebe hanım bir sandığa koyar, denize atar” (GM, 319).

Gül ile Sinaver masalı:

“Kalkıp bir sandık yaptırır, doktor da raporu verir. Sinaver’i sandığın içine koyarlar. Sandığı kapatıp denize atarlar, gemi yola devam eder” (GBM, 455).

Kuşdili Bilen Şehzade masalı:

“Kalkar bir sandık yaptırır, içini de mikaynan filân su geçmeyecek şekilde hazırlatır. Oğlanı da bunun içine koyup denize bırakır” (GBM, 459).

Üç Bacılar masalı:

“ Nene götdü bu aşahlara bahdı, bunnarı öldüre bilmedi, giymadı. Herenin ağzına bir emzih verdi, özlerini de tuttu bir sandığa koydu, deriye attı” (KDAM, 428).

Külöksüz masalı:

“ Padişah bunun üzerine çok kızmış. Hizmetçilerini çağırıp: ‘Bir sandık getirin’ demiş. Hizmetçiler büyükçe bir sandık getirmişler. Padişah: ‘Sandığın en altına kızımı, onun üstüne de Külöksüz’ü, en üste de bebeği koyup, sandığın ağzını örtüp katırlara sarın ve göle atın’ demiş. Padişahın adamları söylenenleri yapmışlar. Sandığı götürüp denize atmışlar” (MKM, 215).

Altın Başlı Kızla Tel Perçemli Oğlan masalı,

“Sonra oğlanla kızı tahta sandığa kor denize atıverirler” (MKM, 339).

Tembel Ahmet masalı:

“ ‘Yahu bunu cellat etmeyelim, bunu bir sandığa goyalım denize atıverelim, nereye gederse getsin, saar bir Müslüman çıkar, çıkmazsa getsin’ Elbisesini bir balık ganına veya bir sığır ganına buluyor, neyse getiriyorlar, işde öldürdük diyorlar. Cellatlar gıza dabile sandık yapıyorlar, içine gızı goyup atıveriyorlar” (TM, 339).

Vezirin Üç Kızı ve Padişahın Oğlu masalı:

“Bir sandık yaptırmışlar, çocukları içine gatmışlar ve daha sonra denize atmışlar. Dalga vura vura sandığı bir kenara çıkarmış” (TM, 435).

Sandıktan Çıkan Kız masalı:

“Bu sandıh az gidip, üz gidip, dere tepe düz gidip, gidip, bir gün bi padişahın oğlonon havuzuna düşüp” (VM, 496).

Masal kahramanlarının sandık, Sal, tekne gibi ağaçtan yapılmış vasıtalara koyulmasının sebebi, ağacın suda batmamasıdır. Bundan dolayı kahraman ağaçtan yapılan araçlara koyulur. Masal âlemi, bize kahramanları ağaç kültürünün bir yansıması olduğunu da düşündürmektedir. Sandığın veya salın içinde bulunan kişi güvendedir, tehlikeden uzaktır. Sandık onu bir zırh gibi korumakta, suya batarak boğulmasını engellemekte, böylece de kurtarıcılık yönünü gözler önüne sermektedir. Suyun sürüklediği sandık, kıyıya vurur ve içine koyulan kişi veya kişiler o civarda yaşayan kimseler tarafından bulunur.

Sandık, Sal, tekne, kütük gibi nesnelere aracılığıyla ağırlığını ve önemini hissettiren ağaç, bilinmeze doğru gönderilen kahramana açılan kucaktır. Kahraman, ağaç iyesinin kucağında emniyetli bir yolculuk yapar ve sudaki macerası insanlar tarafından bulunduğu sona erer.

5. 1. 2. 2. 4. 3. Kahramanın Ağaca Sığınması

Bu başlık altında inceleyeceğimiz konu, ağacın güvenilir bir varlık oluşu ile ilgilidir. Ruh taşıdığına ve kendini yenilemesi, büyümesi, kuruması gibi özelliklerinden dolayı canlı olduğuna inanılan ağaçlar, masalların bir kısmında kahramanın bir gecelik mekânı olarak karşımıza çıkarlar. Örneğin kardeşini bekleyen bir abla, evleneceği kişiyi bekleyen genç ve güzel kız bekleme yeri olarak ağacı seçer, ya da kendisini gelip tekrar geri götürecektir kişi tarafından ağaca teslim edilir. Ablasını, sevdiğini veya kızını ağacın dallarına bırakan kişinin gözü arkada kalmaz, kalbi rahattır.

Masallarda ağaca çıkıp bekleyen kahramanların tamamı kızdır. Bu kızlar, olağanüstü güzellikte olan kızlardır. Kahramanların tepesine çıkarak bekledikleri ağaçlar kavak ağacı, servi ağacı ve çınar ağacıdır. Bunların dışında adı verilmeyen ağaçların da kahramanları sakladığı görülmektedir.

Konu ile ilgili örneklere kahramanın kavak ağacına sığındığı masallarla başlıyoruz.

Üç Turunçlar masalında damat, köye gidip düğün alayını getireceği zaman evleneceği kızı kavak ağacının üzerine çıkarır:

“Çeşmenin başında da kocaman bir kavak ağacı varmış. Kıza der ki: ‘Sen şu kavak ağacının tepesinde beni bekle, ben köyden düğün alayını getireyim. Seni konağa çalgı çengi ile götüreyim.

Kızı kavak ağacının tepesine çıkartan beyoğlu düğün alayını getirmek için köyünün yolunu tutar” (AKM, 427).

Kaz Çobanı adlı Afyonkarahisar masalında, korkan kahramanımız sığınak olarak kendisine kavak ağacını seçer:

“Gide gide bir çeşme başına varır. Korkusundan orada bulunan bir kavak ağacının tepesine çıkar” (AKM, 610).

Tehlikeli hayvanlardan korunmak için kavak ağacına çıkan kız, **Helvacı Güzeli** masalının baş kahramanıdır:

“Orada bir kavağın üzerine çıkıyor, kurtlardan yılanlardan korkuyor. Kavağın üzerinde yatıyor” (EM, 393).

Erzincan'dan derlenen **Üç Turunçlar** masalında üçüncü turuncun içinden çıkan kızın üstü yoktur. Kahraman kıza elbise getirmek için şehre iner. Kız, kavak ağacının üstüne çıkarak kahramanın gelmesini bekler:

“ Gız deyiy ki: ‘Sen gorhma! Ben çiharam gavağın başına, sen get ne getürecekseñ getür, beni götür. Eğil gavağım eğil’ deyiy, çeşmenin başındaki gavah tiril tiril egiliy. Gız dallarını dutıy: ‘Doğrul gavağım doğrul!’ deyiy gavah doğrulıy. Gız çihıy taa gavağın tepesine” (ERZM, 413).

Erzurum'dan derlenen **Üç Turunçlar** masalında da kızın, dalına çıkarak beklediği ağaç servi ağacıdır:

“Ben selvi ağacının başına çıkıp dururum. Sen git gel” (ERM, 184).

Üç Karpuz Güzeli'inde de servi ağacı ön plândadır:

“Kız: ‘Peki’ der ve oradaki selvi ağacına: ‘Eğil selvim eğil, doğrul selvim doğrul’ der ve çıkıp ağacın tepesine oturur” (ERM, 188).

Üç Narlar masalında servi ağacına çıkan kıızı görüyoruz:

“Sen hiç merak etme, ben şimdi elbiselerimi giyer, selvinin üzerine çıkarım. Yarın sabah dokuzda beni alırsın” (ERM, 192).

Hani Ya Bacımın Ayağı adlı masalında, kahraman kavağa seslenir ve eğilen kavağın üzerine çıkıp oturur:

“ ‘Eğil sevi kavağım eğil’ der kız, kavak eğilir, başına çıkar. ‘Doğrul selvi kavağım doğrul’ der kavak doğrulur” (GBM, 378).

Siyah Tavuğun Yumurtası ve Hacı Sait'in Kızı adlı Van masallarında üzerine tırmanılan ağaç çınar ağacıdır:

“Gız bu defa çınara diyi: ‘Eğil çınar eğil!’ Çınar eğili, gız çihı üsdüne; gız otorı çınarda. Oğlan çihı gidi melmeketine” (VM, 251).

“Gız da çihıp bi çınar ağacına, ağacın üsdünde otorop (...) Garı diyi: ‘Sen meni ağacın başınnan aldın geldin. Demedin sen kimin evlâdısan? Seni ağaç mi doğmış? Senin anan var, baban var? Nerden gelisen sen demedin” (VM, 305, 306).

Ölü Yiyen Derviş masalında dervişin elinden kaçan kız ağacın üzerine çıkar:

“Orada ince bir ağaç bulur ve ağacın tepesine çıkarak geceyi orada geçirir” (ERM, 54).

Hoca Efendi ve Hain Vezir adlı Erzurum masallarında da ağacın sığınma yeri olarak kullanıldığına dair bilgiler vardır:

“Dışarı çıkınca büyük bir ağaç görür. Geceyi bu ağacın üzerinde geçirmeye karar verir. Ağacın üzerine çıkar” (ERM, 57).

“Şehrin yakınında bir ağaç görür der ki: ‘Bu ağaca tırmanayım da ben kızım benim başıma bir hal gelmesin, hele bakayım ne olacak?’” (ERM, 296).

Padişahın oğlu, sevdiği kıza kendisini ağacın tepesinde beklemesini söyler. **Limon Kız** masalında bu bölüm şöyle geçer:

“Padişahın oğlu bu kıızı yüksek bir ağacın tepesine çıkarmış: ‘Sen burada bekle, ben askerimi alıp geleyim’ demiş.” (GM, 177).

Cuma Keçisi masalında kahramanın sığındığı ağaç padişahın bahçesinde bulunmaktadır:

“Gız az getdi, çoh getdi, bi şehire rasladi. Bi padişahın bağına geldi. Bi ağacın dalına çıhdi, otordi” (VM, 389).

Mirza ile Şirin masalında ağaca çıkan iki kişidir:

“Mirza'nın Şirin bu defa bi tene gapıyı ağacın üsdüne çıkarılar. Ağacın üsdünde yatmağa başliyilar” (VM, 514).

Helvacı Güzeli adlı Yukarı Çukurova masalında kız, kaçarak ormana gelir ve bir ağaca çıkar. Padişahın oğlu ağacın üzerinde kıızı görür ve ona âşık olur:

“Gız gaçmış gaçmış getmiş, başka bir memlekete. Ormannığa varmış, ikindin olmuş. Çıkmiş ağacın başına. Bakmış ki, ordan bir avcı geliyor. O da padişahın oğluyumuş, avdan geliyormuş. Padişahın oğlu, gafasını kaldırıp ağacı dânemmiş ki, orada güzel bir gız var! (...) Padişahın oğlu: ‘İn de seni eve götüreyim’ demiş” (YÇM, 232).

Verdiğimiz örneklerde dikkatimizi çeken iki nokta vardır. Bunlardan biri, kahramanın üzerine çıkıp oturduğu ağaçların büyük çoğunluğunun çeşme başında oluşudur. Ağaçtaki kızın güzelliği de suya yansır. İkinci önemli nokta ise kahramanın ağaçla konuşması ve ağacın kahramanın istediği şekilde hareket etmesidir. Ağacın yanına gelen kız, ağaca seslenerek eğilmesini söyler. Bu istek üzerine ağaç, dallarını eğer. Eğilen dallardan birine çıkan kız, bu kez de ağaçtan doğrulmasını ister. Kızı dallarına oturtan ağaç tekrar eski halini alır. Buradan şu sonuç çıkmaktadır: Ağaç, söylenenleri anlamaktadır ve kahramanın dediklerini yaparak ona yardımcı olmaktadır. Ağacın söylenenleri duyması, istenenleri yerine getirmesi, eğilip doğrulabilmesi canlı olarak düşünüldüğünün bir göstergesidir. Masallardaki bazı ağaçların sahip olduğu

özellikler, Şamanizm`de canlı olarak yaşayan ağaç kültürünün özellikleriyle bağdaşmaktadır.

Hacı Sait'in Kızı adlı masalda geçen 'Seni ağaç mi doğmuş?' ifadesi önemli bir husus olarak göze çarpmaktadır. Çok eski dönemlere ait mitoloji ve destan metinlerinde ağacın ata olarak kabul edildiğine dair açık bilgiler mevcuttur. Ağaçtan türeme düşüncesi, masalda 'Seni ağaç mi doğmuş?' tabiriyle kendine yer bulmuştur. Mitolojide ve Şamanizm`de dallarında insan ruhlarının yaşadığı 'Hayat Ağacı' olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla, masamızda kahramanın ağaçtan doğup doğmadığı gibi bir ifadenin geçmesini Şamanizm inancındaki 'Hayat Ağacı' düşüncesine bağlayabiliriz.

Konuyla ilgili olan bazı bölümlerini aktardığımız masalarda ağaçların özelliklerine çok fazla yer verilemediğini de görüyoruz. Genelde su başında yer alan bu ağaçlar oldukça uzunlardır. Masalarda adı geçen kavak, servi ve çınar gibi ağaç türlerinin de geniş şekilde tasviri yapılmamış, sadece bu ağaçların dallarıyla kahramanı kucaklayıp onu korudukları hissettirmeye çalışılmıştır. Ağaçları hareket ettirenin, söylenenleri anlayanın ve kişileri saklayanların ağaç iyeleri olduğunu söyleyebiliriz.

5. 1. 2. 2. 4. 4. Ağacın Şekil Değiştiricilik Özelliği

Ağaçlar, koruyuculuk, kurtarıcılık, hayat bahşedicilik gibi fonksiyonlarının dışında şekil değiştirme özelliğine de sahiptirler. Yalnız şekil değiştirme işini yapan bizzat ağaç değil; ağaçtan yapılmış olan sihirli değnekler, sopalar veya çubuklardır.

Ağaçtan yapılmış, sihirli değneklerin kişileri genellikle hayvan şekline dönüştürdüğü görülür. En çok eşek, köpek ve katıra dönüştürülen kişilerin bir kısmı eski hallerine yine sihirli değnekler sayesinde kavuşurlar.

Sihirli çubuk kahramanları beş masalda eşeğe, dört masalda köpeğe, iki masalda katıra, kargaya ve topal bir 'kaz'a, bir masalda da kediye ve kütüğe çevirmiştir. Bunların dışında masalların sadece birinde sihirli çubuğun koyuna çevrilmiş olan kişileri eski hallerine geri döndürdüğü tespit edilmiştir. Çeşitli hayvanlara dönüştürülen kahramanların eski hallerine gelmelerini sağlayan da yine ağaçtan yapılmış olan sihirli değneklerdir.

Şimdi ağacın değiştiricilik özelliğini gözler önüne seren örnekleri inceleyelim.

5. 1. 2. 2. 4. 4. 1. Eşeğe Dönüştürme

Masalarda kahramanların en çok eşeğe dönüştürüldüğü görülmektedir. Kahramanların eşeğe dönüştürüldükleri masal metinleri şöyle sıralayabiliriz:

Kaygısız Ev masasında kahraman, karısı tarafından eşeğe çevrilir:

"Hanım kelleyi görünce bana bir değnek vurarak 'eşek ol' dedi" (AKM, 631).

Oduncu Hasan masalında dünya güzelinden intikam almak isteyen Hasan, onu eşeğe dönüştürür:

"Çubuğu vurıy dünya güzeline, 'Eşşek olsun!' deyip, dünya güzeli olıy eşşek (...) Dutıy nası çubuğu vurıysa olıy dünya güzeli" (ERZM, 479, 480).

Kaynanası tarafından eşeğe dönüştürülen kahraman **Padişahın Üç Kızı** masalındadır:

"Bizim bir çubuğumuz vardı. Hemen kaynanam koşup çubuğu aldı. Bana vurdu. Beni bir eşek yaptı (...) Miyav miyav diyip bir kedi pençelerinin arasında çubuğu getirdi ve beni insan etti" (ERM, 159).

Mahmut ile Maymun Kız adlı Van masalında karşısındaki kızı eşeğe dönüştüren kişi baş kahramandır:

"O gine haşladı ohomağa, men ondan evvel bi çubuh vurdum. Ona dedim: 'Ol eşek!' oldi bi eşek" (VM, 332).

Gül ile Sinan masalında da kahramanı eşek şekline sokanın sihirli bir değnek olduğu görülür:

"Geldi geldi. yanıma gelişin bana çıbıgınan birken vurdu: 'Olasın bir yağır eşşek' dedi. Benim esgi hâlim dönüverdi, bir yağır eşşek oldum" (YÇM, 181).

5. 1. 2. 2. 4. 4. 2. Köpeğe Dönüştürme

Sihirli çubuğun kahramanı köpeğe dönüştürmesi ile ilgili ilk örneğe Elazığ masallarından biri olan **Çini Maçın Padişahı**'nda rastlıyoruz:

"Ben öyle der demez bana bir çubuk vurdu, dedi ki: 'Seni köpek ettim' Ben bir köpek oldum" (EM, 520).

Köpeğe dönüşen kahraman aynı masalda yine sihirli çubuk aracılığıyla insana dönüşür.

"Kırk gün bana okudu, üfledi, bir çubuk vurdu, eski halime girdim" (EM, 520).

Kamçı masalında:

"Yatağı kaldırıp altından yeşil bir çubuk aldı ve bana: 'Köpek ol sokaklara düş' diyip vurdu" (ERM, 118).

şeklindeki ifadeden anlaşıldığı gibi kahraman köpeğe çevrilir. Burada kahramanın köpeğe dönüşmesine sebep olan çubuğun renginin yeşil olduğu görülür. Kahraman şu şekilde tekrar eski haline döner:

“O bahçede sihir çubuklarının dibinden bir parça alıp getirdi. Beni leğene koydu, yıkadı. Bu arada bana bir karış boyunda bir çubukla vurdu: ‘İnsan ol da çık meydana’ dedi. Arkadaşım ben o zaman insan oldum, meydana çıktım” (ERM, 119).

Mahmut ile Maymun Kız masalında sihirli değneği kullanan kişinin dua okuduğu gözlerden kaçmamaktadır:

“O menden evvel ohodi, ohodi, geldi bi tene çubuh vurdi, oldom men bi köpek (...) Gine gız geldi, ohodi, ohodi bi çubuh vurdi: ‘Ol padişahın oğlu’ dedi. Oldom padişahın oğlu” (VM, 331, 332).

Gül il Sinan masalında daha önce eşeğe dönüştürülen kahramanın bu kez de köpeğe dönüştürüldüğüne tanık oluyoruz:

“ ‘Olasın bir uyuz köpek’ dedi. Bu sefer de bir uyuz köpek oldum” (YÇM, 181).

5. 1. 2. 2. 4. 4. 3. Katıra Dönüştürme

Kaygısız Ev masalında sihirli değneğin kişiyi katıra çevirdiğini görüyoruz:

“ ‘Zilli milli katır ol’ diyerek değneği vurunca, katır oldu” (AKM, 631).

Katıra dönüşmeye örnek olarak verilecek ikinci masal **Kamçı** adını taşıyan Erzurum masalıdır. Bu masalda adamın, karısını katıra çevirdiğini ve bir daha da eski haline çevirmediğini, kadının hayatı boyunca katır olarak kaldığını okuyoruz:

“Çubuğu aldım ve kızı dövmeye başladım. Sen de bir katır ol da gel sana bineyim dedim. Arkadaş, yirmi senedir altımda katırdır” (ERM, 119).

Ahmet ile Mehmet masalında kişinin katıra dönüşmesine sebep olan değnek değil, maya ağacından alınan bir çiçektir:

“Ahmet, cöbüne bu mayalardan doldurduktan sonra, gedip çiçeklerden birini kokulmuş, hemen orada bir gatrır olmuş” (YÇM, 166).

5. 1. 2. 2. 4. 4. 4. Kargaya Dönüştürme

Padişahın Üç Kızı masalında masal kahramanının karısını kargaya çevirdiği görülmektedir:

“Vurdum birini kütük yaptım birini karga yaptım” (ERM, 159).

Mahmut ile Maymun Kız masalında kahramanı kargaya dönüştüren sonra tekrar eski haline getiren yine sihirli bir değnektir:

“Mana bi çubuh vurdi, men oldom bi garga (...) Ohodi, ohodi; geldi bi tene çubuh vurdi, dedi: ‘Ol padişahın oğlu!’ Men oldom padişahın oğlu” (VM, 331).

5. 1. 2. 2. 4. 4. 5. Diğerleri

Eşek, köpek, katır ve kargaya dönüşmenin dışında sihirli değneğin, kahramanları topal kaz, kedi ve kütüğe dönüştürdüğü görülür.

Çini Maçın Padişahı adlı masalda karısını kedi kılığına sokan kahramanı bu şekilde onu cezalandırmış olur:

“Ders bitince çubuğu aldım, okuya okuya geldim, karımı görür görmez bir çubuk vurdum, kedi yaptım” (EM, 520).

Padişahın Üç Kızı adlı masamızın kahramanı, karısını kargaya dönüştürdüğü zaman kaynanasını da kütüğe çevirir:

“Vurdum birini kütük yaptım, birini karga yaptım” (ERM, 159).

Fatma ile Yedi Kardeşi adlı Van masalında Fatma'nın kardeşleri yemeklerine katılan güzel kokulu bir ot sebebiyle koyun olurlar. Koyun haline gelen kardeşleri tekrar insan suretine dönüştüren yaş bir çubuktur:

“Adam elindeki yaş çubuhnan ele her birine guvvetli birer tene vuranda hepsi tekrar insan olmuşlar” (VM, 519).

Son örneğimiz memleketin padişahının, kahramanı topal ‘kaz’ a çevirmesiyle alâkalıdır:

“ ‘Olasın bir topal gaz’ dedi. Bu sefer de bir topal gaz oldum (...) İşte o, esgi Sinan padişah bu topal gaz! Böyle böyle garının bir sihirli çibiği var, aniden vurup, padişahı bu hallara sokuyor” (YÇM, 182).

İnsanın şeklinin değişerek başka bir varlığa dönüşmesinde ağacın olduğu kadar sihrin de rolü vardır. Kişinin kılık değiştirmesine sebep olan gücün, ağacın içindeki ruh olduğu söylenebilir. Şekil değiştirebilme özelliğine sahip olan bu değnekler sıradan değil, sihirli değneklerdir. Yani kişilerin şeklinin değişmesinde ağaç kültü ile sihir ögesinin kaynaşmış olduğunu görüyoruz. Değnek ya da çubuklara sihir gücünü verenlerin de ağaç iyeleri olduğunu düşünebiliriz.

İnsanın şeklinin değiştirilmesi onu cezalandırmak için yapılan bir işlemdir. Yalan söyleyenler, ahlâk dışı işler yapanlar, kocalarına karşı sadık davranmayanlar sihirli değneğin hışmına uğrayarak hayvana dönüşürler. Değişime uğrayan kişilerin bir kısmı yine sihirli değnekle eski şekillerine dönerken, bir kısmı da hayatının sonuna kadar hayvan olarak kalır. Buradan hareketle diyebiliriz ki, kahramanı cezalandıran da, cezayı kaldıran da değnekler, dolayısıyla ağaç iyeleridir. Bu da Şamanizm'in masallarımıza yansımış bir diğer özelliğidir.

5. 1. 2. 2. 4. 5. Ağacın Şifa Verici Özelliği

Ağaçlar. ağaçların yaprakları, dallarında olgunlaşan meyveler, bazı durumlarda kahramanların dertlerine deva olurlar. Okuduğumuz masalarda ağacın görmeyen gözleri iyileştirmesi ve ihtiyarları gençleştirmesi ve ölen kişiyi diriltmesi gibi şifa veren üç fonksiyonu olduğunu tespit ettik

Şah İsmail masalında iki kuş kahramanın gözünü açacak şeyin yaprak olduğunu söyler:

“Bizim dilimizden bilirse, şuraya iki tane yaprak bırakalım, alsın gözüne sürsün, gözü açılır. Gözü açılır, ama mavi olur” (EM, 349).

Hayat Otu masalında ölen kahramanın tekrar dirilmesi ot sayesinde. Bu otu bitki olarak ağaç kültü içerisinde değerlendirebiliriz:

“ ‘Sıkıntı edilecek bir durum yoktur bunda, felan yerde bir hayat otu vardır. Ben gider hayat otunu getiririm. Hayat otunu onun kesik yerine sürünce biiznillah eskisi gibi olur’ Tavşan kaybolur, sıçraya sıçraya gidip hayat otunu bulup getirir. Onu sürünce çocuk eskisi gibi canlanır, ayağa kalkar” (GBM, 432, 436).

İyilik ile Kötülük masalında kör olan gözleri açan yapraklar, maya ağacının yapraklarıdır. Maya ağacının içinde cinlerin olması da dikkate değer bir diğer husustur:

“Yahu bu körlerin de heç akılları yok. Şu ‘cinni maya’ nın yaprağını ıslayverseler de gözlerine çalsalar, hemen gözleri açılır” (YÇM, 50).

Kör Dev adlı masalda kurutulmuş yaprağın göze iyi geldiği yazılıdır:

“Gırk devin ortasında bir ağaç var, onun yaprağı gurutulup, gözüne sürülürse, gözün açılır, diyorlar (...) Bu amma, yaprağı gurutmuş, etmiş, her şeyi hazırlamış. Bu varınca, hemen babasının gözüne çalıyor, gözleri yarpadan açılıyor” (YÇM, 68, 71).

Örneklerden de anlaşıldığı gibi görmeyen gözlerin ilâcı ağaç yapraklarıdır. Çeşitli ağaçlardan alınan yaprakların yaş veya kuru şekilleri, kör olan gözlere sürüldüğü takdirde gözlerin iyileştiği görülür. Bu yaprakların körlüğe şifa olduğu genellikle kuşlar tarafından haber verilir. Kuşlar kendi aralarında konuşurlarken ağaç yaprağının kör gözleri açtığını söylerler. Kuşların konuşmalarını anlayan kahraman, onların dediğini yaparak ya kendisinin ya babasının ya da başkasının gözlerini iyileştirir.

Kahramanların doğuştan veya herhangi bir sebepten dolayı kapalı olan gözleri ağaç yaprakları sayesinde tekrar gün ışığına kavuşur.

Ağacın gençleştirici özelliğine beş masalda rastlıyoruz Gençleşmek de bir nevi iyileşmek demektir. Yaşı küçülen, gençleşen kişi sağlık sorunlarından ve ihtiyarlığın verdiği zorluklardan kurtularak sapasağlam bir insan haline gelir. Bu sebeple gençleştiren ağacın, aynı zamanda kişiye şifa bahsettiği de söylenebilir.

Ateşkâr Oğlan masalında kahramanımız, Ateşkâr Oğlan denen ve kötü ruhlar zümresine dahil edebileceğimiz, ateşten yaratılmış garip ve tehlikeli varlık tarafından yaralanır. Onu iyileştirmenin yollarını haber verenler de yine kuşlardır:

“Viti do, viti do, anam diyor ki; filânca dağdaki ağaçtan yedi tane çubuk kessinler, filânca dağdaki yeşil ottan getirip burnuna tütünsünler, o çubuklarla her yanına birer tane vursunlar. Hapşırır on beş yaşında bir delikanlı olur, çıkar” (EM, 305).

Doksan yaşındaki bir ihtiyarın on beş yaşına gelmesini sağlayan elma, **Üç Kardeş** masalında yer alır:

“Selvü ağacı senede üç alma götürürmüş. Bu almayı yiyen dohsan yaşındaki bir ihdiyar, on beş yaşındaki bir delikanni olurmuş” (KDAM, 375).

Bu masalda insanı gençleştiren elmanın servi ağacında yetişiyor olması da hayli ilginçtir.

Üç Bacılar masalında elma, hem gençleştirici hem de güç ve kuvvet verici bir meyvedir:

“Ama bah bu almalarından da al, birini anana ver birini de babana, yesin gencelsinner. Birini de özün al ye ki daha pehlivan igid ol” (KDAM, 433).

Üç Elma adlı masalda çocuğu olmayan padişah ve karısı ağaçtan aldıkları elma sayesinde çocuk hasretine son verirler:

“Bu arada bir kurumuş elma ağacı da dillenmiş. Padişahın karısına, kendisinden yetişen elmaların derdine çare olduğunu söylemiş” (MKM, 241).

Balık Neden Güldü? masalında ‘hayat elması’ ndan bahsedilir:

“O ağaçdan bi tene elma almışlar, o yaşli adama vermişler. Yaşli adam yiyer yemez yirmi yaşında bi deliganni olmuş. Çünkü o elma heyat elmasıymış” (VM, 501).

Yukarı Çukurova masallarından biri olan **Mayıl ile Âbı-ı Güneş** masalında çocuksuz çifte, bir ihtiyar elma verir:

“İhdiyar: ‘Size ben bir elma veriyim. Yarısını hanımın yesin, yarısını da sen’ demiş” (YÇM, 236).

İhtiyarın verdiği elma, kadının hamile olması elma sayesinde. Elma, mitolojide bereket, ölümsüzlük ve hayat sembolü olarak geçer. Elma motifinin yer aldığı ilk kaynağın Tevrat olduğu söylenmekle birlikte, bu motifi Zerdüştlük ve Türk mitolojisi ile ilişkilendirenler de bulunmaktadır (Duymaz, 1993: 24).

Elma yiyerek çocuk sahibi olma motifine daha çok halk hikâyelerinde rastlanmaktadır. Çocuk sıkıntısı çeken bir padişaha dervişin verdiği elma çare olur. Dervişin verdiği elmayı karısıyla birlikte yiyen padişah, elmanın kabuklarını da ahırda bulunan atına yedirir. Vakit dolunca anne bir evlât at da bir tay doğurur. Doğan çocuk genellikle haddinden fazla güçlü olan ve kahramanlık yapabilen bir çocuktur. Atın doğurduğu tay da olağanüstü özelliklere sahiptir ve sahibinin en büyük yardımcısıdır.

Masallarda da elmanın çocuk sahibi olmada etkisi olduğunun, kişiyi gençleştirerek yepyeni bir hayat bahsettiğinin izleri vardır. Özellikle **Balık Neden Güldü?** masalında geçen ‘hayat elması’ tabiri elmanın ve dolayısıyla elmanın yetiştiği ağacın önemini vurgular niteliktedir. ‘Hayat elması’ tabiri aynı zamanda akla ‘Hayat Ağacı’ni da getirmektedir ki, bu konuyu daha önceki bölümümüzde açıklamaya çalışmıştık.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Bazı ağaçların yaprakları ve dallarında yetişen elmalar derde devadır, yaralara ilâçtır. Bugün de halk hekimliğinde ağaçtan ve ağaç ürünlerinden yararlanıldığı görülmektedir. Kahramanların görmeyen gözlerinin ağaç yapraklarıyla açılması, ihtiyarların elma yemek suretiyle gençleşmeleri ağaç kültürünün masallara yansıdığını gösterir niteliktedir.

5. 1. 2. 2. 4. 6. Ağaçtan Çıkan İyeler

Taradığımız Anadolu masallarının bazılarında ağacın içinde yaşayan, ağacın içinden çıkan varlıkların mevcudiyeti dikkati çekmektedir. Kimi hayvan, kimi yaşlı bir adam kimi de genç kız şeklinde olan bu varlıklar olağanüstü özelliklerle donanmışlardır. Ağaçların içinden çıkan bu varlıkların kahramanlara yardım etmeleri, onların ağaç iyeleri olduğunu düşünmemizi sağlayan ipuçlarıdır.

Ağaç iyesi olarak nitelendirebileceğimiz varlıkların yer aldığı masalları sıralayalım.

Açıl Sofram Açıl adlı Erzincan masalında kuru bir ağacın içinden yaşlı bir dervişin çıktığı görülür. Bu derviş, kahramana, onun işini kolaylaştıracak, rahat yaşamasını sağlayacak eşyalar verir:

“Bir guru ağacı kesmeye başlamış. O sırada bi dervüş çıhmiş (...) ‘Al oğlum saha bi dene sofru. Açıl sofram açıl dersen, istediğün yemekler çıkar’ (...) Adam gene ormana gitmiş, gene ağaca vurmuş, dervüş ortaya çıhmiş (...) ‘Al saha bi eşşek vereyim. Çiüş eşşegim çüüş dedin mi, o sana altun pisler’ (...) Ağaca vurmuş, dervüş çıhmiş (...) ‘Elese saha bi tohmah verecem. Vur tokmağım vur! dedin mi, o tohmah senin sofranı ve eşşegini alanlara vurmaya başlar’” (ERZM, 481).

Erzurum masallarından biri olan **Değnek** masalında değneğin içinden bir kız çıkar ve bulunduğu evin bütün işlerini görür:

“Biraz belledikten sonra değneğin içinden bir kızın çıkıp etrafı süpürdüğünü görür” (ERM, 213).

Gülmez Sultan masalında çam ağacında yaşayan bir vardır:

“Keloğlan baltayı alıy gedy bi çama yanaşy. Çamı kesiy bi delük açılıy, içeri giriy ki orda bi mangal köz var. Oturuy orda. Bahıy ki bi deliganlı ki, babayiğit” (ERM, 417).

Meymunu Şibani adlı Gazi Antep masalında ağacın geniş yer tuttuğu görülmektedir. Fıstık ağacının içinde bulunanlar, masal kahramanına istediği her şeyi verirler:

“Kalk filan filan yerdeki fıstık ağacının altına get, meymunu şibani, meymunu şibani, şiminşahın sana selâmı var; gayınbaban bana iki nuğ pambuk göndermiş, bir gat gadın elbisesiyle, bir gat erkek elbisesi, bir pençe de altın vermeliymiş de (...) Get o fıstık ağacının altına meymunu şibani, şiminşahın sana selâmı var, otuz dokuz tene meymun vermeliymiş (...) O fıstık ağacının altına get, meymunu şibani, meymunu şibani, şiminşahın sa na selâmı var. Bir salkım üzüm vermeliymiş de, bu zaman bizim bağ kesme mevsimimizdir (...) Get o fıstık ağacının altına meymunu şibani, meymunu şibani, şiminşahın sana selâmı var, güccük gasabı vermeliymiş de” (GM, 169-170, 174)

İnci Ağacı masalında ağacın içinden güzel bir kızın çıktığı görülmektedir. Bu motif, bize Oğuz Kağan Destanı’nı hatırlatmaktadır. Bilindiği gibi Oğuz Kağan’ın ilk eşi ağaç kovuğunda bulunan bir kızdır. Hem destan da hem de inceleme konumuz olan masalda kızların ağaç menşeli oldukları göze çarpar:

“Ancak ağaç çıtır çıtır etmiş, içinden bir kız çıkmış, aya sen doğma ben doğayım, diyor” (GM, 278).

Papazım Ne Gördün? masalında da tıpkı **İnci Ağacı** masalında olduğu gibi kız, ağacın içinden çıkar:

“Tam gece yarısı olunca ağaç yarılr, içinden gözler kamaştıran mahbûbi dıber çıkar ki, doğan aya sen doğma, ben doğayım, der” (GM, 279).

Nalıncı Padişah masalında peri kızlarının mekânı ağaçtan yapılmış bir kütüktür:

“Kapının arkasındaki kütükten sesler gelmeye başlamış. ‘Haydi kızlar uyanın, şu fakirin evini mavi atlas döşeyin’ Sesler kesilmiş. Kütük ortadan ikiye ayrılmış. İçerisinden oniki tane peri kızı çıkmış (...) Nalıncının evini akıl almaz bir şekilde yeniden döşemişler. Sonunda da güle oynaya aynı sözlerle: ‘haydin kızlar, bırakın kızlar’ diyerek kütüğün içine girmişler” (MKM, 291).

Korkubilmez masalında ağaç kültü-demir ilişkisi vardır. Kahramanımız ağaca çivi çakınca birden her yer sarsılmaya başlar. Sarsıntı neticesinde Dünya Güzeli ağacın tepesinde görülür. Çivi, yani demir, ağaç iyesini çağırın bir nevi haberci olarak düşünülebilir:

“O ağaca varmış bir çivi çakmış, yer gök sallanmaya başlamış. Bir bakmış ki ağacın başında Dünya Güzeli” (TM, 376).

İyilik ile Kötülük masalında bir maya ağacından ve bu maya ağacının içinde yaşayan cinlerden bahsedilir:

“İyilik’in gözü görmüyor, her yer garannik. Bir yere varıyor, bir maya ağacının dibine oturuyor. O da ‘cinni maya’ yımış. Neyise, oriye oturagalıyor, orda da cinner varımış. Cinner akşam olunca ortaya çıkıyorlar. Bunnar gendi aralarında gonusurlarımış” (YÇM, 49).

Yukarı Çukurova’dan derlenen **Nar Adlı Kız** masalında ağaç, örneğini verdiğimiz diğer masallardan biraz daha farklıdır:

“Bu avrat daha yoldan gelirkene padişahın oğlu birken vuruyor. Avrat düşüyor, bunu çekip atıyorlar. Bunun damlayan ganından goca bir söğüt bitiyor. Bu söğüdün altına, goca bir mahelle gelir, gölgesinde oturur, gülüşürlerimiş” (YÇM, 162).

Nar Adlı Kız masalında üvey anne zulmü göze çarpmaktadır. Nar’ı bir türlü rahat bırakmayan üvey annesi, padişahın oğlunun yani Nar’ın kocasının emriyle öldürülür. Üvey annesinden akan kanlardan bir söğüt ağacı biter. Bu söğüt ağacı Nar’dan intikam almaya çalışan bir iye olarak karşımıza çıkar. Nar, altında oturduğu zaman gölgesini çeken ağaç, kesildikten sonra da Nar’ı rahat bırakmaz. Nar’ın bebeği de bu zulümden payını alır. Bebek, beşiğe koyulduğunda sürekli ağlar. Yine ağaçtan yapılmış kapı, eşikten her geçişinde Nar’ı sıkır. Yani ağacın ruhu beşikte ve kapıda yaşamaktadır.

Şamanizm başta olmak üzere insanlar tarafından kabul edilen bazı inanç sistemlerinde ruhun kanda olduğuna inanılır. İşte bu düşüncenin en güzel örneği **Nar Adlı Kız** masalında yer alır. Çünkü kötü niyetli bir insan olan üvey annenin kanından bir ağaç biter ve bu ağaçtan yapılan her türlü eşya masal kahramanına zarar verir. Üvey annenin kanında bulunan ruh, söğüt ağacına geçer ve böylece Nar'ı ve çevresindekilerin yaşamını zorlaştırır. Bu sebeple masalda açık bir Şamanizm yansıması vardır diyebiliriz.

Nar Adlı Kız masalının bize hatırlattığı bir diğer Şamanizm unsuru da öldükten sonra kötü ruhlar zümresine dahil olan kişilerin, geride kalan yakınlarına ve akrabalarına eziyet etmesi, onlara kötülük yapmasıdır. Yakut Türklerine ait efsanelerden biri olan 'Tümeti'nin Udağanı' adlı efsanede de ölen bir kadın şamanın, öldükten sonra habis ruh da denilen kötü ruha dönüşmesi ve hayattayken kendisine zarar veren, kötü davranan kişilerin ve oymağın başına belâ olması anlatılmaktadır. (Vasilyev, Kirişçioğlu, Killi, 1996: 35-37).

Efsanedeki şaman kadın ile **Nar Adlı Kız** masalındaki üvey anne hemen hemen aynı görevi yerine getiren kötü iyelerdir.

Şamanizm'de ağaçların sahibi olduğuna inanılır. Ağacın içinde bulunan güçler, insanların işlerini yollarına koymalarına yardımcı olurlar. Masalarda ağaçların veya ağaçtan yapılmış olan değnek, kütük gibi eşyaların içinde bulunan, dışarı çıkıp kahramana yardım eden, derviş, kız, maymun gibi farklı kılıklarda bulunan varlıklar ağaç iyelerinin görünür hale gelmiş şekilleri olabilirler.

5. 1. 2. 2. 4. 7. Konuşan Ağaçlar

Türk insanının sonsuz muhayyilesi gerektiği zaman, gerektiği yerde ağacı konuşturmasını da bilmiştir.

Masal dünyasında da konuşan ağaçlara rastlanmaktadır. Ağaçların veya ağaçtan imal edilmiş nesnelere çoğunlukla kahramanla konuşurlar.

İki tanesi Taşeli yöresinden, iki tanesi de Yukarı Çukurova'dan derlenen dört masalda ağaçların konuşma özelliğine sahip olduklarını görürüz.

Vezirin Üç Kızı ve Padişahın Oğlu adlı masalda ağacın her yaprağının farklı şekilde ses çıkardığı görülmektedir:

"Bilmem filân memleketde bir ağac var, gendi güler gendi oynar. Her bir yaprağından bir ses çıkar (...) Neyse kız ağbisi gelmeden hastalanır ve yatar, Ağbisi gelince der ki: 'Ben bu ıssız yerde duramam. Ben burda dura dura hasdalandım.

Bilmem hangi memleketde bir ağaç varmış, gendi güler gendi oynar. Bana onu getir (...) Ondan gurtulur, bir bahçeye girer, bir ağaca yapışır, heç arkasına bakmadan. Ağacın da her bir yaprağı bir çeşit ötermiş. Öyle güzel bir ağacmış. Bu ağacı alır getirir evinin önüne diker. Ondan sonra bu ağaç da eyi olur, gız da eyi olur” (TM, 436).

Bitle Pire masalında elma ağacının konuştuğuna şahit oluruz:

“Neyselmayı yerken, elma ağacı demiş ki: ‘Arkadaş seni nerde böyle kim vurdu da tüğünü yeleni döktü?’ demiş” (TM, 472).

Sarıtırış adlı masalda padişahın oğlu dolaba selâm verir. Selâmı alan dolap kahramana şöyle der:

“ ‘Aleykümselâm padişahın oğlu’ der sana o dolap” (YÇM, 43).

Çiftçi ile Söğüt Ağacı masalında, çiftçinin, şapkasını alan söğüt ağacına yalvardığı görülür:

“ ‘Aman söğüt, canım söğüt, eğil de şu şapgamı alayım’ demiş. Ağaç: ‘Ben, senin bir esgi şapgan için, rahatımı bozamam’ demiş” (YÇM, 309).

Vezirin Üç Kızı ve Padişahın Oğlu masalında sözü edilen ağaç, benzerlerinden farklıdır. Gülüp oynayabilen bu ağaç aynı zamanda her yaprağından da farklı sesler çıkartabilmektedir. Bu ağacın bir başka özelliği de rahatlatıcı ve iyileştirici yönünün bulunmasıdır. Ağaç gelmeden hasta ve bitkin olan, canı sıkılan kız, ağacın getirilip evin önüne dikilmesiyle birlikte canlanır ve iyileşir. Ağacın ele geçirilmesi de oldukça zordur. Kızın erkek kardeşi bu ağacı bulup getirirken devle mücadele eder.

Bitle Pire masalında ağacı konuşturmanın ağaç iyesi olduğunu düşünebiliriz. **Çiftçi ile Söğüt Ağacı** masalında ağacın, kahramanın isteğine cevap vermediğini, ona yardımcı olmadığını görürüz.

5. 1. 2. 2. 4. 8. Diğerleri

Başlıklar altında verdiğimiz ve ağaçları çeşitli yönleriyle anlatarak ağaç kültürüyle bağlantı kurmaya çalıştığımız örnekler dışında ağacın öneminin ön plâna çıktığı masal bölümleri de vardır. Şimdi sırayla bu masal bölümlerini aktaracak, sonra da bu bölümleri Şamanizm inancındaki ağaç kültürü çerçevesinde yorumlamaya çalışacağız.

Yılan Bey masalında zor durumda bulunan kızın rüyasına giren annesi, ona ne yapması gerektiğini söyler. Anne, kızına çeşmenin yanında bulunan yeşil ve kırmızı renkteki çubukları kullanmasını tembihler:

“Kızım ağlama, bu çeşmanın başında iki büyük çubuk var. Bu çubukları al. Bu çubuklardan biri kırmızı diğeri yeşildir (...) Yılan başını uzattığı zaman yeşil çubukla

vurursun, kadın kurtulur. sana da hiçbirşey olmaz (...) Yıaln başını uzatır uzatmaz kız kırmızı çubukla onun başına vurur. Yılan hemen kalbura düşer” (ERM, 14).

Gülanber Hanım adlı masalda Gülanber Hanım’a ait bir çekmecedan ve bu çekmecenin meziyetlerinden bahsedilir:

“Kardeşine söyle Gülanber Hanım’ın bir çekmecesini var. O çekmeceyi buraya getirsin. O çekmecenin içine baktığında dünyada ne varsa herşeyi görür, rahat edersin (...) Oğlan çekmeceyi alıp getirir, kız çekmeceyi açınca içinde bin türlü bülbül öter, güller açar, orada bin türlü meyve vardır. Dünya sanki çekmecenin içerisindedir” (ERM, 100).

Üvey annenin taktığı yüzükle bayılan ancak öldü sanılan kahramanımız Nar’ın tabutu servi ağacının üstüne bırakılır. **Nar Tanesi I** masalından aldığımız bölüm şöyledir:

“Getirip buna altın tabut yaptıralım selvi ağacının tepesine koyalım (...) Cesedi altın tabutla selvi ağacının başına koyarlar” (ERM, 138).

Gazi Antep masalı olan **İdarem Cengiz Kızı**’nda her şeyi görebilme özelliğine sahip bir ağaç vardır:

“Gelirken sihirli ağacı da söküyorlar. O ağaç her şeyi görmüş, bunlara yapılan kötülükleri de biliyormuş” (GM, 330).

Baş Müneccim adlı masalda ise ağacı nitelendirmek için kullanılmış olan ‘ulu’ sıfatı dikkatimizi çekti:

“Biz bu altınları çaldık, filân yerdeki ulu bir çam ağacının dibine gömdük” (TM, 369).

Öksüz Kız masalında başı darda kalan kahraman sihirli değnek ile kendisine yardımcı olacak kadını çağırır:

“Garı buna bir de araba hediye etmiş. Bu arabanın içi altın doluymuş. Buna biraz da elbise vermiş, bir de sihirli deynek vermiş, demiş ki: ‘Darda kaldığın zaman, bu deynâ üç kere yere vur, benim yanıma gelirsin’ demiş” (YÇM, 37).

Yılan Oğlan masalında ağaçtan yapılmış olan tokmağın cezalandırma aracı olarak kullanıldığı görülüyor:

“Damadı bu gelişte bir tokmak hediye ediyor. Gayınbabasına da diyor ki: ‘Baba, sakın ha, dingilde tokmağım dingilde deme!’ Adam, yola çıkmış, Açık gedişin, tokm”
“Damadı bu gelişte bir tokmak hediye ediyor. Gayınbabasına da diyor ki: ‘Baba, sakın ha, dingilde tokmağım dingilde deme!’ Adam, yola çıkmış, Açık gedişin, tokmânı

çıkartmış: 'Dingilde tokmağım dingilde' demiş. Öyle der demez de tokmaktan bir güzel dayak yemiş" (YÇM. 170).

Ağaç, **Yılan Bey** masalında tehlikeden kurtarıcı, **Gülanber Hanım** masalında çekmece şeklinde bulunan ve olağanüstü özelliklere sahip bir eşya, **Nar Tanesi** masalında ölünün teslim edildiği güvenilir bir kucak, **İdarem Cengiz Kızı** masalında geleceği gören sihirli bir nesne, **Yılan Oğlan** masalında ise hırsızları cezalandırmaya yarayan bir tokmaktır.

Saydığımız özellikler, ağacın içinde ruh bulunduğunu, insanların ağaca büyük önem verdiklerini ve saygı gösterdiklerini düşündürür niteliktedir.

5. 1. 2. 2. 5. Ateş Kültü (Ateş İyeleri)

Taradığımız masalarda en az yer alan kült, ateş kültüdür. Dağ, taş-kaya, su ve ağaç kültleriyle ilgili farklı ve güzel örnekler barındıran masalarda ateş kültünün az olması dikkat çekicidir. Bu durum, ateşi yakıcı, yok edici olarak kabul eden insanların ondan uzak durmasına bağlanabilir. İnsanoğlu hayatının her döneminde kendisine zarar veren, hayatî fonksiyonlarını tehdit eden her şeyden uzak durmuştur. Ateş de sakınılan bir madde olduğu için ondan da elden geldiği kadarıyla uzak durulmaya çalışılmıştır.

Ateş kültü olarak kabul edebileceğimiz yedi örnek vardır ve bunlar sırasıyla Elazığ'dan, Erzincan'dan, Taşeli'den ve Yukarı Çukurova'dan derlenen masallarının olay örgüsü içinde yer alır.

Kara Üzüm masalı:

"Aman oğlum, evi süpürürken siyah üzüm bulursan sakın yeme, ateşin söner bir daha da yakamazsın" (EM, 469).

Ateşkâr Oğlan masalı:

"Sonunda, merakını yenememiş. Ateşkâr oğlanın odasını açmış, Ateşkâr oğlan yalvarmağa başlamış: 'Aman insan oğlu, beni buradan kurtar, ben sana böyle iyilik yapayım, şöyle iyilik yapayım. Oğlan da babayiğit, kendine güveniyor. Diyor ki: 'Kaynatam söyledi ama, bu bana ne yapabilir, sevaptır şunu koyvereyim, çekip gitin' Zinciri çekip kırıyor, zincir kırılır kırılmaz ortalığa bir ateş yayılıyor, kızı kucakladığı gibi gidiyor" (EM, 302).

Kül Kedisi masalı:

"Gız gedyı ocağın başına ki yemek bişüre, onnar o yannı gedyı, bi dene peri geliy. Deyiy ki, 'Sen de orıya getmek istiy misen?' Gız da deyiy ki, 'İsterem' perilere

emrediy, çahmağı çahıy, atları koşulu bi payton geliy hazır olıy. Gızın da üsdü başı hazır olıy” (ERZM, 370).

Congalaz Karısı masalı:

“ ‘Bacım adam yeyci congalaz garısı olur, gapımızı heç açık dutma, evimizin ataşını söndürme’ Zaten o zamanlarda kibrit filan yoğmuş, onun için ataşı hiç söndürmezlermiş” (TM, 444).

Öksüz Kız, Nar Adlı Kız ve Çiftçi ile Söğüt Ağacı masallarından ateşle ilgili olarak çıkardığımız fişleri Şamanizm’in ateşe verdiği önem ve ateşin Şamanizm inancı çerçevesinde üstlendiği roller açısından inceleyelim.

Öksüz Kız masalı:

“Fırında da ekmekler bişmiş, öyle yanıyormuş. Fırın gızı görünce dile gelmiş: ‘Güzel gız, güzel gız, ekmeklerim yanıyır, ne var bunnarı çıkartıver’ demiş. Gız dutmuş ekmeklerin hepsini çıkarmış, onnarı da yanmaktan gurtarmış” (YÇM, 36).

Nar Adlı Kız masalı:

“Herifi dutuyor, gapıyı da söküyor, beşiği de söküyor, gırıyor, güzelce yakıyor. Yakdıktan sonra, aradan bir müddet geçiyor, bu avrat külü alıp atıyor” (YÇM, 163).

Çiftçi ile Söğüt Ağacı masalı:

“Adam ataşa varmış: ‘Aman ataş, canım ataş, gel şu paltanın sapını yak’ demiş. Ataş da: ‘Ben burada çam ve meşe ağaçlarını yakarken, bir de senin gurumuş paltiyen sapını mı yakayım?’ demiş” (YÇM, 309).

Kara Üzüm masalında siyah üzümün yenmesinin kişinin ateşini söndüreceği yazılıdır. Ateşin sönmesi Şamanizm’de hoş karşılanmayan, uğursuzluk olarak kabul edilen bir olaydır. Annenin oğluna bu şekilde bir ikazda bulunması, ateşin önemini ve devamlı olarak yanması gerektiğini gözler önüne serer. **Ateşkâr Oğlan** masalında da, ateş iyisi olarak kabul edebileceğimiz bir kahraman ile karşı karşıya kalıyoruz. Ateşkâr Oğlan, baştan aşağı ateştir. Masalın büyük kısmında etkili olan bu ateşten ibaret olan kahraman, kötü bir yaratık olarak masaldaki yerini almıştır. O, ateşin yakıcılık, yok edicilik gibi tehlikeli özelliklerini bünyesinde barındırır. Dolayısıyla biz, Ateşkâr Oğlan’ı ateş iyisi olarak kabul edebiliriz. **Kül Kedisi** masalında ocağın başından çıkan, çakmak çakılınca kendini gösteren peri kızı da ateş iyisi olarak düşünülebilir. Bu peri kızı, masal kahramanına da yardım eder.

Congalaz adlı masalda, yine Şamanizm’in ateşe verdiği önem üzerinde durulmaktadır. Bir evde yanan ateşin, asla söndürülmemesi gerektiği, geceleri başka

evlere ateş verilmesinin sakıncalı olduğuna dair düşünceler Şamanizm ile ilgilidir. **Congalaz** masalında da bu düşünceye atıf yapılmıştır.

Öksüz Kız masalında fırının konuşması, galiba fırını tutuşturan ateşin konuşmasıdır. Çünkü ateşi olmayan fırın, fırın değildir, fırın ateş ile kullanılır hale gelir. Bu sebeple ateş oldukça önemli bir yer işgal eder. Üvey annesi ve üvey kız kardeşi ile yaşayan öksüz kız, kendisine yardım etmesini isteyen ateşe kulak vermiş, onun dileğini yerine getirmiş, ekmeklerin yanmasını önlemiştir.

Şamanizm'de ateşin canı olduğuna inanılır. Tıpkı su, ağaç, dağ ve taş gibi ateş de ruha sahiptir. Masalda konuşan ateş, bize canı ve ruhu olduğuna inanılan ateş iyesini hatırlatmaktadır. Masal boyunca ateş başta olmak üzere zorda bulunanlara yardım eden öksüz kız, masalın sonunda utlu bir hayata yelken açar. Kızın mutlu olmasında ateş iyesinin de rolü olduğu düşünülebilir.

Nar Adlı Kız masalında üvey annesinin evinden kaçtığı halde, masal boyunca onun yaptığı kötülük ve işkencelere maruz kalan bir kızın başından geçenler anlatılmaktadır. Nar'ın güzelliğini kıskanan üvey anne onu ortadan kaldırmanın yollarını arar. Bir ara inci boncuk satan yaşlı bir kadın kılığına girerek kızın ağzına sihirli boncuk atar ve onu etkisiz hale getirir. Kızın kurtulduğunu öğrenen üvey anne tekrar onu öldürmeye yelteniyor. Bunu önceden fak eden Nar, kocası olan padişahın oğluna haber salıyor. Padişahın oğlunun vurduğu üvey annenin kanının damlasından bir söğüt ağacı bitiyor. Bu ağaçtan Nar'ın bebeğine beşik, evine kapı yapılıyor. Beşik bebeği, kapı da Nar'ı sıkarak rahatsız ediyor. Bütün bunlara sebep olan üvey annenin kötü ruhudur. Padişahın oğlu beşiği de kapıyı da kırarak ateşe atıyor ve yakıyor.

Bir yönüyle Nar'a eziyet eden beşik ve kapının ateşte yakılması oldukça dikkat çekicidir. Çünkü ateş, temizleyici, kötülüklerden arındırıcı vasıflara sahiptir. Şamanistler kötü ruhları ateşle çevrelerinden uzaklaştırmaya çalışırlar. Hastanın ve hastalığın kirlettiği yerleri ateşle tütsülemek suretiyle temizlerler. Şaman, hasta tedavisinde ateşe çık sık başvurur. Ateşte yaktığı yağlı bir bez parçasını hastanın etrafında dolaştırarak 'alazlama' denilen yöntemi uygulayarak, hastalığın cinlerini ve kötü ruhları def etmeye çalışır. İşte padişahın oğlunun kapıyı ve beşiği ateşte yakması, onları üvey annenin kötü ve habis ruhundan arındırabilmek içindir. Ateş, arındırıcılık özelliğiyle kötü ruhu onlardan uzaklaştıracaktır.

Çiftçi ile Söğüt Ağacı adlı masalda ateşin konuşması söz konusudur. Çiftçinin isteğine ateş olumlu karşılık vermez.

5. 1. 2. 2. 6. Demir Kültü (Demir İyeleri)

Demir, koruyucu ve besleyici ruhların temsil edildiği önemli eşyalardan biridir. Türk kültür hayatının her safhasında gerek demirin, gerekse demiri işleyen demircilerin ayrı bir yeri olmuştur. Demircilik ile Şamanlık arasında var olan ilişki de demir motifini vazgeçilmez kılmıştır.

Türklerin fetih hareketlerini yürütmelerinde demirden yapılmış savaş araç ve gereçlerinin rolü büyüktür. Özellikle kılıç Türklerin elinden düşmemiş, Türkler karşılaştıkları zorlukları kılıç kullanmak suretiyle bertaraf etmeye çalışmışlardır.

Milletlerin kültür hayatında önemli kabul edilen öğeler, o milletlerin halk edebiyatı ürünlerine de yansır. Masallarda, halk hikâyelerinde, destanlarda, efsanelerde ve musikinin belkemiği olan türkülerde demir farklı şekillerde ve farklı fonksiyonlarda kendine yer bulmuştur.

Anadolu insanının hayat tarzını, inanışlarını, âdet, gelenek ve göreneklerini kısaca kültürünü anlatan masallarımızda demir ile ilgili çeşitli motiflerin yer aldığını görüyoruz. Demir asalar, demirden yapılmış çarıklar, kılıçlar kahramanların kullandıkları araçlardan bazılarıdır.

Masallarda demir motifinin en çok iki yerde kullanıldığı göze çarpmaktadır. Demirin kullanım yerleri çeşitli sebeplerden dolayı kahramanların yatarken aralarına kılıç koymaları olayında diğeri ise zorlu bir yolculuğa çıkacak olan kahramanın ayağına demir çarık giyip eline demir baston veya asa almalarında karşımıza çıkar. Bunların dışında da demirin bazı yerlerde kullanıldığını görüyoruz.

5. 1. 2. 2. 6. 1. Demirin Engelleyici Özelliği

Afyonkarahisar'da derlenen **Yazı Bozulmazmış** masalında demirin iki kişi arasına koyularak yatılmasının ilk örneğine rastlıyoruz:

“Adam gerdek gecesinde karısı ile kendisi arasına bir kılıç koyar” (AKM, 482).

Şah İsmail adlı Elazığ masalında Şah İsmail, nikâhlısıyla arasına kılıç koyarak yatar:

“Valla siz verirseniz ben de alırım. Nikâh kaydılar. Hepsine yatak serildi, yattılar. Şah İsmail kılıcı çekti yatağın ortasına koydu” (EM, 345).

Kara Dirhem Hokkası masalında da demir motifi şu şekilde geçmektedir:

“Bu padişah da kızını buna veriyor. Bu padişahın kızını alıyor fakat kılıcını ortaya koyuyor, yatıyor. Bu padişah oğlu rüyasında bir peri kızına âşık olmuş” (EM, 141).

Telli Sinan masalında da araya kılıç koyup yatma olayı ile karşılaşyoruz:

“Ahşam olıy, gılcı ara yere goıyı yatıy” (ERZM, 516).

Beyböre masalında padişahın oğlu olan Beyböre kendi ülkesinde düğün yapmak istediği için, bulunduğu gurbet elde evlenmek istemez. Bu sebeple ilk gece karısı ile arasına kılıç koyarak yatar:

“Gece yattıkları zaman aralarına kılıcını koyar” (ERM, 7).

Yine Erzurum'dan derlenen **Ahmet Turan Mehmet Turan** masalında, kahraman daha önce vermiş olduğu sözden ötürü evlendiği gece eşiyle arasına kılıç koyarak yatar:

“Akşam olur otururlar, yatma zamanı gelince bu kılıcı çıkarır yatağın ortasına koyar” (ERM, 224).

Dervişle Çalgıcı adlı Gazi Antep masalında aynı **Ahmet Turan Mehmet Turan** masalında olduğu gibi verilmiş bir söz üzerine araya kılıç koyulduğu görülür:

“O sözün üzerine yatağa yattık mı aramıza kılıcı koyarız” (GM, 383).

Hayat Otu masalında da araya kılıç koyup yatmanın sebebi, kahramanın memleketine vardığı zaman karısıyla arasına kılıç koymasını ahdetmesi dolayısıyladır:

“Dağda ahdettim ki memlekete varınca o gece ailemle arama kılıcı koyup yatacağım (...) aralarına kılıcı koyup yatarlar” (GBM, 434).

Dünya Güzeli adlı Taşeli masalında Dünya Güzeli kahramanla birlikte olmak ister. Ancak kahraman Dünya Güzeli'ni ağabeyine vereceği için ona el sürmez ve bundan dolayı yatarken aralarına kılıç koyar. Dünya Güzeli, kahramanın aralarına kılıç koymasını, onun düşmanından korunmak için böyle davrandığını zanneder:

“Ağşam olmuş, oğlanın gılcı varmış, kız demiş ki: ‘Gel beraber yatalım’ ‘Yok, olmaz’ Oğlan araya gılcını goymuş” (TM, 428).

Şah İsmail masalında biri kız biri erkek olmak üzere iki kahraman ve bu kahramanların yatabilecekleri sadece bir yatak vardır. Bunun için aralarına kılıç koyup öyle uyurlar:

“Bir odaya yatak edivermişler kız ile ikisine bir yatak, bir tek yatak. Oğlan kız ile arasına gılcı goymuş yatmış” (TM, 447).

Son örneği Van masallarından biri olan **Giden Gelmez Yol**'dan veriyoruz:

“Gız yatağa giri, ama getiri araya bi gılıç birahi, bi de piçah ali, zehir ali (...) Oğlan gecedan geceye gılcı goyi ortasına, diyi” (VM, 371, 373).

Araya demir koyup yatma olayında demirin engelleyici rol oynadığını görüyoruz. Çünkü aralarına demir koyup yatan kız ve erkek hiçbir surette birbirlerine yaklaşmazlar. Onların birbirlerine yaklaşmamalarında demirin temsil ettiği ruhun ağırlığı vardır. Yatağın ortasında bulunan kılıç bu yönüyle çekinilen, korkulan bir nesne konumundadır. Aslında çekinilen ve korkulan demirin kendisi değil, içinde bulunduğu inanılan ruhtur. O ruh, kahramanların yanlış bir şey yapmalarını engeller.

Kız ve erkeğin aralarına kılıç koyup yatmalarının sebepleri vardır. Daha önce verilmiş sözler, edilen yeminler, erkeğin başka bir memlekette sevdiği bir kızın olması bu sebeplerden en önemlileridir. Kılıç, adeta verilen sözlerin, edilen yeminlerin bozulmasını engelleyen bir zırh gibidir.

Araya kılıç koyup yatmayı bir nevi yemin olarak da nitelendirebiliriz. Kahramanlar sanki kılıç üzerine yemin etmiş gibi hareket ederler ve kılıç aralarındayken verdikleri sözü unutmazlar. Bundan dolayı hiçbir kahraman kılıcın önemini göz ardı edip yanlış bir harekette bulunmaz.

Masallarda araya kılıç koyanın genellikle erkek kahramanlar olduğunu görüyoruz. Sadece **Giden Gelmez Yol** masalında kılıcı koyan kızdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, demirin içinde bulunduğu inanılan ruh, kahramanların yanlış bir şey yapmalarını engellemektedir. Çünkü demir, en eski dönemlerden beri kutsal sayılmaktadır. Şamanizm inancı çerçevesinde de kutsiyet atfedilen demir, kötü ruhlara karşı bir savunma aracıdır. Yani demir, kötülüğü, şerri, uğursuzluğu def edici güce sahiptir ki, bu özelliğiyle de masallara yansımıştır.

5. 1. 2. 2. 6. 2. Demirin Yol Gösterici Özelliği

Kahramanların çeşitli durumlarda ayaklarına demir çarık giyip ellerine demir asa olarak yola çıkmaları motifinde demirin yol gösterici özelliği ile karşı karşıya kalıyoruz. Demirden yapılmış ayakkabı giyerek eline demir baston alan kişi, genellikle sevdiği insanı aramak için yollara düşer. Demir çarığın delinmesi, aranılan kişiye yaklaşıldığının işaretidir.

Demir çarık giyip eline demir baston alma motifi, masallarda hemen hemen aynı şekilde geçmektedir. Önce bu motifin yer aldığı masal örneklerini sıralayacak, ardından da verdiğimiz masal örneklerinden hareketle konunun Şamanizm ile bağlantısını açıklamaya çalışacağız.

Hibâri adlı Afyonkarahisar masalı:

“Ben kendim gideceğim. Sen bana demir bir çarık ve demir baston yaptır. Demir çarık delininceye kadar arayacağım” (AKM, 442).

Ne İdim Ne Oldum Ne Olacağım? masalı:

“Demir çarık, demir asa düşer yollara (...) Demir çarık delininceye kadar gitmiş” (AKM, 490).

Çocuk İsteyen Kadın masalı:

“Oğlan demir çarık, demir asa düşer yollara” (AKM, 530).

Padişah Kızıyla Evlenen Genç masalı:

“Padişah şartlarını oğlana anlatır. Oğlan da kabul eder. Demir çarık ile demir asa bulup düşüyor yola...” (AKM, 579).

Yedi Kızlar masalı:

“Oğlunuz beni aramak isterse, bir çift demir çarık ile bir baston alsın. Çarığı delininceye kadar gitsin” (AKM, 680).

Kara Köpek masalı:

“Gördün mü, sırrımı söyledin ben attan düştüm, geçti artık beni daha göremezsin, ancak bir çarık demirden dikesin, bir demir değnek alasin, beni arayasin, değeneğin ucu kırılırsa çarığın dibi delinirse belki o zaman bulursun” (EM, 464).

Leylek masalı:

“Eline demir bir sopa al, ayağına demir çarık giy. Yola düş. Kırk gün kırk gece gezip beni bulamayacaksın” (ERM, 29).

Hüsnü Yusuf masalı:

“Bu kız ayağına demir çarık giyer eline demir asa alır ve yola düşer” (ERM, 43).

Acemoğlu masalı:

“Kız eline demir değnek alır, demir çarık, demir çorap giyinip yola düşer” (ERM, 256).

Meymunu Şibani masalı:

“Eğer ararsan demir çarık demir yırtılana, demir çöven eyilene kadar ama” (GM, 170).

İnci Salkım masalı:

“Beni bir daha demir çarık delininceye, demir çöven eğilinceye kadar bulmazsın” (GM, 198).

Sır Saklamayan Padişah Kızı masalı:

“Bir müddet sonra, kız eline demir deynek alıp, ayağına demir çarık giyip yola çıkar (GBM, 321).

Haramibaşı Ahmet masalı:

“Ayağına demir çorap, demir çarık giydi, bulaştı dünyayı gezmeye” (GBM, 366).

Deli Ehmed masalı:

“Ehmed...ayağına demir çarık, eline demir hasa al. Gez, gör meni tapa bileceksen mi?” (KDAM, 396).

Nahirçı masalı:

“ Bu nahirçı durur, ayağına demir çarık geyinir, aline demir hasa alır” (KDAM, 415).

Demir Çarık Demir Asa masalı:

“Beni kimsaye deyverme, deyverirsen ayağına bir demir çarık geyersin, eline bir demir asa alırsın. Demir asa girildiğinde, demir çarık delindiğinde beni bulursun” (TM, 440).

Emiryemen masalı:

“Sen ancak demir çarığın dibi delinendei demir hassanın uci egilende sen o zaman meni bulursan” (VM, 267).

Mahmut ile Maymun Kız masalı:

“ Beni bulmah için demir eyahgabi giyecah, demir basdon eline alacah” (VM, 327).

Kabak Oğlan masalı:

“Eyer ele bişe bişi olarsa, demirden bi basdon, bi çüt çarık, bi çıra yapacahsan, giyecahsan, meni ariyacahsan” (VM, 362).

Perilerin Esir Aldığı Oğlan İle Padişahın Kızı masalı:

“Demir basdon, demir çarık, demir şapga geyecahsın başına ki, huriler seni görmesın” (VM, 382).

İki Yılanla Evlenen Kız masalı:

“Artık yılan, bir demir çarık yapıyor, bir de demir baston yapıyor, yola düşüyor” (YÇM, 113).

Yukarıda görüldüğü üzere farklı yörelerden derlenmiş toplam yirmi masalda demir çarık demir asa motifine rastlanmaktadır. Masal kahramanları bazı sebeplerden

ötürü demir çarık giyip demir asa kullanarak yolculuklara çıkmak, sevdiklerini aramak zorunda kalırlar.

Erzurum`da anlatılmakta olan **Leylek** masalında padişahın kızı kuş şeklinde bir peri oğluyla evlenir. Kız, kuşun bu sırrını öğrenince, peri olan kocası ona demir çarık giyip demir asayla kırk gün boyunca kendisini araması gerektiğini söyleyerek kuş olur, uçar gider. Burada demir çarık demir asa bir nevi cezalandırma aracı olarak kullanılmıştır denilebilir.

Hüsnü Yusuf masalında da sürekli penceresine gelen ve bir gün yüzüğünü götüren esrarengiz kuşu merak eden kız, demir çarık giyer, eline de demir asa alarak kuşun peşine düşer. Masalda kızın, kuşun sırrını öğrenebilmek için zorlu bir yolculuğa çıktığı görülmektedir. Bu zorlu yolculuk esnasında kızın ayağında demir çarık, elinde demir asa vardır.

Accemoğlu masalında Acemoğlu`nu kaybeden kız demir çarık ve demir asa yardımıyla onu bulmaya çalışır. Bu masalda demir çarık ve demir asa dışında kahramanın bir de demir çorap giydiğinden bahsedilir.

Gümüşhane ve Bayburt Masalları kitabında yer alan **Sır Saklayan Padişahın Kızı** adlı bir masal bulunmaktadır. Bu masalda kılık değiştirerek yakışıklı bir delikanlı olan yılanın bu sırrını saklayamayan padişahın kızı demir çarık giyip demir asa alarak yola düşer. Bu yolculuğunun amacı ortadan kaybolan ve kılık değiştirebilen kocasını bulmaktır.

Haramibaşı Ahmet masalında kahramanın demir çarık giyerek yolculuğa çıkmasının sebebi farklıdır. Bu masalda kahraman para kazanabilmek için kendini yollara vurur.

Taşeli masallarından olan **Demir Asa Demir Çarık** masalında padişahın küçük kızı kaz tavuğu ile evlenir. Aslında bu kaz tavuğu çok yiğit bir delikanlıdır. Evlendikleri zaman kıza, bu sırrını kimseye söylememesini aksi takdirde demir çarık giyip eline demir asa alarak kendisini aramak zorunda kalacağını söyler ve neticede de dedikleri çıkar.

Genel olarak diyebiliriz ki, demir çarık ve demir asa, sırrı açığa çıktığı için ortadan kaybolan kahramanın bulunması dolayısıyla yapılan yolculuk esnasında kullanılır. Bu yolculuk tehlikelerle dolu, zorlu bir yolculuktur. Yolculukta demirden yapılmış eşyaların kullanılmasını demirin koruyucu olmasıyla ve yol gösterici konumda

bulunmasıyla bağdaştırılabilir. Demirin temsil ettiği ruh, kahramana engelli yolculuğunda destek olacak, aradığı kişiye yakın olup olmadığını haber verecektir.

Şamanların ayinler ve törenler esnasında giydikleri, özel kıyafetin üzerinde demirden yapılmış pek çok aksesuar bulunur. Bunun sebebi, demirin koruyucu, yardımcı ve yol gösterici ruhunun ayin yapan şamana yardım ettiğine ve destek olduğuna inanılmasıdır. Şamanın gücüne güç katan demir, masal kahramanlarına da yardım etmektedir. Yani demir, hem Şamanizm’de hem de masalarda hemen hemen aynı fonksiyonlarla kullanılmıştır.

Aranılan kişiye yaklaşılması ya da ulaşılması halinde demir çarığının altı delinir, demir baston ise kırılır. Bu bağlamda düşünecek olursak, demirin haberci olduğunu da söyleyebiliriz.

Kısaca, kahramana yapacağı işte yardım eden, sahip olduğuna inanılan güçle onu rahata erdiren demir, Şamanizm’de taşıdığı değeri masalarda da demir baston motifiyle sürdürmektedir.

5. 1. 2. 2. 6. 3. Diğerleri

Masal dünyasının sihirli eşyaları arasında yüzükler de bulunmaktadır. Taradığımız masallar içinde biri Van’dan diğeri Çukurova’dan derlenen iki tane **Sihirli Yüzük** adlı masala rastlıyoruz.

Van’dan derlenen **Sihirli Yüzük** masalından konuyla ilgili olarak aldığımız bölüm şudur:

“Ekmeyi açdı garşısına, tam ekmeyi yiyecahdi ki barmağındaki yüzüğün gaşına bahdi birez çamur yapuşup. Bele bu biçim sürdi panturuna, bahdi gopmadi. Dilini vurdi ki yaş olsan gopsan, dilini vurur vurmaz iki erp peydah oldi. Oğlan bi disgindi. Dediler: ‘Yıhalım mi, yapalım mi?’ ‘Hayır, ne yıhalım, ne yapalım. Garnım ajdır. Mana yemek getirin!’ Hemen bi sini yemek, ekmeyinen, yemeyinen geldi burun garşına.

(...) Gahdi yüzügi yaladi, erepler peydah oldilar. Dediler: ‘Yıhalım mı, yapalım mi?’ ‘Ne yihın, ne yapın. Sizden bu evin yerine ele gonahlar isderem. Garşidaki padişah gonahlarınnan üsdün olacah!’

(...) Getdi, köşeyi döndi, yüzüğü yaladi, erepler peydah oldi. ‘Yıhalım mı, yapalım mi?’ ‘Yoh ne yıhalım, ne yapalım. Bi gadın elbisesi sizden isderem, her tahiminan. Padişahın hanımında olmiyacah!’

(...) *Yüzügi yaladi, erepler peydah oldi: 'Yıhalım mi, yapalım mi?' 'Yoh, ne yıhalım, ne yapalım. Bi gat erkek elbisesi isderem, başdan dırnağa geder. Basdon masdoninan bereber'*

(...) *Gecenin bi zamani oğlan yüzüğünü yaladi, gine erepler peydah oldilar: 'Yıhalım mi, yapalım mi?' 'Yoh, ne yıhalım, ne yapalım. Sizden isdegim, bizim gonahdan padişahın gonağına halgon yapılacah. Üsdi de halı döşenecah. Padişah sabah gahdıği zaman gırh deve lalicevher gapıda görecah'*

(...) *Yahudi ahşam oldi, yüzüğü yaladi, erepler çıhdi: 'Yıhalım mi, yapalım mi?' 'Yoh, ne yıhalım, ne yapalım. Sizden bi isdeyim, çiftçinin evinin yerindeki gonağın, içindeki hanım, bi de men Garadenızın ortasında, adada isderem. Oğlan, çiftci, hanımı galsın esgi evinde'*

(...) *Gecenin bi zamani oldi. Ehmet gahdi, yüzüğünü yaladi, erepler peydah oldilar. Dediler: 'Yıhalım mi, yapalım mi?' Dedi: 'Ne yıhın, ne yapın. Sizden isdeyim odor ki bu gece Garadenızın ortasındaki adayı, adadaki binayı, içindeki hanımı, çiftçinin evlerinin yerinde isderem. Yahudi de deyirman daşı boynonda gapıda isderem'' (VM, 461, 462, 463, 464, 465, 476).*

Yukarı Çukurova yöresinde anlatılan **Sihirli Yüzük** masalında yüzüğün sahibi yılanlar padişahıdır. Yüzüğün insanoğlunun eline geçmesi bir yılanın yardımıyla olur:

"Mağarayı çıkınca yünsüğü yalayiver, dizine vur. Garşına iki arap çıkar, senden dilâni sorarlar. Onnardan ne istersen, sana onu verirler" (YÇM, 30).

Sihirli yüzüklerin içinden arap görünümlü yaratıklar çıkar. Bu yaratıklar, yüzüğün yalanıp dize vurulması suretiyle çağrılırlar. Yüzükten çıkan yaratıklar kahramanın her istediğini yapar, emirlerini yerine getirirler. Bilindiği gibi yüzük demirden yapılır. Yüzüğün içinden çıkarak kahramanın isteklerini yerine getiren araplar, demir iyeleri olarak düşünülebilir.

Dev Garısı ve Mayıl ile Âbı-ı Güneş adlı Yukarı Çukurova masallarında demircilerin ön plânda olduklarını görüyoruz:

"Sonra babasının köyüne varmış ki, köyde kimse galmamış. Orada sadece babasının bacası tütüyor. Onun dışında ses seda yok. O sırada oğlanın yanına bir demirci gelmiş: 'Vallâ senin baban bir dev garısıyla evlendi. Dev garısı köyde, kimseyi goymadı, herkesi yedi. Getme, seni de yer' demiş" (YÇM, 132).

"Demirçi: 'Ah bire oğlum, Mayıl diye bir adı batasıcının yüzünden kimse kalmadı. Goç garaduman mı ne zikkımisa, asger goymadı gırdı, padişah gırdırdı. Ben

daha böyle enâyi, alçak adam görmedim. Oğlunun arvadını geçecek. Sabah da sıra ben de' diyor. 'Baba, gulun, gurbanın olurum, ben gederim senin yerine, benim bir garnımı doyur, bir de sırtıma geyecek hişe ver Allah rızası için' diyor. Demirçi bunu eve getiriyor, çimdiliyorlar, yediyorlar. Adam gendi sırtını buna veriyor" (YÇM, 243).

Demirciler ile şamanların aynı yuvadan olduklarına dair inanç, Şamanistler arasında canlı olarak yaşamaktadır. Şamanizm'de demirin arz ettiği önem kadar demiri işleyen demirci de o nispette değerlidir. Çünkü demirci, demire şekil veren, onu istediği gibi kullanabilen bir sanatkârdır. Demirci, demire adeta hükmeder. Onun, çekiç ile demire vurduğu zaman çıkan sesler, demircinin ruh halini anlamamıza yardımcı olur.

Dev Garısı masalında yaklaşmakta olan tehlikeyi masal kahramanına haber veren bir demircidir. **Mayıl ile Âbı-ı Güneş** masalında Mayıl'a yardım eden yine bir demircidir.

Demirin önemi ile ilgili olarak vereceğimiz son örnek **Kabak Oğlan** adlı van masalından alınmıştır:

"Sabah oli hemen gidiler bi demir guti yapıdırılar. Gabah gabuhlarını demir gutinin içine goyılar. ağzını kitliyiler" (VM, 365).

Kabak Oğlan masalında padişahın oğlu için hayati önem taşıyan kabak kabukları, demir bir kutuya koyularak muhafaza ediliyor. Değerli kabul edilen nesnelerin demirden yapılmış kutuların içine koyulması demirin güvenilir bir maden olarak düşünülmesi dolayısıyladır ki bu durum da Şamanizm kalıntısıdır.

5. 1. 2. 3. Yer Altı (Aşağı Dünya)

Yer altı dünyası, gerek özellikleri gerekse çağrıştırdığı kavramlar bakımından gökyüzü ile taban tabana zıttır. Erlik'in ve onun idaresindeki kötü ruhların yaşadığı yer olan yer altı dünyası kapkaranlıktır. Karanlıklar içindeki bu dünya, kötülüğün, hastalıkların, belânın diyarındır. Şamanist halklar, yer altının yedi veya dokuz kat olduğuna inanırlar.

Masal metinlerinde, yer altı ifadesi bulunur ve yerin yedi kattan ibaret olduğu düşüncesinin aynen yaşadığı görülür. Bununla birlikte 'yer yarıldı, içine girdi' ibaresi de bize yer altı dünyasını hatırlatmaktadır. Kahramanlar, olayın akışı içinde yer altına inerler ve maceralarına orada devam ederler.

Aşağı Dünya da denilen yer altı dünyasının geçtiği masal kısımlarını incelemeye çalışalım.

5. 1. 2. 3. 1. Yerin Yedi Kat Altı

Masal kahramanlarının çeşitli olaylar sonucunda yerin altına indikleri görülür. Belli bir süre yer altında kalan, başından pek çok macera geçen kahraman, en sonunda yeryüzüne çıkmayı başarır.

Dipsiz Kuyu masalında ak sakallı ihtiyar, kahramana acır ve ona , yer altından kurtulması için yapması gerekenleri söyler:

“ *Ak ata binersen yeryüzüne, kara ata binersen yedi kat yerin altına gidersin*’ (...)
Yanlılıkla kara ata binince yedi kat yerin altını boylar. Orası da yer altı ülkesiymiş” (AKM, 398).

Gülü Koparan Dev masalında yerin altının yedi kattan meydana geldiği ile ilgili Şamanizm düşüncesiyle benzerlik vardır:

“*Başına bir hal gelirse, bu yüzüğü parmağına tak. O zaman biri ak, biri kara iki tane koç gelir. Ak koça binersen yeryüzüne çıkarırsın, kara koça binersen, yedi kat yerin altına inersin*” (AKM, 404).

Kırk Oğlanla Kırk Kız adlı Afyonkarahisar masalında, ejderhanın kızını kaçırmamasından korkan padişah, onu, yer altında yaptırdığı sarayda koruma altına almıştır:

“*Padişah da kızının ejderha tarafından kaçırılacağını duymuş, bu yüzden kızını yedi kat yerin altında sırça sarayda saklıyormuş*” (AKM, 578).

Kahramana yardımcı olan kişinin, yarılan yerin içine girmesi olayına **İhtiyar Adamın Oğlu** masalında rastlanmaktadır:

“ *Kardeş, sen beni o zalimlerin elinden kurtardın. Beni otuz kuruş için döğüyorlardı. Sen otuz kuruşu verdin, benim cenazemi o zalimlerin elinden aldın. Cenabı Hak beni sana yardımcı yolladı. İşte ben de sana bu iyiliği yaptım’ Yer yarıldı, içinde kayboldu*” (EM, 315).

Ayı Kulağı masalında yer altında bulunan kahraman, siyah koçun üzerine biner ve yerin derinliklerine dair yol alır:

“ *Eğer seni kuyunun dibinde bırakırlarsa, Cuma günü buraya iki tane koç gelir. Beyazın üzerine atlarsan yer yüzüne çıkarırsın, siyahın üstüne binersen yedi kat yerin dibine geçersin’ (...)* Ayı Kulağı beyaza bineyim derken siyaha biniyor, yedi kat yerin dibine iniyor” (EM,334)

Keloğlan ile Dev masalında yerin altında olduğu anlaşılan, içi koyunlarla dolu bir mağara vardır:

“Külinü silkeleyeyim derken gömbesi gündüranmış, gaj olmuş ya öyle demir gibi olmuş. Neyse böyle gitmiş. öyle gitmiş bir delikten içer girmiş. Keloğlan da eğilmiş delikten içeri ardi sıra girmiş Girmiş ki, deliğin altı bir mağaraymış, içi hep koyunlarla dolu, bir de dev içeride hem koyunları sağıyor hem de süt içiyor, kazanlar taslar süt dolu” (EM, 371).

Anka Kuşu’nda yer altı, sulu, ağaçlıklı, yeşilliği ve meyvesi bol bir mekân olarak tasvir edilmektedir:

“ Yoh eger şaşurur da gara goça binersen sen, yeddi gat yerin dibine geçürdür. (..) Goç bunu yendüriyyeddi gat yerin dibine. Gedyi orda başka bi dünya!... Otlığı sulu, ağaçlık, meyvelik, bağlı bahçelik” (ERZM, 393).

Erzurum masallarından **Kesik Kafa**’da kahraman beyaz bir koyunu takip ederken kendisini yerin altında bulur:

“Beyaz koyun gider kız gider, beyaz koyun gider kız gider ve bir mağaradan içeri girerler, yerin altına inerler” (ERM, 87).

Altın Şamdan adını taşıyan Anadolu masalında, yanlış işler yapıp, Allah’ın emrinden çıkanların yer tarafından yutulduğunun ipucu verilmektedir:

“Ne olacak Allah’ın emrinden dışarı çıktın. Bu yer yarıldı kız içine girdi” (ERM, 276).

‘Yer’in kahramanları içine almasına **Kötü Arkadaşlar** adlı Erzurum masalında rastlıyoruz:

“Bunların ikisi de yer yarılır içine girerler” (ERM, 319).

Gazi Antep’ten derlenen **Deli Kızın Hikâyesi** masalında, suyun altında bulunan bir yerden bahsedilir:

“Kız, bunlar nereye gidiyorlar, hele ben bakayım, diye son devin kuyruğuna yapışıyor. Cupbadak batıp koyup gidiyor, iniyor ki aşağıda saray, bahçe, evler, ışıklar yanıyor” (GM, 191).

Suyun altındaki dünyalardan biri de **Eyvah** masalındadır:

“Kız gözünü açar ki bağlık, bahçelik, gülistanlık, saray gibi bir yer. Ağlı karalı hizmetçiler, cariyeler” (GM, 204).

Ecel Ecayib masalında yer altında yaşayan kişinin bir sihirbaz olduğu belirtilmektedir:

"Bu adam meğer sihirbazmış, okuyup üfler, oğlanla beraber çeşmenin lülesinin içine girerler. Oradan yer altında bir yere giderler. Oğlan bakar ki bu adamın orada üç beş tane odası var" (GBM, 382).

Üş Gardeş masalında yer altı ifadesinin yerine 'karanlık dünya' ifadesinin kullanılması dikkat çekicidir:

"Bu davrandı ki, beyaz goça bine, beyaz goça binacah yerde siyah goça bindi. Goç buni aldı da diyar diyar götürdü. Az getdi, çoh getdi günnerin birinde garannuh dünyiya getdi" (KDAM, 377).

Yerin altında yedi kat olduğu **Deli Ehmed** masalında da yinelenir:

"Birbirlerine vuranda ele vurullar ki, yeddi gat yerin dibine keçir" (KDAM, 396).

Elma Ağacı masalında yerin altı, 'aşağı' tabiriyle ifade edilmiştir:

"İki koç geli. Acelesinden siyaha biner ve aşağı iner" (MKM, 320).

Of Lala masalının kahramanı olan Of Lala, yer altında yaşayan, farklı meziyetlere sahip, ilginç bir yaratıktır:

"Of Lala, oduncuyu yerin altına indirir. Oduncu bir de ne görsün, yerin altında saray gibi bir yer. (...) Of Lala çıkar, kızı alır ve babası ile vedalaştırır. Yer altına girerler" (MKM, 276).

Zümrüdüanka Kuşu adlı Taşeli masalında yer altına inen başka bir kahramanla karşılaşırız:

"Gara goyunun üsdüne düşebilersen yerin dibine iner gedersin. (...) gara goç bunu almış, yerin yedi kat zemminine almış getmiş. Oğlan orda gede gede getmiş bir gasabaya varmış" (TM, 294).

Aslan Ali masalı, yedi kat yerin altı olduğu düşüncesini teyit eden bir başka masaldır:

"Benim ağamın evindeki gız olsa da bir gadah şarap verseydi, elinden içeydim, seni çakınca yedi gat yerin dibine indirirdim" (TM, 318).

Süleyman Bey masalında yer altı ile ilgili olarak verilen bilgiler oldukça önemlidir. Bu bilgiler, masalın anlatıldığı çevrede, yerin altıyla ilgili düşünceleri açığa çıkartması bakımından değer arz eder:

" 'Nerden geldin de yoruldu amca?' 'Cehennem dibinden geldim' diyor. 'Cehennem diye nereye diyorlar amca?' 'aşşaki dünyaya derler' diyor" (TM, 413).

Van masallarından biri olan **Mahmut ile Maymun Kız** masalında mezar, yer altına açılan kapı gibidir:

“Götör filan mezarlığa, anahdari filen mezara vur, söle: ‘Gember Gember, o sana diyecah: ‘Efendim’ sen de söle ki: ‘Bacın diyor bi mavi çanta var. o mavi çantayı versin’ (...) Bi dekke sora mezardan bie el çıhdi, bi çanta uzatdi” (VM, 323).

Yer yarıldı da içine girdi deyimi **Kabak Oğlan** masalında da geçer:

“Senin oğlan birden bire başım ağriyi dedi, sanki yer yarıldı, yerin dibine girdi” (VM, 363).

Külün altında bulunan gizli bir kapı, yer altı dünyasına geçişin kapısıdır. **Sihirli Yüzük** masalında bu durum şu şekilde geçmektedir:

“Bahdi harabalarda bi kül tığı var köşede. Küli eşdi eşdi, bahdi bi gapi. Çıhdi, çıhdi, açdi gapiyi, bahdi gapi garşına yendi. Yen, yen, yen... Yendi getdi yerin dibine. Yer altında havuzlar, güller, köşgü saraylar” (VM, 466).

Çukurova’dan derlenen **Zümrüdü Anka** masalında, kahramanı yer altına siyah bir koyunun indireceği söylenir:

“Öyleyse henı bırakmıyorsan, sana şu kilları vereyim. Şu altın siniyi de verim. Başın dara gelirse, bu kilları birbirine sürt, iki tene goyun çıkar. Bunnardan biri ak, biri gara. Gara goyuna binersen yerin dibine inersin, ak goyuna binersen yerin yüzüne çıkarsın” (YÇM, 54).

Aynı masalda yerin altında yaşlı bir kadının oturduğu görülür:

“Oğlan ak goyuna bineyim derken, yanlışılknan gara goyuna binip, yerin dibine iniyor... Bakıyor ki orada bir ev var. Vara vara varıyor ki, bir kocakarının evi. Garınene, yemek falan veriyor, su da getiriyor” (YÇM, 54).

Kurbağa ile Padişahın Oğlu masalında, kahramanın yardımcıları suyun altındaki bir dünyada yaşamaktadırlar:

“Oğlan varmış gene, öyle: ‘Gaynana gaynana, güççük gızın, güççük evden, güççük cücüye isdiyor’ demiş. Bunnar, bir cüce atmışlar dışarı, gölden” (YÇM, 80).

Hoca masalında kötü niyetli hoca, kahramanı kandırarak onu öldürmek ister. Hocanın döverek öldürmeye çalıştığı kız, sopa darbeleriyle yerin yedi kat altına iner:

“Gızın ‘unutdum’ demesiynen barabar, hoca nice dişlerini sıkıp da sopasinen gıza vurana gadar, gız yedi gat yerin dibine geçmiş. Yedi gat yerin dibine inmiş, gız bayılmış. Biraz sonra uyanmış ki, heç bilmediği bir yerde” (YÇM, 83).

Naharcı ile Oğlu masalında geçen ‘ifritlerin yeri’ ifadesi, Şamanizm’deki karanlıklar ülkesini hatırlatmaktadır:

“Bire arkadaşım, sen burda ne geziyon? Bura ifritlerin yeri yahı” (YM, 101).

Yılan Oğlan masalında, yer yerin altına büyük bir kayanın altında bulunan kapıdan girilir

“Herif yola düşmüş, getse ki oradaki gayayı galdırsa ki, orada goca ganatlı bir gapı” (YM, 168).

 Bacı masalında yer altında yaşayan kişilerin varlığı söz konusudur:

“Bir adamın da hiç evldı olmuyor. Bu adam ava çıkıyor, ava ıkdıktan sonra bakıyorlar ki (bannar da yeraltında yaşayan kişilerimiş), bir sandık geliyor” (YM, 214).

Dipsiz Kuyu, Gl Koparan Dev, Kırk Oğlanla Kırk Kız, Ayı Kulağı, Anka Kuşu, Deli Ehmed, Zümrüdüanka Kuşu, Aslan Ali ve Hoca adlı masalarda ‘yedi kat yerin altı’ ifadesi kullanılmıştır. Kahramanı yedi kat yerin altına götüren, yanlışlıkla üstüne bindiği ko, koyun veyahut da attır. Yer altı dünyasına inen kahraman, orada türlü yaratıklarla karşılaşır. Bu yaratıkların bir kısmı kahramana yardımcı olurken, bir kısmı da kahramanın kötülüğü için uğraşır.

Masalarda yer altı ülkelerinden bahsedilir. Ancak bu yer altı ülkelerinin çoğunu bahçelerin, havuzların olduğu saraylar oluşturmaktadır. Sadece birkaç masalda yer altının cehennem olduğu, korkunç ve ürkütücü bir yapısının bulunduğu zikredilmiştir.

Şamanizm’de yer altı, karanlıklar diyarıdır. Kötü ruhlar, hastalıklar, ölüm sözün kısası her türlü kötülük yeri altında bulunur.

Deli Kızın Hikâyesi, Eyvah masallarında, yerin altındaki mekânlar gl veya denizin dibinde bulunmaktadır. **ř Gardeş** masalındaki ‘karanlık dünya’ tabiri, yer altını ifade etmek için kullanılmıştır ve Şamanizm’in açık bir yansıması olarak masala intikal etmiştir. **Kırk Oğlanla Kırk Kız** masalında, yerin altında sırça saray, **Anka Kuşu** masalında yeşil bir bahçe, **Deli Kızın Hikâyesi** adlı masalda saraylar, bahçeler, evler, **Eyvah** masalında cariyelerle dolu bir konak, **Zümrüdüanka Kuşu**, masalında kasaba, **Sihirli Yüzük** masalında havuzu olan, gl bahçeleriyle çevrili saraylar bulunur. Bu durum bize, masalarda yer altı dünyasının olduğunu ve bu yer altı dünyasında hareketli bir hayatın bulunduğunu göstermektedir.

Birkaç masal dışında yer altında güzel ve yeşil meknların bulunması, Şamanizm’deki yer altı düşüncesiyle akişmaktadır. Ancak masalarda yer altı dünyası

adında farklı bir dünyanın olması, Şamanizm'in kalıntısıdır. Çünkü Şamanizm'de de korku dolu bir yer altı dünyasının varlığı mevcuttur. Yani, masallardaki yer altı dünyasının varlığı, Şamanizm'in etkisi ile diyebiliriz.

'Yer yarıldı, içine girdi' tabirinin ifade ettiği anlamın temeline inerse yine Şamanizm inancının izlerini görebiliriz. Masalların bazılarında yerin yarılarak, kahramanları içine aldığından bahsedilir. Genellikle yanlış ve kötü işler yapan kahramanların, cezalandırma mahiyetinde yerin altına çekildiği görülmektedir. Şamanizm düşüncesinde yer altı, kötü ruhların yeri ve belâların kaynağıdır. Masallardaki kötü kalpli kişiler, yerin yarılması suretiyle aşağı dünyaya inerler ve gözden kaybolurlar. Yani yer, belki de yer altını kötü ruhları, kahramanı içine alır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Masalarda yer altında devam eden bir hayatın varlığı söz konusudur. Kahraman, yerin altına iner, orada birtakım olaylar yaşar ve kendisine yapılan yardımlar sonucunda tekrar aslı vatani olan yeryüzüne çıkar. Masallardaki yer altı dünyası, Şamanizm'deki gibi korkunç, pis ve karanlık değildir. Sadece birkaç masalda yer altı dünyasının karanlıklar ve kötülüklerle dolu olduğu ile ilgili ayrıntılar vardır. Bazı masalarda kahramanların yer tarafından içeriye çekilmesi, bir nevi cezalandırma yöntemi olarak düşünülebilir.

5. 1. 2. 3. 2. Yerin Altında Bulunan Kuyular

Yaraladığı devi takip ederek bir kuyunun içine giren, arkadaşları veya ağabeyleri tarafından kuyuya sarkıtılıp bir daha da yukarı çekilmeyen kahraman, kuyunun içinde bir başka dünyanın olduğunu fark eder. Kuyunun altındaki dünyada devler, güzel kızlar ve çeşitli hayvanlara rastlayan masal kahramanı, kuyunun içindeki macerasını tamamladıktan sonra yeryüzüne çıkar. Kuyu, yer altı âlemine açılan kapıdır. Çünkü kuyuya inen kahraman kuyuda ilerledikçe, yerin derinliklerine doğru yol alır. Kuyu, bir bakıma yer altı dünyasına girişin ilk aşmasıdır diyebiliriz.

Ayı Kulağı masalında kuyu, büyük bir taşın altındadır:

"O da kaldıramıyor, Ayı Kulağı taşı tuttuğu gibi fırlatıyor. Bakıyor taşın altı bir kuyu, kuyudan külhan külü gibi duman çıkıyor. (...) Ayı Kulağını sarkıtıyorlar, yarı yola gelince yandım diye bağıryorsa da yukarı çekmiyorlar, aşağıya indiriyorlar. Ayı Kulağı kuyunun dibinde biraz oturuyor. Akli başına gelince, kuyunun lağımından bir odaya gidiyor. Oda da devle kocası yatıyorlarmış, bu, fırsatını buluyor ikisinin de boyunlarını vuruyor" (EM, 332).

Şah İsmail masalında kahraman kör edilerek bir kuyuya atılır. Bu durum, kahramanın yer altına hapsedilmesi şeklinde düşünülebilir:

“ *Gözlerini çıkarın bir kuyuya atın’ Gözlerini çıkardılar, yerine mil koydular, götürüp bahçedeki kuyuya attılar*” (EM, 348).

Sarı dev, kuyunun içinde buluna bir köyde yaşamaktadır. Kuyunun içinde bir köyün olması ve bu köyde yaşayan yaratıkların olması yer altında yaşamın ve farklı bir dünyanın olduğuna işarettir. **Allahın Belâsı** masalında bu durum şöyle anlatılır:

“*Bu ormanın içinden bir aylık bir yol gideceksin, önüne bir dağ çıkacak, o dağdaki ince yoldan bir ay gidecek, dağın arkasına indiğinde orada derin bir kuyu göreceksin, oradan aşağı in, bir ışık göreceksin. Sarı devin köyü orasıdır*” (EM, 382).

Şah Meranın Yüzüğü masalında, şahmeranın kuyunun içinde yaşadığı görülmektedir. Bu masalda ‘kahraman-yılan-yer altı’ üçlüsü ile karşılaşıyoruz ki, bu unsurlar, Şamanizm’in etkisiyle masallara yansımış unsurlardır:

“*Bunlar yola çıkıyorlar, şurası benim şurası senin derken, bir kuyunun başına geliyorlar, yılan: ‘Sen de buradan aşağı gel, yalnız babam sana ne verirse alma, babamın elindeki yüzüğünü iste’ diyor. Bunlar kuyudan aşağı inip babasının yanına geliyorlar*” (EM, 471).

Rüya masalında bahsi geçen kuyunun içinde bir saray vardır:

“*O da çocuğa vurmuş, orada bir kuyu varmış, çocuğu onun içine atmış. Çocuk orada bir gün ağlamış iki gün ağlamış, bakmış olmuyor, kuyunun duvarını delmiş, bakmış, orada bir saray var. Sarayda da padişahın kızı oturuyor*” (EM, 491).

Elazığ masallarından biri olan **Elma Ağacı** masalında ejderhanın yerin altında bir şehrin varlığı dikkati çeker:

“*Bunlar sabahtan kalkıp elma ağacının yanına geliyorlar, oradan ejderhanın kan izlerini takip ederek bir dağın başına gidiyorlar, ejderha orada bir kuyunun içine girmiş. (...) Küçük oğlan kuyunun içine inince bakıyor orada bahçeli şehir gibi koca bir yer var. (...) Kız yas tutmakta olsun biz gelelim oğlana, oğlan yedi kat yerin dibinde bir şehir görüyor, gidip içinde biraz dolaşiyor, sonra fakir bir evin kapısını çalıyor bir kocakarı çıkıyor*” (EM, 502, 503, 504).

Padişahın Üç Kızı masalında kuyunun sahibi bir devdir:

“*Küçük kardeş o kadar yandım o kadar haşlandım der ki, iki kardeş yine de ipi çekmezler. İçeriye girdiğinde nefes alıp verirken ağzından ateş çıkan bir dev görür*” (ERM, 151).

Tembel Ahmet adlı Erzurum masalında kuyunun içinde bulunan bir kapı, bir bahçeye asılır:

“Ahmet ipi keser ve kendisini kuyunun içine atar. Her taraf su içindedir. Etrafa bakınca bir kapı görür. kapıyı açıp içeri girer ki bir bahçe...” (ERM, 235).

Şansını Açtıran Adam masalında, kahramanımız kuyunun içinde güzel bir arap kızıyla karşılaşır:

“Bunu kuyuya sarkıtlar. Kuyuda bir arap kız ile güzel bir kız bunu karşılarlar. Arap kızı buna sorar: ‘Ben mi güzel, o mu güzel?’ ‘Gönül kimi severse güzel odur’ Bu söze çok seven arap kızı da iki yüz altın verir” (GBM, 340).

Kahraman, **İnsan Yiyen Kız** masalında kuyunun içine inileceğini söyler:

“Şu tepeye yenişe ineceksin, ileride bir kuyu var. O kuyudan aşağı ineceksin. Biraz indikten sonra önüne dolap gibi bir şey çıkaracak” (GBM, 360).

Tuz Kadar Sevgi masalında da **Şansını Açtıran Adam** masalında olduğu gibi, kuyunun içinde arap bulunur:

“Taktılar âleti beline, astılar kuyuya. Yedi günlük su çekip verdi yukarı: ‘Asıl halatı geleyim’ Halattan tutacağı sırada bir arap bileğinden sarılır, çekip alır götürür bunu” (GBM, 475).

Konya'nın Meram ilçesinden derlenen **Elma Ağacı ve Dev** masalında, kuyunun içinde onlarca oda, bu odalarda onlarca dev bulunmaktadır:

“Kuyunun dibinde birçok kapı varmış Sıradan bir kapıyı açar. Bu odada devler uyuyormuş” (MKM, 220).

Yerin altında bir dünya olduğu **Zümrüdüanka Kuşu** masalında da göze çarpıyor:

“O oğlan aşağıya enmiş üşüdüm demiş sarkıtmuşlar, yandım demiş sarkıtmuşlar, tam dabana endikten keyri ipi çemişler. Bunun üzerine aşağıdan çekilen ipi oğlanlar yokardan çekmişler. Güccük oğlan, oku elinde gezereken, bi bakmış ki mağaranın aşağısı alanıklı bir yer, orda bir sürü kız çocuğu orlarda gezermiş” (TM, 293).

Şahmeranın kuyunun içindeki muazzam dünyada yaşadığını **Şahmeran** adındaki Yukarı Çukurova masalından öğreniyoruz:

“Lokman, kuyunun içinde can sıkıntısından, oraya buraya bakarken, gene bir delik buluyor. O deliği büyütüp, oradan içeri girince bakıyor ki; aşağısı bir dünya! Lokman, delikten girip dünyayı Şahmaran'a raslıyor” (YÇM, 27).

Zümrüdüanka Kuşu masalında kuyunun içinde kötülük sembolü olarak nitelendirdiğimiz devlerin, güzel kızları hapsediği görülmektedir:

“Bu oğlan gıyının dibine düşüyor. Bir müddet sonra gendine gelince, orada yaralı devi buluyor, bunu öldürüyor. Devi öldürdükten sonra, evini gezmeye başlıyor. Önce birinci odaya varıyor. Bakıyor ki orada gızın birisi gergef işliyor! (...) Ondan sonra ikinci odaya geliyor. Orda da daha güzel bir gız! O da gergef işliyormuş. (...) Oğlan üçüncü odaya geliyor. Orda da gergef işleyen gız!” (YÇM, 53).

Kahramanın içine girdiği dipsiz kuyular yer altı dünyasına açılan kapılar gibidir. Bir vesileyle kuyuya giren, kuyuya atılan ya da kuyuya düşen masal kahramanı, kuyunun içinde ilerledikçe yepyeni ve farklı âlemlerin varlığını keşfeder. Bu kuyular genellikle devlerin mekânı olarak karşımıza çıkar. Devler, kötü ruh sembolleridir. Yer altında da kötü ruhlar bulunur. Dolayısıyla masallardaki kuyular, Şamanizm’deki yer altı dünyasıyla benzerlik gösterirler. Kuyuların açıldığı yer altı dünyasında, devlerden başka araplar, peri kızları ve şahmeran yaşar. Şahmeranın yer altında yaşaması yani yer altının şahmeranın mekânı olması dikkate değer bir husustur. Bilindiği gibi Şamanizm’de Erlik’i temsil eden hayvan yılanıdır. Erlik yer altı dünyasının hükümdarıdır. Masalarda şahmeranın ve yılanların yerin altında yaşamaları ile Şamanizm’de yılanın sembolize ettiği Erlik’in yer altında yaşaması arasında çok büyük bir paralellik vardır. Ancak unutulmaması gereken bir nokta bulunmaktadır. Karanlık ülkesinin hükümdarı Erlik, kötülük için uğraşır ve insanlara ölüm, hastalık gönderir. Ancak masalarda, yerin altında yaşayan yılanlar veya şahmeran, kahramanın kötülüğünü isteyen ona zarar veren yaratıklar değil, bilâkis onun yeryüzüne çıkmasını ve yeryüzünde rahat bir hayat sürmesini sağlayan varlıklar olarak karşımıza çıkarlar.

Kuyular ve kuyuların derinliklerindeki yer altı âlemi, Şamanizm’in tesiriyle masallara aksetmiş mekânlar olabilirler.

5. 1. 3. İyilik ve Kötülük Sembolleri

İyilik ve kötülük sembolleri adı altında masalarda yer alan, masal dünyasının olağanüstü ve gerçek dışı kabul edilen kahramanları inceleyeceğiz. Kimisi kahramanın iyiliğini isteyen, kimisi kahramanı zor duruma düşürmek için uğraşan cin, peri, dev, ejderha, cadı gibi yaratıkları, Şamanizm’deki iyi ve kötü ruhların masallardaki şekilleri olarak düşüneceğiz.

5. 1. 3. 1. İyilik Sembolleri (İyi Ruhlar)

İyilik sembolü olarak nitelendirebileceğimiz varlıkların çok büyük bir kısmını peri kızları oluşturmaktadır. Sadece iki masalda devin iyilik sembolü olarak yer aldığı görülmektedir.

Bacılar adlı Elazığ masalında üç tane peri kızı yeni doğan bebeğe dua eder:

“Üç tane peri kızı birbirinden güzel bezekli. Diyorlar ki: ‘Tuttuğu altın olsun’ ‘Güldüğünde gül açılsın’ ‘Gezdiği yerler çayır çimen ola’ Öyle geçip gidiyorlar’ (EM, 402).

Yine Elazığ’dan derlenen **Gülükan** masalında, perilerin görevi tek başına evde oturan kızı eğlendirmektir:

“Bu oğlan ava gidince peri kızları gelir bacısıyla eyletirlermiş, kızın canı sıkılmasın diye, oğlan eve dönünce peri kızları güvercin olur uçarlarmış” (EM, 484).

Muradına Ermeyen Dilber I masalında, güzeller güzeli kahramana olağanüstü özellikler bahşedenler peri kızlarıdır:

“Dört tane perinin geldiğini görür ve bu periler ona yardım ederler. Sabaha doğru giderler. Gitmeden evvel: ‘Aa! Bu kıza bir hediye verelim’ Birisi deki: ‘Gülünce yüzünde güller açılsın’ Öbürü: ‘Yıkanırken suyu altın kesilsin’ Biri de der ki: ‘Ağlayınca inci mercan saçılsın’ Biri de parmağından bir yüzük çıkarıp der ki: ‘Bu yüzük parmağından çıktığında baygın gibi olsun’” (ERM, 166).

Periler, **Padişahın Üç Kızı** masalında kahramanın doğumuna yardımcı olurlar ve çeşitli dileklerde bulunurlar:

“ ‘Yıkandığı sular altın olsun’ ‘Güldüğü zaman yüzünde güller açılsın, ağladığı zaman gözlerinden inci dökülsün’ ‘Yürüdüğü yerde çayır çimen bitsin’” (GM, 342).

Gazi Antep masallarından **Gülperi**’de de perilerin kahraman için güzel dileklerde buldukları gözden kaçmaz:

“Yürüdükçe çayır çimen bitsin. Ağladıkça gözünden inci mercan saçılsın. Güldükçe yanağında güller açılsın” (GM, 333).

Muradına Nail Olmayan Dilber masalında peri kızlarının duvardan çıktıkları vurgulanmaktadır:

“Çocuk doğduktan sonra hamamın dört duvarından dört peri çıkar. Bunlar derler ki: ‘Güldükçe güller açılsın, ağlayınca mercanlar dökülsün. Yürüyünce ayaklarının altında çimen bitsin. Çimdiği zaman suyu altın kesilsin’ (GBM, 440).

Taşeli yöresinde anlatılmakta olan **Muradına Nail Olmayan Dilber** masalında da periler ön plâdadır:

“Nehayet kadın orda doğum yaparken dört tane peri kızları geliyor. Kadın bir kız çocuğu dünyaya getirince bunu yuyup, yıkayıp şey ettikten sonra deyorlar ki: ‘Bu bize bir yoldaş olarak meydana geldi. Buna birer eser bırakalım’ Birisi deyor ki: ‘Bastığın zaman ayaklarından çayır çimen bitsin’ Öbürü de deyor ki: ‘Ağlayınca gözünden inci mercan dökülsün’ Dördüncü kız da deyor ki: ‘Ben de bir bilezik vereyim, başgası bunu goluna dakdığı vakit ruhu daralsın bayılsın düşsün’” (TM, 332).

Padişahın Oğluyla Hizmetkârı masalında peri kızlarının görevi, padişahın oğluyla peri padişahının kızını bir araya getirmektir:

“ Şimdi bir gün oğlan ürüyasında yatırkana periler gelmiş oğlanın yanına. Peri padişahının kızını getirirler oğlanın yanına gorlar” (TM, 394).

Şamanizm’deki iyi ruhların masallardaki yansımaları olarak kabul edebileceğimiz periler, **Çıkrıkçı Fatma** masalına da konuk olurlar:

“Artık bütün periler hep toplanmış gelmişler: ‘Amanı kızım beden eyi oldun?’ ‘Orta yerde hoplayandan eyi oldum’ demiş. ‘Dile bizden ne dilersen?’ ‘Sizden ne dileyim, beni ayın on dördü gibi bir kız yapın, yüzümdeki al duvağımla hamamın köşesine oturayım’ ‘Pekeyi, sen burda otur’ Perilerin hepsi dua etmişler, hamamın köşesinde oturan bir olmuş” (TM, 420).

Masallarda devler genellikle kötülük peşinde olan, kahramanın iyiliğini istemeyen yaratıklar olarak bilinirler. Ancak **Gülükan, Avcı Mehmet’in Oğlu, Gül ile Sinan ve Zekiye ile Mehmet** masallarında devler iyilik yapan varlıklardır. Bundan dolayı adını verdiğimiz iki masaldaki devleri iyilik sembolleri arasına almayı uygun bulduk.

Gülükan masalında dev, kahramanın yapması gereken şeyleri birer birer anlatır:

“ Sabah oğlan yola çıkmış, az gitmiş, çok gitmiş, bir yolun üstünde bir topal dev görmüş. (...) Bu yolu takip et, karşuna bir davar komu gelir, komun önünde de bir dut ağacı vardır. Atını dut ağacına bağla. Babam orada yatıyordur, anam da ekmek yapıyordur, sağ memesini sol omuzuna, sol memesini de sağ omuzuna atmıştır. Atını bağlar bağlamaz memelerine sarıl, her birinden birer yudum em. Haydi git” (EM, 485).

Avcı Mehmet’in Oğlu adlı masalda yedi başlı bir dev karşımıza çıkar. Bu yedi başlı dev, masal kahramanının Dünya Güzeli’ne kavuşmasına yardımcı olur:

“Dev bir ayağını oraya basar, öbür ayağını da öteye basar ki oğlanı Dünya Güzelinin olduğu yere bırakıp gelir. (...) İçeri girince hemen yedi başlı devin kollarını birbirine çakıp devî çağırır. Dev gelir, buna sorar: ‘Ne var?’ ‘Bu pilavlar yenecek! Dev bütün pilavı yeyip kapları siler süpürür, geçip gider (...) Dışarı çıkar çıkmaz kolları birbirine vurur. Hemen yedi başlı dev gelip bir ayağına buraya atıp pusulayı alır, buna verir” (GBM: 415, 416).

Gül ile Sinan masalındaki dev kahramana verdiği sihirli eşyalarla onu rahata kavuşturur:

“Aman, ne mal olursa olsun, babamın verdiği hazır parayınan gediğim biraz mal alım önüme gatim, ilk iras gelen deve (...) Gedip mederkene, garşısına bir dev iras gelmiş” (YÇM, 172).

Gül ile Sinan masalında dev kahramana şemsiye , sefer taşı ve dürbün gibi sihirli olan eşyalar verir.

İyilik sembolü olarak kabul edebileceğimiz bir başka dev **Zekiye ile Mehmet** masalındadır:

“Oğlan gediıyor, mektubu eletiyor kine, bir dev! Mektubu veriyor eline. Dev: ‘Yörü oğlum, aniyen alkışı başındaymış. Sen acar evlisin. Seni buriye salanın garında gözü var. Onun için seni yemiyom’ diyor” (YÇM, 193).

Masallarda geçen perilerin genellikle kahramanın doğumuna yardım ettikleri, doğan kahramana tuttuğunun altın olması, yürüdüğü yerde çayır çimen bitmesi, güldüğünde yanaklarında güller açması, ağladığında inci mercan saçması gibi temennilerde buldukları görülür. Perilerin çocuğun doğumu esnasında ortaya çıkmaları, doğduktan sonra kahramana, onu diğer insanlardan ayıracak olağanüstü özellikler bahşetmeleri, kahramanın hayatını göz hapsinde bulundurmaları gibi görevler bize çocukların ve kadınları koruyucu ruhu olan Umay’ı hatırlatmaktadır. Perilerin görevleri Umay’ın görevlerine benzemektedir. Peri kızlarının şekil değiştirebilmeleri, duvarlardan geçebilmeleri onların ruhanî varlıklar olduklarını göstermektedir.

Biz perileri Şamanizm’deki Umay ile ilişkilendirmeyi ve Umay kültürünün masallara bu şekilde yansıdığını söylemeyi uygun buluyoruz.

Şamanizm’de Ülgen’in idaresi altında pek çok iyi ruh bulunur. Bu ruhlar Orta Dünya da denilen yeryüzünün sakinleri olan insanları korurlar ve onların rahat yaşamalarını sağlarlar. Bu sebeple masal dünyasının kahramanlarından yardımlarını

esirgemeyen ruhani yaratıklar olarak bilinen perilerin, Şamanizm inancındaki iyi ruhların Anadolu masallarındaki izi olduğunu söyleyebiliriz.

5.1.3.2. Kötülük Sembolleri (Kötü Ruhlar)

Masallarda gerek baş kahramanın gerekse masalın akışı içindeki diğer kahramanların iyiliği için uğraşan varlıkların dışında bir de onların iyiliğini düşünmeyen, kötülüklerini isteyen, onları öldürmek için fırsat kollayan varlıklar da bulunur.

İnsan hayatının her aşamasında birbirine zıt olan kavramların ve varlıkların bir arada buldukları görülür. Haklının yanında haksız, güzelin yanında çirkin, iyinin yanında kötü, doğrunun yanında yanlış vardır. Bu durum hayatın bir kanunudur, her şey zıddıyla vardır. Hayatın bu değişmez kanunu masal dünyasında da kendine yer bulmuştur. Dolayısıyla iyilik sembollerinin yanında doğal olarak kötülük sembolleri de yer işgal eder.

İyilik sembollerini iyi ruhlar ile ilişkilendirdiğimiz gibi, kötülük sembollerini de kötü ruhlar ile bağdaştırmaya çalışacağız. Kötülük sembollerini devleri cadılar ve diğerleri olmak üzere üç alt başlık halinde inceleyeceğiz.

5.1.3.2. Devler

Dev deyince insanların ve özellikle de çocukların aklına hemen masallar gelir. Korkunç derecede büyük cüsseli olarak hayâl edilen devlerin adı bile insanların ürpermesine sebep olur. Masallarda çeşitli fonksiyonlarla donatılmış olan devlerin ortak görevi, kahramanın zor duruma düşürmek ve onlara elden geldiği kadar kötülük yapmaktır.

Masal âleminin vazgeçilmez yaratıkları olan devler, insan yiyen, insanların hayat kaynaklarını tüketen varlıklardır.

Yarımca masalında dev insanı yer:

“Dev başını çıkarıp beş kardeşi birden yutmuş” (EM, 283).

Kül Eşek masalındaki devin on iki tane karısı olduğundan bahsedilir. Dev, kahramanı öldürmek niyetindedir:

“Bakıyor ki orada bir dev on iki tane de karısı var, dev karıları bulgur haşlıyorlar.

(...) Kızın parmağı kanamıştı ya oradan izini götüre götüre mağaranın kapısına varıyor, kapı üstünden kilitli kız içerde iş görüyor, dev bağılıyor: ‘Huuu...Aç şu kapıyı seni yiyeceğim’ ‘ Aman dev dayı, beni niye yiyeceksin, ben sana ne ettim?’ ‘Benim

oraya insanoğlu ayak basmamıştır. Sen nasıl gelir de ateş götürürsen , ya parmağını verirsin emeyim yahut seni yerim” (EM, 339).

Kotan adlı masalın tamamında devin olaylara hâkim olduğu görülür. Masalın sonunda kahraman devi öldürür:

“Oraklarını alıyorlar, dermeğe başlıyorlar, bir dev bağırmaya başlıyor: ‘O kimdir gelmiş benim buğdayımı deliyor?’” (EM, 359).

Devlerin masalın sonunda insanlarla barışıp dostluk içinde yaşadıkları **Keloğlan** adlı Elazığ masalında anlatılır:

“Bir düzlükte kırk tane devle beş kişinin harp ettiklerini görüyor” (EM, 375).

Allahın Belâsı masalının olağanüstü yaratıkları devlerdir. Bu devler dağda bulunan bir mağarada yaşamaktadırlar. Masala damgasını vuran dev, Sarı Dev’dir. Sarı Dev, Hızır’dan yardım alan Allahın Belâsı tarafından öldürülerek etkisiz hale getirilir. Aşağıdaki bölüm devlerin yaşadığı yeri gösterir:

“Padişah bunun istediklerini veriyor, bu o dağın arkasına gidiyor. Orası da devlerin mağarasıymış” (EM, 381).

Anka Kuşu masalında dev, suyun önünü kapatarak halka su sıkıntısı çektiren, ayda bir kez kendisine kurban verilmesi halinde suyun önünü açan korkunç bir yaratıktır:

“Deyiler ki bizim suyun başında iki başlı dev yatıy. Ejderha o her gün öğünde yatıy. Bize su ahıdımıy. Ayda bi keren bi giz götürüy, atıyuh öğüne, o gızı yiyene gadar bize su veriy” (ERZM, 394).

Erzincan masallarından **Beyböyrek** masalında devin ne kadar güçlü olduğu gözler önüne serilmektedir:

“Beyböyrek ne kadar kılıç sallarsa sallasın onun bir tüyünü bile kesemez. Dev, bir nefesiyle Beyböyrek’i hemen yakalar” (ERM, 69).

Devin suyun önünü kapattığına dair bir örnek de **Hanımından Korkan Osman Ağa** masalında vardır:

“ Osman Ağa geliyorka, bir şehre rast gelmiş. Varmış bakmış ki, şehir veran. Yolu da şaşırmiş bu sfer. Veran bir şehirde dururkene bir bahçanın içine yatmış. Meğerseme o şehrin yakınında devler varmış. Devler o şehirden suyu keserlermiş, şehire vermezlermiş” (TM, 238).

Gülmez Padişahı masalında devlerin yanında cin padişahının da kötülük sembolü olarak karşımıza çıktığını görüyoruz:

“Ay oğlum vardı, amma neden gülmem bir bilimin? Bir bakdığım da can görünürdü, bir bakdığım da can görünürdü, bizim böyle bir aynamız vardı. Bir gır atlan beraber cin padişahları çaldı. Şimdi devlerin eline geçmiş, işde bu düzenden gülmem” (TM, 266).

Zümrüdüanka Kuşu masalında dev, padişahın bahçesindeki elmaya dadanmıştır:

“Padişah birgün bahçeye gezmeye getmiş. Bahçede bulunan elma sadece bir elma verirmiş her sene. O meyveye de bir dev düşmüş, her sene dev olan meyveyi yermiş” (TM, 292).

Elmaya dadanan dev, aynı masalda köyün suyunun önünü de kapatmıştır:

“A yavrım bu köyün suyunu bir dev var, günde deve bir kız çocuğu gelin eder veririz. Dev gelini yer, ondan sonra bize suyu verir. Biz suyu devden alırız” (TM, 294).

Aslan Ali masalında kahramanın yedi ‘dev’e karşı savaş verdiği görülmektedir:

“Aman insanoğlu, benim yedi gardeşim var şurda ilerde, yedi devlen savaş yapıyorlar, şimdi onlar gelirlerse, beni öldürürler” (TM, 317).

Yedi Kardeşli Yedi Dev adlı Taşeli masalında devlerin birden fazla cana sahip olduklarını anlıyoruz:

“Garının böyle demesi ynen, hemen cansız dev kelebek gibi, bulut gibi, öteden süzülerek geliyor, hemen gelmesi ynen, padişahın güccük oğlu, hemen varıp kellesini bir tarafa, gövdesini bir tarafa atıyor. Devi parça parça ediyor. Daa dagga getmeden, bir de bakmışlar ki dev gene birleşmiş arka taraflarından geliyor.

(...) Amma cansız dev gayrı başlarına musallat olmuş. Nehayet bunu öyle öyle ateşe atıp yakıp kül ediyorlar. Fakat gene kannanıp geliyor.

(...) Cansız devin mağarasına oğlan nehayet varıyor. Cansız devin bir atı varmış, o da tilsimliymiş. Yani uç dersen uçar, gaç dersen gaçar, ne emredersen onu yaparmış” (TM, 356).

Suyun önüne yatan, suyu açmak için gelinleri veya kızları kurban olarak isteyen dev, **Gümüşboynuzlu** masalında çocukları yer:

“Şimdi o köyde de hiç su yağmış. Suyun gözüne bir dev dadanmış varmış orda yatırmış. Ora yattı mı her hafta ona bir çocuk gedermiş. Onu yermiş, ondan keyri o çocuğu yerke herkes sularını alırmış” (TM, 391).

Kahraman dışında hiç kimsenin müdahale edemeyeceği bir dev de **Ağlayan Nar ile Gülen Ayva** masalında bulunmaktadır:

"Orda dırırkana, garalın sarayına bir dev gelmiş. Sarayda ne var ne yoğsa yer içer varır gedermiş. Üzerine birçok defa hücum etmişler, çara bulamamışlar" (TM, 449).

Yukarı Çukurova masallarından biri olan **Zümrüdüanka Kuşu** masalında ağacı yolda bir kez verdiği elmayı dev çalar:

"Bu elma ağacı senede bir elma verirmiş bunu da br dev gelir yerimş" (YÇM, 52).

Masal kahramanının işlerine engel olan devlerden biri **Kör Dev** masalındaki devdir:

"'Gırk devin ortasında bir ağaç var, onun yaprağı gurutulup, gözüne sürülürse gözün açılır' diyorlar" (YÇM, 68).

Dev Garısı masalında dev kadındır:

"Oğlan bunun sözlerini dınememiş, varmış evlerine; 'tak tak' gapıyı çalmış. Dev kadın, gapıyı açmış. (...) Gerçekten de bu devimş, oğlanı görünce sevinmiş, 'av ayağıma geldi' demiş" (YÇM, 132).

Dıngıl Ali masalında devin insan avcısı olduğuna dair bir ifade geçmektedir:

"Bu galkmış getmiş, orada da devler varımış. Devler, onu görünce, zaten onnar, insan avcıstıymış" (YÇM, 141).

Korkak Ahmet masalında, kahramanın devle olan mücadelesi anlatılır:

"Efendim Ahmet Ağa, devam ede dursun yoluna. Bir şehir, oraya da bir dev dadanmış. Bu dev, suyun gözüne yatıyormuş. Her ev, sırasinen, bir gelin mi olur, kız mı olur, çocuk mu olur, işde ne verirse onu çalıyormuş bu dev. Onu yedikden sonra, o gün şehere su veriyormuş. Bu, yedi gafalı gasır devmiş.

(...) Oğlum Ahmet Ağa, durum bu. Seneleren beri suyun gözüne bir dev yatıyor bize su vermiyor. Biz, mecbur galyok her evden bir adam vermeye. Dev, adamı da yutuyor, yiyiyor sonra da, durum bu. Bu devi öldürürsen, sana gızımı verecam. Allah'ın emri. Yerine de padişah edecam" (YÇM, 147).

Masalların korkunç ve bir o kadar da ilginç yaratıkları olan devler genelde dağ tepelerinde yaşarlar. İnsan etiyle beslenen, gözleri açık uyuyan, yürüdükleri zaman her yeri sarsan, bir dudağı yerde bir dudağı gökte olan devler, masallarda, Şamanizm'deki kötü ruhların yardımcıları olarak düşünülebilirler. Kötülük sembolleri adı altında incelediğimiz devler, Erlik'e tâbi olan kötü ruhları hatırlatmaktadırlar. Yer altında yaşayan ve Erlik'in emirleri doğrultusunda hareket eden kötü ruhlar, insanlara ölüm,

hastalık ve belâ getirirler. Bu bakımdan devler ile kötü ruhlar üstlendikleri görevler açısından benzerdirler.

Devin, bazı masallarda suyun önünü kapatarak halkı susuz bıraktığı görülür. Su, insan hayatı için vazgeçilemeyecek olan bir maddedir. Devlin suyun gözesini kapatması, insanları su gibi önemli bir hayat kaynağından alıkoyması anlamına gelir. Halk, suyun önünü açması, kendilerine biraz su vermesi için 'dev'e çocuk, kız, gelin yani insan sunar. Dev, kendisine verilen kurbanı yediği sürece halk da su ihtiyacını karşılamaya çalışır. Burada deve verilen kişileri kötü ruhlara sunulan kurbanlara benzetebiliriz.

Şamanizm inancında kurbanın önemi büyüktür. İnsanlar tanrılara ve ruhlara kurban keserek, onları memnun etmeye, gazaplarını azaltmaya, onlardan gelmesi ihtimal dahilinde olan her türlü tehlikeyi önlemeye çalışırlar. Kurban keserek tanrı katında dileklerinin ve dualarının kabul olması için uğraşırlar. Devler kötü ruh olarak nitelendirildiğimizde onlara verilen insanları da kurban olarak değerlendirebiliriz. Çünkü halkın kızlarını veya çocuklarını canlı canlı 'dev' vermesinin sebebi, suya kavuşabilmektir. Kendisine kurban adanan dev, yumuşar ve bir müddet suyun önünden çekilir, halk da böylece su ihtiyacını karşılar. Ancak kahraman, devle mücadele eder ve sonunda devi öldürerek halkı rahatlatır.

Devlerin su dışında bir de elma hırsızlığı yaptıkları görülür. Genellikle padişahın bahçesinde bulunan ve yılda sadece bir defaya mahsus olmak üzere bir tane elma veren ağaç, her yıl dev tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Dev, olgunlaşan elmayı her defasında alıp gider, bu durum da padişahı ve ailesini çok üzer. Çünkü bu elma sıradan bir elma değildir. Gençleştirici veya şifa verici özelliğe sahip olan bu elmayı devlin elinden padişahın küçük oğlu alır, devi de öldürür.

Devin suyun önünü kapatmasında ve elma ağacına musallat olmasında dikkatimizi çeken bir husus vardır. Bu husus devlerin ağaç ve su iyelerini hâkimiyeti altına almalarıyla ilgilidir. Ağaç ve su iyeleri yer-su ruhları içinde değerlendirilir. Yer-su ruhları da yeryüzünde yaşayan insanların daha kolay ve rahat bir hayat sürmelerinde oldukça etkilidir. İşte devler yani kötü ruhlar, insanlar ile yer-su ruhları arasına girerek aradaki dengeyi bozmaya çalışırlar. Ancak her zaman kahraman tarafından etkisiz hale getirilirler.

5. 1. 3. 2. 2. Cadılar

Kötü ruhların masallardaki yansımaları olarak kabul edebileceğimiz cadılar da devler gibi kötülük peşindedirler. Ruhu kapkara olan ve hiç kimse için iyilik

düşünmeyen cadılar, bazı masalarda devler ile işbirliği yaparlar. Cadılar, dış görünüş itibariyle insanı korkutup ürperten bir yapıya sahiplerdir. Sahip oldukları çirkin görüntü onların kötü ruh sembolü oldukları ile ilgili düşüncemizi desteklemektedir.

Cadı ile ilk kez **Zülfü Mavi** masasında karşılaşırız:

“Bu bacıları, bizim sözümüz olmadı da bacımızın sözü oldu diye kıskanıyorlar. Bir kadın buldurdular. Cadı kadın, bu çocukları eteğine sardı götürdü, bir uzak yazıda bir çalının dibine bıraktı geldi” (EM, 362).

Kara Dirhem Hokkası masalı, cadının uçtuğu vakit küp kullandığını gözler önüne sermektedir:

“Cadı kadın küpüne binip kızın avlusuna iniyor” (EM, 415).

Nar Tanesi I adlı masanın kahramanı öldürülerek ortadan kaldırmaya çalışan cadıdır:

“Meğer bu kadın cadı imiş. ‘Hâlâ bunu götürüp öldürmemiş, yaşıyor. Ben kalkıp küpüme bineyim, yılanı kamçı edeyim, gidip bakayım kız nerede’ Oradan kalkıp küpe biner, yılanı kamçı eder ve gökyüzüne havalanır” (EM, 137).

Nar Tanesi II masasında ise cadı, haramilerle ortaklık yapmıştır:

“Eline yeşil bir tespih alır, yeşil bir küpe biner. Kamçısını da alarak gelip kırk harami başının evlerinin önüne iner” (ERM, 144).

Cadının kamçısının yılan olması dikkate değerdir. **Muradına Nail Olmayan Dilber** masalından alınan bölüm şöyledir:

“Bu cadı kadın günün birinde bezirgânın kapısına gelir. Yılanı, sopayı saklar. Küpünden iner, eline bir yeşil tespih alır ve bezirgânın kapısından içeri girer.(...) Küpe biner, yılanı kamçı eder gider” (ERM, 179, 180).

Yedi Kardeşli Dev masasında cadı, kahramanları yok etmek için devlerle birlikte hareket eder:

“Gardaşlarım bu gartıyı götürmeyelim, bu cazı garısıdır, bu bizim başımıza çık felâketler açacak, eğer götürürsek başımıza çok felâketler girecek. (...) ‘Cansız dev ulaş, altı dene oğlan gardeşini öldürdüler, babanı öldürdüler, yedi dene kız götürüyorlar. Osmanlı padişahının uşağı hepimizi öldürüyorlar ne durun?’ Garının böyle demesiynen, hemen cansız dev kelebek gibi, bulut gibi öteden süzülerek geliyor, hemen gelmesiynen padişahın güccük oğlu, hemen varıp kellesini bir tarafa gövdesini bir tarafa atıyor. Devi parça parça ediyor. Daa dagga getmeden, bir de bakmışlar ki dev gene birleşmiş arka taraflarından geliyor” (TM, 355, 356).

Cadının devle işbirliği içinde olduğu bir başka masal **İnsan Kılığındaki Dev** adlı Yukarı Çukurova masalıdır:

“Bu dev adam da, daha önce, gızın galdığı yeri öğrenince, bir cazı garısının yanına gediyor” (YÇM, 8).

Cadı **Üç Bacı** masalında kız kardeşlerini kıskanan kötü niyetli ablalara yardım eden biri olarak görülür:

“Bunnarın yanında, bir de cadı karısı varmış. Ablaları: ‘Biz, nâpalım şimdi?’ Diyorlar. Cadı karısı diyor ki: ‘İki tane köpek encâ bulak. Eğer bacınız, iki tane çocuk yaparsa, biz bu çocukları alalım, köpek encâ bulak. Eğer bacınız, iki tane çocuk yaparsa, biz bu çocukları alalım, köpek encâni altına koyalım’ diyor” (YÇM, 214).

Masallardan elde ettiğimiz ipuçlarına göre cadılar, küpe binen, eline yeşil tespih alan, yılanı kamçı yapan ve gökyüzüne doğru havalanan varlıklardır. Cadılar masal kahramanlarına zarar vermek için sihir ve büyüye de başvururlar. Cadının ‘küp’e bindiği zaman eline aldığı yılandan kamçı, Erlik’i hatırlatmaktadır. Şaman dualarındaki tasvire göre Erlik oldukça çirkin ve aynı zamanda korkunç bir yaratıktır. Erlik, aslana binmiş ve eline yılandan kamçılar almış bir şekilde tahayyül edilir. Erlik’in idaresindeki kötü ruhların sembollerinden biri olduğunu düşündüğümüz cadının da kamçısının yılan olması, ihtimalleri kuvvetlendirmektedir. Cadıların kötü ruh olduklarını destekleyen bir diğer husus, uçabilmeleridir. Uçarken küp kullanan cadılar, onunla istedikleri her yere anında ulaşırlar.

Sahip oldukları özelliklerden, kahramana yaptıkları kötülüklerden yola çıkarak, cadıların Şamanizm’deki yer altı ruhlarının kalıntısı olduğu fikrini ileri sürebiliriz.

5. 1. 3. 2. 3. Diğerleri

Al karısı, şeytanlar ve ‘cingan gızı’ tabiriyle ifade edilen çingene kızı kötü ruh olarak düşündüğümüz diğer varlıklardır.

Al karısı günümüzde de yaşayan Şamanizm inançlarından. **Yılan Bey** masalında al karısından bahsedilir:

“Gız deyiy ki, ‘Gorhıyam. A bu yanımda birisi yatsın. Gırhlıyam.’ Garı da cariyelerine deyiy, ‘Gız gedin o geberecegin yanında yatın, Gorhıymış, günah! Belki alğarısı malğarısı gelür” (ERZM, 451).

Nekes Kardeş ile Cömert Kardeş masalında şeytanlar vardır:

“Degirmenin gapısını açılar ki otuz sekkiz dene şeytan” (ERZM, 386).

Şeytan Uşağı masalında da şeytanlara yer verilmiştir:

“Birgün değirmende müşteri beklerken gece yarısı olmuş. Ocağı yakıp başına oturmuş. Gündüzün yorgunluğunu atıyormuş ki kulağına birtakım sesler gelmeye başlamış (...) Az sonra, çalgıları çalan bir grup insan gelip, kapıyı çalmışlar. (...) onların kim olduğunu, ne olduğunu anlamaya çalışmış. Az sonra kanaat getirmiş ki bunlar herhalde şeytan” (MKM, 243).

Çingene Kızı ise **Limon Kız** masalının kötülük sembolüdür:

“Oğlan getdikden sonra gızın yanına bir cingan gızı gelmiş: ‘Niye bekliyon burada?’ demiş. Gız da: ‘Böyle böyle, padişahın oğlu gelip beni götürecek’ demiş. Cingan gızı bunun başına bir inne batırıp, onu güvercin etmiş, göndermiş” (YÇM, 81, 82).

Masalların, gerçek hayatta yaşamayan, hayâl ürünü yaratıkları, kötülük peşindeyse kötü ruhların, iyilik yapıyorlarsa iyi ruhların devamı olarak kabul edilebilir.

5. 1. 4. Canın Bedenin Dışında Saklı Olması

“İnsan ve hayvanlarda yaşamayı sağladığına ve ölümle vücuttan ayrıldığına inanılan madde dışı varlık” (Eren vd., C.I, 1988: 243).

Ölüm, insanın karşı koyamayacağı ve günün birinde mutlaka tadacağı kaçınılmaz bir olaydır. Yaşanan her şeyin birden bire bitmesi, hayatî fonksiyonların bir daha çalışmamak üzere durması ve en önemlisi de ölüm ötesinin insanoğlu tarafından bilinmemesi, ölümü korkulan ve çoğu zaman da istenmeyen bir vaka haline getirmiştir. Bununla birlikte ölüm, yeni bir dünyaya geçişin habercisidir. Ölümden sonra var olduğuna inanılan sonsuz bir hayat, ölümün acısını az da olsa hafifletmektedir.

Ölüm, halk anlatılarında da farklı şekillerde yet almaktadır. İncelediğimiz masallarda eceliyle, kendisine verilen ceza sebebiyle türlü şekillerde canını veren kahramanlara rastlamaktayız. Masallarda en çok dikkat çeken ölüm olağanüstü yaratıkların özellikle de devlerin ölümüdür. Onlar normal bir ölümle hayatı terk etmezler. Canları bedenlerinin dışında olan bu yaratıklar ancak canlarına ulaşıldığı takdirde ölüm tehlikesiyle burun buruna gelirler.

Salahaddin Bekki, halk anlatılarında canın bedeninin dışında bir yerde saklı olması düşüncesinin her an yaralanmaya ve öldürülmeye açık olan bedeni koruma isteğinden kaynaklandığını, ruhun güvenli ve kolay ulaşılmayacak bir yerde muhafaza edildiği takdirde ölümün söz konusu olmayacağını söyler (Bekki, 2004: 55-56).

Mustafa Sever, canın bedeninin dışında bulunması inancının , eski inançlarla ve yazının olmadığı dönemlerde yaşayan insanların düşüncesiyle ilgili olduğunu söyler.

Ona göre yazı öncesi insanı soyut olan şeyleri, somutlaştırma yani maddeye dönüştürme ihtiyacı duymuş ve bu ihtiyaç da, soyut bir kavram olan canın veya ruhun bedenden farklı bir yerde düşünülmesine sebebiyet vermiştir. Canın beden dışında bir yerde muhafaza edilmesi, her an tehlikede olan insanı veya varlığı korumaya yöneliktir (Sever, 2003: 161-162).

Canın bedeninin dışında saklı olması durumunda inceleme konumuz olan masallarda sık sık rastlıyoruz. Canın bedeninin dışında olması, Şamanizm inancıyla da yakından ilgilidir. Şamanizm'deki 'eş-ruh' kavramı, şamanın asıl canının, eş-ruhunda bulunduğu inancı. eş-ruh öldüğü zaman şamanın da öleceği düşüncesi, masallarda bedeninin dışında saklı olan ruh motifiyle benzerdir.

Masallarda yer alan canın farklı yerde saklı olması konusuyla ilgili örnekleri verecek, sonra bu örneklerden hareketle konunun Şamanizm ile olan bağlantısını açıklamaya çalışacağız. Canın bedeninin dışında saklı olması motifini iki başlık altında inceleyeceğiz.

5. 1. 4. 1. Canın Nesnelere Saklı Olması

Masalların büyük çoğunluğunda canı bedeninin dışında saklı olan varlıklar devlerdir. Ancak, bazen de masal kahramanının canının, bedenlerinin dışında saklı olduğu görülür. Devler, masallarda olumsuzluğu, kötülüğü sembolize eden olağanüstü nitelikteki yaratıklardır. Kahramanın önüne bir dizi engel koyan, onu ortadan kaldırmaya uğraşan devler, canlarını bedenlerinin dışında bir yerde saklayarak, kendilerini güvence altına alırlar.

Bazı masalarda canın, cansız nesnelere saklandığı görülmektedir. Boncuk, kutu, bilezik gibi eşyalar canın saklı bulunduğu nesnelere bazılarınıdır.

Muradına Ermeyen Dilber II masasında can, aslanın boynundaki mavi boncuktur:

“Onun hayatı aslanın boynundaki mavi boncuğa bağlı, mavi boncuğu alır aslanı da öldürtürüz. Kız da ölür” (ERM: 172).

Erzurum'dan derlenen bir diğer **Muradına Nail Olmayan Dilber** masasında kahramanın canı, bedeninin dışındadır:

“Bunun adı muradına nail olmayan dilber. Bunun canı bileziğin üzerinde olsun” (ERM, 175).

Gazi Antep'ten derlenmiş olan **Kırk Belikli Mahnur Hanım** masasında da canın bedeninin dışında saklı olması motifiyle karşılaşırız:

“Benim helimde hançerim var, onu çekerlerse ruhum gider. Bu benim ruhum” (GM, 301).

Cinpulat masalında Cinpulat, canının nerede saklı olduğunu soran kahramana önce yalan söyler. Ancak daha sonra canının saklı olduğu yeri tarif eder:

“Benim canım şu gördüğün süpürge dedir. (...) Öyleyse, kız benim canım onda değil; benim canım filân yerdeki tepede bir geyik vardır, onun karnında da bir tavşan vardır. Tavşanın karnında da üç tane yumurta vardır, benim canım o yumurtaların içindedir” (GBM, 420, 421).

Çoban Ahmet adlı masalda devin canı, bedeninin üzerinde, kulağındaki küpededir:

“O devin de kulağında bir altın küpe varmış, canı da buradaymış” (GBM, 426).

İğneci Baba masalında kızlara eziyet çektiren ve onları öldüren iğneci baba, kızlardan birinin evde bulunan lâmbayı yere atıp kırmasıyla can verir:

“Genç, kıza seslenerek, iğneci babanın yanındaki lâmbayı alıp yere çarpmasını söylemiş. Kız da lâmbayı alıp yere çarpınca iğneci baba ölmüş” (MKM, 280).

Taşeli masallarından **Padişahın Üç Kızı**'nda içi ruhlarla dolu bir şişenin varlığı dikkati çeker:

“Bu sefer oğlanın karşısına hemen Dünya Güzeli çıkıyor. Bi elinde iç tene elma, bi elinde de içi ruh dolu büyük bi şişe. Gendi huzuru-una gelenlerin ruhunu hep o şişeye doldurmuş, daha sonra şişenin ağzını adamakıllı gapadılmış” (TM, 246).

Muradına Nail Olmayan Dilber'de kahraman, kolundaki bilezik çıktığı anda bayılır. Demek ki canı bilezikte saklıdır:

“Nihayet birgün vezirin gızı bileziği çıkarıp goluna takıyor. Dakınca derhal o kör kız bayılıyor. . yani başkasının bileziğine girince orda o ruh bayılıyor, bayılınca deyor ki: ‘Baba şu çeşmenin başına bir türbe yaptıracaksın, içine bir köşk yaptıracaksın, altın levhalar yazdıracaksın, benim başımdan geçen eserleri oraya yazdıracaksın. Ondan sonra beni de o karyolanın üzerine yatıracaksın. Benim bileziğimi o melun ne zaman bileğimden çıkarırsa ben o zaman ayıkırım. O zaman aklım başına gelir. Yoksa bilezik onun bileğinde iken ben ayıkmam. Ben sarhoş hâlinde yatarım. Bana verilen vazife öyle’ deyor kız” (TM, 334).

Hoca masalında can, şişenin içindedir:

“ ‘Çabık in-demişler-merdüvenin ağzında iki tene şişe var. Bunnarı birbirine vur, o zaman gocan uyanır’ demişler. Giz, hemen inivermiş, merdüvenin ağzından

şişeleri almış, birbirine vurup girmiş. O sırada gocası uyanmış. Gız bakıvermiş kine, gocası al ganın içinde! (...) Hoca, o şişelerin içine, gelinin gocasının canını almış, goymuşmuş” (YÇM, 87).

Canın beden dışındaki nesnelere muhafaza edildiği ile ilgili olarak rastladığımız son örnek **Gül Senem** masalındadır:

“Dur, onun golayı var-diyor-onun golunda, bir bilenziği var. O bilenziği çıkardın mı o ölür” (YÇM, 228).

Nesnelerde bulunan canlar, çoğunlukla masalların ana kahramanların canlarıdır. Sadece **Çoban Ahmet** masalında devin, **Cin pulat** masalında Cin pulat adlı olağanüstü niteliklere sahip kişinin canı beden dışındadır.

Verdiğimiz masal örneklerinden hareketle canın saklandığı nesnelere toplu olarak sıralayalım. Kahramanın canı masallarda boncuk, bilezik, hançer, yumurta, küpe, lâmba, şişe gibi nesnelere bulunmaktadır. Canın bulunduğu nesnelere yer, ya canın sahibi ya da kahramana yardımcı kişiler tarafından söylenir.

Padişahın Üç Kızı masalında canın bedenin dışında olmasının yanında dikkatimizi yoğunlaştırmamız gereken önemli bir nokta daha vardır. Bilindiği gibi Şamanist inanç sisteminde ölen insanların ruhları ya yer altına giderek Erlik’in himayesi altına girer ya da gökyüzündeki Ülgen’in yanına yükselir. Ruhun yer altına inmesi veya gökyüzüne yükselmesi, ölen kişinin iyi ya da kötü amelli olmasıyla alakalıdır. Ölen kişinin ruhunun genellikle kötü ruhlar tarafından çalınarak yer altına hapsedilmesi de söz konusudur. Bahsedilen her iki durumda da ruh, iyilik veya kötülük âlemindeki ilâhın ve dolayısıyla onun yardımcılarının emrine girer. Masal kahramanlarından, biri olan **Dünya Güzeli**, kendisiyle evlenmek isteyenleri taşla çevirerek onların ruhlarını ele geçirerek hapsedme özelliğinden dolayı, bize yer altı dünyasına ait kötü ruhları hatırlatmaktadır. Dünya Güzeli ile kötü ruhlar arasındaki benzerlik, masala yansımış bir başka Şamanizm kalıntısıdır.

5. 1. 4. 2. Canın Hayvanlarda Saklı Olması

Masal kahramanlarının canı nesnelere saklı olduğu gibi hayvanlarda da bulunabilir. Kahramanın canının bulunduğu hayvanlar genellikle kuşlardır. Bu durum eski Türk inançlarında, ruhun kuş şeklinde düşünülmesinin bir sonucu olabilir.

Çocuk İsteyen Kadın masalında, can, kafesteki kuştadır:

“Ben hem ölümlü sayılırım, hem de ölümsüz. Dokuz dağın arkasındaki Perili Köşk'te benimkine henzer mavi bir kuş vardır. O kuş, ne zaman kafesten uçar. Ben o zaman ölürüm” (AKM, 530).

Akıllı Çoban ile Padişah masalında kötü niyetli arabın canı ak güvercin ile kara güvercindedir:

“En büyük iki canım Kafdağındaki ejderhanın karnı içinde bulunan ak güvercin ile kara güvercindir. Onlar ne zaman ölürse, ben de o zaman ölürüm. (...) Çoban onu dinlemeyip, güvercinleri uçurur. Arap da orada yığılır kalır” (AKM, 558, 559).

Kahramanın canının yedi denizin altındaki bir domuzda bulunuyor olmasına **Cansız** adlı masalda rastlıyoruz:

“Yalı kıyısında bir post vardır. Ona bineceksin. Sağ eline kırbaç alıp sallayacaksın. Post seni yedi denizin altına götürür. Orada bir domuz vardır. Benim canım onun karnında. Beni hiç kimse öldüremez” (AKM, 586).

Ateşkâr Oğlan masalında, ateşkâr oğlanın canı balığın karnındaki kutunun içindeki iki serçededir:

“Benim sırrım kapıdadır, kapıya ateşi saldın mı ben neredeysem orada ateş alır ölürüm. (...) Kapının arkasındaki süpürgeyi ateşlersen ben yanarım. Benim sırrım odur. (...) Karı karı sen bana ağlıyorsun, bari tamamını söyleyeyim, ama sakın bunu yapmayasın. Bizim dolapta bir çift at nalı vardır. O at nalının bir tekini suya atarsın, bir balık çıkar, o balığın karnını yararsın, bir kutu çıkar. O kutudan da bir çift ufak serçe kuşu çıkar. O kuşun boynunu çektin mi benim de boynum neredeysem çekilir atılır. O nalın tekini de suya attın mı benim atımın kardeşi sudan çıkar” (EM, 304).

Elazığ masallarından **Allahın Belâsı**'nda can, tavşanın içinde bulunan kutudaki üç böcekte saklıdır:

“Benim sırrım, şu karşıda gördüğün urgan dolanmış dut ağacının karnında bir tavşan var, o tavşanın karnındaki kutudaki üç tane boz böcektedir” (EM, 383).

Kara Kulak adlı Erzincan masalında dev, canının saklı olduğu yeri kahramana söyler:

“Dev deyiy ki, ‘Benim canım, uzak bi yerde, gurdun garnında sanduh var; içinde de bi çüt ördek var. Benim canım o ördeklerde. (...) Oğln haman burda ördeğin bidenesinin gafasını gopardıy, dev burda hasdalıy. Oly burda can keliş. (...) Haman öbür ördeğin boynunu da gopardıylar, dev oriya galas kimin seriliy” (ERZM, 432, 433).

Beyböyrek masalında kahramanımız, devin karnındaki kutuyu alarak başlarına belâ olan devin ölmesini sağlar:

“Biz doyduktan sonra git, devin canı, yedi dağın arkasındadır. Bir aslan tutar, büyük bir devin gücü ona yetmez. Devi öldürüp onun karnındaki kutuyu alacaksın. O dev o zaman ölür. (...) Dünya Güzeli'nin memleketinin yakınlarında bir dağın ardında dev yaşamaktadır. Devin canı o devin karnındaki kutudadır” (ERM, 70, 73).

Dev, canının, dananın karnındaki üç serçede olduğunu söylemeden önce, zaman kazanmak için canının başka şeylerde olduğunu ifade eder. **Padişahın Üç Kızı** masalında bu durum şöyle açıklanır:

“A kız benim canım şu süpürgede. (...) Kız, benim canım dolapta. (...) Benim canım Hint Dağı'nda bir dananın karnındadır. Dananın karnında üç tane serçe var. Eğer onlar çıkıp ölürse ben de ölürüm” (ERM, 156).

Ahmet Şah masalında, canın sinekte bulunması Manas Destanı'nı hatırlatmaktadır. Bilindiği üzere destanda Manas'ın canının sinek gibi uçup gittiği ifadesi yer almaktadır. **Ahmet Şah** masalından aldığımız konu ile alakalı kısım şöyledir:

“Dev der ki: ‘Biz üç kardeşiz, canımız Kaf Dağı'ndaki kardeşimizin kalbindeki bir kutunun içindedir. Kutunun içinde üç tane sinek var. O sinekleri her kim öldürürse biz de o zaman ölürüz” (ERM, 218).

Aslan Ali masalındaki dev de önce canının süpürgede, sonra su içilen testide olduğunu söyleyerek, kendini öldürmeye çalışanları kandırır, hedef şaşırtır. En sonunda da canının bulunduğu gerçek yeri söyler:

“ ‘Benim canım ev süpürdüğümüz süpürge'nin içinde’ O getdikden sonra süpürgeyi sökerler, devin canını sıkıp öldüreceklermiş. Fakat devin canı orda yoğmuş, atlatma yapıyormuş. (...) ‘Yalan söyledim, benim canım su içtiğiniz destinin içinde’ Dev getdikden sonra destiyi gırıyorlar, gene yedi başlı devin orda da canı yok. (...) ‘Oho ben size yalan söyledim. Benim canım falan yerde bir ayı var, onun garnında bir gafes var, gafesde üç tane guş, birini öldürdün mü, benim canım çatıma gelir, birini öldürdüğün zaman benim canım boğazımın çukuruna gelir. Birini de öldürdüğün zaman, benim vadem yeter” (TM, 318).

Yedi Kardeşli Dev masalında devin canını bulabilmek oldukça zordur:

“Benim canım bu memleketde değil, şu süpürgeyi alacaksın, filân yerde bir göl var, o gölün kenarına varacaksın, o gölü süpürmeğe başlayacaksın, süpürge o

süpürgeyi gören büyük bir gurbağa var, o gölün içerisinde gurbağa çıkacak, hemen o gurbağaya çarbacaksın, öldüreceksin, gannını yaracaksın, içerisinde bir sarı çapar kutu var. O gutunun içerisinde gızıl gızıl yavrular var benim ruhum ordadır. Onları öldürürsen gurtulursun, başka heç gurtuluş yok, benim ruhum bu memleketde değil” (TM, 360).

Padişahın Kırk Oğlu adlı masalda bir cüce vardır. Bu cücenin canı, koyunun karnındaki güvercinde saklıdır:

“Bir gala varmış, galenin içinde bir goyun varmış. Goyunun garnının içinde bir güvercin varmış. Bu güvercinmiş o cücenin canı. O güvercini öldürdün müydü, onun da canı gidermiş” (TM, 402).

Masalarda devlerin, canlarının saklı olduğu yeri kendilerinin söylemesi hayli ilginçtir. Çünkü can bulunduğu anda devin öleceği kesinleşir. Bununla birlikte devler veya canı bedeninin dışında saklı olan diğer varlıklar, ilk etapta canlarının bulunduğu yeri doğru söylemezler. Farklı yerler söyleyerek, kendisini öldürmek için uğraşan kahramanı belli bir süre kendinden uzaklaştıran dev, bu şekilde zaman kazanır ancak, en sonunda canının ele geçirilmesiyle hayatını kaybeder.

Şamanların ruhları ‘iye kıl’ adı verilen ve ‘ana hayvan’ tabiriyle de ifade edilen yardımcı ruhların içinde bulunur. Yani Şamanizm düşüncesine göre şamanın canı kendi bedeninin dışındadır. Şamanın canını taşıyan yardımcı hayvan ölürse şaman da ölür. Masal kahramanının canının tıpkı şamanın canı gibi bedeninin dışında bulunması, hem kahramanın hem şamanın, canının muhafaza edildiği şeylere zarar geldiği zaman ölmesi bire bir örtüşmektedir. O halde masalarda rastladığımız canın bedeninin dışında saklı olması durumunu, Şamanizm’in izi olarak kabul etmemiz mümkün olabilir.

5. 1. 5. Ölüp Dirilme

Masalarda gördüğümüz ölüp tekrar dirilme olayında kesin bir ölüm yoktur. Yaşanan hadise ölüm değil, çeşitli sebeplerden meydana gelen uzun süreli bir baygınlıktır. Öldüğü zannedilen kahraman, birtakım işlemlerden sonra kendine gelir.

Kesin bir ölümün gerçekleştiği birkaç masala da rastlıyoruz. Kahramanların dirilerek hayata geri dönmelerinde bazen otların, bazen hayvanların, bazen de masalın diğer kahramanlarının etkisi olduğu görülmektedir.

Ölüp dirilme motifinin yer aldığı masal örnekleri şunlardır:

Ateşkâr Oğlan adlı masalda çocuğun dirilmesinde kuşun yardımı göze çarpmaktadır:

“Kuşun dediklerini de yapıyorlar, çocuk canlanıyor, yalnız sağ gözünü sol gözün yerine, sol gözünü sağ gözün yerine koydukları için çocuk canlanır canlanmaz doğru kaleye gidiyor” (EM, 305).

Hayat Otu masalında ölüp dirilme motifi çok net bir şekilde yer alır:

“Tavşan kaybolur, sıçraya sıçraya gidip hayat otunu bulup getirir. Onu sürünce çocuk eskisi gibi canlanır, ayağa kalkar” (GBM, 432).

Muradına Nail Olmayan Dilber'de baygın haldeki kadın pazubent yardımıyla ayılır:

“Pazubent çocuğun elinde olarak anasının yanına giderler, pazubent kadının vücuduna değer değmez kadın canlanır” (GBM, 444).

Gümüşhane ve Bayburt Masalları kitabında bulunan **Padişahın Konuşmayan Kızı** masalında abla, iki kardeşinin dirilmesi için Allah'a dua eder:

“Kız ağlayarak büyüğün kellesini küçüğün gövdesine, küçüğün kellesini büyüğün gövdesine birleştirip Allah'a yalvarıyor. Duası kabul oluyor, kardeşlerinin iki si de ayağa kalkıyorlar” (GBM, 500).

Taşeli halkı arasında anlatılan **Padişahın Oğluyla Hizmetkârı** masalında, baş kahraman Musa, gerçekleri anlattığı için taş kesilir. Güvercinlerin kendi aralarında yaptıkları konuşmalar neticesinde Musa'nın eski haline nasıl gelebileceğine dair bilgi edinilir. Musa'yı dirilten 'kan'dır:

“Hemen çocuğa bıçağı çalarlar, şöyle iki damla gan akar. Bu sefer Musa der ki: 'Dursun, kesmen çocuğu' Musa galkar, bunun üzerine evde sevişme, duygulanma başlar” (TM, 400).

Yedi Kardeşin Bir Bacısı adını taşıyan Yukarı Çukurova masalında kızın bayılmasının sebebi sihirli bir yüzüktür. Yüzük kahramanın ağzından çıktığı anda baygınlık dönemi sona erer:

“Garı, ipi goyurunca, gız ağzı aşşâ yere düşmüş. Çocat, demiş amma gızın ağzından bir yünsük çıkmış. Yünsük çıkışın, gız gendine gelmiş” (YÇM, 156).

Nar Adlı Kız masalında kızın hayatı fonksiyonlarının durmasına sebebiyet veren sihirli bir boncuktur:

“Bu çocuk varıyor, elini sokup ölünün ağzından boncuğu çıkardıyor. Çıkardışın, gız tınsırıveriyor” (YÇM, 161).

Suyun ölüyü canlandırması ve ona hayat vermesi örneğine **Hırızva Güzeli** masalında rastlıyoruz:

Hizmetçiler varmış amma, ırbığının suyu damlatmışlar damlatmışlar aliye geri dirilmiş. Das yarılmış, bunnar adam olmuşlar” (YÇM, 206).

Gül Senem masalı sihirli bilezik çıkarıldığı zaman bayılan, takılınca ayılan Senem’in hikâyesini anlatır:

“Oğlan, çocuğu gene türbeye eletiyor. Bu, bilenziği alıp da, gızın boynuna dakışın, gız ayakıyor” (YÇM, 229).

Ölüm döşeginde son nefesini verecek durumda olan kahramanın imdadına ona yedirilen bir elma yetişiyor. Böylece kız son anda ölümden dönüyor. **Aynı kızı Seven Üç Kardeş** masalından aldığımız bölümü aşağıya aktarıyoruz:

“Gız ölmek üzere! Bunnar, hemen haliya biniyorlar amma, eve varıyorlar. Varıyorlar ki, emmilerinin gızının soluğu çıkdı çıkmak üzere. Hemen almayı gızın ağzına depiyorlar, gıza yediriyorlar. Gız, genegeri direliyor” (YÇM, 258).

Vezirin Kızı ile Hoca masalı, ölüp dirilme motifine vereceğimiz örneklerin sonuncusudur:

“Bunnar, tam cenazenin yüzünü açacakları sırada, cenaze cana geliyor. Meğer galbi durmuşmuş, temiz hava alınca, yine çalışmaya başlıyor” (YÇM, 259).

Masal kahramanlarının yarım ölüm şeklindeki baygınlık halleri ile şamanların şaman olma esnasında yaşadıkları mistik parçalanma olayı arasında benzer yönler bulunmaktadır. Şaman, Şamanlığı öğrendiği, kendisine Şamanlık teklif edildiği zaman değişik bir hastalığın pençesine düşer. Bu hastalık sırasında şamanın belli bir süre hiç kıpırdamadan yattığı daha sonra uyandığı görülür. Kahramanın bir müddet ölü ya da baygın yatması ile şamanın baygınlık durumu bağdaştırılabilir.

Şaman efsanelerinde ve metinlerinde Şaman ve Şamanizm ile ilgili olarak yazılmış bazı kaynak kitaplarda şamanın ölüp tekrar dirildiği, birkaç kez dünyaya geldiği, dünyaya her gelişinde farklı bir kişi olarak vücut bulduğu hakkında bilgiler vardır. Biz masal kahramanlarının öldükten sonra başka bir vücutta tekrar dünyaya geri dönmeleri gibi bir olaya rastlamadık. Bununla birlikte ölüp tekrar dirilmenin yukarıda bahsettiğimiz şeklinin masallara yansıdığını söyleyebiliriz.

5. 1. 6. Ölüm Âdetleri

Masalarda ölüm olayına çok sık rastlanmaktadır. Masal dünyasının kötü niyetli, kıskanç kişileri mutlaka cezalandırılırlar. Masallardaki en büyük ceza, ölümdür. Ya kırk katıra bağlanıp sürüklenerek, ya da kırk satır darbesiyle vurularak cezalandırma, ölümün en korkunç şeklidir. Ancak bu korkunç ölümün, kahramanı masal boyunca

üzen, ona acı çektiren ve işlerini zorlaştıran kişiye az bile geldiği düşünülür. Masal okuyucusu zalim ve acımasın kişilerin bu şekilde ölmesi karşısında üzüntü değil, memnuniyet duyar.

Bizi ilgilendiren konu ölüm değil, ölüm ile ilgili âdetlerdir. Şamanizm'deki ölüm âdetlerinin bazılarını birkaç masala aksetmiş olduğunu tespit ettik.

Ölüm âdetleriyle ilgili ilk örneğimiz, ölen kişinin eşyalarıyla birlikte gömülmesidir. **Ayşecik** masalında bu durum şöyle anlatılır:

"Gahıylar ne gadar üsdü başı, altunu, incisi varsa doldırıylar bütün taputun içine" (ERZM, 470).

Nar Tanesi I ismini taşıyan masalda ölen kişinin gömülmediğini, tabutuyla birlikte ağacın başına bırakıldığını görüyoruz:

"Getirip buna altın tabut yaptıralım selvi ağacının tepesine koyalım. (...) Cesedi altın tabutla selvi ağacının başına koyarlar" (ERM, 138).

Muradına Nail Olmayan Dilber masalında tabutun yerini dolap, ağacın yerini dağ almıştır:

"Buna istediği gibi bir dolap yaptırırlar, bir dağın tepesinde; kardeşleri, babası hergün gelip ağlayıp ağlayıp giderler" (GBM, 443).

Nar Adlı Kız masalında da ölen kişi dağ tepesine bırakılır:

"Gız, orada ölüyor. Orda bu gız ölünce, bu dev ağlıyor sızlıyor: 'Bunu ben, töbe bu topraklara goymam' diyor. Dev, bir kavran getiddiriyor. Bu ölüyü, bunun üsdüne bağlıyor, sarıyor, alıp dayâ bırakıyor: 'Kömdürmem gızımı' diyor" (YÇM, 160-161).

Verilen örneklerde tabuta veya dolaba konularak ağaç, dağ gibi yerlere bırakılan kahramanları aslında ölmezler, türlü sebepler dolayısıyla bayılırlar. Onları öldü zanneden yakınları, tabut içine yerleştirdikleri kahramanı toprağa gömmek yerine ağacın başı, dağın tepesi gibi yüksek yerlere koymayı tercih ederler. Masallarda yer alan bu durum, Şamanizm'deki ölü gömme, âdetlerini hatırlatmaktadır. Şamanizm'de 'yakma, gömme, ağaca asma' olmak üzere üç çeşit defin şekli vardır. Biz masallarda tabutu ağaca asma ve ağaca asmanın farklı bir türü olan dağ tepesine bırakma ile karşılaşıyoruz.

Nar Tanesi I masalında kahramanın tabutunun ağaç üzerine bırakılması, şamanların gömülme şekillerinden biri ile aynıdır. Ölen şamanın tabutu ya ağaçların üzerine ya da kayın ağaçlarıyla yapılmış sırıkların tepesine koyulur. Buradaki amaç, yırtıcı hayvanların, şamanın cesedine zarar vermesini önlemektir. Masal kahramanının

tabutunun ağaca bırakılmasında da aynı amaç güdülmüş olabilir. Nar Tanesi, şamanların defnedildiği şekilde gömülmüştür.

Muradına Nail Olmayan ve Nar Adlı Kız masallarında ölen kişiler tabut veya dolap içine koyularak dağa bırakılır. Burada da ölünün, yaşayanlardan uzak yüksek bir yere koyulması amacı taşınmış olabilir. Aynı zamanda, ölen kişinin dağ ruhuna emanet edilmesi de söz konusu edilebilir. Ölen kişi dağa bırakılırsa, dağın ruhu ona sahip çıkacak, böylece yakınıni kaybeden ailenin gönlü biraz daha rahat olacak, gözü arkada kalmayacaktır. Aynı durumu ağaç için de düşünmemiz mümkündür. Tabutun ağacın üzerine bırakılmasında ağaç iyisine teslim etme düşüncesi olabilir.

Netice itibariyle şamanların ve Şamanizm'deki ölü gömme şekillerin masallara yansıdığını söyleyebiliriz.

5. 1. 7. Rüya

Günlük hayatımızın bir parçası olan rüyalar, insanın uyku halindeyken girdiği başka bir âlemdir. Tarih boyunca rüyalar ile ilgili pek çok araştırma yapılmış, bir takım sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Biz burada rüyalar ile ilgili olarak yapılan araştırmalara ve rüyaların din ve edebiyat tarihindeki önemlerine değinmeyecek, bir kaç rüya tanımı vermekle yetineceğiz. Şamanizm inancı içinde rüyanın yerini ve masallarda geçen rüya motiflerini bu inanç çerçevesi içinde incelemeye çalışacağız:

Türkçe Sözlük'te rüya kelimesinin karşılığı düş olarak verilmiştir (Eren vd., C. II: 1232).

“Rüyalar, en derin ve en yüce güçlerimiz ile yeteneklerimizin yansımalarıdır” diyen Erich Fromm, rüyalar hakkında öne sürülen görüşlerin zaman içinde milletten millete göre farklılık gösterdiğini belirtir. Ona göre ileri sürülen bütün görüşlerin ortak yanı, rüyaların hepsinin bir anlamının ve özelliğinin olmasıdır (Fromm, 1995: 49).

Umay Günay, en basit şekliyle rüyanın kişinin uyku esnasında zihninden geçen hayaller bütünü olduğunu söyler (Günay, 1999: 78).

Hasan Avni Yüksel, **Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya** isimli eserinde rüya konusunu ayrıntılı olarak incelemiştir. Ona göre rüyalar içinde yaşadığımız âlem ile bir başka âlem arasında köprü mahiyetindedir (Yüksel, 1996: 13).

Şamanistler, insanın ruhunun, rüya gördüğü sırada küçük bir ışık şeklinde bedenden ayrıldığına, bu esnada ruhun gördüğü veya duyduğu her şeyin o kişinin rüyasına yansıdığına inanırlar (Dıykanbayeva, 1999: 102).

Rüyaları insanlar için gönderilmiş mesajlar olarak kabul edebiliriz. İnsanoğlunun gördüğü rüyaların bazıları ikaz, müjde, haber niteliği taşıyan rüyalaradır. Bundan ötürü insanlar rüyaya ve rüya tabirine çok önem verirler.

İnceleme konularımızdan biri olan Şamanizm’de de rüyanın çok büyük önemi vardır. Şaman olacak aday, kendisine gönderilen işaretleri rüyasında görür. Şamanın ata ruhları, yardımcı ruhları şamana rüyalarda görünürler. Hatta şamanların bazıları, Şamanlık mesleğinin tören ve ayinlerini, ruhların, tanrıların adlarını ve Şamanizm ile ilgili pek çok ayrıntıyı rüyalar vasıtasıyla öğrenirler. Şamanizm’de rüya hem şaman olacak kişinin seçiminde hem de Şamanlık mesleğinin öğrenilmesinde etkilidir. Bundan dolayı rüyaların Şamanizm inancında çok büyük rolü vardır.

Masallarda rüya, birinci veya ikinci derecedeki kahramanlar tarafından görülür. İncelediğimiz masallar içinde **Aslan Ali, Bir Çift Göze Bir Deste Gül ve Zekiye ile Mehmet** adlı masallarda kahramanlar tarafından görülen rüyalar, Şamanizm’deki rüya anlayışıyla bağlantılıdır. Bu sebeple sadece bu masallarda geçen rüya motifini almayı uygun gördük.

Taşeli yöresinden derlenen **Aslan Ali** masalında geçen rüya ile ilgili bölüm şöyledir:

“Şimdi evvel varmış, yokmuş bir padişah varmış, rüyasında demişler kine, senin ailen humile, bir oğlun olacak, başına yetmiş iki çeşit felâket uğrayacak. Bunu anasından olurkene beraber bunu gaybetmeye çalış. (...) Aslannar yavruluymuş, bunun fargına varmamış, yavruların arasında o çocuğu da beslemiş, emdirmiş, böyütmüş, bir zaman gelmiş, padişahın gözü kör olmuş, rüyasında demişler ki: ‘Senin gözüne bir aslan gamı sürersen senin gözün açılır’” (TM, 316).

Bir Çift Göze Bir Deste Gül masalında da rüyanın önemli yer tuttuğu görülür:

“Gadın yatdı; rüyasında bahdi ki iki tene melek geldi, başının ucunda durdı. Dediler: ‘Yatmışsan uyan, uyaşsan dinne. Şimdi biz gahacah burdan, bizden bi ganat telek düşecah. Bu telegin suyınan bu çocoğı, bu gızı yıhandır. Her gızı yıhandırığın zaman bu suyuna bi altın düşecah. Gülerken güller açacah. Suyuni dışariya sepsen çiçekler açacah. Ağlarken yağmur yağacah. Senin bu gızın bu geder heyirli evlatdır’” (TM, 300).

Zekiye ile Mehmet masalında rüya aracılığıyla geleceğin bildirdiğini görüyoruz. Rüya gören oğlanın yatış şekli şamanların baygınlık halindeki hallerine benzemektedir:

“Oğlan, oriye ağzı ađđá gapanıp yatıyor. Yatışın, oğlanın yürâ dutuyor. Oğlanın rüyasında diyorlar ki: ‘Kak, sen ne yatıyon?-diyorlar- Nişannını, filan yerde padişahın oğluna verdiler. Büyon da gınacısı geliyor. Önüne üç tene yol çıkar. Ne sağa get, ne sola get, ortadaki yola get. Gızın üsdüne varın’ diyorlar” (YÇM, 191).

Yukarıda örneğini verdiğimiz rüyaların tamamında geleceğe dair bilgilerin verildiği görölmektedir. Kahraman gördüğu rüyaya göre gelecekte olacıklara kendini hazırlar. Rüyada eğer kendisine yapması gereken birtakım şeyler söylenmişse onları harfiyen yerine getirmeye çalışır. Kahraman gördüğu rüyanın etkisinden uzun süre kurtulamaz. Şamanizm’de şamanların gördüğu rüyalar da gelecekle ilgilidir, şaman tıpkı masal kahramanı gibi rüyada kendisine gösterilen veya söylenen şeyleri yapmaya çalışır. Şaman da gördüğu rüyayı uzun süre unutamaz. Demek ki şamanlar ile masal kahramanlarının gördükleri rüyalar fonksiyon bakımından aynıdır.

5. 1. 8. Masalarda Hayvanlar Âlemi

Masal dünyası olağan ve olağanüstü pek çok kahramanı bünyesinde barındırır. İnsanların yaşadığı maceralara çoğu zaman dev, peri, cin gibi farklı özelliklere sahip yaratıklar da katılırlar. İnsanların ve hayalî varlıkların dışında hayvanlar da masal dünyasının vazgeçilmez varlıklarıdır. Kahraman her an her yerde türlü hayvanlarla karşılaşır. Bu hayvanlar çoğu zaman kahramana yardım ederler.

Şamanizm inancında hayvanların önemi büyüktür. Şamanların yardımcı ruhların çok büyük bir kısmı hayvan şeklindedir. Hatta bu yardımcı ruhlara şamanın ana hayvanı da denir. Hayvan kılığındaki bu ruhlar, şaman ölene kadar onun yanında bulunurlar. Ayin ve törenlerde şaman, davulu vasıtasıyla ruhlarını yanına çağırır. Onlar yardıma geldiğinde şaman da törene hazır hale gelir. Şamanların yardımcı ruhlarının genellikle kartal ve yılan şeklinde olduğu söylenir. At, köpek, geyik de Şamanizm’de değerli kabul edilen ve kimi zaman da kutsal sayılan hayvanlardır.

Şamanlara yardımcı olan hayvan kılığındaki ruhların masalarda kahramanlara yardım eli uzatan hayvanlarda tecelli ettiğini söyleyebiliriz. Masalarda çeşitli özellikleriyle ortaya çıkan ve en zor durumlarda kahramanın imdadına koşan hayvanların tamamını Şamanizm’deki yardımcı ruhlarla bağdaştırabiliriz.

Masalları taradığımızda farklı cinsten pek çok hayvanın yardım unsuru olduğunu gördük. Bu yardımcı hayvanlar ile şamanların ana hayvanları arasında benzerlik tespit ettiğimiz için kahramanlara yardım eden hayvanların tamamını fişledik. Şimdi bu hayvanları alt başlıklar şeklinde inceleyelim.

5. 1. 8. 1. At

Masallarda en çok adı geçen hayvanın at olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. At, sadece masallarda değil, halk hikâyesi, destan ve efsanelerde de kahramanın en büyük yardımcısı attır.

Masallarda geçen atlar, düşünebilen, konuşabilen, uzak mesafeleri çok kısa zamanda aşabilen hatta uçabilen kısaca olağanüstü niteliklere sahip olan hayvanlar olarak karşımıza çıkarlar.

Padişahın Kızı masalında babası tarafından erkek olduğu sanılan ancak kız olan kahramana memleketinden uzaklara kaçabilmesi için yardım eden hayvan attır:

“Kız oğlan can korkusuyla düşünüp dururken atı yanına yaklaşarak dile gelir: ‘Yiğidim, sen sırtıma bin, dediklerimi yap gerisine karışma’ der.” (AKM, 451).

Padişahın Oğlu ile Atı adlı masalda kahramana yardım edecek ata nasıl sahip olunacağını denizden çıkan bir aygır bildirir:

“Deniz aygırı da her şeyi bilirmiş (...) der ki: ‘Onlar aygırı getri diyince sen de, babacığım senin yaldızlı eğeri atıma vurup biraz gezeyim ondan sonra kesin, de ben seni kaçıtırım’ (...) At der ki: ‘Ayrılma zamanımız geldi. Sen şu kılları al. Bunları birbirine sürtünce ben yanında olurum’ (AKM, 615).

Düldül, **Keloğlan ile Dev** masalında yardımcı hayvan olan atın adıdır:

“Dev sürüleri alıp götürüyor, düldül dile geliyor: ‘Bunun sonu yoktur, ahırı bu seni yiyecek. Getir kemikleri hınzırlara ver, üzümü bana ver. Arpayı üzümü bana ver ben de seni kurtarayım (...) Düldül bir gün diyor ki: ‘Vakit tamam, bu devin sonu olmaz, ahırı bu seni yiyecek. Bir büyük bir de küçük üsküre al. Bir büyük su tuluğu bir de küçük su tuluğu al. Bir de ekmek al yeter. Haydi yola çıkalım’ (EM, 372).

Hayırsız Kız adlı Elazığ masalında padişahın gözünün açılması için gerekli olan ceylan sütünün bulunup getirilmesinde atın büyük rolü olduğunu görüyoruz:

“Devin sözüne aldırıyor, kırkinci odayı da açıyor, bakıyor orada öyle bir at bağlı, tüyünü çeksen yağ dökülecek, at dile geliyor: ‘Eğer üzengilerimi sırtıma vurursan, kapıya da değmeden buradan beni çıkarırsan, seni kurtarırım, ama kapıya değersen kırk saatlik yola ses gider. Dev uyanır, yanına bir ustura, bir torba tuz, bir şişe de şarap al’ (...) Bunlar atla epeyce yol gidiyorlar, at dile geliyor: ‘Beni artık Sal, benden üç kıl al, ne zaman darda kalırsan o üç kılı birbirine sür’” (EM, 497, 498).

Konuşan ve kahramana akıl veren bir başka at **Gül Sinan’a Ne Yaptı, Sinan Gül’ü İncitti** masalında yer alır:

“Orada at dile geliyor: ‘Ey padişah oğlu, bu dağın arasından geçerken üzenkilere öyle vuracaksın ki kaburgalarım birbirine geçecek canım acıyacak, hızla geçeyim ki dağın arasında kalmayalım” (EM, 523).

Kara Kantoz adlı Erzincan masalında at, peri padişahının torunudur:

“Ben de bir periyem. Biz peri padişahının torunlarıyuh. Benim anamın gırh dene oğlu var. Biz gırh gardaşuh. En küççükleri de benem” (ERZM, 401).

Bengiboz masalında at, kahramanın en büyük yardımcısı ve destekçisidir. Kahramanın dünya güzeli ile evlenmesinde, babasının gözüne şifa olacak toprağın bulunmasında, uzun yolların kısa zamanda katedilmesinde atın yardım ettiği görülmektedir:

“At çok güzeldir ve insan gibi konuşmaktadır. (...) At yemini yiyip karnını doyurduktan sonra şehzadeye: ‘Efendim, şuradaki dolapta bir torba göreceksin, içinde karbonata benzer bir toz var. Onu alıp heybenin içerisine koy. Sakın kaybetme çok zararını görürüz’ (...) At bazen uçarak, bazen de yürüyerek yol alır. (...) Bengiboz başkalarının konuştuğu herşeyi hissedermiş” (ERM, 63, 64).

Pek çok masalda atların kahramanlara tüylerinden verdikleri görülür. Kahraman, başı sıkıştığı zaman bu tüyleri birbirine sürerek atı yardıma çağırır. **Padişahın Üç Kızı** masalında sözünü ettiğimiz durum göze çarpar:

“Madem ki durmayı kabul etmiyorsun eğer gidersen ben sana bir tüy vereyim. Bu tüyümden al nerede başın sıkışırsa kılını kılına yak. Ben orada imdadına yetişirim. (...) Peri at da dışarda beklemektedir. Kılını vermiş ki beni çağır” (ERM, 154, 158).

Ahmet Şah masalında sihirli olan ve uçabilen at, devindir:

“Ahmet Şah, devin atına biner, at sihirli olduğu için havada uçar” (ERM, 216).

Gazi Antep’ten derlenen **Süpürgeci Koca** masalında kahramanın devin elinden kurtulmasını sağlayan attır:

“At diyor ki: ‘Benim yelkemden iki tane kıl çek, handa başın dara düşerse birbirine sürt, ben gelirim. Bir kanne tuzlu şorak al, bir de ağaç yani çalı al yanına’ diyor” (GM, 260).

Kahramanımızın Mahinur Hanım’ı bulmak için yaptığı yolculuk sırasında başına gelenler **Kırk Belikli Mahinur Hanım** adlı masalda anlatılmaktadır. Kahramanın zorlu yolculuğunda yardımcısı attır:

“At demiş ki: ‘Bu bana yemek verse, su vermez, su verse, yemek vermez. Ben sana onun yanına nasıl gideceğini söylerim” (GM, 300).

Yel Atı adlı masal, yardımcı at motifinin en güzel işlendiği masallardan biridir. Bu masaldaki at, masalın adından da anlaşılacağı gibi yel atıdır. Konuşma, düşünme ve ağlama gibi özellikleri olan bu yel atı, sahibinin başına gelecekleri ona önceden haber verir. Dolayısıyla yel atı aynı zamanda ön sezileri güçlü bir attır:

“Yel atıymış meğerse, konuşmuş, konuştuğunu oğlandan başka kimse bilmezmiş. (...) At bunları dinlemiş. Oğlan yanına gelir bakar ki atın iki gözü iki çeşme. ‘Aman atım, canım atım, sana ne oldu böyle? Aç mısın, susuz musun?’ ‘Ne açım, ne susuzum; ne olacak Şah Muhammed... Üvey annenle veziri bir yatakta gördün ya, onlar seni öldürecekler’ (...) ‘Aman Şah Muhammed, dün tavuğu yemedin diye, bugün kaz yaptılar, sana yedirip öldürecekler’ (...) ‘Bugün sana hindi kızarttılar, yiyeceksin, öleceksin’ der.

(...) ‘Yalnız tüyümden iki tane al. Başın dara düşünce çakmağı çak. Kılı tütüzdür. Ben aynıdayım’ dedi at. (...) Biraz gittikten sonra kılı tütüzdürüyor, yel atı geliyor, giyiniyor, kuşanıyor, yıkanıyor Yel atına: ‘Beni aslanlar padişahının yanına götür, bana aslan sütü lâzım’ der. Aslanlar padişahının yanına götürür, bunu tanıtır. (...) Bu ağaçlık bir yere çakmağı çakıyor, kılı tütüzdürüyor, at kişneye kişneye geliyor. (...) BU gidiyor savaş sırasında da kılıç çalıyor, düşmanları kırıp geçiriyor” (GM, 362, 363, 366, 370, 371).

Askere Giden Kız masalında kızın karşılaştığı bütün engelleri aşmasında atın çok büyük rolü vardır:

“Kız tayı eğerleyip üzerine binince tay der ki: ‘Köprünün altındaki senin babandır, sakın korkma’ (...) Ortalıktan gider selâm verirsin. Gâvur selâm bilmediği için almaz. Türk senin selâmını alır” (GBM, 298).

Ağlayan Narla Gülen Ayva masalında babasından kaçan kız, beyaz bir atla karşılaşır. Kızı dinleyerek derdine ortak olan at, onu içinde bulunduğu zor durumdan kurtarır:

“Kız gizlice kaçarak babasının tarlalarından birine girer. Burada karşısına bir beyaz at çıkar: ‘Şehzadem, niye ağlıyorsun?’ ‘Niye ağlamayayım, ben doğduğum zaman babama oğlan diye bildirmişler. Halbuki ben kızım. Babam bugün beni sünnet ettirecek; kız olduğumu duyarsa anamı da, beni de cellat ettirecek. Onun için kaçıyorum’ ‘Peki ben seni kurtaracağım. Şimdi bana bineceksin, babanın önünden bir o baş süreceksin, bir bu baş süreceksin. Tam kaçacağın zaman dizginlere kip bas, babana Allahısmarladık et. Evvel Allah’ın izniyle ben seni kurtarırım’

(...) O kara at meğer periymiş.

(...) Sana sırtımdan birkaç kıl veririm, darlandın mı kilları birbirine çalarsın, ben hemen gelirim'

(...) Oğlan kılığındaki kız tarağı getirmek için dışarı çıkınca kilları çakar, at gelir: 'Beni devlerin memleketine götüreceksin, devlerin şimşir tarağını getireceğim' 'Peki bin sırtıma'

(...) 'Şehzadem, içeri gidersin, eğer devlerin gözleri bakıyorsa anla ki uyuyorlar; yok kapalı ise anla ki, uyanıklar. Ondan istifade et. Hemen şimşir tarağı al, sakın arkana döntüp bakma, benim yanıma kaç, ben seni kurtarırım'

(...) Kız kilları sürterek atı çağırır, onun yardımı ile tarağı getirdiği gibi aynayı da getirip padişaha verir. (...) Kız dışarı çıkınca kilları birbirine sürterek atı çağırır, atına binip devlerin hududuna gelirler. At orada kalır, kız kilimi almak için gider.

(...) At şehzadeye der ki: 'Şehzadem, ilerde çocuklar kavga ediyorlar. Bunlar padişah çocuklarıydı, babaları ölünce bütün malları yediler, bitirdiler. Bir yamçı, bir fes, bir ok, bir de yay kaldı, onları bölüşemiyorlar. Oraya gidince bu eşyaları bölüştürecekmiş gibi ok ile yayı fırlatırsın. Onlar almak için gidince yamçı ile fesi alır yerine biraz altın bırakırsın'

(...) Periler padişahının bahçesine yaklaşınca at der ki: 'Başına bu fesi örttüğün zaman seni kimse görmez. Ağlayan narla gülen ayvanın yanına gidince bu yamçıyı çaldın mı kökünden çıkartıp kucağına atacaksın. Onlar senden meyvelerini istediler, sen ağaçlarını kucaklayıp götüreceksin'" (GBM, 312, 314, 315, 316).

Taşeli masallarından biri olan **Gülmez Padişahı**'nda kahramanı sırtına alarak göz açıp kapayıncaya kadar istediği yere götüren olağanüstü bir at vardır:

"At bu sefer der ki: 'Ne ağlan yiğit??' At dile geliyor söyleyor gayrı. 'Ne ağlamayım atım, ben ağlamayım da kimler ağlasın, yalnız ben bu ağacın başına çıksam seni böcüler yiyecek, ben seni gücün çıkardım devlerin yanından' 'Pekey, öyleyse çek pazvandımı, beni bi sula' Oğlan sulamış varmış: 'Neyse bin üsdüme, yum gözünü' Yumsa ki hemen iki sahatin içerisinde Nemşehir Güzeli'nin çarşısına varır, gasabanın ucuna" (TM, 270).

Yukarıda bir bölümünü verdiğimiz **Gülmez Padişahı** masalında atın kahramana otuz iki tane çalgı aletini çalabilme yeteneğini kazandırdığını görürüz. At kahramana bu yeteneği şöyle kazandırmıştır:

“Gırat oğlanın ağzına tükürür, bunun üzerine oğlan otuz iki çalgıyı çalmaya başlar” (TM, 272).

Ağlayan Nar ile Gülen Ayva masalında yardımcı atın rengi siyahtır. Masal kahramanı, siyah atı yardıma çağıracağı zaman atın kendisine verdiği tüyleri birbirine sürer. Güçlü sezgileri sayesinde kahramanın imdat isteğini anlayan at, derhal yardıma koşar. **Ağlayan Nar ile Gülen Ayva** masalında kahraman ile devler arasında denge kurulmasında ve kahramanın devleri alt etmesinde at önemli bir faktör durumundadır:

“Sonunda siyah at demiş ki: ‘Başın dara düştüğünde şu tüğü tütündür, ben gelirim’ Buna epey tüğ bırakmış getmiş” (TM, 449).

Siyah at, yapılması gereken işlemleri kahramana şöyle anlatır:

“ ‘Devlerin gözü açılsa girme, yumuk ise içeriye gir, orda oynayıp durur, altın tepsi üzerinde, al çık. Çık, ben mağaranın ağzında hazırım, benim üsdüme bindin mi gederiz gorkma’ (...) At demiş ki: ‘Devler uyuyorsa, bir su bardağı al, darak var, darağı al, kibrit gutusunu al, içerdeki eşyaların hepsini al çık’” (TM, 450, 451).

Masallarda yer alan atların ortak özellikleri vardır. Konuşabilme, düşünebilme, akıl verebilme, geleceği görebilme, uçabilme ve dolayısıyla uzun mesafeleri kısa zamanda aşabilme atların ortak özelliklerinden bazılarıdır. Hisleri ve sezgileri çok kuvvetli olan bu hayvanlar, yer aldıkları masalların tamamında kahramanların iyiliği için çalışır, onları sıkıntıdan kurtarabilmek için elinden gelen her şeyi yapar, hatta bazı durumlarda canından bile vazgeçmeyi göze alır.

Atlar, Şamanizm’de de önemli kabul edilen hayvanlardandır. Şamanın sembolik olarak göğe çıkış ve yer altına inişlerinde bindiği hayvan attır. Ata binen şaman, bütün işlerini kolaylıkla halleder. Masal kahramanlarının da at sırtındayken yapamayacağı şey, atlatamayacağı zorluk yoktur. Şamanizm’de tanrılara en çok kurban edilen hayvan attır. Okuduğumuz masallarda atın kurban edildiğine dair herhangi bir ipucuna rastlamadık.

Masallarda at ile ilgili olarak dikkatimizi çeken bir nokta vardır. Atlar, kahramanlara farklı adetlerde tüy verirler ve başları dara düştüğü zaman tüyleri birbirine sürerek veya yakarak kendilerini yardıma çağırılmalarını isterler. At kılının önemli oluşu ve bu kıllar sayesinde atın çağrılışı Şamanizm’de de mevcut olan inançlardandır. Masallarda at kıllarının birbirine sürülerek atın çağrılması ile şamanın at kıllarını ateşe atarak atın ruhunu çağırması hemen hemen aynı şeylerdir. Şaman, ayin esnasında at bulamamışsa, onun yokluğunu hissetmemek için beyaz kısrak postunun üzerine oturur. Masallarda da, Şamanizm’de de at kılları, atı çağırın tütsüler olarak düşünülebilir.

Masal dünyasındaki atlar, at şekline girip kahramanın gözüne görünen ve onlara destek olan yardımcı ruhlar olarak algılanabilir.

5. 1. 8. 2. Ayı

Ayı, Şamanizm’de orman ruhunun simgesidir. Avcılar avlarının bereketli geçmesi için ayıyı kızdırmamak, onu memnun etmek durumundadırlar. Çünkü av hayvanlarını avcılara göndermede ve böylece avın iyi geçmesinde orman ruhunun payı büyüktür.

Okuduğumuz masalların üç tanesinde Şamanizm ile bağdaştırılabilecek olan ayı motifine rastladık.

Aslan Ali adlı Taşeli masalında konuşan bir ayı ile karşılaşırız. Ayrıca masalda bir de ayının kendi ülkesi olduğundan bahsedilmektedir:

“Bu yanı ayının dağı, bu yanı da bizim ülkemiz, ayının ülkesine getme seni harap eder, malımızı kırar. (...) Şimdi akşam olunca ayı demiş ki: ‘Otuz sene evvelki hüküm olsaydı, çaksam seni yere geçirirdim’” (TM, 318).

Yine **Aslan Ali** masalında devin canının, bir ayını içindeki kafeste bulunan kuşlarda olması ilgi çekicidir:

“Oho ben size yalan söyledim, hakikaten ben size yalan söyledim. Benim canım falan yerde bir ayı var, onun garnında bir gafes var, gafeste üç tene guş, birini öldürdün mü, benim canım çatıma gelir, birini öldürdüğün zaman benim canım boğazımın çukuruna gelir. Birini de öldürdüğün zaman benim vadem yeter” (TM, 318).

Ayı ile ilgili vereceğimiz son örnek Erzincan masallarından biri olan **Çıtdan Kız** masalıdır. Bu masalda ayı, kahramanımızı alıp, dağ başındaki mağarasına götürür. Bir müddet sonra da kız ayıdan hamile kalır:

“Ayı bu gızı goltuğuna vurıy, alıy götürüy-taa beyta dağların başında yuvası varımış, ini varımış, oruya götürüy-Gediy bi mağaradan içerigoyıy bunu. (...) Gediy gedy, oralardan mısır toplıy, armud toplıy, yiyecekler toplıy toplıy getiriy Cıddan Gız’a. (...) Neyse gel zaman, get zaman bi de bi bebegi olıy” (ERZM, 577).

Bu masallarda ayı, konuşan, devin canını içinde barındıran ve bir insanoğluyula yaşayan varlık olarak kendini göstermektedir. Ayıyı konuşturanın orman ruhu olduğunu düşünebiliriz. Devler, kötülük sembolü olarak nitelendirebileceğimiz yaratıklardır. **Aslan Ali** masalında devin canının ya da ruhunun ayının içinde bulunuyor olması manidardır. Ormanın ruhu, devin ruhunu korumaktadır.

Çıtdan Kız masalında kızın bir ayı tarafından alınıp götürülmesi, kız ile ayının birbirlerine zarar vermeden belli bir süre birlikte yaşamaları, sonunda kızın ayıdan bir çocuğu olması masalda geçen ayının, orman ruhu olan ayı olarak kabul edilebileceğini desteklemektedir. Ormanın ruhu, sahipsiz kalan kızı almış, ona bakmış hatta onu çocuk sahibi yapmıştır.

Bütün bunlar, Şamanizm’de yer alan ayı kültünün masallarımıza yansıdığı bir göstergesidir.

5. 1. 8. 3. Balık

Masallarda kahramana yardımcı olan hayvanlardan biri de balıktır. Balık, Şamanizm’de çok fazla yer işgal etmeyen bir hayvandır. Bununla birlikte balığın da şamana yardım eden ruhlarla aynı görevi yaptığı, dolayısıyla şamanın yardımcıları olan hayvan kılığındaki ruhların, masallara balık olarak da aksetmiş olabileceği düşüncesi ağırlık kazanmaktadır.

Yazı Bozulmazmış masalında balık, kahramanın denizden rahatça geçebilmesine yardımcı olur:

“ *‘Beni karşıya geçirir misin?’ ‘Bin sırtıma’ der balık*” (AKM, 478).

Erzurum’dan derlenen **Ölü Yiyen Derviş II** masalında havuzda bulunan iki balık, kendi aralarında konuşmaktadırlar. Balıkların konuşmalarını anlayan kız, onların söylediklerini yaparak tehlike saçan dervişten kurtulur. Balıkların kıza söyledikleri şunlardır:

“*Havuzda iki tane ballık vardı: ‘Bu kız bizim dilimizi bilse ne iyi olur. Derviş herkesin canını topladığı şişeyi götürdü, beşiğin altına koydu. Çocuğa meme verme bahanesiyle gidip şişeye elini sürse herkes uyanır. Bu kızın da canı kurtulur. Keşke dilimizden anlasa*” (ERM, 55).

Sırma Saç masalında suya atılan balık, kahramanın zor yolculuğunun kolaylaşmasında son derece etkili olur:

“*Padişahın oğlu emir verince onu tekrar suya atarlar ve balık canlanır. Başını sudan çıkarıp der ki: ‘Sen sırma saçta gidiyorsun. Oradan dönmek zordur. Sana söyleyeceğim üç şeyi iyi dinle. İlk önce bir adama rastlayacaksın. Fırında ekmek pişer, o yer ve yine ben açım der. Onu al götür. Daha sonra ayaklarına değirmen taşı takmış koşan bir adama rastlayacaksın. Onu da al götür. Ondan sonra sana sırma saçlı bir kız verirler, sakın alma. Gerçek sırma saçlının babasının minderinin altındaki kapıdan gir, onu bulursun*” (ERM, 202).

İyilik Yapan Balık ve Balıkçı Çocuğu masalında, kahramanın tuttuğu, daha sonra acıyarak tekrar suya attığı balık, masalın ilerleyen bölümlerinde insan şekline girip kahramanın en büyük yardımcısı olur. Masalın sonunda da kimliğini açıklayarak suya atlar ve gözden kaybolur:

“ *Arkadaş senin suya attığın balık bendim. Bu mallar ve kız da senin’ deyip suya atlar” (GBM, 283).*

Padişahın Kırk Oğlu adlı Taşeli masalında balık padişahıyla tanışıyoruz. Balık padişahının emrindeki balıklar kahramana şöyle yardım ediyorlar:

“*Oğlanın heybesinin bir gözü altın dolu, adamın isdediği gadar altın veriyor ve gızı alıyor. Balık gızını oğşıyor ordan sonra denize goyveriyor. Meğer o, balık padişahının gızıymış. (...) Bunun üzerine balık bir nara atıyor, denizin içinde ne gadar mağluk varsa hepsi deniz padişahının yanına geliyor. Orda bütün balıklar yanyana gelerek büyük bir köprü guruyor, oğlan da onun üzerinden garşıya geçiyor (...) ‘Denize bir yüzzük düşmüş, filân tarihde. Bu yüzzüğü baban aman bir buldursun’ Geder gız babasına söyler. Deniz padişahı bir nara vurur ki, bütün deniz mağlukları toplanır. Ona buna sorar hiçbirisi görmemiş. (...) Parçalatıyorlar bunu, yüzzüğü çıkarıp getiriyorlar. Veriyorlar oğlana” (TM, 405, 407).*

Van masallarından **Padişahın Kızına Âşık Olan Çoban**’da denizdeki balığın kahramana seslendiğini görüyoruz:

“*Denizden bir balıh sesleniyor: ‘Bu denizin de bi yarattığı var; Cenab-i Allah bizi yaratmış. Buyur sırtıma bin, seni götüröm güneşe ulaştırım” (VM, 401).*

Balıklar da tıpkı atlar gibi kahramanın yardımcısı olarak masal dünyasını süslerler. Yardımcı balıklar konuşabilen, kendilerine yapılan en ufak bir iyiliği dahi unutmayan yaratıklardır. Onlar, uçsuz bucaksız bir denizin kenarına gelip, suyu geçemeyen kahramanı sırtlarına alarak istedikleri yere ulaştırırlar. Yani yardımcı ruhlar bu kez de suda ortaya çıkmışlardır ve suda yaşayan canlı kılığına girmişlerdir diyebiliriz.

İyilik Yapan Balık ve Balıkçı Çocuğu masalındaki balık, insana dönüşerek kahramana arkadaşlık eder. Sonra da eski haline döner ve denizin maviliğinde kaybolur. Burada balığın su iyesi olabileceğini düşünmekteyiz. Balığın konuşması, yardım etmesi ve en önemlisi de şekil değiştirebilmesi düşüncemizi desteklemektedir.

Padişahın Kırk Oğlu masalında geçen ‘deniz padişahı’ tabiri de su iyesi ile bağdaştırılabilir.

5. 1. 8. 4. Geyik

Şamanistler geyiği, bilhassa ren geyiğini kutsal kabul ederler. Ren geyiği onlar için gizemli bir hayvandır. Bazı şamanlar, Şamanlık mesleğine geçiş aşamasında işaretlerle dolu rüyalar görürler. Bu rüyalarda en çok görülen hayvanlardan biri de geyiklerdir. Şamanist kavimlerin bazıları geyiğin, şaman olacak kişilerin gözüne görüldüğüne inanırlar.

Geyik motifinin geçtiği ilk masal Erzincan masallarından **Tık Tık Eden Kabakcık**'tır. Bu masalda kahramanın geyiğin izinden su içerek geyiğe dönüştüğünü görüyoruz:

"Geliy geyik izinden suyu içiy; olıy geyik" (ERZM, 473).

Celâli Ahmet masasında geyik konuşur ve kahramana akıl verir:

"Geyik: 'İnsanoğlu gel, senin dünyalığını verip ahiretliğine karışmayacağım. İşte muradın' der. (...) Benim iki tane yavrum var. Götürüp bir dağın yamacında kesersin. Onlar aslandır. Gelirsin, memelerimden sütümü sağıp veririm. Alır gidersin" (ERM, 291, 292).

Konya'nın Meram ilçesinden derlenen **Karlar Kraliçesi** masasında kahramanın yardımcıları güvercinlerdir. Güvercinler kahramana akıl verirken geyik de söze karışır:

"Bu konuşmaları duyan güvercinler, kanat çırpıp kızın yanına yaklaşmışlar. Onun kardeşini gördüklerini kıza söylemişler. (...) Bu arada geyik de söze karışmış: 'Güvercinler doğru söylüyor'" (MKM, 200).

Bazı masalarda geyiklerin, kahramanları peşlerinden sürükledikleri ve farklı diyarlara çektikleri görülmektedir. Bu konuya örnek olarak **Melikşah** masalını verebiliriz:

"Kendi memleketinin topraklarından dışarı çıkınca önlerine bir geyik düşer. Geyik kaçır, onlar kovalar; geyik kaçır, onlar kovalar. Geyiği tutamazlar. Ertesi gün yine giderler, kendi sınırlarından dışarı çıkarlar. Bu geyiği takip ede ede başka bir memlekete varırlar. Geyik kaçır kaçır bir denizin kıyısına gelir. Kıyıda eğlenen bir kayığa atlayıp kaçır. Bunlar da yakalayacağız diye başka bir kayığa binip arkasından giderler. Yel bunları alır gider. Bunlar maymunlar diyarına çıkarlar" (GBM, 397).

Hani Ya Bacımın Ayağı masasında geyiğin tükürüğünün önemini gösteren bir bölüm yer alır:

"O gece geyik gelip diliyle kavağı yalar, büsbütün eder" (GBM, 378).

Kuş Şahı masalında geyiğin şekil değiştirme özelliği göze çarpar:

“Evel bir padişah ava çıkmış, ava çıkınca önünden bir geyik kaçmış, geyiğe elindeki kemendi atınca geyik bir gelin olurmuş. Gıyamaz kemendi atmaz, fakat bu sefer gene gelin geyik olur” (TM, 372).

Geyik sütünün şifa verici olduğunu **Keloğlan ile Padişah Kızı** masalında tespit etmek mümkündür:

“Ondan sonra, padişah hasda oluyor, bunun derdine kimse derman olamıyor. Padişah öteki kızlarını da vermiş. Kimi vali, kimi paşa, bu da Keloğlan. Ondan sonra bu enişdeler geliyorlar, niyedeceklerini bilmiyorlar. Bu padişahın da derdine derman geyik südüyümüştü. Eğare, geyik südünü içerse iyileşecekmiş” (YÇM, 245).

Geyikler, yürüyüşler, sekişleri ve narinlikleriyle güzellik timsali olarak kabul edilirler. Özellikle boynuzları onları erişilmez ve ihtişamlı kılar.

Şamanizm'in gizemli hayvanları olan geyikler, masalarda da aynı gizemi korumaktadırlar. **Celâli Ahmet** ve **Keloğlan ile Padişah Kızı** masallarında, geyik sütünün dertlere deva, hastalıklara şifa verici olduğu görülmektedir. **Celâli Ahmet** masalında padişahın hastalığının çaresi geyik sütüdür. **Keloğlan ile Padişah Kızı** masalında da hasta bir padişah vardır ve onun da derdinin dermanı geyik sütüdür. Geyik sütünün Şamanizm'de de farklı ve önemli bir yeri vardır. Güçlü şamanların, şaman olma esnasında maralların yani geyiklerin sütünü emdiklerine inanılır. Dolayısıyla geyik sütü şamanlara kuvvet veren, onların Şamanlık mesleğini kavrayabilmelerinde, güçlü şaman olabilmelerinde etkili bir unsur olarak düşünülebilir. Masalarda çaresiz ve onulmaz hastalıkların bir kısmının geyik sütüyle iyileştirildiğini görüyoruz. Geyik sütünün hastalıklara şifa olması, güçlendirici niteliğinin bulunması Şamanizm'den gelen bir iz olabilir.

Geyiğin yaptığı yardımlar, onun hayvan şeklindeki yardımcı ruhlardan biri olabileceğinin de göstergesidir. Şekil değiştirebilmesi de mühim bir faktördür.

Bektaşî dervişlerinin, velilerin geyik donuna girebildiklerini örnekleyen efsane ve halk anlatmalarına sıkça rastlanmaktadır. Geyik, İslâmiyet'ten sonraki destan ve efsanelerde ilâhi yönü ağır basan bir varlık olarak karşımıza çıkar.

5. 1. 8. 5. Karınca

Karınca denince akla ilk olarak çalışkanlık gelir. Karancılar bu özelliklerini masalarda da sürdürürler. Hiç durmayan, sürekli hareket halinde olan bu sevimli ve

küçük hayvanlar. kahramanlara verilen en zor işleri halletmede benzersiz bir yardım örneği sergilerler.

Karıncaları da Şamanizm inancında yer alan hayvan kılığındaki yardımcı ruhlardan biri olarak kabul edebiliriz. Karınca ile ilgili olarak vereceğimiz örnek masal parçaları şunlardır:

Mustan adlı Afyonkarahisar masalında karınca konuşarak, kahramanın işine yarayacak eşyaların yerini söyler:

“Karınca dile gelir: ‘Mustan, kardeş çeşmenin ardında sabun, tarak ve boduç var. Onları al başın sıkışınca kullanırsın’” (AKM, 510).

Karıncalar **Sırma Saç** masalında kahramana tüy vererek istediği zaman kendilerini yardıma çağırabileceğini söylerler:

“Karıncalar dile gelip derler ki: ‘İnsanoğlu dile bizden ne dilerse?’ Oğlan der ki: ‘Canınızın sağlığını dilerim’ Karıncalar buna bir çift tüy verirler. Derler ki: ‘Başın sıkıştığı zaman bu tüyleri çek biz yetişiriz’” (ERM, 202).

Ahmet Şah masalında karıncanın Ahmet Şah’a üç tel verdiği görülür:

“En arkadan da topal bir karınca gelir. Ona selam verir, konuşurlar. Karınca buna üç tane tel verir. Der ki: ‘Bir yerde sıkılırsan bu telin birini yak ben gelir sana yardım ederim’” (ERM, 217).

Çalışkan ve yardımsever karıncalar **Yedi Kardeşli Yedi Dev** masalında birbirine karışmış arpa, buğday, nohut ve mercimeği birbirinden ayırmak suretiyle kahramanı büyük bir dertten kurtarırlar:

“Bir bakıyor ki bütün herşey birbirine garışmış. Nehayet aklına garınca padişahının verdiği izahatı hatırlıyor. Bir bakıyor ki, garınca padişahı geliyor: ‘Neci?’ ‘İşde burda bize bi vazife verdiler, bak bakalım’ Garınca padişahı emrediyor, bütün arpayı, buğdayı, nohudu, mercimeği birbirinden ayırırlar, ortaya çeç ederler” (TM, 357).

Birbirine karışmış tahılların ayrılmasına yardım eden karıncalara Dünya Güzeli adlı Taşeli masalında da rastlanır. Bu masalda, karıncaların başında bir de beyleri vardır:

“Garıncanın beği ganadından bir yaprak verir: ‘Ne zaman daralırsan bunu dırnağına çal, hemen biz yetişiriz’” (TM, 426).

Gümüş Hamail masalında kahraman sudaki karıncaları kurtarır. Karıncalar, kahramana minnet duyarlar ve sıkıştığı anda kendilerini çağırabilmesi için vücutlarından bir tel kopararak ona verirler:

“Oğlan hemen bir ağaç dalı getirmiş. Suyu atmış. Karıncaları öbür tarafa atlatmış. Karıncalar oğlana: ‘Dile ne dilerse’ diye oğlanla konuşmuşlar. Oğlan: ‘Sağlığını dilerim’ demiş. Karıncalar oğlana bir tel armağan etmişler. ‘Başın sıkışırsa bu teli tütürürsen biz hemen yetişiriz’ demişler” (MKM, 309).

Van masallarından biri olan **İyilik Et İyilik Bul** masalında, kahraman zorda kalan her hayvana yardım eder ve bu yardımları masalın ilerleyen bölümlerinde kendisine yine yardım olarak geri döner. Kahramanın bu masalda yardım ettiği hayvanlardan biri de karıncalardır:

“Garıncayı alıyor eline, geçiriyor suyun öbür tarafına bırakıyor. Bunun üzerine garınca diyor: ‘Sen bana bu iyiliği yaptın, ben de sana bi gün iyilik yapmama isderem’ (...) Garınca diyor: ‘Sen al benim bu ganadımı, bacağımi, goy bi kırbit gutusuna, bi gün gelir ben sana lazım olurum’ (...) Garıncalar başlıyolar çalışmağa. İki üç sehet içinde arpalari, yulaflari, buğdalari ayırilar birbirinnen” (VM, 507, 509).

Karıncalar aza kanaat eden mübarek hayvanlardır. Temiz ve yararlı nimetlere yönelen karıncalar, bugünün işini yarına bırakmazlar ve tedbirlerini her zaman önceden alırlar.

Masallarda karıncalar kendilerine yapılan iyiliği ve yardımı asla unutmazlar. Kendilerine yardım eden kişiye mutlak surette yine yardım ederek karşılık verirler. Onların kahramanlara yaptıkları yardımlar, hayvan kılığındaki yardımcı ruhların yaptıkları yardımlarla eş değerdir.

5. 1. 8. 6. Köpek

Şamanizm’de köpek denince akla, zayıf şamanların şekline girebildiği hayvan gelir. Köpek, insanın yaratılışı ile ilgili efsanelerde ise Erlik’e yardım eden, onun söylediklerine kanan ve Ülgen’in güvenini boşa çıkaran bir bekçi görevindedir. Yani Şamanizm’de köpek, kartal, at, geyik gibi olumlu nitelikler taşıyan bir hayvan değildir.

Köpeklerin masallarda kahramanlara yardım ettikleri görülmektedir. Sadık ve akıllı bir hayvan olma özelliği ile karşımıza çıkan köpek, tuzağa düşürülen veya tuzağa düşürülmeye çalışılan kahramanların imdadına yetişir.

Köpek ile ilgili ilk örneği Elazığ'dan derlenen **Şah İsmail** masalından veriyoruz:

"Gel gelelim Şah İsmail kuyunun içinde, iki gözü yok. Bunun bir köpeği varmış, köpek her gün gelip bağıırıp çağırıp aşağıya bir ekmek attı" (EM, 348).

Yedi Kancık Babası masalı, köpeğin masal kahramanına ettiği yardımları içine alır:

"Köpek dile gelir: 'Kız bak annesi böyle dedi. Senin kız olduğunu hissediyor, gülleri toplayıp döşeğin altına serecekler, sen yat sabah namazı gülleri toplar getiririm kalkınca da diğerlerini toplar götürürüm. (...) Köpek gelir: 'Bak kız, inci ile mercan hazinesine ineceksiniz, bir tane birinden al, bir tane birinden al. Bir tane inci, bir tane mercan al. De ki, bu kadar yeter sadece senin hatırın için takayım. Ben senin için çok yutarım korkma. (...) Köpek gelir: 'Kız ben gidip sana iki tane serçe tutup getireyim, önüne iple bağla. Seninle güreş tutacak' (...) Köpek gelir: 'Kız şimdi gidip sana bir kamış bulup getiririm. Bak seni deneyecek bak şöyle karşıya dur ondan önce attır. Bak böyle yap seni buldu mu tutacak'" (ERM, 310, 311, 312).

Sihirli Yüzük masalında köpeğin, evin rızkını arttırdığı düşüncesine yer verilmiştir:

"Zabaddan getdileridi, üç tene süpürge etdiler. Çünkü itin ırızgı artıdı" (YÇM, 29).

Köpeğin konuşmasına ve kahramana akıl vermesine, **Kör Dev** adlı Yukarı Çukurova masalında da şahit oluyoruz:

"Köpek lisana geliyor: 'Dur,-diyor-sen neriye gediyon?' 'Neriye gedim, böyle böyle. Benim babamın gözleri kör oldu. Gırk devin arasında bir ağaç varımış, onun yaprağından alıp gurudup sürülürse iyi olurmuş' diyor. Köpek: 'Şu yol; geder selâmetle gelir yol, şu yol da: geder gelmez yol, diyor. Bu yolları iyice annadıyor oğlana" (YÇM, 68).

Mayıl ile Âbı-ı Güneş masalında, Mayıl'ı kuyuya düşmekten ve zehirli yemeği yemekten kurtaran köpektir:

"Şu köpâ al, bu köpek neriye oturursa oriye otur. Hangi yemâ yerse, ondan ye. Hangi duyu içerse ondan iç. Buna datdırmadan heç bir şeye ağzını sürme" (YÇM, 241).

Yukarıda örneğini verdiğimiz masalların hepsinde köpeğin olumlu özelliklere sahip olduğunu görüyoruz. Kahramanın başına gelecekleri ona önceden söyleyen,

olacaklara göre nasıl hareket etmesi gerektiğini belirten bir nevi akıl hocası olan köpek. Şamanizm'deki hayvan şekline girmiş yardımcı ruhlar ile bağdaştırılabilir.

5. 1. 8. 7. Kuş

Masal dünyasının en ilgi çekici ve önemli hayvanlarından biri de kuştur. Göğün sonsuz maviliğinde korkusuzca kanat çırpabilen kuşlar, zaman ve mekân kavramını kanatlarıyla kontrol edebilen varlıklardır. Masalların sürükleyen ve merak uyandıran akışı içinde kuşların önemli rol oynadığını görüyoruz. Kuşların masallardaki ortak görevleri kahramana yardım etmektir. Konuşabilen, düşünebilen, olağanüstü güzellikte olan, farklı özelliklerle donatılmış bütün kuşlar kahramanın iyiliği için çalışırlar. Bu sebeple masalarda geçen kuşların tamamını yardımcı hayvan motifi içinde değerlendirmek mümkündür.

Masallardan çıkardığımız kuş motiflerini üç grup halinde incelemenin daha güzel ve metodik olacağı düşüncesindeyiz. Zümrüdüanka kuşu olarak sıralayacağımız bu üç bölümde konu ile ilgili örnekleri sunacak, bu örneklerle Şamanizm inancı arasında bağ kurmaya çalışacağız.

5. 1. 8.7. 1. Yardımcı Kuşlar

Yardımcı kuş motifi adından da anlaşılacağı gibi çeşitli durumlarda kahramana yardım eden, onu içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtaran kuşları içine alır. Yardımcı kuşları ve bu kuşların kahramana yaptıkları yardımları inceleyelim.

Yardımcı kuş motifine rastladığımız ilk masal Afyonkarahisar masallarından biri olan **Yılan Adam**'dır. **Yılan Adam** masalındaki üç güvercinin konuşmasına kulak veriyoruz:

"Şu insanoğlu dilimizden anlasa, karısının parmağındaki yüzüğü çıkarsa, bizden düşen bir tüyü karısının vücuduna sürse kız iyi olacak" (AKM, 463).

Gurbete Giden Gelin masalında iki güvercin, kahramanın kör olan gözlerinin şifasını söylerler:

"Kız ağlar bir vaziyette dua ederken, gökte iki tane güvercin peyda olur: 'Şu kız attığımız tüyü alsın, gözlerinin birisi sağ cebinde birisi sol cebinde, onları alıp yerlerine taksın tüyü de gözlerine sürse eskisinden daha iyi görecektir' derler" (AKM, 606).

Elazığ'dan derlenen **Ateşkâr Oğlan** adlı masalda 'Kerkenez' denilen üç yüz yaşındaki bir kuşun adı geçer:

"Gidip kerkenezi buluyorlar, bakıyorlar kerkenez yatıyor, ihtiyar olmuş, üç yüz yaşına gelmiş. Ona soruyorlar: 'Ateşkâr oğlanın yeri neresidir?' 'Annem beni uçurduğu"

zaman Ateşkâr oğlanın memleketinin üzerinden geçmiştik. Annem, oğlum, Ateşkâr oğlanın memleketi burasıdır, demişti. Eğer hatırımda kaldıysa, beni götürün size göstereyim'

Kuşlar, bu oğlanı diziyorlar, oraya bir ufak kuş geliyor, bir dala konuyor diyor ki: 'Viti do, viti do, anam diyor ki, filânca daldaki ağaçtan yedi tane çubuk kessinler, filânca dağdaki yeşil ottan getirip burnuna tütünsünler, o çubuklarla her yanına birer tane vursunlar. Hapşırır on beş yaşında bir delikanlı olur, kalkar'" (EM, 303, 304, 305).

Sırma Saç masalında kuş, kahramana tüyünden verir ve sıkıştığında kendisini yardıma çağırmasını tembihler:

"Eti alty guşa yedürüy, su içürüy. Kuş diriliy. Kuş deyiyki, 'Ey padişah oğlu! Sen belen nere gidiysen?' (...) 'Sırma saçı getürmeye gidiyem' deyiy. 'Eyvah!...Seni ölüm yoluna gönderiyler. Al bu tüyümden bir tüy. Başın dara geldiği zaman bunu tütüzdür. Ben de sonra yardıma gelürem'" (ERZM, 372).

Kahramanımız, cebine koyduğu kuşların söylediklerine uyararak, işlerini yoluna koymaya çalışır. **Kara Kulak** masalından aldığımız bölüm şöyledir:

"Deyişler ki, 'Sen ikimizi de ceben goy. Biz saha orda sölerük gerekeni' Olan guşların ikisini de goynuna goyuy, gidiy şehere' Guşlar oğlana talimat veriyler. Deyişler ki, 'Milleti sesle, bele bele et'" (ERZM, 427).

Leylek I masalının yardımcı hayvanı masala da adını veren leylek kuşudur:

"Leylek: 'Eğer sen bu konaktan içeri girersen, seni görünce bütün insanlar elbisene bakarlar. Gelin kendi elbiselerine kimsenin bakmadığını görünce, ben gelin olmuyorum. O, elbiselerini çıkarıp bana versin. Ben gelin olayım ve herkes bana baksın, der. Sen de; bizim âdete göre gelini içeri sağdıç karısı verir. Beni sağdıç yapın vereyim dersin'" (ERM, 23).

Leylek II masalında leylek kahramana yardım etmeyi sürdürür:

"Leylek kalkıp kızın yanına gelir. Ve ona: 'Al şu fındığı kır. Fındıktan çıkan elbiseleri giyin. Seni düğüne götürüyüm. Eğer düğüne gelersen, dönüp kaynanaların tarafına kül serp. Sana nereden geliyorsun derlerse Egiş memleketinden geliyorum de. Elbiselerini isterlerse çıkarıp ver. Fakat beni geline sağdıç ederseniz, elbiselerimi veririrm yoksa vermem dersin. Gelin senin elbiselerini görünce gelinliğini çıkarır atar' der" (ERM, 30).

Üvey annenin çocuklarını öldürmek istediğini bilen ve bu konuda kahramanları uyararak güvercin. **Gülanber Hanım** masalının yardımcı hayvanıdır:

“Bunlar yemeklerini yerken bir güvercin gelir der ki: ‘Bana bir lokma verin, size bir sır vereyim’ Oğlan vermek istemez fakat kız verir. Kız verince: ‘Üvey anneniz sizi doyuruyor ki babanız sizi götürüp kessin. Hemen kaçın buradan’” (ERM, 99).

Tokmak adlı masalda kahramana sofrası, sihirli eşek, tokmak gibi eşyaları veren hayvan leylektir:

“Leylek: ‘Sana bir tane sofrayı vereceğim. Yolda sakın açıl soframı açıl deme’ Adam yolun yarısına gelince dayanamaz ve sofrayı yere atarak: ‘Açıl soframı açıl bir iki tane saçıl’ der. Bunun üzerine sofrası açılır ve üzerine birkaç çeşit yemek çıkar.

(...) Leylek der ki: ‘Gel buraya işte sana bir eşek, bu eşeği al ama yolda sakın tır eşeğim dur eşeğim deme’ ‘Yoo, demem’ Adam yarı yola gelir dayanamaz. ‘Tır eşeğim, dur eşeğim’ der. Bakar ki; eşek öyle altın saçıyor öyle altın saçıyor öyle altın geçiyor ki, yer yurt almıyor.

(...) Bakar ki, leylek o darının bir evleşini de yemiş başucunda oturmuş adamı bekliyor. ‘Gel buraya bu tokmağı al, yolda götürürken sakın kalk tokmağımın tokmağım deme’ ‘Yok’” (ERM, 147, 148).

Kuş Başı masalında kuşun tüyü kahramanın gözlerinin iyileşmesine sebep olur:

“Bu oğlan bükte oturup derdine yanarken bir kuş yaklaşır dile gelir: ‘Ey insanoğlu, dilden anlarsan da benim dediklerimi yaparsan. Gözlerin cebinde, yanına bir telek bırakacağım. Gözlerini cebinden çıkarıp, yerine koyup, besmele çekerek teleği gözlerime sürsen gözlerin iyi olacak’” (GBM, 388).

Gümüş Hamail masalında da yardımcı hayvan leylektir:

“‘Ama bir de dibi görünmeyen kuyudan su getir’ demişler. Bunun üzerine oğlan leyleği çağırır. Leylek: ‘Dile yiğidim’ deyince, oğlan başından geçenleri anlatır. Leylek: ‘Bundan kolay ne var’ diyerek kuyudan bir bakraç su alarak getirmiş” (MKM, 311).

Melikşah, Gülmez Padişahı ve Padişah ile Veziri masallarında yardımcı kuşların kartal olduğu görülür:

“Adamı kartal kuşunun arkasına bindirirler, bir miktar ‘kuyruk’, bir miktar da ‘su’ alırlar. Melikşah’ı da sırtına bindirip yollarlar. Gehergin Kalası’na yaklaşır da o ağacın oraya gelince kuş sırtından Melikşah’ı indirir” (GBM, 402).

“Hoyun çoban, hendere üç gartal gelecek, onun birini vurup gelersen sana şu gadar altın vereceğim. Neyse gartalı çoban vurur gelir. Gartalin ganını gözlerine çaliverince oğlanın gözleri açılır, oğlan da çıkarır üç dört altın verir” (TM, 276).

“Ben bir Cuma sabahı selâ verirken gökten peri padişahının kızı sesime âşık olmuş ve bir Kartal'a emanetmiş: 'Git, bu müezzini bana getirir' Kuş, bentom selâ verirken süzülerek geldi, gagasına beni takarak havalandı. Beni peri padişahının kızının sarayına bıraktı” (AKM, 691).

Nartanesi adlı Taşeli masalında kuş tüyü, kahramanın görmeyen gözünün ilâcıdır:

“Bir guş gelmiş oraya gonmuş ve demiş ki: 'Ah şu gızcağız guş dilinden bilse, iki tarafında çimen var. Çimeni alsa gözüne sürse, tükümüğü gözüne çalıverse, esgikinden daha eyi olur” (TM, 287).

Kuş Şahı masalında Gevher-i Niron adlı bir kuştan bahsedilmektedir:

“Bizim bin, bin beş yüz yaşında guşlarımız var. Çok gezerler. Gevher-i Nigon'u soralım, bi sene dur burda, guşlar gelince soralım. Gevher-i Niron'u bilen varsa seni göndereyim” (TM, 374).

Mağaraya giren güvercinler **Padişahın Oğluyla Hizmetkârı** masalının en önemli kahramanlarıdır:

“Gördün mü biz ne hayır etdik, ne şer etdik. Böyle böyle padişahın gızını gösterdik, bunlar oraya gediıyor. Eğer uyumayıp da dinleyen varsa bunlar ne yapacak? Şimdi bunlar galkacak denizin kenarına varacak, denizde bir eğer var, eğeri galdırıp denize vuracaklar. Bunun üzerine denizden üç tane aygır çıkacak, birercik binecekler, gözlerini yumacaklar, öte yakaya atlayacaklar. Öte yakada eğeri denize vuracaklar, aygırlar denize girecek, şehir öte yakada’

(...) Hasretlerine gavuştular ya, bunların daa ötede çok işleri var. İşde cariyeye bunlara kırk tene cariyeye hazırladı, kırk tepsinin hepsi zehirli, onlar yemeyecekler der. Uyumayıp da dinleyen varsa, bir goca nizamiye gapısına makas goydu, gapıdan içeri girerkene boyunlarını alacak. Bir de odanın içine bir kiriş goydu, o kirişin içine bir ejderha goydu, o da yatırkana o da ordan inecek hepsini sokacak.

(...) Gız mağarada uyumaz gayrı. Biraz oturur moturur, güvercinler gene gelir aşşağıya, biri der ki: 'Yav sorma ne oldu? Musa'yı daş ettiler' Biri de der ki: 'Yav buna çare olma mı?' 'Olur. Padişahın gızıyla, padişahın oğlu evlenecek, ondan bir oğlan

evladı olacak. o çocuğu Musa'nın üsünde keserlerse. Musa dirilecek'' (TM, 395, 398, 399).

Canpolat masalında güvercinlerin dışında at da yardımcı hayvan olarak göze çarpmaktadır:

"Cenahi Allah'ın hikmeti, o anda bahiyor ki, bi çüt güvercin geldi, çınar ağacına gondi. (...) Bunnar dile geliyorlar. Allah bunlara dil vermiş, bunnar gonoşiyorlar. Gendi gendilerine diyorlar: 'Biliyorsun, Dünya Güzelinin gapısının anahdari bu çınar ağacının altındadır. Biri gelecek Mirza Mehmet adında biri, bi padişahın oğli. Geleceah buni çiharacah. Dünya Güzelinı götürerecah'

(...) Güvercinner baci gardaşmışlar. Diyi: 'Şimdi men çırpındığım zamani teleyimnen bi tek tel düşecah. Eyer gafasını çalışdırısa, geldiği zaman bu telegi bulabilirse, işini kolaylaştıracah.

(...) Telegi alacah, bu havuza vuracah, havuz guriycach. Mirza Mehmet girecah havuzun içine, burda iki rekat namaz gılacah, Allah'a duva edecah. Bu havuz, ikiye bölönecah. Ikiye bölündükden sora bu çınar ağaci düşecek. Çınar ağaci düşer düşmez, gendiliyinde bunun altınnan çıhan gutinin içerisinde dir anahdar" (VM, 295).

İyilik Et İyilik Bul masalında kahraman, yaralı bir kuşa yardım eder, bunun karşılığında kuş da ona kanadını verir:

"Guşun yarasını temizliyor, guşa bahiyor. Guş diyor: 'Al benim bu ganadımı, bir gün sana lazım olar' (...) Guşlar bardahlari alıp, gidiyorlar Gafdağı'na. Gafdağı'nnan üç bardah zezem suyuni doldorop getiriyorlar, çocoğon önüne bırahıyorlar" (VM, 507, 509, 510).

Yardımcı kuşların büyük bir çoğunluğunun konuşma özelliğine sahip olduğu görülmektedir. Kuşlar bazı masalarda kahramana yol gösterici birer rehber olarak görülürken bazı masalarda da tüyleriyle şifa dağıtan canlılar olarak yer alırlar. Gideceği yolu şaşırın, zor durumdayken ne yapacağını bilemeyen, gözleri görmeyen çaresiz kahramanların yardımına kuşlar koşar. Bu kuşlar, kuş şekline girmiş iyi ruhlar olarak düşünülebilir. Kuşların genellikle ağaç dalı, dağ tepesi, kale üstü gibi yüksek yerlerde yaşamaları, onların iyi ruhlar olabileceğine dair ileri sürdüğümüz fikri destekler. Çünkü yüksek yerler önce tanrının daha sonra da iyi ruhların mekânı olarak bilinir.

Şamanizm'de ruhların kuş şeklinde olduğuna dair inançlar vardır. Bazı kavimlerde şamanlar giydikleri kıyafetler ve taktıkları şapkalarla adeta bir kuşu andırır ve onun ruhuyla birleşerek göğe havalandıklarını hissederler. Konuşan, akıl veren,

tüyleri veya kanatlarıyla hastalıklara ilâç olan kuşlar, Şamanizm'deki ruhların yansıması olabilirler.

5. 1. 8. 7. 1. 1. Devlet Kuşu (Talih Kuşu, Hüma Kuşu)

Kanat uçları siyah, başı yeşil renkte olan Hüma kuşu kuzgun büyüklüğündedir. Havada yaşayan, yumurtasını havada yumurtlayan hatta yavrusunu da havada çıkartan Hüma kuşunun bazen yere kırk arşın kadar yaklaştığını ve tekrar gökyüzüne yükseldiği rivayet edilir. Hüma kuşu yeryüzüne yaklaştığı zaman gölgesi kimin başına düşerse o kişi ya zengin ya da padişah olur. Bu sebeple ona devlet kuşu da denir (İnan, 2000: 37).

Cennet kuşu adıyla da anılan Hüma kuşunun Okyanus adalarında veya Çin'de yaşadığına inanılır. Ayaksız olan ve dirisi ele geçmeyen bu kuş edebiyatımızda refah, kudret, mutluluk ve şansın sembolü olarak kullanılır (Pala, 1995: 262).

Zararsız hayvanları incitmeyip sadece yırtıcı kuşları avlayarak onların kemikleriyle beslenen Hüma kuşu yanan kemiklerin dumanıyla da yetinir (Onay, 2000: 252).

Umay adlı koruyucu dişi ruhun, daha sonraki dönemlerde varlığını Hüma ya da Hümay kuşu adı altında sürdürdüğüne inanılmaktadır. Bu sebeple masalarda geçen Hüma kuşu, talih kuşu ya da devlet kuşunun Şamanizm ile yakın ilgisi olduğu kanaatini taşıyoruz.

Okuduğumuz masalların on beş tanesinde devlet kuşu veya talih kuşu motifine rastladık. Bu masalların tamamında talih kuşu, padişah olacak kişinin seçiminde kullanılır. Genellikle üç kez uçurulan kuş kimin başına konarsa, ülkenin yeni padişahı o olur. Devlet veya talih kuşunun geçtiği masal bölümlerini sıralayalım:

Padişah Olan Çoban masalı:

“O şehirde de padişah seçimi talih kuşu uçurularak yapılmış. (...) Üçüncü defa uçurulmuşta kuş yine adamın başına konunca halk ve ileri gelenler adamın padişahlığını kabul etmek zorunda kalırlar” (AKM, 485).

Tuz Kadar Sevgi masalı:

“Talih kuşu uçurulur. (...) Üçüncü gün halk meydanda toplanınca talih kuşu yeniden uçurulur. Kuş, meydanın üstünde birkaç defa dolaştıktan sonra meydana uzaklaşarak mezarlıkta saklanmakta olan oğlanın başına konar” (AKM, 635).

Ölüleri Bacaya Çektiren Keloğlan masalı:

“Bu ülkede padişah seçimi ‘talih kuşu’ ile yapılmış. (...) Kuş döne döne gelir, Keloğlan'ın başına konar” (AKM, 684).

Kız Padişah masalı:

“ *Bu şehrin padişahı öldü, şimdi devlet kuşu uçurulacak kimin başına konarsa o padişah olacak*’ Kuşu koyuveriyorlar, kuş dolanıp geliyor, bu kızın başına konuyor. Çingeneden padişah olmaz diye saymıyorlar. Kuşu bir kere daha koyuveriyorlar. Kız dolaşıp gene kızın başına konuyor. Gene kabul etmiyorlar, kuşu üçüncü defa koyuveriyorlar, kuş gene bu kızın başına konuyor. Artık millet alkışlıyor: ‘Tamam padişahımız budur’” (EM, 317).

Oduncu Hasan masalı:

“*Gidiyeler ki padişah yaşlanmış; Devellet Guşu uçurıylar ki bahalar padişah kim olacah. (...) Guş dolanıy, fırlanıy gine bu örenden içeri giriy, oğlanın başına gonyı*” (ERZM, 477).

Ahmet Turan Mehmet Turan masalı:

“*Bunlar gelip bakarlar ki bir yerde bir kuş uçuruyorlar, devlet kuşu. Kimin başına konarsa o padişah oluyormuş*” (ERM, 223).

Ceylan Hanım masalı:

“*Bu memleketin de padişahı ölmüş, kuş uçuruyorlardı, padişah seçmek için. Devlet kuşu geldi benim başıma kondu, beni mağaralara koydular*” (GM, 223).

Ahmet Bey masalı:

“*O memleketin de padişahı ölmüş, ahali birikmiş, kuş uçuruyorlar padişah seçimi için. Kuş gelir Ahmet Bey’in başına konar*” (GM, 236).

Padişahın Rüyası masalı:

“*O zamanın âdetine göre padişah vefat edince devlet kuşu uçururlar. Kimin başına konarsa o padişah olur. Halk, meydanda birikir. Devlet kuşunu bırakırlar. Bu, fırından çıkıp gitmez. Kuş gezer, dolaşır, fırlanır gelir, bunun başına konar. O zamanın jürisi bunu kabul etmezler. Götürür, kendini bir yere hapsederler, kuşu yine bırakırlar. Kuş bir yolunu bulur, gelir yine bunun başına konar, üçüncü defa bırakırlar, yine bunun başına konar. Karar verirler, bu adamın hakkıdır, diye padişah yaparlar*” (GM, 241).

Beyoğlu masalı:

“*Guş gene yanıldı, demiş, bir daha uçurmuşlarsa da, üçüncüde guş beyoğlunun başına gonmuş*” (GM, 248).

Gençlikte mi Kocalıkta mı? Masalı:

“*O şehrin de padişahı ölmüş, umum dünya toplanmış, kuş uçurup padişah seçecekler. Kuş kimin başına konarsa onu padişah edecekler*” (GBM, 345).

Çoban Ahmet masalı:

“O zaman devlet kuşu uçururlarmış, kimin başına konarsa padişah o olurmuş”
(GBM, 427).

Gül ile Sinaver masalı:

“Padişah seçmek için de bir devlet kuşu uçururlar, kimin başına konarsa onu padişah yaparlarmış” (GBM, 453).

Gençlikte mi İhtiyarlıkta mı masalı:

“Buranın padişahu öldü de buraya bir padişah yapılacak, talih guşu birgün salınacak, bir adamın başına üç defa gunduğu zaman padişah o olacak” (TM, 263).

Sihirli Yüzük masalı:

“Valla bizim padişahımız vefat etmiş, devlet guşı atacahlar. Guş kimin başına gonarsu, oni padişah yapacahlar. Seheti geldi, devlet guşını atdilar. Devlet guşı dolandi dolandi, geldi bu gızın başına gondi” (VM, 471).

Konu ile ilgili olarak verdiğimiz örneklerin sekiz tanesinde ‘devlet kuşu’, dört tanesinde ‘talih kuşu’ tabiri geçerken, üç masalda da sadece kuş ifadesi geçmektedir. Kuş, genellikle padişah ölünce ya da tahtını bırakma yaşı gelince uçurulur. Üç kez uçurulan kuş, kimin başına konarsa, o kişi hâkimiyeti ele geçirir.

Umay adlı dişi ruh ile Hüma kuşu arasında bir bağlantının olduğunu belirtmiştik. Bilindiği gibi Umay, Şamanizm’deki kadın ruhlardan biri olarak kabul edilir. Bazı araştırmacılar Umay’ı tanrıça olarak nitelendirirken, bazıları da onun, koruyucu melek veya ruh olduğunu söylerler. İster tanrıça, ister koruyucu ruh olsun, Umay’ın çocuk ve kadınların koruyucusu olduğu ve çocukların belli bir yaşa gelene kadar Umay’ın kanatları altında bulunduğu bütün düşüncelerde ortaktır. Hem insan hem de hayvan yavrularının hâmisisi olan Umay, Hüma ya da Hümay adıyla halen anılmaktadır. Hüma kuşu, Umay’ın sonraki yüzyıllarda girdiği şekil olarak kabul edilebilir. Umay’ın koruyuculuk ve yardım vasfı, Hüma kuşu adı altında devam etmektedir. Bugün halk arasında ‘Başına devlet kuşu kondu’ tabiriyle yaşayan, kuşun uğur ve talih getirdiği inancı Umay’ın göreviyle örtüşmektedir.

Şamanizm’deki dişi ruhlardan biri olan Umay, kuş şekline girmiş, insanlara bu şekilde yardım ediyor düşüncesini de öne sürmek zorlama bir tespit olmayacaktır.

Masalarda geçen devlet kuşu veya talih kuşu motifi, Umay’ın göreviyle benzerdir. Umay, gökte Ülgen’in mekânında yaşayan, kuş suretindeki bir melek olabilir. Ara sıra yeryüzüne iner, insanları ziyaret eder, gölgesini onların başlarına düşürür ve

onları mutlu ederek tekrar yurduna döner. Başına devlet kuşu konan kahramanların da hayatı tamamen değişir ve mutlu bir hayata doğru yol alır.

O halde verdiğimiz bütün bilgilerden hareketle masalarda geçen devlet kuşunun, Umay'ın devamı olduğu, Şamanizm'deki Umay inancının masallara devlet kuşu adıyla yansıdığını söyleyebiliriz.

5. 1. 8. 7. 1. 2. Zümrüdüanka Kuşu

Kafdağı'nda yaşadığına inanılan, tüyleri renkli, yüzü insan yüzüne benzeyen, daima yükseklerde uçan, hiç yere konmayan, her kuştan bir alâmetin bulunduğu ankâ kuşu efsane kuşudur. Cennet kuşu denilen yeşil bir kuşa benzerliğinden dolayı bu kuşa 'Zümrüdüanka kuşu' de denir. İranlıların Simurg dedikleri anka kuşu da tıpkı Hüma kuşu gibi ele geçirilemeyen bir kuştur (Pala, 1995: 38).

Ahmet Talât Onay anka kulunu ismi olup da cismi olmayan bir kuş olarak tarif eder. O, insan ve hayvanlara zarar verebilen, boynu çok uzun olan ve bu sebeple 'anka' olarak anıldığını da kaydeder (Onay, 2000: 90).

Zümrüdüanka kuşu, masal kahramanının en büyük yardımcılarından biridir. Bu kuş masal dünyasının en tanınmış varlığıdır. Zümrüdüanka kuşu için masalların vazgeçilmez kuşudur diyebiliriz ve bu kuşu da özellikleri ve yaptıkları dolayısıyla Şamanizm'deki yardımcı ruhlara benzetebiliriz.

Dipsiz Kuyu adını taşıyan Afyonkarahisar masalında Zümrüdüanka, yavrularını kurtaran kahramana minnet duyar:

"Zümrüdü Anka yiğidi uyandırarak 'Dile benden ne dilersem, sen yavrularımı kurtardın, ben de sana yardım edeyim' diyerek oğlana söz verir" (AKM, 400).

Çini Maçın Padişahı'nda kahraman, Anka kuşunun sırtında yolculuk yapmaktadır:

"Öylelikle yedi denizin ortasında yedi adalara geliyorlar. İhtiyar hikâyesi dışarı çıkmasın diye o adalarda bir saray yaptırmış orada oturuyormuş. Zümrütü Anka Kuşu bunu yavaşça oraya indirip der ki... 'Bu ibriği alıp Anka kuşunun yanına gidiyor, hemen sırtına biniyor, Anka kuşu havalanıyor" (EM, 519, 520).

Zümrüdüanka kuşu, **Elma Ağacı** adlı masalda kahramanı yeryüzüne çıkarıyor:

"Kırk deve kestiriyor, kırk deve postuna da su dolduruyor, getirip Zümrütü Anka kuşunun üzerine yüklüyor. Oğlan da kuşun üzerine biniyor, kuş gak dedikçe su, guk dedikçe et veriyor. Böylelikle tam dünya yüzüne çıkacakları sırada, kuş gene et istiyor,

çocuk bakıyor et yok, hemen baldırının bir tarafından bir parça et kesip kuşa veriyor. Neyse kuş bunu dünya yüzüne indiriyor” (EM, 506).

Erzincan`dan derlenen **Anka Kuşu** masalında olaylar masal kahramanının ve Zümrüdüanka kuşunun çevresinde geçmektedir:

“Guş geliy, yavaşça yeniy bunun yanına. Deyiy ki, ‘Adamoğlu dile dilegiyi, verim muradıy. (...) Hadi get deliganlı. Eyer bişeye ehdiyacın olursa, bu ağacın dibine gel, ben, gör’ deyiy” (ERZM, 394).

Kahramanı, karanlık dünyadan ışıklı dünyaya çıkararak Zümrüdüanka kuşu, **Üç Gardeş** adlı masaldadır:

“Bir de bahiyer ki, getdihca ögümüze bir sarılıh düşüyer. Meger ışık dünyiye ki yahlaşiyer, artuh gendini belli ediyer” (KDAM, 380).

Zümrüdüanka kuşunun, kahramanımızı yeryüzünde çıkardığı bir diğer masal **Zümrüdüanka Kuşu** adlı masaldır:

“Guş oğlanın yanına gelmiş ve Hak tarafından gonuşturulmuş: ‘Ya insanoğlu dile dileyeceğini benden’ ‘Ben senden beni dünya yüzüne çıkarmanı dilerim’ ‘Eee...peki öyleyse. Ben seni dünya yüzüne çıkarayım. Madem benim yavrularımı sen gurtardın. (...) Guş, oğlanı dünya yüzüne çıkarmış, oğlanı aşağı endirmiş” (TM, 295, 297).

Gül ile Sinan masalında kahramana yol gösteren Zümrüdüanka kuşu, bin beş yüz yaşındadır:

“ ‘Bir zümrüdüanka guşu var. Amma çok ikdiyar padişahım. Buriye gelecek durumda dal’ Bu yolu devam eyle. İreli varırsan bir saray çıkar garşına, sarayın ön gapısında ganatlı gapı. Birisi gapalı, birisi açık gapının. Açık gapıyı gapa, gapalı gapıyı aç. Daha ireli varırsan bir çit çeşme var. Biri akıyor, biri gapalı. Onnarın da gapalı olanını aç, açık olanını gapat. Daha ireli varırsan oğlum, gapının ağzında bir köpek, bir de at bağı. Atın önünde et var, itin önünde ot. Onnarın da yerini değışdir. Ordan da ireli var padişahın sarayına çık. Sana sival verecek padişah. Senin aradıgın Sinan padişah o. Sen onun sırrını soracaksın’ demiş” (YÇM, 178).

Zümrüdüanka kuşu masallarda yavrularını yılanın elinden kurtaran kahramana yardım eder. Bu kahraman, yaşadığı çeşitli olaylar neticesinde yer altının karanlık dünyasına hapsolür. Onu bu karanlık diyardan alarak dünya yüzüne çıkaracak olan da Zümrüdüanka kuşudur. Zümrüdüanka kuşu, kahramanı yeryüzüne çıkaracağı zaman ondan kırk batman et, kırk batman su ister ve kahramana yolculuk boyunca kendisini onlarla beslemesini tembih eder. Biz burada Zümrüdüanka kuşunu, yardımcı ruh, ona

verilen et ve suyu da 'saçı' olarak düşünebiliriz. Saçı, ruhları memnun etmek. onlardan yardım görmek amacıyla yapılan kansız kurbanlardandır. Yani saçının amacı, ruhun gönlünü hoş etmek ve ondan yararlanmaktır. Zümrüdüanka kuşu et ve su ister ve onların da verdiği güç ile kahramanın dileğini yerine getirir.

5. 1. 8. 8. Yılan

Yılan, üremenin ve doğurganlığın sembolüdür. Mitolojide çok sık yer verilen yılanla türlü fonksiyonlar yüklenmiş, bu fonksiyonlar yılanı mitolojinin en ilgi çekici hayvanlarından biri haline getirmiştir.

Görünüş olarak oldukça soğuk ve ürkütücü kabul edilen bu hayvan masallarda iyilik yapan, yardımda bulunan hayvanlara arasındadır. Çoğu insanın yılanla karşı duyduğu tiksinti ve korku, masallarda yerini sevilen bir yardımcıya devretmiştir.

Avcı Ahmet masalında yılan padişahı ve yılan padişahının dilinin altında bulunan boncuk ile ilgili bilgiler vardır:

"Ertesi gün yılanlar sultanı Avcı Mehmet'i huzuruna çağırır. (...) 'Benim sağlığımın sana ne faydası var? Dilediğini söyle yerine getireyim' 'Dilinin altındaki mavi boncuğu isterim'" (AKM, 385).

Elazığ masallarından **Şah Meranın Yüzüğü** adındaki masalda yılanın kahramana yardım ettiği görülmektedir:

"Yılan dile geliyor: 'Sen beni kurtardın. Ben Şah Meranın oğluyum, gel beni babama götür, sana dünyalığını verir. (...) yılan: 'Sen de buradan aşağı gel, yalnız babam sana ne verirse alma, babamın elindeki yüzüğünü iste'" (EM, 471).

Hayvan Dostu Keloğlan masalında kahraman tarafından kurtarılan yılan yavrusu, kahramana olan minnet borcunu ona yardım elini uzatarak ödemeye çalışır:

"Giderken önüne kim çıksa iyi. Kurtardığı yılan yavrusu. Yılan yavrusu: 'Arkadaş nereye gidiyorsun?' demiş. 'Böyle böyle yılan kardeş, para kazanmaya gidiyorum' demiş. Yılan yavrusu: 'Düş arkama, ama konuşmadan beni takip et' demiş. Keloğlan'ı babasının huzuruna götürmüş. Babası da yılanların beyi imiş. (...) 'Dile benden ne dilersem' 'Zengin bir sofraya dilerim' demiş. Yılanların beyi: 'Oldu' demiş" (MKM, 298).

Yılan ile ilgili son masal **Kedi, Köpek ve Yılanın Mükâfatı** masalıdır:

"Orada ilanın babası demiş ki: 'Ne isden?' 'Yüzüğünü isderim' 'Başka ne isdersen isde onu isdeme' 'Başka bir şey isdemem, verirsen yüzüğünü isderim' İlanın

babası yüzüğü vermiş ve demiş ki: 'Yüzüğü yitirme, yüzük sihirlidir, dünyada ne isdersen onu yapar, aklına geleni isdediğin zaman yapar'' (TM, 361).

Yılanlar, masalarda sihirli yüzüğün ya da sihirli boncuğun sahibidirler. Dillerinin altında veya ellerinde bulunan sihirli boncuk veya yüzüğün içinde de araplar, cinler gibi gizli güçler bulunur. Bu gizli güçler yüzük veya boncuk sahibinin her istediğini yaparlar. Masal kahramanlarını, yılanlarda bulunan bu sihirli nesnelere ulaştıran, yaptıkları yardımlardır. Kahraman zor durumda buluna bir yılan yavrusunu kurtarır. Kurtarılan yılanın babasının genellikle yılanlar padişahı olduğu görülür. Yılanlar padişahı çocuğunu kurtaran kahramanı ödüllendirmek ister ve neticede kahraman yılanın sahip olduğu sihirli boncuğu veya yüzüğü ele geçirir.

Şamanizm`de yılan denince akla karanlıklar ülkesinin hakanı Erlik gelir. Yılan, Erlik'in simgesidir. Masalarda yılanların yer altında veya yer altındaki mağaralarda yaşıyor oluşu, yılanın Erlik'in simgesi olarak kabul edilmesinin bir kalıntısı olabilir. Yine yılanlar, şamanların rüyalarına giren yardımcı ruhlardandır. Masalarda kahramanlara yardım eden yılanlar da yardımcı ruhlar olarak düşünülebilir. Şamanizm`de şamanların yılan eti yiyerek hayvanların gizli dilini öğrenebildiklerine inanılır. Masalarda ise yılanın eti değil, yüzüğü veya boncuğu kahramanları rahata erdirir.

Masal dünyasının yılanları konuşurlar, kendilerine yapılan iyiliğe iyilikle cevap verirler.

5. 1. 8. 9. Diğer Yardımcı Hayvanlar

Masalarda kahramanın zevkli ve bir o kadar da tehlikeli yolculuğunda at, ayı, balık, geyik, karınca, köpek, kuş ve yılan dışında adı geçen hayvanlar vardır. Ancak bu hayvanlar yukarıda adını sıraladığımız hayvanlara göre daha az yer kaplarlar. Az yer işgal etmelerine rağmen bu hayvanlar da kahramanlara yardım ederler, onun kederini ve sıkıntısını paylaşırlar.

Diğer Yardımcı Hayvanlar başlığı altında inceleyeceğimiz hayvanlar aslan, fare, inek, kedi, tavşan ve tilkidir.

İnsan Yiyen Kız masasında yardımcı hayvan aslandır. Aslanın tüylerini yakarak onu yardıma çağıran kahraman ölümden kurtulur:

"Ağrısı dinen aslan dile gelir: 'Ey insanoğlu dile benden ne dilerisen' 'Ben senden ne dileyeyim? Canının sağlığını dilerim' 'Sen bana iyilik yaptın. Ben de sana

yapayım. Şu tüylerimi al, başın sıkışırsa bunları yak. Biz anında emrine hazır oluruz” (AKM, 500).

Gümüş Hamail masalında kahraman, avcıların yaraladığı aslanın yaralarını iyileştirir. Aslan da kahramanın bu iyiliğine, ona yardım ederek cevap verir:

“Arslan: ‘Yuralıyım, avcılar yaraladı. Ne olur çare’ deyince oğlan hemen arslanın yaralarını sarmış. Arslan, oğlana: ‘Dile yiğidim ne dilersen’ deyince, oğlan: ‘Sağlığını’ demiş. Arslan sırtından bir tüy vermiş. ‘Başın sıkışırsa bu tüyü tütüt hemen yetişirim’ demiş. (...) Dağdaki arslan gelmiş: ‘Dile yiğidim’ demiş. Oğlan hadiseyi anlatmış. Arslan: ‘Hele bakalım’ demiş. Güneş başlamış. Oğlanın arslanı, kızın arslanını kaldırıp yere sermiş” (MKM, 309, 311).

Fare üç masalda yardımcı unsur olarak karşımıza çıkar. **Avcı Ahmet** ve **Şah Meranın Yüzüğü** adlı masalarda kedi ve köpekle birlikte hareket ederek kahramana yardım eden fare, **Dünya Güzeli** masalında tektir ve bir peridir.

“Kendilerini çocukların elinden kurtaran ve besleyen Avcı Mehmet’in durumuna üzülen kedi ile köpek, ne yapıp yapıp boncuğu Yahudi’den almaya karar verirler. Evden ayrılarak Yahudi’nin sarayına giderler. Kilerde yakaladıkları bir fareye tenbih ederler: ‘Kuyruğunu pekmeze ve karabibere batırıp Yahudi’nin burnuna süreceksin’ Fare kediden kurtulmak için dediklerini hemen yapar. Yahudi karabiberin etkisiyle hapşırınca boncuk düşer. Kedi boncuğu kapıldığı gibi oradan uzaklaşır” (AKM, 388).

“Bu çocuğun eskiden beslediği kediyle köpek yanına geliyorlar, soruyorlar: ‘Nedir senin derdin? Derdini bize söyle’ ‘Görüyorsunuz derdimi, elimde yüzük gitti. Evim denizin ortasında yüzüyor’ Köpek: ‘Ben gider yüzüğünü getiririm’ Kedi: ‘Ne olur beni de sırtına bindir götür’ Orada bir sıçan da diyor ki: ‘Ne olur ben de kedinin kulağına girip gideyim’” (EM, 474).

“Sıçan dile gelir: ‘Padişah oğlu, bana dokunma, ben senin yardımcınım. (...) Meğer sıçan da periymiş” (EM, 529).

Yardımcı hayvanlardan biri olan kedi, farenin yer aldığı masalarda geçmektedir. Bu sebeple aynı masalları tekrarlamıyor, kedinin tek başına kahramana yardım ettiği **Yedi Kızlar** masalından bir bölüm veriyoruz:

“Çobanın da çok sevdiği koynunda yatırdığı bir kedisi varmış. Olup bitenleri dinler, hemen gidip kıza haber verir: ‘Abla, abla! Senden şüpheleniyorlar. Böyle böyle yapacaklar’ diye duyduklarını kız söyler. (...) Kedi gidip kıza haber verir: ‘Yarın sidik

yarıştıracaksınız. Ama sen üzülme ben kasabın çöplüğünden biraz bağırsak getirdim. Sen onunla vezirin oğlunu yenersin” (AKM, 678, 679).

Elazığ masallarından **Öksüz Kız**'da kahramanımız inek sayesinde üvey annesinin kendisine verdiği zor işlerin üstesinden gelir:

“Bir gün yazıya götürdüğü inek dile geliyor, diyor ki: ‘O ekmeği getir ben yiyeyim. Sen gel benim kulağıma gir, orada güzel yemekler var, onları ye!’

(...) Kız alıp geliyor, pamukla iğe bakıp ağlıyor, inek soruyor: ‘O ne, neden ağlıyorsun?’ ‘Analığım dedi ki, bunu makara ipliği gibi eğir’ ‘Getir o pamuğu, ben yiyeyim, sen de yanımda otur sar’ Kız pamuğu ineğe veriyor, inek pamuğu yutuyor, kulağından incecik makara ipliği gibi çıkartıyor, kız da sarıyor” (EM, 416).

Hayat Otu masalında, ölen kahramanın tekrar dirilmesini sağlayan ot, bir tavşan tarafından bulunup getirilir:

“Tavşan kaybolur, sıçraya sıçraya gidip hayat otunu bulup getirir” (GBM, 436).

Değirmenci ile Tilki masalında, tilkinin değirmenciye yaptıkları, yaptığı numaralara onun hayatını nasıl değiştirdiği anlatılmaktadır. Tilki, masalın başından sonuna kadar bütün olaylara hâkimdir:

“ ‘Arkadaş, tavuğunu yedim ama, sana büyük bir insanlık yaptım’ ‘Ne yaptın?’ ‘Seni padişah diye filanca padişaha duyurttum, şimdi seni oraya götüreceğim. Kızını sana alacağız’” (GBM, 276).

Hayvanlar, verdiğimiz masal örneklerinden de anlaşılacağı gibi kahramanın destekçisi görevindedirler. Onlar, üzerlerine düşen vazifeleri ve sorumlulukları eksiksiz bir şekilde yerine getirirler ve kahramanı rahatlatırlar. Bu hayvanların tamamını, çeşitli hayvanların suretine girmiş yardımcı ruhlar olarak algılayabiliriz.

5. 1. 9. Hayvanların Dilinden Anlama

Masallarda hayvanların hemen hemen hepsinin konuştuğu görülmektedir. Gerek kendi aralarında gerekse kahramanla konuşan hayvanlar, kimi zaman söyledikleriyle kahramana yol gösterirler kimi zaman da meydana gelecek olaylar hakkında ipuçları verirler.

Masalların tamamında kahramanların, hayvanlarla konuştukları görülmektedir. Kahramanların hayvanlarla konuşmaları, onların hayvanların dilinden anladıklarının bir göstergesidir. Yardımcı hayvanlar konusunu tamamında hayvanlarla insanların konuşarak iletişim kurduklarını gördük. Bu sebeple aynı masal bölümlerini tekrar yazmanın, insanlar ile hayvanlar arasında geçen konuşmaların tamamını vermenin

tezimizin hacmini genişleteceğini düşünüyoruz. Dolayısıyla bu başlık altında kahramanın hayvanların dilini anladığını net bir şekilde açıklayan masallara yer vereceğiz.

Önce konumuzla alakalı olan masal bölümlerini verecek, daha sonra bu örnekleri şamanların hayvanların gizli dilini bilmeleri hususuyla bağdaştırmaya çalışacağız.

Masal kahramanlarının genellikle kuşların dilini bildiklerini görüyoruz. Yukarı Çukurova masallarından **Avcı Ali** masalında kahramanın hayvanların dilini nasıl öğrendiği hakkında çok dikkat çekici bir bölüm yer almaktadır:

“Padişah sana: ‘aç ağzını’ der, ağzına tükürür. Bütün mahlûkların, bütün guşların, sen dilinden bilirsin o zaman. (...) Artık Avcı Ali her dilden annarımış, guşların dilinden, malın dilinden, köpeğin dilinden, herşeyden annarımış, bütün mahlûkların dillerinden annarımış” (YÇM, 24, 25).

Avcı Ahmet adlı Taşeli masalında da hayvanların dilini öğrenmede tükürüğün etkili olduğu hakkında bilgi vardır:

“Babam seni isdiyor. Ora eletince babam senin ifadeni alınca sana der ki: ‘Dile benden ne dilersen’ dediğinde sağlığını dilerim diyeceksin. Benim sağlığımın faydası yok, dile benden ne dilersen der. O zaman diyeceksin ki, padişahım başka bir şey dilemem. tükürürürsen ağzıma bi tükürürür dersin. Gene tekrar eder, başka bir şey dile der. Başka bir şey dilemem, tükürürsen ağzıma bi ağzıma tükürürür bi der. Senin ağzına tükürürürdiğinde dünyadaki mahlûkların hepsinin dilinden anlarsın der” (TM, 225).

Kahramanların hayvanların ve bilhassa kuşların gizli dilini bildiklerine ilişkin masal örnekleri şunlardır:

Yılan Adam masalı:

“Çiçekler arsında çaresiz dolaşırken havuz başına konan üç güvercinin konuşmalarını dinler” (AKM, 463).

Yiğit Çoban masalı:

“ (...) İki güvercin oturduğu ağacın dalına konarak konuşmaya başlarlar: ‘Padişahın oğlu gerdeğe girdiği gece batıdan bir yılan gelip sokacak, doğudan bir ejderha gelip onu yiyecek. Kuzeyden bir kurt gelip parçalayacak güneyden bir dev gelip ezecek. Haydi tez olup akşam olmadan saraya ulaşalım. Şehzadeyi kurtarmaya çalışalım. Bu sırrı duyan bir kimseye açarsa çatır çatır taş olur’ Çoban bunları

duyunca kavalını da alarak durup dinlenmeden dağları tepeleri aşarak saraya varır” (AKM, 492).

Sırma Saç masalı:

“Bir gün bu Yahudi oğlan bahçada gezerken, guşların gonusmalarını dinlemiş. Tabii ki bu guş dilinden anltymış” (ERZM, 372).

Kara Kulak masalı:

“Bi de bahıy ki guşlar ötiyler; gögercin guşları. Oğlan bunnarın dilini annıy” (ERZM, 427).

Yılan Bey masalı:

“Guş deyiy ki, ‘Nerden geliy sen, nereye gidiy sen? Yolcu musan garip misen? Sen tek başau nediysen bu ormanlarda?’ Gız da deyiy ki, ‘Bele bele oldu’” (ERZM, 450).

Muradına Ermeyen Dilber masalı:

“Bie serçe geliy dala. Cıvır cıvır... O adam da guş dili annıymış. Guş deyiy ki, ‘Abu gözleri götür, gızın gözlerinin yerine goy. Abu telegimi de ohu, üfür, sürt. Anadan doğmuşa döner” (ERZM, 509).

Yılan Bey masalı:

“Bu kız kuş dilini bilirmiş. Kuşlar birbirlerine: ‘Hey gidi Ahmet, karşı köyün beyinin oğlu, sabah ölmüş, getirip hemen buraya defnetmişler. Hey gidi Ahmet, burada canlı canlı yatıyor. Annesi babası da arkasından ağlıyorlar’ derler. Biri de der ki, ‘Bu kız kuş dili bilseydi, benden düşen iki tüyü alıp mezarı kazar ve Ahmet’i buradan çıkarır” (ERM, 17).

Ölü Yiyen Derviş II masalı:

“Bu kız da her dilden anlarmış” (ERM, 56).

Uyuyan Delikanlı masalı:

“Bir kuş her gün bunların bahçesine konar, kız dışarı çıkınca: ‘Bir mevtanın başını kırk gün bekleyeceksin’ diye ötermiş. Annesi babası çok üzürlülmüş” (ERM, 89).

Kırk Kafalı Dev masalı:

“Kuş dilini anlıyorlar ya, dökülen yaprakları havanda dövüyorlar, suyunu şerbet ediyorlar” (GM, 306).

Gülperi masalı:

“ ‘Ah bacım, ah...Keşke bu konuştuğumuzu duysa da bizim kalktığımız yerden bir tüyümüzü alsa, gözlerine sürse, gözleri açılır’ Kız bunların dilini anlar” (GM, 339).

Gül ile Sinaver masalı:

“Sinaver de kuş dilinden anlarmış. Kuş diyormuş ki: ‘Benim etimden yiyenin nefesi altın olur, kafamı yiyen de Hindistan’a padişah olur’” (GBM, 452).

Kuşdili Bilen Şehzade masalı:

“Babasının ve analığının fazla ısrar etmelerine dayanamayan çocuk kuşların ne konuştuklarını söylemek zorunda kalır: ‘O kuşlar diyorlar ki, öyle bir zaman gelecek, oğlunu Osman padişah olacak; biriniz eline su döneceksiniz, biriniz de peşkir tutacaksınız’” (GBM, 459).

Dünya Güzeli masalı:

“Çocuk da otuz iki guş dilini bilirmiş, nerede ne varsa her konuşmayı anlarmış” (TM, 424).

Kuş Dilinden Anlayan Padişah Oğlu masalı:

“Padişah bahıp ki bi guş gondi dala. Haguş öti, döni aşıği, öti aşıği. (...) Oğlan diyi: ‘Baba men biliyem ne diyi. Men annatım sana ne diyi; diyi bi zaman olacah, senin baban olacah nahurçi; bi zamanın birinde sen de olacahsan padişah’” (VM, 408).

Hayvanların ve özellikle kuşların konuşmalarını bilen ve dinleyen masal kahramanı, her müşkülünü halletmenin yolunu öğrenir. Masalarda kahramanın, kuş türlerinden biri olan güvercinlerin dilini bildiği görülür. **Yiğit Çoban** masasında padişahın oğlunun, evleneceği gece başına gelecekleri, **Yılan Bey** masasında mezara canlı olarak gömülen Ahmet’in ne şekilde kurtarılacağını, **Gülperi** masasında kızın kör olan gözlerinin nasıl açılacağını, **Kuşdili Bilen Şehzade** masasında gelecekte olacakları kuşlar bilir ve kuşların dilini anlayan kahraman, bu bilgilerin ve ipuçlarının hepsini öğrenir.

Şamanların Şamanlık mesleğini öğrenme aşamalarında hayvanların gizli dilini öğrenmeleri gereklidir. Çünkü şamanların, ruhlarla ve hayvanlarla iletişim kurabilmeleri için gizli dili bilmeleri zorunludur. Şamanların bildiği gizli dilin hayvanların dili veya hayvan seslerinin taklidi olduğu konusundaki görüşler ağırlıktadır. Şamanların, hayvanların ve özellikle kuşların gizli dilini bilmeleri aynı zamanda onların tabiatın gizemini bildiklerini dolayısıyla gelecekte haber verebilme yeteneğine vakıf

olduklarına gösterir. Şamanlar, kuşların dilini yılan veya sihirli olduğu düşünülen bir hayvan yiyerek öğrenirler (Eliade, 1999: 123-126).

Şamanların kuşların dilini bilmeleriyle, masal kahramanlarının kuş dilini bilmeleri benzerdir. Kuş dili bilmek hem şamanın hem de kahramanın işini kolaylaştırır. Hem Şamanizm`de hem masalarda kuş dilini ya da hayvanların dilini öğrenmenin belli bir yolu ve yöntemi vardır. Bütün bu bilgilerden yola çıkarak, masal kahramanlarının hayvanların ve bilhassa kuşların dilini bilmelerini, Şamanizm inancı içinde yer alan hayvanların gizli dilini bilme düşüncesinin yansıması olduğunu söyleyebiliriz.

5. 1. 10. İnsan ile Hayvanın Evliliği

Masalların akışı içinde insan ile hayvanın evliliği gibi olağandışı evliliklere rastlanmaktadır. Çok farklı ve akla hayale sığmayan olayları konu edinen masallar, hayvanla insanın yuva kurmaları gibi imkân dışı bir olayı dahi meşrulaştırmışlardır. Çünkü masal dünyası farklı bir âlemdir, orada cereyan eden olayları sorgulamak doğru değildir. Anlatılan her masal, masalarda geçen her motif bizi kendimizi tanımaya götürmektedir.

Masalarda kahramanın ayı ve yılanla evlendiği görülmektedir. Sadece **Sarıtraş** masasında kahramanın ejderha ile beraber olduğu görülür. İnsan ve hayvanın evliliği, şaman ile hayvan kılığındaki yardımcı ruhu arasındaki evliliğe benzer ilişkimin bir izi olabileceğini düşünmekteyiz.

Çıtdan Kız adlı Erzincan masasında, ayı, kahramanı alır ve dağdaki inine götürür:

“Ayı bu gızı goltuğuna vurıy, alıy götüriy-taa beyra dağların başında yuvası varımış, ini varımış, oriya götüriy- Gediü bi mağaradan içeri goyıy bunu (...) Gediü gediü, oralardan mısır toplıy, armud toplıy, yiyecekler toplıy toplıy getüriy Cıddan Gız'a (...) Neyse gel zaman, get zamanbi de bi bebegi olıy” (ERZM, 577).

Fatmacık masasında ayı, Fatma'yı kendisiyle evlenmeye zorlamakta, onu tehdit etmektedir:

“Ayı Fatmacığa: ‘Fatmacık benimle evlenmezsen seni çiğ yerim’ demiş. Fatmacık da korkusundan: ‘Tamam evlenirim’ demiş. Sonra Fatmacık'la ayı evlenmiş” (MKM, 196).

Yukarı Çukurova'dan derlenen **Ayı ile Karısı** masasında da kahramanın bir ayıyla hayatını birleştigiğine şahit oluruz:

"(...) ayı geliyor o gızı alıp gendi deliğine götürüyor. Bunnar, orada evleniyorlar, garı-goca oluyorlar, üç tene çocukları dünyaya geliyor" (YÇM, 10).

Sarıtraş masalında kahramanın evlendiği hayvanın ejderha olduğu görülür:

"Çünkü gızın aşıklısı bir ejderha varıdı. Gızınan her zaman goklaşır, sevişirdi. O gızın garnına, bu ejderha nefes verdi, o da eniklediyidi" (YÇM, 48).

İki Yılanla Evlenen Kız masalında, masalın adından da anlaşıldığı gibi kahramanın yılanla evlendiği görülür:

"Orada bir yılan dile geliyor, diyor ki: 'Benimle evlenir misin?' diyor. Gız diyor ki: 'Allah Allah bir yilandan gurtuldum, bir yılan daha başıma geldi, nâpiyim, niyedim?' diyor. Yılan: 'Eğer, benimle evlenirsen, seni guş südüyüenen beslerim' diyor. 'Pekiyi, evlenirim' diyor gız. (...) Birgün böyle beş gün böyle derken, bu gadın hamile galıyor" (YÇM, 111).

İnsanın yılanla evlenmesi örneğini içeren son masal Yukarı Çukurova yöresinden derlenen **Yılan Oğlan** masalıdır:

"O gün, gızın yakıninen, yilannar toplanmışlar, nişan yapmışlar. Bu yilannar, on gün sonra, gelin getirmeye getmişler, bütün yilannar mılannar toplanmışlar, gelini alıp getmişler" (YÇM, 168).

Masallarda yer alan bu ilginç ve akıl almaz evlilikler şamanların ana-hayvan denilen hayvan şeklindeki ruhlarla yaptığı evlilikleri hatırlatmaktadır. Dolayısıyla masallarda, yardımcı ruhların hayvan kılığına girerek insanlarla evlilik yaptığı düşünülebilir.

İnsanların evlendiği ve çocuk sahibi olduğu hayvanların ayı ve yılan olması da önemli bir noktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi ayı, orman ruhunun, yılan Erlik'in sembolüdür. Kahramanların, Şamanizm'de önemli bir yeri olan bu iki hayvanla evlenmesi tesadüfi değildir. Kahramanların iki önemli ruhun temsil ettiği hayvanla evlenmesi, kahramanın hayvanla evliliğinin Şamanizm kalıntısı olduğu inancını desteklemektedir.

5. 1. 11. Masallarda Renklerin Dili

İnsanlar, duygu ve düşüncelerini, hayal dünyalarını, sıkıntılarını, iç huzurlarını renkler aracılığıyla dışa vururlar. Renklerin dünyası ile insanın psikolojisi arasında sıkı bir ilişki vardır. Örneğin karamsar, içine kapanık ancak aynı zamanda ciddi ve saygın kişiler siyah, lacivert gibi koyu renkleri tercih ederken, daha canlı, hayata daha farklı

pencerelerden bakan insanlar, canlı renkleri kullanmayı tercih ederler. Sadece insanlarda değil, tabiatın her zerresinde renklerin uyumu ve önemi göze çarpar.

Her rengin kendime has özellikleri vardır. Siyah ağırlığın, mavi sakinliğin, pembe mutluluğun, kırmızı heyecanın rengi olarak bilinir. Hayatın her aşamasında çeşitli şekillerde yer alan renk motifi, masal dünyasında da karşımıza çıkar. Kahramanın yaptığı yolculuk, içinde bulunduğu masal âlemi, kullanılan eşyalar hep renk motifi ile süslenmiştir.

Masalarda pek çok rengin kullanıldığı görülmektedir. Ancak biz masalları Şamanizm açısından ele aldığımız için Şamanizm’de özellikleri dolayısıyla ön plâna çıkan renkleri mercek altına alacağız. Şamanizm inancında siyah, beyaz ve kırmızı temel renkler olarak bilinir. Bu sebeple biz de sadece masalarda geçen siyah, beyaz ve kırmızı renkler ile ilgili örnekler vermeye çalışacağız.

5. 1. 11. 1. Beyaz (Ak)

Beyaz, temizliğin, saflığın, iyiliğin, dürüstlüğün ve aydınlığın sembolü olan bir renktir. Beyazın sembolize ettiği kavramları artırmak mümkündür. Beyaz renk olumlu ve pozitif duyguları, düşünceleri ihtiva eder. Bu durum beyaz rengin çok kullanılmasına sebep olmuştur. Beyaz, sadelik ve barışı simgeler, geleceği temsil eder.

Beyaz masal dünyasında en çok kullanılan renklerden biridir. Sahip olduğu özellikler ve temsil ettiği kavramlar dolayısıyla beyaz, kahramanların kıyafetlerinden kullandıkları eşyalara, bindikleri atlara kadar nüfuz etmiştir. Beyaz, Şamanizm’de hayır ilâhı olarak bilinen ve gökyüzünde yaşadığına inanılan Ülgen’in rengidir.

Beyaz rengin geçtiği masal örneklerini vermeye **Dipsiz Kuyu** adlı Afyonkarahisar masalından başlıyoruz:

“Ak sakallı ihtiyar çocuğa acıyarak yardım eder” (AKM, 398).

Cansız masalında kahraman baştan aşağıya beyazlara bürünmüştür:

“Bana beyaz bir at, beyaz bir kamçı ve beyaz bir elbise bul” (AKM, 583).

Kara Köpek masalında da kahramanın cirit oynarken kullandığı mektuplar beyazdır:

“Kara köpek beyaz bir elbise giyiyor, beyaz bir ata biniyor, eline de bir beyaz gümüş kamçı alıyor, cirit oynuyor” (EM, 464).

Kırmızı Yanaklı Kız masalının kahramanı, kimliğini saklayarak her akşam kocasını ziyarete gider. Her ziyarete gidişinde farklı elbise giyen kız, bir kez de beyaz elbise giyer:

“*Tamam. elese gah bu gece bütün başdan ayağa beyaz elbiselerini geyin; o gülü de yahan tah*” (ERZM, 365).

Beyaz suyun güzelleştirici özelliğe sahip olduğuna **Kül Kedisi** masalında rastlıyoruz:

“*Beyaz bi su gelürse beni sesle. (...) Gız deyi ki: ‘Nene gah beyaz su geldi’ Nene de gahi, bu gızın saçlarından duti, gızı çaya çalhi. (...) Gız baştan ayağa pırl pırl yanıy*” (ERZM, 369).

Anka Kuşu masalında kahramanın yer altından alarak yeryüzüne çıkararak koç beyazdır:

“*Eğer beyaz goça binersen seni dünyanın yüzüne çihardur*” (ERZM, 393).

Kesik Kafa masalında kahramanın rehberi beyaz renkli bir koyundur:

“*Biraz sonra mağarada beyaz renkli bir koyun görür. Beyaz koyun mağaranın içinde bir o tarafa bir bu tarafa gidip gelmektedir*” (ERM, 87).

Has Altın, Halis Gümüş, Pashı Pul masalında kayınvalide, gelinine beyazlar giydirir:

“*Kayınvalide bu sefer kıza hep beyaz giysiler giydirir. Kız beyaz bir ata biner ve beyaz bir gül bahçesine gider*” (ERM, 260).

Masallarda atın yardımcı hayvanlardan biri olduğunu belirtmiştik. Bu yardımcı atlar ya siyah ya da beyazdır. **Ağlayan Nar ile Gülen Ayva** masalındaki at, beyaz renklidir:

“*Kız gizlice kaçarak babasının tarlalarından birine girer. Burada karşısına bir beyaz at çıkar. (...) Yanındaki odada beyazlar giyinmiş kız... O da hem ağlıyor hem de gergef işliyor. Bu da padişahın ortanca kızı imiş*” (GBM, 311, 313).

Sır Saklamayan Padişah Kızı masalında renkler ağır basar. Ağır basan renklerden biri de beyazdır:

“*Beyaz at binerim, beyaz urba giyerim, olmaya ki diyesin*” (GBM, 320).

Gızıl İneh masalında da kahramandan beyaz renkli suda yıkanması istenir:

“*Gavağıya bir dene ağ bulah çihacah, anda soyun, çim*” (KDAM, 401).

Çoban ile Bülbül masalında beyaz bayrak motifi ilgi çekicidir:

“*Saraya yaklaşırken, bey beyaz bayrağı kaldırmış .Hanımı beyaz bayrağı görünce kurtulduğunu anlar ve çok sevinir*” (MKM, 234).

Beyaz renkli bir yılan **Avcı Ahmet** masalının kahramanına masal boyunca yardım eder:

“Daşın gölgesine yattığı valit suya bir yılan gelmiş, su içmeye, yılan su içerkene hemen bir yılan daha çıkmış beyaz” (TM, 224).

Rengi beyaz olan suyun, kahramanı güzelleştirdiğine **Fatoş ile Sarı İnek** masalında da tanık oluyoruz:

“Fatoş, nenenin dediği yere gidi. Beyaz suya bati çithi oli bembeyaz” (VM, 244).

Mirza Mehmet ile Dünya Güzeli adlı Van masalında beyaz bir şehir karşımıza çıkar:

“Gidiyor, bahıyor ki ne bahsın, şehirin her tarafı ak. Suyi ak, taşı ak” (VM, 450).

Avcı Ali masalında da yılanlardan birinin de beyaz olduğunu görüyoruz:

“Yılanın birisi güzel, beyaz yılanımı, biri de çirkin yılanımı” (YÇM, 23).

Öksüz Kız masalında beyaz köpüklü suyla yıkanan kahraman güzelleşir:

“Giz suda yıkanınca güzelleşmiş, içdikçe güzelleşmiş, en sonunda olmuş bir dünya güzeli” (YÇM, 37).

Örneğini verdiğimiz masalarda at, elbise, kamçı, su, koç, koyun, bayrak, yılan ve şehir beyaz renk ile nitelendirilmiştir. Yılan, at, koç, koyun gibi beyaz renkli hayvanlar, kahramanlara yardımcı olarak onu selâmete kavuşturmaya çalışırlar. Beyaz su ve beyaz bayrak güzelliğin, temizliğin ve mutlu haberin müjdecisidirler. Yani beyaz sıfatının kullanıldığı bütün ayrıntılar, bu rengin ifade ettiği değerleri gözler önüne serer. Masalarda beyaz rengin kullanım alanı ve yansıttığı kavramlar Şamanizm'deki beyaz renk ile aynıdır. Beyazın olduğu hiçbir şey çirkin değildir, olumsuz bir nitelik taşımaz. Şamanizm'de de beyaz, hep güzel şeylerin, aydınlığın ve ferahın rengidir.

Doktorlar beyaz önlük giyerler, hastaları sağlıklarına kavuşturup iyileştirmek için... Öğretmenler beyaz önlük giyerler, temiz, doğru ve aydınlık nesiller yetiştirmek için... Evliliğe adım atacak olan genç kızlar beyaz gelinlik giyerler, mutlu, sağlam ve huzur dolu bir yuva kurmak için... Ölüler kefen giyerler, en büyük sevgiliye kavuşmak için...Görüldüğü gibi beyaz, hayatın dönüm noktalarının rengidir. Berraklığın adıdır, vazgeçilmezdir.

5. 1. 11. 2. Siyah (Kara)

Siyah, beyazın zıddı olarak kabul edilen ve kötülüğü, çirkinliği, olumsuzluğu çağrıştıran bir renktir. Masalarda siyahın yas ve ölüm başta olmak üzere pek çok kavramın ve nesnenin rengi olduğunu görüyoruz. Siyahın masalarda kullanıldığı yerleri alt başlıklara ayırarak inceleyelim.

5. 1. 11. 2. 1. Yas Alâmeti Siyah

Masallarda siyah renk en çok yas alâmeti olarak kullanılmıştır. Kahramanın kaybolması, hastalanması veya ölmesi gibi durumlarda, o ülke halkının ya da kahramanın ailesinin, yakın çevresinin siyahlara büründüğü görülür.

Elazığ masallarından **Cevher-i Firoş** adlı masalda siyahın yas ve hüznün rengi olarak kullanıldığı çok net bir şekilde anlaşılmaktadır:

“Dükkânın üzerine kara perdeler çekilmiş, üzerine Cevheri Firoş’u görüp bulana bilmem ne kadar müjde mağazaları vereceğiz diye yazılar asmışlar. (...) Akşam olunca araba geldi, atlar siyah, araba siyah, gözüne bağlayacağı çevre siyah. (...) Karalara hağlanmış, bütün halayıklar, hizmetçiler, o hocalar hep siyahlar giyinmişler, bir mahsurluk, hiç kimsenin yüzü gülmüyor ama Cevheri Firoş’ın da dili dönüp bu da böyledir demiyor” (EM, 443, 444).

Nekes Kardeş ile Cömert Kardeş masalında halkın karalar giyinmesinin sebebi, padişahın kızının hastalığıdır:

“Gediy gediy, padişahın gonağına. Gediy ki bütün herkes garalar geyinmiş. Herkes yaşlı. Sorty: ‘Niye bele ediysez?’ Deyiyyer ki: ‘Niye etmiyek. Padişahımızın gızı hesde. Senelerdür derdine derman bulunmy. Gövdesine bi yara, sızı yapuşdu” (ERZM, 388).

Anka Kuşu masalında, kahraman suyun gözesini kapatan ‘dev’e kurban olarak verilecektir. Bu sebeple kıza siyah elbiseler giydirilir:

“Gahıylar gıza garaları geydüriyeler” (ERZM, 394).

Kara Kulak masalında padişahın kızının can vermek üzere olması memleketteki herkesin karalar giyinmesine sebep olmuştur:

“ Geliyeler ki bütün millet garaları geymiş, herkes yaşlar dutıy. Padişahın gızı can veriy” (ERZM, 430).

Babasının zorla evlendirmek istediği Senem, babasına olan tepkisini siyahlar giyerek dile getirir. **Telli Senem** masalından aldığımız bölüm şöyledir:

“Gediylar gediylar, o Keşişin olduğu memlekete varıylar. Bahıy ki herkes siyah geyinmiş. Üsleri başları simsiyah. Deyiy: ‘Niye herkes siyah geyindi?’ Ordan bi denesi de deyiy ki: ‘Bi Telli Senem vardı. babası gelin ediy. Gız da gayıl olmy. Herkes siyah geyindi ki razı ola, yohsa olmy. Onun için geyündük” (ERZM, 516).

Arsız Kız masalında kırk gün tutulan yas, padişahın oğlu içindir. Masalda kırk gün yas tutma geleneğine bir de yas tutanların siyah elbiseler giyinmeleri eklenmiştir. Padişahın kayıp oğlu bulunur, fakat konuşmamaktadır. Bu da yas sebebidir:

“Ordaki cariyeler de hep gara geyinmişler başdan başa. Deyiy ki: ‘Niye gara geyindiniz?’ (...) deyiy. ‘Padişahın oğlu gayboldu. Gırh gündür onun yasını dutuyuh’ (...) Gedyi ki padişah da hep garaları geyinmiş, millet bütün sessüz sedasız oturuy. Cariyeler bütün gırh dene, yaslı; gara başörtüler örtmüşler. (...) Padişahın oğlunun dili lal oldu. Gırh gündür onun yasını dutuyuh” (ERZM, 562, 563).

Padişahın Oğlu adını taşıyan Erzincan masalında karalar giyinilerek yas tutulmasının sebebi şudur:

“Geliy ki, herkes garalar geyinmiş. (...) Deyiy ki: ‘Niye bele herkes garalar geyinmiş?’ Ordakinler de deyiyki: ‘Padişahımızın tek bir oğlu var hasda’” (ERZM, 603).

Topal Leylek masalında, çocuklarının öldüğünü zanneden aile yastadır:

“O evde bir de oda vardır. Oda siyahlara bürünmüş, penceresinde siyah perdeler asılıdır. Kimse o odaya yaklaşmaz. O odaya hiç el sürülmez” (ERM, 34).

Erzurum masallarından biri olan **Uçkur Terleten**'de kahraman, halkın karalar giymesinin sebebini sorar:

“Nine bu şehrin insanları niçin hep kara giyinmişler?” (ERM, 237).

Halkın karalar giymesinin sebebi, padişahının kızının delirip her gün bir kızı yemesidir.

Eyvah masalında matem alâmeti olan siyah rengin zıddı olarak kırmızının kullanıldığını görüyoruz. Çünkü yas kalkınca herkes kırmızı giyinir:

“Bakar ki, büyük bir konak. Herkes siyahlar giyinmiş, hizmetçiler, uşaklar tepeden tırnağa siyah. (...) Yeter artık yası kaldırıyorum, herkes allar giyinsin, karaları çıkarsın” (GM, 207, 209).

Ağlayan Nar ile Gülen Ayva masalında padişahın büyük kızının yasta olduğu belirtilir:

“Üçüncü odada da padişahın büyük kızı karaları giymiş, hem ağlıyor, hem de gergefişliyormuş” (GBM, 313).

Hayat Otu masalında memlekette yas olduğu, giyilen siyah kıyafetlerle değil, çekilen siyah bayraklarla belli edilir:

Büyüğü girdiği şehirde siyah bayraklar görür. Herkeste de yas var” (GBM. 431).

Kars'ta anlatılan **Oğru Memmed'in Nağlı** masalında geçen siyah renk ile ilgili bölüm şöyledir:

“Gırh gün gara geyinir yas tutur” (K.D.A.M, 449).

Karalar Giyen Adam adlı Taşeli masalında siyah rengin ağırlığı göze çarpar:

“ ‘Arkadaş ben böyle misafire rast gelmedim, neye gara geyiyorsun?’ Bu adam neye gara geydiğini söylememiş, o şehrin de bütün halgı gara geyermiş, on beş yaşından yokarısı bütün gara geyermiş, buna sebep ne diye soran herkes düşer bayılmış, bi türlü meseleyi anlayamamış, orada bi ev dutmuş ve orada galmaya başlamış padişah.

(...) ‘Sen huranın bütün siyah geydiğini anlamak isdiyorsun, bunu soracaksın, beni hayıltmadan, düşürmeden evvel vaktına hazır ol’

(...) O gasap da sşyah elbiseyi getirmiş çıkınca. Sonra çıkivermişler, siyah elbiseyi hükümdar geymiş, ordan gerisin geri memleketine cozulmuş getmiş” (TM. 421, 422).

Van'dan derlenen **Perilerin Esir Aldığı Oğlan ile Padişahın Kızı** masalında, oğlunu kaybeden ev halkı, pencerelerini siyah perdelerle kapatır:

“ (...) anami babami çoh özledim. Anam ağliya ağliya iki gözi kör olmuş; bütün evimizin pencerelerine gara perdeler çekmişler, bi kimseyi eve almiylar” (VM, 382).

Ölüm, hastalık, bilinmeyen bir sebepten dolayı ortadan kaybolma, insanları derinden etkileyen olaylardır. Bu üzücü olaylarla karşı karşıya kalan kişiler, üzüntülerini belli etmek için çeşitli yollara başvururlar. Başvurdukları yollar, acılarını dindirmeye ve sıkıntıda olduklarını duyurmaya yöneliktir. Bütün bunlar ölüm âdetlerinin doğmasını sağlamıştır. Ölüm ve yas âdetlerinde siyah renk ağırlıktadır. Masalarda da siyah rengin çoğunlukla ölüm, matem rengi olarak kullanıldığını görüyoruz. Evlerin pencerelerine çekilen siyah perdeler, şehirlere asılan siyah bayraklar, kadınların başlarına örttükleri siyah başörtüler, baştan ayağa giyilen simsiyah kıyafetler o yörede uğursuzluk, üzüntü, matem olduğunun göstergesidir.

Şamanizm'de siyah renk, olumsuzluğun karanlıklar dünyası olan yer altının ve yer altı dünyası hükümdarı Erlik'in rengidir. Bunların tamamı da kötülüğün, belânın, hastalığın geldiği yerler ve kişilerdir. Bundan dolayı insanlar yer altı dünyasının sahiplerinden çekinirler. Erlik'in dış görünüşünde, yaşadığı sarayın tanıtımında siyah renk hâkimdir. Erlik'in yer altının, hastalığın, ölümün, uğursuzluğun rengi olan ve

Şamanizm inancında çok kullanılan siyah. yine aynı kavramları sembolize edecek şekilde masallara yansımıştır.

5. 1. 11. 2. 2. Siyah Renkli Hayvanlar

Masal dünyasının vazgeçilmez kahramanlarından biri hayvanlardır. Kahramanı koruyan, ona yardımcı ve destek olan, çoğu kez konuşan, akıl veren hayvanlar masalın seyrini değiştirebilecek özellikler sahiplerdir. Bazı masalarda bu hayvanların renklerinin siyah olduğu görülür. Siyah renkli olan hayvanlar sıradan hayvanlar değil, türlü özelliklere sahip, olaylarda önemli rol oynayan hayvanlardır.

Siyah renkteki ilk hayvanla **Avcı Mehmet** masalında karşılaşırız:

“Dağda avlandığı başka bir gün kara bir yılanın güzel bir yılanı kovaladığını görür” (AKM, 383).

Tüylü masalındaki kara tavuğun masalda geçtiği yere bir göz atalım:

“Yanına bir kara tavuk bağla, eğer o tavuk zayıflasa, bu kızın da zayıflar, eğer o tavuk toplanırsa senin kızın da toplanır” (EM, 297).

Kahramanı yerin yedi kat altına götüren kara koç **Anka Kuşu** masalında yer alır:

“Yoh, eğer şaşurur da gara goça binersen seni yeddi gat yerin dibine geçürdür” (ERZM, 394).

Kars masallarından biri olan **Gara İneğin Nağlı**'nda inek, masalın önemli bir kısmını işgal eder:

“Garı goca bunnarın da bir ineği varıymış, Gara İneh” (KDAM, 451).

Nasip masalında bahar geçen hayvan siyah bir köpektir:

“Oturup beklerken, siyah bir köpek geçer” (MKM, 271).

Balık Bilmezse Hâlık Bilir masalında, yılan kahramanın karnındadır:

“Meğerime o gızın garnında bir evran gara yılan yatağı varmış” (TM, 365).

Dünya Güzeli isimli Taşeli masalında geçen kara kuzgun bize Yaratılış Destanı'nda, leşe konarak yapması gereken görevleri unutan kuzgun kuşunu hatırlatmaktadır:

“Daha ileride bir gara guzgun açlıktan yola bakıyor, dutmuş eti de ona vermiş, bir tüğ de o veriyor” (TM, 426).

Ağlayan Nar ile Gülen Ayva masalında siyah at ön plândadır:

“ ‘Pekey’ demiş atı çezmiş, siyah ata binmiş, başına toplandıklarında siyah at bunu aldığı gibi götürmüş, başka bir memlekete eletmiş” (TM, 449).

Pehlüloğlu masalının kahramanı, kara kedisini hiç yanından ayırmaz:

“Pehlüloğlu'nun bir gara kedisi varmış, heç yanından ayrılmaz, kediyi sevmeye başlıyor: ‘Ülen gara kedi, ben sana ne dedim, kalkacağına yere oturma dedim. Oturdun gara kedi. Arkadaş olduğunun ismini sor dedim, sormadın gara kedi’” (TM, 468).

Van masallarından biri olan **Siyah Tavuğun Yumurtası**'nda tavuk, olağanüstü özelliklere sahiptir:

“ ‘Sen siyah tavuğun yumurtasına rasgelesen.’ (...) Bahi bi siyah tavuh geldi yumurtlamağa. (...) ‘Birez başımı goyam, senin dizında yatım. Ama saçımında bi beyaz tüy vardır, heç ellemeyesen’” (VM, 249, 250, 252).

Mirza Mehmet ile Sımko masalında adı geçen hayvanlardan biri de kargadır:

“Gardaş benim gönlöm bu gara gargaların etini isdiyor. Onnarın başı zehirlidir” (VM, 490).

Hayvanların masalındaki fonksiyonlarını ve bu hayvanların Şamanizm ile olan ilişkilerini, benzerliklerini Masallarda Hayvanların Âlemi başlığı altında açıklamaya çalışmıştık. Burada sadece siyah renkli hayvanları örnek olarak verdik. Bu hayvanların, diğer hayvanlardan pek farklı tarafları yoktur. Bunlar da kimi zaman kahramanı koruyan, kimi zaman da ona yardımcı olan canlılardır.

5. 1. 11. 2. 3. Siyah At, Siyah Kamçı, Siyah Elbise

Bazı masalarda kahramanın ‘siyah at, siyah kamçı, siyah elbise’ üçlüsü ile meydanlara çıktıkları görülür. Siyah ata binen, siyah elbise giyen ve eline siyah kamçı olan kahraman, çıktığı alanda güç gösterisi yapar.

Cansız masalında bu motif şöyle geçer:

“Üçüncü gün siyah at, siyah elbise, siyah kamçı ile gider üçüncü kızı da alır, eve getirir” (AKM, 584).

Kara Köpek masalında köpek aslında yağız bir delikanlıdır, insan kılığına girer ve cirit sahasına:

“Üçüncü gün oluyor, kara köpek siyah bir elbise geyiyor, bir siyah ata biniyor, bir siyah kamçı da eline alıyor, giriyor meydana gene cirit oynuyor” (EM, 464).

Erzincan'da anlatılmakta olan **Gülmez Sultan** masalında kahraman karısına şunları:

“Siyah atımı çhart, siyah elbiselerimi getir. Ben harhalda böğün yaralanacam. (...) Nası ediylerse elinden elinden yaralıylar” (ERZM, 416).

Sır Saklamayan Padişah Kızı masalında siyah renk şu şekilde geçer:

“Kara ata binerim, kara urba giyerim aman aman demiyesin!” (GBM, 321).

Masal kahramanının siyah at, siyah kamçı ve siyah elbise ile bezenip ortaya çıkışının amacı yiğitliğini sergilemektedir. Dikkati çeken bir nokta da bu siyah ağırlıklı üçlemenin kahraman tarafından üçüncü gün kırmızı giyen kişi, kapanışı siyah renk renk ile yapar. Burada siyahın otorite ve gücün simgesi olarak kullanıldığını söyleyebiliriz.

5. 1. 11. 2. 4. Siyah Sular

Su kültü konusunda, suların üstlendiği fonksiyonları incelemiştik. Siyah sular, çirkinleştirici, karartıcı özelliğe sahiplerdir.

Gızıl İneh, Kral ile Kızı ve Fatoş ile Sarı İnek adlı üç masalda kahramanların siyah suda yıkanmaları salık verilmektedir. **Gızıl İneh**, masalında güzellik katan unsur olan siyah su, **Kral ile Kızı ve Fatoş ile Sarı İnek** masallarında çirkinleştiren bir maddedir.

Gızıl İneh masalı:

“Gedersen bi dene gara bulah çihacah onnan da gaş gözüne çeh”
(KDAM, 401).

Kral ile Kızı masalı:

“Çağlayandan yeşil, sarı, mavi su akacak. Beni sakın uyandırma. Siyah su akınca beni uyandıracaksın” (MKM, 205).

Fatoş ile Sarı İnek masalı:

“ ‘Dur gızım, sana bir yer diyim. Orada bi siyah su vardır; get o suya bat çih’
Gız gahi gidi nenenin dediği yere. Siyah suya bati, çih. Gız zaten çirkindir; siyah suya batıp çihdihdan sonra daha da çirkinneşi” (VM, 245).

Öksüz Kız masalı, siyah suyun çirkinleştirmesine verilecek güzel örneklerden biridir:

“Gadın ne derse garşılık...” (YÇM, 38).

Sıraladığımız örneklerde renk motifi ile su kültü bir arada bulunmaktadır. Hem su, hem de renk kahramanın fizikî şeklinin değişmesinde etkili olur. Ekseriyetle kötü niyetli, kıskanç kişiler siyah sulara sokulurlar ve çirkinleştirerek cezalandırırlar.

Şamanizm inancında kötülüğün, karanlığın, çirkinliğin rengi olarak kabul edilen siyah, suya da bu özelliklerini yansıtmıştır.

5. 1. 11. 2. 5. Siyah Bayrak Asma

Matem ifade eden, çirkinleştiren bazen da güç göstergesi olan siyah, bayraklara renk olmak suretiyle bazı masalarda haberleşme aracı olarak kullanılmıştır.

Padişahın Kızı adlı masalda, padişah ava gider ve doğacak çocuğunun cinsiyetini renkli bayraklar vasıtasıyla öğrenir:

“Ava meraklısı olan padişah ava giderken karısına şöyle der: ‘Eğer bu çocuk da kız olursa seni de kızını da öldürürüm. Ben ava gidiyorum. Eğer kız olursa kara bayrak, oğlan olursa al bayrak asın’” (AKM, 449).

Yedi Kardeşin Bacısı adlı masalda ava çıkan kardeşler annelerine şöyle der:

“Ava giderken demişler ki: ‘Kız kardeşimiz olursa al bayrak, oğlan olursa kara bayrak takın, biz karşı dağdan bayrağı görürüz’” (AKM, 511).

Çoban ile Bülbül masalının kahramanı, karısının iffetinden şüphe duyar. Burada da asılacak bayrakların rengi kahramanın karısına karşı tutunacağı tavrı belirlemeye yardımcı olur:

“Dönüşte kara bayrak var ise öldün, yok beyaz bayrak var ise seni affedeceğim, yaşayacak ve beraberliğimiz devam edecek” (MKM, 233).

Padişahın Kızı masalında eve siyah bayrak asma, evin hanımının kız çocuk doğurduğunun işaretidir. Padişah, kız çocuğu istememektedir. Kadın, kız doğursa kızıyla beraber öldürülecektir. İstenmeyen bir durumun siyah bayrakla bildirilmesi, bu rengin kabul görmeyen, gerçekleşmesi kötü sonuçlar doğuracak olan olayları anlatmakta kullanıldığını gösterir.

Padişahın Kızı adlı masalda görülen, kız çocuk doğduğu zaman siyah bayrak asılması, **Yedi Kardeşin Bacısı** masalında tamamen zıt şekilde kullanılmaktadır. **Yedi Kardeşin Bacısı** masalında kadın, erkek çocuk sahibi olursa kara bayrak asılması tavsiye edilir. Bu masalda da istenmeyen ve kara bayrak asılmasına sebebiyet veren erkek çocuktur. Masalarda bu şekilde cinsiyet ayrımı yapılması, anlatıcıyla ve anlatıcının bulunduğu sosyal çevre ile ilişkilidir.

Çoban ile Bülbül masalında, karı koca beraberliğinin devam etmesi eve siyah değil, beyaz bayrak asılmasına bağlıdır.

5. 11. 2. 6. Diğerleri

Başlıklar halinde incelediğimiz siyah renk örnekleri dışında da bu rengin varlığı söz konusudur. Aynı başlıklar altında ele alamayacağımız bu motifleri bir arada vermenin daha uygun olacağını düşündük.

Yazı Bozulmazmış masalı:

“ ‘Olmaz öyle şey. Ben hükümdarım. Benim kızım bir hükümdar oğluna yakıştır. Ayrıca oğlan kara tenli, kara donlu, böyle balmumu gibi bir kız o oğlana verilir mi’ diye kükrer” (AKM, 475).

Kara Üzüm masalı:

“Aman oğlum, evi süpürürken siyah üzüm bulursan sakın yeme. Ateşin söner bir daha da yakamazsın” (EM, 469).

Totok masalı:

“Kadın kalkıp selesini sepetini çırını çıkını toplar, kapıdan dışarı çıkar. Adam kalkıp kapısına kara bir kilit asarak çıkar gider” (ERM, 331).

Limon Kız masalı:

“Siyah kız ağacın başına çıkmış. (...) Siyah kız limon saçlarını taramak istemiş. (...) Siyah kız saçının arkasına tarağı vurunca kız olup” (GM, 178).

Çeko masalı:

“Dev karısı bunları karşılıyor. Yediyor, içiriyor, yatırıyor. Kendi kızlarının üzerine kara keçe, köyün kızlarının üzerine ağ keçe örtüyor” (GM, 267).

Mirza Mehmet ile Dünya Güzeli masalı:

“Bi zaman getdikden sora siyah devin, gara devin şehrine geliyorlar. Şehre bahiyorlar ki her teref siyah. Toprağı siyah, taşı siyah, suyu siyah” (VM, 451).

Yazı Bozulmazmış masalında, teninin rengi kara olan adama kız verilmek istenmediği görülür. Siyahın uğursuzluk getirdiği ve insanlar üzerinde olumsuz etki yarattığı düşüncesi, masala yansımıştır. **Kara Üzüm** masalında da siyah üzümün yenmesinin sakıncalı olduğu vurgulanmaktadır. **Totok** masalında kahraman, karısına kızar ve onu annesinin evime yollar. Kendisi de kapıya siyah bir kilit asarak evden ayrılır. Kavga, eşin evden atılması, belâ uğursuzluk ve aynı zamanda üzüntüdür. Adamın evinin kapısına siyah kilit asmasını buna bağlayabiliriz. Kapısına siyah kilit asılan ev, boşalmıştır, uğursuzdur, kavga edilmiş olan yerdir. **Limon Kız** masalında, limon kızı kuş haline getiren kızın kara olması tesadüfi olmasa gerektir. Kara kız, kötülük düşünür, art niyetlidir. **Mirza Mehmet ile Dünya Güzeli**’nde siyah devin mekânın da siyah olması ilgi çekicidir. Kötülük, ölüm ve korku saçan dev, kendisi gibi karanlık olan bir şehirde oturmaktadır.

Görüldüğü üzere, masalarda genellikle korkunun, hainliğin, yanlışlığın kısaca olumsuzluğun rengi olarak kullanılan siyah, kötülüğü, çirkinliği ve hatta cezayı çağırıştırır.

5. 1. 11. 3. Beyaz ve Siyah

Beyaz ve siyah birbirine zıt iki renktir. Bu iki zıt rengin çoğu zaman birlikte kullanıldığı ve birbirlerini tamamladığı görülür. Günlük hayatta da zıt unsurların bir arada bulunduğuna şahit oluruz. Güzel ve çirkin, iyi ve kötü, karanlık ve aydınlık hep bir arada, hayatın akışı içinde yan yana bulunur.

Masalarda siyah ve beyazın bir arada kullanıldığı pek çok örnek vardır. Siyah ve beyazın birlikte kullanıldığı masal örneklerini ayrı başlık altında vermek, çeşitli yönlerden birbirlerini tamamlayan bu iki zıt rengi beraber ele alıp incelemek, aralarındaki bağlantının daha iyi anlaşılmasına kolaylık sağlayacaktır.

Siyah ve beyaz renklerinin aynı yerde en fazla kullanıldıkları motif beyaz koç ve siyah koç yada beyaz koyun ve siyah koyun motifidir.

Herhangi bir sebeple yer altına düşen, yolunu kaybeden kahramanın karşısına biri beyaz diğeri siyah olan iki koç çıkar. Siyah koç, kahramanı yerin yedi kat altına götürürken, beyaz koç, yeryüzüne çıkarır. Bununla ilgili masallar şunlardır:

Gülü Koparan Dev masalı:

“Başına bir hal gelirse, bu yüzüğü parmağına tak. O zaman biri ak, biri kara iki tane koç gelir. Ak koça binersen yeryüzüne çıkarısın, kara koça binersen yedi kat yerin altına inersin” (AKM, 404).

Ayı Kulağı adlı Elazığ masalı:

“Eğer seni kuyunun dibinde bırakırlarsa, cuma günü buraya iki tane koç gelir. Beyazın üzerine atlarsan yeryüzüne çıkarısın, siyahın üstüne binersen yedi kat yerin dibine girersin” (EM, 334).

Elma Ağacı masalı:

“Önce ben çıkacağım, belki kardeşlerin kıskanır, sana iki tane tüy vereyim, ben çıktıktan sonra sen kuyunun dibinde kalırsan tüyleri birbirine sürtersin biri kara biri beyaz iki koç gelir, eğer beyaz koçun üzerine çıkarsan gökyüzüne çıkarısın, yok kara koçun üzerine binersen yedi kat yerin dibine inersin” (EM, 504).

Kars'tan derlenen Üş Gardeş masalı:

“Bunu yalarsan, Arab Lebbe, diyersin ve iki tene goş gelür, biri bayaz birisi siyah. Bayaz goçu binersen, tezden bayaz dünyaya çitharsın, aydınnuh dünyaya. Yoh

siyah goça hindisinde Allah gorusun, getdi de getdin, nerden çiharsın onu yaradan bilsin. (...) Bu davrandı ki, bayaz goça bine. bayaz goça binacah yerde siyah goça bindi. Goç buni aldı da diyar diyar götürdü. Az getdi, çoh getdi günnerin birinde bir garannuh bir dünyiya getdi” (KDAM, 377).

Elma Ağacı ve Dev masalı:

“ İki tane koç gelecek, siyaha binersen daha aşağı inersin. Beyaza binersen, yukarı çıkarsın’ demiş ve yukarı çıkmış” (MKM, 220).

Zümrüdüanka Kuşu masalı:

“Sen burada galdın insanoğlu, burdan ileri doğru get, bir bunar var. Öğlenin ısıcağında bunarın başına iki goyun gelir. Bunların biri beyaz, biri gara. Beyaz goyunun üsdüne düşebilirsen dünyanın yüzüne çıkarsın. Gara goyunun üsdüne düşebilirsen yerin dibine iner gedersin. Dikkat et, gara goyunun üsdüne düşmemeye çalış. (...) Oğlan, gızın tarif erriği yere getmiş, orda bunarı bulmuş. Öyleyin ısıcağında bakmış ki iki goç gelmiş inadına inat. Goyunun biri siyah, biri beyaz. Hele beyaz goyunun üsdüne atlayayım deyi bir atılmış, doğru siyah goçun üsdüne düşmüş” (TM, 294).

Çukurova’ dan derlenen Zümrüdü Anka masalı:

“Öyleyse beni bırakmıyorsan, sana şu kılları vereyim. Şu altın siniyi de verim. Başın dara gelirse, bu kılları birbirine sür, iki tene goyun çıkar. Bunnardan biri ak, biri gara. Gara goyuna binersen, yerin dibine inersin, ak goyuna binersen, yerin yüzüne çıkarsın” (YÇM, 54).

Türlü sebepler dolayısıyla yer altına giden ve çıkış yolu bulamayan kahraman orada kendisine yardım edecek birilerini bulur. Kahramana yardım eden kişiler belli saatlerde, ona siyah ve beyaz renkte iki koç geldiğini, beyaz koçun sırtına binerse yeryüzüne çıkabileceğini, siyah koçun sırtına bindiği zaman da yerin yedi kat altına gideceğini söylerler. Kahraman, kendisine söylenenler doğrultusunda koçları bekler, ancak her seferinde beyaz koçun sırtına bineceği yerde yanlışlıkla siyah koçun sırtına biner. Siyah koç onu yer altının derinliklerine götürür. Başından zor ve karışık işler geçen kahraman, bir yolunu bularak tekrar yeryüzüne çıkar.

Beyaz koçun kahramanı yeryüzüne, siyah koçun yerin yedi kat altına indirilmesi Şamanizm inancı ile bağlantılıdır. Siyah renk, yer altının, karanlık dünyanın ve Erlik’in rengidir. Kahramanı yedi kat yerin altına götüren koçun renginin siyah olması bu bakımdan manidardır. Beyaz ise, güzelliğin, iyiliğin, ışığın, Ülgen’in rengidir.

Kahramanı selâmete ulaştırarak, ışıklı dünyaya çıkaracak koçun da beyaz olması dikkat çekicidir. O halde siyah koç, kahramanı alarak Erlik'in dünyasına hapseden kötü ruh; beyaz koç ise kahramanı sıkıntıdan ve içinde bulunduğu zor durumdan kurtararak rahatlatan Ülgen'in emrindeki iyi ruh olma özelliğini kazanabilecektir.

Dünya Güzeli masalında siyah ve beyaz incirlerin kahramanda meydana getirdiği değişiklikler anlatılmıştır:

“Karnı iyice acıkıp beyaz bir incir yiyince kafasında boynuzlar uzamaya başlar. Siyah incirden yiyince boynuzlar kaybolur” (AKM, 536).

Erzincan masalı olan **İyilik Et de Suya At Balık Bilmezse Hâlik Bilir** masalında da siyah ve beyaz meyvelerden söz edilir:

“Biraz öteye beriye bakar ve birçok siyah meyve görür. Onlardan iki tane yer. İki tane boynuzunun çıktığını görür. Boynuzlarıyla bir müddet gezer biraz daha ileriye gider ki, birçok beyaz meyveler var. Onlardan da iki tane yer, bakar ki, boynuzları düştü. Siyah ve beyaz meyvelerden toplayıp yola düşer” (ERM, 209).

Kuş Başı adlı masalda siyah ve beyaz üzümlerin sihirli olduğuna örnek teşkil eder:

“Peki, şu üzümleri al. Kara üzümleri yiyenlerin kafalarında hep boynuz çıkacak, ak üzümleri yiyince de eski şekillerine dönerler” (GBM, 389).

Örnek olarak verdiğimiz son üç masalda zıt renkli meyvelerin farklı fonksiyonlara sahip olduğunu görüyoruz. **Dünya Güzeli** masalında beyaz incir yiyen kahramanın kafasında boynuzlar çıkar. Çıkan bu boynuzlar siyah incir yenildiği takdirde ortadan kaybolur. **Kuş Başı** masalında **Dünya Güzeli** masalındaki durumun tam tersi söz konusudur. Kahramanın kafasında boynuz çıkmasına sebep olan üzümün rengi siyahken, boynuzların düşmesini sağlayan üzümlerin rengi beyazdır. **İyilik Et de Suya At Balık Bilmezse Hâlik Bilir** masalında, siyah ve beyaz meyvelerin fonksiyonu **Kuş Başı** masalındaki üzümlerin fonksiyonuyla aynıdır.

Meyvelerin renkleri ve fonksiyonları arasında bir bağlantı kurabiliriz. İki masalda siyah meyve, kahramanın kafasında boynuz çıkmasına sebep olur. Kafasında boynuz olan kahraman çirkin bir görüntüye sahip olur. Dolayısıyla siyah renkli meyve olumsuzluk ifade eder. Boynuzları düşüren, kişiyi eski haline kavuşturan meyve de beyazdır. Beyazın, güzellik, sadelik, saflık, temizlik gibi kavramları çağrıştırdığını daha önce söylemiştik. Siyah meyvelerin meydana getirdiği olumsuzluğun izlerini beyaz

meyveler siler. Sadece **Dünya Güzeli** masalında durum farklıdır ve olumsuzluğa sebep olan beyaz meyvedir.

Bu masal örneklerinde de siyahın uğursuz, beyazın uğurlu renkler olduğu göze çarpmaktadır.

Kayaoğlan ve **Ateşkâr Oğlan** masallarında ak sakallı bir ihtiyarın sardığı siyah ve beyaz iplikler dikkati çeker:

“Yolda bir dedeye rastlar. Dede de siyah iplikleri sararken gece, beyaz iplikler sararken gündüz olurmuş” (AKM, 467).

Ateşkâr Oğlan masalı:

“Orada bir ihtiyar adam yolun orta yerine oturmuş, bir beyaz ip sarıyormuş, yanında bir de siyah ip varmış. Bu sormuş: ‘Amca, bu beyaz ipi neden sarıyorsun?’ ‘Evlâdım, geceler uzun, hastalar var. Bu beyaz ipi sarıyorum ki geceler kısa olsun, hastalar şifa bulsun’ ‘Ya bu siyah ip ne olacak?’” (EM, 300-301).

Beyaz iplik gündüzü ve aydınlığı; siyah iplik ise geceyi ve karanlığı temsil eder. Beyaz ipliğin sarılması gündüzlerin uzamasına gecelerin kısalmasına sebep olurken siyah ipliğin yumak halinde uzaklara atılması gecelerin uzamasını sağlar. Burada da karanlığı ve aydınlığı iki zıt renk sembolize eder. Işıklı dünyanın rengi olan beyazın gündüzü temsil etmesi, karanlıklar ve kötülükler dünyasının rengi olan siyahın geceyi temsil etmesi, renklerin kazandıkları anlamları bir kez daha gözler önüne sermesi bakımından önemlidir.

Beyaz güvercin ile siyah güvercinin bir arada bulunduğu masallar **Yiğit Çoban** masalı ile **Akıllı Çoban ile Padişah** masalıdır:

Yiğit Çoban masalında güvercinler kendi aralarında konuşmaktadırlar:

“Birgün koyunları bir ağaç gölgesine yatırıp kendisi de başka bir ağaç gölgesinde kaval çalarken, biri ak biri kara iki güvercin oturduğu ağacın dalına konarak konuşmaya başlarlar” (AKM, 492).

Akıllı Çoban ile Padişah masalında ise devin canı, beyaz ve siyah güvercinlerdedir:

“En büyük iki canım Kafdağındaki ejderhanın karnı içinde bulunan ak güvercin ile kara güvercindir” (AKM, 558).

Dipsiz Kuyu masalında, kahramanı yer altına indirecek ya da yeryüzüne çıkaracak olan koçların yerini atlar almıştır:

“Ak sakallı ihtiyar çocuğu acıyarak yardım eder. Sakalından iki kıl kopararak çocuğa verir ve şöyle der: ‘Bunları birbirine sürttüğün zaman biri kara biri ak iki at gelir. Ak ata hinersen yeryüzüne, kara ata hinersen yedi kat yerin altına gidersin’” (AKM, 398).

Kara Kantoz masalında, beyaz bulut yardımcı hayvan olan atın hayatının devam ettiğinin, siyah bulut öldüğünün habercisidir:

“Bah şimdi hen bu gölün dibine dalacam. Sen burda oturup beklersen. Gögün yüzünde bi çüt bulut çıthar, biri gara biri beyaz. Birbiriynen boğuşurlar, vuruşurlar. Eger gara bulut beyaz bulutu alt ederde benden umudıyı kes. Sen başıyı çaresine bah. Yoh, beyaz bulut gara bulutu alt ederse o zaman umudıyı kesme. Bülki ben geliyem” (ERZM, 404).

Zıt renkli iki devin **Deli Ehmed** masalında bir arada olduğu görülür:

“Gedir bahır ki, üç devdi. Göy dev, ağ dev, gara dev” (KDAM, 396).

Mirza Mehmet ile Dünya Güzeli masalında da siyah ile beyaz devler beraberdür:

“Üç günlük yola üzerinde üç dev var: Ak dev, sari dev, siyah dev” (VM, 450).

Çoban ile Bülbül masalında siyah ile beyazın oluşturduğu kombinasyon dikkat çekicidir:

“Bir akşam üzeri yemek sonunda beyaz bir tabak içinde siyah üzüm ikram edilmiş” (MKM, 233).

Hacı Sait’in Kızı adlı Van masalında, iki kardeş siyah ve beyaz aşıklar için kavga ederler. Onların bu kavgası o güne kadar hiç konuşmayan annelerinin tekrar konuşmaya başlamasına vesile olur:

“sen iki tene aşoh al götür. Biri beyaz, biri de siyah olson. Çocohların eline ver, sen de dur gapının arhasında. Bahım o zaman gonoşi, yohsa gonoşmiyi” (VM, 306).

Masallarda siyah ve beyaz renklerin bir arada bulunduğu yerlerde, mutlak suretle birbirine zıt iki kavram veya durum söz konusudur. Beyaz at aydınlık dünyayı, siyah at karanlık dünyayı, beyaz bulut hayatı, siyah bulut ölümü, siyah üzüm namusu lekelemeyi sembolize eder. Yani bu iki zıt renk, birbirlerine zıt kavramları ihtiva eder. İki zıt kavramın bir arada bulunması, anlatılanları daha çekici kılar ve daha etkili hale getirir. Her durumda siyah olumsuzluğun, beyaz aydınlığın ve doğruluğun rengi olarak karşımıza çıkar.

5. 1. 11. 4. Kırmızı (Al)

Kırmızı, dinamizmi, enerjiyi, sıcaklığı ve gücü temsil eden bir renktir. Hareketli bir hayatı, macera yaşamayı, enerjik olmayı seven insanların kırmızı rengi tercih ettikleri görülür.

Masallarda bazen ‘al’ bazen de ‘kırmızı’ tabirleriyle ifade edilen bu renk sevginin ve bağlılığın rengidir.

Kırmızıyı ilk olarak **Hibâri** adını taşıyan Afyonkarahisar masalında görüyoruz:

“Anam al odalara aldı mı yâri?” (AKM, 444).

Padişahın Kızı masalında ava giden padişah, hamile olan karısının erkek çocuk doğurması halinde ve kırmızı bayrak asmalarını söyler. O halde bu masalda kırmızı, müjdenin rengidir:

“Av meraklısı olan padişah ava giderken karısına şöyle der: ‘Eğer bu çocuk da kız olursa seni de kızını da öldürürüm. Ben ava gidiyorum. Eğer kız olursa kara bayrak, oğlan olursa al bayrak asın’” (AKM, 449).

Aynı yöreden derlenen **Yedi Kardeşin Bacısı** masalında da kırmızı bayrak, doğan bebeğin kız olduğunun müjdecisidir:

“Ava giderken demişler ki: ‘Kız kardeşimiz olursa al bayrak, oğlan olursa kara bayrak takın, biz karşı dağdan bayrağı görürüz’” (AKM, 511).

Kara Köpek, Gülmez Sultan ve Sır Saklamayan Padişah Kızı masallarında, kahraman al elbise giyer, al ata biner, eline de kırmızı kamçı alır. Bu masallarda kırmızı, kuvvetin, hareketliliğin ve gözü pekliğin sembolü olarak kullanılmıştır.

Kara Köpek masalı:

“Kara köpek bu sefer kırmızı kamçı alıyor, kırmızı elbise giyip kırmızı ata biniyor, cirit oynuyor, herkes hayret ediyor” (EM, 464).

Gülmez Sultan masalı:

“Al atını çıhardıy, al elbise geyiniy gidiy. Harb ediyler. (...) Giriş harbe vurduğunu öldürüy” (ERZM, 416).

Sır Saklamayan Padişah Kızı masalı:

“Ben al at binerim, al urba giyerim aman aman demiyessin!” (GBM, 320).

Gül Sinan’a Ne Yaptı, Sinan Gül’e Siyaset adını taşıyan Elazığ masalında, babanın çocuklarına bıraktığı mirasta kırmızı renkli nesnelere varlığı gözden kaçmaz:

“Benim kırmızı çadırım büyük oğluma, kırmızı atım ortanca oğluma, sarayım da küçük oğluma” (EM, 521).

Ağaç kültü ile kırmızı rengin bir araya gelerek **Yılan Bey** masalının kahramanına kolaylık sağladığı görülür:

“Bu çubuklardan biri kırmızı, diğeri yeşildir. (...) Yılan başını uzatır uzatmaz kız kırmızı çubukla onun başına vurur. Yılan hemen kalbura düşer” (ERM, 14).

Ahmedi Dürre masalında kahraman baştan ayağa kırmızıyla donatılır:

“Ben sana şimdi kırmızılarını giydiririm. Her ne varsa hepsi kırmızı” (ERM, 288).

Gazi Antep masallarından **Eyvah**'ta kırmızı renk, yasin sona erdiğinin işaretidir:

“Yeter artık yası kaldırıyorum, herkes allar giyinsin, karaları çıkarsın” (GM, 209).

Ağlayan Nar ile Gülen Ayva masalında, padişahın üç kızının üç renkle ilişkilendirildiği görülür. Büyük kızın rengi siyah, ortanca kızın rengi beyaz, küçük kızın rengi ise kırmızıdır:

“Bir kapının anahtar deliğinden bakar ki bir kız hem gergef işliyor hem ağlıyor. Elbiseleri de hep allı” (GBM, 313).

Gızıl İneh adıyla anlatılan Kars masalında, kırmızı renkli su, yanakları kızartarak güzelleştiren bir özelliğe sahiptir:

“Bir dene de gırmızı bulah çihacah, onnan da götü yanahlarına vur” (KDAM, 401).

Kral ile Kızı masalında da kırmızı renkli bir sudan bahsedilir:

“Bak kızım buradan kırmızı, yeşil, mavi, siyah su akacak” (MKM, 203).

İhtiyar Balıkçı masalında, balıkçının ağına takılan kırmızı balık, masal boyunca yaptığı yardımlarla kahramanı rahata erdirir:

“İhtiyar balıkçı düşünceli olarak son kez ağı çekerken, ağında bir tane balık gördü” (MKM, 217).

Cuma Keçisi masalında da kırmızı şu ifadelerde geçer:

“Üzüne de bi gırmızı şal örtdi” (VM, 389).

Padişahın Kızı masalında hüznün rengi olan kırmızı, **Yedi Kardeşin Bacısı** adlı masalda sevincin rengidir. Kahramanın kırmızılara bürünüp, kırmızı ata bindiği masalarda güç temsili vardır. **Yılan Bey** masalındaki kırmızı değnek, kahramanın hayatını kurtarıcı bir özelliğe sahiptir. **Eyvah** masalında, matem sona ermesi, herkesin siyah elbiseleri çıkararak kırmızı elbiseler giymesiyle mümkün olur ki, bu durumun kırmızı rengin üzüntüyü dağıttığını, sevinci temsil ettiğini gösterir. **Ağlayan Nar ile Gülen Ayva** masalında, padişahın küçük kızı allar içerisinde. Masalarda, ailenin

küçük oğlunun veya küçük kızının, diğer kardeşlerinden daha akıllı, zeki ve kurnaz oldukları görülür. Küçük çocukların bazı masalarda kırmızı renkli elbiseler giymeleri, kırmızının akıl, zekâ ve başarı rengi olduğuna da bir işarettir.

Kırmızı, Şamanizm'de kutsak kabul edilen ateşin ve ateşin ruhunun rengidir. Yakıcılık, sıcaklık, hareket ve devamlılık özelliklerine sahip olan ateş, bu özellikleri kırmızı renge de yansımıştır. Şamanizm'de kırmızının ifade ettiği anlamlar ile masalarda geçen kırmızı rengin ifade ettiği anlamlar büyük oranda aynıdır.

5. 1. 12. Masal Dünyasının Formülistik Sayıları

Masal metinlerinde birtakım sayıların çok kullanıldığı görülmektedir. Genellikle zamanı ve ya herhangi bir şeyin adedini belirtmek için kullanılan sayılardan, masalardaki olayların anlatımında bolca istifade edilir.

Masallarda en çok kullanılan sayılar 3, 7, 9 ve 40 sayılarıdır. Anadolu masallarında izlerini aradığımız Şamanizm inancında da 3, 7, 9 ve 40 sayılarının önemli yer tuttuğunu görüyoruz.

Masallarda geçen 3, 7, 9 v3 40 sayılarının tamamını fişlememize rağmen, bu sayılardan sadece Şamanizm'e uygun olanları alacağız. Masallarda geçen 3, 7, 9 ve 40 sayılarının tamamını almak, bizi hem tez konumuzdan uzaklaştıracak hem de tezimizin hacmini genişletecektir. Dolayısıyla bu sayılardan yalnızca Şamanizm'deki şekliyle geçenleri vermenin daha uygun olacağını düşünüyoruz.

5. 1. 12. 1. Üç (3) Sayısı

Üç oğul, üç kız, üç yol ağzı, üç günlük mesafe, üç peri kızı , üç dev... Masallar, üç sayısının belki de en çok zikredildiği halk anlatılarından. Hemen hemen her masal metninde üç sayısına rastlanır. Şamanizm'de de üçün önemli olduğunu, hatta bu önemin Şamanizm'de kâinatın üç kattan oluştuğu düşüncesinden kaynaklandığını daha önceki bölümlerimizde belirtmiştik.

Masallarda geçen üç sayılarından Şamanizm ile ilgili olanı 'Gökten üç elma düştü...' formelindeki üç sayısıdır. Gökten düşen elmanın sayısının üç olması, Şamanizm'de gökyüzüne verilen önem ile alâkalıdır. Bu formeli, gökyüzü konusuna açıklık getirirken vermiştik. Burada da birkaç örnek verecek, formelin aynen geçtiği masalların numaralarını belirtmekle yetineceğiz.

Keçelce masalı:

"Gökden üç alma düştü" (ERZM, 553).

Beybörekek masalı:

"Gökten üç elma düştü biri bu masalı düzüp koşana, biri dinleyenlere bir de bana" (ERM, 74).

İnsan Yiyen Kız masalı:

"Gökten düştü üç elma, birisi bana, birisi masalı söyleyene, birisi de anlatana" (GBM, 362).

Afyonkarahisar masalları: **Miski Bahar-416, Pamuk Ana ile Çocukları-419, Yazı Bozulmazmış-483, Arslan Ali-497, Keloğlan ile Dev-506, Çocuk İsteyen Kadın-531, Beyoğlu ile Akıllı Kız-594, Çiftçinin Kızı-597, Fatmacık ile Üvey Annesi-640, Ese ile Köse-671.**

Erzincan masalları: **Kırmızı Yanaklı Kız-367, Akıllı Kız-592, Sılık-601.**

Erzurum masalları: **Muradına Nail Olmayan Dilber-181.**

Gazi Antep masalları: **İdarem Cengiz Kızı-327.**

Gümüşhane ve Bayburt masalları: **Şemşirak Taşları-412, Cinpulat-421, Tuz Kadar Sevgi-478, Rus Kralını Çalan Hırsız-524.**

Kuzeydoğu Anadolu masalları: **Eğri Gardaşnan Düz Gardaş-426.**

Van masalları: **Sarı İnek-248, Siyah Tavuğun Yumurtası-255, Canpolat-299, Padişahın Oğlu Mirza Mehmet-388, Sihirli Yüzük-476, İbrahim'in Üç Köpeği-484.**

Şamanizm'de gökyüzü iyiliklerin, ihsan ve lütufların, bereketin kaynağıdır. İnsanlar merhameti, bolluğu ve rahatlığı hep gökyüzünden yani gökyüzünde bulunduğu tahayyül edilen tanrıdan beklerler. Bu sebeple gök menşeli olan her şey insanlar için değerlidir. Masal anlatıcısının, masalın sonunda gökten düşürdüğü elmalar ve bu elmaların sayısının üç olması dikkate değerdir. Gökyüzünden düşen elma sayısının üç olması, Şamanizm'de üç sayısının taşıdığı değere bağlanabilir.

5. 1. 12. 2. Yedi (7) Sayısı

Masalların formülistik sayılarından biri de yedidir. Masallarda anlatılan olayların akışı içinde yedi sayısının varlığı gözden kaçmamaktadır. Kahramanların yedi gün yedi gece düğün yaptıkları, yedi dağın arkasında aranan devler ve ejderhalar, yedi yıl beklenen sevgililer ve daha niceleri masallarda yaşanan maceraları süsleyen motiflerdir.

Masallardan, Şamanizm ile ilgili olabileceğini düşündüğümüz yedi sayısının geçtiği ifadeler, yerin yedi kat altı, yedi oğla sahip olma, yedi kardeş ve yedi başlı devdir.

Şamanizm`de yer altı dünyasının yedi kattan ibaret olduğu düşünülür. Şamanizm`de yer alan bu inancın yansıdığı masallar şunlardır:

Dipsiz Kuyu masalı:

“Ak ata binersen yeryüzüne, kara ata binersen yedi kat yerin altına gidersin” (AKM, 398).

Gülü Koparan Dev masalı:

“Ak koça binersen yeryüzüne çıkarsın, kara koça binersen yedi kat yerin altına inersin” (AKM, 404).

Dağ Adamı adlı masal:

“Padişahın sorularına da aynı cevapları verince yedi kat zindanın altında zindana atılır” (AKM, 406).

Kırk Oğlanla Kırk Kız masalı:

“Padişah da kızının ejderha tarafından kaçırılacağını duymuş, bu yüzden kızını yedi kat yerin altında sırça sarayda saklıyormuş” (AKM, 578).

Ayı Kulağı masalı:

“Eğer seni kuyunun dibinde bırakırlarsa, Cuma günü buraya iki tane koç gelir. Beyazın üzerine atlarsan yeryüzüne çıkarsın, siyahın üstüne binersen yedi kat yerin dibine girersin. (...) Ayı Kulağı beyaza bineyim derken siyaha biniyor, yedi kat yerin dibine iniyor” (EM, 334).

Elma Ağacı masalı:

“(…) yok kara koçun üzerine binersen yedi kat yerin dibine inersin” (EM, 504).

Deli Ehmed masalı:

“Birbirlerine vuranda ele vurullar ki, yeddi gat yerin dibine keçir” (KDAM, 396).

Zümrüdüanka Kuşu masalı:

“Gara goç bunu almış, yerin yedi kat zemmine almış getmiş” (TM, 294).

Aslan Ali masalı:

“Benim ağamın evindeki gızı olsa da bir gadah şarap verseydi, elinden içeydim, seni çakinca yedi gat yerin dibine indirirdim” (TM, 318).

Hoca masalı:

“(…) gız yedi gat yerin dibine geçmiş. Yedi gat yerin dibine inmiş, gız bayılmış” (YÇM, 83).

Masal kahramanları yerin yedi kat altına yanlışlıkla ve aceleyle bindikleri siyah renkli bir koç, koyun veya atın sırtında inerler. Yer altında gizli bir dünya ile karşılaşan kahraman, yerin yedi kat altına indiği zaman, olağanüstü yaratıklar ve engellerle dolu aşılması zor yollarla karşılaşır. Yerin yedi kat derinliklerine uzanan kahraman, belli bir süre yeryüzünden kopar ve bulunduğu ortama uyum sağlamaya çalışır. Ancak uyum ve alışma safhasında tekrar yeryüzüne dönmenin yollarını aramaktan da geri durmaz. En sonunda yedi kat derin olan yerin altını geride bırakarak, Zümrüdüanka kuşunun veya beyaz koçun sırtında ışıklı dünyaya dönüş yapar. Masalarda geçen ‘yerin yedi kat altı’ tabirinin çok büyük bir ihtimalle Şamanizm inancından kalma olduğu söylenebilir.

Yedi sayısının Şamanizm unsuruna dair vereceğimiz ikinci örnek, yedi kardeş olma ile ilgilidir. Önce konu ile ilgili masal örneklerini sıralayacak, sonra bu örnekler ile Şamanizm inancı arasında ilgi kurma gayreti içine gireceğiz.

Kayaoğlan masalı:

“Yedi kardeş, yedi kız kardeş aramak için diyar diyar dolaşırlar” (AKM, 465).

Yedi Kardeşin Bacısı masalı:

“Bu yedi kardeş de uzak dağlara ava giderlermiş” (AKM, 511).

Kül Eşek masalı:

“Sen neden beşik danaya yemin ediyorsun? Senin yedi kardeşin var” (EM, 338).

Şah İsmail masalı:

“Ey yiğidim, sen burada durma, benim yedi tane kardeşim var, gelirlerse hem seni öldürürler hem beni. Kalk nereden geldiysen oraya git” (EM, 342).

Kotan masalı:

“Ne varmış, ne yokmuş, vakti zamanında yedi kardeş varmış. Bu yedi kardeş fakirmiş” (EM, 358).

Ayşecik masalı:

“Onnar da yeddi gardaşımlar” (ERZM, 468).

Telli Senem masalı:

“Düşman öğüne yollamuşam yeddi gardaşı” (ERZM, 515).

Sılık masalı:

“Bunnar yeddi gardaş, bi de analarıymış. (...) ‘Biz yeddi gardaş padişahın kızını almah için yeddi senedür cenk ediwük olmıy’” (ERZM, 594, 596).

Kara Hırsız masalı:

“Bunun yedi tane kardaşı varmış” (GM, 394).

Devleri Korkutan Bilâl Ağa masalı:

“Biz yedi kardeşlik birimiz öldü; kaldık altı kardeş” (GBM, 374).

Üç Bacılar masalı:

“O menin yeddi gardaşımı öldürüfdü” (KDAM, 432).

Aslan Ali masalı:

“Aman insanoğlu, benim yedi gardeşim var şurda ilerde, yedi devlen savaş yapıyorlar. şimdi onlar gelirlerse, beni öldürürler” (TM, 317).

Yedi Kardeşli Yedi Dev masalı:

“Ben Türkiye padişahının oğluyum, biz yedi dene gardaşız, yedi dene kız bulup evleneceğiz” (TM, 355).

Fatma ile Yedi Kardeşi masalı:

“Bir varmış, bir yohmiş. Zamanın birinde Fatma adında bi kız varmış. Bu Fatma'nın da dağda avlanan yedi tene gardeşi varmış” (VM, 517).

Masallardaki yedi kardeş, çoğu zaman birlikte hareket eden, devlere karşı mücadele veren, birbirine bağlı kişiler olarak anlatılmıştır. Evlenecekleri kızları beraber arayan, devleri öldürmeye çalışan bu yedi kardeşin genellikle bir tane de kız kardeşleri vardır. ‘Yedi kardeş’ motifini Şamanizm unsuru olarak almamızın sebebi, Ülgen’in kendisiyle birlikte yedi kardeşinin olmasıdır. Ülgen ve altı kardeşi, çok büyük bir tufanı önceden bilirler. Bu tufana karşı birlikte hareket ederler, hazırlık yaparlar. Masalarda geçen kardeşlerin sayısının yedi olması ve bu kardeşlerin olaylar karşısında birlikte hareket etmeleri, Ülgen’in kardeşlerinin özellikleriyle paraleldir.

Masal kahramanlarının bazılarının yedi oğlu vardır. Yedi oğla sahip olma, Erlik ve Ülgen’in yedi oğlu olduğuna dair inancı hatırlatmaktadır.

Kayaoğlan masalı:

“Bir karı koca varmış. Bunların yedi tane oğlundan sonra bir de kızları olmuş” (AKM, 465).

Yedi Kardeşin Bacısı masalı:

“Zamanın birinde bir köyde bir karı koca varmış. Bunların da yedi tane oğulları varmış” (AKM, 511).

Yedi Kızlar masalı:

“Zamanın birinde bir köyde yedi kızlı bir adamla yedi oğlanlı bir adam varmış” (AKM, 677).

Yedi Kancık Babası masalı:

“Birinin yedi tane kızı varmış, birinin de yedi tane oğlu varmış” (ERM, 308).

Yedi Kız Babası masalı:

“İki kardeş varmış, birinin yedi tane oğlu varmış, öbürünün de yedi tane kızı varmış” (GM, 439).

Mirza Mehmet ile Sımko masalı:

“Bunun yedi tane oğlu varmış” (VM, 491).

Yukarıda örnek olarak verdiğimiz bazı masalarda yedi oğlu ve yedi kızı olan kahramanlara rastlanmaktadır. Aslında masalarda kahramanın çocuk sayısı genellikle üçtür. Kişinin ya üç kızı ya da üç oğlu vardır. Bunlardan en zeki, en akıllı olanı da üçüncü kardeştir. Aynı durum yedince kardeş için de söz konusudur. Toplam yedi masalda geçen yedi oğla sahip olma, Erlik ile Ülgen’in oğullarının sayısının yedi olduğunu anımsatmakta ve dolayısıyla yedinin bu şekilde kullanımı bizi bunun Şamanizm etkisi olduğu sonucuna götürecektir.

Masalarda yedi sayısının geçtiği ve Şamanizm’in etkisini hissettiğimiz bir diğer motif, ‘yedi başlı dev’ motifidir. Dev, masalların olmazsa olmaz varlıklarından biridir. Kötülük sembolleri içinde değerlendirdiğimiz devler, olağanüstü niteliklere ve güce sahiplerdir. Bazen yedi bazen de kırk tane başlı devler, kahramanın azılı düşmanıdır. Yedi başlı dev motifinin yer aldığı masallar da şunlardır:

Elma Ağacı masalı:

“Bakıyor karşıdan yedi başlı ejderha geliyor, nefes alıp verirken ağzından ateşler püskürüyor” (EM, 502).

Ahmet Turan Mehmet Turan masalı:

“İçinde yedi başlı bir dev, içeri girer” (ERM, 222).

Hayat Otu masalı:

“Şu gördüğün dağda yedi başlı bir dev” (GBM, 431).

Aslan Mehmet masalı:

“İşte şöyle mi böyle mi, yedi başlı dev var filan yerde garpuzu var, sarayı var” (TM, 235).

Balık Bilmezse Hâlık Bilir masalı:

“Guyunun ağzında daşdan gapak varmış, yetmiş gişi galdırır, gapadır açarmış. Şimdi oğlanın arkadaşı uyurken o daşın arkasından vir dev çıkıyor. Oğlan yedi başlı devin boğazına gılcı vuruyor, gılcı vurunca devin gafası dışarda galıyor” (TM, 365).

Hırızmalı Güzel masalı:

“Bir Hırızmalı Güzel deye bir kız varmış. Bu padişah bu gıza yanmış. O gızın da yedi tene devî var. Devîn hîrî de yedi başlıymış, hîrîsî da topal devmiş.

*Uzak yoldan geldim yorulmuşum,
Yorulmuş da burda galmışım.
Serimi sevdama sarmışsın,
Uyan yiğîdim şimdi gelir yedi başlı devlerim.*

*Aç gapıyı görpe gadın,
Akıdırım düşman ganın,
Yedi başlı devlerin gelsin,
Gelsin de dövüşelim.
Gel yiğîdim etme inat
Gurtaramaz seni girat,
Hıdır Ellez olsun senden yana imdat,
Gelsin yedi başlı devlerim.*

Yedi başlı devler gelir, sen gılcı bir vurdun muydu, yiğît isen bir daha vur der, sen, anam beni bir kere doğurdu dersen o ölür, bir daa sen cevap verirsen seni öldürür. (...) Yedi başlı devîn boynunu kesmiş” (TM, 384, 385).

Korkak Ahmet masalı:

“Bu. yedi gafalı gastr devmiş” (YÇM, 147).

Yedi başlı devler, masal devlerinin en tehlikeli olanlarıdır. Yedi tane canı olan, kolay kolay ölmeyen ve canı genellikle bedeninin dışında bir yerde saklı olan yedi başlı devler, masalın sonunda kahraman tarafından öldürülürler.

Şamanistler, Ay ve Güneş tutulmasını, Ay ile Güneş’in kötü ruhlar ve canavarlar tarafından esir alınmasına bağlarlar. Ay’ı veya Güneş’i tutan kötü ruhlardan birinin de yedi başlı dev olduğunu söylerler. Şamanizm’de kötü işlere hizmet eden ve halkı korkutarak sıkıntıya düşüren yedi başlı devîn, masallarda da aynı görevi üstlendiği, kahramanlara zarar vermeye çalıştığı görülmektedir. Hem devîn yedi başlı olması ve böyle bir devîn varlığına Şamanistler tarafından inanılması hem de üstlendikleri görevlerin aynı olması ‘yedi başlı dev’ motifinin Şamanizm unsuru olduğuna dair ileri sürdüğümüz fikri desteklemektedir.

5. 1. 12. 3. Dokuz (9) Sayısı

Dokuz sayısı, masalarda sıkça yer almıştır. Özellikle hamilelik ve doğum zamanını anlatmada bu sayıdan istifade edilmiştir. Ancak dokuz sayısının Şamanizm ile ilgili olarak geçtiği yalnızca iki masal vardır. Bu masallar **Bir Çift Göze Bir Deste Gül** masalıyla **Dokuz Kızlı Baba** masalıdır.

Bir Çift Göze Bir Deste Gül masalında dokuz sayısının yer aldığı ifade şudur:

“O adamın da dokuz tene gızı vardır” (VM, 301).

Yukarı Çukurova masallarından **Dokuz Kızlı Baba** adlı masalda iki kardeşin çocuk sayıları dokuzdur:

“Bunnardan birinin dokuz kızı varmış, ötekinin de, dokuz oğulu varmış” (YÇM, 303).

Şamanizm düşüncesine göre kâinat, yer altı, yeryüzü ve gökyüzü olmak üzere üç âlemden meydana gelmektedir. Yeryüzünün sakinleri insanlardır. Gökyüzü ve yer altı dünyalarında tanrılar ve ruhlar ikâmet ederler. Yer altı tanrısı Erlik, gökyüzü tanrısı ise Ülgen'dir. Şamanistler, Erlik'in ve Ülgen'in çocuk sahibi olduklarına inanırlar. Erlik'in bir rivayete göre dokuz oğlu; Ülgen'in dokuz oğlu, dokuz kızı vardır. Şamanizm'deki dokuz sayısı, masal dünyasına da bu yönüyle yansımıştır. Örneğini verdiğimiz iki masalda, masal kahramanının dokuz oğlu ve dokuz kızı olduğunu görürüz. Kahramanın kız veya erkek çocuk sayısının dokuz olması Ülgen'in ve Erlik'in kız veya erkek çocuk sayılarıyla ilişkili olabileceğini düşünüyoruz.

5. 1. 12. 4. Kırk (40) Sayısı

Formülistik sayıların sonuncusu olan kırk, Şamanizm inancından ziyade İslâm inancında önemli bir yer işgal eder. İslâmiyet'in kabulünden sonra kaleme alınan metinlerde geniş yer tutan bu sayı, masalların da vazgeçilmez sayılarındanır.

Birbirini seven gençler, masalın sonunda kırk gün kırk gece düğün yaparak evlenirler. Kahraman kendisine verilen görevi yerine getirmek için kırk gün süre ister. Padişahın kızını isteyen kişi çeyiz olarak kırk deve yükü altın götürür. Masalın kötü kalpli kahramanı ya kırk katıra bağlanıp sürülmek suretiyle parçalanır ya da kırk satır darbesiyle ölür.

Şamanizm ile ilgili olarak ele alıp değerlendirebileceğimiz kırk sayı motifi içinde kırk gün sonra yastan çıkma, yapılması istenen şeyleri yerine getirmek amacıyla padişaktan veya vezir, zengin bir tüccar gibi başka kişilerden adedi kırk olan bazı şeyler isteme, kırk günlük bir uykuya dalma yer alır.

Masalların baş kahramanları, genellikle bir sınava tabi tutulurlar. Bu sınav, kahramanın sevdiği ve evlenmek istediği kızın babası tarafından yapılır. Ulaşılması çok güç olan bir yere gönderilme, elde edilmesi zor olan bir nesnenin getirilmesini isteme, sonu ölüm olan bir yolculuğa gönderme kahramanın başarıyla tamamladığı sınavlardan sadece birkaçıdır. Kahraman görevini yerine getirmek için çıkacağı yolculuktan önce, o görevi kendisine veren kişiden bazı şeyler ister. Kahramanın bunları istemesinin sebebi, işini kolaylaştırmaktır. Aşağıdaki masal örneklerinde istenilen şeyler belirtilmiştir.

Dipsiz Kuyu masalı:

“Oğlan, yeryüzüne çıkmak istediğin bildirince Zümrüdü Anka: ‘Bana kırk tuluk etle, kırk tuluk su getirirsen seni yeryüzüne çıkartırım’ der” (AKM, 400).

Allahın Belâsı masalı:

“Sen büyük hazineyi bana vereceksin, bana kırk katırla kırk katır yükü de samani bir de adam vereceksin, ben o kızı alıp getireceğim” (EM, 381).

Çini Maçın Padişahı masalı:

Bana kırk batman su, kırk batman da et getirirsen gider geliriz” (EM, 518).

Anka Kuşu masalı:

“Gidersin bahan gırh gövde etinen, gırh tulum da su getirürsen, yarın öğle vahtı ben seni alur çiharam” (ERZM, 395).

Kara Kantoz masalı:

“Gırhıncı gün padişahdan gırh batman pambuh, gırh batman şarap istiy. (...) Gidersen sen o padişaha sölersen, yarın buriya gırh batman sağızınan, gırh batman keçe, bi heybe dolusu findih içiyenen kışmış al da gel” (ERZM, 401, 403).

Sadullah masalı:

“Bi dene goç alursan, gırh batman da pambuh alursan seni yuharı çiharduram” (ERZM, 423).

Bengiboz masalı:

“Yine vezirin karısından kırk tane at, kırk tane deve, kırk at derisi, kırk inek derisi alınsın” (ERM, 65).

Gırhların Nağlı masalı:

“Petşah mana gırh gün müsada ver. Men gırh güne geder bulacam onu. Gereh mana gırh tene de ey garpız veresen” (KDAM, 463).

Fakirle Derviş masalı:

“Kırk katır ile kırk da çuval iste” (MKM, 207).

Hanımından Korkan Osman Ağa masalı:

“*Sen hana gırk dene atlı vereceksin, bu aşgıyaları kesmek için, gırk dene de silâhlı vereceksin, hepsi hunların atlı olacak*” (TM, 239).

Küllü Fatma masalı:

“*Padişahım, ben gırk tene deve isderim, eşyalarımı yükletmeye. Gırk devenin yanında gırk tene asker isterim, beni öldürürler*” (TM, 249).

Mahmut ile Maymun Kız masalı:

“*Gırh tene gız, develerinen bereber sabahnan benim gapımda hazır olacahlar*” (VM, 324).

Huri Kızı masalı:

“*Bi saatın içinde gırh gab yemek, gırh gaşih, gırh çatal, gırh piçah hazır olmazsa boynon vuracam*” (VM, 353).

Perilerin Esir Aldığı Oğlan ile Padişahın Kızı masalı:

“*Gırh tene kediyi ac bırahacahsın. Gırh gün, gırh gece o havuzun etrafında gırh tene gazih dikilecah; o kediler büttün onnara bağlanacah*” (VM, 382).

Sihirli Yüzük masalı:

“*Sizden gırk tene tavşan isterim. (...) Ben senden gırk tene gatır isterim*” (YÇM, 32, 33).

İyilik ile Kötülük masalı:

“*Bana, gırk gazma, gırk kürek, seksen de insan ver, çalışacak*” (YÇM, 50).

Zümrüdü Anka Kuşu masalı:

“*Padişahım ben gırk tuluk etinen, gırk tuluk su isderim*” (YÇM, 50).

Kuşlar Padişahının Kızı masalı:

“*Gabil et-diyor-yalnız gırk top kendir, bir yük arpa, bilmem ne gadara da asger versin padişah. (...) Sen gabul et, padişahdan gırk tene keçe iste; bir top kendir iste, gırk bir gün de möhlet iste*” (YÇM, 61, 63).

Hırızva Güzeli masalı:

“*Pekiye padişahım-demiş-sen bana gırk tuluk gatıran ver, gırk da paltacı ver. (...) Sen bana gırk tene atlı ver*” (YÇM, 204, 205).

Kahramanın dışında Zümrüdüanka kuşunun da istekleri olduğunu görüyoruz. Kuş, kahramanı yer altı dünyasından alarak yeryüzüne çıkarma karşılığında kahramandan kırk batman et ile kırk tuluk su ister. Kahraman da genellikle işlerini kolaylaştırmak için kırk at, kırk deve, kırk asker gibi şeyler ister.

Ayımkın adlı bir kadın şamanın, ayin yapmadan önce kırk adet mum, kırk adet lavaş ekmeği istediği rivayet edilir (Dıykanbayeva, 1999: 72). Şaman bunları, ayin esnasında kendisine kolaylık sağlasın diye istemektedir. Şamanın ihtiyaçlarıyla masal kahramanlarının ihtiyaçlarının adedinin kırk olması ve istenen her şeyin işlerin daha rahat yapılmasını sağlama amacı taşıması benzerdir.

Şamanizm'de ölen kişinin ruhunun kırkıncı gün sonunda tamamen dünya değiştirdiğine inanılır. Masalarda kırk günden sonra yastan çıkılması Şamanistlerin bu inancıyla paraleldir.

Elma Ağacı masalı:

“Ben kırk gün yas tutacağım, kırk gün sonra size cevap verebilirim” (EM, 504).

Kılıca masalı:

“Öliy, geçiy, gedy. (...) Ağlıylar, sızılylar... Gırh gün yasını dutıylar” (ERZM, 495).

Arsız Kız masalı:

“Bu kadın ölür kırkını bekleyip bu padişahı evlendirmeye çıkarlar” (ERM, 270).

Gümüş Hamail masalı:

“Yalnız kızı kırk gün yas tutacakmış” (MKM, 310).

Kırk günün sonunda yastan çıkarak normal hayata geri dönmek, kırkıncı günün sonunda ölen kişinin ruhunun artık bu dünyada olmadığı düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

İğci Baba ve Er mi Gelsin, Geç mi Gelsin adlı masalarda kahramanın kırk gün uyuduğu görülür.

İğci Baba masalı:

“Onun kolayı var, sen onu dizine yatır, saçlarını okşarken başından tüy çek, o zaman kırk gün uykuya dalar, biz de buradan kaçırız” (EM, 311).

Er mi Gelsin, Geç mi Gelsin masalı:

“Gırh gün bele yatıy” (ERZM, 487).

Kahramanın kırk günlük bir uykuya dalması ile, şaman adaylarından bazılarının şaman olma süreci içinde, geçirdikleri baygınlık hali ile kırk günlük bir uykuya dalmaları arasında bağlantı kurulabilir. Şaman adayı, uyku halindeyken dünyadan bîhaberdir. Kendini tamamen kaybetmiş, adeta ölmüş gibidir. Uyandığı zaman, önce ortama uyum sağlamakta zorlanır, daha sonra kendine gelerek hayatının geri kalanını şaman olarak geçirir.

Kahraman da yattığı kırk günlük uyku sırasında, yeryüzü ve çevresiyle olan bağlantılarını keser. Onun bu uykusu, şamanın baygınlık haliyle hemen hemen aynıdır.

5.1.13. Diğer Unsurlar

Şamanizm inancı çerçevesi içinde değerlendirilen pek çok inanç Anadolu masallarına yansıdığı görülmektedir. Bu inançları ve inançların masallardaki akislerini ayrı bölümler ve başlıklar halinde ele alıp incelemeye çalıştık. Bunlarını dışında yine Şamanizm'in yansıması olarak kabul edebileceğimiz ancak ayrı başlık altında ele alınıp incelenemeyecek kadar az olan motifler de bulunmaktadır.

Bahçacı Kızı masalında şamanın tören kıyafetine benzer bir elbisesinin varlığı dikkati çeker:

"Bu, kürkün üstüne kongurak, cingirak, cıncık, boncuk, hışırdayacak şeyler bağlar tüyelerine. Bir külâh yaptırmış başına giymeye. Yüzüne bir maske takmış, eline on iki kazık almış" (GM, 289).

Masal kahramanı üzerinde bulunan kıyafet, kafasına geçirdiği külâh, yüzüne taktığı maske ve eline aldığı kazık, baştan ayağa aksesuarlarla donatılmış, ayin yapmaya hazır şamanı anımsatmaktadır. Üstüne çingiraklar ve tüyer iliştirilmiş elbise, başındaki külâh, yüzündeki maske, elindeki asa ile kahraman, görünüm olarak adeta bir şamandır. Onun elinde sadece davulu yoktur. Şaman kıyafetinin, başlığının maskesinin ve asa yerine kullanılacak kazıkların, kahramanda olması, şamanın giysisinin ve aksesuarlarının masalarda da kullanıldığını göstermektedir.

Kara Kulak masalında ayrıntıları az olan bir şaman ayinini çağrıştıran bölüm yer almaktadır:

"Bahıy, orda bi adam, oturmuş postigin üsdüne, suyun başında kâğıda bi şey yazıy, yazıy, atıy. Yazıy atıy, suya selâm veriy. Deyiy: 'Nediysen baba?' Deyiy: 'Nedim, suya remil atıyam. Vadesi dolanları göriyem. Hasta olanları büliyem' 'Postigin üsdünde niye oturyan?' Deyiy ki: 'Bu postik sihirli. İstedüğün zaman, gözünü yumarsan, açarsan, istediğün yere gidersen'" (ERZM, 429).

Yukarıda verdiğimiz masal örneğini küçük çapta bir şaman ayini olarak nitelendirmemizin sebepleri şunlardır:

1. Adamın sihirli bir post üzerine oturması.
2. Kâğıtlara yazı yazıp, onları suya atmak suretiyle remile bakması.
3. Remil aracılığıyla hasta olanları, ölecek insanları görmesi.

Sihirli post, şamanın yer altına inerken ve gökyüzüne çıkarken üzerine bindiği, kazı temsil eden, ota doldurulmuş hayvan suretine benzer. Masaldaki sihirli postun, göz açıp kapayıncaya kadar geçen kısa süre içinde, üzerine oturan kahramanı istediği yere götürmesi, düşüncemizi destekleyici niteliktedir. Şamanlar, ayin esnasında çeşitli fallar açarlar. Açtıkları falları yorumlayarak, orada bulunan insanlara gelecekle ilgili önemli ve yararlı haberler verirler. Masalda da sihirli post üzerine oturan kahramanın, remil atarak, gelecek hakkında bilgi vermesi şamanın yaptıklarıyla hemen hemen aynıdır.

Bütün bu ayrıntılara ve açıklamalara dayanarak Erzincan'dan derlenen **Kara Kulak** masalında şaman ayinini andıran bir bölümün yer aldığını dolayısıyla, masaldaki adamın bazı özellikleriyle şamanı hatırlattığını söyleyebiliriz.

Şamanizm'de atalar kültü inancı da vardır. Ölmüş ataların ruhlarının saygıyla anılması, Şamanlık mesleğinin devredilmesinde ata ruhlarının etkisi, ölen ataların ruhlarının öldükten sonra geride kalan akrabalarını koruması, onlara yardımcı olması, atalar kültü inancını doğurmuştur.

Atalar kültü inancı, 'türbe ziyareti yapma' şekliyle masallara yansımıştır.

Kırmızı Yanaklı Kız masalında, çocuğu olmayan padişah ve karısının başvurdukları çarelerden biri 'ziyaret'e gitmektir:

"Bu padişahın da ahsine heç çocuğu olmıymış. Allah her güzelliği bir arada verir mü? (...) Daha baş vurmaduhları hekimler, getmedükleri ziyaretler, getmedikleri hocalar galmamış" (ERZM, 361).

Bir Çift Göze Bir Deste Gül masalında kör olan kız, gözlerinin açılması için ziyarete giderek dua eder:

"Gözleri getiri gıza. Gız gözlerini ali, gidi bi ziyerete. Ziyeretde duva ediler, gözleri birahılar yerine. O gözleri esgisinnen daha güzel oli" (VM, 303).

Günümüzde, insanların dertlerine deva olmak için ziyaretlere akın ettikleri yadsınamaz bir gerçektir. Çocukları olmayan kadınlar, kısmetleri kapalı olan genç kızlar, türlü hastalıklara yakalananlar, türbe beleri ziyaret ederek, problemlerinin çözülmesi için dua ederler. Türbe ziyareti yapanlar, türbede metfun bulunan kişiden medet umarlar, bazıları da o kişinin yüzü suyu hürmetine Allah'tan yardım dilerler. Burada, ölmüş atalardan, onların ruhlarından medet umma düşüncesi vardır ki, bu düşünce atalar kültü inancından kaynaklanmaktadır.

Masallarda da kahramanların türbelere giderek dua ettikleri görülür. **Kırmızı Yanaklı Kız** masalında türbeye gitme sebebi çocuksuzluk iken, **Bir Çift Göze Bir**

Deste Gül masalında kahramanın ziyarete gitmesi görmeyen gözlerine şifa bulmak amacıyla. Kahramanlar, türbelere giderek ölmüş atalarının ruhlarından yardım dilerler. Masalarda geçen türbe ziyaretlerini de Şamanistik unsur olarak kabul edebiliriz.

Gızıl İneh ve Hünerli Keçi adlı masalarda Şamanizm’de var olan kemiklerden dirilme inancıyla ilgili bilgiler yer alır.

Gızıl İneh masalında, ineğin kemiklerinin, çaresiz durumda kalan kızın işine yaradığı görülmektedir:

“Sümüğü de bir torba tik doldur içine. Get gizlice guyla ahuruma. Bir günner dar günner tüşende gizdinceh gel çihart gör neler çihur hele, o benim sümüğümnen” (KDAM, 403).

Van’dan derlenen **Hünerli Keçi** masalında kemiklerden dirilme olayı en güzel şekilde örneklenmiştir:

“Vallah beş dekke sora geçi, bişi, düşi, geli. Bunnarın önönde bi güzel sufra oli. Garinan gardaşı bereber otorilar, yiyiler içiler. Bu gahi geçinin gemiklerini toplıyı, aparı töki bi yere. Üsdünü gapati geli. Gardaşınan söhbet ediler. Söhbetden sora bahi, geçi gine meliyi. Adam çoh şaşırı: Diyi: ‘Niye senın ikinci geçin daha var?’ ‘Yoh, eyni geçidir. Men buni yedıhdan sora gemiklerini topladım, götördöm bi yere gömdöm. Tekrar geçim cannandı” (VM, 261, 262).

Şamanizm’de canın kemiklerde bulunduğu dair bir inanç hâkimdir. Şamanistlerin düşüncesine göre kemikler yeniden dirilişin araçları olacaktır. Bundan dolayı Şamanizm’de özellikle kurban kemiklerinin kırılmadığı, köpeklere verilmediği, torbalara koyularak ağaç dallarına asıldığı veya hiç kimsenin ulaşamayacağı gizli bir yere saklanır. Bu işlemlerin temelinde, kemiklerin can taşıdığına olan inanç yatmaktadır.

Hünerli Keçi masalında sahibi tarafından iki kez kesilen keçinin kemikleri toplanarak bir yere gömülür. Keçi iki kez yeniden canlanır. Bu dirilmede kemiklerin söz sahibi olduğu ve önemli rol oynadığı görülür.

Gızıl İneh masalında durum biraz daha farklıdır. Masal kahramanı ineği keser, inek kesilmeden önce kemiklerini ne yapması gerektiğini kahramana söyler. İneğin kemikleri kız tarafından torbaya konularak gizlice ahıra gömülür. Daha sonra bu kemiklerden darda kalan kızın işine yarayacak kıyafetler, güzel kumaşlar çıkar. Her iki

masalda da kemiklerin torba içinde muhafaza edilmesi, Şamanizm'de kurbanlık hayvanlara ait kemiklerin torba içine konularak saklanmasına benzer.

SONUÇ

Anadolu Masallarında Şamanizm İzleri adlı bu çalışmanın amacı, Şamanizm adı verilen inanç sisteminin, bu inanç sistemi içinde yer alan inanış ve uygulamaların masallara ne şekilde yansıdığını bulmaktır.

Masalların anlatıcıları halktan kişilerdir. Bu anlatıcılar, nesiller boyu süregelen masal anlatma geleneğini devam ettirirken eskiye ait gelenekleri, görenekleri ve inançları da günümüze taşırlar. Böylece masallar başta olmak üzere anlatılan bütün sözlü ürünlerde halka ait pek çok malzeme bulunur.

İncelediğimiz masalarda Şamanizm'in izi olarak kabul edebileceğimiz motiflere ve bu inanca ait canlı kalıntılara rastladık. Masallardan tespit ettiğimiz motiflerden hareketle gördük ki, masal kahramanlarından bazıları çeşitli özellikleriyle şamanı hatırlatmaktadır. Gerek kıyafeti, gerekse fal bakma, remil atma, geleceği bilme, ad verme, hasta tedavi etme ve büyü yapma gibi görevleri yerine getirmesi, Şamanlığın masal kahramanlarında çeşitli yönlerle devam ettiğinin bir göstergesidir.

Masal dünyası sadece yeryüzünden ibaret değildir. Masalarda da tıpkı Şamanizm'de olduğu gibi üç âlem göze çarpar. Her bir âlemin kendine mahsus özellikleri olan yaratıkları vardır. Şamanizm'de yer alan gökyüzü , yeryüzü ve yer altı âlemlerinin çeşitli özellikleriyle masallara yansıdığını gördük. Yer-su adı verilen ruhların, masalların akışı içinde kendilerini yeterince hissettirdiklerine şahit olduk. Dağ, taş, su, ağaç, ateş, demir ruhlarının masal kahramanlarının yardımcıları olduğu da açık bir şekilde görülmektedir.

Masalların iyi ve kötü kalpli kahramanları ve bu kahramanların masal içindeki işlevleri Şamanizm'de varlığına inanılan iyi ve kötü ruhların birer yansımasıdır diyebiliriz. Yani Şamanizm'deki ruhlar da masal dünyasına nüfuz etmiştir.

Şamanizm'de şamanın canının farklı yerde bulunduğu inancı da masalarda kendini göstermektedir. Kimi kahramanların canı, bedenlerinin dışındaki çeşitli yerlerde veya varlıklarda bulunur. Şamanizm'e ait ölüm âdetleri, rüya motifi, renkler ve sayılar, hayvanlar masalarda tespit edebildiğimiz diğer Şamanizm kalıntılarıdır.

Tespit ettiğimiz bilgi ve malzemeleri Şamanizm inancı çerçevesinde değerlendirmemizin ve Şamanizm'e geniş yer ayırmamızın sebebi, konunun daha iyi anlaşılması içindir.

Anadolu masalları, Şamanizm inancına ait bir hayli malzeme barındırmaktadır. Daha önce üzerinde durulmayan ve herhangi bir çalışmaya konu olmayan masal-

Şamanizm ilişkisini ilk kez ele almış ve bu sayede Anadolu masallarında yer alan Şamanizm izlerini ortaya çıkararak daha sonraki çalışmalara bir kaynak teşkil etmiş olduk.

KAYNAKLAR

A. LÜGATLER

ALÂETTİN, İbrahim (1930); **Yeni Türk Lûgatı**, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi.
 ATALAY, Besim (1992); **Divanü Lügati't-Türk**, İstanbul, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti (1987), Filologiya Elm Neşriyatı, Azərbaycan S. S. R. Respublikası, Bakı.

DEVELLİOĞLU, Ferit (1975); **En Yeni Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul
 , (1993); **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**; Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları.

DOĞAN, Mehmet (1982); **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara, Birlik Yayınları.

..... , (2001); **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara, Vadi Yayınları.

EREN, Hasan (1988); **Türkçe Sözlük 1, 2**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

HANÇERLİOĞLU, Orhan (1992); **Türk Dili Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi.

KARAALIOĞLU, Seyit Kemal (1969); **Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü**, Ankara, İnkılâp ve Anka Kitabevleri.

KARDAŞ, Nevin (2000); **Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

ÖZTUNA, Yılmaz (?); **Büyük Türk Sözlüğü**, İstanbul, Hayat Yayınları.

PALA, İskender (1995); **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara, Akçağ Yayınları.

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (1995); **Türkçe Sözlük**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

B. ANSİKLOPEDİLER

ACAR, Özcan "Şaman, Şamanlık" **Yeni Türk Ansiklopedisi**, C.6, 1985, s. 3809

BULUÇ, Saadettin "Şamanizm" **İslâm Ansiklopedisi**, C. 11, 1979, s. 310

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki "Şamanlık" **Dinler Tarihi Ansiklopedisi**, C. 21, 1977, s. 495

SEYİDOĞLU, Bilge "Masal" **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.6, 1986, s. 149

C. KİTAPLAR

- AKÇORA, Ergünöz (1999); **Tarihimizde ve Kültürümüzde Nevruz**, Elazığ, Eleskav Yayınları.
- ALPTEKİN, Ali Berat (2002); **Taşeli Masalları**, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1991); **Kutadgu Bilig I, Metin**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARSEVEN, İlhan Cem (1996); **Alevîlerde Semah**, İstanbul, Ant Yayınları.
- ARTUN, Erman (2002); **Dinî-Tasavvûfî Halk Edebiyatı**, Ankara, Akçağ Yayınları.
- ATEŞ, Mehmet (2001); **Mitolojiler ve Semboller Anatanrıça ve Doğurganlık Sembolleri**, İstanbul.
- BAYKARA, Tuncer (2001); **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- BİLKAN, Ali Fuat (2001); **Masal Estetiği**, İstanbul, Timaş Yayınları.
- BRAEM, Harald (Çeviren: Arzu Güloğlu Alarşlan) (1999); **Ateşin Efendisi Şaman**, Ankara, Yurt Yayınları.
- ÇORUHLU, Yaşar (2000); **Türk Mitolojisinin Anahatları**, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi.
- DEMİREL, Hamide (1995); **Türk Destanlarında Güzellik, Destan, Masal ve Din Unsurları ile Yabancı Destanlarda Türk Kahramanları**, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- ELİADE, Mircea (Çeviren: İsmet Birkan) (1999); **Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri**, Ankara, İmge Kitabevi.
-, (Çeviren: Lale Arşlan) (2003); **Dinler Tarihine Giriş**, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki (1987); **Anadolu İnançları Anadolu Mitolojisi İnanç-Söylence Bağlantısı**, İstanbul, Geçit Kitabevi.
- FROMM, Erich (Çeviren: Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten) (1995); **Rüyalar, Masallar, Mitoslar (Sembol Dilinin Çözümlemesi)**, İstanbul, Arıtan Yayınevi.
- GENÇ, Reşat (1997); **Türk İnanışları ve Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

GÖZELOV Fizuli, Celâl MEMMEDOV (1993); **Şaman Efsaneleri ve Söylmeleri**, Bakı.

GÜNAY Ünver, Harun GÜNGÖR (1998); **Türk Din Tarihi**, İstanbul, Laçın Yayınları.

GÜNAY Umay, (1975); **Elazığ Masalları**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi

..... vd, (1992); **Türk Dünyası El Kitabı 3**, Ankara.

....., (1999); **Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi**, Ankara, Akçağ Yayınları.

GÜZEL, Abdurrahman, (2001); **Dîni-Tasavvûfi Türk Edebiyatı**, Ankara, Akçağ Yayınları.

....., Ali TORUN (2003); **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Ankara, Akçağ Yayınları.

HANÇERLİOĞLU, Orhan (1993); **Dinler-Mezhepler-Tarikatler-Efsaneler**, İstanbul, Remzi Kitabevi.

İNAN, Abdulkadir (1976); **Eski Türk Dîni Tarihi**, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları.

....., (1998); **Makaleler ve İncelemeler I-II**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

....., (2000); **Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KABAKLI, Ahmet (1968); **Türk Edebiyatı**, İstanbul, Türkiye Yayınevi.

KAFESOĞLU, İbrahim (1977); **Türk Millî Kültürü**, Ankara.

KALAFAT, Yaşar (1999); **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

....., (2001); **Türk Dünyası Halk İnançları (Teori ve Metot)**, Trabzon, Türk Ocakları Trabzon Şubesi Yayınları.

....., (2002); **Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları I**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

....., (2004); **Göktengri’den Günümüze, Altaylar’dan Anadolu’ya Kamizm**, (Gayri Matbu Kitap).

KÖPRÜLÜ, Fuat (1999); **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara, Tarih Kurumu Yayınları.

MAKAS, Zeynelâbidîn (2000); **Türk Dünyasından Masallar**, İstanbul, Kitabevi Yayınları.

MELİKOFF, İrene (1998); **Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları.

MENGÜŞOĞLU, Metin Önal (2000); **Harput Şhregizi**, İstanbul, Beyan Yayınları.

OCAK, Ahmet Yaşar (1983); **Bektaşî Menakıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri**, İstanbul, Enderun Kitabevi.

OĞUZ, Öcal vd, (2004); **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Ankara, Grafiker Yayıncılık.

ONAY, Talât (2000); **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Ankara, Akçağ Yayınları.

ÖGEL, Bahaeddin (2002); **Türk Mitolojisi I-II**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

PERRİN, Michel (Çeviren: Bülent Arıbaş) (2001); **Şamanizm**, İstanbul, İletişim Yayınları.

RADLOFF, Wilhelm (Çeviren: Ahmet Temir) (1986); **Sibirya'dan Seçmeler**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

ROUX, Jean-Paul (Çeviren:Aykut Kazancıgil) (2002); **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.

SAKAOĞLU, Saim, Ali DUYMAZ (2002); **İslâmiyet Öncesi Türk Destanları**, İstanbul, Ötüken Yayınları.

....., (2002); **Gümüşhane ve Bayburt Masalları**, Ankara, Akçağ Yayınları.

SEYİDOĞLU, Bilge (1999); **Erzurum Masalları**, Erzurum, Erzurum Kitaplığı Yayınları.

SÖYLEMEZ, Orhan (2002); **Cengiz Aytmatov Hayatı ve Eserleri Üzerine İncelemeler**, Ankara, Karam Yayınları.

SUNGUROĞLU, İshak (1961); **Harput Yollarında C.3**, Elazığ, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları.

ŞENER, Cemal (2000); **Şamanizm Türkler'in İslâmiyet'ten Önceki Dini**, İstanbul, Ant Yayınları.

ŞİMŞEK, Esmâ (2001); **Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması I-II**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

ŞÜKUROV, Ağayar (1997); **Mifologiya**, Bakı.

TANYU, Hikmet (1986); **İslâmlıktan Önce Türkler'de Tek Tanrı İnancı**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.

....., (1987); **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

TURAN, Osman (2000); **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.

URAZ, Murat (1994); **Türk Mitolojisi**, İstanbul, Adam Yayınları

WHITEHEAD, N. Alfred (Çeviren: Mevlüt ALBAYRAK) (2001); **Dinin Oluşumu**, İstanbul, Alfa Yayınları.

VASILYEV, Yuriy, Fatih KIRIŞÇIOĞLU, Gülsüm KİLLİ (1996); **Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ziya GÖKALP (1976); **Türk Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları.

E. TEZLER

DIYKANBAYEVA, Aygerim, **Kococaş Destanında Şamanistik Unsurlar** (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1999.

EMİROĞLU, Seyit, **Meram İlçesi (Konya) Masalları Üzerine Bir İnceleme** (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 1996.

GÜNER, M. Ali, **Prof. Mirelli Seyidov Azerbaycan Mifik Tefekkürünün Gaynaglari** (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Bitirme Tezi), Elazığ, 1998.

KARA, Ruhi, **Erzincan Masalları (Metinler ve İncelemeler)** (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1996.

KÖKSEL, Behiye, **Gaziantep Masalları Üzerine Bir İnceleme** (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 1995.

KURTOĞLU, Nihat, **Tomarza ve Çevre Yerleşim Merkezlerinde Yer Adları (Toponimi)** (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1997.

ÖNAY, Yılmaz, **Van Masalları Üzerine Bir Araştırma** (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Van, 1995.

ÖZÇELİK, Mehmet, **Afyonkarahisar Masalları Üzerine Bir Araştırma** (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 1993.

F. MAKALELER

AÇA, Mehmet (1999), “Kazak ve Kırgız Türkleri’nde Defin Sonrası Bazı Uygulamalar ve Aş Verme (Aş Toyu)”, **Millî Folklor**, C.5, S. 43, Ankara, 24-33.

..... (2002), “Şamanlığa Geçişteki Ölüp-Dirilme Ritüelinden Türk Destanlarındaki Ölüp Dirilmeye”, **Millî Folklor**, C.7, S. 54, Ankara, 73-85.

ALTINTAŞ, Ayten (1987), “Eski Türk Kültüründe Hayat Ağacı ve Ölümsüzlük Otu”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ankara, 143-153.

ARAS, Enver (1997), “Elazığ Masallarında Dua ve Halk Hekimliği”, **Millî Folklor**, C.5, S. 36, Ankara, 42-44.

....., (2002), “Türkler’de Hıdırellez Geleneği”, **Millî Folklor**, c.7, S.54, Ankara, 39-54.

AYVA, Sevilay (2002), “Türk Kültüründe Gelinler ve Ocak”, **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, S.23, Ankara, 59-68.

BAYAT, Fuzuli, Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU, (2002), “Kilis Masallarında Mitolojik Motifler”, **Folklor/Edebiyat**, C. 8, S. 32, Ankara, 87-92.

BUDEGEÇİ, Tamara (Aktaran: Ekrem ARIKOĞLU), (1990), “Tuva Şamanlarının Dünya Görüşü Hakkında”, **Türk Kültürü**, S, 390, Ankara, 636-638.

CANPOLAT, Mustafa (1975), “Divanü Lügati’t-Türk’te Şamanizm İzleri” **Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı, Belleten**, Ankara, 19-34.

ÇAĞAN, Sabahattin (1992), “Oğuz Kağan Destanında Şahıs ve Yer Adları”, **Türk Yurdu**, S. 12, Ankara, 52-55..

ÇAĞATAY, Saadet (1956), “Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler”, **Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı, Belleten**, Ankara, 153-177.

ÇORUHLU, Yaşar (1993), Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine ‘Gök ve Yer’ Sembolizmi Açısından Bir Bakış”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 87, İstanbul, 17-42.

DAVLETOV, Timur (1999), “Hakas Prof. Nikolay Födoroviç Katanov (19 Mayıs 1962-10 Mart 1922)”, **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, S. 18, Ankara, 51-54.

..... , (Basılmamış) “Dinlerin Karşılıklı İlişkileri Işığında Sibirya Türklerinden Hakasların İnanç ve Yaşamının Dünü ve Bugünü”, **Tarsus Uluslararası Türk Dünyası Geleneksel İnanç Merkezi Konferans Bildirileri**.

DELİÖMEROĞLU, Yakup (1997), “Hakasların Geleneksel Kültürlerine Dair Bir İnceleme”, **Millî Folklor**, C.5, S. 33, Ankara, 42-49.

DUYMAZ, Ali (1993), “Zümrüdü Anka’ Masalı ve Bazı Mitolojik Motifler” **Erciyes**, S. 184, Kayseri 23-25.

ERGUN, Metin (2000), “Türk Ağaç Kültü İncancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları”, **Millî Folklor**, C. 7, S. 47, Ankara, 22-30.

ERÖZ, Mehmet (1980), “Türk Boylarında ‘Kansız Kurban’ Geleneği”, **Türk Kültürü**, S. 211, Ankara, 211-216.

GÖZÜKIZIL, Ömer (1998), “İnanmalar”, **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, S. 16, Ankara, 54.

GÜNGÖR, Harun (1996), “Şamanizm Turkey Azıçının Naradov Sibiri” (Nikolay Alekseeviç ALEKSEEV, Kitap Tanıtımı), **Bilge**, S. 8, Ankara 19-24.

HOPDAL, Mihayl (Çeviren: Handan ER) (2002), “Türklerin İlk Din Liderleri: Orta Asya’da Şamanizm”, **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, S. 23, Ankara, 49-58.

KARADAVUT, Zekeriya (1994), “ ‘Kemiklerden Diriltme’ Motifinin Kaynakları ve Anadolu’daki Varyantları Üzerine” **Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU’na 55. Yıl Armağanı**, Kayseri, 232-237.

KAYA, Muharrem (1999), “Eski Türk İnanışlarının Türkiye’deki Halk Hekimliğinde İzleri”, **Folklor/Edebiyat**, C. 7, S.25, Ankara, 199-218.

KUTLU, M. Mutlu (1999), “ Şamanizm Modern Zamanların Neo-Şamanizme”, **Folklor/Edebiyat**, C.8, S. 27, Ankara, 23-27.

KUZGUN, Şaban (1983), “Türklerde Din”, **Erciyes**, S. 67, Kayseri, 7-10.

MONGUŞ, Kenin Lopsan (Aktaran: Ekrem ARIKOĞLU) (1999), “Tuvaların Eski Gelenekleri II”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat**, S. 8, Ankara, 488-468.

ÖNDER, Ali Rıza (1982), “Yağmur Duasından Ana Tanrıçaya”, **Türk Folkloru Araştırmaları**, C. 49, S.65, Ankara, 59-63.

ÖZDEMİR, Ahmet (1994), “Türk Folklorunda Ağaca Verilen Önem”, **Yesevi**, S.10, İstanbul, 14-15.

RAYMAN, Hayrettin (2002), "Nevruz ve Türk Kültüründe Renkler", **Millî Folklor**, C.7, S.53, Ankara, 10-15.

SULLIVAN, E. Lawrence (Çeviren: Kadriye Türkan) (2003), "Şamanın Nitelikleri ve Gücü: Ruhun Ekstaz Durumunun Genel Bir Tanımı", **Millî Folklor**, C.8, S. 60, Ankara, 237-246.

SEVER, Mustafa (1999), "Türk Mitolojisinde Kuşlar", **Millî Folklor**, C.5, S.42, Ankara, 83-88.

....., (2003), "Masalarda Dış Can (Canın Beden Dışında Saklanması)", **Millî Folklor**, C.8, S. 60, Ankara, 161-164.

SEYİDOV, Mireli (Çeviren: Orhan YAVUZ) (1998), "Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alâkası", **Türk Kültürü**, S.52, Ankara, 33-49.

SEYFELİ, Canan (?), "Türk Mitolojisinde Hayvan Motifleri", **Yol**, S.23, Ankara

ŞİMŞEK, Esmâ (1995), "Giresun ve Çevresinde Anlatılmakta Olan 'Ana Geyik' Efsanesinde Mitolojik Unsurlar", **Millî Folklor**, C.4, S. 26, Ankara, 17-22.

....., (1997), "Halk Anlatmalarında 'Sandığa Koyarak Denize Atma' Motifi Üzerine" **Millî Folklor**, C.5, S.36, Ankara, 34-41.

TANER, Nuri (1982), "Halk Kültüründe Ay I", **Türk Folkloru**, C.III, S. 30, İstanbul, 11-14.

TURGAZIOĞLU, Amirgazin Serik (2003), "Tanrı Dini ve Şamanizmdeki Sorumlulukların Özellikleri" **Yüce Ereğ**, S. 30, Ankara, 10-18.

YOLOĞLU, Güllü (1997), "Şamanlar ve Şamanizm Hakkında" **Millî Folklor**, S.33, Ankara, 20-21.

YUGUŞEVA, Nadya (Aktaran: Sadık TURAL) (2001), "Altaylar'da Türkler ve İnançları", **Türk Dünyası**, S. 11, Ankara, 140-151.

YÜKSEL, Hasan Avni (1980), "Türk Folklorunda Sayılar" **Erciyes**, S. 28, Kayseri, 18-22.

....., (1980), "Türk Folklorunda 7 (Yedi) Sayısı", **Erciyes**, S. 29, Kayseri, 19-22.

....., (1981), "Türk Folklorunda 9 (Dokuz) Sayısı", **Erciyes**, S. 30-31, Kayseri, 17-20.

....., (1981), "Türk Folklorunda 40 (Kırk) Sayısı", **Erciyes**, S. 32, Kayseri, 13-16.

G. TEBLİĞLER

BURAN, Ahmet (1989), “Fırat Havzasında Yağmur Duası ve ‘Yada Taşı’” Fırat Üniversitesi, **Fırat Havzası II. Folklor ve Etnoğrafya Sempozyumu**, Elazığ, 63-71.

....., (1992), “Fırat Havzasında Eski Türk Gelenek ve Görenekleri”, Fırat Üniversitesi, **Fırat Havzası II. Folklor ve Etnoğrafya Sempozyumu**, Elazığ, 33-43.

CUNBUR, Müjgan (1982), “Folklorumuzda ‘Geyik’ Motifi Üzerine”, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri II**, Ankara, 71-93.

ÇOBANOĞLU, Özkul (2000), “Türk Mitolojisinde Kutsal Sabit Mekân Fikrinin Yaratılış Tipolojisi Üzerine Tespitler” Muğla Üniversitesi, **Uluslararası Türkistan Halk Kültürü Sempozyum Bildirileri**, Muğla, 49-62.

ÖZKAN, Fatma (2002), “Sibirya Türklerinde Geçiş Törenleri”, **Uluslararası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri**, Ankara, 595-608.

SEYİDOĞLU, Bilge (1989), “Bir Elazığ Masalının Tahlili: ‘Âteşkâr Oğlan’”, Fırat Üniversitesi, **Fırat Havzası II. Folklor ve Etnoğrafya Sempozyumu**, Elazığ, 279-284.

ŞİMŞEK, Esmâ (1990), “Çukurova’da Anlatılan ‘Al Karısı’ Efsanelerinin Türk Efsaneleri İçerisindeki Yeri”, Çukurova Üniversitesi, **1. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu**, Adana, 536-544.

....., (2001), “Trabzon’da Anlatılan ‘Dağlar Anası’ Adlı Efsanenin Eski Türk Dini ile İlgisi”, Trabzon Valiliği, **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu**, Trabzon, 11-18.

YILDIRIM, Dursun (1992), “Köktürk Çağında Tanrı mı Tanrılar mı Vardı?”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri II**, Ankara, 351-361.

YUGUŞEVA, Nadya (2002), “Annaguli Nurmemmed’in ‘Oğuz Yurdu’ Romanında Şamanlık Motifleri”, **I. Avrasya Sanat Edebiyat Yıldızları Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 150-157.

H. İNTERNET ADRESLERİ

[http: // www. burunoeren. com](http://www.burunoeren.com)

[http: // www. gizem. gen. tc.](http://www.gizem.gen.tc)

[http: // www. members. tripod. com.](http://www.members.tripod.com)

[http: // www. mutasyon. net.](http://www.mutasyon.net)

[http: // www. nihalatsiz.org.](http://www.nihalatsiz.org)

[http: // www. ozturkler. com.](http://www.ozturkler.com)

ÖZGEÇMİŞ

1979 Elazığ doğumluyum. İlköğrenimimi Elazığ İsmet Paşa İlkokulu'nda tamamladım. Ortaokulu Mezre Ortaokulu'nda liseyi Mehmet Akif Ersoy Lisesi'nde okudum.1997 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kazandım.2001 yılında lisans öğrenimimi tamamladım. Aynı yıl Malatya Tevfik Memnune Gültekin İlköğretim Okulu'na Türkçe öğretmeni olarak atandım ve lisans öğrenimimi tamamladığım bölümde yüksek lisans yapmaya hak kazandım.2003 yılında Elazığ'ın Karakoçan ilçesinde görev başı yaptıktan bir yıl sonra Elazığ merkez Gazi Osman Paşa İlköğretim Okulu'na atandım. Hâlen aynı okulda Türkçe öğretmeni olarak görev yapmaktayım.

Nilüfer YILDIRIM

